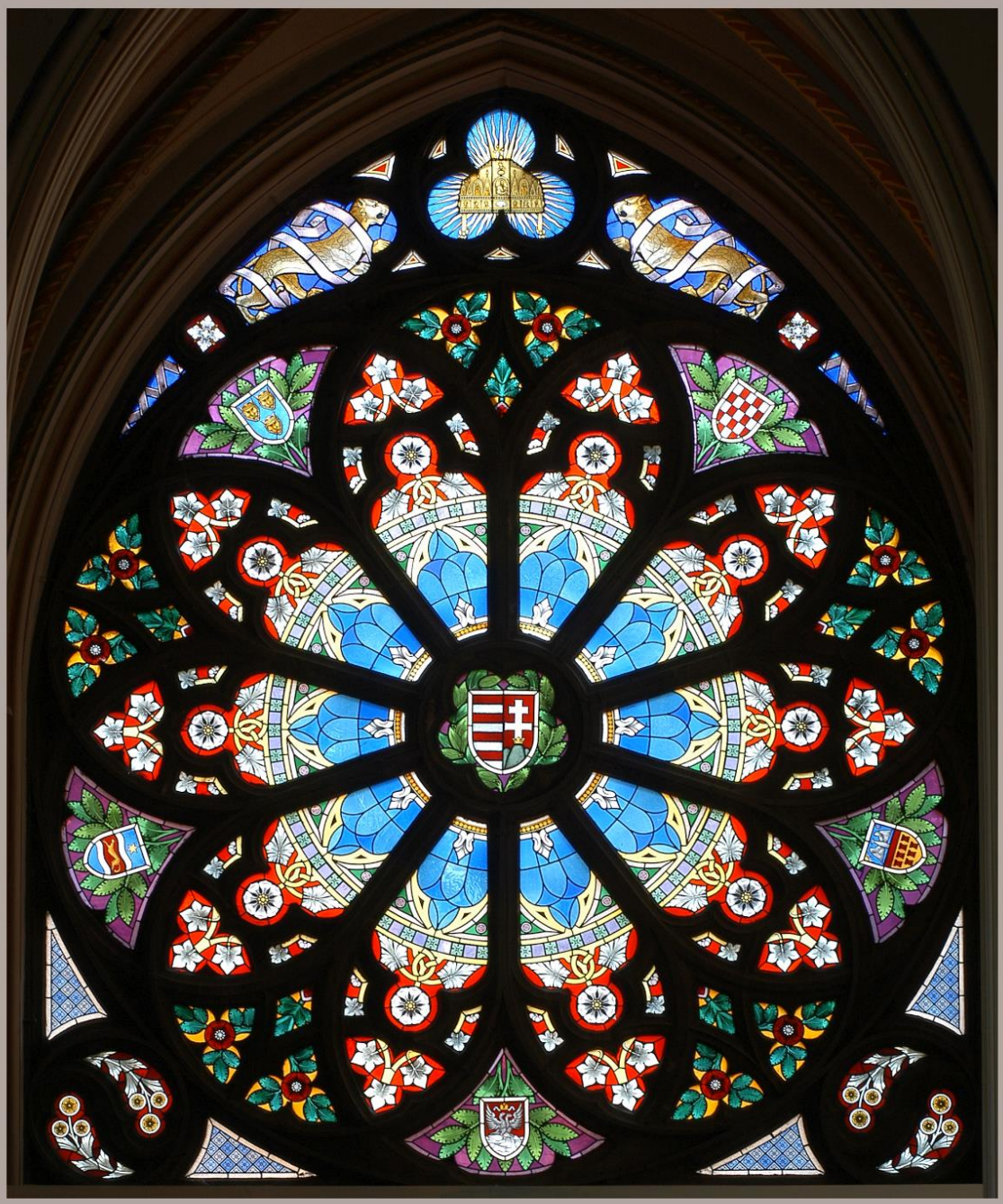
Színek, fények, árnyak

Róth Miksa és Alpár Ignác együttműködése a budapesti Vajdahunyadvárban

Takáts Rózsa

(Kézirat gyanánt)

Budapest, 2017

Színek, fények, árnyak – Róth Miksa és Alpár Ignác együttműködése a budapesti Vajdahunyadvárban

Takáts Rózsa

Színek, fények, árnyak

Tanulmány a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum építéséről (1896–1944 [-1991]) különös tekintettel Alpár Ignác és Róth Miksa együttműködésére

(Kézirat gyanánt)

Címlapon:
Róth Miksa rózsaablaka a Mezőgazdasági Múzeum gótikus épületének dómhomlokzatán (Foto: Papp T.)

Budapest, 2017

A kéziratot lektorálta:

FÉNYI TIBOR

Az első közlésű felvételeket készítették:

©BODÓ RENÁTA
művészettörténész
(Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár)

©FÉNYI TIBOR
múzeumigazgató
(Róth Miksa Emlékház)

©MÁTHÉ ESZTER
művészettörténész

©PAPP TIBOR
fotográfus
(Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár)

ÉPÍTŐMŰVÉSZET ÉS ÖRÖKSÉGVÉDELEM KOLLÉGIUMA
2015. évi alkotói támogatásával

MAGÁNKIADÁS

(CC-BY-NC-SA-3.0)
Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 3.0

ISBN 978-963-12-9794-2

TELJES SZÖVEG TARTALOMJEGYZÉKE
ÁTTEKINTÉS

(A beépített tartalomjegyzékek az egyes részfejezetek előlapján találhatók)

I. RÉSZ

I. rész – Tartalom *10*

Bevezetés *11*

1. Párhuzamos életrajzok *14*

1.1. Róth Miksa és családi elődeinek üvegművessége Magyarországon - áttekintés *26*

1.2. Alpár Ignác a sikeres építész – áttekintés *47*

2. A városligeti „Vajdahunyadvár” vázlatos építéstörténete az Ezredéves Kiállítás idején – rövid áttekintés *60*

3. A Történelmi Főcsoport épületelemeinek építése – kronologikus vázlat *69*

3.1. A román épületcsoport építése és berendezése – 1894–1896 *83*

3.2. Róth Miksa alkotásai a millenniumi kiállítás Történelmi Főcsoportjának román épületében (1896–1900) *95*

4. Gazdasági múzeum a volt Ezredéves Kiállítás Történelmi Főcsoportjában – áttekintés *123*

4. 1. A múzeum berendezkedése *128*

5. A millenniumi épületek lebontása (1899). A múzeum ideiglenes kiállítóhelye (Kerepesi út) 1899–1904 *144*

II. RÉSZ

II. rész – Tartalom *147*

6. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum végleges épületének építéstörténete (1900/1901-től) *159*

6.1. A végleges épület újjáépítéséről szóló törvény megszületése *160*

6.2. Az építés menete (tervezés, kivitelezés) 165

6.2.1. A reneszánsz szárny építése 1901. október 21. – 1904. február 26. 169

6.2.2. A „csúcsíves" szárny, az „Összekötő épület" és bástyafal építése. 1902. április 1. – 1905. március 23. 179

6.2.3. A román épületszárny építése kis kitérővel ([1905. márciustól] – 1906. október 22. – 1908. december 20.) 186

6.2.3.1. Kis kitérő – (a múzeum berendezkedésének részletei) 195

1. Belső berendezés kérdései 195

2. Mezőgazdasági Múzeumi Tanács felállítása 205

3. Nyilvános közkönyvtár kérdései 206

4. Az I. világháború időszaka 207

III. RÉSZ

III. rész – Tartalom 210

7. Róth Miksa alkotásai a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum állandó épületében 211

7.1. Gótikus épület (1904) 211

7.1.1. Róth Miksa tervkartonok a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Dokumentációs Gyűjteményében (a gótikus épületbe tervezett ablakai) 225

7. 2. Román épület (Jáki kápolna – kb. 1913-tól) 236

7.2.1. A Jáki kápolna ablakai mai állapotukban 260

IV. RÉSZ

IV. rész – Tartalom 269

8. A háborús károk, a renoválás és műemlékké nyilvánítás (1944–1991) 270

8.1. A világháború kártételei 270

8.2. 1956-os károk 275

8.3. Renoválások *279*

9. Irodalom-, forrás- és rövidítésjegyzék *282*

10. Szövegben szereplő képek listája *305*

V. RÉSZ *– A. MELLÉKLETEK*

V. rész - KÉPMELLÉKLETEK

A. Képmellékletek (tervek) *320*

VI. RÉSZ *– B. MELLÉKLETEK*

VI. rész – B. Szöveges és képes mellékletek *367*

A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum állandó épületének építési naplói az épület mai állapotú felvételeivel *367*

I. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum építkezésének építési naplója (1901. október 21 – 1904. november 8-ig) [Reneszánsz-barokk épület] *368*

Vállalkozók reklámjai *386*

A reneszánsz-barokk épület mai felvételei *390*

II. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum építkezésének építési naplója 1902. április 1 – 1904. november 9-ig [Csúcsíves (gótikus) és összekötő épület] *402*

Vállalkozók reklámjai *421*

A gótikus épületszárny és az összekötő épület mai felvételei *424*

III. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum Építkezésének Naplója (1906. október 22. – 1908. december 20-ig) [Román épületcsoport] *436*

Vállalkozók reklámjai *446*

A román épületszárny mai felvételei *449*

VII. RÉSZ *- MELLÉKLET*

Róth Miksa őseinek és leszármazottainak családfája *460*

I. rész
Tartalomjegyzék

Bevezetés *11*

1. Párhuzamos életrajzok *14*
1.1. Róth Miksa és családi elődeinek üvegművessége Magyarországon - áttekintés *26*
1.2. Alpár Ignác a sikeres építész - áttekintés *47*

2. A városligeti „Vajdahunyadvár" vázlatos építéstörténete az Ezredéves Kiállítás idején – rövid áttekintés *60*

3. A Történelmi Főcsoport épületelemeinek építése – kronologikus vázlat *69*
3.1. A román épületcsoport építése és berendezése – 1894–1896 ..... *83*
3.2. Róth Miksa alkotásai a millenniumi kiállítás Történelmi Főcsoportjának román épületében (1896–1900) *95*

4. Gazdasági Múzeum a volt Ezredéves Kiállítás Történelmi Főcsoportjában – áttekintés .. *123*
4. 1. A múzeum berendezkedése *128*

5. A millenniumi épületek lebontása (1899). A múzeum ideiglenes kiállítóhelye (Kerepesi út) 1899–1904 ..... *144*

Bevezetés

Róth Miksa jelentős köz- és lakóépületekben fennmaradt, vagy az idők során hitelesen restaurált üvegablakait és mozaikjait ma is megcsodálhatjuk Budapesten. Sok alkotása található az ország területén, sőt külföldön is, neve az egyetemes művészettörténetben is jól ismert. Alpár Ignác, a századforduló neves építésze – elismerve Róth kiemelkedő szakmai tudását –, több ízben együtt dolgozott vele, így az általa készített tervek alapján a városligeti Széchenyi szigeten „kétszer felépült" épületegyüttesben is.

2016-ban 120 éves fennállását ünnepelte a Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2015-ben pedig Róth Miksa születésének 150. évfordulójáról emlékeztek meg országszerte. E két évforduló adott alkalmat arra, hogy a közkeletűen „Vajdahunyadvárnak" nevezett épületkomplexum tervezőjének, Alpár Ignácnak itteni tevékenységét, és kiemelten az építéstörténetben eddig elhanyagolt vonulatot, a Róth Miksával való együttműködését kifejtsük.[1] A Róth év során számos országos hatáskörű intézmény és helyi gyűjtemény felkutatta az üvegfestő működésének összefoglaló vagy ahhoz adalékokat nyújtó, nála őrzött emlékeit, kiállításain vagy kiadványokban publikálta azokat,[2] sőt napjainkban is – az erdélyieken kívül a Baranya megyei Vajszlón és a Somogy megyei Vörsön – váltak számunkra ismertté eddig elmellőzött, eredeti Róth üvegablakok.[3] Most a Magyar Mezőgazdasági Múzeum épületében fellelhető Róth alkotások nyomába eredve azt szeretnénk tisztázni, hogy a ma látható (vagy korábban itt volt, de mára megsemmisült) művek mikor keletkezhettek, a fennálló ablakok vajon mennyire hitelesek? Emellett lehetőség szerint a múzeum építésének történetére is kitérünk, de itt főként a korabeli dokumentumok alapján az eredeti építkezés kronologikus feltárása szorítkozunk.

A Széchenyi-szigeten álló, 1907-ben átadott, majd belső berendezésével együtt teljes egészében 1910/12-re[4] befejezettnek mondható épületegyüttes színes, ólmozott üvegablakaiból a történelem viharai napjainkra csak néhány – bár igazán tündöklő – tanújelet hagytak. Róth Miksa ablakai közül több a Mezőgazdasági Múzeum gót stílusú épületében és a hozzá csatlakozó, Árpád-kori román jegyeket viselő Jáki kápolnában ma is látható, ugyanígy

[1] A kutatáshoz 2015-ben alkotói támogatást nyújtott a Nemzeti Kulturális Alap Építőművészet és Örökségvédelem Kollégiuma 101102/00445 (3202/00526) azonosító számon, melyért itt is hálás köszönetet mondok!

[2] EGYSZERŰ VONALAKBAN, 2015; MEGSZÍNESÍTETT NAPFÉNY, 2015; REISZ T. Cs. 2014. és 2015a. Számos videofelvétel https://www.youtube.com/watch?v=h4SYwtdSrBc és egy 70 perces film is készült legfontosabb műveiből (Tóth Péter Pál rendezésében) [Az internetes hivatkozások megtekintésének ideje itt és a későbbiekben is: 2017. augusztus – a továbbiakban külön nem jelöljük.]

[3] A ROMÁN KATONÁK MÉGSEM… 2015.; ERDÉLYBEN KERÜLT ELŐ… 2015. Vajszlón és Vörsön 2017-ben e tanulmány dokumentumfelvételei alapján a millenniumi Jáki kápolna három eredeti, vagy azok tervkartonja alapján később készült üvegablakát Sós Károly üvegfestő (aki Tóth Erzsébettel a http://templomablakanno.blog.hu/ szerzője) fedezte fel. Az ablakok biztosan a Róth műhelyből kerültek ki, de az Ezredéves kiállításból származásuk és odakerülésük még további kutatást igényel. Lásd később!

[4] A folyamatosan felmerült berendezési és építési igények miatt 1912-re ért véget az Alpár által tervezett épületek végleges kialakítása, és ezzel a „M. kir. Mezőgazdasági Museum Építési Bizottsága működése befejezést nyert". Ezért ekkor adták át az eredeti szerződéseket jegyzékkel a múzeum iratárának. (MMgMK. MD. TI. 370/1912. június 19. ikt. sz. és 1071/46. lelt.sz. – kísérőiratában „Az eredeti szerződések jegyzéke" című lista.)

fellelhető a múzeum gyűjteményében néhány akvarellel színezett tervkartonja, melyek – még a historizmus jegyében – szenteket, címereket és szimbólumokat, ornamentális díszeket: növényi leveleket, indákat, virágkelyheket, geometrikus mintázatokat ábrázolnak az említett épületek stílusának megfelelően a román és a gót stílushoz igazodva.

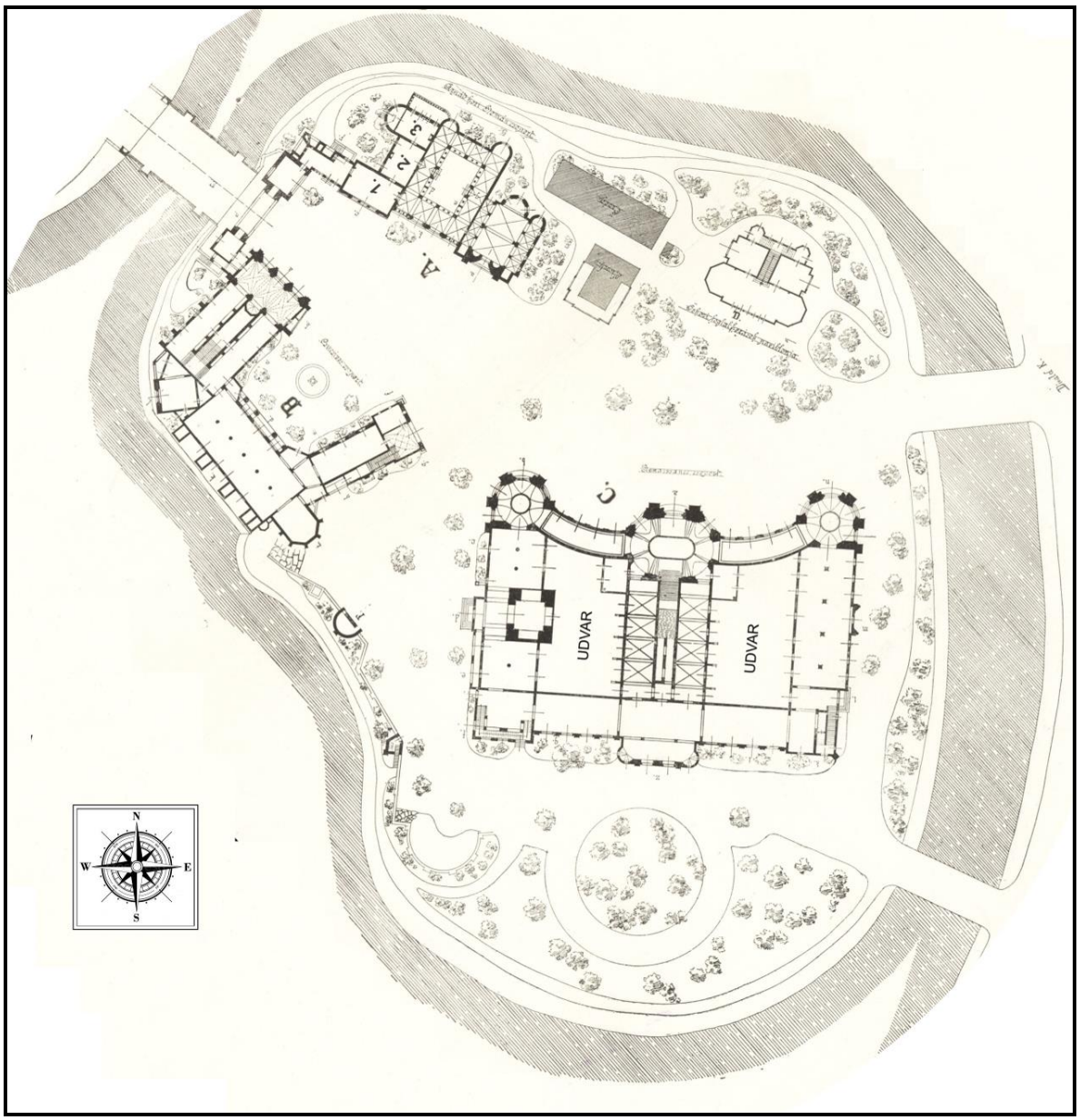
A múzeumban sétálva rácsodálkozhatunk Róth Miksa kisebb és ezért jobb állapotban fennmaradt ablakaira. Kiemelkedik közülük a gótikus épületszárny lépcsőcsarnokának hatalmas, mérműves rózsaablaka, amely a késő gótikus dómépítészet egyik legszebb motívumát őrzi és a Jáki kápolna eredetiben fennmaradt öt ólmozott üvegablaka[5] (melyeken Róth monogramja is látható). E művek keletkezését és későbbi sorsát, nemkülönben a sajnálatosan mára elpusztult, Róth által ide tervezett (részben meg nem valósult), korábbi műveit kíséreltük meg a rendelkezésre álló források alapján felderíteni, egyben pedig az épület jelenleg látható elemeinek építéstörténetére talán eddig pontosan nem ismert adalékokat nyújtani.

A kiadvány interneten történő közzététele azért élvezett elsőbbséget, mert számtalan további információt adó, online hivatkozást tartalmaz.[6] Jelen formájában könyvként kiadása aránytalanul költséges, így ára is túl magas lett volna. A másik fő cél – mely befolyásolta a terjedelmet is –, a további kutatás megkönnyítésére a források minél teljesebb szövegű közlése volt, tehát a kézirat mintegy forrásismertetésként is szolgál.[7]

[5] A kápolna apszisában hitelesen a középső, és a jobboldali mellékhajó négy nagy ablaka. A Pietrelcinai Szent Pio és Szent Maximilian Kolbe tiszteletének szentelt oldalkápolna kis körablaka szintén eredetinek tűnik, de ezen Róth monogramja nem található meg.

[6] Ezek ellenőrzése 2017 augusztusában történt, külön nem jelöltük. E hivatkozások sajnálatosan – még intézményeknél is – eléggé bizonytalanok, így csak remélni tudjuk, hogy legtöbbje pár évig életben fog maradni. A teljes intézmény- és honlapátszervezések során ugyanis csak kevesen gondoskodnak a korábbi hiperlinkek átirányításáról.

[7] A kiadványból két részlet – rövidítve – nyomtatásban is megjelent, illetőleg kiadás alatt áll, a bennük található szövegegyezések ebből erednek. TAKÁTS R. 2014. és TAKÁTS R. 2017. – Kiadás alatt.

1. kép – Az ***Ezredéves Kiállítás Történelmi Főcsoportjának északi tájolású helyszínrajza***[8]

[8] Forrás: „Az építészet kővé vált zene” – BOR F. – ROSCH G. – ROSTÁS P. 2005. – Alpár Ignác tervein ettől kissé eltérő tájolások vannak legtöbbször megadva, ugyanis csak a fő égtájakat vette figyelembe a tervrajz címének megadásakor. A tanulmányban mi is ezt követjük.

1. Párhuzamos életrajzok

Az alábbiakban a két művész[9] életének rövid vázlata olvasható, különösen közös működésük súlyozott éveire (1896–1910-es évek) koncentrálva. A szakmája legmagasabb tudásával felvértezett két alkotó, Alpár Ignác (1855–1928) építész és a nála csaknem 11 évvel fiatalabb Róth Miksa (1865–1944) üvegfestő, munkáik magas szintű kivitelezésén kívül mindketten sikeres, mondhatni kultúraszervező tevékenységet végeztek működésük tágabb vagy szűkebb területén, melynek elérésére társasági életükben megnyilatkozó erkölcsi tartásuk, személyes hatásuk, ugyanakkor diplomatikus adottságaik mellett is nyílt állásfoglalásaik, félelmetes munkabírásuk, szélesebb körben pedig tolluk szolgált.

Alpárhoz képest, aki vagyonos családi körülmények közül indult el pályáján, az éppen bomlófélben lévő rendi társadalomszerkezet ellenére a városokban jobban elismert céhes szakmabeli, már gépesített, üzemi méretekben termelő asztalosmester apja mellől,[10] Róth Miksának épp szakmai önállósulásakor hátrányosabb helyzetből kellett felküzdenie magát. Mindkettőjük esetében a testvér-fővárosokba bevándorolt, előző (szülői, nagyszülői) generáció harcolta meg sikeresen a letelepülés és érvényesülés küzdelmeit. Ám Róth apja élete végén anyagi csődbe jutott, tehát a család megélhetése távolról sem volt kiegyensúlyozottnak mondható.

Alpár a historizmus építészeinek egyik meghatározó alakja volt. Ahogy Elek Artúr írta: „Alpár Ignác egyik utolsó élő tagja volt annak az építészi nemzedéknek, mely a milleniumot megelőző és az azt követő két évtized során Budapest városképét kialakította."[11] Érzékenyen – később óvatosabban – reagált az új kezdeményezésekre, főként épületszerkesztési- és -anyagválasztási kérdésekben újított. Róth Miksa folyton kísérletező elméjét[12] viszont korán megragadta a francia art nouveau, a magyar és osztrák művészettörténetben szecesszióként ismert stílusirányzat. Ezt az újító törekvést nyelvterületenként, országonként, művészeti összefoglaló vagy éppen speciális áganként sokféle névvel illették (Jugendstil, Wellenstil, modern style, modernismo, Tiffany style, fin de siècle, metró stílus, „1900-as stílus" stb.), de talán az olasz terminológiában elterjedt egyik megnevezése, a „virágos stílus" (stile floreale) illik leginkább üvegfestészetére. A szecesszióban észlelhető másik, kifejezetten magyaros ág[13] esetében az „…orientalizmus a

[9] A „művész" meghatározást, amelyet a sikeres vállalkozást vivő, foglalkozását kiemelkedő szinten művelő két szakember saját magára alkotói fénykorában talán nem is alkalmazott, az utókortól mindenképpen jogosan kapták, ezért néhol a tanulmányban ezt a kifejezést is használom: 'építőművész, üvegfestőművész'. Csaknem kortárs megnevezésként: Alpár Ignác 1931. októberében felállított szobrának avatásán elhangzott szavak [Ziegler Géza:] „És te, nagynevű professzor, építőművész, építőmester, néhai Alpár Ignác!" Filmhíradók online: http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=7 és Róth Miksa élete alkonyán írt visszaemlékező két műve: Egy üvegfestőművész az üvegfestészetről. (A szerző kiadása. Budapest, 1942.); Egy üvegfestőművész emlékei. (Hungária kiadás. Budapest, 1943.)

[10] Országos jelentőségű és nagy volumenű megbízásokat teljesített, így a Vigadó nagyméretű ablakainak a legyártását.

[11] ELEK A. 1928

[12] „Ami öntudatosan, de többnyire még öntudatlanul forrong a szellemi világban, Róthnak műtörténelmileg és tehnikailag élesen képzett szemét el nem kerüli, és lázas tűzzel zavarja őt az experimentálás útján a legszebb eredményekhez" – írta Róthról Fieber Henrik 1918-ban. FIEBER H. 1918. 820. p.

[13] Legfőbb képviselői a gödöllői művésztelep jelentős alkotói, akikkel szintén szorosan együttműködött Róth Miksa: Körösfői-Kriesch Aladár és Nagy Sándor. Az építészetben Lechner Ödön és követői.

magyarság eredetének ázsiai mivoltát állította reflektorfénybe, s a tizenkilencedik század végére szinte kötelező stílusa lett minden nemzeties hajlamú építésznek…”[14] Róth ugyancsak nyitott volt a később felfutó art deco stílusra és annak nagy alkotóival való együttműködésre.[15] A mozaikművészet megújítójaként is halhatatlan munkásságot fejtett ki.

Alpár és Róth közös kapcsolatrendszerbe beágyazódva, társulati (időnként vezetőségi szintű) tagságaik, szakmai csoportosulásokban való közös részvételük (Steindl Céh), karitatív társadalmi tevékenységük (mindketten a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy egyes páholyainak tagjai) és nem utolsó sorban tehetséges és – főként Alpár vonatkozásában népes[16] – munkatársi, alkalmazotti gárdájuk élén a társadalom elismert és hatékony tagjaivá küzdötték fel magukat. Véleményadó bizottságokban és egyéb téren is sűrűn felkért szakértőként stílusformáló hatásuk érezhető volt. Mindketten a Ferenc József rend lovagi kitüntetettjei,[17] Róth pedig a „cs. és kir. udvari üvegfestő és mozaikművész”[18] cím birtokosa is volt.

[14] KLEIN R. 2008. 15. p.

[15] GERLE J. 2008. Rövid összefoglalója a budapesti art deco építészetről.

[16] Az irodalom szerint Alpár rendelkezett a korban időnként változó létszámú, de a legnépesebb irodával. Pályafutásuk alatt eddigi ismereteink alapján hosszabb-rövidebb ideig az Alpár iroda munkatársai voltak [Műépítészek, építőmesterek, belső építészek, épületszobrászok stb. A névelírások, és az azonosítatlan személynevek *dőlt betűvel*.]: Adamek Ferenc; Almási Balogh Lóránd; Benedek Dezső; Bernhardt Győző, ifj. [*Bernath Győző* helytelenül a listában]; Bohn Alajos; *Brugemann E.* [Bergmann Ernő vasútépítész vagy Brüggemann György]; Buresch Oszkár; *Castellitz* [esetleg Castelli (Castelly) Árpád]; Csécsi Andor [belsőépítész – Alpár ösztöndíjas]; *Csomsadlák Ferenc*; Devecis Del Vecchio Ferenc, istenhegyi [*Devecics Ferenc* helytelenül a listában]; Diebold Herman; *Eisler Izidor* [Eisler Isidor és Fia épületasztalos]; Fenk Nándor; *Fischer Hermann* [Fischer Ferenc rokona?]; Fleischl Róbert; Francsek Imre [Francsek Imre (1864–1920) műszaki tanácsos, építész vagy ifj. Francsek Imre (1891–Szovjetunió, Gulag, 1952 k.)]; Führer Miklós; Gardovszky Róbert [*Gardowszky* helytelenül a listában]; Gerstenberger Ágost [*Gersztenberger* helytelenül a listában]; Goll Elemér; Göttgen Erich; Gundlach [Sándor]; Haaber Károly; *Haderer Ferenc* [Haderer Antal rokona?]; Hajós Alfréd; Hauszner József; Heidlberg (Helvei) Tivadar [Helvey Tivadar (Heidlberg) – szigetelés, aszfalt]; *Herczegh Vilmos* [Herczegh Zsigmond, vagy rokona]; *Hollosi Ili*; Hübner Jenő; *Ivancso Ferenc* [Iváncsó J. Ferenc]; Jámbor (Frommer) Lajos; Knötgen Gusztáv [*Gnötgen Gusztáv* helytelenül a listában]; Kotál Henrik; Kotsis Iván; *Kovács Rezső* [Kovács Frigyes rokona?]; Krebs János; *Krebsz* [Krebs] Frigyes; *Loncsarics Ferenc*; Máté Rezső; Mészáros Ferenc [építési rajzoló]; Mészner [Messner] Sebestyén; Molnár Géza; Nándor Pál; *Nemetz István*; Orth Ambrus; Ostrinszky [Osztrinszky] Rudolf; *Peakovits [Peakovics] Gyula*; Peszkovszky Richard; Popp Ferenc; Radó Sándor; Ratkovits [Rátkovics Mihály]; Reich József; Schock Lipót [térképész]; Sebestyén Artúr; Sebestyén Lajos; Seenger Győző [kőfaragó, épületszobrász]; Somló Emil; *Stahl Ferenc*; Stobbe Adolf; Strobl Miksa; Schächter (Szalka) Ferenc [gépészmérnök?]; Tábori Tibor; Tafferner Gyula; Takách Béla, [gyöngyöshalászi]; Tscheuke Hermann; Vágó József; Vágó László; Vas Gyula; Wachtl [Wachtel] Elemér; Wagner János; Weigand József [Varjas Weigand József]; Windt Károly; Wildhack Alfréd; *Wulf*; Ziegler Géza; Zitterbarth Gyula [építési rajzoló]; Zostyák Pál; Zückler Hermann [*Zuckler* helytelenül a listában]. (Forrás: *Építő Ipar – Építő Művészet,* 49. évf. 9–10. szám, 1925. március 1. 35. p. Lásd még [Krebs Jánosra] *Pesti Hírlap*, 1908. február 28. 52. szám, 21. p.; HAJÓS – KUBINSZKY – VÁMOSSY, 2005; ROSCH G. 2005. 180–182. p.)

[17] Alpár Ignác fővárosi műépítész a Minisztertanács 1890. március 1-jén tartott ülésén a Herkulesfürdő fürdőházának építésében szerzett érdemeiért nyerte el a Ferenc József rend lovagkeresztje kitüntetést (MNL OL. K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1890. 03. 01. 7. ülés, 11. pont.); Róth Miksa budapesti üvegfestő Minisztertanácsi ülésen történt előterjesztése a Ferenc József rend lovagkeresztjének adományozására 1905. április 14-én hangzott el és került jegyzőkönyvbe. (MNL OL. K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1905. 04. 14. 10. ülés, 19. pont.)

[18] Róth Miksát e címre az 1899. április 19-én tartott Minisztertanácsi ülésen terjesztették fel (MNL OL. K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1899. 04. 19. 19. ülés, 13. pont.) „Ö császári és apostoli királyi Felsége, folyó évi julius hó 16-án lschlben kelt legfelső elhatározásával […] Róth Miksa budapesti üvegfestőnek a cs. és kir. udvari üvegfestői […] czimet méltóztatott legkegyelmesebben adományozni” – írta a Budapesti Közlöny, 1899.július 27. 171. számában (1. p.)

2. kép – Róth Miksa portréfotója 47 éves korában, 1912 körül[19]

3. kép – Alpár Ignác berlini diák korában, talán 25 évesen, még Schöckl Ignác néven[20]

Együttműködésüket a Széchenyi szigeten álló épületcsoport vonatkozásában vizsgáljuk, de pár szót ejtenünk kell az eddig felderített, egyéb közösen megvalósított műveikről is. Alpár Ignác ismerve Róth szakmai tudását, kétszer is felkérte a budapesti „Vajdahunyadvár" román, majd gótikus épületének díszüvegező munkáira, de ezen kívül is több ízben együttműködött vele. Megbecsülését mutatja, hogy Almássy téri háztulajdonától 1918-ban megválva a már állandó lakásként használt II. kerületi Bolyai utca 11. számú lakóházának festett üvegablakait is annak idején Róth Miksától rendelte meg.[21]

[19] MNM. TF. 2862/1949 fk. http://resolver.museumap.hu/object/5822675
[20] „Az építészet kővé vált zene" - Emlékkiállítás Alpár Ignác születésének 150. évfordulójára - kiállítás kurátora: Szatmári Sarolta (Rosch Gábor és Rostás Péter együttműködésével). Fennállt: 2005. március 25. – 2005. október 15. (MMgMK. MD. Lelt. sz. nélk. Forgatókönyvek és kiállítási anyagok: Szatmári Sarolta.)
[21] A villát Orth Antóniának adta házasságuk 20. évfordulójára (FÉNYI T. közlése.) Ma: Budapest Főváros Önkormányzatának Gyermekotthona, 1023 Budapest, Bolyai utca 11.

4. kép – Az Alpár nyaralójában, majd lakóházában (Bolyai utca 11.) található Róth-féle üvegablakok, 1903[22]

A Budapesten, az Újépület helyén – többek között – 1905-re felépült **Osztrák-Magyar Bank** (ma Nemzeti Bank, Szabadság-tér 8–9.) épületében Alpár Ignác Róth Miksát bízta meg a szecessziós festett üvegablakok megalkotásával. A bank budapesti székházának tervezésére a pénzintézet vezetősége 1901-ben hirdetett pályázatot a budapesti és bécsi építészek között. A pályázaton Alpár Ignác kapta az első díjat. Az 1902 tavaszától 1905 tavaszáig tartó építkezés költsége a berendezéssel és teljes felszereléssel együtt 4 1/2 millió koronába került.

[22] Restaurálás után néhány évig a Róth Miksa Emlékházban volt az eredeti ablak transzparens másolata kiállítva, a felvétel e korból származik. (Róth Emlékház – Foto: Fényi T.) Részlete és nagyobb méretű képe látható: FÉNYI T. 82–83. p. és TÓTH PÉTER PÁL (rendező): Az *üvegfestő* című (2015, 70 perc) filmjében.

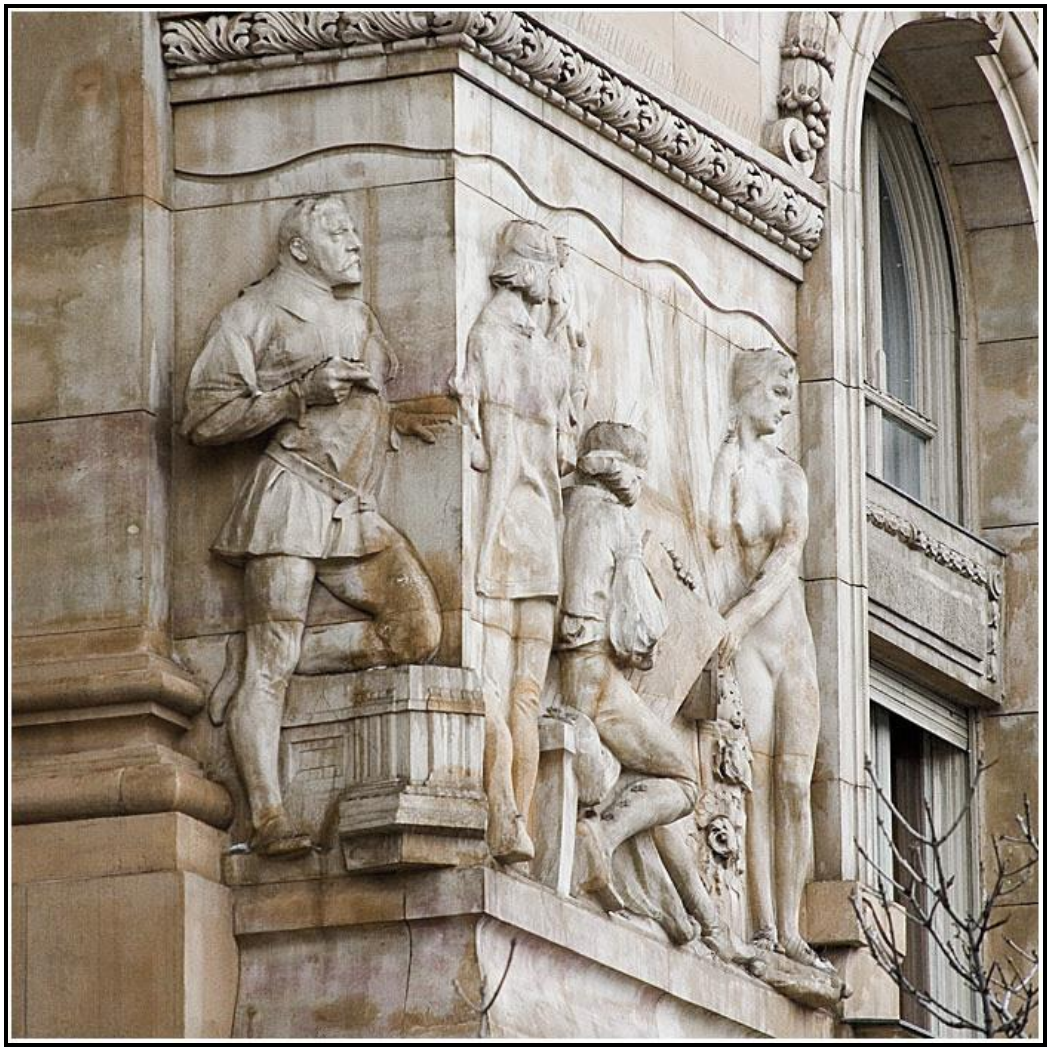

5. kép – Az 1905-re felépült Osztrák-Magyar Bank épülete 1908-ban[23]

6. kép – A Magyar Nemzeti Bank székháza a budapesti Szabadság téren[24]

[23] A kép forrása: *Magyar Pályázatok*, 1904. október (2. évfolyam, 10. szám Melléklet. Az épületismertetést lásd *Magyar Pályázatok.* 3. évf. 7. szám. 1905. október 29–48. p. és továbbiak 1917. 15. évf. 4-6. szám, 2–32. p. Teljes elemzése NÉMET N. - MARÓTZY K. 2011.
[24] Author: Egrian; 2009. ápr. 9. – https://commons.wikimedia.org/wiki/File:MagyarBank.JPG

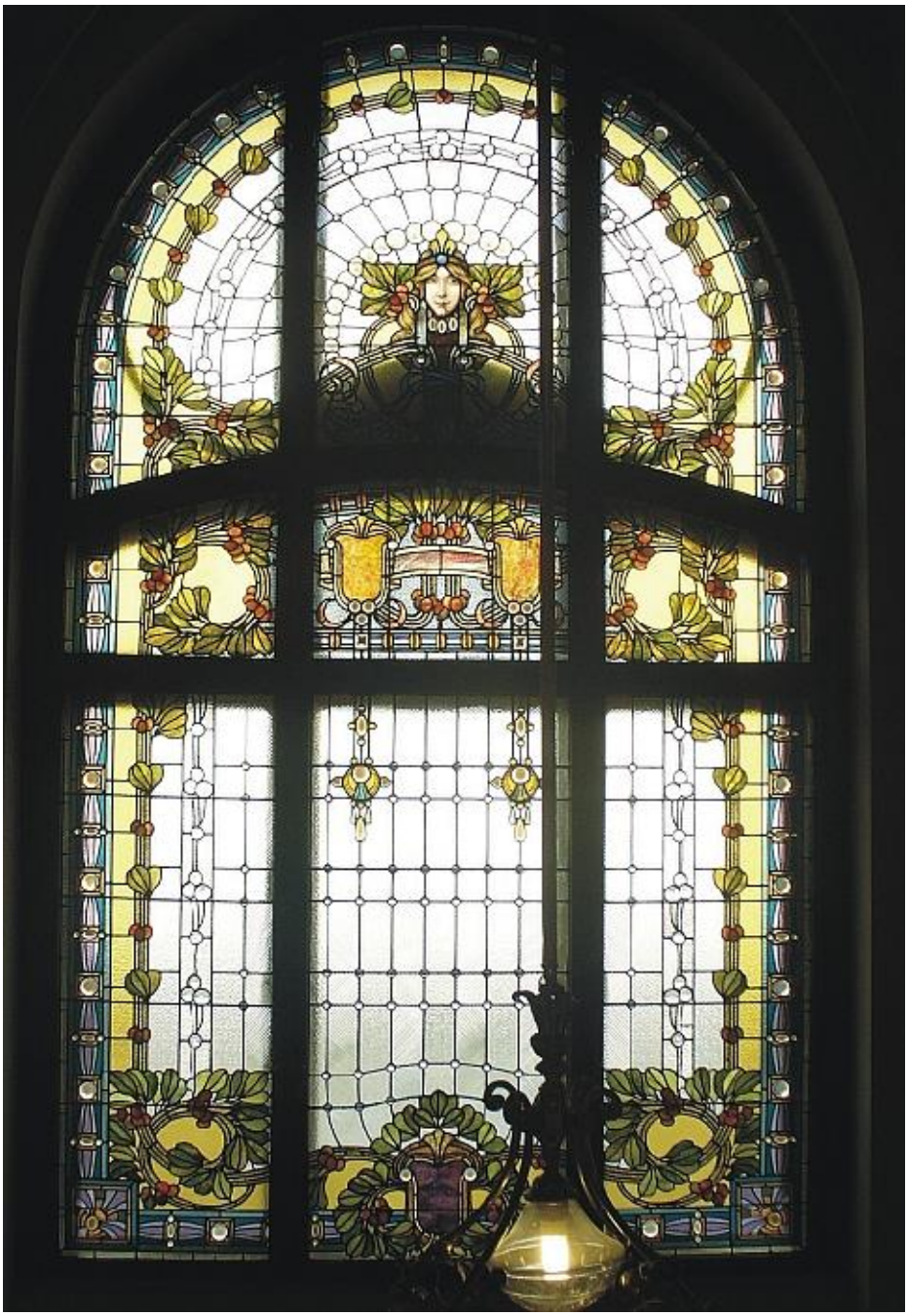
7. kép – Alpár Ignác az Építőművészet megtestesítőjeként a Szobrászat és a Festészet szimbolikus alakjaival a Magyar Nemzeti Bank délnyugati sarokrizalitjának beforduló élén. Senyei Károly domborműve. (Foto: Bálint Imre)[25]

Az épületet a kortárs szakma kétszer is részletesen ismertette (egyszer, 1905–1906-ban a Magyar Pályázatok, egyszer pedig a Magyar Építőművészet című szaklapban). Másodjára, 1917-ben maga Alpár Ignác írt róla.[26] Ugyancsak mélyreható elemzése található több, a korról és Alpár munkásságáról készült műben.[27]

[25] Kép forrása: BUGÁR-MÉSZÁROS K. – Év n.: Alpár Ignác palotái I.: A Nemzeti Bank székháza. SZECESSZIÓS MŰVÉSZETI MAGAZIN ONLINE
http://www.szecessziosmagazin.com/magazin8/karmanullmannhazakszabadsagter.php;
http://www.szecessziosmagazin.com/imagemagazin8/nemzetibankep2/m2.jpg

[26] Pályázatok: Osztrák-Magyar Bank budapesti palotája. (ma: Magyar Nemzeti Bank, Szabadság tér 8-9.) *Magyar Pályázatok* 1905/06. (III. évfolyam) 7. szám, 29–48 p. Magyar Építőművészet: Osztrák-Magyar Bank budapesti palotája. *Magyar Építőművészet* (Szerk. Führer Miklós). 1917. (XV. évfolyam) 4-6. szám, 1–32. p.

[27] ROSCH G. 2005. 62–69. p.; GERLE J. 1994.; HAJÓS – KUBINSZKY – VÁMOSSY, 2005.

8. kép – Róth Miksa ma is látható egyik szecessziós festett üvegablaka a Magyar Nemzeti Bank székházában[28]

A **Pesti Magyar Kereskedelmi Bank** (Bp. V. Roosevelt tér 3-4. – ma **Belügyminisztérium**) építkezésében is jelentős szerepe volt Alpár Ignácnak 1905-ben és 1913–1917 között. A bank építkezései eredetileg Alpár tervei szerint indultak meg, majd Quittner Zsigmond (1859–1918) dolgozta át. 1913-ban a már kibővítendő épület alakításával ismét Alpárt bízták meg, aki Róth Miksa munkáját is igénybe vette. A Róth-féle mozaikokon kívül a pénztárcsarnokban színes üvegek is voltak, melyek kis hányadban maradtak csak fenn.

[28] „TEMPLOMABLAK ANNO" TÓTH ERZSÉBET és SÓS KÁROLY üvegművészettel foglalkozó blogja. http://templomablakanno.blog.hu/2012/02/22/magyar_nemzeti_bank_3

9. kép – A Pesti Magyar Kereskedelmi Bankról készült archív képeslap[29]

10. kép – Róth Miksa mozaikképei a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank palotájában, a Bőség allegóriái[30]

Másik nagy építkezése Alpárnak, ahol szintén Róth Miksa színes üvegablakait részesítette előnyben az ajánlattevők között, az 1909–1913 között felépült **Magyar Általános Hitelbank palotája** volt (ma: **Pénzügyminisztérium**, Dorottya u., Wurm u., József tér). Erről is született részletes ismertetés a Magyar Építőművészet című folyóiratban magának a tervezőnek a tollából.[31]

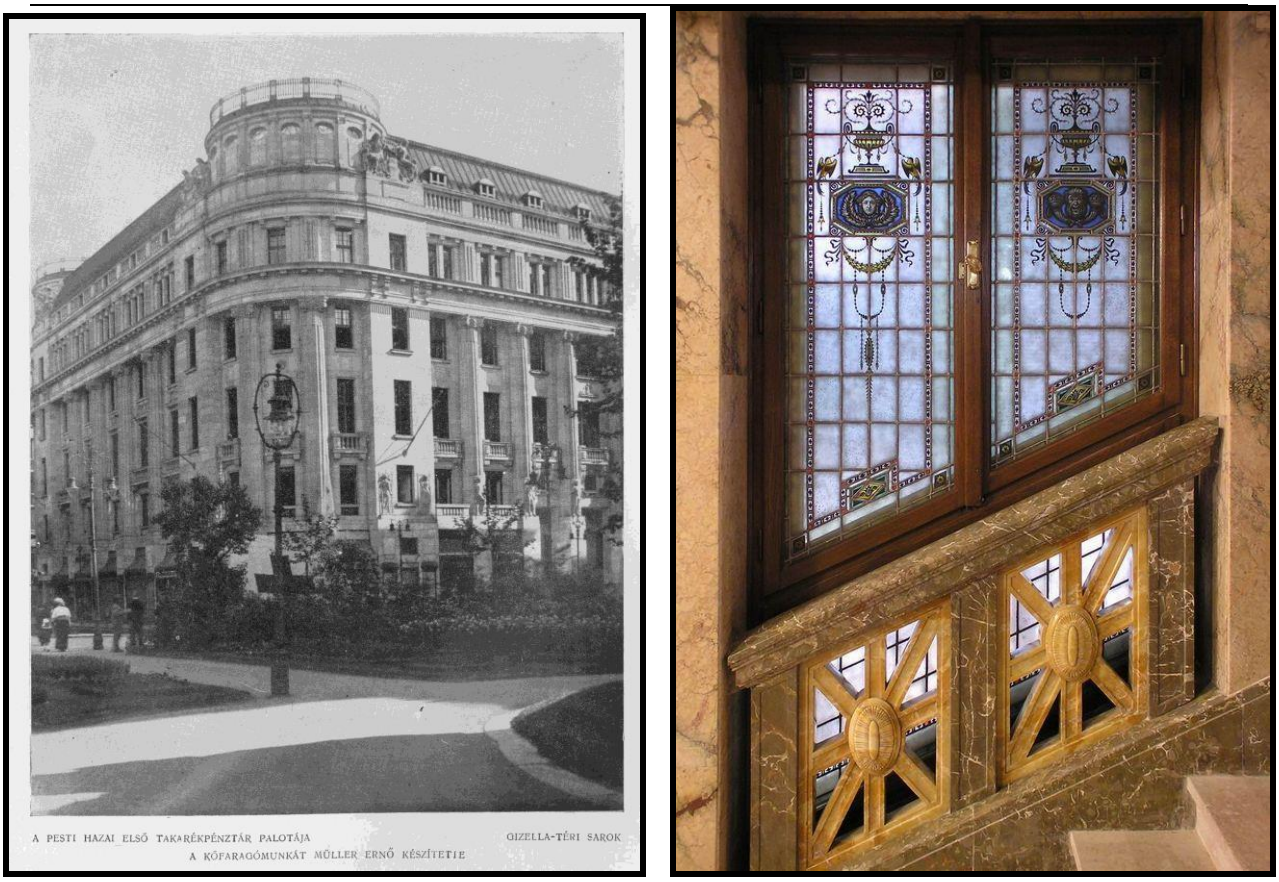
[29] Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Képeslapgyűjtemény. KF 1970.186.1.
[30] GERLE J. 1994. 11. p. – Foto: Zsitva Tibor. A kép közlésére köszönöm szíves engedélyét.
[31] Magyar Építőművészet: Alpár Ignác Magyar Általános Hitelbank palotája. *Magyar Építőművészet* (Szerk. Führer Miklós) 1914.(XII. évfolyam) 9-10. szám, 9–43. p. Ugyanezen szám 1–8. oldalán Györgyi Dénes köszönti és méltatja Alpár Ignác munkásságát 60. születésnapja alkalmából.

11. kép – Róth festett ablakai: a Mezőgazdaság és a Textilipar allegorikus alakjai a Magyar Általános Hitelbank palotájában[32]

Gyönyörű Róth üvegablakok és mozaikok láthatók az 1911 és 1915 között épült volt **Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület** székházában[33] is. [Ma üzletház (Váci utca 1–3., Deák Ferenc utca 5.)], amelyről kortársi[34] és – 2011-ben befejezett restaurálása után – mai részletes ismertető is megjelent.[35] Az első emeleten a díszlépcsőház melletti területeken az ólmozott üvegablakokat és a mozaikokat Róth Miksa tervezte és készítette. A homlokzat reliefjei Maróti Géza[36] nevéhez fűződnek. Az épület 1993 óta az UNESCO által nyilvántartott Világörökség része, így műemléki védelem alatt áll.

[32] GERLE J. 1994. 52–53. p. – Foto: Zsitva Tibor. A képek közlésére vonatkozó engedélyét hálásan köszönöm!
[33] Évtizedekig a Budapesti Értéktőzsde (BÉT) épülete volt.
[34] *Magyar Építőművészet* 1915. 13. évf., 5–6. szám 1–40. p. Alpár Ignác tollából.
[35] RÓNA K. 2011. 4–9. p.
[36] Maróti Géza [*Rintel]* (Barsvörösvár, 1875. március 1. – Budapest, 1941. május 6.), díszítőszobrász, építész, iparművész. „Pályafutását épületszobrász inasként kezdte, majd szobrászműtermi üzletvezetőként dolgozott. Munkája mellett végzett a bécsi képzőművészeti akadémián, s 1900-ban önállósítva magát pályaterveivel, szobraival, iparművészeti alkotásaival és kiállítás-rendezéseivel néhány év alatt keresett művész lett. A századforduló táján az általa tervezett és berendezett pavilonoknak döntő szerepe volt a magyar képző- és iparművészet nemzetközi kiállításokon elért sikereiben. Egyik fő műve a Velencei Biennále állandó magyar pavilonja (1907–1909, Györgyi Dénessel), melynek díszítésében a korszak legjobb magyar képző- és iparművészei vettek részt. Számos nagyszabású budapesti épület díszítőszobrászati feladatait látta el, köztük a Gresham-palota, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (ma Belügyminisztérium), a Magyar Általános Hitelbank (ma Pénzügyminisztérium) és a Pesti Hazai Első Takarékpénztár (ma a Budapesti Értéktőzsde székháza) épületplasztikái emelkednek ki, s őt dicséri az Osztrák-Magyar Bank (ma MNB) belső díszítése is. Külföldi munkái közül a mexikóvárosi Nemzeti Színház (ma a Szépművészetek palotája) belsőépítészeti kiképzése és két detroiti épület, a Fischer Building és a Livingstone Memorial gránit, bronz és márvány szobrai és egyéb díszítményei érdemelnek figyelmet. Elkészítette az elsüllyedt Atlantisz fővárosának modelljét. Művei a szecesszió neoromán felé közelítő irányzatának jegyeit viselik magukon.” Forrás: Cs. A.: Maróti Géza. ARTPORTÁL – LEXIKON https://artportal.hu/lexikon-muvesz/maroti-geza-7964/

12. kép – A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Vörösmarty téri homlokzata 1915-ben és díszlépcsőjének festett üvegablakai mai, restaurált állapotukban[37]

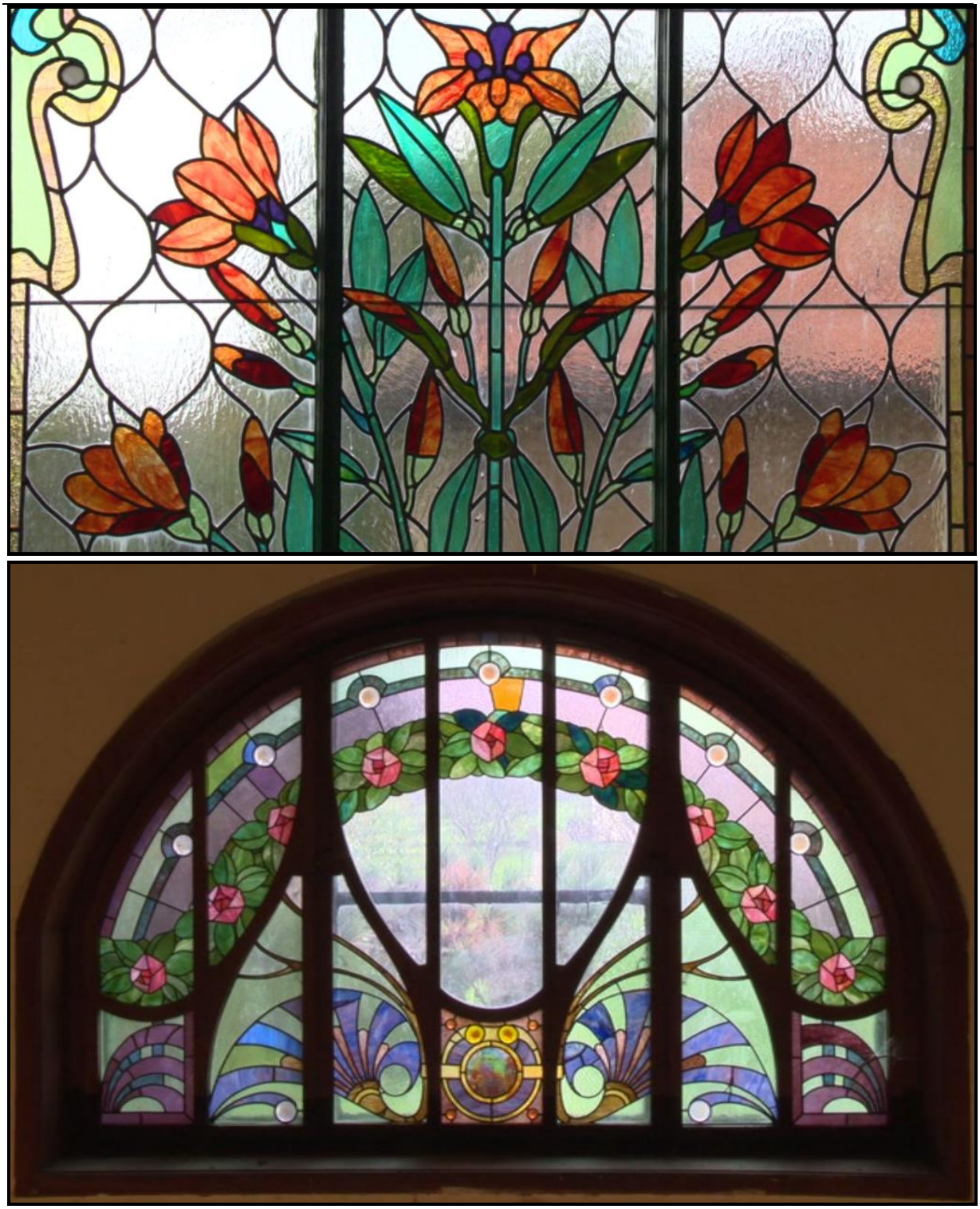
Alpár Ignác rokoni vagy munkatársi kapcsolatai révén alkotott lakó- és bérházai között az egyik legnagyobb vállalkozó cégnek, az idősebb Walla József-féle mozaik-, cementáru- és műkőgyár tulajdonosának (Róth Miksa apósának) is épített, illetőleg bővített ki több bérházat, kastélyszerű kilátót[38] és lakóházat, amelyekben természetesen Róth Miksa is készített üvegablakokat.

Walla-villa (Törökbálint, Árpád utca 23.). Ma is lakóház a Walla József gyáros által 1895-ben építtetett villa. Az épület néhány ablakát még mindig a veje, Róth Miksa üvegablakai díszítik. Az iparosból nagypolgárrá emelkedett mozaiklap- és cementgyáros jóvoltából több épülettel gazdagodott Törökbálint az 1800-as évek végén, az 1900-as évek elején.[39]

[37] Csúcs László András és Kovács András munkái, akik 2008–2011 között az épület Róth ablakait is restaurálták. http://www.aranyokker.hu/diszmuuveg-restauralas/121-tozsdepalota-budapest

[38] „Mivel Walla József hosszú éveken át üzleti kapcsolatban volt Alpár Ignáccal, a formajegyek alapján is valószínűsíthető, hogy az Alpár-iroda hatását fedezhetjük fel az épületben.” – írja róla HADIK A., 1994. 445. p.

[39] Bádi Mónika, Starzyński Zsolt: Az Árpád utcai kis Walla-villa. In: *Törökbálinti Újság*. 2010. dec. 2. http://www.torokbalintiujsag.hu/toeroekbalint-egykor/2742-az-arpad-utcai-kis-walla-villa

***13. kép – A törökbálinti „kis Walla villa” Róth-féle üvegablakai*[40]**

Walla-kilátó (Törökbálint, Kastély utca 30.). A Walla család az Árpád utcában lakott, de a telek Kastély utcai végén, a Tükörhegy tetejére a gyáros leginkább középkori lakótoronyra emlékeztető várat építtetett, amely elsősorban kilátó funkciót tölthetett be. A vegyes formajegyekkel „igazi”, régi műemlékre emlékeztető, kőburkolatú villa 1902-ben

[40] Képek TÓTH PÉTER PÁL (rendező): Az *üvegfestő* című (2015, 70 perc) filmjéből. Köszönöm szíves engedélyét a képek közlésére.

épült, stílusjegyei alapján későbbi bővítését Alpár Ignác tervének tulajdonítják. Színes üvegablakai szintén Róth Miksa alkotásai voltak.[41]

14. kép – A Kilátónak nevezett nagyobbik Walla-villa Törökbálinton Róth Miksa üvegablakaival[42]

[41] TÖRÖKBÁLINT, 2001, 12. p. és BÁDI M., 2011. ROSCH 2005. 195. p. szerint 1913–1917 között Alpár bővítése lehet a stílus-összehasonlítás alapján. MÁTHÉ Eszter személyes közlése szerint: „középkori erdélyi várakat idéző, castellated style-ban tartott épület. A vegyes formajegyek meghatározás helytálló, mivel a félköríves ablakok a román korra emlékeztetnek, de a tetőlefedések már inkább a gótikát idézik, ezért nem feltétlenül használnám a neoromán jelzőt sem."

[42] TÖRÖKBÁLINT, 2001, 12. p. és Bádi Mónika: A nagy Walla-villa. In: Törökbálinti Újság. 2011. márc. 18. http://www.torokbalintiujsag.hu/toeroekbalint-egykor/4914-a-nagy-walla-villa – ROSCH 2005. 195. p. szerint 1913–1917 között Alpár bővítése lehet a stílus-összehasonlítás alapján.

1.*1. Róth Miksa és családi elődeinek üvegművessége Magyarországon – áttekintés*

15. kép – Vajda Zsigmond: Róth Miksa 1914 körül (Foto: Fényi T.)[43]

[43] Olajfestmény arany üvegmozaik keretben. Róth Miksa Emlékház 99.208.1. leltári szám. Fényi Tibor közlése szerint Róth Miksát baráti szálak fűzték Vajda Zsigmond festőhöz, a Róth Miksa Emlékház öt festményt őriz tőle. Együttműködtek a Széchenyi fürdő, a Deák és Kossuth Mauzóleum üvegterveinek, mozaikjainak készítésében. Vajda Zsigmond (1860–1931) a budapesti Mintarajziskolában végezte tanulmányait 1878-tól. Mesterei Székely Bertalan és Lotz Károly voltak. Később Münchenben képezte magát Benczúr Gyula növendékeként. 1907-ben a Könyves Kálmán Szalonban, a Műcsarnokban, 1921-ben a Nemzeti Szalonban volt gyűjteményes tárlata. Képei, freskói a Magyar Nemzeti Galériában, a debreceni Déri Múzeumban, a Magyar

Roth Miksa [József][44] 1865. december 26-án látta meg a napvilágot Pesten. Apja Roth Zsigmond 1830-ban, az észak-magyarországi Szendrőn[45] született, ahol ez idő tájt Roth Sámuel[46] (Miksa apai nagyapja) az üveges szakmában működött. Sámuel pár év múlva családostul, a még gyermek Zsigmonddal együtt Pestre költözött és itt „céhen kívüli jogosított zsidó üvegiparosként" viszontagságos konkurenciaharc közben űzte szakmáját. A fiatal Zsigmond, még üveges legényként, 26 éves korában nősült meg, feleségül vette a pesti lakhelyű Duller család ekkor 23 éves Mária leányát.[47] Roth Zsigmond egyes források[48] szerint az „utolsó legények között nyerte el a Pesti Üveges Czéh mesterlevelét."[49] Nyolc gyermekük született, Miksa a hatodik volt közöttük. Róth Miksa – kitartóan folytatva a családi hagyományokat – nemzetközi hírű üvegfestővé nőtte ki magát, művészi vénájú testvérei közül

Történelmi Képtárban és az Országházban (falfestményei) láthatók. Több díjat nyert (1898: Lotz-díj). Bővebb életrajzi adatait lásd MÉL; http://viragjuditgaleria.hu/hu/art_info/muveszek/v/vajda_zsigmond/

[44] A család vezetékneve ekkor még rövid ó-val volt használatos. Róth Miksa a „József" keresztnevet 1879. június 28-án a budapesti Szent István Bazilikában zajlott katolikus hitre keresztelkedése során nyerte, de aláírásában továbbra sem használta. FÉNYI T. 2005.

[45] Szendrő a 14. században felépült vára környékére települt iparosok lakta népes település volt, mezővárosi ranggal. Majd a török időkben falai védelmébe menekült nemesi családokkal megszaporodott a lélekszáma, így a 16. században megyeközponti ranggal rendelkezett, később, a 17. században járási székhely. A harci események miatt alsó- és felső várának sűrűn változtak birtokosai, kapitányai, a Habsburg, a Bocskai, a Rákóczi függetlenségi harcok színtereként hol kurucok, hol labancok kezén állt. Várát II. Rákóczi Ferenc romboltatta le. Az 1828-as összeírás idején Szendrőn 23 mesterembert írtak össze, s köztük egyetlen Roth nevezetű üveges mester élt itt.– A Bódva-völgye egykori központja, Szendrő gazdasági életének megújítása a mai Németország területéről a gróf Csáky-család meghívására ide vándorolt zsidó származású szakembereknek is köszönhető volt. (MAGYAR ZSIDÓ LEXIKON, 1929. Szendrői Természetjáró szakosztály honlapja: http://www.szendroitura.hu/latnivalok-szendro-varos.html).

[46] Roth Sámuelről tudjuk, hogy az 1830-as években üveges volt Szendrőn. Már pesti lakosként az 1840. évi 29. törvénycikk megszületése után – mely lehetővé tette, hogy a bányavárosok kivételével a magyarországi születésű és törvényes letelepedési jogot nyert zsidó kézművesek egyedül vagy saját vallású legények segítségével mesterségüket űzhessék – évekig harcolt, folyamodványokat írt a Helytartótanácshoz a Pesti Üveges Céhbe való felvételéért. Majd a céhen kívüli jogosított zsidó üvegiparosok körében 1845-ben megalakult Pesti Zsidó Üveges Céh tagja lett. „Ahol több zsidó kézműves élt, náluk is megindult a szervezkedés saját testületek létrehozására. Ezzel találkozunk Kecskeméten 1847-ben, ahol a kézművesek 14 képviselője fordult a városi tanácshoz ilyen kérésével. (MNL Bács-Kiskun megyei Levéltára, Kecskemét Város Tanácsának iratai, Közigazgatási iratok. IV. 1504. c. 1847-3-13.)" (DÓKA K. 2011. [Kézirat] 47. p.) Sámuel részt vett az 1848–1849-es szabadságharcban is, amiért teljes vagyonelkobzásra ítélték. (Fényi Tibor szóbeli közlése Roth Sámuellel kapcsolatos aktuális kutatásai alapján és „A LEGSZERETHETŐBB…, 2009" – Fényi Tiborral készült interjú.)

[47] Roth Duller Mária (1834 – Budapest, 1914. április 1.) Kozma utcai zsidó temető: Kozma utca – Budapest 5A. Parcella 11. Sor 23. sírhely és Roth Zsigmond (Szendrő, 1830 – Budapest, 1885. július 9.) Salgótarjáni út J. Parcella 40. Sor 19. sírhely. (Fényi Tibor szóbeli közlése szerint Duller Mária sírhelyén nincs meg a sírkő, pedig a parcella összes többi sírján megtalálható).

[48] Róth Miksa így említi egyik visszaemlékezésében (RÓTH M., 1943. 11. p.) és utána az ezt idéző életrajzok is. Dokumentummal alátámasztott adat, hogy Roth Sámuel és Roth Zsigmond már a Pesti Zsidó Üveges Céh tagjaiként többekkel együtt 1856. április 24-én írtak alá egy megállapodást. (FÉNYI T. 2005. 13–14. p.)

[49] 1859. november 20-án Magyarországon és Erdélyben új iparrendtartást vezettek be, amely már a teljes iparszabadságról szóló rendelkezés volt. Az iparengedély megadását nem kötötték a szakmai képességek igazolásához. 14 kivétellel az összes ipart szabadnak minősítették, amelyeket bejelentés után űzni lehetett. A céheket nem számolták fel, csak elvették tőlük a szakmai minősítés jogát. Az előírások szerint, ahol céhek voltak, az iparjeggyel rendelkező mestereknek be kellett lépni, vállalni bizonyos anyagi kötelezettségeket, de remeklés már hivatalosan nem volt. (DÓKA K. 2011 [Kézirat] 57. p.) „1860-ban a városi tanács 6.297. számú végzése értelmében — hosszú halódás után — megszűnt a pesti üveges céh. Ez az év egyben a reformkor üvegművességének s benne a pest-budai üvegköszörülő iskola működésének is végső határa." (BORSOS B., 1954. 254. p.) Ellentmond ennek, hogy Budapest Főváros Levéltárában 1868-ig őriznek működési iratokat a Pesti Üveges Céhtől. Lásd Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban BFL) IX.35. A Pesti Üveges Céh iratai **(**1749–1868). A legújabb forrás szerint Roth Zsigmond az 1845-ben létrejött Pesti Zsidó Üveges Céh tagja volt, ahol 1859-ben nyerte el mesterlevelét, s a céh 1860-ban meg is szűnt. (REISZ T. Cs. 2015b, 6. p.)

a közel három évvel fiatalabb öccse, Manó (Emmanuel)[50] ugyancsak üvegfestőként kereste kenyerét, másik öccse (már apjuk halála után) Pesti Kálmán[51] néven Shakespeare-drámák főszerepeit alakító színművésszé vált, de szükség esetén – míg végleg el nem kötelezte magát a színészi pálya mellett – rövid időszakokra ő is beállt az üvegfestő műhelybe. Ida nevű nővérének fia volt Elek Artúr[52] a műfordítóként és művészettörténészként is elismert neves író. Ugyancsak Ida leányának (Elek Jankának) a vonalán született Román György (1903–1981), aki író, festőművész lett és annak leánya, Katalin (1948–2009) aki a bábszínművészet terén működött. Tehát a családból számos művész gazdagította az ország kultúráját.

Róth Zsigmond (1830–1885), az apa, 1865. december 11-én létesítette üveges műhelyét „Roth és Társa" név alatt és üvegkereskedéssel is foglalkozott. Róth Miksa önéletrajzi visszaemlékezéseiben írja: „Atyám az egyedüli volt, aki hazánkban az ólomba foglalt színes üvegezések készítéséhez értett", korabeli hírlapok említéseiben díszüvegesként Róth Zsigmondé „a második leggyakrabban előforduló név Forgó István neve után".[53] Többek között az Ybl Miklós tervei alapján 1874. május 1-jére befejezett Fővámpalota (a mai Corvinus Egyetem), a régi Nemzeti Színház, a Vasudvar, vagy az 1877. október 28-án átadott Nyugati pályaudvar építkezésének az üveges vállalkozója volt. Zsigmond egyre jelentősebb vagyonából 1873/1874-ben és 1877 körül bérházakat építtetett (a Múzeum körút 19. és 41. szám alatt, közülük a 19. számú ma is látható),[54] de ezek nem sokáig maradtak tulajdonában.[55] 1877-ben megbízást kapott az Andrássy úti régi Műcsarnok ólomba foglalt üvegezéseinek elkészítésére az építésztől, Láng Adolftól (1848–1913). „Sikeres elkészítésükért atyám 1878-ban Első Ferenc József legfelsőbb elismerésében részesült, ami abban az időben egy iparosra nézve nagy kitüntetést jelentett" – írta Róth Miksa,[56] azonban Zsigmond élete végén csődbe ment és 1885-ben elszegényedve, korabeli szóhasználattal élve "vagyonbukottként" halt meg.

[50] Roth Manó 1895-ben, 27 évesen még Róth Miksa műhelye 32 fős „személyzetének" egyik tagjaként írta alá Miksa bátyjának névnapi felköszöntőlapját. (FÉNYI T., 2009. 2. p.) Nősülése idején, 1898-ban is még üvegfestő segédként szerepel a házassági anyakönyvben. Később hol önállóan, hol Róth Miksával közösen vállalt munkákat. Az ő munkáját dicséri Lőw Immánuel 1903-ban írt cikkében a szegedi új zsinagóga üvegablakainak lírásakor: „Roth Manó budapesti fiatal üvegfestő a maga nemében új és nem könnyű feladatot művészi ambícióval és kiváló sikerrel oldotta meg." (LÖW I., 1903.) Egyéb munkái mellett ugyancsak az ő kivitelezésében készült el a Gellért fürdő építésekor Hende Vince (1892–1951) Arany János Buda halála eposza alapján tervezett, mára megsemmisült üvegfestmény sorozata (Lásd ÉBER L, 1918. 140–143. p. és 165. p.)

[51] Pesti Kálmán (Budapest, 1869. dec. 21. – Budapest,?), színész, rendező. Bár 1892-ben fejezte be a Színművészeti Akadémiát, de már előtte is szerepelt Győrött (1889), s kisebb színpadokon. Tanulmányai végeztével Rakodczay Pálhoz szerződött. Drámai színész, buffo, pedáns komikus, de a tragikus humort is (*Bolond*, Shakespeare: Lear király) kedvelő művészként, rendezőként a vidéki színészet egyik kiválósága. Színműírással is próbálkozott. 1926-ban ment nyugállományba. Főbb szerepei: *Lear* (Shakespeare); *Cochenil* (Offenbach: Hoffmann meséi); *Lancelot Gobbo* (Shakespeare: A velencei kalmár); *Kritikus* (Molnár Ferenc: Testőr); *Plumpudding* (Huszka Jenő: Bob herceg); *Zsupán* (Strauss: Cigánybáró). Bővebb életrajzát lásd MAGYAR SZÍNHÁZMŰVÉSZETI LEXIKON, 1994.

[52] Roth Idának – Miksa nővérének – az Elek vezetéknévre magyarosított Fischer Sámuel volt a férje, gyermekei közül pedig neves személyiség volt Elek Artúr (1876–1944). Az író, műfordító, művészettörténész, műkritikus, tanár, a Nyugat főmunkatársa a német megszállás után, a zsidótörvények érvényesítése miatt öngyilkos lett. (REISZ T. Cs. 2015b. 4. p.)

[53] FÉNYI T. 2005. 15. p. Említi MESTER É. 2009 is. Utóbbi ugyanitt tett megjegyzése szerint még kutatásoknak kell kiderítenie, hogy ezekben milyen szintű (alkotói vagy kivitelezési, egyszerű, díszüvegezési vagy üvegfestészeti) munkákat végzett.

[54] Tervrajzait lásd Budapest Főváros Levéltára, Ybl Miklós Tervtár – HU BFL - XV.17.f.331.b. 112 és 113. jelzet alatt és Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye

[55] Vadas Ferenc 2003. évi kutatása Hild–Ybl Alapítvány. (Idézve FÉNYI T. 2005. 16. és 93. p.)

[56] A Trefort által aláírt oklevél máig fennmaradt az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetben (MDK C-1-58/106.). (MESTER É. 2009. és FÉNYI T., 2005.)

(Sírköve ma is látható a Salgótarjáni úti temetőben.)[57]

Miksa 1897. november 27-én nősült meg, felesége Walla (Schmidt) Jozefin Emma (Józsa/Jozefa, 1876–1974) volt, akit nem sokkal azelőtt, november elején fogadott örökbe a törökbálinti cementárugyár tulajdonosa, a morvaországi születésű, de magyar anyától származó Walla József. Az esküvő előtt – leendő apósa kívánságára – Róth Miksa áttért a római katolikus hitre.[58] Kapcsolatrendszere kiegészült a Walla család széles társadalmi beágyazottságával, anyagi biztonsága tovább szilárdult, megrendelői köre szélesedett. Házassága valószínűleg a terazzógyártás területén híres Walla gyár révén kihatott mozaikművészetének kialakulására is.

16. kép – A Walla család a törökbálinti Árpád utcai villa előtt az 1910-es években. A jobb oldalon ülő Walla József mögött Róth Miksa áll.[59]

Róth Miksának és Walla Jozefinnek három gyermeke született: Amália (1899–1989), aki apja halála után küldetésének tekintette, hogy annak üvegfestményeiből és mozaikjaiból múzeumot hozzon létre, Erzsébet Amália (1898–1994) és József (1904–1984).

[57] Róth múzeum honlapja és FÉNYI T. 2005.

[58] Keresztelője 1879. július 28-án a Belvárosi Szent István Bazilikában történt meg. Keresztapja apósa, Walla József volt, ezért vette fel második „keresztnévként" ő is a József nevet. (FÉNYI Tibor szóbeli közlése).

[59] Bal oldalon ül Herzog Fülöp Ferenc építész. A Törökbálinti Volf György Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény honlapján a Törökbálint anno… adatbázisban a képen szereplők megnevezése teljes. Leltári szám: K3294. http://opac3.torokbalint.monguz.hu/record/-/record/RECORD11463

17. kép. A Walla-Róth család egyes tagjai. Balról jobbra: Róth Amália; Róth Erzsébet; Walla Vilma; Róth József (a kisfiú); Walla József; Walla Jozefin Emma (Róth Miksa felesége); Walla Erzsébet.[60]

Eddigi ismereteink szerint a Róth családnak ma már nem élnek leszármazottai.

***

Róth Miksa apja műhelyében, majd külföldi tanulmányutakon sajátította el az üvegfestés mesterségét. Mint írta: „Ahhoz az időhöz fűződnek gyermekkorom legkedvesebb maradandó emlékei, amelyet atyám – aki egyike volt az utolsó céhmestereknek – műhelyében töltöttem. Az ott készült mesterségbelileg kifogástalan, de egyébként primitív ólomba foglalt színes üvegezések ragyogása és csillogása már serdülő gyermekkoromban nagy örömet szereztek nekem és misztikus varázsukkal egész életemre kiható mélységes benyomásokat váltottak ki belőlem.”[61]

Önálló „üvegfestészeti műintézet”-ét 1885-ben alapította.[62] Korábban és működésének első éveiben a VII. ker. Dohány utca 10-ben, amint azt élete végén írta, „a mindennapi megélhetés súlyos gondjaival küszködve”[63] – talán mert ekkor minimálisan 24 év volt a nagykorúság elérésének határa[64] –, apja vállalkozását vitte tovább. Az üvegkereskedésként is

[60] A Törökbálinti Volf György Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény honlapján a Törökbálint anno… adatbázisban a képen szereplők megnevezése teljes. K2775. leltári szám. http://opac3.torokbalint.monguz.hu/record/-/record/RECORD10563

[61] RÓTH M. 1924. 41. p.

[62] Ő maga 1884-re datálja pályájának indulását. (Uo.) és RÓTH M. 1943. 13. p. Az 1886-os évben adják meg Róth Miksa önálló műhelye indulását az alábbi művek: SÁGHELYI L. 1938, 71–75. p. SÁGHELYI L. 1948.; FIEBER H. Év n. 37–41. p.; KOÓS J. 1971. 31–38. p.; KOÓS J. 1979; VERES L. 2006.

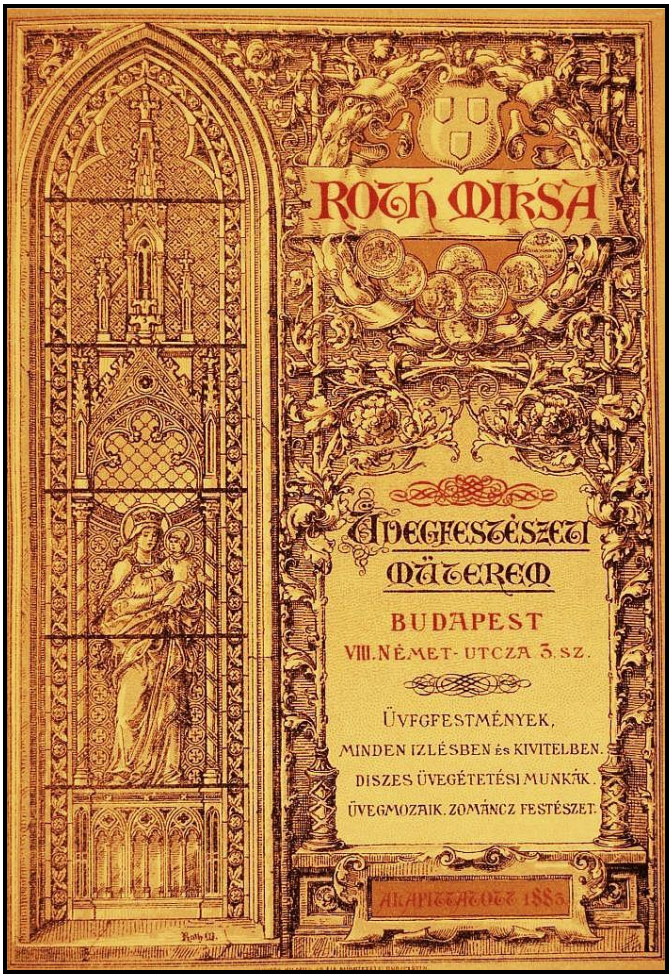
[63] RÓTH M. 1943. 24. p.

[64] „Törvényileg teljes cselekvőképes, tehát önjogú, nagykorú, csak a 24. életévét betöltött ember volt (1874:23.

működő cég jogi szempontból (már Róth Zsigmond életében) Miksa anyai nagyanyja – Duller Jakabné, Haslinger Regina – és Miksa 5 évvel idősebb nővére, Márta neve alatt futott, a cégnév „Róth és Társa" volt. E vállalkozásból 1885-ben, veje halála után egy nappal Duller [Haslinger] Regina kilépve[65] Róth Márta egyedül lett a kedvezményezett. Majd ugyancsak 1885-ben, november 12-én Róth Márta eladta a Dohány utca 10. szám alatti üzletet Tausig József „aranyozó- és mintázóüzlet-tulajdonosnak", az új üzlet neve pedig „Roth és Taussig[!]" cég lett a megállapodás szerint 1886. január 1-től. Tanúként az adásvételi szerződésen Róth Miksa aláírása is szerepel.[66]

18. kép – A Roth és Tausig üvegfestészeti műterem mintarajz-kollekciója[67]

19. kép – Róth Miksa ezredéves kiállításra kiadott reklámja[68]

tc. és 1877:20. tc.), aki nem állt gondnokság alatt. Kivételek: 1877. 20. tc. 4. § Életök 18-ik évét betöltött kiskoruak teljeskoruakká válnak, ha a gyámhatóság által nagykorusittatnak. 5. § Kiskoruak életkoruk 18. évének betöltése után az atyának, illetőleg a gyámnak gyámhatóságilag jóváhagyott beleegyezésével önálló ipart üzhetnek s ez által teljeskoruakká válnak." Minden esetben a gyámhatóság beleegyezését kellett kérni.

[65] BFL - VII.200.a. Ökröss Bálint közjegyző iratai – 896/1885. ügyszám. 1885. július 10. https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Kozjegyzoi/200703/

[66] BFL – VII.200.a. Ökröss Bálint közjegyző iratai – 1433/1885. ügyszám. 1885. november 12. https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Kozjegyzoi/413906/

[67] A cég kartonra ragasztott historizáló üvegablaktervei. FÉNYI T. 2005. 26. p.

[68] DÉRY A. REKLÁM

E társulásban és cégnéven nyerték meg a Bukovics Gyula[69] által tervezett Földmívelésügyi Minisztérium palotájának üvegezési munkáit 4934 Ft-ért, melyre Budapest Főváros Tanácsa az FKT 1885. szeptember 24-én 3275. sz. alatt kelt átiratának megfelelően építési engedélyt adott.[70] Az üvegezési munka 1887 júliusáig meg is valósult.[71]

Egy ideig dolgozott a VIII. kerület Német utca 3-ban is,[72] (itteni műtermének reklámlapján, 1896-ban egyenesen 1883-as évet ad meg alapításként – *Lásd 19. kép!).* Majd ugyancsak a VIII. kerületi Kender utcában (ma Auróra utca), két, egymás melletti házat vásárolt meg.[73] 1897-ben és végig a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum építése során keletkezett iratokon, szerződéseken Kender utca 24. szám alatti lakcíme szerepel. (1904. évi számláinak fejlécében a Kender utca 22. és 24-et adta meg.)[74] Végül 1910. november 1-től[75] a VII. kerület Nefelejcs utca 26-ban működött „Róth Miksa Császári és Királyi Udvari Üvegfestő és Mozaik Művész Műintézete" cégér alatt egészen 1939-ig (mely a mai Róth Miksa Emlékház).[76]

[69] Bukovics Gyula Bécsben született 1841. december 4-én, ennek ellenére nem osztrák volt. Apja Alacskáról (Borsod) megye került az osztrák fővárosba mint katona. Éppen ezért nem meglepő, hogy az építész pályafutása 1861-ben azzal indult, hogy beiratkozott a Kloster Bruckban (ma Znojmo, Csehország) működő Katonai Mérnöki Akadémiára, amelyet el is végzett. 1866-ban azonban felhagyott a katonai karrierrel – minthogy végzettsége szerint mérnökszázados volt – és nyugdíjaztatta magát. Következő évben Prágában építőmesteri vizsgát tett és Berlinbe ment építőmesterként dolgozni. Pest-Budára ezt követően, 1868 körül került, mégpedig Ybl Miklós irodájába, és hamar annak vezetője lett. Építőmesteri működési engedélyt 1871-ben kapott a magyar hatóságoktól. Önálló munkákat ezt követően tudott vállalni. Hallgatója lett az Országos Mintarajziskola és Rajztanárképezdének, így a társművészetekben is jártasságot szerzett. Az 1870-es évek végétől folyamatosan valósultak meg neoreneszánsz ízlésben megfogalmazott munkái. Az Andrássy út kiépítésének egyik legfoglalkoztatottabb építésze, a Kodály körönd két bérpalotája is nevéhez fűződik, tervezett az Opera szomszédságában (Andrássy út 45.) és a külső villasoron is (Andrássy út 118, 119.). Fő műve a Kossuth Lajos tér elsőként elkészült középülete, a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium épülete. A Magyar Mérnök- és Építész Egylet alapító tagja volt. 1885-től egy bő évtizeden át a székesfővárosi törvényhatósági bizottság rendes tagja Lipótváros képviseletében. Ebből következően a pesti közélet aktív tagja volt. Valószínűleg 1897-ben távozott az országból Ausztriába. Munkássága során végig kitartott hazai mestere, Ybl Miklós neoreneszánsz modora mellett, amit igen jó színvonalon és magabiztossággal tett. Mi sem mutatja ezt jobban, minthogy sokáig Yblnek tulajdonították másik főművét, a turai Schossberger-kastélyt. 1914-ben hunyt el Bécsben. (KELECSÉNYI K.)

[70] BFL XV.17. d. 329/24891. 79. fol.

[71] BUGÁR-MÉSZÁROS K. 2009. 198. p. A szerződési összeg a Róth & Tausig cégnek, mely az egész épület beüvegezéséről szólt, arra enged következtetni, hogy sima üvegezési munkáról volt szó. MOL K 178. (Földművelésügyi minisztériumi levéltár, Földművelésügyi Minisztérium, Elnöki Iratok) 1120. iratcsomó, szerződés ügye 38. eln./1887. ikt. sz. elszámolások több ütemben: 375. eln./1887. ikt. sz., 955. eln./1887. ikt. sz.

[72] Mai cím: Bacsó Béla utca 3. Helyrajzi szám: 34843. – 1879. évi cím: Német utca 3. 1879. évi helyrajzi szám: 5699; Földszintes, rossz állapotú épületének falán emléktábla látható, melynek szövege: „Róth Miksa (1865–1944) császári és királyi üvegfestő és mozaikműves 1884-ben e házban kezdte meg művészi pályafutását". http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=022235 ; http://bit.ly/1VVOqkU

[73] A ma már teljesen letarolt és újjáépített területen lévő régi házszám 1879-ben Kender utca 24., ma Auróra utca 24. számot visel.

[74] Az egy házszámon futó ingatlanhoz 1897-ben vásárolta meg a másik csatlakozó épületet, ahogy az a Budapesti Közlöny híréből kikövetkeztethető: „A kereskedelemügyi m. kir. minister, a m. kir. pénzügy minister hozzájárulásával, Róth Miksa budapesti üvegfestő és üvegedző gyára részére 1898. évi január hó l-étől számítandó 10 (tiz) évre engedélyezett állami kedvezményeket a gyár kibővítése czéljából nevezett által újabban megszerzett ingatlanra is kiterjesztette." *Budapesti Közlöny* 1899. aug. 26. szám, 2. p.

[75] FÉNYI T. 2005. 23. p.

[76] Fényi Tibor – kutatásai alapján levont – következtetése szerint Róth művésznek tekintve magát, indulását nem az iparigazolvány kiadásától keltezte, hanem műtermének kialakításától. A meglelt iparigazolvány iránti kérelmének dátuma ugyanis 1897 decembere, a kézhezvételéé pedig 1898. január 25., ennek ellenére reklámjaiban legkorábbi alapítási időpontként 1883-at is megadott. FÉNYI T. 2005.

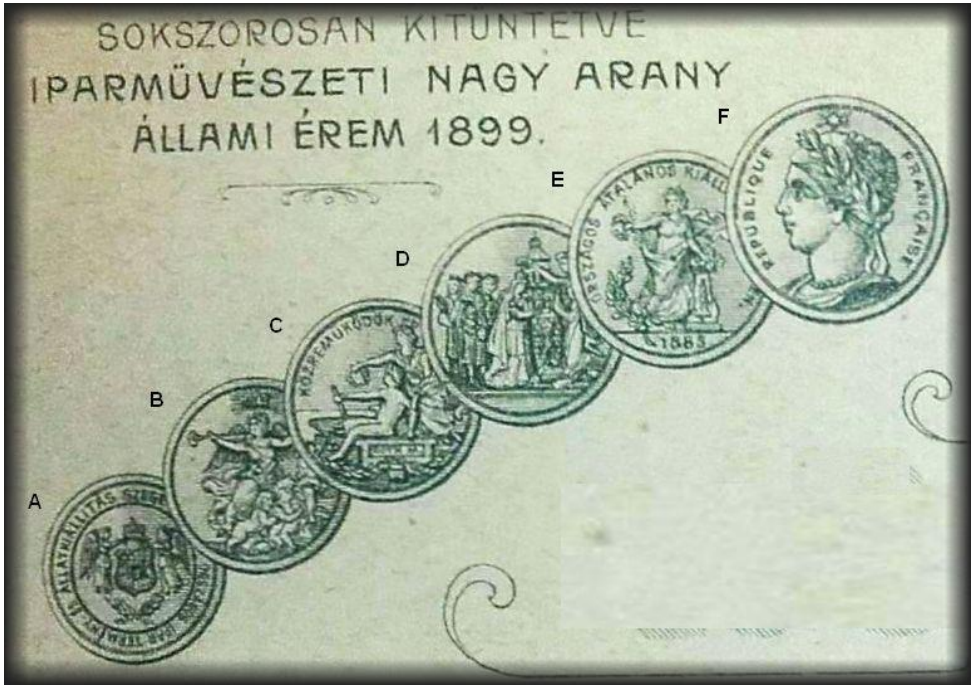

***20. kép – Róth Miksa számlájának fejléce és reklámjai a 20. század elején*[77]**

Végig igyekezett fenntartani az apai műhely jogfolytonosságát, vagy igen korán együttműködött apjával egyes üvegmunkákban (üvegfestés, -edzés) ugyanis számláinak fejlécében szerepeltette sorban bal oldalon a nyert érmek előlapjának, jobb oldalon pedig a hátlapjának metszett rajzát, melyek alulról fölfelé:

[77] MMgMK. MD. TI. 620/113. lelt. sz. és DÉRY A., REKLÁMOK – online adatbázis

Érmek előlapjai ***Érmek hátlapjai***

a.) Az 1876. augusztus 20. és szeptember 12. között tartott Szegedi Első Országos Ipar- Termény- és Állatkiállítás érdemérme

b.) Az Országos Iparegyesülettől [díjérem] Róth Miksa üvegfestőnek, Budapest, 1898

c.) Az 1896. ezredéves kiállítás közreműködői érme

d.) Az 1879. évi Székesfehérvári Országos Mű-, Ipar-, Termény- és Állatkiállítás érme

e.) Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás érme, „az érdem jeléül", Róth Miksa bevésett nevével

f.) Az 1878. évi Párizsi Világkiállítás érme

Legfölül: Iparművészeti Nagy Arany Állami érem 1899

21. kép – A Róth Miksa számlájának fejlécén sorakozó kitüntetések meghatározása balról jobbra – hátlapok jobbról balra

21/a. – Az 1876. augusztus 20. és szeptember 12. között tartott Szegedi Első Országos Ipar-Termény- és Állatkiállítás emlékérme[78]

21/b. – Az Országos Iparegyesülettől [díjérem] Róth Miksa üvegfestőnek, Budapest, 1896[79]

21/c. – Az 1896. ezredéves kiállítás közreműködői érme[80]

[78] Monetarium Kft. Budapest. Numizmatikai szakbolt honlapja.
http://monetarium.hu/image/cache/catalog/ermek/szeged-emlekerem-1876-400x200.jpg
[79] A Róth Miksa Emlékház tulajdona: 99.006.1. leltári szám.
[80] MMgMK. Numizmatikai Gyűjtemény N 56.11.1. leltári szám.

21/d.) Az 1879. évi Székesfehérvári Országos Mű-, Ipar-, Termény- és Állatkiállítás érme[81]

21/e.) Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás érme, „az érdem jeléül”[82]

21/f.) Az 1878. évi Párizsi Világkiállítás érme[83]

[81] Király Csaba József numizmatikus honlapja. http://www.aranypengo.hu/watermark.php?img=uj4b225.JPG
[82] Király Csaba József numizmatikus honlapja. http://www.aranypengo.hu/watermark.php?img=1917.JPG
[83] MMgMK. Numizmatikai Gyűjtemény N 74.6.2. leltári szám

Az Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde[84] az 1870-es évek elejétől részt vett az országos kiállításokon, így az 1879. évi székesfehérvárin is diákjainak munkáival.[85] Ekkor Róth Miksa még alig 14 éves volt,[86] tehát ez az érem bizonyára még Zsigmond munkásságát örökíti meg, vagy azt a tényt igazolja, hogy valóban nagyon fiatalon segített apja kivitelezési munkáiban. Miksa 1883. évi működéséről található önálló híradás,[87] az 1885. évi fennmaradt tudósítások pedig az Országos Kiállítás Iparcsarnokában több helyen is végzett közös munkáikat említik meg pozitív kritikával.[88]

Még érdekesebb, hogy Róth Miksa a műhely jogfolytonosságának hangsúlyozására az 1896-ban megjelent Üvegfestészetek mintakönyve munkájának[89] címlapján az 1872. évi Kecskeméti I. Országos Iparműkiállítás érmét is feltüntette (az éremsorban a bal és jobb oldali legalsó páros), amely bizonyára apjának munkáját jelenthette, hiszen ekkor ő még csak hétéves volt.

22. kép – Az 1872. évi Kecskeméti I. Országos Iparműkiállítás érme[90]

[84] Az Országos Magyar Mintarajztanodát és Rajztanárképezdét a tanintézet megalapításáról szóló törvény országgyűlés általi megszavazása és a törvény király általi szentesítése után 1871. május 6-án Pauler Tivadar vallás- és közoktatási miniszter (1871–1875) miniszteri rendelettel alapította meg. I. Ferenc József 1871. május 15-én hagyta jóvá az intézet alapszabályait, a VKM 1871/22.090. sz. rendelete pedig a tantervet, a fegyelmi szabályzatokat, valamint az ösztöndíjakra, a pályázatokra, a gyűjtemények használatára, és az éves kiállításokra vonatkozó határozatokat. SZŐKE A. 2004.

[85] RÉVÉSZ E. 2004

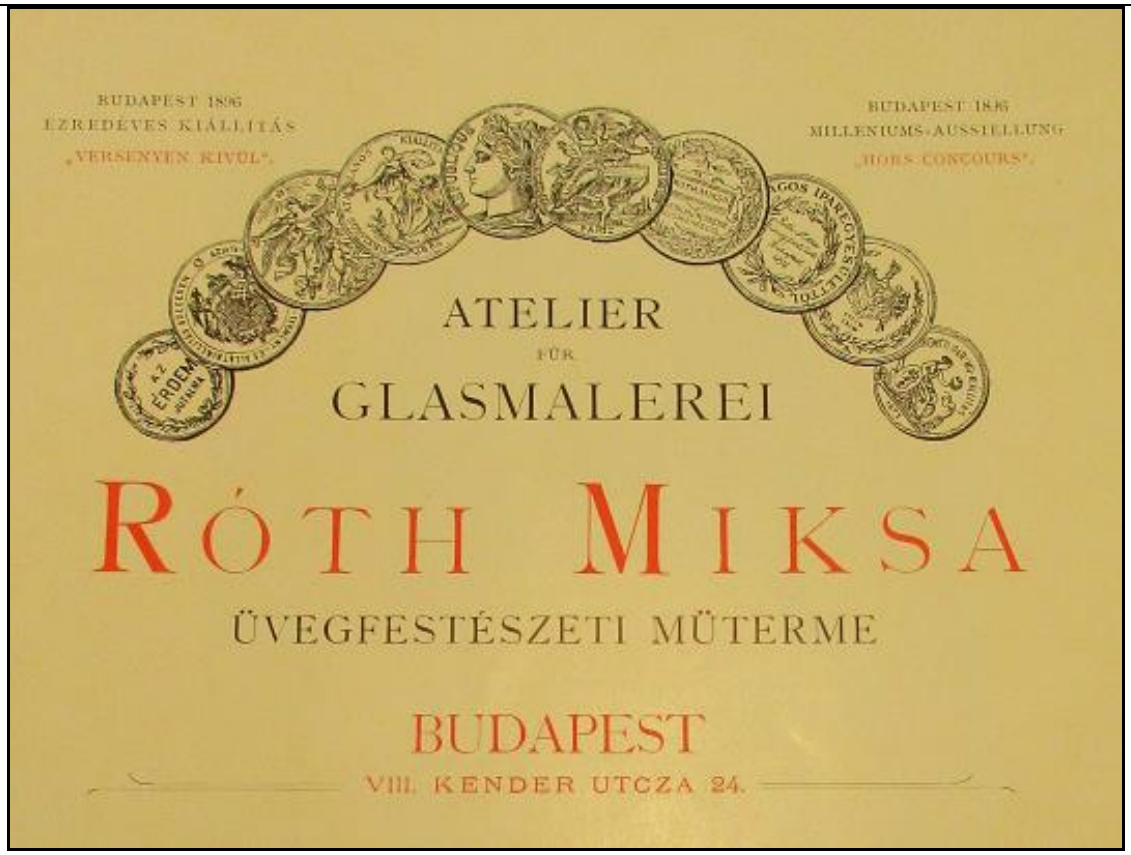
[86] Róth Miksa e tanintézményben amúgy is csupán egy vagy fél évig volt hallgató 1880 és 1889 között valamikor. (FÉNYI T.) A Magyar Képzőművészeti Egyetem hallgatói 1871-től a mai napig. A Magyar Képzőművészeti Egyetem honlapja. [A nyilvántartások közölt adatai tévesek – FÉNYI Tibor szóbeli közlése.] http://www.mke.hu/about/hallgatoi_adatbazis.php/r

[87] A Sugárúti (Radial Gasse) Bobula palota üveges munkáiban Sigmund Roth mellett említik M. Roth nevét is. FÉNYI T. 2005. 19. p.

[88] FÉNYI T. 2005. 19. p.

[89] RÓTH M. 1896

[90] Király Csaba József numizmatikus honlapja. http://www.aranypengo.hu/watermark.php?img=1796.JPG

23. kép – A Róth által 1896-ban megjelentetett Üvegfestészetek mintakönyve belső címlapján szereplő kitüntetési sorozat[91]

Róth Miksa indulásakor még hagyományos eljárással, a historizmus jegyében alkotott. 1897-től üvegmozaik készítésével is foglalkozott. 1943-ban megjelent, életére visszapillantó írásában 55 város összesen 94 épületében megtalálható üvegművét tekintette jelentős alkotásnak, mozaikművei közül pedig tíz város 29 építményén lévőt tartotta számon.[92] Munkájában hol visszatért a korai üvegművesség módszereihez, hol a legfrissebb eljárásokat, így – saját találmányain túl (aranylemezes mozaik) – a Tiffany-féle opalizáló üveget és a pécsi Zsolnay gyár által kifejlesztett eozinmázas elemeket alkalmazta. Saját tervezésein kívül Körösfői-Kriesch Aladárral, Nagy Sándorral, Vajda Zsigmonddal, Maróti Gézával és más alkotókkal is együttműködött az iparművészet több ágában. Tervein legtöbbször használta magyar–német nyelvű cégbélyegzőjét: „Császári és Királyi Udvari Üvegfestő – Kais. u. Köngl. Hof-Glasmaler – Budapest".[93]

[91] Iparművészeti Múzeum Könyvtára 41672. leltári szám.
[92]REISZ T. Cs. 2015b. 7. p. Életműve ennél sokkal nagyobb. Műveinek számszerű összességére utalva ugyanitt olvasható az a közlés, hogy e felsorolásból „kimaradtak a zsidó vonatkozású" és a „magánosoknak készített" művek. Előbbi magyarázható talán azzal, hogy az 1940-es évek vészkorszakának szorongásos állapotában tudatosan hagyta ki, sőt Fényi Tibor szóbeli közlése szerint még szecessziós műveinek jelentőségét is idős korában megkérdőjelezte.
[93] E címet az 1899. július 16-án Ischlben hozott legfelsőbb királyi határozat értelmében használhatta Róth Miksa üvegfestő. (*Budapesti Közlöny*, 33. évf. 171. szám. 1899. július 27. 1. p.)

24. kép – Róth Miksa portréfotója az 1930 körüli időszakból[94]

Számos hazai és külföldi elismerésben részesült: 1896. december 19-én arany érdemkeresztet nyert[95] az uralkodótól az ezredéves kiállítás területén való közreműködéséért. Az értesítő okirat 1897. január 17-i dátummal, 6499/1896. számon érkezett meg Róth Miksához:

"Ő császári és apostoli királyi Felsége 1896. december hó 19-én Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával Önnek az Ezredéves országos kiállítás körül szerzett kiváló érdemeinek méltánylásául az Arany érdemkeresztet méltóztatott legkegyelmesebben adományozni. Midőn a legfelső kitüntetést Önnek örvendetes tudomására hozom, a kitüntetési jelvényt az illető alapszabállyal és térítvénnyel oly felhívással küldöm meg, hogy ez utóbbit sajátkezű aláírásával ellátva hozzám mielőbb visszajuttatni szíveskedjék. Kereskedelemügyi m. k. Minister."[96]

1898-ban neki ítélték az Iparművészeti Múzeum Állami Nagy Aranyérmet,[97] 1899

[94] MNM. TF. 232/1952 fk. http://resolver.museumap.hu/object/5802801
[95] Közzétéve *Budapesti Hírlap*, 16. évf. 354. sz. 1896. december 24. 3. p.
[96] A szöveg megküldését hálásan köszönöm Fényi Tibornak.
[97] „A mostani karácsonyi kiállításon került **másodszor** oda ítélés alá az ötszáz frankos állami nagy aranyérem, mely ez úttal az 1898. február hó 2-án életbe léptetett [VKM] miniszteri szabályzat alapján egy vegyes jury ítélkezett, a melyben társulatunkat két kiküldöttje képviselte. A miniszter az érmet ez évben a jury egyhangú javaslata alapján *Róth* Miksa budapesti műiparosnak adományozta, „az üvegmozaik meghonosításáért és az opalescens üvegnek ablakképekre művészi színvonalon álló alkalmazásáért" – írta a Magyar Iparművészeti Társulat az 1898. évről szóló jelentésében. A MAGYAR IPARMŰVÉSZETI TÁRS. JELENTÉSE, 1898. Számláinak fejlécén ezt a tényt kiemelten is közölte, azonban itt a dátum 1899. „Sokszorosan kitüntetve. Iparművészeti Nagy Arany Állami Érem, 1899." Az érem Szárnovszky Ferenc (1863–1903) éremművész és

áprilisától használta a császári és királyi udvari üvegfestő címet,[98] az 1900-as párizsi világkiállításon ezüst,[99] az 1902-es torinói[100] és az 1904-i St. Louis-i (USA) világkiállításon[101] pedig aranyéremmel tüntették ki.

1902-ben királyi „Legfelsőbb elismerésben" részesült.[102] A „mozaikkészítés technikájának megújításáért" az olasz Királyi Korona-renddel tüntette ki III. Viktor Emánuel olasz király.[103] 1905. április 14-én felterjesztették a Ferenc József rend lovagkeresztjére.[104]

---

szobrász műve. Lásd LYKA K. 1939.

[98] Udvari szállító = iparosoknak és kereskedőknek kitüntetésként adományozott cím, amelyet az üzletvilágban elismert tekintélyű s különben is feddhetetlen életű egyének és cégek saját kérelmükre kaphatnak meg. Az Udvari szállító cím adományozásáért a cég tulajdonosa, illetőleg a cégtársak külön-külön 500 frt díjat fizetnek; ugyanennyit fizet minden egyes újonnan belépő társtag is, nemkülönben azon üzletbeli utód is, kire e cím átvitetik. Az Udvari szállító cím adományozására vonatkozó felterjesztések az 1895 dec. 13. kelt királyi rendelet szerint a kereskedelemügyi miniszter hatáskörébe tartoznak. (PALLAS nagylexikon). A cím adományozása kitüntetésként díjmentesen történt. http://www.kislexikon.hu/udvari_szallito.html#ixzz41dCj2Y6C
Lásd még: „Folytatólagos névjegyzéke azon czégek, társulatok és egyeseknek, kik a magyar korona országai egyesitett, illetve külön czímerének használatára az 1899. év folyamán nyert udvari szállitói czím vagy külön engedély alapján jogosultak. I. Cs. és kir. udvari szállítók. 10. Róth Miksa, budapesti üvegfestő (cs. és kir. udvari üvegfestői czím)." A 87.811.1900. B. M. számhoz. MAGYARORSZÁGI RENDELETEK, 1900. 266. p.

[99] Az 1900. évi párisi nemzetközi kiállítás bíráló bizottságainak eredeti jegyzőkönyvei alapján a magyar szent korona országai kiállítóinak és közreműködőinek megítélt kitüntetések hiteles jegyzéke. IX. csoport – Bányaüzemek alatt feltüntetett 67. osztály – Üvegfestés. Róth Miksa, Budapest Ezüst érem, Forgó és Társa, Budapest Bronz érem. *Budapesti Közlöny*, 1900. szeptember 23. szám, 9. p.

[100] Az 1903. évi *Magyar Iparművészet* (VI. évf. 3. sz. 154. p.) közli Róth addigi díjainak érdemét is: „Róth Miksa, Budapest, 1898-ban az üvegmozaik meghonosításáért és az opalescens üvegnek ablakképekre művészi színvonalon álló alkalmazásáért iparművészeti aranyérmet. 1900-iki párisi kiállításon üvegfestésért ezüstérmet, 1902-ben a torinói kiállításon aranyérmet" nyert.

[101] „A tulajdonképpeni magyar kiállítás azonban […] az Iparcsarnokban épült Székely Udvarház-ban látható. Horti Pál zseniális terve után Gregerson-cég készítette, még pedig az ügy iránti buzgalomból, majdnem teljesen ingyen. Ez a stilizált, jellegzetesen magyar ház annyira tetszik az amerikaiaknak, hogy a tornyait meg akarták venni, még mielőtt elkészült volna az egész épület. Valamelyik gazdagabb farmer bizonyára megveszi az egészet. A környezetéből kellemesen kiváló, sötétzöldre festett, négytornyu udvarház a nagy Iparcsarnok délkeleti oldalán van. Dél felől közeledve, egy székely kapun át magyaros udvarházba lépünk, a melynek homlokzatán Kriesch Aladár hatásos freskója vonta magára figyelmünket. A kép teknikája megfelelő, a színek meleg tónusa összhangban van az egész koncepcióval. S nem legkisebb szépsége, hogy a kalotaszegi templom-menetet ábrázoló alakok egytől-egyig jellegzetes magyar típusok. A kép alatt Forreider és Schiller remek kivitelű, magyar stilü, háromtagozatu vaskapuja van. A kapu két oldalfala szőnyegszerü mozaik fliszekkel [szövedékek] vannak burkolva. E gyönyörű munka Róth Miksa művészetét hirdeti. Ez a munka annál is érdekesebb, mivel első kísérlet a transzportálható és szétszedhető mozaikkal. A kapun át a csarnokba jutunk, melyet majdnem egészen Bachruch A. imponáló ékszer- és zománckiállitása tölt be. […] A csarnok főfalán Róth Miksa kollektív kiállítása a legváltozatosabb kivitelben. A gyűjtemény ékessége az ő felsége tulajdonát tevő Madonna. A Roth-féle mozaik tónusa a legfinomabb freskó szinhatásaival vetekedik. Eléggé méltányolják-e itthon, az ő művészetét, avagy sem, azt nem tudom, annyit azonban tudok, hogy külföldön az ilyen értékes embereket a társadalom és az irányadó tényezők meg szokták becsülni." Székely Sámuel: Magyarok kiállítása St-Louisban.– Befejező közlemény. *Budapesti Hírlap*, 1904. aug. 1. 3. p.

[102] MNL OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1902. okt. 22. (26. ülés) 16. pontjában a Vallás és Közoktatásügyi Miniszter javaslata „Svehla Gusztáv breznóbányai evangélikus lelkész, zólyomi egyházmegyei esperes részére a Ferenc József Rend lovagkeresztje kitüntetés adományozására; Györgyi Kálmán budapesti iparrajziskolai tanár, a Magyar Iparművészeti Társulat vezértitkára részére a Ferenc József Rend lovagkeresztje kitüntetés adományozására; Horti Pál budapesti iparrajziskolai tanár részére a Legfelsőbb Elismerés kinyilvánítására; *Roth Miksa* cs. és kir. udvari üvegfestő részére a Legfelsőbb Elismerés kinyilvánítására." Az 1902. nov. 21-én adott kitüntetés szövegét lásd *Magyar Iparművészet*, 5. évfolyam 1902. 6. szám. Különfélék rovat, 269. p.

[103] Olasz Királyi Korona-rend. Alapította II. Viktor Emánuel király 1868 febr. 20. Olaszország egyesítésének (1861) emlékére. Öt osztálya van: 60 nagykeresztes, 150 főtiszt, 500 parancsnok, 2000 tiszt és korlátlan számú lovag. Jelvénye arany szegélyű, fehérzománcos kereszt. Középpajzsa világoskék arany szegéllyel, benne az olasz vaskorona plasztikailag kidomborodva. Hátlapja arany, benne koronás fekete sas, mellén az olasz címerrel: vörös

25. kép – Szárnovszky Ferenc: Műipari állami nagy aranyérem [Ipar Művészeti Múzeum Állami Nagy Arany érme] 1896. (Róth Miksa tulajdona, 1899)[105]

26. kép – Az 1902. évi torinói kiállításon Róth Miksa által nyert aranyérem[106]

Gyászjelentése szerint tulajdonosa volt az olasz Szent Móric és Szent Lázár rend tiszti keresztjének.[107]

mezőben fehér kereszt. Szalagja világos vörös, közepén fehér csíkkal. (PALLAS) III. Viktor Emánuel (1869–1947) 1900. július 29-től 1946-os lemondásáig volt Olaszország királya.

[104] MNL OL. K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1905. április.14. (10. ülés). 19. Javaslat Bachruch Károly ötvösművész, a budapesti Bachruch A. cég tulajdonosa részére a magyar nemesség és a királykuti előnév adományozására; Zsolnay Miklós, a pécsi és a budapesti Zsolnay-gyár tulajdonosa a Vaskorona Rend III. osztályának adományozására; **Róth Miksa budapesti üvegfestő** részére a Ferenc József Rend lovagkeresztjének adományozására (VKM) https://www.eleveltar.hu/web/guest/bongeszo?ref=TypeDeliverableUnit_1571deac-5dac-4670-ac00-f5fb0c8e0a8b&tenant=MNL „Személyem körüli magyar ministerem előterjesztése folytán, a st. louisi nemzetközi kiállítás magyar osztálya sikerének előmozdítása körül szerzett érdemeik elismeréséül […] Róth Miksa üvegfestő művésznek Ferencz József-rendem lovagkeresztjét adományozom. Kelt Bécsben, 1905. évi május hó 13-án". *Budapesti Közlöny*, 1905. május 18. szám, 1. p.

[105] A Róth Miksa Emlékház őrizetében: 99.001.1. leltári szám.

[106] A Róth Miksa Emlékház őrizetében: 99.219.1. leltári szám. Hálásan köszönöm Róth Miksa saját kitüntetésének fényképét Fényi Tibornak, a Róth Miksa Emlékház igazgatójának.

[107] Olaszországi érdemrend. Alapította 1816. december 27-én Viktor Emánuel szárd-piemonti király. Utóda, Károly Albert 1831. december 9-én alapszabályait megváltoztatta, melyek még több ízben, utoljára 1857. február 11-én változtak. A rendet eredetileg csak katolikus származásúak kaphatták, akik a nemességi próbát a vallásrendszer szerint letették. Jelvénye aranyszegélyű fehérzománcos, lóherés végű Szt. Lázár-kereszt, rajta ferdén átfektetve a nyolcágú aranyszegélyű, zöldzománcos Szt. Móric-kereszt, csúcsain arany golyócskákkal. (PALLAS)

27. kép – A Róth Miksa tulajdonában lévő „Olasz királyi Korona-rend" és a „Szent Móric és Szent Lázár rend tiszti keresztje"[108]

A Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1871-ben a múzeumok szakmai felügyeletére létrehozott Országos Magyar Képzőművészeti Tanácsnak – 1901. évi szakosztályi rendszerű átszervezése után[109] – több évig kinevezett tagja volt (1904–1908;[110] 1908–1910[111]). Évtizedeken keresztül az Országos Magyar Iparművészeti Társulat tagja,[112] alelnöke (rövid ideig elnöke) volt 1923. évi lemondásáig,[113] számos művész és művészetpártoló egyesületben (többek között a Steindl Céhben) vett részt, jótékonysági akciókat és tevékenységet kezdeményezett a Reform Szabadkőműves páholy tagjaként és keretében.[114]

[108] A kitüntetések a Róth Miksa Emlékház tulajdonai. A képekért hálás köszönetet mondok FÉNYI Tibornak, a múzeum igazgatójának (99.192.1 és 99.193.1. leltári számok.)
[109] TÓTH F. 2006. 116. p. http://doktori.btk.elte.hu/art/tothferenc/diss.pdf
[110] *Budapesti Közlöny*, 1905. január 25. szám, 1. p.
[111] *Budapesti Közlöny*, 1908. július 10. szám, 1. p.
[112] „Az 1885-i Országos Kiállítás esztendejében tartotta az Országos Magyar Iparművészeti Társulat alakuló ülését, az Andrássy úti régi Zeneakadémia üléstermében. Egyike vagyok azoknak a még élőknek, aki ezen az emlékezetes ülésen, mint 20 éves fiatalember, részt vettem és a társulat megszületésénél ott voltam. Azóta ötven év perdült le és e hosszú idő alatt iparművészetünk sok-sok eseményében tevékeny részt vettem. Fejlődésének minden fázisát átéltem. Ha most egy félszázad távlatából visszatekintek a szerény kezdetre, akkor emlékezetemben megelevenedik Ráth György nemes alakja, aki izzó lelkesedéssel, a célok helyes felismerésével, fáradságot nem ismerő, páratlan kitartással vetette meg alapját iparművészetünk nemzeti irányban való kialakulásának. Ma nyugodtan állapíthatjuk meg: a vetés jól volt elvetve. *Róth Miksa*" (IPARMŰVÉSZETÜNK KÜZDELMES ÉVEIBŐL 1935) Az 1902. április 13-i rendes közgyűlésen titkos szavazással választották meg Róth Miksát választmányi taggá. Lásd *Magyar Iparművészet* 5. évfolyam 1902. 3. szám. Hivatalos tudósítások rovat. 138. p. http://epa.oszk.hu/01000/01059/00027/pdf/1902_03_130-143.pdf
[113] Az Iparművészeti Társulat köréből című hírcsokorban *Magyar Iparművészet*, 1923. 1. szám, 25. p. http://epa.oszk.hu/01000/01059/00150/pdf/EPA01059_Magyar_Iparmuveszet_1923_01_024-029.pdf
[114] 1892. április 24-én alakult meg a Magyarországi Szimbolikus [Symbolikus] Nagypáholy Reform Páholya, ahova Róth Miksa 1892. november 3-án kérte felvételét, és a 188. számú felvételi lapon tagként szerepel a Páholy nyilvántartásában. 1897 márciusában Róth Miksa a Nagypáholy Podmaniczky utcai székházába üvegmunkákat ajánlott fel. A szabadkőműves szervezetek legális működését előbb 1919 márciusában, majd az 1920-ban (az 1550. számú BM rendelettel) szüntették meg. A Reform Páholy iratai PATAKI LAJOSNÉ–DZUBAY LÁSZLÓNÉ: MNL OL P 1110, évkör: 1892 – 1919 (1920).
https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_LevLelt_39/?pg=117&layout=s&query=Reform%20P%C3

1926-ban Szentgyörgyi István[115] szobrász bronzból megalkotta portréját. És ugyancsak e korból, az 1920-as évek közepéről származik a Róth Emlékházban őrzött büszt, mely Stróbl Alajos alkotása.

28. kép – Stróbl Alajos: Róth Miksa (1926 körül, bronz) szobra a Róth Miksa Emlékházban[116]

Stróbl Alajos szobra feltehetően az 1926. évi kormányfőtanácsosi cím elnyerése alkalmával készülhetett Róth-ról. „Két érdemes férfira sugárzott rá kormányzónk kegye; mindkettő régi és ernyedetlenül dolgozó pionérje iparművészeti kultúránknak. Roth Miksa a hazai üvegfestészet és mozaikművesség meghonosítása és fejlesztése körül szerzett magának

%A1holy

[115] Szentgyörgyi István (Bégaszentgyörgy, 1881. jún. 20. – Budapest, 1938. szept. 28.), szobrász. Kőfaragóként dolgozott Zürichben, majd a budapesti Iparművészeti Iskolában, később pedig a brüsszeli akadémián van der Stappennél képezte magát 1905–1910 között. Ott mintázta első sikert hozó Panasz c. művét és a Kígyóbűvölőt. Hazatérése után számos portrét készített. 1925-től a Képzőművészeti Főiskola tanára. Sikerrel vett részt az Erzsébet-szoborpályázatokon is (1918). Több kitüntetés, aranyérem és díj nyertese volt. Nevezetesebb művein kívül (Bigéző, 1920; Herczeg Ferenc portréja, 1920; Mécses, 1923; Szilády Áron, Kiskunhalas, 1927; Fiam kutyával, 1927; Harminckettesek emlékműve, 1933; Réti István portréja) több emlékművet, hősi emléket (Soroksár, Kiskunhalas), síremléket, díszkutat készített. A neoklasszicista stílus jellegzetes képviselője volt. 1921-ben gyűjteményes kiállítást rendezett műveiből az Ernst Múzeum. A MNG tizennégy szobrát őrzi, Bigéző fiújának egy példánya a római modern múzeumban van. – Irodalom: Kampis Antal: Sz. I. újabb művei (*Magyar Művészet*, 1937); Farkas Zoltán: Sz. I. (*Magyar Művészet*, 1938): Jeszenszky Sándor: Beszéd Sz. I. ravatalánál (*Magyar Művészet*, 1938). FERENCZY J. 1939 k., 43. p.; Nekrológja MOLNÁR E. 1938.; Szentgyörgyi István művei. KÖZTÉRKÉP honlap adatbázisában: https://www.kozterkep.hu/artpieces?artist_id=1585
Alkotásai az EUROPEANA portál adatbázisában: http://www.europeana.eu/portal/collections/art-history?q=Szentgy%C3%B6rgyi+Istv%C3%A1n

[116] Róth Miksa Emlékház 99.58.1. lelt. szám

elévülhetetlen érdemeket. Alighogy elvégezte iskoláit, átvette atyja épületüveges-műhelyét, melyet csakhamar művészi irányba terelt. Akkoriban csak a Kratzmann- és a Forgó és Társa (Waltherr Gida)-féle hasonló műhelyek voltak Magyarországon, de már néhány év múlva a fiatal Roth Miksa alkotásai messze túlszárnyalták versenytársainak munkáit. E sikerekhez szívós szorgalmán és szakmája technikai feladataiban való elmélyedő tanulmányain kívül nemes ízlése és helyes művészi érzéke segítették Roth-ot, kinek művei csakhamar legnevezetesb középületeink és templomaink nagyrabecsült díszeivé váltak. Sok fáradságos kísérletezések után az üvegmozaik-művességet is megtudta itthon honosítani, úgy, hogy e művei már az 1902. torinói kiállításon, a mozaikművesség klasszikus hazájában nagy kitüntetésekben részesültek. Ujabban, a tulajdonképpeni szakmáján, az üvegművességen kívül a díszítőfestészet egyes problémáival is foglalkozik s e téren is, már számottevő sikereket tud felmutatni. így a debreceni orvosegyetem és az Országos Levéltár termeinek ornamentális faldíszeit mind ő tervezte. A másik új kormányfőtanácsos Ágotai Lajos, a székesfővárosi iparrajziskola főigazgatója."[117]

29. kép – Róth Miksa Kormányfőtanácsosok albumában is szereplő arcképe[118]

[117] Kormányfőtanácsosság - Iparművészeti érdemekért. *Magyar Iparművészet*, 29. évf. 3–5. szám, 1926. március 5. 84. p. Kormányfőtanácsosság - Iparművészeti érdemekért. *Magyar Iparművészet*, 29. évf. 3–5. szám, 1926. március 5. 84. p. (http://epa.oszk.hu/01000/01059/00159/pdf/EPA01059_Magyar_Iparmuveszet_1926_03-05_084-093.pdf) „A magyar királyi miniszterelnök előterjesztésére Roth Miksa iparművésznek az iparművészet terén szerzett érdemei elismeréséül a magyar királyi kormányfőtanácsosi címet adományozom. Kelt Budapesten, 1926. évi március hó 6. napján. Horthy sk. Dr. Vass József sk." *Budapesti Közlöny*, 1926. március 17. szám, 1. p.

„A magyar királyi miniszterelnök előterjesztésére Roth Miksa iparművésznek az iparművészet terén szerzett érdemei elismeréséül a magyar királyi kormányfőtanácsosi címet adományozom. Kelt Budapesten, 1926. évi március hó 6. napján. Horthy sk., Dr. Vass József sk." *Budapesti Közlöny*, 1926. március 17. szám, 1. p.

[118] A kép forrása FÉNYI T. 2015. a felvétel készítőjének a neves fotográfust, Székely Aladárt adja meg. A Kormányfőtanácsosok albumára történt hivatkozás forrása: REISZ T. Cs. 2015b. 12. p. „1922. május 27-én Horthy Miklós kormányzó rendeletet adott ki, amelyben – pótlandó a királyi (titkos) tanácsos címet, valamint

1937-ben „A Steindl-Céh hazai művészetet pártoló egyesület az országház nagynevű építője, Steindl Imre emlékére évente szokásos ünnepi díszgyűlését hétfőn tartotta meg az Országos Kaszinó épületében. A diszgyűlésen Hültl Dezső műegyetemi tanár, felsőházi tag elnöki megnyitójában kegyeletes szavakkal adózott Steindl emlékének. Utána Róth Miksa üvegfestőművész, kormányfőtanácsos, a Céh alelnöke mondott emlékbeszédet, amelyben méltatta a nagy építőmester művészetét. A nagy tetszéssel fogadott beszéd után a Céh a Steindl Imre emlékérmet Maróti Géza szobrászművésznek ítélte oda.[119]

A második zsidótörvény becikkelyezése (1939. IV. tc.)[120] után nem sokkal, 1939. szeptember 25-én adta vissza iparigazolványát egy kérvényt benyújtva az I. fokú Iparhatóságnak. Ezzel megszüntette üvegfestő cégét.[121]

30. kép – A Walla-Róth család kriptája Törökbálinton[122] (Fotó: Törökbálint anno…)[123]

hogy azokat a lelkes férfiakat, akik a hazafias újjáépítő munkában részt vettek, méltóképpen megjutalmazza – »magyar királyi kormányfőtanácsos« és »magyar királyi kormánytanácsos« címet rendszeresített. A kormányfőtanácsost a »méltóságos«, a kormánytanácsost a »nagyságos« címzés illette meg, más jogosultság az említett címekkel nem járt. A címet viselőknek véleményadási kötelezettségük volt a kormány tagjai számára. Dudits Andor a művészet terén (1925), Róth Miksa az iparművészet fejlesztése körül (1926) szerzett érdemei elismeréseként nyerte el a címet. Arcképüket tartalmazza a Kormányfőtanácsosok albuma (Bp., 1931).
UJ KORMÁNYFŐTANÁCSOS. „A kormányzó a miniszterelnök előterjesztésére Neugebauer Károly államvasuti igazgató-helyettesnek odaadó és eredményes közszolgálata elismeréséül és Roth Miksa iparművésznek az iparművészet terén szerzett érdemei elismeréséül a magyar királyi kormány főtanácsosi címet adományozta.” *Budapesti Hírlap*, 46. évf. 62. szám, 1926. március 17. 6. p.

[119] STEINDL IMRE EMLÉKEZETE. *Budapesti Hírlap*, 57. évf., 255. szám, 1937. november 10. 7. p.

[120] A HOLOKAUSZT – digitális tananyag diákoknak és tanároknak
http://www.holokausztmagyarorszagon.hu/index.php?section=1&type=content&chapter=3_1_3

[121] FÉNYI T. 2005. 23. p.

[122] Walla-kripta, Kegyeletipark (Törökbálint, Kazinczy Ferenc u. – Temető-köz) Törökbálint növekedésével

Róth Miksa Józsefné szül. Walla Jozefin úgy a maga, mint gyermekei jászárokszállási Móczár Jenőné szül. Róth Erzsébet, Róth Amália, Dr. Róth József, veje jászárokszállási Móczár Jenő, unokaja jászárokszállási Móczár Zoltán, valamint az egész rokonság nevében mélyen lesújtva, fájdalommal jelenti, hogy felejthetetlen ferje, a legjobb édesapa, nagyapa, após és rokon

Róth Miksa József

üvegfestőművész, m. kir. kormányfőtanácsos,
a Ferenc József rend lovagkeresztjének, Kormányzói dicsérő elismerés, az olasz S. Maurizio e Lazzaro rend tiszti keresztjének stb. tulajdonosa

ez év június hó 14-en, a betegek szentségének ájtatos felvétele után, 79-ik életévében, nemes, mindig csak a szép munkának élő lelket visszaadta Teremtőjének.

Drága halottunk földi maradványai folyó hó 16-án délután ½5 órakor fognak a Kerepesi-úti temető halottasházában a róm. kath. egyház szertartása szerint beszenteltetni és folyó hó 17-én délelőtt Törökbálinton a családi sírboltban örök nyugalomra helyeztetni.

Az engesztelő szentmiseáldozat folyó hó 19-én, hétfőn reggel 9 órakor lesz Budapesten az erzsébetvárosi plébániatemplomban (VII., Rózsák-tere) az Egek Urának bemutatva.

Budapest, 1944. június hó 14-én.

BÉKE PORAIRA!

Lakás: VII., Nefelejts-u. 26.

Községi temetkezési intézet központi irodája: IV., Kigyó-utca 5. Tel.: 188-555 Buschmann F. utódai, IV., Molnár-u. 37.

31. kép – Róth Miksa gyászjelentése[124]

Fieber Henrik Üvegművészetről írt tanulmányában szép, méltató szavakkal, a legmagasabb elismeréssel szólt Róth munkásságáról (már szecessziós alkotásait is beleértve), amely magyarázatot ad arról, hogy a korból származó legtöbb festett, ólmozott üvegablakot máig Róth Miksának tulajdonítják.[125]

Szerteágazó működéséből itt nem ismertetjük a korabeli forrásokban fellelhető, mára szűkebb körben fennmaradt műveit, célunknak megfelelve részletesen a Történelmi Főcsoport és a Mezőgazdasági Múzeum épületében végzett tevékenységét fejtjük ki.

lassan körülölelte a falu temetőjét, amelyet már ötven éve nem használnak temetkezési célra. Itt találjuk a településhez kötődő nagypolgár, Walla József 1915-ben elkészült családi kriptáját, Dümmerling Ödön építész alkotását. A kriptában található Róth Miksa nyughelye is, amely 2009 decemberében a Nemzeti Sírkert része lett. A klasszicizáló sírbolt belsejét Walla vejének, Róth Miksának színes üvegablakai díszítették. [Ezek azonban rekonstrukciók, melyeket ismeretlen üvegfestővel Róth Amália készíttetett. (FÉNYI Tibor szóbeli közlése.)] TÖRÖKBÁLINT, 2001. http://www.mmmh.hu/wp-content/uploads/2014/12/Torokbalint_informacio_terkep.pdf

[123] A Törökbálinti Volf György Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény honlapján a „TÖRÖKBÁLINT ANNO…„ adatbázisban. K. 3374. szám. http://opac3.torokbalint.monguz.hu/record/-/record/RECORD11479

[124] GYÁSZJELENTÉS Gyűjtemény – OSZK Gyászjelentések Rakovszky gyűjtemény: LSG - R16. **908.** http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemoteImages.shtml?$LSG_R16@0905

[125] „Róth M. a régi stilü üvegfestő, aki innét-onnét négyszáz év óta, talán elsőnek érdemli meg ismét az üvegfestő »mester« nevet, ami nem a mi lapos felfogásunk szerint való iparost jelenti, hanem a régi »maestrot«, a kézműipar grand'arttá való finomítóját. Egyetemi katedrákon ülőket megszégyenítő műtörténeti és művészeti intelligencia,- művészetének ékesen beszélő akadémikus szószólója, mesterségének szerelmese, rajongó lélek, szóval középkori céhmester. Lyka K. az üvegfestészetről írt tanulmányában nem is tud mást megemlíteni, mint Róthot, mert benne látja az üvegfestészet terén történt minden lépésnek első követőjét és minden vívmánynak sokszor még a külföldet is felülmúló kifejlesztőjét." FIEBER H. 1918. 819. p.

1.2. Alpár Ignác, a sikeres építész - áttekintés

32. kép – Vajda Zsigmond: Alpár Ignác[126]

Alpár Ignácról, mint mesteréről ugyan külön nem emlékezik meg Róth Miksa élete végének visszapillantó művében, de az építész ugyancsak szakmai előmenetelének segítői

[126] MNM. Történeti Arcképcsarnok TK. FE. 2326 – http://resolver.museumap.hu/object/5827432

közé tartozott. Igaz, hogy az üvegfestészet – és ekkorra a mozaikművészet – terén is működő Róth Miksa közös munkáik kezdetekor már kétségen felül munkáival bizonyított, elismert szakember volt, így érthető, hogy a csúcsteljesítményre törekvő, igényes Alpár választása a legjobbra, tehát őrá esett. Mindkettejük életére igen jelentős hatást gyakorolt Steindl Imre (1839–1902) oktatóként, tagjai voltak a „mester" köré gyűlő, később emlékét ápoló Steindl-céhnek[127] és ugyancsak fordulópontként értékelhető pályájukon az 1896. évi ezredéves országos kiállítás is. Ez alkalommal érte el Alpár Ignác és Róth Miksa az országos hírnevet, és vált szakmájának elismert művelőjévé.

A 19. század elején Schöckl Gottlieb (Alpár apai nagyapja) Graz mellől a rohamosan fejlődő Pestre települt és hentes szakmájának űzése mellett fő megélhetésként vendéglőt nyitott a Józsefvárosban. Fia, Schöckl Mátyás (1823–) már iparossá lett, az asztalos céh tagjaként az erzsébetvárosi Nyár utcai házában lakott és tartotta fenn műhelyét. A württembergi eredetű, kazánkovács szakmájú ősökkel rendelkező Eisele család[128] Mária leányát vette feleségül, akitől – nyolc gyermeke közül másodikként – itt született meg 1855. január 17-én Ignác nevű fia. Az apa gazdagodásával több telket összevásárolt, így a Miksa utcában (mai Osváth utca) is, ahova áttette műhelyét. Övé volt Pesten az első gépesített asztalos üzem, 100–120 embernek adott munkát. Vagyonos terézvárosi polgárként részt vett a század második felének nagy építkezéseinél, elsősorban Hauszmann Alajos[129] munkáiban.

---

[127] Cs. K. 1906.; SISA J. 2005. A Steindl-céhet 1891-ben még Steindl Imre és munkatársai hozták létre. […] Ez a céh a mester halála után Alpár Ignác elnöksége alatt újjászületett." (ROSCH G. 2005. 174. p.) Tagjai közé tartoztak: Ágotai Lajos, Alpár Ede, Alpár Ignác [elnök is volt], Bachruch Károly, Bárczy István, Barta Károly, Baumgarten Sándor, Berán Lajos, Biehn János, Boros Samu, Bründl János, Burger Viktor, Csányi Károly, Dávid Károly, Doktor Gyula, Donáth Gyula, Dvorák Ede, Faragó Ödön, Fekete Ödön, Fellner Mihály, Fischer József, Fischer Zsigmond, Fittler Kamill, Foerk Ernő [elnök is volt], Forgó Miklós, Fründe János, Gaul Károly, Gelléri Mór, Gregersen Nils, Grünwald Mór, Gyömrői Manó, Györgyi Kálmán, Győrvári (keresztnevét nem ismeri a forrás), Haaber Károly, Hajós Alfréd, Haschik János, Hauszmann Alajos, Hauswirth Ödön, Havel Károly, Héder Sándor, Heklényi Mátyás, Herpka Károly, Hikisch Rezső, Hörcher József, Hübner Jenő, Hültl Dezső, Jung József, Jungfer Ferenc, Jungfer Gyula, Jungfer József, Kaufmann Oszkár, Kissling Rudolf, Klopfer J. (Jakab, épületüveges – B.P.), Koch Lajos, Lord Adolf, Korb Flóris, Kotál Henrik, Kögler Gusztáv, Krügersen Béla, Kulcsár Sándor, Kunfalvi Nándor, Kühlmann Károly, Lakos Lajos, Lantai Lajos, Lippich Elek, Magaziner Lajos, Mahunka Imre, Markup Béla, Márkus Jenő, Maróti Géza, Mayer Ede, Michl Lajos, Mikes Frigyes, Melocco Péter, Meszlényi Mátyás, [Moiret Ödön], Molnár Géza, Müller József, Nádler Róbert, Nándor Pál, Orth Ambrus, Pásztor János, Petrovics Elek, Pongrácz János, Révész Károly, Róth Miksa, Rózsa Mihály, Santhó István [elnök is volt], Schmahl Henrik, Schulek Frigyes, Shannen [Schannen] Ernő, Seenger Béla, Seenger Viktor, Sztehlo Ottó, Steiner Adolf, Stróbl Alajos, Szagatíner Béla, Szalay Mihály, Szentgyörgy Kálmán, Szilágyi János, Szuchi János, Tandor Ottó [elnök is volt], Telcs Ede, Thék Endre, Tóth István, Ujvári Ignác, Vajda Zsigmond, Wagner Marcell, Wälder Gyula, Walla József, Weisinger György, Zimmer Nándor, Zsolnay Miklós. (Idézve BUZA P. 2008. 15. p. cikkéből, amely kiegészítette 1911 utáni nevekkel ROSCH G. 2005. 171–178. p. megadott névsort. Utóbbi a hivatkozott helyen az 1899-ben Steindlnek átadott díszes albumban és az 1911-ben Alpár Ignácnak átadott albumban olvasható tagnévsort közli.) Buza Péter megjegyzése szerint a lista erősen hiányos, hiszen 1907-ben a Magyar Építőművészet több mint 100 tagról tudósított.
A Steindl-céh serlegére kiírt pályázat aláírói és majdani bírálói – bizonyára céhtagok – között Steiner Ferenc neve is szerepel. *Magyar Iparművészet*, Pályázatok. 1910. 13. évfolyam, 1. szám 33–34. p.
http://epa.oszk.hu/01000/01059/00076/pdf/magyar_iparmuveszet_EPA01059_13_01_1910_033-036.pdf
1913 decemberében tartották meg a Muhits Sándor által tervezett és Bachruch Károly által kivitelezett Steindl ezüstserleg avató ünnepségét. *Budapesti Hírlap*, 33. évfolyam, 1913. december 16. 296. szám

[128] A később híres Eisele gyár épületét a Váci út 152. – Turbina utca 1. saroképületét Alpár Ignác tervezte és építette 1890–1891-ben Eisele József (1838–1901) kazángyáros megbízásából, 1915-ben az ekkor már Hazai Gépgyár Rt. néven futó vállalkozás egyesült a Láng Gépgyárral.

[129] Hauszmann Alajos (Buda, 1847. jún. 9. – Velence, Fejér vm. 1926. júl. 31.), építész, műegyetemi tanár, az MTA t. tagja (1924). A budai műegyetemen kezdte építészeti tanulmányait, majd 1866-tól a berlini akadémián

Schöckl Ignác sokáig nem döntött érdeklődési körét illetően, apja asztalosműhelyében, majd a család saját építkezéseinél adódó kőműves munkákban is szívesen segített, de az iskolában változó sikerrel tanult, rendszeresen javítóvizsgákkal került át a következő tanulóévekbe. A belvárosi főreáliskola elvégzése után 15 éves korában elszegődött Halitzky Béla[130] építőmesterhez kőműves inasnak, és 1873. június 12-én állította ki számára a

folytatta. Hazatérve 1870-ig Skalnitzky Antal irodájában dolgozott. 1872-től a műegyetemen oktatott, és az oktatáson és szakirodalmi tevékenységén kívül nagy létszámú tervezőirodát tartott fenn. Korábban tartózkodó reneszánsz stílusban tervezte épületeit, kihasználva a nyerstégla homlokzatok művészi lehetőségeit (József Műegyetem kiegészítő épülete, 1873; István Kórház, Erzsébet Kórház, 1882; Technológia és Iparmúzeum, Törvényszéki Orvostani Intézet stb.). Később a kőarchitektúrára tért át, és stílusa mindinkább az újbarokk felé hajlott (Városháza és színház Szombathelyen; Igazságügyi Palota, utóbb MNG; New York-palota Budapesten, 1891–1895 stb.). Fő műve a tökéletes koncepciójú Igazságügyi Palotán (1891–1897) kívül a budai vár Ybl Miklós által megkezdett kialakítása és a dunai homlokzat önálló befejezése (1891–1903) volt. Nagyobb munkáiról (Vár, Igazságügyi Palota, Műegyetem épületei) maga írt részletes ismertetéseket, s ezenkívül más területeken is értékes szakirodalmi munkásságot fejtett ki. – Főbb művei: A budapesti igazságügyi palota (*Magy. Mérnök és Építész Egyl. Közl.,* 1897); A kir. József műegyetem új otthona (*Magy. Mérnök és Építész Egyl. Közl.,* 1909); A magyar királyi vár (Bp., 1912); Budapest városának építészeti fejlődésének története (*Akad. Ért.* 1925). – Irod. Lyka Károly: H. A. (*Magy. Műv.* 1926); Fábián Gáspár: Nagy magyar építőművészek (Bp., 1936); H. A. (*Élet és Tud.* 1955 3. sz.); Szalai Imre: H. A. (*Magy. Építőműv.* 1966. szept.). Forrás: MÉL. Legfrissebb monográfia életéről: GERLE J. 2002.

[130] Halitzky [Haliczky] Béla a pesti Damjanich utcai „Haliczky és Hauszmann Iroda" munka- és vállalkozótársaként több épületet kivitelezett Hauszmann Alajossal közösen. Györgyi Dénes és Alpár Ignác egy ideig itt dolgozott. A Giergl (Györgyi) és a Wieser családhoz rokoni szálak fűzték Haliczky Bélát. Húga, Amália Györgyi (Giergl) Alajos felsége volt. Béla segítette Györgyi (Giergl) Alajos árván maradt fiának (tehát unokaöccsének) Györgyi Gézának építész pályáját, aki az ő révén az Ybl iroda munkatársa lett.
Haliczky Béla (1834. nov. 25. –1). Orvos fia, *Györgyi (Giergl) Alajos* (1821–1863) festő sógora, *Györgyi Géza* (1851–1934) építész nagybátyja. Hároméves inaskodását a pesti céh kebelében, pesti mesternél 1848. aug. 24-én kezdte el, s legénnyé szabadulása után különböző pesti mestereknél, ill. építészeknél dolgozott. E munkáit nem részletezi, csupán munkaadó és bizonyítványt kiállító mestereinek nevét sorolja fel, *Skalnitzky Antalt, Feszi Frigyest* és *W'ieser Ferencet* említve meg, 1861, 1862 és 1863 években *Schnedár Jánosnál,* a budai K. u. k. Josef Polytechnikum tanáránál (a polgári építészet, út- és vízépítészet tanára volt) „magán tanulói minőségben az építészet maga 's az ahoz tartozó segédtanok elméletét magáévá tévén, nevezett tanár úrtól a […] bizonyítványt nyeré meg". Második mesterfelvételi kérvénye szerint a következő jelentősebb épületeket építette saját terve alapján: Budán a kékfestő és kartongyárat, Pesten Schmidt Ferenc Lipót utcai kétemeletes, Herzbergné Soroksári úti egyemeletes házát, a Királyserfőzde egyemeletes épületét, a Gyapjú utcában a Varieté-színházat. Említi a Csitzmanczay Pál részére a felső Duna-soron elvállalt négyemeletes ház építését s hogy *Pucher József* építőmesterrel közösen építi a „Dunaparti részvény szállodát". Vidéki munkái közül a Csáky grófnő részére Szendrőn épített kastélyról beszél. – 1867. jan. 17-én építőmesteri jogért folyamodik a tanácshoz, de febr. 5-én csak a kőműves mesteri jogot kapja meg. Ez ellen a Helytartósághoz fellebbez, vizsga elengedésével az építőmesteri jogot kérve, de az állásfoglalásra jogosult Földművelés, Ipar és Kereskedelmi Minisztérium máj. 24-én elutasítja. 1870. márc. 19-én ismét a tanácshoz folyamodik, hogy az építőmesteri jogot vizsga letétele nélkül megkapja. Kérése ekkor nem ütközik akadályba, a céh is, a tanács is támogatja, s a minisztérium a vizsga elengedéséhez hozzájárul. A tanács az építőmesteri jogot 1870. máj. 28-án megadja. (BFL: *Pesti tan. ir. II. 119/1867; Pesti tan. ir. II. 263/1867; Pesti tan. ir. II. 156/1870.* Schneider; Lyka Károly: Györgyi Géza. *Magyar Művészet,* X. 3. Bp. 1934. 90. p.) – Idézve: KOMÁRIK D. 1971. 400. p.
„Czégbejegyzések: 7864. 1871. évi febr. 6-án a kereskedelmi egyéni ezégek jegyzékébe VI. kötet 59. lapján bekebeleztetett: „Haliczky Béla" czégbirlaló Haliczky Béla, pesti épitőmester." *Budapesti Közlöny,* 1871. 5. évf., 53. szám, 1871. március 5. 1173. p. – Szegedi törvényszék kihirdette: 1880. jun. 24. 108/1; Haliczky és Grundböck; Főtelep: Szegeden Közkereseti társaság, mely vállalat 1880. évi június hó 19-én vette kezdetét. Beltagjai: Haliczky Béla és Grundböck István épitészek Szegeden. A társulat képviselésére és a czég jegyzésére mindkét beltag egyformán jogosult. *Központi Értesítő*, 1881. 6. évf. 75. szám, 1881. aug.14. 364. p. –
Főbb művei: 1871-ben Haliczky Béla és Hauszmann Alajos tervei alapján Ehrenwald Fülöp terménykereskedő megrendelésére épült háromemeletes eklektikus lakóház a Huszár utca (Huszár u. 2.) és a Rákóczi út sarkán. – Az azóta lebontott Erzsébet téri kioszk 1871–1873 (Hauszmannal). – Arany János u 6. helyén, egykori Tüköry-ház, építtető: Tüköry Sándor, építész: Hauszmann Alajos, építőmester: Haliczky Béla, 1872–1873. A II. világháborúban súlyosan megsérült, lebontották. – Veres Pálné utca 34.=Szerb utca 7. (24048 hrsz.) 1876 (Hauszmannal). – A Király u. 84. szám alatti kétemeletes, historizáló lakóház feltételezhetően az ő műve. – A

Kőműves és Kőfaragó Ipartestület a három „inasévét” igazoló tanulólevelét Hild Károly (1803–1887) és Gottgeb Antal (1817–1883) neves építőmesterek aláírásával.[131] Immár kőműves segéddé (Maurergeselle) vált. Hamarosan Hauszmann Alajos építészirodájába került, ahol a fiatal „mester” szárnya alá vette és itt rajzolóként megismerte az építészi munkák menetét. Hauszmann ajánlására kezdte meg külföldi tapasztalatszerzését, 1874 őszétől 1877-ig, diplomájának megszerzéséig a berlini Építészeti Akadémia (Berlin-Charlottenburg, Bauakademie) hallgatója volt. A berlini építész egylet tagjaként a havonta meghirdetett pályázatokat sorra nyerte,[132] a diákok között vezérszerepet vitt. 1880-ban a Berlini Művészegyesület székházára és Műcsarnokára kiírt pályázati tervével elnyerte a Berlini Mérnök és Építész Egyesület Schinkel érmét.[133]

Alpárra változtatta nevét 1880-ban (ebben követte őt egész családja).[134] 1881-ben hosszabb tanulmányutat tett Itáliában. 1881–1886 között Hauszmann Alajos mellett a száraz-, mű- és díszépítéstani tanszéken asszisztens tanársegéd volt és egy ideig párhuzamosan Steindl Imre mellett a műépítéstani (középkori) tanszéken is (itt később Pecz Samu vette át Alpár helyét).[135] Hauszmann az irodájának a vezetését is rábízta.[136] Itt tanulta meg a középületek tervezését és pályázatok készítését.

1883-ban kötött házasságot Orth Antóniával, egy aradi kereskedő leányával. 1888-ban önálló tervezőirodát nyitott a Teréz körút 7. szám alatt. Első pályadíjas munkája, a Herkulesfürdői fürdőház, amelynek elismeréseként kapta meg 1890-ben a Ferenc József rend

Damjanich u. 21. telkén 1868-ban egy Hild Károly által tervezett és Haliczky által épített épület állt, mely Haliczky birtokában volt. (A MI ERZSÉBETVÁROSUNK) – Kétemeletes lakóház a Damjanich utca 5. szám alatt. Építtető Haliczky Béláné. BFL. HU BFL - XV.17. b. 312 - 2779/1872.
https://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTervtar/13756/ – Klösz György egykori Hatvani utcai (mai V. Ferenciek tere 9 – Kossuth Lajos utca 1.) fényképészműtermében több építési munkát végzett Hauszmannal közösen 1871/1872-ben. – Egyéb művei és átalakításai: BFL. Tervtár
https://maps.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJIYWxpY3preSBCXHUwMGU5bGEifQ.

131 Az oklevél képét lásd HAJÓS–KUBINSZKY–VÁMOSSY, 2005, 21. p. Gottgeb Antalról és Hild Károlyról lásd többek között KOMÁRIK D. 1971. 399–400. és 401–402. p.

132 Korábban ismeretlen rajzairól, melyeket e pályázatokra készített lásd PAPP GÁBOR GYÖRGY, 2006. 255–266. p. Alpár fiatalkori külföldi tanulmányútjairól és a bécsi Építészeti Akadémia rá is nagy hatást gyakorló Friedrich Schmidt-féle iskolájáról (annak „Wiener Bauhütte” – egyletéről, később szakmai szervezetéről – és 1863-tól nyomtatásban is megjelentett kiadványáról [Jahresbericht des Wiener Bauhütte. 1863–; 1876-tól Jahresbericht des Vereins Wiener Bauhütte. Verl. Wien, Wiener Bauhütte.], illetve kéziratos terv- és rajzsorozatáról lásd SISA J. 1996a.

133 Schinkel, Karl Friedrich (1781–1841) Berlin és Potsdam városképének meghatározó építésze, akadémiai tanár, festő. A díjat és érmet a Berlini Építész és Mérnök Egyesület adta át minden évben Karl Friedrich Schinkel születésnapján. Az évenként egyszer osztott érem 1852-ben került kiadásra először. (Schinkelpreis). 1880-ban az érem elnyerése Alpár számára a berlini Művészegyesület székházára és műcsarnokára kiírt pályázaton tulajdonképpen a második díjat jelentette. GERLE J. 2005. 27. p.

134 BM 45853–80. sz. határozatával engedélyezte a Berlinben élő építész számára a névváltoztatást. Ugyanitt szerepel öccse, „Alpár (Schöckl) Ede lakatos s[egéd]. Budapest. BM. 39737–91.” magyarosítása is, és lehetséges, hogy testvére, Józsefé is „Alpár (Schökl) József, gyerm.: Irén, Mária, könyvvivő, Budapest. BM. 69134–82.” (SZÁZADUNK NÉVVÁLTOZTATÁSAI, 1895. 26. p.)

135 Pecz Samu (1854. márc. 1. – 1922. szept. 1.) építész kézírásos önéletrajza szerint 1882–1887-ig volt tanársegéd a „középkori” tanszéken Steindl Imre (1839–1902) mellett. (BME OMIKK Műegyetemi Digitális Archivum: Tudomány - és intézménytörténeti digitális gyűjtemény.
http://dokutar.omikk.bme.hu/web/Konyvtar/E-forrasok/mda/B11_PeczSamuEletrajza_405.864_small.pdf

136 HAJÓS–KUBINSZKY–VÁMOSSY, 2005. 26. p. A fejezet szerzője: Hajós György szerint 1886-ig, Hauszmannal való összezördüléséig volt az egyetemen. ROSCH G. 2005. 19. p. szerint hétévi működés után hagyta ott az egyetemet, 1889-ben.

lovagkeresztjét.[137] Első középületei Erdélyben épültek.

Almássy tér 15. számú saját házát,[138] ahol 1918-ig irodája is működött, 1891/92-ben tervezte meg és építette fel.[139] 1893-ig főként templomokat, iskolákat, bérlakásokat tervezett Budapesten, Erdélyben és a Felső-Magyarországon. Építészeti tevékenységének legfontosabb korszaka a millenniumi ünnepségekhez kapcsolódik. Az Ezredéves Kiállítás Történelmi Főcsoportjának tervezésére kiírt pályázatot megnyerve élete legfőbb és általa legszeretettebb munkáját készítette el.

A négy alapvető építészeti stílusban (román, gótikus, reneszánsz, barokk) megoldott épületkomplexum a Városligetben a Széchenyi szigeten, a „millenniumi kiállítás gyöngye" lett. Már a kiállítás fennállása alatt Darányi Ignác földművelésügyi miniszter az ide összegyűjtött, jelentős mezőgazdasági tárgyú és -történeti anyag gazdasági múzeummá szervezésére és a Történelmi Főcsoport épületeiben történő későbbi elhelyezésére megalapította 1896. június 20-i levelével a Gazdasági Múzeumot (később M. kir. Magyar Mezőgazdasági Múzeum).

A múzeum 1897. szeptember 12-én nyílt meg a közönség előtt. Az ideiglenes épület 1899-ben történt kényszerű lebontása után az ország legnagyobb építő- és képzőművészei, a gazdaközönség és Darányi kitartása nyomán Alpár újabb megbízást kapott a már szilárd kőépület hasonló stílusban való felépítésére. Az épületet és a kiállítást 1907. június 9-én Ferenc József nyitotta meg. Az épületnek a közönség a Vajdahunyadvár nevet adta. Építési kvalitásait, nagy formagazdagságát, racionális alaprajzát, mint élete főművét – mára mindenki elismeri, 1991 óta az épületegyüttes műemléki védettség alatt áll.

33. kép – Alpár Ignác pecsétnyomója (Kiss Gábor Iván gyűjteménye – Foto Kiss Gábor Iván)[140]

[137] Alpár Ignác fővárosi műépítész a Minisztertanács 1890. március 1-jén tartott ülésén a Herkulesfürdő építésében szerzett érdemeiért nyerte el a Ferenc József rend lovagkeresztje kitüntetést (MNL OL. K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1890. 03. 01. 7. ülés, 11. pont.)
https://www.eleveltar.hu/web/guest/bongeszo?ref=TypeDeliverableUnit_6ca5824f-6543-4e9d-ae93-d97b67624d00&tenant=MNL

[138] Falára 2005. január 17-én emléktáblát helyezett a kerület és az Alpár Emlékbizottság. 1918-ban a háborús szükségállapotok miatti anyagi nehézségei miatt el kellett adnia Almássy téri irodájának épületét. ROSCH G. 2015. 182. p.

[139] Addig irodája a Teréz körút 7. alatt volt. (ROSCH G. 2005. 180. p.) 1894–1896 között a Széchenyi szigeten rendezte be az irodát és cégbélyegzőjén is ez a cím szerepel. Így a Frommer [Jámbor Lajos] aláírású MMgMK. MD. T. 646/49. lelt. számú részletterv vázlaton: „Alpár Ignácz építész [18]95. jan. 7. Budapest Városliget Széchenyi sziget."

[140] Hálás köszönetet mondok Kiss Gábor Ivánnak, hogy gyűjteményének erre a darabjára felhívta a figyelmemet és engedélyezte a kép közlését.

Alpár Ignác szenvedélyes és sikeres pályázó volt. 35 pályázatból 22-t megnyert. Utolsó korszakának két palotaóriása a Tőzsdepalota (sokáig az MTV épülete) és az Osztrák-Magyar Bank (ma Magyar Nemzeti Bank) – utóbbiban együttműködött a megbízott mesterek között Róth Miksával is. Összesen 126 saját épület tervezését tartotta számon, melyek közül soknak nemcsak tervezője volt, hanem – kitűnő szakemberekből álló irodát,[141] szakmai gárdát működtetve és egyes iparágak legjobb képviselőinek kapcsolathálójával – a legigényesebb kivitelezője is. „A hihetetlenül gazdag alkotói termékenység, amelyet az építész bemutatott, csak nagy műhellyel a háta mögött képzelhető el… Alpár Ignác és irodájának kiterjedt alkotói tevékenysége csak Hauszmann Alajos és irodájának széleskörű tervezői tevékenységéhez hasonlítható."[142]

Számos kitüntetése között a legnevesebbek a Ferenc József rend lovagkeresztje (1890), a III. oszt. Vaskorona-rend (1896), a Ferenc József rend középkeresztje (1898) és a „Pro litteris et artibus" érdemjel (1912).[143]

A Rózsadomb még ritkábban beépült villanegyedében, a Bolyai utca 11. szám alatti házat 1899-ben vásárolta meg, saját maga által tervezett átalakításokat hajtott végre rajta. Először nyaralóként használta, később (1918-ban) állandó lakóhelyeként ide költözött.

Felesége, Orth Antónia 1918. április 5-én elhunyt, s ekkor Alpár megbetegedett. Egészségét helyrehozandó Balatonföldvárra ment üdülni, ahol vendéglátójának házában ismerkedett meg Csesznák Ilonával (1877–1963), akit nem sokkal ezután feleségül vett.

Az első világháború után már nem tervezett, de aktívan részt vett a művészeti közéletben. Elnöke volt az Építőmesterek Ipartestületének, tevékeny tagja és 1904–1907-ig elnöke volt a Magyar Mérnök- és Építészegyletnek, ugyancsak tagként vett részt a Műemlékek Országos Bizottsága, az Országos Iparművészeti Társulat és az Országos Középítési Tanács munkájában is.

Műveinek számszerű mennyisége csak körülbelül adható meg: 127–130 önállóan vagy társmunkában elkészített létesítmény (különböző funkciójú épületek, síremlékek, emlékjelek stb.) vagy tervezésük (pályázatok) fűződik nevéhez, melyekből a megvalósultak (az eleve időszakosra szántakat – ezredéves kiállítási pavilonok – vagy a háborús pusztítás miatt lebontottakat kivéve) időtállónak bizonyultak.[144] Értékelését legújabban kiegészíti Rozsnyai József megállapítása – mely a múzeum egyik meghatározó, reneszánsz–barokk szárnyát is elemzi – „Talán egy másik építészre nem jellemző annyira, mint Alpár Ignácra a reneszánsz

[141] Irodája főbb építészeit ismerteti azok fellelt arcképével együtt ROSCH G. 2005. 179–182. p.; és HAJÓS – KUBINSZKY – VÁMOSSY, 2005. 118. p. 25. sz. végjegyzetben. Lásd még 16. lábjegyzetet!

[142] Kismarty-Lechner Jenő: Építőművészetünk a XIX. század második felében. Bp., 1945., 104. In: ROZSNYAI J. 2011. [158. p.]

[143] „Pro litteris et artibus" érdemjel. A cs. és kir. osztrák-magyar tudomány és művészetért adományozott érdemjel. Alapította I. Ferenc József 1887 aug. 18-án Ischlben. A „Pro litteris et artibus" rendjel jelvénye tojásdad aranyérem, keskeny fekete szegéllyel, körülötte fekete zománcos babérkoszorú, melyet fent, alul és kétoldalt fekete ékítményű arany szalag köt össze. Előlapján az alapító reliefképe az aranygyapjas-rend öltönyében, megfelelő körirattal. Hátlapján „pro literis et artibus" felirat. Az érem bíborbélésű arany koronán függ. Szalagja vörös, 45 mm szélességű, melyen a férfiak nyakban, nők bal vállon viselik.

[144] MARÓTZY K. 2005. – Alpár maga 1916. január 26-án egy előadásában 124 általa tervezett **épületet** említett. Ezt a számot mindeddig nem tudta a kutatás kitölteni. HAJÓS – KUBINSZKY – VÁMOSSY, 2005, 40. p.
Idézve BRUNNER A. 2012. 264. p. 78. lábjegyzet
http://epa.oszk.hu/01600/01639/00007/pdf/EPA01639_elso_szazad_2012_osz_245-279.pdf

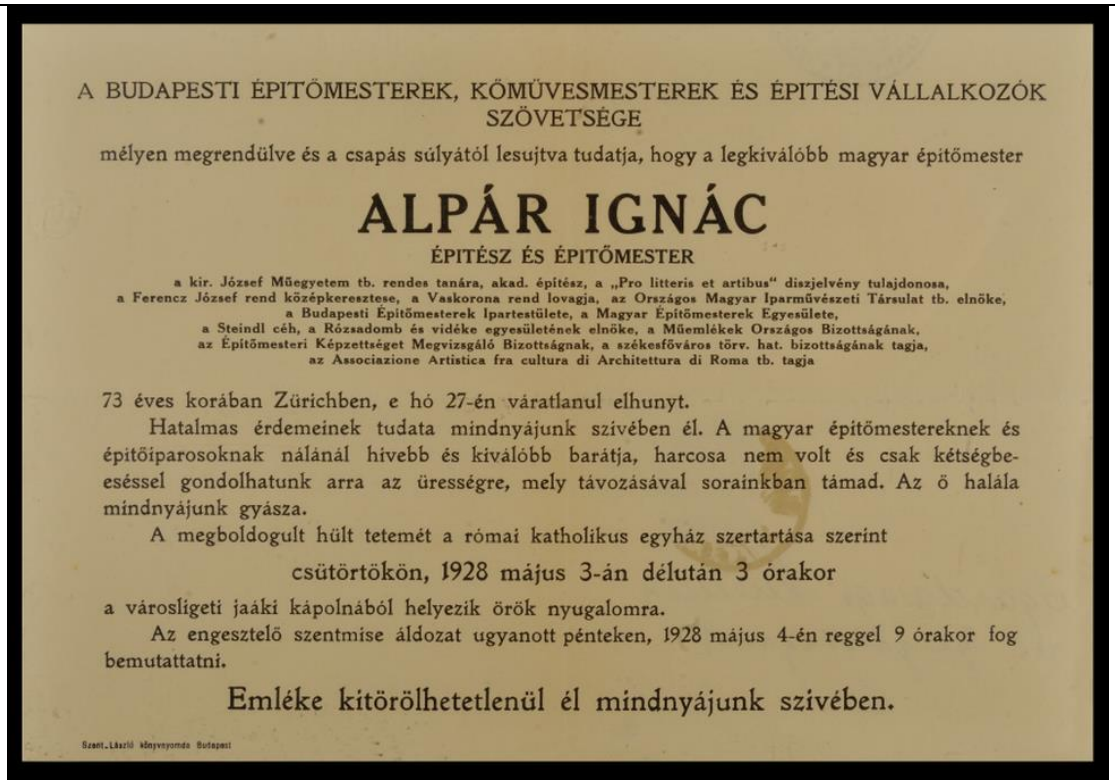
és a barokk formák ötvözése, egy nagyszabású új építészeti stílus megalkotása érdekében."[145] Kortársai és szakmai utódai kiemelkedően jó alaprajzi elrendezési képességét, a helyiségek világos, célszerű, a létesítmény leendő működéséhez maximálisan igazodó tervezését, ugyanakkor a külső esztétikum összhangjára törekvést, az eklektikus elemek ízléses alkalmazását emelik ki, légyen az az épület akár kaszárnya, akár gyár, akár bankpalota. Ahogy Rosch Gábor jellemezte: „Nagy részük mára műemlékké vált. Hiányuk óriási űrt jelentene építészetünkben."[146]

Még életében, 1925-ben, nagy ünnepség keretében 70. születésnapjára emléktáblát helyeztek el a Vajdahunyadvár falán (Telcs Ede művét). A Kossuth Zarándoklatban[147] részt vett, Amerikából hazafelé utazó Alpár Ignác Zürichben halt meg tüdőgyulladásban 1928. április 27-én. Kedvelt alkotása, a Vajdahunyadvár román szárnyának „Király" termében ravatalozták fel. Özvegyének a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum részvéttáviratot küldött, és ravatalára „egy babér és pálmaágakkal készült, nemzeti színű szalaggal ellátott koszorút helyeztetett a következő felirattal: »Alpár Ignác, a muzeum geniális építőjének örök hálája jeléül a Mezőgazdasági Muzeum«".[148]

34. kép – Telcs Ede: Alpár Ignác 70. éves ünneplésekor a gótikus épület sarkára felállított emléktáblája[149]

[145] ROZSNYAI J. 2011. [157. p.]
[146] ROSCH G. 2005. 11. p.
[147] 1928. március 15-én az Amerikai Egyesült Államokban New Yorkban a Riverside Drive és a 113-ik utca sarkán ünnepélyesen leplezték le Kossuth egész alakos szobrát, melyet Horvay János készített. Erre az ünnepségre Magyarországról két hajóval 488 fős „zarándokló társaság" utazott ki. Ennek tagja volt Alpár Ignác is. ELBE I., 2015.
[148] Magyar Mezőgazdasági Múzeum – Múzeum-dokumentációs Gyűjtemény – Történeti irattár (továbbiakban MMgMK. MD. TI.) 231/1928. ikt. sz. – 1564/42. lelt. sz.
[149] Wikimedia Commons
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/38/Alp%C3%A1rIgn%C3%A1c_Vajdahunyadv%C3%A1r.jpg

A BUDAPESTI ÉPITŐMESTEREK, KŐMŰVESMESTEREK ÉS ÉPITÉSI VÁLLALKOZÓK SZÖVETSÉGE

mélyen megrendülve és a csapás súlyától lesujtva tudatja, hogy a legkiválóbb magyar építőmester

ALPÁR IGNÁC

ÉPITÉSZ ÉS ÉPITŐMESTER

a kir. József Műegyetem tb. rendes tanára, akad. építész, a „Pro litteris et artibus" diszjelvény tulajdonosa, a Ferencz József rend középkeresztese, a Vaskorona rend lovagja, az Országos Magyar Iparművészeti Társulat tb. elnöke, a Budapesti Építőmesterek Ipartestülete, a Magyar Építőmesterek Egyesülete, a Steindl céh, a Rózsadomb és vidéke egyesületének elnöke, a Műemlékek Országos Bizottságának, az Építőmesteri Képzettséget Megvizsgáló Bizottságnak, a székesfőváros törv. hat. bizottságának tagja, az Associazione Artistica fra cultura di Architettura di Roma tb. tagja

73 éves korában Zürichben, e hó 27-én váratlanul elhunyt.

Hatalmas érdemeinek tudata mindnyájunk szivében él. A magyar építőmestereknek és építőiparosoknak nálánál hivebb és kiválóbb barátja, harcosa nem volt és csak kétségbeeséssel gondolhatunk arra az ürességre, mely távozásával sorainkban támad. Az ő halála mindnyájunk gyásza.

A megboldogult hült tetemét a római katholikus egyház szertartása szerint

csütörtökön, 1928 május 3-án délután 3 órakor

a városligeti jaáki kápolnából helyezik örök nyugalomra.

Az engesztelő szentmise áldozat ugyanott pénteken, 1928 május 4-én reggel 9 órakor fog bemutattatni.

Emléke kitörölhetetlenül él mindnyájunk szivében.

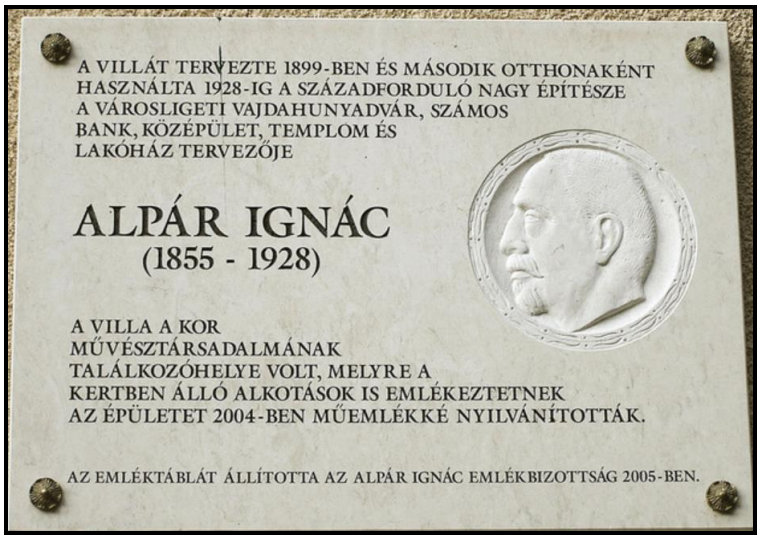
Szent-László könyvnyomda Budapest

35. kép – A Budapesti Építőmesterek, Kőművesmesterek és Építési Vállalkozók Szövetségének gyászjelentése Alpár Ignác haláláról[150]

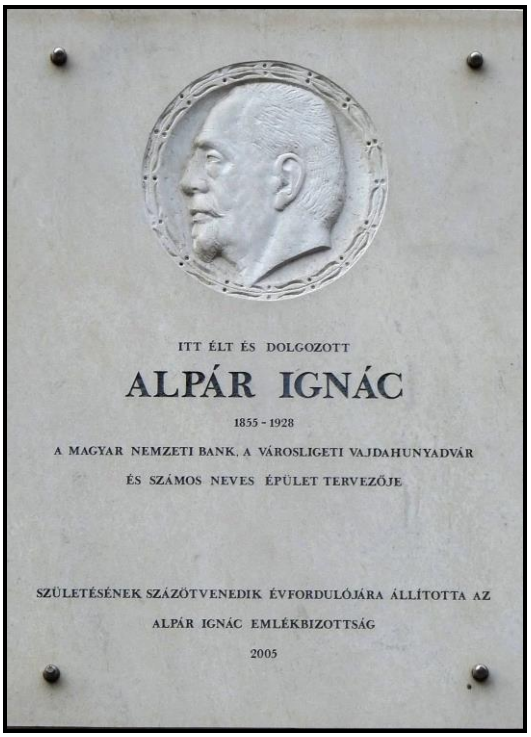
1928. május 10-én Paikert Alajos a múzeum igazgatója a gyászszertartásról jelentést készített Mayer János földművelésügyi miniszternek. „Nagyméltóságod Alpár Ignác műépítésznek e hó 2-án történt temetésén való képviseltetésével csekélységemet volt kegyes megbízni. Tisztelettel van szerencsém jelenteni, hogy a megboldogult – kinek az ország, a főváros, de különösen a Mezőgazdasági Múzeum annyi hálával tartozik: mert hiszen ő tervezte és építette fel a múzeum gyönyörű épületcsoportját – temetése a legméltóbb módon folyt le a múzeum épületei között. A ravatal előbb a román épületcsoportban lévő auditóriumban állíttatott fel, majd a temetési szertartás idejére a vajdahunyadvári belső udvarra vitetett át, a Károlyi Sándor gróf szobrával szemben ez alkalomra felállított fekete pódiumra, melyen a szertartás alatt az elhunyt családtagjai, az ország és a főváros kiválóságai foglaltak helyet. Ezek közül felemlíthetem itt József Ferenc dr. főherceg, Hermann [Herrmann] Miksa kereskedelemügyi és Bud János dr. pénzügyminiszterek, Hadik János gróf felsőházi tag, Ripka Ferenc dr. főpolgármester, Sipőcz Jenő dr. polgármester, Berzeviczy Albert dr. a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, valamint Ujhelyi Andor dr. földművelésügyi miniszteri tanácsos személyeit. A nagyszámú gyászolóközönség előtt Nemes Antal c. püspök által celebrált díszes gyászszertartás után a következő szónokok búcsúztatták a nagy halottat: József Műegyetem nevében Walder [Wälder] Gyula egyetemi tanár, a Magyar Mérnök és Építész Egylet nevében Almási Balogh Lóránt [Lóránd] műépítész, a Magyar Építőmesterek Egyesülete nevében Farkas Elek építőmester, végül Nagyméltóságod és a Mezőgazdasági Múzeum nevében csekélységem. […] a temetésen elmondott beszédem másolatát – mely beszédet, mint az egész gyászszertartást is a rádió-szolgálat az egész országba továbbította – Nagyméltóságodnak tisztelettel mellékelve átnyújtani szerencsém

[150] MMgMK. MD. TI. 293/1928. ikt. sz.

van. Paikert. 1928. május 10."[151]

36. kép – A Budapest, Bolyai utca 11. számú ház Alpár-emléktáblája[152]

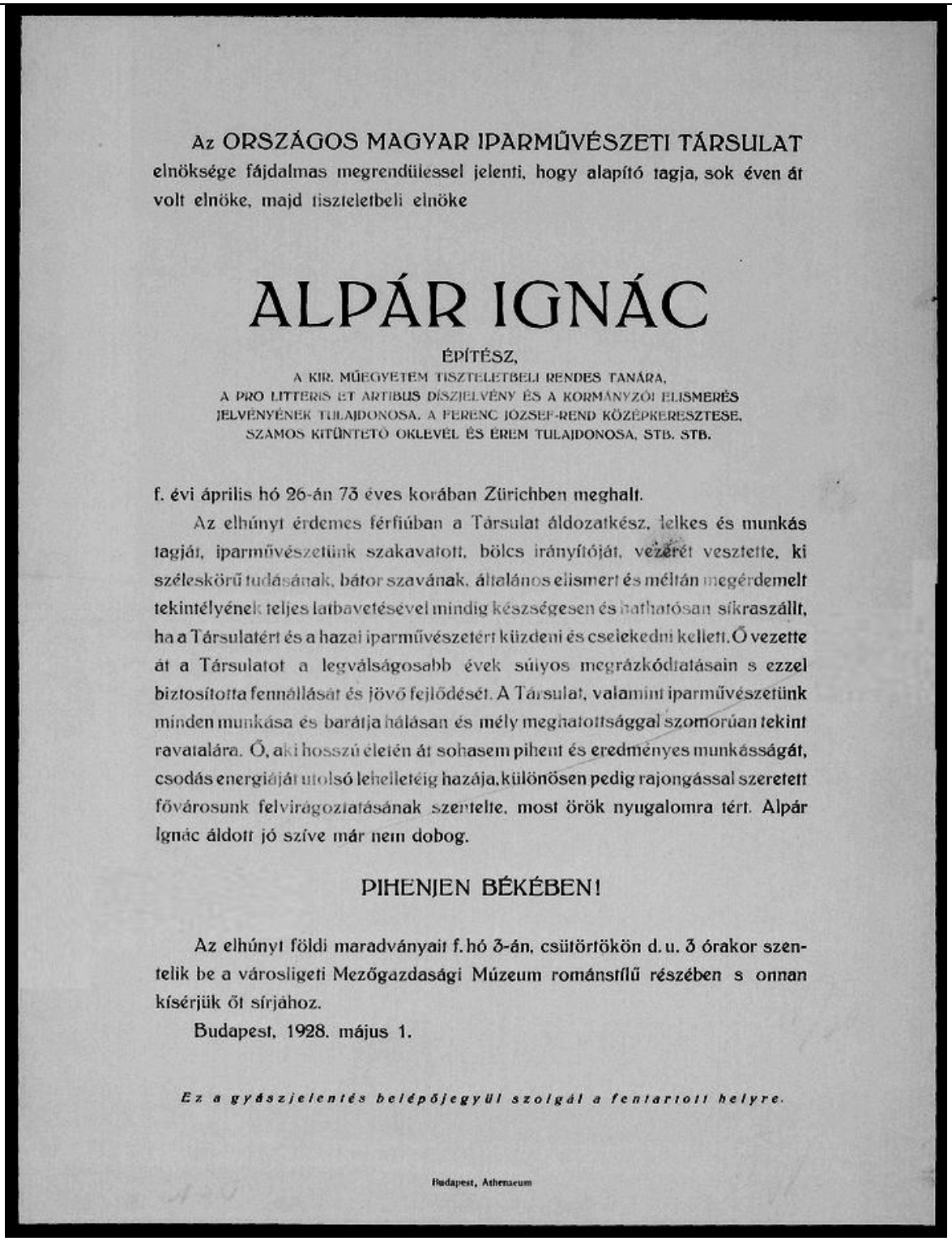

37. kép – A Budapest Almássy tér 15. sz. ház Alpár-emléktáblája[153]

[151] MMgMK. MD. TI. 275/1928. ikt. sz. – 1564/42. lelt. szám. A temetési szertartáson elhangzott beszédek részleteit Dr. Mueller [Müller] Félix megemlékezésével lásd a *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, 1928. 62. évf. 29–30. szám. július 22. 185–187. p. http://dokutar.omikk.bme.hu/collections/mee/fajlok/1928-185-187.pdf

[152] Wikimedia Commons https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Ign%C3%A1c_Alp%C3%A1r#/media/File:Budapest_II.,_Bolyai_utca_11._Alp%C3%A1r_Ign%C3%A1c_eml%C3%A9kt%C3%A1bl%C3%A1ja.jpg

[153] Wikimedia Commons https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ign%C3%A1c_Alp%C3%A1r_Bp07_Alm%C3%A1ssyt%C3%A9r15.jpg

Az ORSZÁGOS MAGYAR IPARMŰVÉSZETI TÁRSULAT
elnöksége fájdalmas megrendüléssel jelenti, hogy alapító tagja, sok éven át volt elnöke, majd tiszteletbeli elnöke

ALPÁR IGNÁC

ÉPÍTÉSZ,
A KIR. MŰEGYETEM TISZTELETBELI RENDES TANÁRA,
A PRO LITTERIS ET ARTIBUS DÍSZJELVÉNY ÉS A KORMÁNYZÓI ELISMERÉS JELVÉNYÉNEK TULAJDONOSA, A FERENC JÓZSEF-REND KÖZÉPKERESZTESE, SZÁMOS KITÜNTETŐ OKLEVÉL ÉS ÉREM TULAJDONOSA, STB. STB.

f. évi április hó 26-án 73 éves korában Zürichben meghalt.

Az elhúnyt érdemes férfiúban a Társulat áldozatkész, lelkes és munkás tagját, iparművészetünk szakavatott, bölcs irányítóját, vezérét vesztette, ki széleskörű tudásának, bátor szavának, általános elismert és méltán megérdemelt tekintélyének teljes latbavetésével mindig készségesen és hathatósan síkraszállt, ha a Társulatért és a hazai iparművészetért küzdeni és cselekedni kellett. Ő vezette át a Társulatot a legválságosabb évek súlyos megrázkódtatásain s ezzel biztosította fennállását és jövő fejlődését. A Társulat, valamint iparművészetünk minden munkása és barátja hálásan és mély meghatottsággal szomorúan tekint ravatalára. Ő, aki hosszú életén át sohasem pihent és eredményes munkásságát, csodás energiáját utolsó leheletéig hazája, különösen pedig rajongással szeretett fővárosunk felvirágoztatásának szentelte, most örök nyugalomra tért. Alpár Ignác áldott jó szíve már nem dobog.

PIHENJEN BÉKÉBEN!

Az elhúnyt földi maradványait f. hó 3-án, csütörtökön d. u. 3 órakor szentelik be a városligeti Mezőgazdasági Múzeum románstílű részében s onnan kísérjük őt sírjához.

Budapest, 1928. május 1.

Ez a gyászjelentés belépőjegyül szolgál a fentartott helyre.

Budapest, Athenaeum

***38. kép – Az Országos Magyar Iparművészeti Társulat gyászjelentése Alpár Ignác haláláról*[154]**

[154] GYÁSZJELENTÉS Gyűjtemény – OSZK Gyászjelentések – Rakovszky gyűjtemény. LSG A06. **56.**

39. kép – Telcs Ede (1872–1948): Toronyépítő (Foto: Szujó Imre Péter)[155]

1931-ben állították fel Alpár Ignác szobrát (Telcs Ede (1872–1948) alkotását) a múzeum épületegyüttesének főkapujához vezető úton, mely az építészt középkori céhmesteri öltözékben jeleníti meg.[156] Emlékét őrizte a Budapesti Építőmesterek Ipartestületén belül

[155] Telcs Ede: Toronyépítő, bronz, M: 41 cm, Herman Ottó Múzeum Képzőművészeti Gyűjtemény, Ltsz: P.77.428. Fényképezte: Szujó Imre Péter. – Alpár Ignác 1885–1906 között a skót rítusú Corvin Mátyás Szabadkőműves (később az 1886-os unióval a Magyarországi Symbolikus Nagypáholyba olvadt) Páholy tagja volt. „Telcs Ede: Toronyépítő című alkotása a 70 éves Alpár Ignácot örökíti meg (1924-ben), bizonyára tisztelőinek felkérésére, akik közé tartozhatott maga a szobrász is. A kor jeles, még élő építész-vállalkozójáról Telcs a német reneszánsz világos koncepciója szerint mintázott kabinet méretű szobrot. Ekkor a művészvilágban a pózok, a jelmezek valóságosak voltak, s a kiválasztott múltbéli időszakkal való azonosulást fejezték ki. A szabadkőműves öntudatával magasba néző, tekintélyt parancsoló mester a beavatottság misztériumát érzékelteti, s az erőteljesen megvetett lábak a léleképítés egyfajta szimbólumává avatják a művet. Tulajdonképpen ezen a ponton találkozik Telcs Ede és Alpár Ignác törekvése. A Magyar Nemzeti Galériának e Toronyépítő-n (Ltsz.: 59.94. N) kívül van egy olyan, 1929-ből való változata is, ami már pontos előképe az 1931-ben a Városligetben felállított Alpár Ignác-emlékműnek (Ltsz.: 52.843.)” In: A Herman Ottó Múzeum Képtára. Szerk.: Pirint Andrea. Miskolc, 2004. Műleírások: Goda Gertrud, Pirint Andrea. Műtárgyfotók: Szujó Péter. 135. oldal, kat. sz.: 145., Goda Gertrud műleírásával.

[156] Alapépítményét „Alpár Ignác egyik legkedvesebb tanítványa és sok évig munkatársa, Kotál Henrik tervezte”. *8 órai Újság* 1931, okt. 20. 5. p. Hírek rovat. Feliratai: Jobb oldalon: »A történelmi emlékcsoport

alakult Alpár Ignác Társaság is, amelynek díszes serlegét 1936. január 21-én Ziegler Géza avatta fel.[157]

megalkotásával nemzeti dicsőségünket tette maradandóvá.« Bal oldalon: »Budapest székesfőváros közönségének áldozatkészségével a nagy magyar építőmesternek közadakozásból emelte a Budapesti Építőmesterek Ipartestülete. 1931.« LIBER E. 1934. 396. p.

[157] HAJÓS – KUBINSZKY – VÁMOSSY, 2005. 114. p. Halála évfordulóján, majd nagyobb időszakonként megemlékezéseket és ünnepi fogadásokat tartott emlékére az építész szakma, így fényesen megünnepelte az egy éves fordulót („Három napos emlékünnepet rendezett egy év előtt elhunyt vezére és elnöke kegyeletes emlékezetére a Budapesti Építőmesterek Ipartestülete." *Épitő Ipar - Építő Művészet*, 53. évf., 19-20. szám, 1929. május. 15.), valamint a 80. születésnapját is 1936-ban (és 1937-ben). Az emlékülés- és fogadásról részletes írás: F.E. 1936. – Ziegler Géza, idősebb (Temesvár, 1869 – Budapest, 1953. október 11.), építőmester [építész], kormányfőtanácsos 1924–), a felsőház székesfőváros által választott póttagja (1927-től). Szülővárosában, majd Budapesten tanult. Építészeti tanulmányait a budapesti Műegyetemen végezte. A BFL Közjegyzői okiratai szerint építész és építőmester is volt, és valóban mindkét szakmában tevékenykedett. Tanulmányai után „Alpár Ignác műépítész irodájában 10 éven át irodavezetőként, művezetőként dolgozott, majd önállósította magát. Felesége: Nocker Anna volt. A főváros számos épülete hirdeti az ő tudását és alkotóképességét, így a budai Attila-utcai gimnáziumot [I. kerületi Áll. Főgimnázium], s a vakok intézetének palotáját is ő építette, de sok iskola építése is fűződik az ő nevéhez." (OGY. ALM. 1927–32). A főváros törvényhatósági bizottságának 1904 óta póttagja, később rendes tagja. Beválasztották csaknem minden albizottságba. Tagja volt a kisajátítási albizottságnak, a színházvizsgáló, az út- és csatornaépítési, a világítási, vízvezetéki, az építési albizottságnak és a Széchenyi-fürdő építési bizottságának, valamint a VII. kerületi adókivető bizottságnak stb. Érdemeiért I. Ferenc Józseftől megkapta a koronás arany érdemkeresztet (1898. nov. 16. minisztertanácsi előterjesztés), 1924-ben pedig a kormányfőtanácsosi címet nyerte el. A két világháború között is tagja volt a törvényhatósági bizottságnak s e téren szerzett érdemeiért választották a felsőház póttagjává. Országos bizottságoknak és egyesületeknek is tevékeny tagja volt. Évtizedekig választmányi tagja és elnöke a Magyar Építőmesterek Egyesületének, a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletnek, a Budapesti Építő-, Kőművesmesterek és Építési Vállalkozók Szövetségének, a VKM által az Építőmesteri képzettség megvizsgálására szervezett bizottságnak. 1927-től a Magyar Általános Takarékpénztár RT. felügyelőbizottsági tagja. 1929-ben az Alpár Szoborbizottság elnökévé választották, majd 1930-ban, a Telcs Ede készítette Alpár szobrot ő avatta fel. 1899-ben a Budapesti Lakás- és Címjegyzék szerint még a Kerepesi út 60. szám alatt lakott, később a Csömöri [Thököly] út 21. szám alatt volt otthona, 1911-ben iparát és lakhelyét az I. kerületbe helyezte át (Krisztina krt. 8–10.) – Művei (tervezés és/vagy kivitelezés): – *Budapest*, Alpár Iroda vezetője (Millenniumi kiállítás: építésvezető 1896 körül); – *Kiskunfélegyháza*, Hoffer Imre takarékpénztári igazgató háza, Petőfi tér 2. (1897–1899.); – *Budapest*, Baumgarten Sándor (akivel kiskunfélegyházi építkezéseik kötik össze) megbízza az Országos Vakok Intézetének kivitelezési munkálataival (1899–1904.); – *Kiskunfélegyháza*, Puky József háza, a mai Holló Lajos u. 23. (1900/1901); – *Rimaszombat*. Vármegyeháza (1900/1902); – *Kiskunfélegyháza*. Pályázat a Sarlós Boldogasszony-templom átalakítására, de tervei nem valósulnak meg. (1901); – *Kiskunfélegyháza*. Városháza pályázat. Nem valósult meg. (1903/1904); – *Kiskunfélegyháza*, Dötzer Ferenc–Pártos Gyula: Szent István-templom (tervezve: 1873–1877) tetőzetének javítása (1903); – *Kiskunfélegyháza*, Hoffer József lakóháza, Pázmány u. 6–8. (1904/1907); – *Budapest,* VII. Klauzál u. 33. saját bérháza (1905/06); – *Budapest,* Nocker Ferenccel közös pályaterv, a Klauzál utca 49–53. szám alatti bérház megépítésére. (1905); – *Budapest,* Krisztina krt. 8–10. Várfok utca 28. Csaba u. 1. Ganz bérház (1910); – *Budapest,* VI., Hernád u. 40. saját bérháza (1913); – *Budakeszi*. A háború alatt a katonai kincstár részére tervezte és építette a budakeszi József-szanatóriumot (1914–1918 között); – *Budapest.* A Rókus-kórház tervpályázata. (Bővítés, de nem valósult meg. 1929/1930) „Ziegler Géza törvényhatósági bizottsági tag vezetése mellett nagyobb küldöttség tisztelgett a polgármesternél. Az Építőmesterek Ipartestületének küldöttsége azt kérte a polgármestertől, hogy az új Rókus kórház tervpályázatában az építőmesterek is részt vehessenek. Ziegler Géza kifejtette a polgármesternek, hogy az építőmestereknek korlátlan joguk van a tervezésre, ezt a jogukat a fenntartott mérnöki munkákról szóló törvény is elismerte, de a közérdek is azt kívánja, hogy minél többen vehessenek részt az új kórház terv-pályázatában." – Döntés: pályázhattak. (*Magyar Építőművészet*, 1930. 1. sz. 29. p. és 4. sz. 32. p.) Az 1926-os Magyar Építőművészet című folyóiratban közöltek egy róla készült ceruzaportrét, melyet Führer Ilus készített. – Fia, ifj. Ziegler Géza (1896 – 1966. március 10.) szintén építészmérnök volt. 1922-ben posta és távírda-segédmérnökké nevezte ki a kereskedelmi miniszter. (Nevéhez olyan pályatervek fűződnek, mint a Magyar Királyi Postatisztviselők telephelye Balatonalmádiban 1928-ból, vagy a hévízvárosi üdülőtelep villájának megvett tervei 1929-ből, a nagyszénási és a tárnoki rádióállomás.) 1931-ben vette nőül Schandl Tesszát, Schandl Károly (Bakonybél, 1882. máj. 10. – Stanford, USA, 1972. márc. 18.) agrárpolitikus leányát. A szocialista rendszerben a Csepel Vas- és Fémművek tervező mérnöke volt.

(Források: Szemerjai Dr. Deák Imre, szerk.: Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. (Dr. Deák–féle)

40. kép – Telcs Ede szobrász Alpár Ignác szobormintájával 1930-ban.[158]
Ismeretlen fotográfus. (MNM. TF. 67.719)

Budapest, 1927. A felsőház póttagjai, XXII. Városok által választottak. 439. p.; A MI ERZSÉBETVÁROSUNK Blog. Utcák, háza, terek. http://mierzsebetvarosunk.blog.hu/2016/06/01/klauzal_utca_33; Budapest székesfőváros építkezései. In: *Magyar Építőművészet,* 1926. 7–8. sz. 22–23. p. Ziegler Géza szócikk BUDAPEST 100 – RAKPART http://budapest100.hu/ziegler-geza-id/; URBFACE – Artist-Fama Kft. honlapja. http://urbface.com/budapest/a-ganz-berhaz; KISKUNFÉLEGYHÁZA: VÁROS ÉS ÉPÍTÉSZET. Brunner Attila blogja. http://kiskunfelegyvaroshaza.blogspot.hu/2012/12/; GYÁSZJELENTÉS (id. és ifjabb Ziegler Gézáé: **925**. és **926.** szám alatt.)
http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemoteImages.shtml?$LSG_Z05@0925

[158] MNM. TF. 67.719 Ismeretlen fotográfus. http://resolver.museumap.hu/object/5838426

2. A városligeti „Vajdahunyadvár” vázlatos építéstörténete az Ezredéves Kiállítás idején – rövid áttekintés

A városligeti Vajdahunyadvárra éppen ráillik az a mondás, mellyel Ybl Miklós kijelentését idézve Róth Miksa jellemezte egykori mesterét: „Hogy valami jól legyen építve, azt tulajdonképpen kétszer kellene megépíteni.”[159] A következő fejezetekben az épületegyüttes kialakításának menetét ismertetjük, de bővebben az 1896 és 1899 között csaknem változatlanul fennállt román csoportról írunk, miután Róth Miksa alkotásai e két időpont között voltak itt láthatók. Később még részletesen visszatérünk e szárny egyik elemére, a román stílusú Jáki kápolnára (az 1911–1915 közötti időszakában), melyet a ma is fennálló Róth ablakok díszítenek. A szilárd anyagokból felhúzott végleges gótikus épület 1902–1908 közötti időszakáról és Róth ott található műveiről ismét külön részben fogunk szólni.

Az épületcsoport első tervezése és megvalósulása a honfoglalás ezeréves évfordulójához, az 1896-os millenniumi kiállításhoz kapcsolódik.

41. kép – Oscar Grüner (1867–1921) építészeti festő műve alapján készült nyomat a Történelmi Főcsoportról (Schroll Antal és Tsa kiadása, Bécs)[160]

[159] RÓTH M. 1943. 18. p.
[160] BÁLINT Z. 1897. 10. képtábla

A korábbi, már 1891-től megfogalmazódott gondolatot: a millennium kapcsán egy világkiállítás megrendezését,[161] – melynek élén Zichy Jenő gróf kardoskodott – végül több indok miatt elvetették, s Baross Gáborral az élen a nemzeti kiállítás pártján lévők véleménye győzött. Így a kiállítás helyszínére 1893. február 8-án meghirdetett[162] pályázat már erről szólt. A beérkezett 34 terv elbírálására 1893. május 31-én került sor,[163] a négy díjazott pályázó[164] elfogadott munkája és az utána, a „szakférfiakból álló országos kiállítási bizottság” ülésének június 11-i hírlapi beszámolóban leírt eredményeként[165] az ezredéves kiállítás országos bizottságának műszaki osztálya dolgozta ki a helyszínrajzot.[166]

[161] ZICHY J. 1891. 52 oldalas „röpirata” egy újságíró rövid összefoglalója szerint: „Hibáztatja, a miért az orsz. ipartanács a nélkül hozott határozatot az országos kiállítás mellett, hogy az érdekelt iparos köröket megkérdezte volna. A fővárosnak magának is lehetne még szava hozzá.” Gróf Zichy több okot sorol föl a világtárlat mellett, azt is elmondja, hogy egy udvari estélyen ő felsége örömét fejezte ki, hogy a világtárlat kérdését komolyan szóba hozták Budapesten. Hivatkozik a külföldi vállalkozók régebbi ajánlataira, hogy tőkével is gyámolítanák a világtárlatot. „Zichy nincs azon a véleményen, hogy a külföldi tőke és a külföld részvétele ártana nékünk, hogy a kiállítás túlságos nagy áldozatokat kívánna, fiaszkóval végződhetnék, háttérbe szorítana bennünket, sértené a nemzeti önérzetet és hogy végül a főváros még nincs előkészítve egy világkiállítás befogadására.” (Országos vagy világtárlat kell-e nemzetünk ezeréves ünnepére? VU. 1891. 38. évf. 44. sz. 721. p. Híradás a vitairat megjelenéséről.) http://epa.oszk.hu/00000/00030/01965/pdf/01965.pdf

[162] A kereskedelmi miniszter 1893. február 8-án a kikristályosodó koncepció alapján már két főcsoportnak (Történeti és Jelenkori) megfelelően írta ki a teljes kiállítás elhelyezésére és a történeti főcsoport épületére szóló tervpályázatot. A kiírás: *Építő Ipar* 1893/8 p. 36-37. és mell. Lásd VADAS F. 1994. és részletesen az elhelyezési terveket ismertető mű: SISA, 1996. 62–66. p.

[163] *Építő Ipar*, 1893. 17. évf. 26. szám és mellékletei, 36. p. Idézve: MÁTHÉ E. 2014. 7. p. ; A bírálóbizottság illusztris tagokból állt: gróf Andrássy Tivadar, Czigler Győző építész, Dr. Darányi Ignác országgyűlési képviselő, Gerlóczy Károly alpolgármester, Hauszmann Alajos építész, Lechner Lajos miniszteri tanácsos, Helfy országgyűlési képviselő, Kauser József építész, báró Lipthay Béla, Müller Béla kiállítási főmérnök. Lukács Antal Földhitelintézet-igazgató, Németh Imre miniszteri tanácsos, báró Podmanczky Frigyes, Schnierer Gyula miniszteri tanácsos, gróf Szapáry Géza. (MNL OL: K 231. I. fol. 791–811, 839–844, 902–907.) Idézve: SISA J. 1896. 74. p.

[164] Nyertesek: Korb Flóris és Giergl Kálmán („Vitam et sanguinem”), Schickedanz Albert („Magyarország nem volt, hanem lesz”), Gerster Kálmán és Mirkovszky Géza („Ezer év körben”), valamint Neuschloss Károly és fia („Szerencse föl!”). (Gerster–Mirkovszky pályázatának anyaga: Országos Levéltár T-8 szekció. Gerster Kálmán hagyatéka. Bekerült 1930-ban, a Nemzetközi Építészkongresszus alkalmával, más építészhagyatékokkal [Czigler, Pecz, Györgyi] együtt. No. 2. A Millenáris kiállítás épületének pályaterve. 1896. 1–98. több szakadt.) Idézve: Papp Gábor György: Gerster Kálmán (1850–1927) munkássága, Doktori disszertáció. Bp., 2007. 134. p. http://doktori.btk.elte.hu/art/papp/diss.pdf ; A pályázók terveinek részletes leírását lásd SISA J., 1996.

[165] „A kiállítási területnek beosztására nézve a következő eszméket tekinti a bizottság irányadóknak: A kiállítási anyagot hét főcsoportra osztja és pedig: 1. történelmi főcsoport; 2. néprajzi csoport; 3. mezőgazdasági csoportok; 4. ipari csoportok; 5. tekhnikai csoportok; 6. közoktatás és kultura; 7. művészet. Már e csoportok felsorolása is Magyarország fejlődése fokozatainak megfelelőleg történt s e fokozat szerint kell lánczolatosan elhelyezni az illető főépületeket. E szempontokat tartja szem előtt a következő tervezet: A történelmi főcsoport, a Széchenyi-szigetre helyezendő vár- és bástyaszerű épületben; úgy e szigeten, mint esetleg a vele szomszédos területen elférnek a Magyarország fejlődésének főkorszakai szerint tervezendő épületek, melyek a szigetről a kiállítás külső és belső területére remek távlati hatást gyakorolnak.” VU. 40. évf. 24. szám, 1893. június 11. 405–407. p.

[166] *Építő Ipar*, 1893.június 15. 17. évf. 24. szám, 113–114. p. Az ezredéves kiállítás helyszínrajza, végső változat (OL: T 7. No. 4b:159). (Idézve: SISA, 1996. 11. kép) – A Tiszti Címtár adatai a felállított bizottságokról: *XXVI. Az 1896-iki ezredéves orsz. kiállítás igazgatósága.* (Városliget.) (Hivatalos órák: d. e. 9–12, d. u. 3–6.) Igazgató: Schmidt József dr., min. tan. Titkár: Gelléri Mór. Szolgálattételre beosztva: Kovács Gyula dr., Miesch. Endre. Előadók: Mende Bódog, Fialka Gusztáv dr. Műszaki osztály. Főnök Müller Béla, műsz. tanácsos. Beosztva: Bierbauer István, főmérnök: Lederer Ján. és Virágh Andor mérnökök. Számvevőség. Főnök: Kövesdi Béla, min. számtanácsos. Beosztva: Móser Sándor, Babocsay Béla számellenőrök; Halkó Máté, állampénztári segédtiszt, a kézi pénztár kezelője. Kezelőiroda. Főnök: Uferbach Lajos, min. irodatiszt. Beosztva: Majerffy István, min. irodatiszt. – *Az 1896-iki ezredéves országos kiállítás történelmi főcsoport igazgatósága.* (Városliget.) Igazgató: Szalay Imre. a nemz. muzeum igazgatója. Főcsoportelőadó: Czobor Béla dr., egyetemi magántanár. Szolgálattételre beosztva: Szendrei János dr., min. titkár. (BUDAPESTI CZIM- ÉS LAKJEGYZÉK, 1896-1897

Ugyanekkor bírálták el a Történelmi Főcsoportra vonatkozó épületekre beérkezett pályázatokat is. Az első pályázatra érkezett 11 mű közül egyik sem nyerte el a bíráló bizottság maradéktalan tetszését, ezért a négy legjobbnak ítélt terv készítőjének 1893. október 15-én kiírtak egy második, zártkörű pályázatot. Czobor Béla, a történelmi főcsoport előadója, aki maga kitűnő archeológus és műértő volt, fogalmazta meg[167] a kritériumokat és az általa készített programot fogadta el a kiállítás országos bizottsága is.[168] A követelményekben többek között a következőképpen határozták meg az építész feladatát: „A történelmi kiállítási épület architektúrája úgy tervezendő, hogy az a hazánkban eddig dívott főbb építészeti stílusokat – tehát a román, a csúcsíveset, a renaissance-ot és az utóbbinak válfajait a barokkot és a rokokót – egészében véve szellemükben, részleteiben pedig nevezetesebb hazai műemlékeink hű utánzataiban tüntesse föl, minek folytán az épületnek egyes részei. [...] mint az építészeti csoport kiállításai fognak szerepelni.” Külön kiemelte, hogy „pontos felmérések alapján a következő épületekről gipszminták készíttessenek: a román stylusból: 1. a pécsi templom, vagy 2. a jaáki templom […].[169] A terveket Tolnay Lajos[170] miniszteri tanácsos elnökletével egy 20 tagú bizottság bírálta el 1894 januárjában. A négy meghívott pályázó közül Tandor Ottó a második fordulóban nem vett részt. Alpár Ignác pályázata felelt meg leginkább a Czobor Béla kiírásában megfogalmazott követelményeknek, az épület kivitelezésében azonban Schickedanz Albert[171] (1946–1915) és Pfaff Ferenc[172] (1851–1913) terveinek részletei is megvalósultak.

Alpár Ignác 1894. február 14-én kapta kézhez a megbízását az építkezés kivitelezésére, a művezetésre.[173] Igen rövid, alig négy hónapos időtartam alatt készítette el a kiviteli terveket. Ez azért is volt nagy teljesítmény, mert a hazai műemlékekről –

(9. évfolyam) 3. rész. Tiszti czímtár III. Szakasz. A m. kir. ministeriumok és az azok szakköréhez tartozó hatóságok, intézetek és közegek, Földmív. Ministerium. 185. p.)
https://library.hungaricana.hu/hu/view/BPLAKCIMJEGYZEK_09_1896-1897/?pg=227&layout=s

[167] Fittler Kamill, az Iparművészeti Iskola igazgatójának felvetése alapján. ROSCH G. 2005. 45. p.

[168] BÁLINT Z. 1897. 32. p.

[169] MÁTHÉ E. 2014. 11. p.

[170] Tolnay Lajos, dunaszentgyörgyi (1837–1918) mérnök, miniszteri tanácsos, a Magyar Államvasutak igazgatója és országgyűlési képviselő, 1885-től 1891-ig elnöke volt a Magyar Mérnök- és Építész Egyesületnek, 1913-tól 1914-ig pedig a Fővárosi Közmunkák Tanácsának.

[171] A pécsi dóm kicsinyített változatát tervezte meg. MÁTHÉ E. 2014. Schickedanz Albert (Biala, 1846. okt. 14. – Bp., 1915. júl. 11.), műépítész, festő, az eklektikus építészet képviselője. Tanulmányait Karlsruhében és Bécsben végezte. Budapesten Skalnitzky Antal, majd Ybl Miklós mellett dolgozott. Herzog Fülöp Ferenccel volt közös építészeti irodája. Tőlük származik a budapesti Millenniumi emlékmű építészeti kialakítása (1897–1905), az új Műcsarnok (1905), a Szépművészeti Múzeum (1899–1907). Ő tervezte a Batthyány-síremléket és Budapesten a Deák Ferenc-, Arany János- és a Honvéd-szobor talapzatát. Foglalkozott festészettel és iparművészettel is. 1880–1902 között az Iparművészeti Iskola tanára volt. Városképei a Budapesti Történeti Múzeumban vannak. Irod. Elek Artúr: Sch. A. (Nyugat, 1915); Sch. A. (Magy. Iparműv. 1915); Sch. A. (Élet és Tud. 1956. 27. sz.) – Forrás: MÉL, REGŐS A.; GÁBOR E. 1997; VADAS F. 1997.

[172] Pfaff Ferenc (Mohács, 1851. nov. 19. – Bp., 1913. aug. 2.), építész. Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte, p is Steidl Imre köréhez tartozott. Néhány kisebb épület (svábhegyi r. k. templom stb.) tervezése után a MÁV szolgálatába lépett, hol később a magasépítési osztály vezetője lett. 1887–1907 között munkatársaival 20 vasúti nagyállomás és számtalan kisebb állomás tervezését és kivitelezését végezte. Egyéb jelentősebb munkái az 1885. évi budapesti országos képzőművészeti kiállítás Stefánia (ma Népstadion) úti csarnoka, mely a II. világháború befejezéséig a Fővárosi Múzeum otthona volt, továbbá az 1896. évi millenniumi kiállítás közlekedési csarnoka a Városligetben (ahol Róth Miksával is együttműködött), amely ma a – részben Pfaff eredeti tervei alapján – felújítandó Magyar Közlekedési Múzeum épülete. Forrás: MÉL – Wikipédia.hu – http://mkka.hu/historia/hiressegek/pfaffferenc

[173] HAJÓS Gy. 2005. 67. p. Lukács Béla kereskedelemügyi miniszter 1031. sz. rendelete. ALPÁR I., 1897. 156.

visszaemlékezése szerint[174] – nem készült részletes dokumentáció, felmérési terv, így leginkább – amint írta a Történelmi Főcsoport építési menetét ismertető munkájában – saját rajzaira, fotókra támaszkodhatott. „Rövid két-három napos exkurziókkal a helyszínen szereztem be fényképeket az ország különböző részeiből és az így hamarosan összeszedett anyagból nagyjában megállapítottam az épületcsoportot s az apróbb, érdekes részletek beszerzését az építkezés idejére hagytam.[175] A Steindl által 1870–1874 között renovált Vajdahunyadvárról bőségesen voltak felmérési tervek, talán ezért is lett hangsúlyosabb a gótikus stílusú épület az eredetivel azonos méretű lovagtermével és lépcsőházcsarnokával.[176] Alpár írta a mintául használt épületeknek(!) címezve sorait: „…bocsánatot kell kérnem barátaimtól, mert nem egyformán jutott ki a része a felmagasztalásuknak. A legigazságtalanabbul a tisztes lőcsei toronnyal jártam el, melyet a régi, szürkülő köntösében állítottam ide, pedig az öreg éppen most új ünneplő ruhát vesz fel Schulek mester segítségével. Mellette az eperjesi úgynevezett Rákóczi ház is ugyancsak pirulva húzódik meg, mert otthon maradt őse ennél jóval nagyobb, olyannyira, hogy a nyáron fennjárt mostani tulajdonosai rá se ösmertek. […] Ne vádoljanak vallástalansággal, mivel hogy ugyancsak rosszul bántam el a gyönyörű szép csütörtökhelyi kápolnával. Elhagyatva ugyan, de büszkén emelkednek falai a szepességi felföldön; itt pedig kicsinyítve szerényen kell meghúzódniok Vajda-Hunyad vára büszke erkélyei mellett. […] A segesvári várkapu tornya szépségéhez illő helyre van állítva ugyan, a híres óra vitézei azonban nem jelennek itt meg minden órában […], de viszont sírjából elevenítettem föl a Segesvár várbástya egy másik tornyát, mely az épülő megyeháznak lelkemen száradó építése következtében már 1884-ben esett áldozatul. Most ott áll a főkapu jobb sarkán, s a kiengesztelődés kedvéért egy Madonnát biggyesztettem mellére.[177]

Az épületcsoport – a történeti Magyarország számos műemlékének jellegzetességeit

[174] Az abszolutizmus alatt kezdődött központi műemlékvédelmi törekvések után éppen a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága működésének évtizedében, az 1870-es években indult meg öt nagyszabású, országos jelentőségű műemlék helyreállítása. Ezek között a Hunyad vármegyei *vajdahunyadi váré* jelentős volt Ez már korábban megkezdődött, majd 1854. évi leégése utáni, illetve későbbi tudományos igényű felmérési tervei Möller Istvántól – utóbbitól több mint 50 darab 1890 utáni felmérési rajz – fennmaradt. (Részletesen lásd LUPESCU, R. 2006.) Ugyanígy a *pécsi székesegyház* rekonstrukciója, felmérése és helyreállítása is – szerkezeti problémái miatt – korábban is elindult (Pollack Mihály 1807–1827, Friedrich Schmidt 1882-ig), és egyéb Alpár által a Történelmi Főcsoportban felhasznált előképekről (a *Lébényi templomról*, az ország első helyreállított műemlékeként August Essenwein,1862–1865, 1872–1879) is készültek felmérések (lásd bővebben A MŰEMLÉKVÉDELEM, 1983. 8–25. p.) vagy jelentek meg művek (így MISKOVSZKY V. 1880). *Lőcse,* az *esztergomi székesegyház* is a bizottság figyelmének körébe került. „A Forster Gyula által 1905-ben közzétett adatok szerint 1873 és 1901 között összesen kereken 8.000.000 Ft-ot fordítottak államilag kezdeményezett, illetve támogatott helyreállításokra," melyek között szerepeltek: *Ják*, *Csütörtökhely* is. (BARDOLY I.–HARIS A. 1996.) Tehát feltételezhetően Alpár itt arra célzott, hogy a számára szükséges részletfelvételek hiányozhattak – amint másutt említette: 'még az építkezés alatt is többször elutazott' egyes helyekre –, vagy a gipszmintákat és egyes motívumokat az eredetiekről pótlólag volt szükséges felvételeztetni.

[175] ALPÁR I., 1897. 156. p.

[176] A helyreállítást előbb 1868-tól Schultz Ferenc (1838–1870) építész, műegyetemi tanár, majd 1870 és 1874 közt Steindl Imre (1839–1902) építész, műegyetemi tanár, az MTA levelező tagja (1898) irányította. Ők a kor felfogása szerint egységesen gótikus stílusúvá igyekeztek „visszaalakítani" a várat. Egyes részeket megsemmisítettek vagy kiemeltek és helyükre újakat toldottak be (ezeket a változtatásokat később részben kijavították). Steindl alakította ki a tetők mai formáját. Tudományos igényű restaurálásának megkezdése az 1890-től kijelölt Möller István (1860–1934) építész, műegyetemi tanár, az MTA levelező tagja (1927) nevéhez köthető (1907–1913). Részletesen lásd LUPESCU, R. 2006. – 1956 óta ismét folyamatos helyreállítási munkák zajlanak a várban, mai környezete gyárvárosi jelleggel a szocializmus idején beépült.

[177] ALPÁR I., 1896.

magába foglaló, az illető korszak kiemelkedő elemeit ötvöző, mégis önálló építészeti alkotás volt. Három nagy egységből épült fel: a középkori hangulatú ún. hidaskapu bal oldalán helyezkedett el a **román épületcsoport,** amelynek leghangsúlyosabb része a Jáki kápolna, a jáki bencés apátsági templom eredeti kapujának ívbélleteiről vett negatívok alapján készült díszkapujával. Az Árpád-kort idéző románkori épületrész többi része egy soha nem volt, de a románkor minden fontos elemét összefoglaló kerengőt foglalt magába és egy románkori várépület hangulatát sugározta.[178] A kapu jobb oldalán a **gótikus** (korabeli szóval csúcsíves) **épületegyüttes** az erdélyi Vajdahunyadvár legszebb elemeit és a (szepes)csütörtökhelyi Zápolya-kápolna részleteit foglalta harmonikus egységbe. Az egész épületkomplexum erről kapta a közönségtől a ma is közismert Vajdahunyadvár nevet.[179] A külön álló építménycsoport[180] **harmadik épületrésze** elülső, északi homlokzatán későbarokk, hátsó részén reneszánsz vonásokat mutatott. Az egyes építészeti elemek ebben az épületcsoportban is harmonikus egységet képeztek. Az épületegyüttes részét képezte az Alpár által (Herman Ottóval együtt) tervezett **Ősfoglalkozások pavilon** és ugyancsak Hermannal együttműködve a tóba épített mesterséges szigeten felhúzott **Őshalászat** enteriőrje.[181] Amint Gerle János jellemezte a Történelmi Főcsoport épületegyüttesét: „Az eredmény a historizmus eszméjének csúcsteljesítménye" volt. Másutt pedig így írt: „A városligeti Vajdahunyad-vár azonban nem csak építéstörténete révén különleges. Csak az általános szándékot tekintve egyezik a századforduló többi építészeti montázsával (legközelebbi rokona a párizsi világkiállítás magyar pavilonja, távolabbi az aradi Ereklyemúzeum, a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum, még messzebb a helsinki Nemzeti Múzeum), és a romantikus előképként szolgáló laxenburgi kastéllyal, miszerint szemléletes képet kell adnia a stílusfejlődés egészéről – az adott helyzetben éppen időszerű szempontok szerint. Alpár még tovább megy: sajátos és

[178] Alpár így írt erről: „Ez volt a legnehezebb feladat, s megcáfolva azt a közmondást, hogy nem lehet a gombhoz kabátot varrni, a jaáki portálához építettem templomot, azután pedig a páratlan szép oszlopfejekhez mértem a templom belsejét. Végül pedig egy egész sorozat románkori eredeti oszlopfejhez terveztem kolostorudvart." ALPÁR I., 1896. 90. p

[179] [Az 1854-ben] „megrongált eredetit mindenekelőtt Steindl tervei szerint erőteljesen módosították. Alpár viszont sem az eredetihez nem tért vissza, sem Steindlt nem követte, hanem egy másik rekonstrukciós tervvariánshoz ragaszkodott – alighanem azért, mert ennek kitűnő rajzi dokumentációja egyszerűsítette munkáját." (MAROSI E. 1983. 302–303. p.) „Történeti kiállításunk megtervezésénél nem mellőzhette tehát az építész ennek a várnak legalább jellegzetes részleteiben való felhasználását és különösen a lovagterem történetileg is legbecsesebb, de művészi szempontból is rendkívül bájos és kiváló homlokzatát. Alpár nem követte a tényleges restaurázció eredményeit, hanem a Schmidt-iskolának a »Wiener Bauhütte«-ben [Jahresbericht des Wiener Bauhütte. 1863–; 1876-tól Jahresbericht des Vereins Wiener Bauhütte. Verl. Wien, Wiener Bauhütte.] közölt restaurázció-tervét használta fel műve tervezésénél, teljesen betartva az alaprajz formáját és méreteit és csak a terem magasságát redukálta némileg czéljához képest. A földszinti teremnek a tóra néző főfalában azonban az eredeti tervtől eltérőleg több ablakot volt kénytelen alkalmazni Alpár, amit a kiállítási csarnok jellege teljesen megokolt." (BÁLINT Z. 1897. 34. p.) Az Alpár által felhasznált előképek rendelkezésre álló felmérési rajzait is közölte 1905-ben GERECZE P. 1905–1906. Vajdahunyad például az I. kötet. 271. p-tól.

[180] A várható tömegek közlekedésének biztosítására a megvalósítás egyik kritériuma volt a bizottság véleménye szerint, hogy „különböző stylusokban tervezett épületcsoportoknak lánczolatos összeköttetése mellőzendő volna és csak megfelelő tágas fedett járók vagy folyosók lennének az épületcsoportok összeköttetésére alkalmazandók." BÁLINT Z. 1897. 18. p.

[181] „A czölöpépitmény alakja és szerkezete ideális, tehát nem valamely őskori czölöpépitménynek formája; az eszme és az első alaki vázlatok tőlem valók; a mostani alaknak teknikai szerkezetét Alpár Ignácz építész barátom adta meg. Mindkettőnket az vezetett, hogy a tárgyaknak megfelelő keretet alkossunk. A kivitel Neuschloss Marczell és Ödön testvérektől való." Herman Ottó leírása az Őshalászat pavilon katalógusrészében. *Kiállítási Újság,* 1896. július 20. Idézve: *A kiállítás leírása [sajtószemle] – Budapesti Negyed,* 11. évf., 1996. 1. szám Tavasz. http://epa.oszk.hu/00000/00003/00010/leirasa.htm

egyedülálló egyensúlyt teremt a másolatok, átiratok, hasonlatok és személyes kiegészítések között, romantikus lelkületű összefoglalását adja egy-egy stíluskorszak jellemző Kárpát-medencei változatainak." [182]

A fővárosi újságokban imitt-amott felbukkanó kezdeti kétkedő hangok hamar elcsitultak és egyöntetű csodálat vette körül az építészettörténeti korszakokat is bemutató „kiállítást a kiállításban". Olyannyira elfogadottá és kedveltté vált ez az épületegyüttes, hogy az 1900. évi párizsi világkiállítás magyar pavilonjának épületkialakítási elrendezése is ezen alapult. Miklós Ödön a kiállítás utáni beszámolójában fontos részletet árult el „a pavilon harmadik, megvalósult belső díszítési koncepciójáról" és a kiállításról: „Az ezredéves történelmi főcsoport épületeinek mintájára, a Magyarországon létező román, átmeneti, csúcsíves, renaissance, barok és roccoco stílű építészeti emlékekből volt összeállítva a magyar pavilon, és belső helyiségei is ennek megfelelően és pedig a történelmi végrehajtó bizottság által kijelölt hazai motívumokkal díszíttettek, mintegy keretét, otthonát képezve az abban kiállított történelmi emlék-tárgyaknak."[183]

A tervezőknek több […] nehézséggel is meg kellett küzdeniük. Az ezredévi kiállítás alkalmával tudniillik a történelmi csarnok a magyar műemlékek egész sorozatát egyesítette magában oly nagy területen, hogy három főcsoportjában az egyes műemlékeket természetes nagyságukban mutathatta be. Most a hasonló feladat megoldásánál lehetőleg el kellett kerülni a már ismert motívumok ismétlését és azt, hogy a motívumok, melyeket az aránylag igen csekély területhez viszonyítva kisebbíteni kellett a valósághoz képest, ezen kisebbítés által komolyságukból ne veszítsenek. Ez a legnagyobb mértékben sikerült is a tervezők leleményességének és finom, művészi érzékének.[184]

[182] GERLE J. 1990. 11. p.; GERLE J. 2005. 28–29. p.
[183] SZÉKELY M. 2009a 285–289. p. és SZÉKELY M., 2009b 153–158. p. Ugyanilyen magyar történeti épület- és stílusegyüttes volt a korban az Aradi Kultúrpalota is. Lásd még GERLE J. 2005.
[184] A további homlokzati látványtervek a VU. 1899. 46. évf. 17. szám, 1899. április 23.-i számában láthatóak, 269–271. oldalon. Ahogy itt írták: Az ezredéves kiállítás épületegyüttesének ismert motívumain kívül ide bekerült a kassai Szent Mihály kápolna „jellegzetes gótikus arkhitekturájával", a körmöci vártemplom tornya, „mely a pavilon legkimagaslóbb része, a mely messzire látható". „…itt látjuk a budapesti lipót-utcai szerb templom tornyát és mellette az eperjesi Klobusitzky-kastélynak Donner Rafael pozsonyi művész által a 17. század végén készített becses homlokzatát."

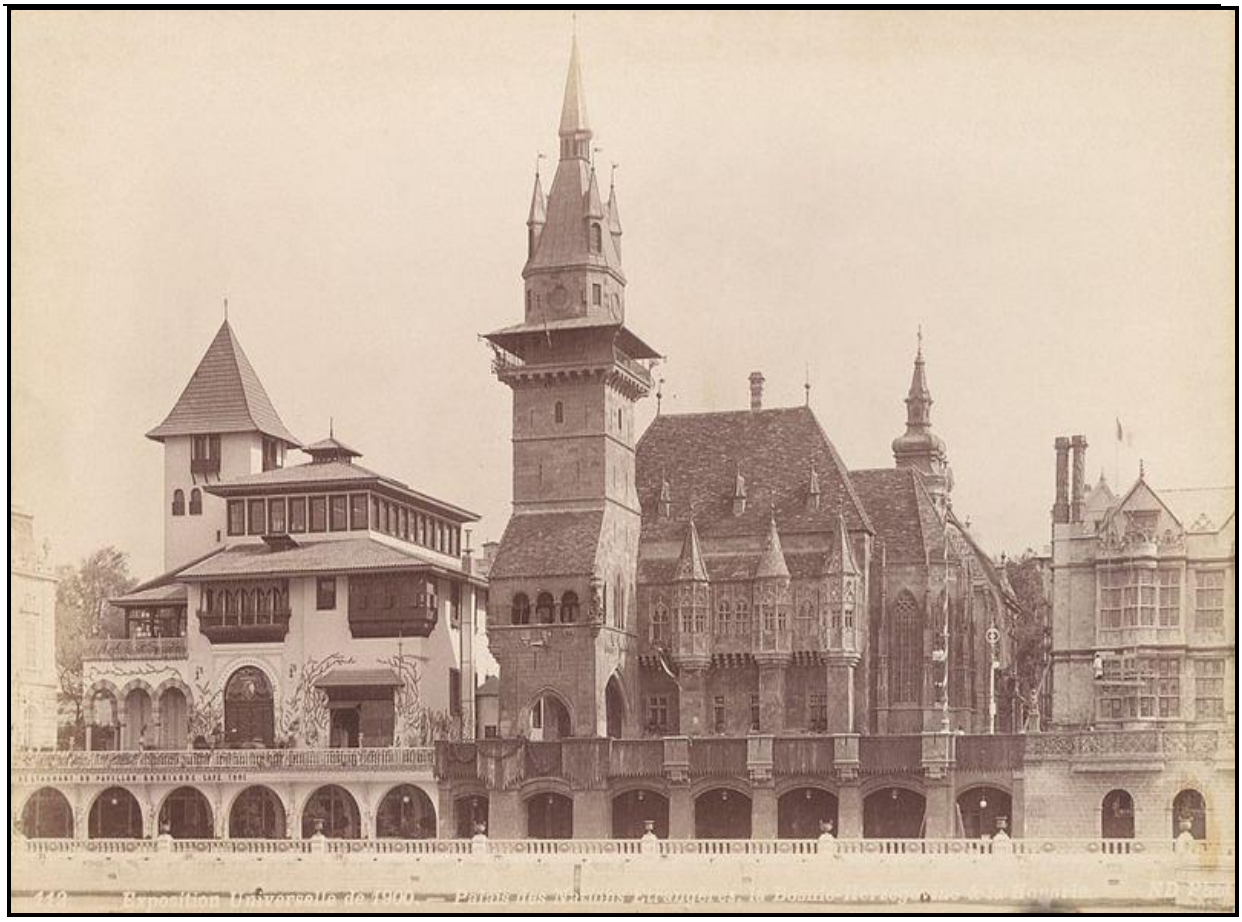

°° A MAGYAR PAVILLON. °°
°°° A Szajna felőli homlokzat. °°°
TERVEZTE BÁLINT ÉS JÁMBOR.

A Kunst u. Kunsthandwerkből.

***42. kép – Az 1900. évi párizsi világkiállítás Magyar Pavilonjának homlokzata a Szajna felől, mely sok motívumában a millenniumi kiállítás épületkomplexumát idézi.*[185]**

[185] *Magyar Iparművészet* 1900. 3. évf. 6. sz. 1900. nov. 326. p.
http://epa.oszk.hu/01000/01059/00019/pdf/1900_06_305-326.pdf

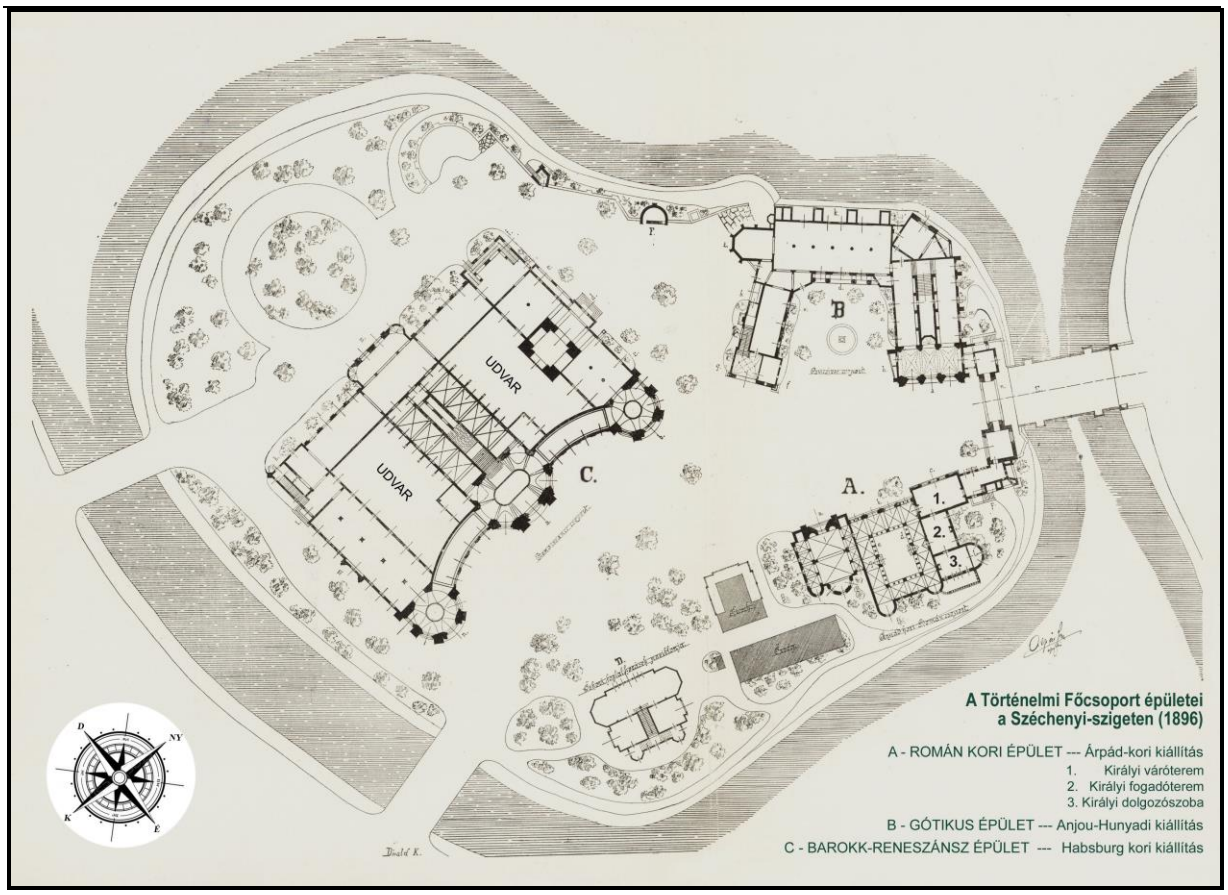

43. kép – Összkép a Szajna partjára tervezett 1900. évi Párizsi világkiállítás magyar épületéről, Bosznia-Hercegovina pavilonjával együtt.[186]

***

A Széchenyi szigeten az építkezést – újsághír szerint – 1894. évi július 2-án kezdték meg, ekkor tették „az első kapavágást” magának az épületcsoportnak az alapozására.[187] Korábban a kivitelezésre meghirdetett versenytárgyalást a Neuschloss Ödön és Marcell cég nyerte el és már júniusban megkezdte az előmunkálatokat, az őrszemélyzet, a tervező- és építésvezetőség részére szükséges ideiglenes épületeket felhúzták és megkezdték a faszerkezetek emelését.[188] Ugyanis a falak a kiállítás hat hónapjának idejére favázas szerkezettel készültek, egy tégla vastagságú falazattal és külön figyelve arra, hogy az összkép archaizáló legyen és ne frissen épült falazás benyomását keltse.[189] A födémek vasgerendákon nyugodtak. A tűzvédelemre – már a szerkezet gyúlékonyságára való tekintettel is – nagyon sokat adtak.

[186] Kép forrása: Wikimedia Commons https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Palais_des_nations_%C3%A9trang%C3%A8res,_la_Bosnie-Herz%C3%A9govine_et_la_Hongrie.jpg?uselang=hu
[187] EMÉR (álnév szerz.): A történelmi kiállítás palotái, VU. 1895. 42. évf. 34. szám, augusztus 25. 551. p.
[188] ALPÁR, 1897. 156. p.
[189] Ahogy humorosan írta az építkezés menetéről és a román épületről maga Alpár Ignác: „[…] végrehajtás közben ugyanis […] a zsinór, léc, vízmérő és velük járó bárminemű tiszta munka már előzetesen elítéltetett, és mindennemű görbeség és elhajlás a legnagyobb elismerésben részesült.” ALPÁR I., 1896. 80. p.

44. kép – A Történelmi Főcsoport helyszínrajza. „Az építészet kővé vált zene” - Emlékkiállítás Alpár Ignác születésének 150. évfordulójára – A Tavaszi Fesztivál keretében *kiállításra készített dokumentációs anyagból (Bor Ferenc gyűjtése). A kiállítás kurátora: Szatmári Sarolta (Rosch Gábor és Rostás Péter együttműködésével). Fennállt: 2005. március 25. – 2005. október 15. (MMgM. Dokumentációs Gy. Forgatókönyvek és kiállítási anyagok: Szatmári Sarolta – MMgM. MD. lelt. szám n.)*

***

3. A Történelmi Főcsoport épületelemeinek építése – kronologikus vázlat

A Történelmi Főcsoport építkezésének fotókon követhető kronológiája

Az épületek felépítési sorrendjét Alpár Ignác írta meg 1907-ben,[190] de az építkezés állása végigkövethető a fotónyomatként több újságban, kiadványban közzétett korabeli fényképeken, metszeteken, festményeken is.[191] Leginkább Háry Gyula festményein,[192] Rosenfeld Pál[193] és Weinwurm Antal[194] fotóin, Morelli Gusztáv[195] metszetein. A Történelmi Főcsoport kiállítás alatti berendezésének legjelentősebb, csaknem hivatalos fotósai

[190] „A komoly munka csak most kezdődött, 1894 tavaszán rövid 3 hónap alatt az újabb tervek is elkészültek s 1894. augusztus havában már megkezdettük a renaissance épület építését, mely épületnek faváza még ugyanazon évben födél alá is jött. Azt gyorsan követte a csúcsíves épület, amelyre 1895. április havában tettük fel a bokrétát. 1895-ben készült az architectura: a román, korai gót; a késői gót, az átmeneti stílus, a renaissance stílusok, Mária Terézia koráig s egy év alatt készen volt az épületcsoport. 1895. év december havában még ráadásul a kiállítás igazgatósága megbízott a román csoportban elhelyezendő királyszobák kiképzésével s a butorok tervezésével, mely megbízásnak 4 hónap alatt kellett megfelelni s 1896. május 1-én a történelmi főcsoport kívül-belül teljesen készen várta a kiállítás megnyitása ünnepét.” ALPÁR I., 1907. 12. p. [Megjegyzés: A közleményben nyomdai hiba folytán hibásan szereplő évszámok itt javítva.]

[191] A kiállítás a fényképészet területén is jelentős változásokat hozott. A főváros nyolc, szakmailag és anyagilag is legjelentősebbnek számító fotográfusa 1895 szeptemberében megalkotta a Fényképészek Szövetkezetét, amely ezzel jelentős jogosítványhoz jutott. A rendezőség ugyanis leszögezte: „A kiállítás látogatására vonatkozó szabályzat 6. §-a értelmében a kiállítási tárgyak lerajzolása v. fényképezése csak a kiállító beleegyezésével és az igazgatóság engedélyével szabad. A fényképészeti szakba vágó munkák teljesítése tekintetében az országos bizottság elnöke a kiállítás XV. csoportjának javaslatára 8 székesfővárosi fényképésznek a kiállítás egész tartalmára kizárólagossági jogot adott.” Ez azonban az amatőrök fotózási jogát csak annyiban érintette, hogy a kiállítás területét, tárgyait szakmunkák céljára csak engedéllyel fotografálhatták. A Fényképészeti Szövetkezet egyes tagjainak önálló pavilonjai, illetőleg standjai is voltak a kiállítás alatt. Illetőleg a kiállításról megjelent hivatalos kiadványok később az ő illusztrációikkal, fotóikkal jelentek meg. – Budapest Főváros Levéltárában megtalálható két, a kiállításról szóló hatalmas Klösz-album, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest-gyűjteményében a főváros pavilonját ábrázoló Klösz-album és a történeti kiállítás részleteit bemutató Weinwurm-album, a Magyar Nemzeti Múzeum Legújabb kori gyűjteményében a falumúzeumot ábrázoló Weinwurm-album, valamint a Kiscelli Múzeum tetemes fénykép- és üvegnegatív anyaga. VARGA K. 1997.

[192] Háry Gyula (Zalaegerszeg, 1864. szept. 20. – Budapest, 1946. jún. 3.), festő. A Mintarajziskolában Greguss János, majd Lotz Károly Mesteriskolájának növendéke volt. Az 1880-as években tűnt fel rajzaival, amelyek mintegy három évtizeden át keresett illusztrátorrá tették. Iparművészeti terveivel több pályázaton díjat nyert. Az 1890-es évektől olaj és akvarell tájképekkel szerepelt a Műcsarnok tárlatain. Ismertek voltak régi budai házakról, terekről stb. készített finom aprólékossággal kidolgozott utcaképei is. 1900–1920 között a műegyetemen a rajz tanszék adjunktusa és az alakrajz előadója. Művei az Magyar Nemzeti Galériában és a Történeti Múzeumban vannak. (MÉL)

[193] Rosenfeld Pál amatőr fotós, a háziipar csoportjában az egyéni műkedvelő fotósok között kiállítóként is szerepelt felvételeivel.

[194] Weinwurm Antal apja, Mátyás (1813–1897), valamint testvére, Ferenc egyaránt fényképészek voltak. Weinwurm Antal fotóműterme az 1890-as évek elején a Károly utca 3. sz. alatt volt, majd 1896 körül az Iparművészeti Múzeum Rákos (ma Hőgyes Endre) utcai szárnyának tetőterében bérelt műtermet, s ezzel összefüggésben számos fényképfelvételt készített a múzeum épületéről, illetve a gyűjtemény egyes műtárgyairól. Fia, ifjabb Weinwurm Antal szintén fényképész lett, műterme az Ó utca 6. sz. alatt volt. Lásd Iparművészeti Múzeum gyűjteményi adatbázisa: http://gyujtemeny.imm.hu/kereses/alkoto/weinwurm-antal/116d7b1d-7397-11e7-a64a-f01faf6f1be3?sa=1 ; http://gyujtemeny.imm.hu/keres?sa=1&s=Weinwurm+Antal

[195] Morelli Gusztáv (1848–1909) fametsző és amatőr fotográfus fametszetű másolatokat készített, amelyek, néha az eredeti fotográfiákkal váltakozva, többek között a *Vasárnapi Újság* 1896. évi számaiban is megjelentek. VARGA K. 1997. Az Ezredéves Kiállítás ereményéről készült összefoglaló mű (MATLEKOVITS S. szerk. 1897–1898) több kötetét az ő metszetei illusztrálják. Életéről bővebben lásd Wikipedia és Wikimedia Commons https://hu.wikipedia.org/wiki/Morelli_Guszt%C3%A1v
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Guszt%C3%A1v_Morelli

Weinwurm Antal és Klösz György[196] voltak, albumsorozatokat készítettek az épületeknek nemcsak külső, de belső berendezéséről is.[197] Több felvétel található Divald Károlytól is.[198] Ellinger Ede[199] és Erdélyi Mór[200] a kiállítás és a millenniumi ünnepségek teljes, egész országra kiterjedő eseményeit, személyeit, népéleti motívumait, új épületeit[201] fotózták, a Történelmi Főcsoportról szinte nem is található tőlük felvétel. Mindketten már korábban – valósággal a Földmívelésügyi Minisztérium belső fotósaiként – rendszeres megbízásokat kaptak (pl. a M. kir. Állami Méntelepek és Ménesbirtokok épület- és állatállományának fotózására, állatkiállítások dokumentálására). Erdélyi Mór 1898-tól ugyanígy a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum állandó fotográfusaként (Klösz György mellett) felkérésre és megbízással a múzeum életét rendszeresen dokumentálta fotóival.[202] Az 1910-es évektől Weinwurm Antal is hasonlóan készített sorozatot a múzeum belső kiállítási termeiről.

1894. június - július

Az építkezést kiszolgáló épületek felhúzását és a faszerkezetek emelését 1894

[196] Klösz György (eredetileg *Johann Justus Georg Klöss*, Darmstadt, Németország, 1844. november 15. – Budapest, Erzsébetváros, 1913. július 4.) fényképész, festő, a magyarországi városfotózás úttörője és egyik legjelentősebb alakja. A millenniumi kiállításról, a kizárólagos jogú Fényképészeti Szövetkezés égisze alatt legalább hétszáz képet készített, önállóan is kiállított, fotóit számos pavilon szerepeltette anyagában.

[197] A Mezőgazdasági Múzeumban megtalálható egy szignálatlan (valószínűleg Weinwurm Antaltól) származó fotóalbum (MMgM MD 57.) az Ezredéves Kiállítás Történelmi Főcsoportja címmel, mely 35 felvételt tartalmaz. Többségében a már berendezett belső kiállítóterekről és a még épülőfélben lévő külső épületelemekről, de az egyes felvételek nem követnek kronologikus sorrendet és pontos dátum nélküliek.

[198] Divald Károly (Selmecbánya, 1830. nov. 2. – Eperjes, 1897. nov. 7. A halálozási dátum pótolva a "Magyar Tudóslexikon A-tól Zs-ig" adata alapján [2007.11.30.]), fényképész, gyógyszerész. 1848-ban honvédtisztként harcolt. A szabadságharc után Bécsben gyógyszerésztanfolyamot végzett s Bártfán gyógyszertárat alapított. Utóbb teljesen a fényképészetre adta magát. 1863-ban Eperjesen műtermet nyitott, majd 1878-ban ugyanott felállította az első magyar fototípiai intézetet, melynek központját később Budapestre tette át. Mint fényképész a táj- és városfelvételek egyik kezdeményezőjeként és művelőjeként vált ismertté. (MÉL). Divald Károly fényképsorozata az 1896. évi épületrészletekről megtalálható Alpár Ignác aláírásával ellátva BFL. XI. 814. Havel Lipót cég építési iratai (1870–1949) fondban. (Lásd „Az építészet kővé vált zene” - Emlékkiállítás Alpár Ignác születésének 150. évfordulójára - A Tavaszi Fesztivál keretében kiállításra készített dokumentációs anyagból (Bor Ferenc gyűjtése). A kiállítás kurátora: Szatmári Sarolta (Rosch Gábor és Rostás Péter együttműködésével). Fennállt: 2005. március 25. – 2005. október 15. (MMgMK. Dokumentációs Gy. Forgatókönyvek és kiállítási anyagok: Szatmári Sarolta – Lelt. szám n.)

[199] Ellinger Ede (1840 k. – 1920) cs. és kir. udvari fényképész. Pesten tartott fenn műtermet, majd Siófokon is. Utóbbi műterem csak nyártól késő őszig működött. A 19. század utolsó harmadának legkeresettebb portréfotósaként számtalan ismert személyiség arcvonásait az ő felvételei őriztek meg az utókor számára. Épületfotói viszonylag kis számban készültek, főként portré és eseményfotókat készített, dolgozott a Vasárnapi Újság számára is. KI KICSODA (SIÓFOK) – online adatbázis. Az Ezredéves Kiállításon mint fényképész kiállító, országgyűlési képviselők korábban készült portréfotóinak 40x50-es képeivel volt jelen. VARGA K., 1997

[200] Erdélyi Mór (Érsekújvár, 1866. december 3. – Budapest, Terézváros, 1934. március 11.) fényképész, fotóriporter. 1884-től 1891-ig tartottak tanonc- és segédévei, amiket Ellinger Edénél töltött, aki neves fényképész volt, és a Magyar Fényképészek Egyletének alapító tagja. Első önálló műtermét 1891-ben nyitotta meg az Erzsébet tér 18. szám alatt. Már a kezdetekkor sikere volt portréinak, így 1894-ben megkapta az udvari fényképész címet, rá egy évre pedig Gödöllőn fényképezte a királyi család tagjait. Az 1896-os millenniumi ünnepségek alatt minden jelentős politikai és társadalmi eseményen jelen volt, képei megjelentek a lapokban. Sikereinek köszönhetően 1896-ban megnyitotta második műtermét a Kossuth Lajos utca és az Újvilág (ma Semmelweis) utca sarkán álló ötemeletes bérpalotában. Életéről bővebben ld. VÖRÖS É., 2010

[201] A magyar állam ezeréves fennállását megörökítő hét vidéki emlékmű 896-1896 c. album. A magyar kormány megbízásából kiadja Erdélyi Mór csász. és kir. udvari fényképész. Hornyánszky Viktor cs. és kir. udv. könyvnyomdája.

[202] Lásd erről VÖRÖS É. 2010.

júniusában[203] kezdték meg. Másutt július 2-át adják meg az első „kapavágás" megtételének időpontjaként a történelmi főcsoport építésében.[204]

Alpár írása szerint: „1894 tavaszán rövid 3 hónap alatt az újabb tervek is elkészültek, 1894. augusztus havában már megkezdettük a renaissance épület építését, mely épületnek faváza még ugyanazon évben födél alá is jött."[205] A közzétett sajtóhírek szerint az első lépésben a területrendezés után (amely párhuzamosan folyt még később is) a barokk épület északnyugati-nyugati, majd a tó felőli, déli, reneszánsz részét kezdték el építeni, ennek előrehaladásával (csaknem befejezésével) a gótikus épület szerkezetét és falait húzták fel. Alpár visszaemlékezése szerint a csúcsíves épületre „1895. április havában tettük fel a bokrétát."[206] Párhuzamosan a barokk épület keleti rizalitján és északi oldalán dolgoztak, és ezzel egyidejűleg a román épület alapozását kezdték meg, majd végül utóbbinak részlet-kialakításával és tetőfedésével fejezték be. Az 1895. augusztusi képek szerint az összes épület már állt, csak az épületszobrászi díszítés, az ablaküvegezés és egyéb díszítőmunkálatok voltak hátra. Az újsághírek alapján 1895 decemberére pedig már szinte kész volt az összes épület. „1895-ben készült az architectura: a román, korai gót; a késői gót, az átmeneti stílus, a renaissance stílusok, Mária Terézia koráig s egy év alatt készen volt az épületcsoport."[207] A román szárny belső kialakítása és az összes épületrész berendezése, belső építése még folyt. „1895. év december havában még ráadásul a kiállítás igazgatósága megbízott a román csoportban elhelyezendő királyszobák kiképzésével s a bútorok tervezésével, mely megbízásnak 4 hónap alatt kellett megfelelni."[208]

1894. december

Háry Gyula 1894 decemberében készült festményén a barokk-reneszánsz épületszárny Francia-tornya[209] épül és a Lőcsei városháza Óra-tornya már közel áll a befejezéshez, különálló épületként a gótikus szárny csütörtökhelyi kápolna-másolatának faszerkezete kezd emelkedni. Már áll a Német-torony és a Katalin-torony. 1895 januárjában a barokk-reneszánsz épület Mária Terézia korabeli északi homlokzata és belső építése még nem készült el, illetve a cikk szerint a román épület alapozása ekkor már megkezdődött. Ezen időszakban írta a kivitelezés gondjairól Alpár: „A homlokzatok létesítésekor különösen figyeltem arra, hogy az épületek külseje a festőies jelleg céljából ódonszerű legyen. A falakat és az összes párkányzatokat úgy vakolták, hogy félig kész állapotban maradtak, tehát az éles párkányvonalak mellőzésével értem el azt a lágy hatást, a mely a régi épületeket szürke színük mellett, jellemzi. Egyenetlenségek, elhajlások, mesterségesen készített párkánytörések és

[203] ALPÁR I. 1897. „Ilyen előmunkálatok [a kiviteli tervek elkészítése] után kezdték meg az építkezést 1894. junius havában. A nagy gyorsasággal fölállított faszerkezeteket nyomon követte azok kifalazása." – írta 1897-ben összefoglaló, visszatekintő munkájában Alpár.

[204] Korabeli, párhuzamosan keletkezett újsághírek és egyidejűleg adott építészi „interjúk" szerint: az első „kapavágás" a történelmi főcsoport építésében 1894. július 2-án történt meg. EMÉR, 1895. Egy évvel később „A kiállítás ünnepe" című kis hírben a Budapesti Hírlap július 5-i számában így írtak: „Tegnap este ünnepi összejövetel volt a milléniumi kiállítás területén annak az emlékére, hogy tegnap egy éve tették meg az első kapavágást a kiállítási épületek megkezdésére." Tehát eszerint 1894. július 4-én tették az első kapavágást. *Budapesti Hírlap*. (180. sz.) 1895. július 5. 6. p.

[205] ALPÁR I. 1907. 12. p.

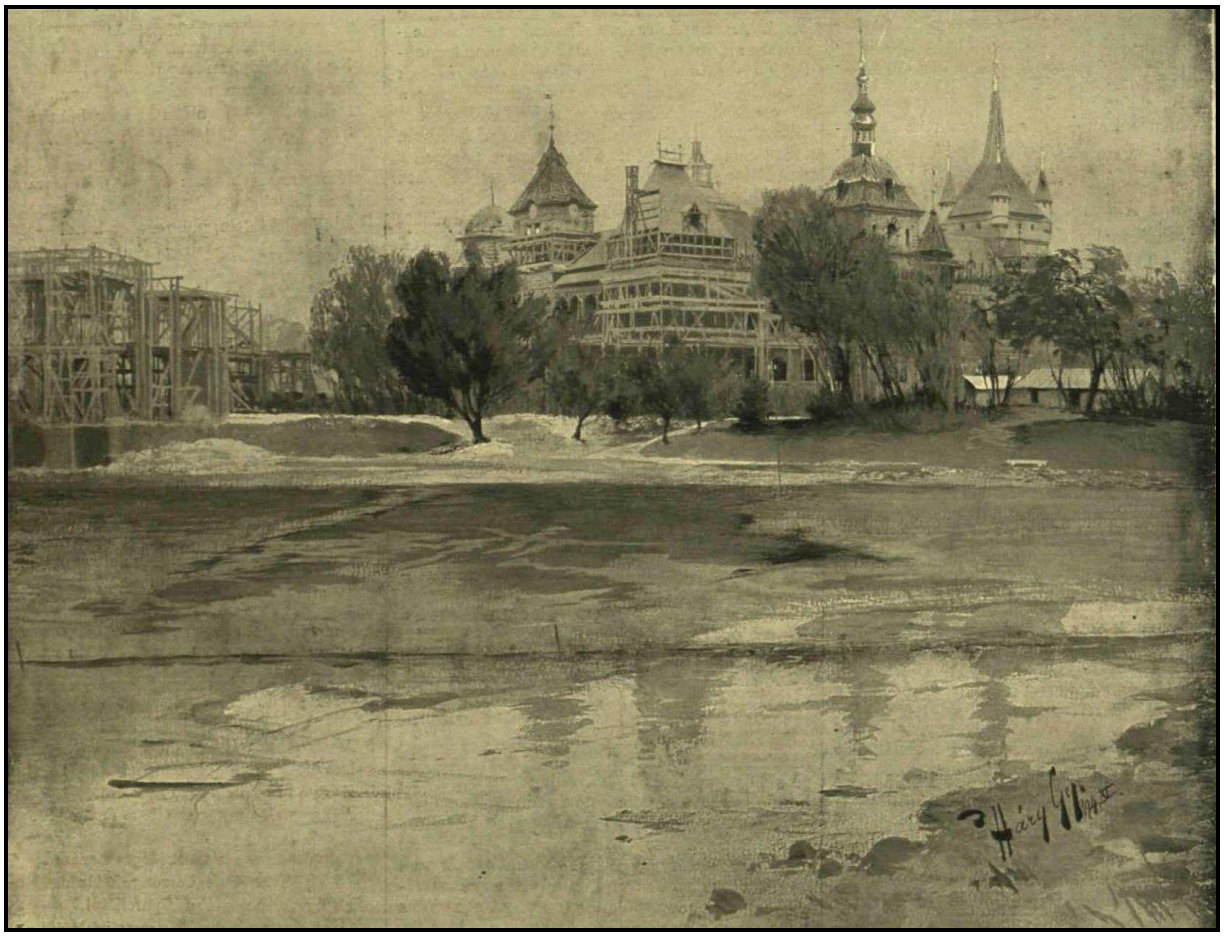
[206] ALPÁR I. 1907. Uo.

[207] ALPÁR I. 1907. Uo.

[208] ALPÁR I. 1907. Uo.

[209] Alpár későbbi kifejezésével: „François I. típusú torony". (ALPÁR I. 1907. – közölt alaprajzokkal)

vakolathullások voltak a hatás fokozására fölhasznált további segédeszközök. Ezt a rendszert az összes munkákra kiterjesztettem, a modern jelleg kiküszöbölése céljából. Mindez nem ment némi nehézségek nélkül, mert a munkásokat mintegy kényszeríteni kellett arra, hogy ne rendes munkát készítsenek. E törekvésemben a legnagyobb elismerést érdemlő buzgósággal támogattak Neuschlosz Ödön és Marcell cég, meg az összes vállalkozóim."[210]

45. kép – Háry Gyula festménye az Ezredéves kiállítás Történelmi Főcsoportjának 1894. decemberi állapotáról[211]

A millenniumi kiállítás idején „biztosan tudjuk, hogy Alpár irodájában dolgozott Vágó László,[212] Vágó József,[213] Jámbor [Frommer] Lajos, Knötgen Gusztáv és Hajós Alfréd. Alpár

[210] ALPÁR I. 1897. 157. p.
[211] CZOBOR B. 1895a, 8. p.
[212] Vágó László (Nagyvárad, 1875. március 30. – Budapest, 1933. december 30.) építész. Felsőipariskolai tanulmányait Budapesten végezte 1893-ban. Diplomájának megszerzése után Alpár Ignác irodájában dolgozott. 1899-ben a Gellérthegy, ill. az Erzsébet-híd budai hídfőjének rendezési tervével elnyerte a Magyar Mérnök és Építész-Egylet aranyérmét. Hosszabb külföldi tanulmányút után hazatérve 1902-től fivérével, Vágó Józseffel közösen dolgozott (Gutenberg-ház, Nemzeti Szalon stb.), 1911-ben a római nemzetközi kiállításon ezüstérmet nyert, majd önállósította magát és különösen színházak újjáépítésével ért el sikereket (a Magyar Színház és a Miskolci Nemzeti Színház újjáépítése). Az 1920-as évek végén Faragó Ferenccel közösen tervezte a Förster-féle Dohány utcai zsinagógához kapcsolódó kultúrházat, árkádos sírudvart és Hősök templomát. Emellett több bérházat is épített. Jelentősek városrendezési tervei is (Clark Ádám tér, Roosevelt tér és Vigadó tér). – Irodalom LYKA KÁROLY: Vágó László (*Magyar Művészet*, 1934. http://www.mke.hu/intranet/mamuv/10/page/mm10-021.htm), MÉL és wikipedia.hu – https://hu.wikipedia.org/wiki/V%C3%A1g%C3%B3_L%C3%A1szl%C3%B3
[213] Vágó József (Nagyvárad, 1877. december 23. – Párizs, 1947. június 7.) építészmérnök. Vágó Béla színész és Vágó László építész fivére. Tanulmányait a budapesti műegyetemen végezte s 1900-ban szerzett oklevelet.

természeténél fogva bohém, kapcsolatteremtő ember, mellette a szigorú és akkurátus Haaber Károly volt a helyettes irodavezető."[214]

***

1895. január

Az 1895. január 6.-i állapotot Czobor Béla írta le.[215]

„A ki a városligetet néhány hóval ezelőtt látta utoljára, arra, ha oda megy, már is nagy meglepetések várnak. A tó hátsó keskeny része, mely bűzhödt vize miatt az arra sétálókat maláriával fenyegette, be van töltve földdel, úgy hogy a Nádor-szigetből félsziget lett. A tó vize lecsapoltatván, medrének tisztításán egész sereg napszámos sürgölődött, kiszállítva belőle taligákkal és mezei vasúton a rengeteg iszapot, s a hol e munkával elkészültek, kavicsréteget terítettek helyébe, mely a tóba vezetendő Rákos-patak vizének tiszta ágyául fog szolgálni. Az Andrássy-út meghosszabbításául tervezett nádorszigeti állandó híd hatalmas pillérei máris készen fehérlenek, valamint elkészült a híd irányának megfelelőn az iparcsarnok mögött elvonuló s a Stefánia-útba vezető széles új út is, mely az ezredévi orsz. kiállítási terület életének lüktető főereül lesz hivatva kitűnő szolgálatot tenni. E magokban véve is nagyszabású munkálatokon kívül az építkezés is lázas sietséggel foly. Az enyhe időjárás módfelett kedvezett a kőmíveseknek, a kik nemcsak novemberben, hanem deczember közepén is csaknem fennakadás nélkül falazhattak.

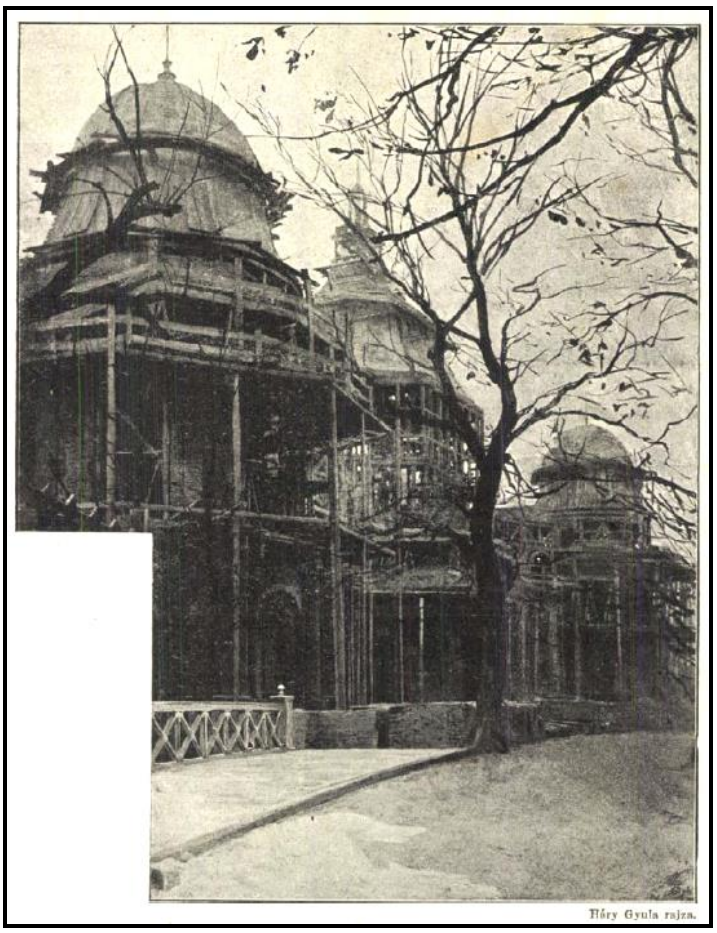
Most temetik be a »Hattyú-tavat«, mely a városliget területét eddig dísztelenítette, hogy helyet adjon az «ünnepélyek csarnoká«-nak, melyhez szintén legközelebb hozzá fognak. Az Andrássy-út végében a hatalmas műcsarnok falai emelkednek, melyet Schickedanz Albert építész nemes ízlésű tervei szerint építenek. A városliget átváltozásának legmeglepőbb képe

1902-ben színháztervével, 1903-ban pedig állomásépület-tervével elnyerte a Magyar Mérnök- és Építész Egylet ezüst-, majd aranyérmét, s az első díj ki nem osztása mellett a második helyezést érte el – tehát nyert – az Aradi Kultúrpalota (aradi vértanúk múzeumának) építésére kiírt pályázaton. (BASICS B. 2015. és Lyka Károly szerk.: *Művészet* 1. évfolyam, Budapest, 1902. 3. szám Hazai krónika. 223. p. [Végül 1913-ra Szántay Lajos tervei alapján épült fel a múzeum.] Munkásságának első időszakában főleg Lechner Ödön hatása alatt állt, későbbi munkáit klasszicizáló megoldások keresése jellemezte. Alpár Ignác építész irodájában az 1900-as évek elejének nagy vállalkozásaiban tervezett, Quittner Zsigmond mellett pedig a Gresham-palota építésében működött közre. Hosszabb ideig bátyjával, Vágó Lászlóval közösen tervezte épületeit (a volt Nemzeti Szalon, Petőfi-ház, Gutenberg-otthon, Városligeti Színház, Árkád Bazár és több bérház). 1910 után önállósította magát s főleg villákat épített. 1919-ben a Tanácsköztársaság építészeti direktóriumának vezetője volt, emiatt emigrálnia kellett. 1919-től 1926-ig Olaszországban, Rómában, majd 1927–1935-ig Svájcban, Genfben élt, 1926-ban megnyerte a genfi Népszövetségi Palota tervezésére kiírt pályázat megosztott első díját. A következő évben négy díjnyertes társával elkészítette a végleges terveket, amelyek nyomán a kissé anakronisztikus, archaizáló mű épült. 1904–1947 között Franciaországban telepedett le. – F. m. Városokon keresztül (Bp., 1930); Az újjáépülő Tabán (Bp., 1934); À travers les villes (Bp. 1939). – Irodalom N. P.: V. J. építészeti kiállítása (*Magyar Iparművészet*, 1936). – Legfrissebb életrajza az Anne Lambrichs által írt monográfia, Vágó József. (Fordította Morvay Zsuzsa.) Holnap Kiadó, Budapest, 2005., aki fiának, a szintén építész Pierre Vagonak, a tőle megőrzött dokumentumait is feldolgozta. – MÉL és wikipédia.hu –
https://hu.wikipedia.org/wiki/V%C3%A1g%C3%B3_J%C3%B3zsef_(%C3%A9p%C3%ADt%C3%A9sz)
Többször dolgozott együtt Róth Miksával, így például a Vágó Lászlóval, testvérével tervezett Nemzeti Szalon ablakait Róth készítette, de együtt dolgoztak a Quittner-féle Gresham palotánál is. A Vágó testvérek 1907-re felépült Gutenberg otthon üvegei is a Róth műhelyből származtak.
(http://www.magyarnyomdasz.hu/sites/default/files/upload/typo.pdf) A Vágó József által 1910–1912 között tervezett és épített Schiffer villában (Munkácsy Mihály utca 19/b) Kernstock Károly tervei alapján Róth Miksa műhelye készítette el az 50 négyzetméteres üvegablakot és más üvegdíszeket (ma már csak rekonstrukció).

[214] ROSCH G. 2007. 21. p.

[215] CZOBOR B. 1895a, 7. p.

azonban a »Széchenyi-szigeten« tárul elénk. A lombtalan fák közül már messziről láthatólag mint valami mesebeli vár hívogatja ezen épületcsoport tornyaival és kupoláival a sétálót, s mentől közelebb érkezünk hozzá, annál fokozottabban fölcsigázza érdeklődésünket, leköti figyelmünket. Ez a történelmi főcsoport építkezése, mely az ezredévi kiállításnak valóban fénypontja lesz. E sorok írója, midőn a történelmi főcsoport kivitelre elfogadott programmját összeállította, kiváló gondot fordított abban arra, hogy ezredéves multunk emlékeit ne más szabású csarnokban, hanem a hazai építészeti tevékenység fejlődésének megfelelő épületcsoportban mutassuk be, mely egyúttal fogalmat nyújtson építészetünk történetéről is. A kik a terv hallatára akkor kételkedve rázták fejőket, ma, midőn a kiállítási főépület tető alatt van, meglepetésükben kénytelenek elismeréssel adózni a tervező építésznek. Alpár Ignácz lelkesedése egész hevével csüng feladatán, ritka genialitással alkalmazva tudása gazdag tárházából mindazt, a mi különböző korszak styljében a hatást fokozhatja. A történelmi főcsoport épületeiről itt adott kép a fedél alatt levő nagy csarnokot tünteti elénk, míg mellette a XV. századi stylben emelendő vajdahunyadi várnak és a szepes-csötörtökhelyi kápolna szentélyének faváza nem sejteti még az épület nemes arányait és díszítése gazdagságát. A nagy csarnok fedélzetéből kiemelkedő s óralappal ellátott toronyban a lőcsei városházára ismerünk, mellette annak csinos loggiájával.

46. kép – A Történelmi Főcsoport építkezésének állásáról szóló hírekben a barokk-reneszánsz épület favázas, épülő, északi homlokzatának rizalitjai[216]

[216] Háry Gyula rajza, VU. 1895. január 6-i számában

Az egyik sarkon franczia renaissance stylben alkotott palota-részlet [Francia-torony], a másikon toronyfiakkal díszítve a brassói »Katalin-bástyá«-nak a csalódásig hű másolatát csodálhatjuk, míg a tó partjára néző hátsó homlokzat közepén a Mária Terézia korabeli styljében épült kupola emelkedik ki. Az épület főhomlokzata a Fischer von Erlach styljében lesz kiképezve, melyhez hazánkban nem egy főpapi és főúri palota hasonló alkotású. Ennek gazdag szobrászati díszét Bezerédi Gyula,[217] Köllő Miklós[218] és Kallós Ede[219] szobrászaink készítik. A mi Alpár ezen építkezéseinek kiváló varázst ad, a régi stylek ellesett zamatja, melynél a zöld patinás fedelek, elmohosodott, itt-ott megcsorbult párkányok a csalódást csak fokozzák. Minden esetre szerencsés gondolat az építkezés technikájának, sőt ósdi állapotának is utánzása, mert a nélkül a régi stylben tervezett alkotások nagyon is hidegen hagynák a szemlélőt. A történelmi főcsoport többi épületeinek, minők a jáki apátsági templom s vele kapcsolatos román kolostor, a fő bejárat két kaputornya, a kora-csúcsíves épület alapozása szintén készen van s ha ezek is fedél alá kerülnek, teljes lesz a kép – az építészet költészete – melyhez hasonlót eddig Európa egyetlen kiállítása sem mutatott föl. Alpárnak a kivitelben kiváló munkatársa a Neuschloss Ödön és Marcell czég, mely a felette komplikált ideiglenes és a tűz ellen mégis teljesen biztos épület szerkezete létesítésénél a tőle már megszokott ritka szakértelemmel, buzgósággal és lelkiismeretességgel munkál közre."[220]

***

1895. augusztus

Az 1895. augusztus 25-i beszámoló szerint:

„Jelenleg a csúcsíves kápolnát a renaissance épülettel egybekapcsoló erődítményszerű várfalakon dolgoznak, melyek a különféle stylekben alkotott épületek összetartozását lesznek hivatva kiemelni s e mellett a hadtörténeti csoport régi ágyúinak és várpuskáinak elhelyezésére szolgálandnak.

Az épületek belsejéről, melyekben a munka szintén serényen folyik, ezúttal bővebben nem szólunk. […] a csúcsíves épületben a vajda-hunyadi vár földszinti lovagterme már elkészült, az emeleti részt pedig most boltozzák.

A renaissance épületben mintegy 8 terem csaknem teljesen készen van, s ezenfelül

[217] Bezerédi Gyula **[**Gyula Bezerédi**;** Bezerédi Gyula**;** Bezerédy Gyula**;** Julius Bezerédi] (Mogyorós, 1858. ápr. 9. – Budapest, 1925. aug. 1.), szobrász. Alexy Károly (1816–1880), majd 1873-tól állami ösztöndíjjal a bécsi akadémián többek között Rudolf Weyr (1847–1914) növendéke volt. Közterekre, középületekre számos akadémikus szellemű, szobrot készített (Allegorikus figurák a Keleti pályaudvar főhomlokzatára, 1883, Tóth Kálmán szobra, 1852, Baja, Werbőczy István, Pálffy Miklós, Dobó István, Hunyadi János és Mátyás szobra, Parlament; Washington és Tinódi Lantos Sebestyén, Bp., 1906). Mintázott arcképeket és kisméretű zsánerfigurákat is. (MÉL); ELEK A., 1925.

[218] Köllő Miklós (Gyergyócsomafalva, 1861 – Budapest, 1900. szept. 17.), szobrász. Münchenben, majd Budapesten Huszár Adolfnál (1843–1885) tanult. Kezdetben főleg épületdíszítő szobrokat készített (Országház, budai Várpalota, Kúria). A millenniumi emlékműre ő mintázta meg IV. Béla szobrát. Realisztikus emlékműveket is alkotott: Petőfi (Segesvár); Kossuth (Marosvásárhely); Garay János (Szekszárd). (MÉL)

[219] Kallós Ede (Hódmezővásárhely, 1866. febr. 22. – Budapest, 1950. márc. 11.), szobrász. Budapesten és Párizsban tanult. Első jelentős műve Dávid című szobra volt. Az akadémista és realista stílusjegyek keveredtek műveiben. Emlékművei: Erkel Ferenc Gyulán, Kossuth Lajos Makón és Hódmezővásárhelyen, Bessenyei György Nyíregyházán, Irányi Dániel, Vörösmarty Mihály (Telcs Edével közösen 1908-ban) és Kölcsey Ferenc (1939) Budapesten. Síremlékeket és épületszobrokat is készített, portréját Ferenczy Károly festette meg (1889, Bp., MNG). – Irodalom: Bárdos Artúr: Kallós Ede, Művészet, 1908.) (MÉL)

[220] CZOBOR B. 1895a, 7. p.

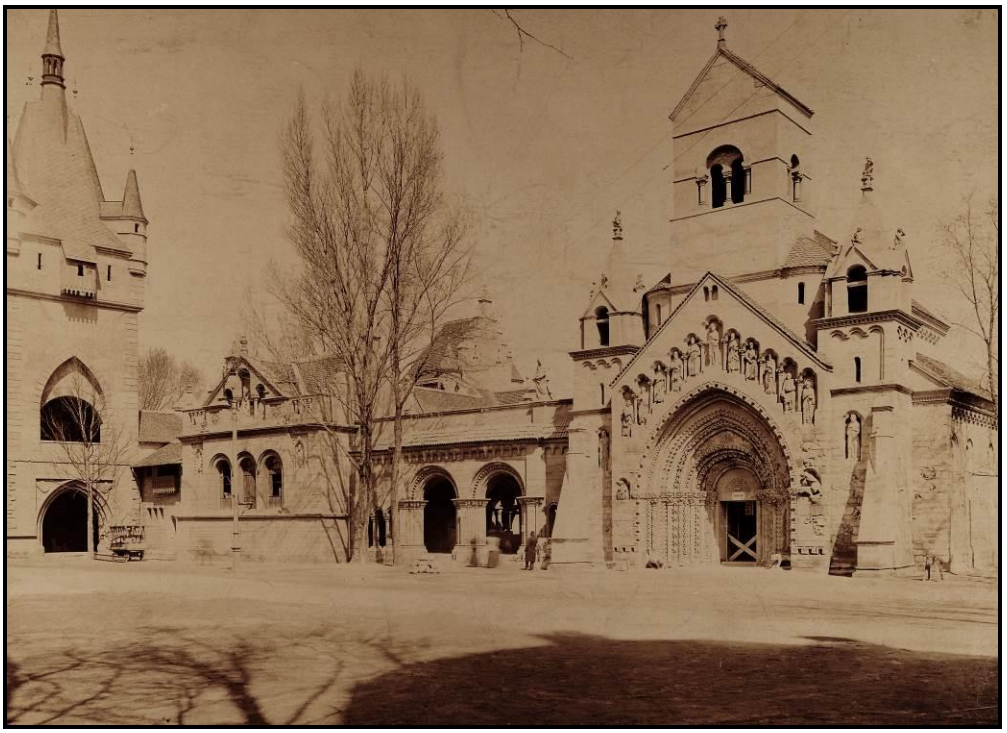
most dolgoznak a Bakács-kápolna belsején és a herczeg Esterházy-féle termek sorozatán, mely utóbbi szintén egyik kiváló látványossága lesz a történeti főcsoport korhű berendezésű belsejének.

A székesfőváros intéző köreinek kiváló egyéniségei igen sűrűn látogatják a szigetet s egészen el vannak ragadtatva ezen alkotások szépségétől. Hangos kifejezését hallottuk egyfelől annak, hogy mennyire kár volt ideiglenes épületek gyanánt alkotni e palotákat, más felől pedig teljes készségűket fejezték ki az iránt, hogy a kiállítás után, a meddig fentarthatók lesznek, részökről mindent el fognak követni arra, hogy még sokáig gyönyörködhessünk bennük.”.[221]

47. kép – Az épülőben lévő román szárny északnyugati, tó felőli látványa. Ismeretlen fotós, 1895. augusztus (MMgM MD. 57. lelt. számú fotóalbum)[222]

[221] EMÉR, 1895 (álnév szerz.): A történelmi kiállítás palotái, VU. 1895. 42. évf. 34. szám, augusztus 25.
[222] A VU 1895. augusztus 25-i számában is megjelent ez a fotó ugyanebből a szögből, a tó felületének kisebb látványával, ott Rosenfeld Pál amatőr felvételeként adták meg. EMÉR, 1895.

48. kép – A már csaknem kész román csoport udvari homlokzata. Ismeretlen fotós (1896) (MMgM MD. 57. lelt. sz. fotóalbum)

***49. kép – Divald Károly felvétele a Történelmi Főcsoport elkészült gótikus szárnyának földszinti lovagteréről*[223]**

[223] Iparművészeti Múzeum Adattár – Fényképtár FLT 5328.

1896. február 16.

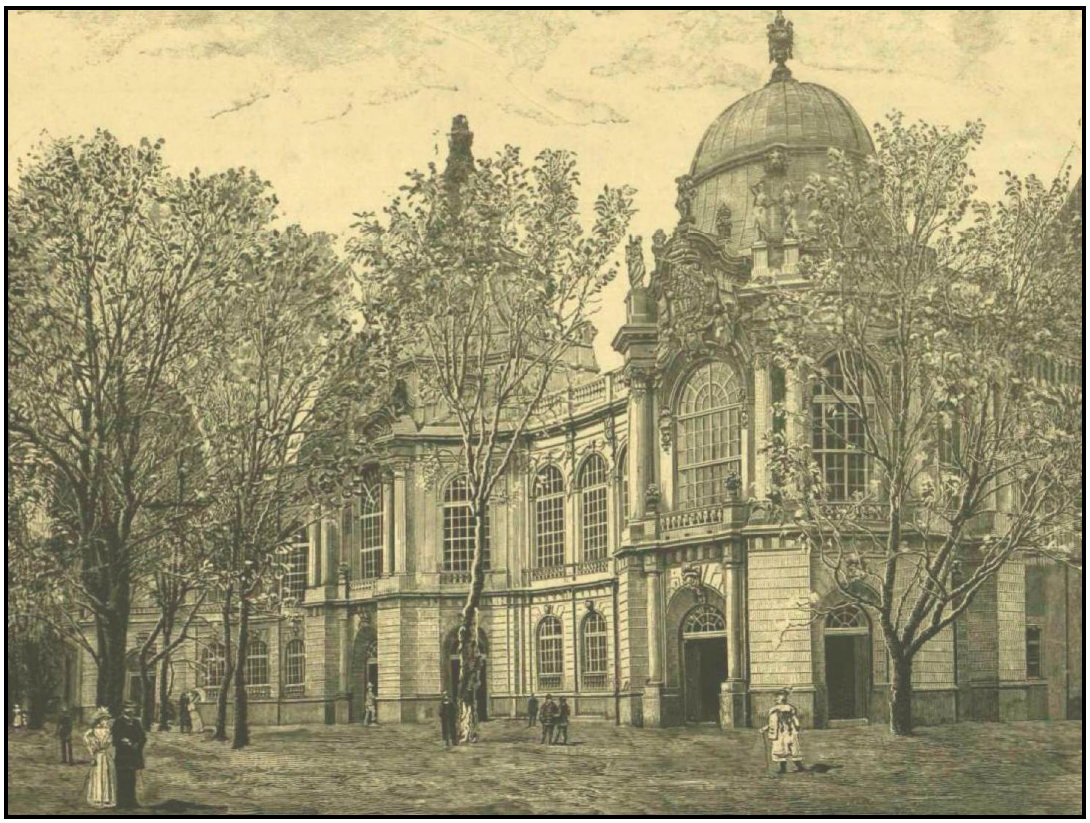
Az ezredévi ünnepek. Az országos kiállítás területén egész télen szakadatlanul folyt a munka. Végezték az ácsmunkát, s a pavillonok belsejében fűtés mellett folytatták a kőművesek a magok dolgait. A kiállítás előkészületei annyira haladtak, hogy májusra biztosan kész lesz minden. Most már érkeznek a kiállítási tárgyak is, kivált a történelmi csoport számára, melynek festői és nagy épülettömege teljesen kész, s belsejének stílszerű díszítését is elvégezték.[224]

***

1896. május 10.

A május 2-án megnyílt Ezredéves Kiállításról (a helyszínrajz mellékletének közlésével) megjelent részletes tudósítás így írt a Történelmi Csarnokról:

„A mint az ember az igen szép főkapun belép – hol középkori ruházatú őrök fogadnak – s tovább lépdel a pompás tavon áthúzódó széles hídon, mindjárt, a sok szép közt is, magára vonja figyelmét az igazán remek történelmi csoport, melynek román, gót és renaissance épületei, tornyai, várfalai büszkén tekintenek le a környező tó vizére. Már a külseje valósággal lebilincseli az embert eme gyönyörű csoportozatnak, hát még ha belől kerülünk! Mert hiszen valamennyi tulajdonképen múzeum, múzeuma ezredéves történetünknek, tárgyai összehordva nemcsak a hazából mindenünnen, hanem a külföldről is, a szultán kincstárából épen úgy, mint a német császár gyűjteményeiből.”[225]

50. kép – Morelli Gusztáv fénykép alapján készült metszete a Vasárnapi Újság 1896. május 10-i számában az elkészült Mária Terézia-féle barokk homlokzatról, a már megnyílt kiállítás közönségével (többek között egy hortobágyi szűrös pásztorember ide igyekvő alakjával)

[224] VU. 1896. 43. évf. 7. szám, 1896. február 16. 108. p.
[225] VU. 1896. 43. évf. 19. szám. 1896. május 10. helyszínrajz 304. p. – kép 303. p.

Az épületek történeti kiállítási berendezéséről korabeli, nagy számban megjelent katalógusokból, újsághírekből kaphatunk részletes képet, a már említett Morelli Gusztáv metszetekről, a Weinwurm Antal-féle[226] és a Klösz György[227] által készített albumsorozatokból. A Történelmi Főcsoport épületeit és a területén kiállított tárgyakat is részletesen ismertette a Matlekovits szerkesztésében kilenc kötetben a kiállítás bezárása után megjelent beszámoló 3. és 5. kötete.[228]

A múzeum kérésére[229] Virágh királyi főmérnök[230] 1897-ben jegyzéket készített visszamenőlegesen, amelyben felsorolta azokat a vállalkozókat és iparosokat, akik a Történelmi Főcsoport épületénél dolgoztak. Ez máig fontos forrás a múzeum első, ideiglenes épületének építészeti történetéhez:[231]

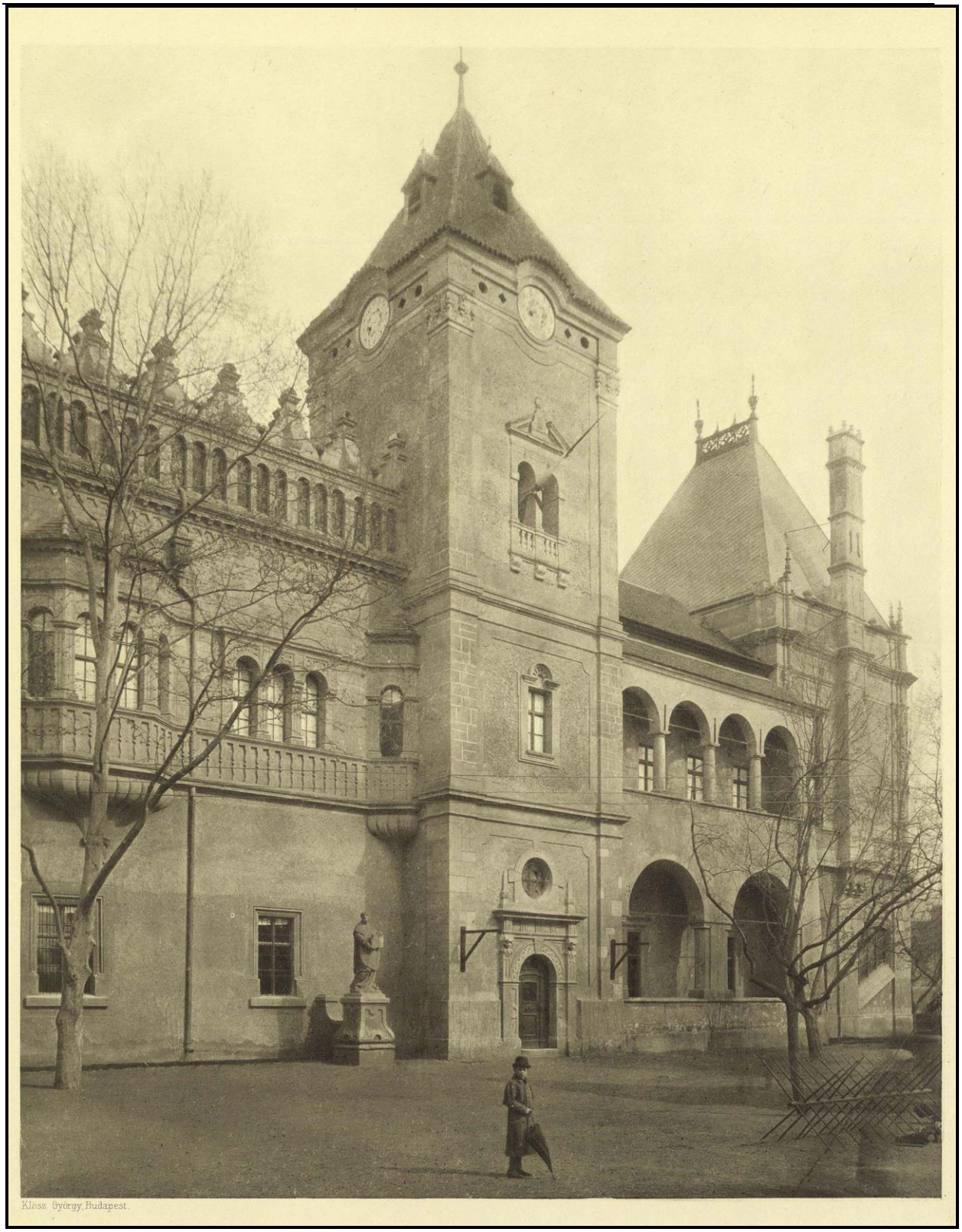
1. **Föld, kőműves és ács munka, mind a három épületnél**:
   Neuschloss Ödön és Marczel vállalkozó cég – Felső rakpart 10. szám
   (Annak alvállalkozója föld és kőműves munkára Majorossy Géza, építőmester – Alkotmány utcza
2. **Beton lépcsők és terazzo munka, mind a három épületnél**:
   De Pol Lajos – Vörösmarty utcza
3. **Bádogos munka a renaissance épületnél:**
   Fried Zsigmond – Baross utcza
4. **Bádogos munka a góth és román épületnél:**
   Zellerin M[átyás]-féle gyári részvénytársaság – Nagy diófa utcza 14.
5. **Asztalos, lakatos, mázoló és üveges munka a renaissance épületnél:**
   Rajner Károly asztalos mester (Szeged)
6. **Ugyanezen munka a góth és román épületnél (az üveges munka kivételével):**
   Michel Alajos
7. **Cserép és palafedő munka mind a három épületnél:**
   Kirschenbaum Gusztáv – Csömöri út
8. **Kátránylemez fedés a renaissance és góth épületnél:**
   Biehn János

[226] Weinwurm albumainak képsorozata az Iparművészeti Múzeum adatbázisában:
http://gyujtemeny.imm.hu/virtualis-kiallitas/az-1896-evi-millenniumi-torteneti-kiallitas-enteriorjei/679
[227] Klösz György albumainak képsorozata Budapest Főváros Levéltára Fényképgyűjteményéből felkerült a Fortepan honlapra (HU. BFL.XV.19.d.1.10.):
http://www.fortepan.hu/?tags=&view=query&lang=hu&q=Kl%C3%B6sz+Millennium&x=7&y=8 –
Az egész ezredéves kiállítás
http://www.fortepan.hu/?tags=&view=query&lang=hu&q=Kl%C3%B6sz+T%C3%B6rt%C3%A9nelmi+F%C5%91csoport&x=14&y=9 – Történelmi Főcsoport
[228] MATLEKOVITS S. szerk. 1897/1898
[229] MMgM MD. TI. 329/1897. ikt. sz.
[230] Virágh Andor építész 1890-es évekből származó villája a Szemlőhegy utca 25. szám alatt állt. 1895–1897 között a Millenniumi kiállítás Műszaki osztályának mérnöke volt, 1903-ban a Kereskedelmi Minisztérium III. szakosztályának (Szerkesztési ügyek) 2. Magasépítési ügyosztályához volt beosztva, 1908-ban már mint műszaki tanácsos, az 1900-as években a Kereskedelmi Minisztérium fennhatósága alatt működő Budapesti m. kir. Államépítészeti Hivatal főmérnöke. 1926-ban, nyugdíjba menetele után a Magyar Mérnök- és Építész Egylet alelnökévé választották. (*A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye* 60. évf. 21-22. szám, 1926. június 6. 121. p.)
[231] Idézet eredeti szöveggel és helyesírással.

9. **Üveges és üvegfestési munka a góth épületnél:**
   Forgó és Társa – Városház u. 4.
10. **Festett üveges munka a román épületnél:**
    Roth[sic!] *Miksa*
11. **A renaissance épületben elő és oldalcsarnokok, ívfolyosók, fő és melléklépcsőházak festése a reneszánsz épületben:**
    Götz Adolf
12. **Ugyanezen épületben a többi helyiségek belső szobrász munkája és festése:**
    Schickedanz Albert műépítész, mint vállalkozó
13. **Góth épületben főlépcsőház, román épületben az összes belső, valamint a renaissance és góth épületen az összes külső festések:**[232]
    Glaser János – Ponty u.[2.]
14. **Góth épületben a fő lépcsőház kivételével a többi összes helyiségek belső szobrász munkája és festése:**
    Schickedanz Albert műépítész mint vállalkozó
15. **Külső és belső építészeti szobrász munkák a renaissance épületnél:**
    Verán József, szobrász
16. **Ugyanezen munkák a góth és román épületen:**
    Langer Ignácz szobrász
17. **Figurális szobrász munka a reneszánsz épületen (szobrok):**
    Köllő Miklós, Kallós Ede és Bezerédy[sic!] *Gyula szobrászok*
18. **Villámhárító berendezések és villamos tűzjelző berendezés:**
    Fischer Ignác
19. **Villany világítás a renaissance épületben:**
    Stern és Merkel czég
20. **Ugyanezen a góth és román épületben:**
    „Helios" részvénytársaság
21. **Falborítás a királyi szobákban:**
    Michel Alajos asztalos mester
22. **Falborítás a királyi toilette szobában:**
    Zsolnay czég
23. **Tapétázás a renaissance épület négy adminisztraczionalis szobájában**
    Sieburger kárpitos
24. **Ugyanitt a cserép kályhák:**
    Grübel kályhás mester[233]

***

[232] A reneszánsz épületben a Bakócz kápolnát, illetve az erdélyi felvidéki és székelyföldi ornamentikát, a gótikus épületben pedig a belsőépítészi berendezést csaknem teljesen Schickedanz Albert tervezte. ROSCH G. 2005. 55. p.
[233] MMgM MD TI. 868/221 leltári szám. (1897. június 11.)

51. kép – A reneszánsz-barokk szárny ma már nem látható homlokzatrészlete még a Millenniumi kiállítás idejéből. Jobbról balra a Francia torony (ma is megvan) a lőcsei Városháza részlete, a lőcsei óratorony és az eperjesi Rákóczi-ház homlokzata, előtte Loyolai Szent Ignác szobra. 1896. (Klösz foto)[234]

[234] Fortepan 82013 szám/ Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU. BFL. XV.19.d.1.01.013.

51a. kép – A történelmi főcsoport gótikus épületegyütteséből a végleges gót szárny tervezésekor (1902) elhagyott keresdi (ma Criș, R.) Bethlen kastély fedett lépcsője még a Millenniumi kiállítás idejéből. Jobbra a Mátyás király dombormű, amely a bautzeni emlékmű másolata volt. A Csütörtökhelyi kápolna ma is látható. (Klösz foto, 1896).[235]

[235] Fortepan 82014 szám / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU. BFL. XV.19.d.1.01.014. A megvalósult tervet lásd *V. rész A. Képmellékletek* 12. és 21. kép!

3.1. A román épületcsoport építése és berendezése – 1894–1896

Miután Róth Miksa ablakai a Történelmi Főcsoport épületei közül a román épületegyüttesben voltak láthatóak, ennek építéséről bővebben írunk. Itt és a későbbiekben a román épület helyiségeinek elnevezését a 44. képen közölt helyszínrajzon látható kifejezésekkel azonosítjuk,[236] mert különböző forrásokban más és más e termek megnevezése.

A Történelmi Főcsoport épületegyüttesei közül egyedül a román szárny készült maradandóbb anyagokból: teljesen téglaszerkezetből, de az sem volt alápincézve és „szolídan" (szilárdan) megalapozva.

A Jáki kápolna a Vas megyei Ják település Szent György temploma (néhai bencés apátság) monumentális portáléjának itt délnyugatra néző méretű, gipszöntvényekkel kialakított másolata. A tíz apostolból és Krisztus központi alakjából álló ún. apostol-galéria kiegészítője a homlokzat szélső axisában elhelyezett két apostolalak. A egyetlen torony – mely tehát itt nem kettős, mint Jákon – előképeként a pécsi székesegyház tornyát emelik ki a részletesebb kutatások.[237] Az ablakok háromszögű oromzatain, valamint a csonkagúla formájú toronysisak tetején „puttószerű" groteszk emberkék,[238] – néhol majomszerű, elálló fülekkel – ülnek, ölükben vagy alattuk itt is már nyitott könyvek (kódexek) vehetők ki. Bár a templomról nagy méretű, éles korabeli felvétel nem maradt fenn, de a kápolnában kiállított témák között „a hivatalos írásbeliség kezdetei, a királyi és egyházi hiteleshelyek írott forrásai" e tényre magyarázatot adhatnak és alátámasztják.

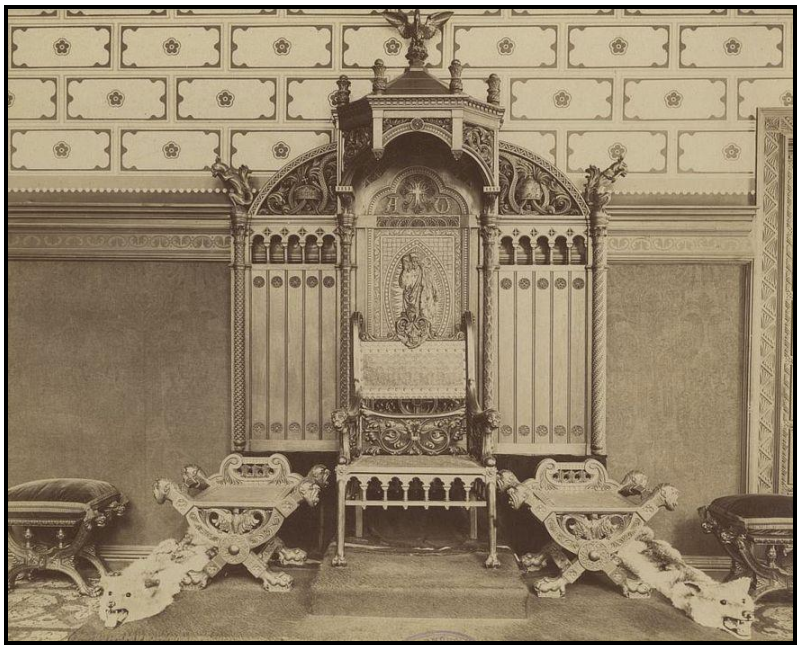
1896. március 1-jén adott hírt a Szarvas és Vidéke lap a Történelmi Főcsoport már befejezéséhez közeledő építkezéséről:[239] „A legszebb magyar építészeti emlék, a jaáki templomra fölségesen szép bejárójának tőszomszédságában serényen folyik most a munka a legdíszesebb, legpompásabb termek belső berendezésén és földíszítésén. A kiállítás legfőbb protektorának, I. Ferencz József apostoli királynak termei lesznek ezek. Most tíz éve külön királypavillonja volt a kiállításnak[240] […] A kor stílje és Ő felsége ízlése egyaránt megkívánták, hogy rikító pompa helyett nemes ízlés, egyszerű, de fejedelmi disz tegye valóban fejedelmivé ezeket a termeket. Egy óriás előcsarnokon kívül három terme és egy toilette-szobája lesz a királynak.

Az előcsarnok fagerendás menyezetet kap, középkori stílben s középkori egyszerű dísz borítja a falakat is. Innen hatalmas szárnyas ajtókon egy nagy terembe jutunk, amelynek

[236] Tehát *1. Királyi váróterem* (ezt trónteremnek és fogadóteremnek is írják több helyütt); *2. Királyi fogadóterem* (ezt pihenőszoba vagy -teremként is nevezik néhol); *3.) Királyi dolgozószoba* (ennek megnevezése mindenütt egységes).
[237] Az Alpár korában látható pécsi székesegyháztorony már rekonstrukció eredménye. GERECZE P., 1893. 53. p. Idézve MÁTHÉ E. 2014. 20. p. A feltételezést erősíti, hogy az ezredéves pályázati kiírásban Ják és Pécs temploma, mint előkép név szerint külön meg is volt említve.
[238] MÁTHÉ E. 2014. 19. p.
[239] A KIRÁLY SZOBÁI, 1896.
[240] Az 1885. évi kiállításon Ybl Miklós által tervezett Királypavilonra utalás. A fővárosi iparosok által az uralkodópár részére épített pavilont, az 1885-ös országos kiállítás után nem bontották le, Gerbaud-kioszk néven vendéglátóhely volt kb. 1945-ig. Lásd HIDVÉGI V. http://ybl.bparchiv.hu/temak/kiralyi-pavilon-budapesti-orszagos-altalanos-iparkiallitasra-1885

csudaszép menynyezete ugyancsak fából való s kapétákra van osztva, a melynek a pécsi székesegyház kápolnájának mintájára rendkívül gazdag színezést kapnak. […] A teremnek három hatalmas ablaka van, melyekbe az üvegfestés remeki kerülnek. […] A terem falai egészen egyszerűek, mert ez a helyiség esetleg kiállítás is lesz s mindenesetre váróterem azok számára, akik bebocsátást várnak ő felségének még ezután következő intim termeibe. Ezért a terem egyik oldalán faragott emelvényes pad vonul végig, azonkívül még tizenkét régi modorú, érdekesen faragott szék lesz a szobában a várokozók számára.

A most következő szoba a király fogadóterme [a források néhol pihenőszobaként említik]. A terem boltozatos; a boltozatokat és falakat román-stílű gazdag festés díszíti. Egy fülkében román ízlésű nyugvó-ágy lesz ő felsége számára; maga a fülke nehéz, drága szövetekkel van bevonva. Egy kemény kőből faragott gazdagon díszített kandalló a mennyezetig ér föl, előtte pompás faragású, széles, kényelmes pad foglalja el a szoba közepét. A bútor mint román stílű, s valamennyi közt legszembeötlőbb egy gyönyörű faragott láda.

52. kép –A királyi váróterem „trónszéke” Iparművészeti Múzeum Adattár (FLT 4983 – Foto: Weinwurm A.)

53. kép – Karosszék a királyi váróterem berendezéséből Alkotó: Alpár Ignác; kivitelező: Jaiser Gyula (1856–1919)[241] Iparművészeti Múzeum Bútorgyűjtemény (Leltári szám: 54.223.1)

[241] A korabeli leírások szerint a bútorok legtöbbjének tervezője Langer Ignác (1857–1927) szobrász volt: „a legszebb darabok elkészítésében pedig oroszlánrész jutott Langer Ignácz szobrásznak” BÁLINT Z. 1897. 33. p. „A románkori csoportban királyi trónterem [váróterem] és fogadószobák [pihenő- és dolgozószoba] szobrászati munkái; kandalló a királyi fogadószobában [pihenőszoba], stallumpadok. Talán Langer alkotta a barokk csoport atlasz-szobrait és címertartó csoportjait is”. DÉRY A. 1991. 70. p. Másutt (így a most idézett Szarvas és Vidéke lapban is, és MATLEKOVITS S. 1897/1898. művében) a román épület teljes belső berendezési terveit is Alpár Ignácnak tulajdonítják. A tervezés döntő része a berendezést illetően is valóban Alpár érdeme, a kivitelezést végezték a kor neves iparművész mesterei. Lásd erről: ALPÁR I. 1897a.

54. kép – Előbbi karosszék támlája – Iparművészeti Múzeum Bútorgyűjtemény (Leltári szám: 54.223.1)[242]

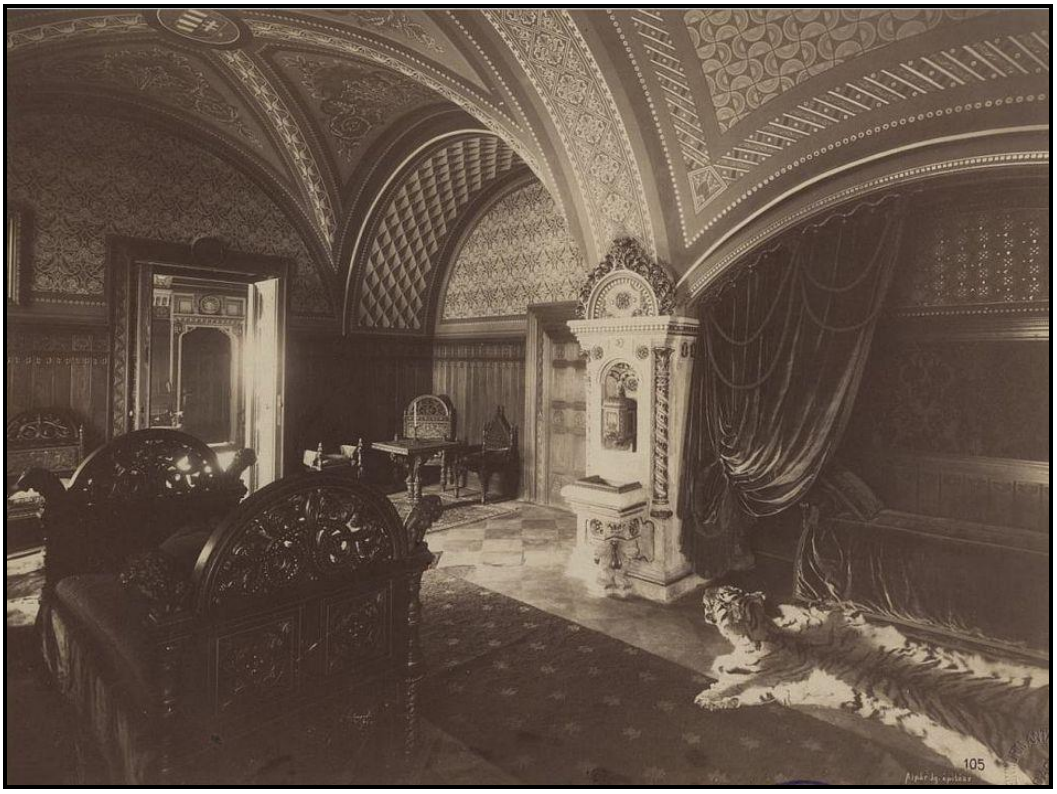

55. kép – Előbbi karosszék karfája – Iparművészeti Múzeum Bútorgyűjtemény (Leltári szám: 54.223.1)[243]

[242] Forrást lásd 53. képnél!
[243] Uo.

56. kép – A királyi váróterem a trónszékkel (MMgM MD. 57. lelt. sz. fotóalbum)

57. kép – A király fogadóterme (pihenőszobája) (Foto: Weinwurm Antal)
(Iparművészeti Múzeum – Adattár és Fényképgyűjtemény FLT 4982)[244]

Legbelsőbb szobája ő felségének a dolgozószoba. Ablakai a tóra nyílnak, s előtte

[244] „A gazdag festett ablakokban Ő felségeik képeit látjuk.” ALPÁR I. 1897.

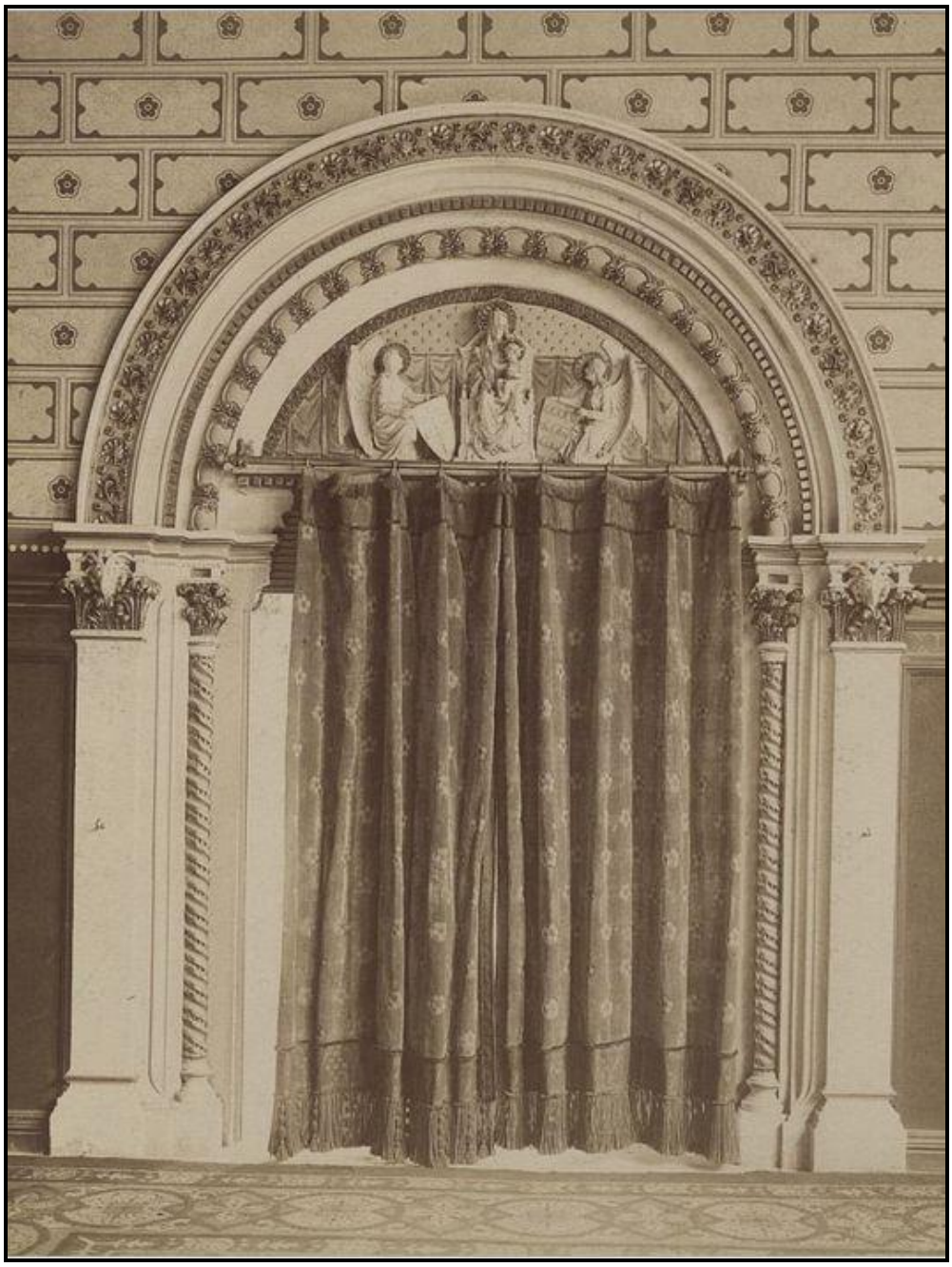
széles, nagy terrász van, ahonnan pompás kilátás nyílik a pozsonyi városházára, a falu templomára, oldalt meg a kiállítás temérdek épületeinek változatos tornyai és kupolái látszanak. Ez a szoba dus faragású, pompásan megkonstruált tölgyfa és mahagóni-mennyezetet kap, amely egymagában 5200 koronába kerül. Gyönyörűen faragott bútorzat kerül ide is, különösen szépek a faragott székek, faragott bőrből való támlával és üléssel, továbbá nagyon szép egy hosszabb pad magas, faragott hátfallal s a király íróasztala. A szoba keskeny oldalán itt is köböl faragott, gazdagon színezet kandalló van, a mely a mennyezetig ér föl, a kandalló mellett pedig egy kényelmes nyugvó és pihenő helynek berendezett, pompásan díszített kis fülke.

58. kép – A király dolgozószobája (Foto: Weinwurm Antal)
(Iparművészeti Múzeum Adattár és Fényképgyűjtemény FLT 4985)

Végre a toilette-szoba következik, a mely félkör alakú s már korai góth-stilben készül. Bordás boltozatot kap, a falait színesen zománczozott porczellánlapakkal rakják ki.

A király szobáiban, amint az az építészeti stílnek és ő felsége ízlésének is megfelel; semmi párnázás, semmi lágyság nincsen, mint a renaissaincze és rococo bútoraiban: egyszerű, szilárd, kemény, férfias minden, mint a milyen az egész középkor volt. Hogy némileg mégis engedményeket tegyenek a kényelemnek is, padokra, székekre, ülőhelyekre lágy párnákat, pompás szövésű szőnyegeket, gazdag hímzéseket tesznek. A pádimentom se fa, amit a középkorban nem használtak, hanem gyönyörű mozaik, melyet drága szőnyegekkel s némely helyen pompás bölény- és medvebőrökkel takarnak le.

59. kép – Román stílusú ajtó a király fogadótermében (Weinwurm fotó) (Iparművészeti Múzeum FLT 4981)[245]

Az ajtók és bútorok faragása is középkori ízlésű és karakterű, s ennek megfelelően nem használnak sehol dombormívű faragásokat, hanem mélyítéseket, kivájásokat. Minden bútor tölgyfából való és sötétre eresztik be, csak a faragásokban és azok körül lesznek egyes helyeken aranyozások. A király szobáinak összes terveit, a szobadíszítések, menyezetek, bútorok rajzait mind Alpár Ignácz műépítész, a történelmi épületcsoport nagytudású megteremtője készítette. Ő maga tervezett és rajzolt minden egyes darabot, s a kivitelt is

[245] A királyi váróterem ajtaja, amely a keresztfolyosóba (kerengő) vezet, az ország Árpád kori címereit tartó angyalok között ülő Patrona Hungariae domborművű alakjával.

mindenben magyar iparosokra és művésszekre bízták, ugy hogy a király szobáiban egy atomnyi se lesz külső országból való. A belső kiépítést és vakolást, Neuschloss Ödön[246] vállalta el, a festést Glaser Jánosra[247] bízták, az asztalosmunkát, famenyezeteket, ajtókat Michel [Michl] Alajos asztalosmesterre. A szobrász- és faragó munkát Langer Ignácz[248]

[246] „Ugyancsak az 1896. évi kiállítás létrehozásában való közreműködéséért kapott elismerést Neuschloss Marcell nagyiparos. A Neuschloss testvérek, Marcell és Ödön tulajdonában lévő cég a korszak egyik legnagyobb és legnevesebb építési vállalkozásának számított. Egyik specialitása a parkettagyártás volt, de az építési- és faipar szinte minden ágazatában élen járt. A cég legnevesebb építkezései közé tartozott Przemyśl erődítése és laktanyáinak megépítése, Eperjes újjáépítése az 1880-as években bekövetkezett tűzvész után, a Danubius Hajógyár üzemeinek, a József-főherceg huszárlaktanya épületeinek, illetve számos egyéb gyár, laktanya és vasúti híd kivitelezése. A cég nagy részt vállalt az 1885. évi kiállítás építkezéseiben, de a legnagyobb elismerést a millenniumi kiállításon érte el a történelmi főcsoport épületeinek létrehozásával. Az uralkodó a Neuschloss testvéreket az 1885. évi kiállítás után a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntette ki. Neuschloss Marcell 1891-ben elnyerte a harmadosztályú vaskoronarendet, a millenniumi kiállításon nyújtott teljesítményéért pedig királyi tanácsosi címet kapott." (PREKUP A. 2000.) Ödön a Budapesti Kerületi Betegsegélyző Pénztár elnöke és villájának (Apostol utca 13/B –ma is áll, később Aschner Lipóté, az Egyesült Izzó igazgatójáé lett, 1944-ben Adolf Eichmann lakott benne) árát végrendeletében 60 munkás számára építendő tüdőszanatóriumra hagyta. (VERRASZTÓ G. 2014). Lásd még 261. lábjegyzetet!

[247] Glaser [Glázer] János (?–1905. ápr. 9.) templomfestő. Glaser János életére vonatkozóan igen kevés adat ismert. Schmidt Frigyes báró főtanácsossal a pécsi székesegyház díszfestésének restaurálásakor működött együtt, a budavári koronázó főtemplom Szent István kápolnájának és a szepescsütörtökhelyi kápolnáknak a díszfestése nevéhez fűződött. Mint Czobor Béla írta: „Glaser János ecsetét kiváló dicséretre méltólag értékesítette a pécsi székesegyház stylszerű restauratiójánál báró Schmidt Frigyes építészeti főtanácsos oldalán s azóta is a budavári koronázó főtemplom Szent István-kápolnájának, valamint – egyebeket mellőzve – a szepes-csütörtökhelyi kettős kápolnának stylszerű kifestésénél sikeres módon bebizonyította, hogy a középkor jellegzetes festési modorában nemcsak otthonossággal bír, de a művészi képzelet gazdagságának tárházából meglepőn képes meríteni." (CZOBOR B., 1901. 25., 33. p.). A millenniumi Történelmi Főcsoport román szárnyának is ő volt a díszfestője. A belső terek polikróm színezését vállalta el. Székely Árpáddal [Székely Bertalan fia, 1861–1914] üvegablakok tervkartonjait is készítették, így az Ybl Miklós tervezte ferencvárosi Assisi Szent Ferenc plébániatemplomban lévő (Szent Adalbert; Gizella királyné, Szent István felesége; Szent Kinga; Szent Mór, pécsi püspök; Szent Márton lovag és püspök; Szent István; Szent Imre; Szent Erzsébet; Szent László; Szent Margit; valamint Kapisztrán Szt. János) üvegablakokét, melyeket az Iparművészeti Társulat 1899. évi karácsonyi kiállításán be is mutattak. (CZOBOR B., 1901, 33. p. – A tervkartonok rajza uitt 26–27. oldalon). Ezek kivitelezésére Róth Miksa műhelye volt kiválasztva. 1900-ban a párizsi világkiállítás történelmi pavilonjának díszfestését a Forgó és Társa díszüvegezési munkálataival együtt ő végezte. (*Nyírvidék*, 1900. febr. 18. 7. szám, 5. p.). 1902-ben a székesfehérvári korábban karmelita, majd szemináriumi templom belső helyreállításában Sztehlo Ottóval mint „akadémiai festő" működött együtt.(*Budapesti Hírlap*, 103. szám, 1902. ápr. 15. 10. p.). Az 1902. június 7-én felszentelt dobozi kápolna és ugyanott a Wenckheim sírbolt belső díszfestése is az ő vállalkozásának munkája volt. 1904–1905-ben a kassai Szent Mihály kápolna restaurálásában vett részt. „A belső tér északi oldalfalát befalazták, a szentélyből új ajtót nyitottak a sekrestyébe, felette új oratóriumablakkal. Glaser János tervei alapján Reissmann Károly Miksa és Krisztanits Kálmán díszítették új falképekkel és dekoratív falfestéssel a kápolnát a korábbi, középkori, Szent Mihályt, Kozmát és Damjánt, valamint Szent Lászlót ábrázoló freskótöredékek felhasználásával. Az új színes üvegablakok Róth Miksa alkotásai." (FARBAKY P. 1994. 300–301. p.) Az Iparművészeti Társulat tagja volt. 1901-ben a gyermektelen házaspár (Glaser János és neje: Zistler Anna, Gellérthegy u. 81. sz. alatti lakosok) egymás javára kölcsönös végrendelkezést írtak alá. (BFL - VII.152.a - Zimányi Alajos közjegyző iratai - 1901-0850). Rövid hírként közölték halálát a Budapesti Hírlapban: „Glaser János templomfestő [1905] április 9-én hatvanegy éves korában meghalt Budapesten. (*Budapesti Hírlap*, 101. szám, 1905. április 11. 10. p.) Falfestési technikára titkosított szabadalmat dolgozott ki Bécsben. (*Központi Értesítő*, 1893. 18. évfolyam, 1. félév, 189. febr. 9. 12. szám, 205. p.). Egy textil könyvkötési tábla-szegélytervét őrzi az Iparművészeti Múzeum. (MLP-T 1897.2.28 – Könyvtár - könyvkötés- és mintalapgyűjtemény Glaser, János tervező, 1897, Budapest) http://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/mintalap-szegelydisz/4886

[248] Langer Ignác (1857 – Budapest 1927. máj. 26.), épületszobrász. 1900-ban a Párizsi Világkiállításon ezüstérmet nyert. Címe: VIII. Baross u. 87. (1895 k.), később Tolnai Lajos (egykor Conti) u. 28. (1905 táján). Langer Ignác általában kőtagozatok készítésével és kisebb esztétikai igényű domborművek készítésével foglalkozott. Kő tagozatait szívesen illesztette – többnyire téglaburkolatos – homlokzataiba Pecz Samu, akivel öt alkalommal működött együtt. Főbb művei: *Józsefvárosi Plébániatemplom* VIII. Horváth Mihály tér 1893–95 –

szobrász végzi; a butorokat Csepreghy János, Michel Alajos, König Izidor,[249] Bíró és Seiffert bpesti és Lengyel testvérek szegedi butorgyárosok készítik. Az üvegfestő-munkát Róth Miksa állítja ki, a szőnyegeket, szöveteket pedig a nagybecskereki szövő-gyárban készítik."

A megvalósult épület leírásában ugyanezen kivitelezők és a vállalkozók személye került felsorolásra: „A gazdag faragású tölgyfaajtók, famennyezetek és lambériák Michl [Michel] Alajos[250] műhelyéből kerültek ki,[251] a bútorokat kívüle Bíró, Csepreghy János, König és Lengyel asztalosok készítették, a legszebb darabok elkészítésében pedig oroszlánrész jutott Langer Ignácz szobrásznak, akitől a váróterem trónusa és sok igen szép

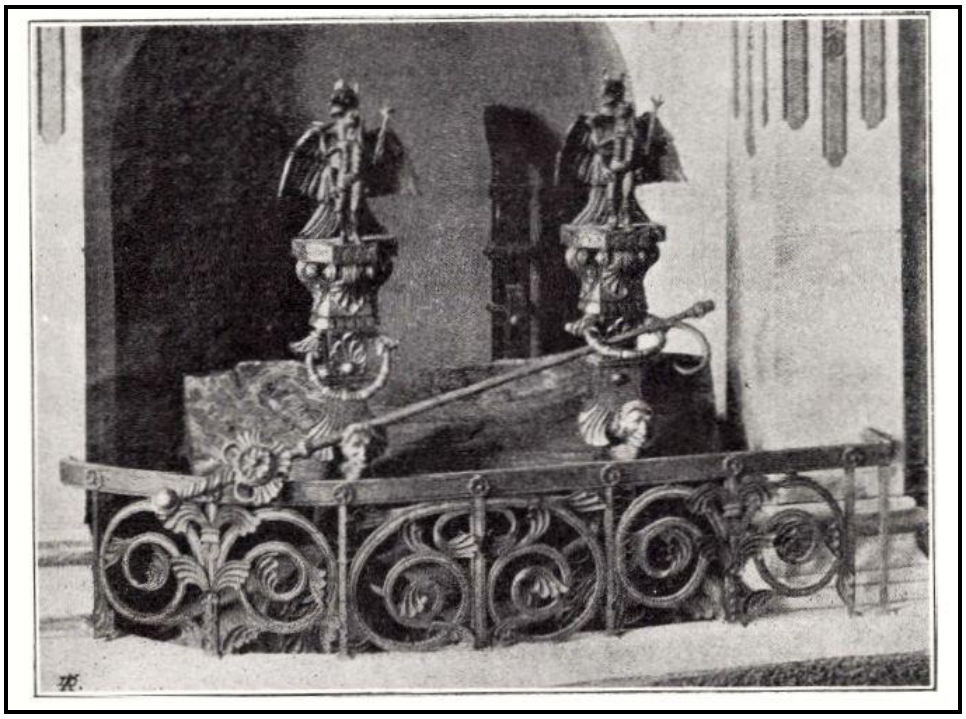
szobrai (a Szent Kereszt oltár Krisztus kínszenvedéseit ábrázoló domborműveit); I. *Szilágyi D. tér. Református templom* (I. Fazekas tér) 1893–96 (a szószéket Kauser Jakabbal együtt alkotta. Pecz tervei alapján feszületet és gyertyatartót is készített.); XIV. *Városliget Millenniumi Kiállítás Történelmi épületcsoport* 1896; VIII. *Múzeum krt. ELTE Természettudományi Kar*, „Gólyavár" 1896-1897. (épületdíszítő tagozatokat); *VIII. Baross u. 27. I. sz. Szülészeti Klinika* 1896-1898 (ornamentális szobrászmunkákban részt vett); *VIII. Lőrinc pap tér. Jézus Szíve templom* 1896-1899. (A baldachinban, kettős kapu felett bélletes, feliratos félkörívben Jézus Szíve allegorikus gipsz domborműves ábrázolása. Langer a domborművet és – talán – a kapuépítmény külső faragványait készítette); XIV. *Hősök tere Szépművészeti Múzeum* 1901–1905 (A timpanonban másolat: A kentaurok és lapithák harca, az olimpiai Zeusz-templom nyugati oromcsoportjából; Langer műve.) *XVI. Pilóta utca Mátyásföldi r. k. templom* 1903 – szobrai; XI. *Műegyetem*. 1902-1909; *Magyar Országos Levéltár* (I. Bécsi kapu tér, belső szobrászati munkák). Lyka Károly szerint Langer dolgozott a budai Mátyás templomban – nyilvánvalóan annak Schulek irányította helyreállításán –, az Operaház, a Ferencvárosi plébániatemplom, az Osztrák Magyar – ma; Magyar Nemzeti – Bank, az Uránia Színház (Bp. VIII. Rákóczi út 21. tervezte Schmahl Henrik, 1899.), valamint a budai Királyi Palota trónterének építésén, illetve berendezésén. (Lásd DÉRY A. 1991. 20, 25, 27, 38, 41–42, 68, 70–75, 91, 124, 156. p.) A tőzsdepalota kupoláit is egy-egy aranyozott szárnyas Merkúr szobor díszíti, amelyeket Szász Gyula és Langer Ignác mintázott meg Giambologna (Giovanni da Bologna, 1524 k.–1608) németalföldi szobrász után.

[249] König, Izidor (1860–1910) műbútor-asztalos és díszítő. Műveiből lásd: MAGYAR Szecesszió Háza honlapja: Új műtárgyak. „König Izidor munkái az 1899-es kiállításon." Intarziás szekrény König Izidor bútorgyárából, Budapest, 1905. Francia art nouveau hatás. Fenyő alapon dió borítás. Intarzia: virágok és szitakötők, színezett hárs. Öntött sárgaréz veretek. http://www.magyarszecessziohaza.hu/informaciokujmutargy.php# Műveiről már 1880-as évekből hírt adtak a művészeti lapok, díjnyertes volt az 1885-ik évi budapesti általános kiállításon is. A szecessziós törekvésekhez csatakozott, Horti Pál terveket is kivitelezett.
http://gyujtemeny.imm.hu/keres?sa=1&s=K%C3%B6nig+Izidor

[250] Michl (Pizinger) Alajos, később Michl Lajos (1870–1940) asztalos üzeme a kor egyik legfoglalkoztatottabb műhelye volt. Családilag Alpár unokahúgának, Alpár Gabriellának a férje volt. (ROSCH G. 2005. 58. p. lábjegyzetek). „Az 1867-es korszakban az épületasztalos-munkák legnagyobb hírnévre szert tett művelője Thék Endre 1893-ban gyárrá szervezett műhelye volt. Színvonalában hozzá hasonlót csak a tatai származású Michl (Michel) Alajos műbútorasztalos kiegyezés idején alapított, 1885-ben nagyobb üzemmé bővített asztalosáru-telepe állított elő. E két cég lényegében megosztozott a magas színvonalú épületasztalos-munkák és bútort igénylő piacon; Michl inkább a templomi berendezés, Thék főleg a középület felé fordult. Mindketten a Parlament és az Iparművészeti Múzeum, a belső berendezési munkáiban részt vettek kivitelezőként, a bútorok szlavóniai tölgyből készültek. Michl (Michel Alajos) a Magyar Nemzeti Bank (volt Osztrák-Magyar Bank) munkáiban is dolgozott. Az 1870-es évek elején tűntek fel a század utolsó harmadának meghatározó bútorkészítői: Thék Endre, Michl Alajos és a Csepreghy testvérek." (DÉRY A. REKLÁMOK http://attiladery.hu/dery11_reklam_asztalos.htm) – „Michl Alajos, épületmunkák-, bútor- és iskolapadgyár részvénytársaság. Alapíttatott 1868. (X, Korponai-u. 1–3., Hölgy-u., Endre-u.. Kolozsvári u. – Tel. Józs. 58-47.). Igazgatóság: gr. Andrássy Géza elnök, Michl Alajos és dr. Doby Aurél alelnökök, Michl Alajosné, gr. Keglevich György, Magyar Pál, br. Szurmay Sándor, br. Pongrácz Vincze. Felügyelő-bizottság: dr. Kéler Zoltán. Admistrateur delegue: Michl Alajos." (Lásd BUDAPESTI CZIM- ÉS LAKÁSJEGYZÉK, 1922–1923. 28. évfolyam, 1. rész, C./ Nyilvános számadásra kötelezett vállalatok, V. Különféle részvénytársaságok.)"
http://library.hungaricana.hu/en/view/BPLAKCIMJEGYZEK_28_1922-1923/?pg=366&layout=s
1911-ben minisztertanácsi ülésen terjesztették fel a Ferenc József rend lovagja címre. MNL OL –
http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/59108

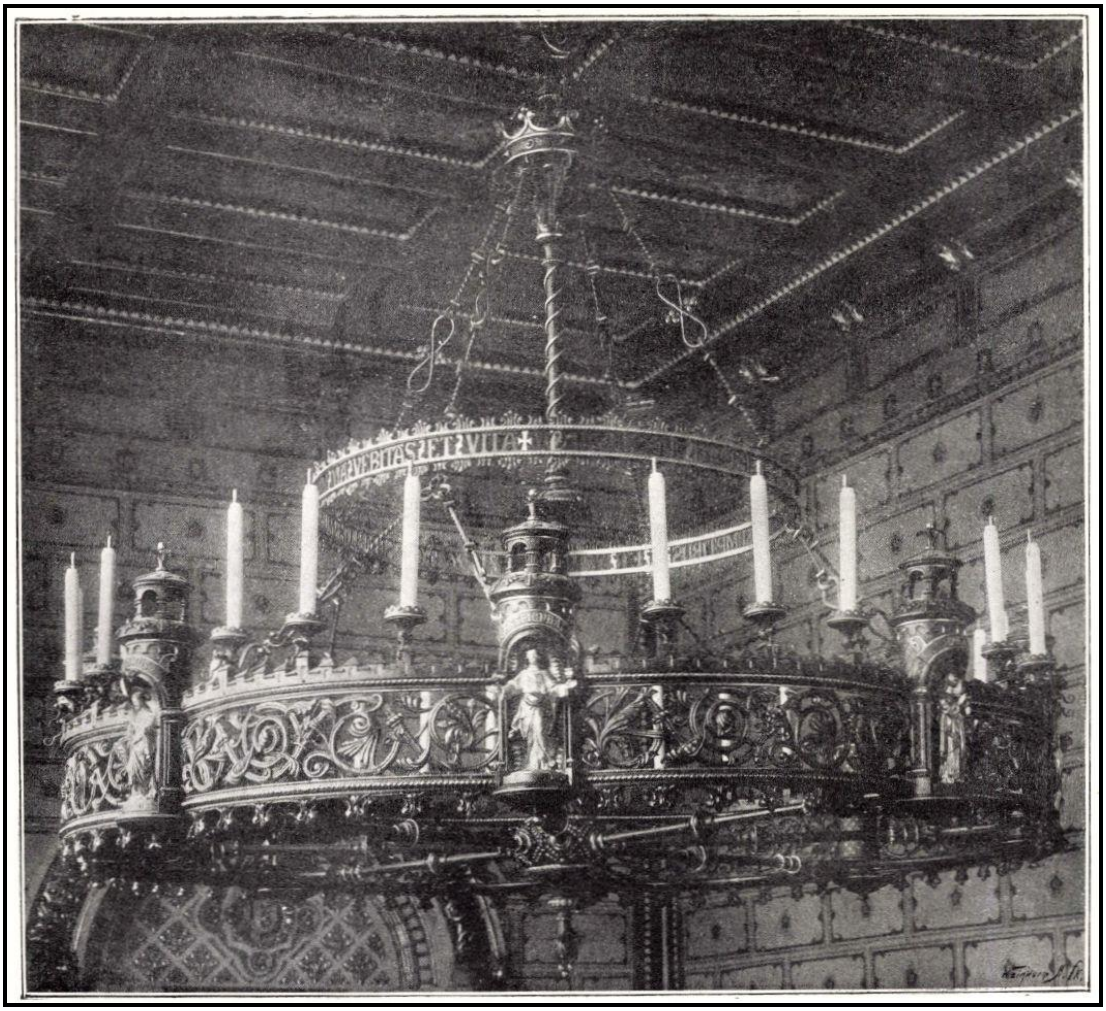
[251] A végleges épületben a nyugati irányultságú, skandináv és ó-norvég mintázatot már a mezőgazdasági múzeum igényeinek megfelelően pásztorfaragások motívumai cserélték le. ROSCH G. 2005. 51. p.

faszobrászmunka származik. A bútorokat kiegészítő kovácsolt vasmunkák Marton Lajos és Alpár Ede művei és részben kiváló szépségűek."[252] Egyedül Marton Lajos pozsonyi díszműlakatos nevével egészült ki a felsorolás, aki nem szerepelt a később felsorolt vállalkozók között, tehát a tőle származó tárgyak – a gótikus épületben is – mint kiállítási darabok kerültek be az enteriőrökbe.[253] „A jelenkori csoportban kiállított román stílusú ujabb tárgyak között nagyobb szabású nem volt, ilyenekkel csak a történelmi főcsoport román épületében találkoztunk. Itt díszítette a királyi várótermet az […] 1 méter átmérőjű gázcsillár, melyet Marton Lajos és fia pozsonyi vasművesek a pozsonyi virágvölgyi plébánia templom számára készítettek. A sárkányfej tartotta hatalmas korona a mennyei Jeruzsálemet ábrázolja. Az alsó abroncs körűi futó szalag díszítménye a vár falait s az apostolok fülkéi a bástya tornyokat jelképezik. A modern ipari fejlődésnek megfelelően a figurális rész öntöttvasból való volt, a várfalakat és bástyákat pedig lemezből hidegen domborították ki. Valóban kár, hogy e hatalmas koncepciójú munka készítője a polychrom színezést nem alkalmazta, mert a fekete alapszín és az aranyozott szegélyek kissé komoron hatottak."[254]

60. kép – Alpár Ede kovácsoltvas kandallórácsa és tüzibakja a király dolgozószobájának kandallóján. Tervezte: Alpár Ignác[255]

[252] BÁLINT Z. 1897. 33. p.
[253] Marton Lajos (19/20. század) Pozsonyi műlakatos mester. Mesterségét még céhes képzés során tanulta. Műhelyét 1851-ben nyitotta meg, majd az 1880-as évektől Marton Lajos és Fia néven működött, és sok főúri palotába (Pálffy, Esterházy, Károlyi, Csáky stb.) készített művészi lakatosmunkát. Főleg Pozsonyban és környékén dolgozott. A 19. század utolsó harmadában Jungfer Gyula mellett a legjelentősebb magyar műlakatos mester volt. Hazai és külföldi kiállításokon sikerrel szerepelt, több ízben arany- és ezüstéremmel díjazták munkáit, zsűrikben tagként vett részt. Bővebben lásd műveiről PEREHÁZY K. 1989. Ebben azonban nem ejt szót a Történelmi Főcsoportban végzett tevékenységéről. A Történelmi Főcsoportban szereplő munkáiról lásd EDVI ILLÉS A. 1897. 181. és 183. p. Önálló pavilonja is volt, amelyet a király is meglátogatott. *Fővárosi Lapok* 1896. június 16. 165. szám, 8. p.
[254] Marton Lajos csillárjának képe EDVI ILLÉS A. 1897. 181. p.
[255] MATLEKOVITS S. 1898., (EDVI I. 1898.) 239. p.

61. kép – Marton Lajos gázcsillárja a román épület királyi várótermében[256]

„A történelmi főcsoport román stílusú épületének többi helyiségeiben *Alpár* Ede budapesti vasműves munkáit láttuk. Az *Alpár* Ignác építőművész tervezte remek butorvasalásokon kívül, különösen az egyik kandallónak rácsozata és tűzi bakja tűnt fel, melyet rajza és nyers kovács munkája a modern román stilusú vasmunkák legjobbjai közé avatott.”[257]

A teljes Történelmi Főcsoport alapterülete 4580 m² volt, s az ideiglenes szerkezetű épületegyüttesre összesen 618.000 forintot költöttek.

[256] Uo. 248–249. p. közötti kép
[257] EDVI ILLÉS A. 1897. 183. p.

62. kép – A király dolgozószobája, háttérben a kandalló kovácsoltvas díszeivel – Klösz album[258]

[258] (Fortepan 82010 szám / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: BFL. XV.19.d.1.01.010)

63. kép – Oscar Grüner (1867–1921) építészeti festő műve alapján készült nyomat a Történelmi Főcsoport román stílusú épületeiről (Schroll Antal és Tsa kiadása, Bécs)[259].

[259] BÁLINT Z. 1897. 3. képtábla

3.2. Róth Miksa alkotásai a millenniumi kiállítás Történelmi Főcsoportjának román épületében (1896–1900)

Róth már a Történelmi Főcsoport kialakításakor is Alpár Ignác munkatársaként működött – amint az egy Alpár kézírásával, 1897. június 20-ról fennmaradt összesítő kimutatásban[260] szerepel. Az ebben feltüntetett kivitelezők az alábbiak voltak.

Ácsmunka: *Neuschloss Ödön és Marcell*[261] (V. Felső rakpart 10.);

Kőművesmunka: *Majorossy Géza*[262] (V. Alkotmány utca 23.);

Bádogos munka a reneszánsz épületnél *Fried Zsigmond*[263] (VIII. Baross utca 76.); a román és gót épületnél a *Zellerin gyár*[264] (VII. Nagydiófa utca 14.);

---

[260] Magyar Mezőgazdasági Múzeum – Múzeum-dokumentációs Gyűjtemény – Történeti irattár (továbbiakban MMgMK.MD.TI.) 375/1897. ikt. sz.

[261] „Neuschlosz Ödön azon családok egyikének volt a fia, a melyek a ma már nagyváros számba menő Újpestet alapították. Itt is született 1851-ben. Atyja faiparos volt, a ki fiait is az ipari pályára neveltette. Neuschlosz Ödön technikai tanulmányokat végzett Zürichben s hazatérve a Magyar Keleti Vasút építkezésénél nyert alkalmazást s a Brassó melletti alagút építésénél mint szakaszmérnök dolgozott. Később, 1873-ban belépett atyja virágzó üzletébe, melyet 1882-től fogva öccsével, Marcellel együtt vezetett s nagyarányúvá fejlesztett. A cég különösen az 1885-iki és az 1896-iki országos kiállítások építésekor végzett nagy munkát, de egyéb nagyobb építkezésekben is részt vett. A Neuschlosz Ödön és Marcel cég parkett- és bútorgyárat 1914-ben a Neuschloss-Lichtig Repülőgépgyár és Faipari Rt. olvasztotta magába.” A *Vasárnapi Ujság*, 1904. november 6. száma és HUSZÁGHNÉ KELECSÉNYI Á., 2004. [14. p.] alapján. Lásd még 246. lábjegyzetet és e tanulmány II. rész 6.2.1. fejezet 55. lábjegyzetét.

[262] Majorossy Géza (1851–1906) építési vállalkozó, építőmester - Hegyi és Majorossy, társ. Hegyi József és Majorossy Géza, építészek., V.ker. Alkotmány-u. 23. – Művei: *I. Szilágyi D. tér. Református templom (I. Fazekas tér)* 1893-96 Egytornyú, neogótikus, téglaburkolatos centrális templom, karélyos mellékterekkel. építész: Pecz Samu építőmester: Majorossy Géza; *XIV. Hősök tere Szépművészeti Múzeum* 1901-1905 Monumentális eklektikus középület, antikizáló oszlopsoros-timpanonos hármas portikusszal. építész: Schickedanz Albert és Herzog Fülöp Ferenc - építőmester: Majorossy Géza; *VI. Liszt F. tér. Zeneakadémia* 1905-1907. Háromemeletes, szecessziós oktatási épület koncerttermekkel. Építtető: Vallás és Közokt. Min., építész: Korb Flóris és Giergl Kálmán építőmester: Majorossy Géza. (DÉRY A. 1991 Majorossy Géza 44, 70, 73, 123, 159. p.) „*Erzsébet körút 18. – Kertész u. 7. A bérház* tervező- és építőpárosa Hegyi József és Majorossy Géza. (Épült: 1880–1890); *Erzsébet körút 20.* szám alatti lakóépület építtetője szintén Schneider Alajos, a tervező-és kivitelezőpáros pedig Hegyi és Majorossy (épült 1888-1890). Hegyi József és Majorossy Géza nevével az *V. kerületi Petőfi Sándor utcai Postapalotánál* is találkozhatunk. A Posta kérésére az építőpáros 1890–1891-ben az utcai homlokzaton két sarokkupolát épített, ezeket azonban 1906-1908 között lebontották. Majorossy Géza építőmester és cége végezte a kivitelezést a *Váci utca 15. szám alatti szecessziós üzlet- és lakóház*nál, a *Nagy Ignác utcai unitárius templomnál*, a *Pénzügyminisztérium* épületénél, és például a *Rákóczi út és Puskin utca sarkán* álló eklektikus társasháznál is. A *Soroksári és Kén utca* sarkán olcsón bérelhető munkáslakásokat magában foglaló házak kőfaragványai is Majorossy munkái.” (Turai Bernadett és Tálosi Lilla írásai – BUDAPEST100 http://budapest100.hu/erzsebet-korut-18/ ; http://budapest100.hu/erzsebet-korut-20/
A Budapesti Egyesült Kőműves- és Kőfaragósegédek Beteg és Rokkant-Segélyző és Temetkezési Egyletének elnöke volt (VIII. ker, MáriaTerézia-tér 4.). Egy 1896. évi híradás szerint: „A magyar építő- és műszaki rajzolók igen üdvös mozgalmat fejtenek ki a maguk érdekében; egyesületet alakítottak Majorossy Géza építőmester elnöklete alatt. A belügyminiszter már jóváhagyta az újdonsült egylet alapszabályait, amelyeket immár 150 tag ismer el.” (*Pesti Hírlap,* 18. évf., 8. szám, 1896. január 9.)

[263] Fried Zsigmond (1860–) műépítészeti bádogos, légszesz- és vízvezetéki tárgyak készítési iparüzlet tulajdonos. Műszaki iroda és gyár: VIII. Baross-u. 76.

[264] Zellerin Mátyás (Sopron, 1831 – Budapest, 1893. jún. 15.), bádogos és ércműves. Budapesten a legelsők között gyártott világítógáz-készülékeket. Színház világítási berendezések készítését is kezdeményezte, az Operaház eredeti világítási berendezése tőle való. A gyár egészalakos szobrokat és domborított rézszobrokat is készített Szász Gyula szobrász felügyelete mellett. Úttörő volt a vízvezetéki és fürdőszoba-, úgyszintén a légfűtési és szellőztető berendezések gyártásában. Az Országházban a kor legmodernebb, mind a mai napig

Cserép- és palafedő munka: *Kirschenbaum Gusztáv*[265] (Csömöri út 34.a.);

Tetőlemezfedés: *Biehn János*[266] (IX. Ferencz körút 46.);

Asztalos munka: *Michl Alajos* [267](VIII. Nagytemplom utca 17.);

Festőmunka: *Glaser János*[268] (II. Ponty utca);

Cement- és terrazo munka: *De Pol Luigi*[269] (VI. Vörösmarty utca 49.);

működőképes gőzfűtési fűtési rendszerét a Zellerin Részvénytársaság készítette, de itt készültek ugyancsak a Parlament páncélos vitézfigurái is. A Tőzsdepalota munkáiból is részt kapott. 1893-as öngyilkossága után az alapító vállalkozását özvegye és utódai vitték tovább részvénytársaság formában (Zellerin M.-féle gyár Rt.) 1907. évi megszűnéséig. Egy ideig Oetl Antal volt a képviselője. – Forrás: MÉL, URBFACE honlap http://urbface.com/budapest/a-kemikal-irodahaz és http://urbface.com/budapest/a-volt-zellerin-vas--es-femarugyar – Öngyilkossága okairól lásd Elsikkasztott gyár. Miért lett öngyilkos Zellerin Mátyás? *Budapesti Hírlap*, 13. évfolyam, 278. szám, 1893. október 8.

[265] Kirschenbaum Gusztáv (?–1906) cserepesmester az Ezredéves Kiállítás Történelmi főcsoportjának munkáin kívül még nevesebb megbízása volt 1894-ben a Fasori Ág. Hitv. Ev. Főgimnázium épületének és a Szilágyi Dezső téri ref. templomnak a tetőfedése. Ő dolgozott a Budapesti Első Gyermekmenhely Egylet Központi Intézeténél is. (Kiss István: A budapesti első gyermekmenhely-egylet új központi intézete. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 33. évfolyam (1899) 3. szám, 93. p.) 1906-ban öngyilkos lett, de örökösei ifjabb Kirschenbaum Gusztáv (özv. Kirschenbaum Gusztávné bejegyzett névvel, változatlan címen) továbbvitték a vállalkozását, még az 1922/23-as Budapesti cím- és lakásjegyzékben is szerepel.
„Ma délelőtt tizenegy óra tájban a Városmajor kopár fái alatt egy padon ülve szivén lőtte magát a főváros egyik ismert nagyiparosa és vállalkozója: Kirschenbaum Gusztáv pala- és cserépfedőmester. Egy rendőr akadt rá a holttestére. A földön, a pad alatt, kicsiny papirosdarabon e fölirás volt olvasható: »Én Kirschenbaum Gusztáv vállalkozó vagyok, lakom a Bezerédy-utca 10. száma alatt.« Tettének oka: kártyaveszteség és szerencsétlen üzleti spekuláció. Az öngyilkos holttestét bevitték a törvényszéki orvostani intézetbe. — A Józsefvárosi Kaszinó annak kijelentésére kéri föl lapunkat, hogy Kirschenbaum ott nem kártyázott soha, mert nem is tagja a kaszinónak, a melyben különben a hazárdjáték tilos. Cikk: (Öngyilkos vállalkozó.) *Budapesti Hírlap,* 1906. 26. évf., 306. szám, 1906. november 7.

[266] Biehn János, aszfaltvállalkozó. A fal- és tetőszigetelések, illetve aszfaltozások terén a kiegyezés után szinte egyeduralkodó helyzetbe került az 1871-ben létesített a The Neuchatel Asphalt Comp. Ltd., amelynek idővel osztoznia kellett a piacon a Magyar Aszfalt Rt.-vel, és Biehn János aszfaltgyárával. DÉRY A., REKLÁMOK; Biehn János aszfalt- és kátránygyára Kispest, 6 lóerős géppel és 500 munkással van feltüntetve Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye monográfiájában, (Borovszky: PEST-PILIS-SOLT-KISKUN, 1910. 88. p.). a Bihar vármegyeiben pedig mezőtelegdi fedéllemezgyárát említik külön. (Borovszky: BIHAR VÁRMEGYE, 1901, 116. p.) A Minisztertanács 1910. május 18-i (17.) ülésén a Ferenc József-rend lovagkeresztjének adományozására terjesztették elő a Műegyetem építésének munkálatai érdeméül. Reklámja szerint: „Biehn János aszfalt- és kátrány termékek Budapest, Kispest és Mezőtelegd. Központi iroda: Budapest, IV. ker. Ferencz krt. 46. Ajánl: Magyar aszfaltbitumenből készült valódi aszfalt-fedéllemezeket, Biéhnolt, Carbolineumot. Vállal: Fedéllemez befödéseket. Faczement befödéseket. Mindennemű aszfaltozásokat. Nedves falak gyökeres szárazzá tételét aszfalttal.” (*Köztelek*, 1899. ápr. 29.) Számos budapesti építkezésben (Fasori Evangélikus Gimnázium, Klotild palota, New York palota, Operaház), de a Kecskeméti Katona József Színház építésében is részt vett a vállalkozás. Mezőtelegdi üdvözlőlapon szerepel gyárának képe Wágner V. fényképész Nagyváradi kiadásával, „mint helyi nevezetesség”. Jogutódja: Aszfaltútépítő Vállalat.
http://postcards.hungaricana.hu/hu/view/front/70124/?bbox=-268%2C-2324%2C3679%2C60

[267] Michl (Pizinger) Alajos, később Michl Lajos (1870–1940) asztalos üzeme a kor egyik legfoglalkoztatottabb műhelye volt. Családilag Alpár unokahúgának, Alpár Gabriellának a férje volt. (ROSCH G. 2005. 58. p. lábjegyzetek). Lásd 250. számú lábjegyzetet!

[268] Glaser [Glázer] János (?–1905. ápr. 9.) templomfestő. Lásd 247. számú lábjegyzetet!

[269] De Pol Luigi, V. ker. Akadémia-u. 6. (Cementöntödék és a Mozaik- és mozaiklemez készítők között, 1883/84-ben még e címen); Halálhíre: „De Pol Luigi, épitő-iparos körökben általánosan ismert cementgyáros és vállalkozó, ma hunyt el itt Budapesten rövid szenvedés után életének 57-ik évében, ő volt ama szakférfiak egyike, kik Magyarországon a cement-teknika terjesztésének és fölvirágoztatásának alapját megvetették. Ezen a téren szerzett kiváló érdemeinek elismeréséül, ő felsége 1885-ben, a koronás arany nagy érdemkereszttel tüntette ki. Szakkörökben igaz részvéttel fogadták e kiváló nagyiparos elhunvtáról szóló hírt.” (*Budapesti Hírlap*, 16. évf., 58. szám, 1896. február 28.). 1898-ban már özvegye vitte tovább a céget. Cementépítkezési vállalatok címen, ekkor már a Vörösmarty u. 49. szám alatt. – 1902/1903-ban a BUDAPESTI CZÍM- ÉS LAKJEGYZÉK-

Szobrászmunka a reneszánsz épületnél: *Veran József*[270] (VIII. Dobozi utca 77.), a román és gót épületnél *Langer Ignác*[271] (VIII. Baross utca 87.);

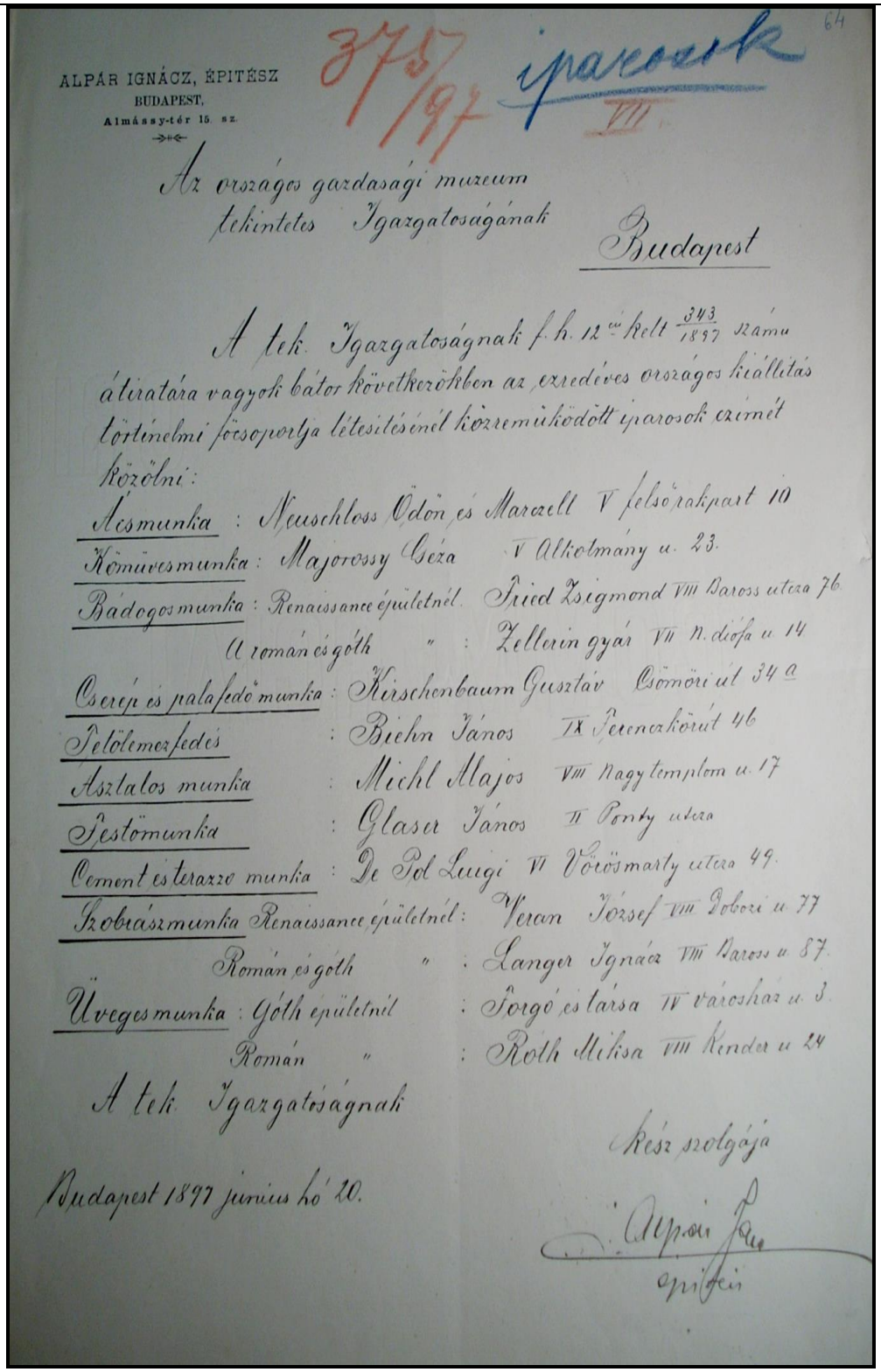
Üveges munka a gót épületnél: Forgó és társa[272] (IV. Városház utca 3.), a román épületnél *Róth Miksa* (VIII. Kender utca 24.)

ben: De Pol Luigi, czégb. De Pol Lajos Achilles, granitto-, terazzo- és betonburkolási vállalati üzlettul. VI, Vörösmarty-u. 49. 1906-ban a sorozatos behajthatatlan követelések miatt árverési hirdetményekben szerepel az örökösök által vezetett üzlet.

[270] Verán József, szobrász. Szandház Károly (1824–1892) – Szandház Ferenc (1827–1902) közös és Huszár Adolf (1843–1885) műhelyében dolgozott. Huszár 1885-ben bekövetkezett halála után igényt tartott mestere megbízatására, a Magyar Nemzeti Múzeum díszlépcsőházi kandelábereinek elkészítésére. Bár művésztársai igazolták, hogy a kandeláberek mintáit Verán készítette, az építtető Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium pályázatot írt ki e munkára. Egykori címe; X. Mosonyi út (1880-as évek vége), később VIII. Práter u. 44. Verán József gyakorlott kőfaragómester volt; neobarokk jellegű rátétek – íves kagylódíszek, pajzsok, puttófigurák, stb. – készítésére vállalkozott. Műveiből: *Állatkerti Főkapu* (Verán az ornamenseket készítette); *VII. Rottenbiller u. 39.* 1887 (A félköríves kapu felett groteszk-fejes zárókő. Az első emeleti ablakok felett, szegmensívű szemöldökpárkányban kagylódíszek, a főpárkány képszékében puttó- és fejdomborművek, füzérdísz-láncban); *V. Markó u. 22*. *Önkéntes Mentőegylet,* 1889–1890 (Faragott kő tagozatok. Kapu felett fekvőtéglány alakú, tagozatos keretezésű, barokkos keretű mezőben a mentőegylet címere); *V. Gerlóczy u. 1.,* 1891 (Eklektikus épületdíszítő tagozatok, címerek és maszkok.); *XIV. Városliget Millenniumi Kiállítás. Reneszánsz épületcsoport, 1896*; *VIII. Baross u. 65-67. VIII. kerületi elöljáróság,* 1899. (Eklektikus épületdíszítő tagozatok. A rizalitok első emeleti ablakai felett a szemöldököket sasfigurák közrefogta címerpajzsok ékesítik. Az épület figurális szobrászati díszeit id. Mátray Lajos alkotta.) DÉRY A. 1991. 34, 141 – 142. p.

[271] Langer Ignác (1857 – Budapest, 1927. május 26.) Lásd 248. számú lábjegyzetet!

[272] A Forgó és Társa műhely a Millenniumi kiállítás Történelmi Főcsoportja gótikus épületének üvegezésén kívül Róth Miksa mellett a kor legkeresettebb üvegfestő vállalkozása volt. Üvegművészet-történeti munkák mindig méltatva, de csak érintőlegesen említik. Forgó István, csongrádi (1830–1901) és leszármazottainak vállalkozásáról bővebben lásd a TEMPLOMABLAK ANNO… blogon fellelhető (Tóth Erzsébet és Sós Károly kutatásaiból eredő, 2017-ben több mint 20) ismertetést.
http://templomablakanno.blog.hu/2011/06/13/csongradi_forgo_istvan Üvegkereskedelmi tevékenysége mellett olyan grandiózus üvegfestészeti munkákkal is foglalkozott, mint például a Magyar Néprajzi Múzeum üvegablakai. Róth Miksa az Országház üvegmunkáinak első fordulóján még a tőkeerős Forgó céggel együtt pályázott és nyert (a Kratzmann céggel szemben), de a parlamenti üvegfestő munkák második részletének tervezésére és megvalósítására kiírt pályázaton már önállóan adott be árajánlatot Róth Miksa, és az 1897. február 22-én kelt bírálat szerint mind leggazdaságosabb árajánlatával, mind annak színvonalával ő nyert a Forgó és Társa és egyéb cégekkel szemben. (FÉNYI T. 2005. 24. 55. 56. p.) A Forgó cég részt vett az Iparművészeti Múzeum, a Műegyetem, valamint a királyi palota üvegesmunkáiban is. A New York palota hatalmas tükörüveg ablakainak beépítése pedig akkoriban formabontó újdonságnak számított. Az 1885. évi Budapesti Általános kiállítás után kitüntetésképpen díjmentesen nemesi címet adományozott számára az uralkodó, 1885. nov. 12-én. MNL OL: Királyi Könyvek 68.659 –
https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_68_0659/?image=0&pg=636&bbox=-744%2C-1982%2C2305%2C-24 – Az ugyanitt, 1886. szeptember 3-án tett bejegyzés szerint pedig 1012/1886. eln. szám alatt a „csongrádi" nemesi előnevet nyerte el díjmentesen.
https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_68_0704/?image=0&pg=652&bbox=-744%2C-1971%2C2305%2C-13

ALPÁR IGNÁCZ, ÉPITÉSZ
BUDAPEST,
Almássy-tér 15. sz.

375/97 iparosok VII. 64

Az országos gazdasági muzeum
tekintetes Igazgatóságának
Budapest

A tek. Igazgatóságnak f. h. 12-én kelt 343/1897 számu
áiratára vagyok bátor következőkben az ezredéves országos kiállitás
történelmi főcsoportja létesitésénél közreműködött iparosok czimét
közölni:

Ácsmunka : Neuschloss Ödön és Marczell V felső rakpart 10
Kőmüvesmunka : Majorossy Géza V Alkotmány u. 23.
Bádogosmunka : Renaissance épületnél. Sried Zsigmond VIII Baross utcza 76.
A román és góth " : Zellerin gyár VII N. diófa u. 14
Cserép és palafedő munka : Kirschenbaum Gusztáv Csömöri út 34 a
Fölömezfedés : Biehn János IX Ferenczkörut 46
Asztalos munka : Michl Majos VIII Nagy templom u. 17
Festömunka : Glaser János II Ponty utcza
Cement és terazzo munka : De Pol Luigi VI Vörösmarty utcza 49.
Szobrászmunka Renaissance épületnél: Veran József VIII Józsefi u. 77
Román és góth " : Langer Ignácz VIII Baross u. 87.
Üvegesmunka : Góth épületnél : Sorgó és társa IV városház u. 3.
Román " : Róth Miksa VIII Kender u. 24

A tek. Igazgatóságnak

Készszolgája

Budapest 1897 junius hó 20.

Alpár Ig.
épitész

64. kép – A Történelmi Főcsoport munkálatainál közreműködött szakemberek listája, 1897[273]

Róth Miksa 1943-ban kiadott visszaemlékezésében az alkotás folyamatáról a következőket írta: „Az üvegfestő […] festményét sohasem készítheti el a helyszínén, hanem azt mindig műhelyében kell elkészítenie. Tehát transzponálva dolgozom és ekkor az

[273] MMgMK. MD. TI. 375/1897. ikt. sz. 1897. június 20.

üvegfestmény képe csak képzelésemben alakul ki."[274]

Talán ennek a még alakulóban lévő elképzelésnek, talán az építtetőkben megfogalmazódott más elvárásoknak tulajdonítható, hogy Czobor Béla 1895-ben a még készülő ablakok ábráit Róth-hoz látogatva másként írta le, mint ahogyan azok a későbbiekben megvalósultak. Egyetlen ablak lehetett már félkész állapotban, a többi még csak tervezetként az üvegművész fejében. „A váróteremnek három szép üvegfestett ablaka készülőben van: az egyiken azon jelenetet ábrázolta a művész, amint Asztrik érsek szt. Istvánnak a koronát hozza; a másikon a *leglovagiasabb magyar király, szt. László képe* lesz látható, s a harmadikon azon iparművészetileg érdekes tényt fogjuk szemlélni, amint az *első magyar királyné, Gizella a mai koronázási palástot hímezi*."[275] E tény arra enged következtetni, hogy ezek az ablakok Róth-tervezések voltak és Czobor előbbi leírásakor még nem kristályosodott ki az elképzelése az ábrázolandó témákat illetően.

1896. március 1-jén a Szarvas és Vidéke című lap a román épület „pallace részének" „serényen folyó" építéséről adott tudósításában már kis változással írta le az előbbi üvegfesmény-rajzokat: „A teremnek három hatalmas ablaka van, melyekbe az üvegfestés remeki kerülnek. Az elsőben szent István, a másodikban szent László a harmadikban *szent Margit alakja* lesz s mindegyik szentet gazdag díszítésű, középkori izlésű keret fogja körül".[276]

A megvalósult épületről készült korabeli leírások már más történelmi jeleneteket említenek. Czobor Béla írása szerint: „A palotának két bejárata van. Az egyik a torony [Kínzótorony] csarnokából, a másik a palotához csatlakozó keresztfolyosóból nyílik. Az előbbi bejárat gerendás mennyezetű előszobába vezet, mely Ő Felsége kíséretének van szánva; innét a váróterembe jutunk, mely a pécsi dóm kápolnáihoz hasonlón gazdagon polychromirozott s mezőkre osztott famennyezettel bír. Három hatalmas ablak világítja meg a termet, melyek üvegfestményei a magyar történelem ugyanannyi kimagasló eseményét ábrázolják. Az egyiken azon jelenetet látjuk, a mint Asztrik érsek szent Istvánnak II. Szilveszter pápától a koronát hozza s ünnepélyesen átnyujtja a fejedelemnek. A másikon Magyarország magna chartájának, az arany bullának kiadása ábrázoltatik, a mint II. Endre királyunk alattvalóinak ezt a híres szabadság-levelet, mely alkotmányunknak ma is alapja, átadja. A harmadik üvegfestményen Nagy Lajos királyunk látható tudósoktól és művészektől környezve."[277]

Bálint Zoltán kortársként az épület architektúrájának elemzésekor a megvalósult ablakok ábrájaként ezt közölte: „A helyiséget egy hármas ablak világítja meg, melynek Roth Miksa üvegfestőnk művészi tudását dicsérő üvegfestményei csak megtörve bocsátják be a nap fényét. A festmények történeti jeleneteket ábrázolnak Szent István, II. Endre és Nagy Lajos

[274] RÓTH M. 1943. 22–23. p.

[275] CZOBOR B., 1895. 16. p.

[276] A KIRÁLY SZOBÁI, 1896

[277] CZOBOR B. – SZALAY I. 1897–1901. Csizik Gyula negatív kritikával említi ezen ablakokat: „Ő Felségének termeiben a hármas ablakcsoport áll első helyen: középen Szent István, jobbra II. Endre és balra Nagy Lajos alakos csoportjaival. Ezek az ablakok értékben, egészben a kápolnabeliek fölé helyezhetők. A rajz, tagozás, egyszerű értelmes arhitektura, (a középső ablakon czímerekkel élénkített) szép bordűrök csak dicséretet érdemelnek. A csoportok kompozicziója és az alakok rajza is jó, csak megint modern, nincs benne semmi középkori karakter." CSIZIK Gy. 1897. 186–187. p.

királyaink életéből."[278] Később pedig a király fogadótermének [másutt pihenőszoba] berendezésénél ő is említi: „Ablakai szintén gazdag festésüek és csak megtört fényt bocsátanak keresztül."[279]

A történelmi főcsoport épületeiről a leghitelesebb forrásunk, Alpár Ignác 1897-ben publikált leírásában külön felemlítette Róth Miksát: A román épület úgynevezett váróterménének[280] „egyik hosszú falán három nagy ablakon át ragyogó gazdaságban színes világosság szűrődik be. Roth Miksa üvegfestő készítette a három ablakot, melyek a királyi lakosztályban és a kápolnában levő üvegfestésű ablakokkal együtt fényesen hirdetik művészi tudását és műintézetének munkabírását."[281] Ugyanitt említi, hogy a királyszobák részét képező fogadóterem „boltozatos helyiség, a melybe nyugvó ágygyal berendezett fülkét építettem be. A gazdag festett ablakokban Ő felségeik képeit látjuk".[282] Innen tudjuk, hogy e termet díszítő, Ferenc Józsefet és Erzsébet királynét ábrázoló kettős üvegfestmény szintén Róth Miksa műhelyéből került ki,[283] de hírt adtak e tényről az újságok is, amikor az ide látogató király tetszésnyilvánításáról adtak tudósítást.

A román épület kolostorszárnyának királyi váróterében Róth által alkotott három festett ólomüvegablak, a – talán ugyancsak kabinetüveg-jellegű beépítéssel készült – két, királyi portrét ábrázoló ablak és ugyanígy a többi egyszerűbb, de színes üvegezési munka[284] a román szárny végleges anyagokból történő felépítése után már nem állt fenn. 1908-ban pedig a román épület üveg-kivitelezési munkáit Gaál *[sic!]* Lajos üveges[285] nyerte meg alacsonyabb

[278] BÁLINT Z. 1897. 33. p.

[279] Uo.

[280] „…egyoldalt az előszobából nyílik, más oldalt a kolostorudvarból közvetetlenül közelíthető meg. Tizenegy méter hosszú, hat és fél méter széles, négyszögű, magas helyiség ez." ALPÁR I. 1897. 157. p.

[281] Uo.

[282] ALPÁR I. 1897. 159. p. Ugyancsak leírja Csízik Gyula is (művére általánosan jellemző negatív hangvétellel): „Nem ily kiváló megint a hálóterem ornamentális két ablaka: a király és a királyné az ablak ornamentes mezőibe illesztett, finom kivitelű, karczolt és gyengén színezett, de ezekbe az ablakokba nem illő kerek képeivel. A dolgozó szoba három ablakának felső félkörü részén lévő monogrammos és czímeres apróságok, nemkülönben a szomszédos fülke ablakainak ily részletei jól sikerültek." CSIZIK Gy. 1897. A közönség és különösen az ábrázolt uralkodók tetszésnyilvánítása megkérdőjelezi ezt az előbbi kritikát. (*Magyar Estilap*, 1896. május 2. 4. p. FÉNYI T. közlése.)

[283] A kerek, kabinetüveg jellegű, színes, üvegfestésű arcképekhez hasonló mű, mely Ferenc Józsefet ábrázolja és keletkezési kora nem ismert, Róth Miksa személyes hagyatékából fennmaradt a Róth Miksa Emlékházban, nem kizárható, hogy ez vagy ilyen lehetett a helyiségben. (FÉNYI T. szóbeli közlése.)

[284] A Czobor Béla leírását kísérő képek között a kolostor keresztfolyosóját (ma kerengő) ábrázoló, kőtár jellegű kiállítási tér tó felőli hármas ablaknyílásai is be voltak üvegezve. Az általa írt szöveg is erre enged következtetni: „A négyszög alakban épült keresztfolyosó gazdagon díszített oszlopos nyílt árkádjaival (23– 26. ábra) határolja körül a kolostor csinos udvarát, a tó felé pedig ékes ablakai kilátást engednek a szabadba". CZOBOR B. – SZALAY I., 1897–1901. 31. p.

[285] Gál [Gaál] Lajos, épületüveges, üveg- és porcelánkereskedő, képkeretező. 1910-ben a Budapesti Cím- és Lakásjegyzék szerint lakcíme II. kerület Vérmező út 2. volt, 1914. évi reklámján II. Széna tér 7. Itt a Heliosin-művek rézdíszmű üvegezési szabadalmával rendelkező vállalatként is hirdeti magát. (Lásd a tanulmány 448. oldalán a reklámok között). A városligeti Iparcsarnokban 1911-ben megrendezett hatodik tavaszi ipari vásáron szerepelt cikkeivel. „Gál Lajos épület-üveges szabadalmazott diszmű-üvegező vállalata (Budapest, Széna-tér 7. szám) igen szép kollekcióval tűnik ki. A vállalat színes üvegablakokat készit, sokkal szebben, nem ólmozottan, hanem egy darabban és ötven százalékkal olcsóbban. Az eddigi módszernél ez az üvegablak ennél fogva nemcsak sokkal szebb és jobb, hanem mint a ház bájos disze, sokkal olcsóbban is megszerezhető. Kálmán államtitkár nagy gyönyörűséggel nézte a cég gyűjteményét és elismerését fejezte ki a cég főnökének, Gál Lajosnak." (*Budapesti Hírlap*, 31. évfolyam, 78. szám. 1911. ápr. 2. 44. p.) A cég egészen az 1940-es évekig megtalálható – végül Gál Lajosné özvegy tulajdonában – az újságok híradásaiban. – MMgMK. MD.

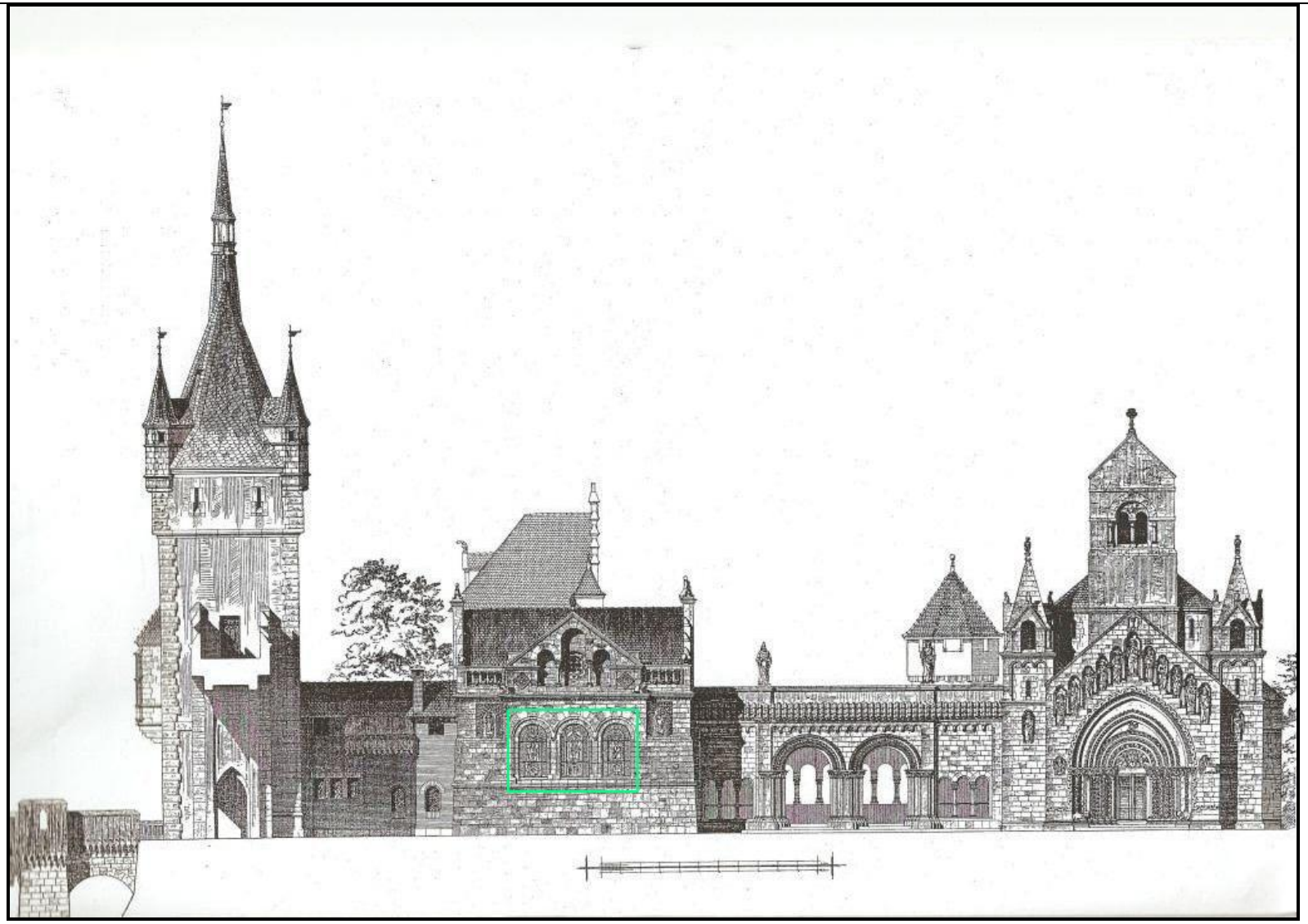
árajánlatával. Forster Kálmán FM. miniszteri tanácsos 1908. június 24-én írta alá az engedélyt[286] Gál Lajos megbízására, azaz, hogy a román épületcsoport díszüvegezési munkáinak szerződését 3288 korona 75 fillér összegért megköthesse a bizottság vele. Az Építési Napló szerint 1908. október 29-ére „Gál Lajos az összes üvegezési munkákkal elkészült" vagyis teljesen befejezte a román épületben (még a nem díszüvegezést, így a lakás üvegezési munkáit is.)[287]

Részletesen megnézve a román épületben Róth Miksa által tervezett és kivitelezett ablakok jellegét és a rájuk fellelt forrásokat elemezve, néhány új, eddig talán fel nem dolgozott adatra bukkantunk.

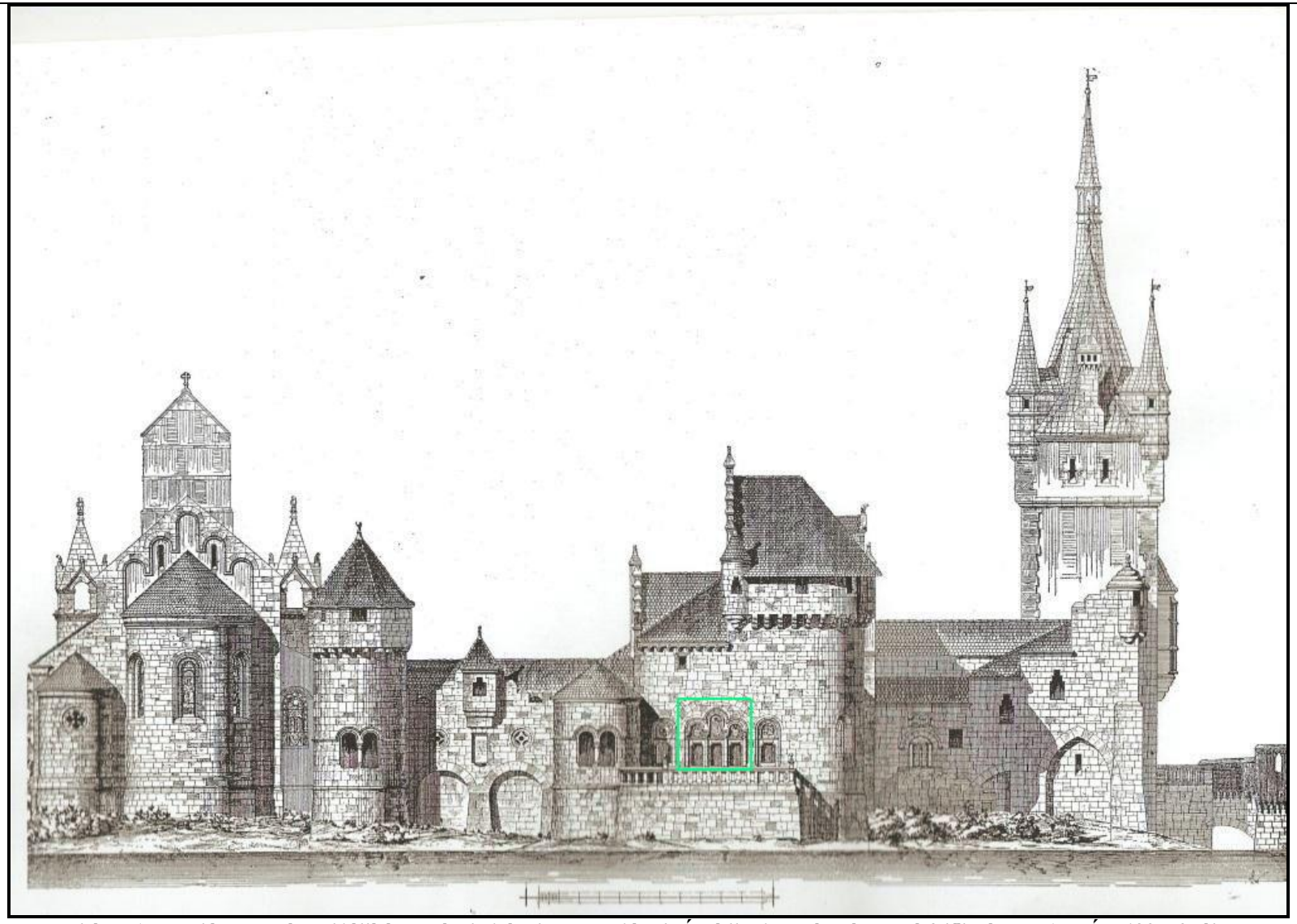
Tervdokumentációs anyag. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Építése. (Továbbiakban MMgMK. MD. TD.) Építési Bizottság 29/1908. számon iktatott irata.

[286] 47.341-IX/B. FM. ikt. sz. leirat. 29/1908. MMgMK. Építő Biz. iratai.

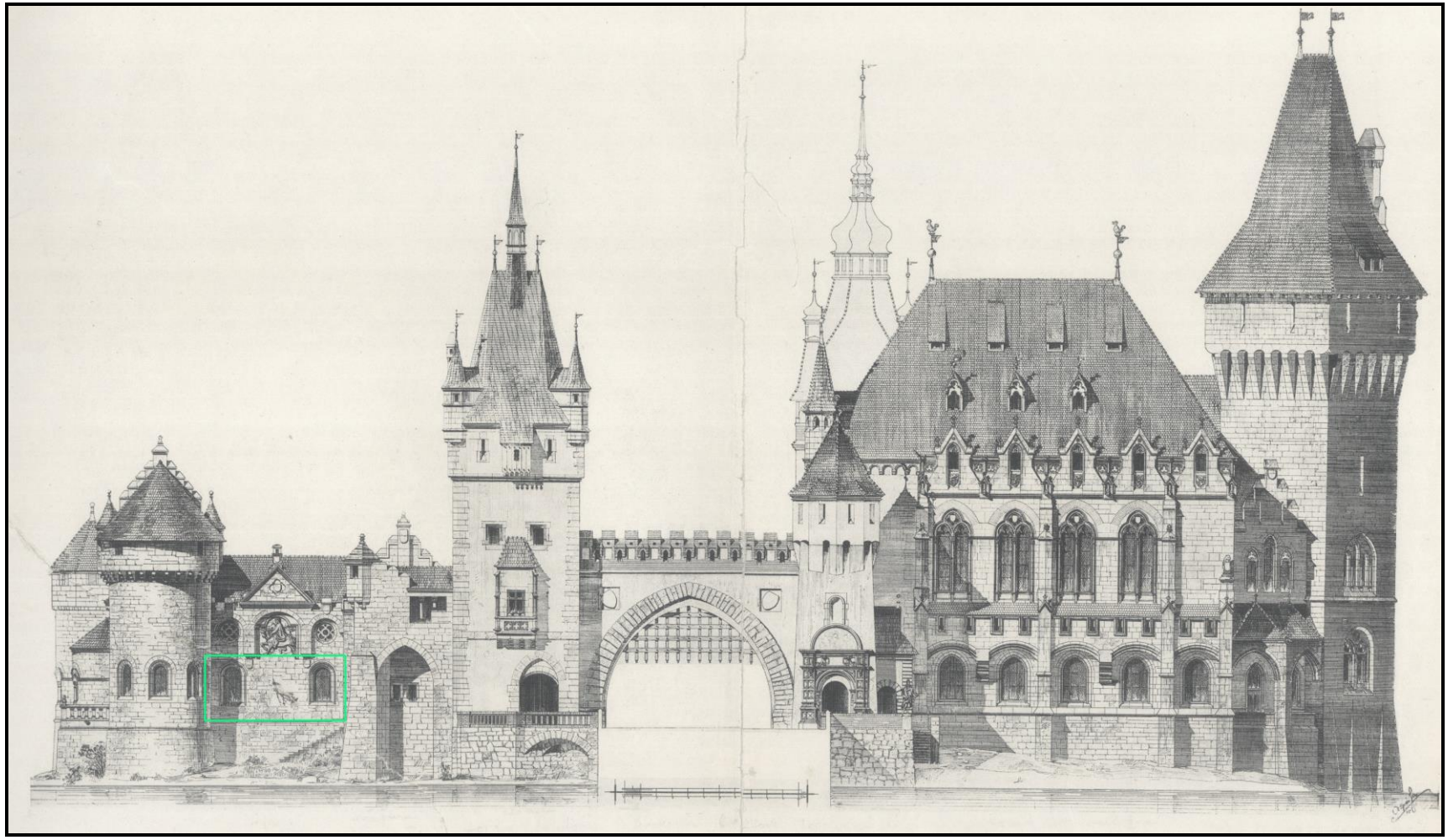
[287] MMgMK. MD. TD. 639. Magyar kir. Mezőgazdasági Múzeum Építésvezetőség építési naplója. Román csoport építési naplója, 1906. okt. 22. - 1908. dec. 17.

65. kép – Az ezredéves országos kiállítás történelmi épületcsoportjának Árpádkori román része az udvar felől nézve – ALPÁR, 1897. 3. ábra

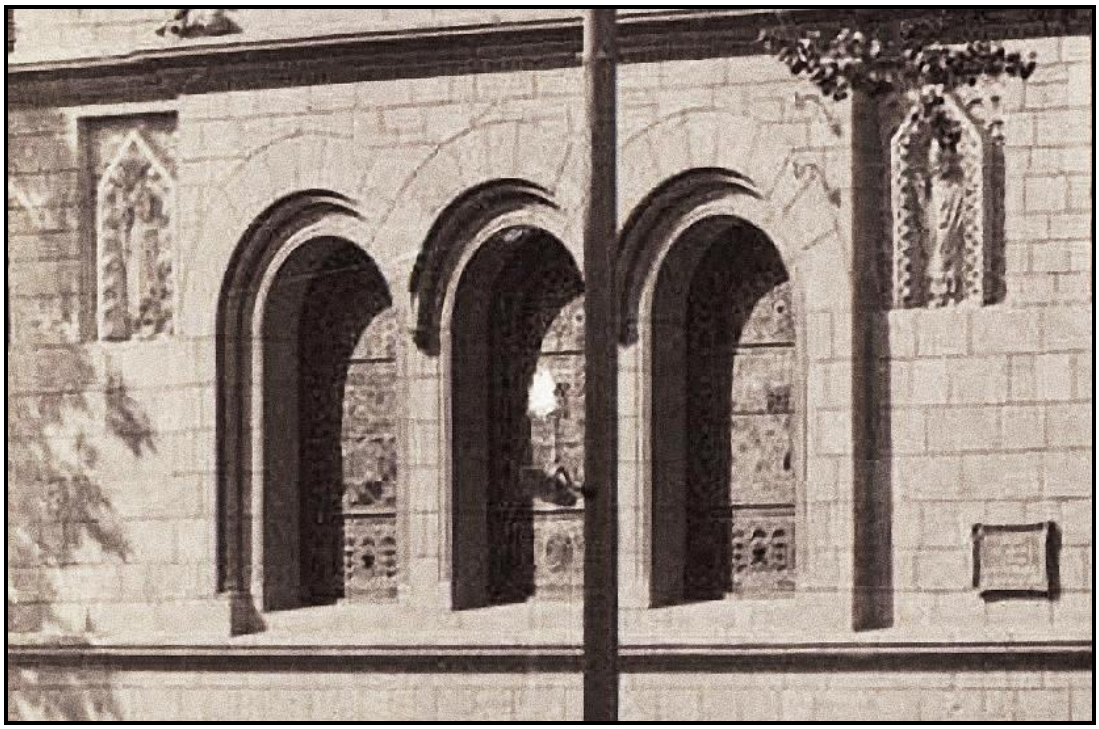

66. kép – Az ezredéves országos kiállítás történelmi épületcsoportjának Árpádkori román része a tó felől nézve – ALPÁR, 1897. 2. ábra

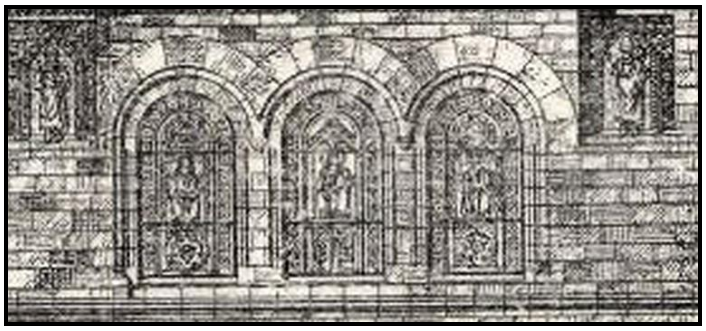

67. kép – A millenniumi kiállítás Történelmi Főcsoportjának román és gótikus épületei a nyilaskapuval (Fénynyomat Divald Károly műterméből.) MMgMK. MD. 97.

A korabeli homlokzati ábrázolásokon a külön is megemlített, díszes ablakoknak behatárolható a helye, de miután a terveken csak stilizált rajz látható, így nem tudjuk egyértelműen azonosítani az ábrát. A belső, várudvarra néző, Szent Asztrik püspök és Szent István király reliefje közötti három nagy üvegablak biztosan emberi alakokat tartalmazott, ez a tény az 1897. évi Alpár beszámoló képmellékletén jól kivehető és ugyanígy az 1896-os millenniumi kiállításról készült Klösz-album felvételéből is. Sőt az is látható, hogy az ablakok közepén a jeleneteket kabinetképszerűen komponálta meg Róth, azok a nyitható, középső, legnagyobb ablakfelületein voltak elhelyezve.

68. kép – A román épület királyi váróterem helyiségének várudvar felőli ablakai[288]

69. kép – A három üvegablak Alpár 1897. évi tervrajzán[289]

[288] A millenniumi kiállításra épített történelmi főcsoport román kori épületegyüttese a Jáki kápolnával. Klösz foto. A fotófelvétel 1896-ban készült. Kivágva a román kerengőt is ábrázoló fotóból. Forrás: Wikimedia Commons https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2f/Budapest._Vajdahunyad_v%C3%A1ra%2C_rom%C3%A1n_kori_%C3%A9p%C3%BCletegy%C3%BCttese%2C_J%C3%A1ki_k%C3%A1polna._-_Fortepan_82809.jpg (Fortepan 82809 szám / HU. Budapest Főváros Levéltára. XV.19.d.1.09.157.)

[289] A 65. kép nagyított részlete.

A Néprajzi falura kitekintő, balusztrádos erkélyre nyíló két ajtó és a közöttük lévő hármas ablak díszüvegezéséről nem maradt fenn említés és adat, ez volt a király dolgozószobája *(66. kép)*. Az uralkodót és feleségét ábrázoló üvegfestmények a boltozatos fogadóterem (a helyszínrajzon 2. számmal jelzett)[290] észak-nyugatra nyíló két ablakán voltak ***(****67. kép****)***, melyekről azonban – egyáltalán még az épületnek erről a homlokzati részéről sem – korabeli fotófelvétel nem lelhető fel.

Ferenc József kiállításon tett látogatásáról részletesen beszámoltak a korabeli lapok, így a Magyar Estilap már május 2-án, a kiállítás megnyitása napján hírt adott róla: „Ő Felsége megtekintette a történelmi csoport román részében levő királyszobákat is, melynek berendezése nagyon tetszett neki. Itt legtovább kötötte le a fenséges Úr figyelmét a gyönyörű üvegfestések, melyek Róth Miksa műtermében készültek. Pompás dolgok! Szólt Ő Felsége, akinek különösen tetszett a saját, valamint a királyasszony üvegfestésű arcképe. Valóban Róth Miksa festményei méltóak a király dicséretére, mert remek kivitelű és igen finom dolgok, melyek a megjelent notabilitásoknak is nagyon tetszettek."[291]

Később ugyancsak a Magyar Estilap visszatérve a király látogatására így írta azt le: „Elhagyva a kereskedelmi, pénz és hitelügyi pavillont a király kiséretével ismét, a szakadó esőben átmegy gyalog a vajdahunyadi várat ábrázoló történelmi csarnok középkori részébe vezető fahídhoz. Először a jáki templom [mellett] levő királyi termekbe vonult. A király nagy tetszéssel szemlélte a remek üvegfestményeket, melyeket Róth Miksa készített. A művészt be is mutatták Őfelségének, aki megkérdezte: Budapesten van a műterme? – Igenis felség. Festményi igen szépek, nagyon tetszenek nekem!"[292]

Kortárs értékelések (Czobor Béla, Györgyi Kálmán) tanúsága szerint „Magyar szent királyokról készült sorozata tökéletesen belesimult a hazai historizáló hagyományba".[293] Ezekről nem maradtak fenn sem tervkartonok, vagy -vázlatok, sem pedig közeli fotográfiák.

A Jáki kápolna a kiállítás román csoportjának éke, maga is egy „kiállítási tárgy" volt, belső dús díszítettsége a pécsi dóméval rokonította, aranyozott oszlopfői a jáki templomének hű másolatai voltak. A háromhajós kápolna apszisának boltozatát arany alapú mozaikot utánzó festmény díszítette, melyen középen Krisztus áldó alakja állt. Mellette egy-egy angyal: egyik a Szent Koronát, a másik a hit fényét jelképező gyertyát tartotta. Kiállításként a kiállításban: az „üvegszekrényekben felhalmozott Árpádkori kincsek és régiségek, melyek közül több, szent István királyunkra vonatkozván, ereklyeszámba megy, az egyházi szerelvények sorozata pedig éppen e kápolnában legméltóbb helyén van." A kápolna a Történelmi Főcsoportban hadi és egyházi tárgyakat, sírköveket, sírleleteket, érmeket, kódexeket és egyéb történeti forrásokat, irodalmi emlékeket mutatott be. „Ott voltak a XI—

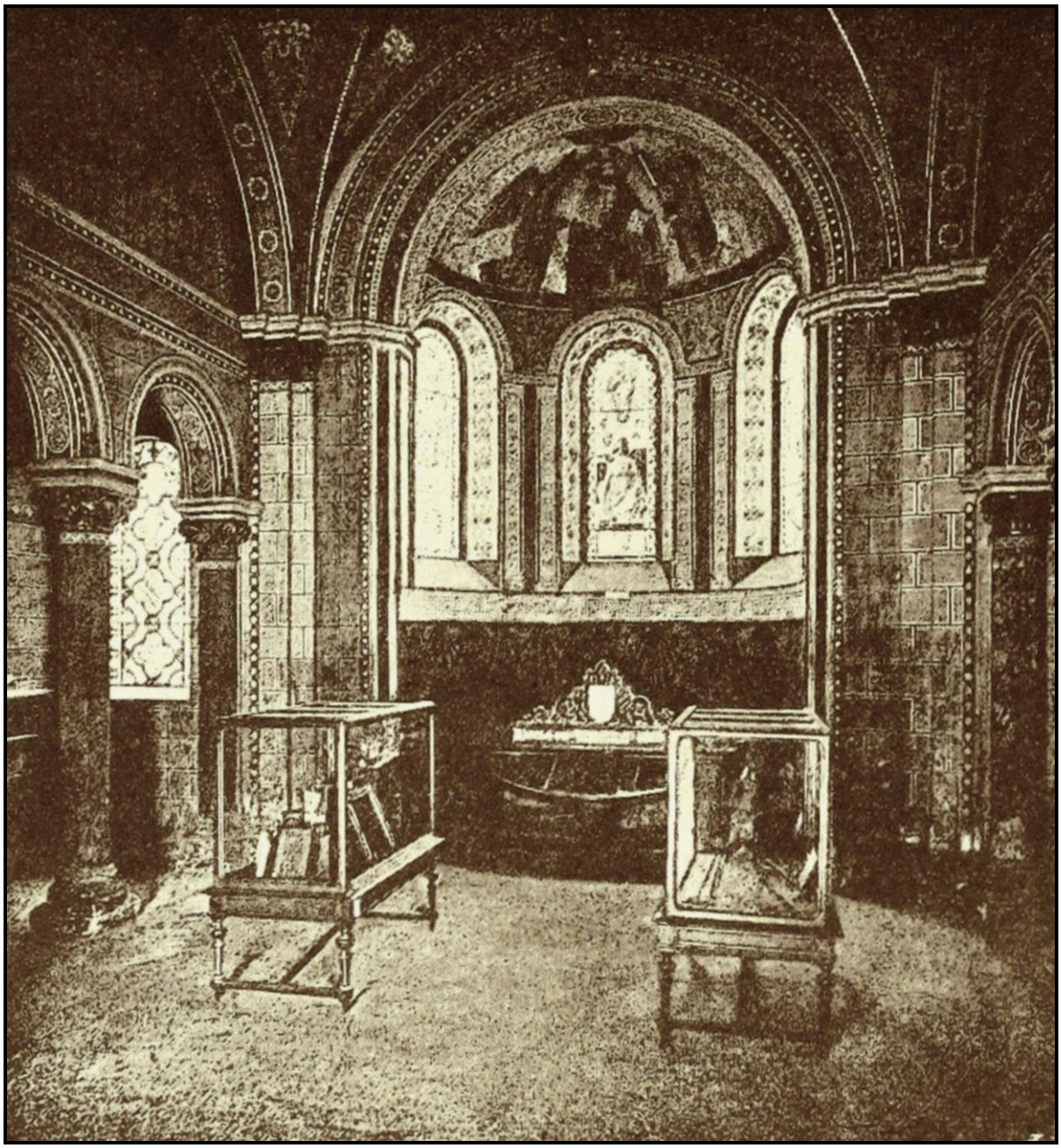
[290] Lásd a Bevezetőben közölt, északra tájolt helyszínrajz ábráját ***(1. kép)***!

[291] *Magyar Estilap*, 1896. május 2. 4. p. Hálásan köszönöm az adatot Fényi Tibornak.

[292] *Magyar Estilap*, 1896. május 9. 1–2. p. Hálásan köszönöm az adatot Fényi Tibornak.

[293] GELLÉR K. 1980. 154. p. 5. számú lábjegyzet. Ahogy itt írja: „A millenniumi kiállítás kritikusai kiemelték [Róthot] a többi üvegfestő mester Kratzmann Ede, Forgó J. és társa, Ligeti Sándor, Pór Sándor közül." Az iparművészet 1895-ben. Kiad. a Magyar Iparművészeti Társulat. Bp. 1896. (Franklin Társ.) Szerk. Ráth György. Szerkesztőtárs Györgyi Kálmán. Bp. 1897. Kis kritikával említik: CSIZTIK GY. 1897. 185, 188. p. Rosch Gábor – Csizik kritikája alapján leszűrt – véleménye szerint a román királyi váróterem környezetéből „leginkább kirítak […] Róth Miksa színes, szecesszióba hajló ólomüveg ablakai, noha történeti jeleneteket ábrázoltak." ROSCH G. 2005. 53. p.

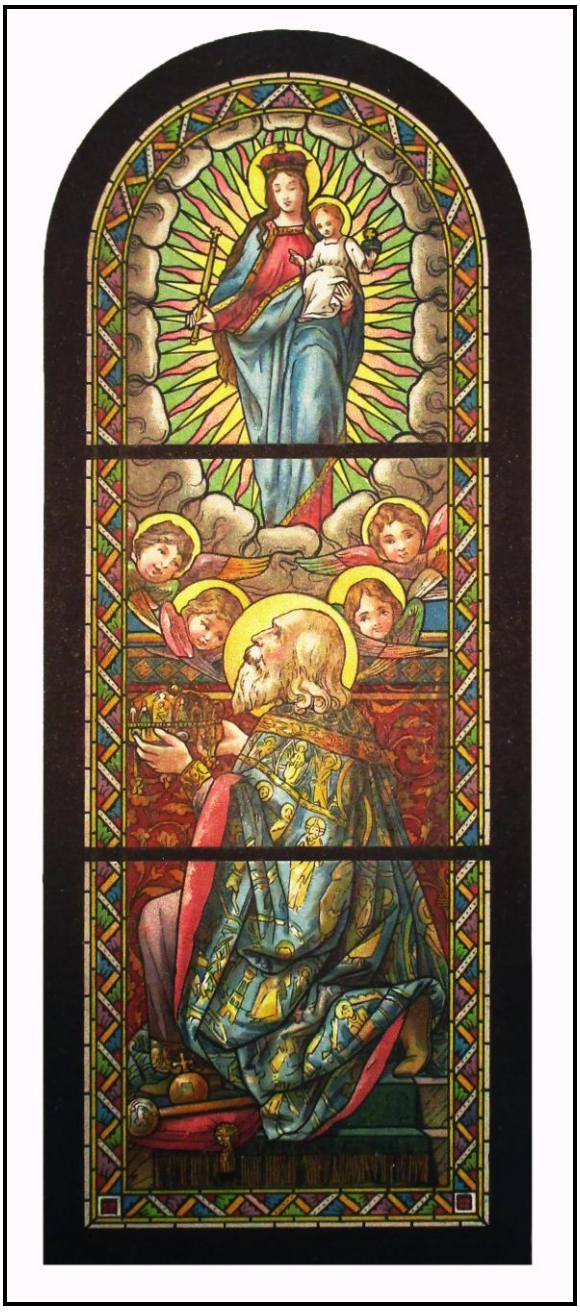
XIII. század épületmaradványai. Krisztus és szent Péter alakja a jaáki templomról; a régi pécsi székesegyházból való domború művek. A román kápolnában különös figyelmet érdemeltek az egykorú pecsétekről készült nagyított rajzok, gyönyörű kéziratok, a híres arany codex, Hartvich Szent István élete, a pannonhalmi főapátság oklevele állítólag Szent Istvántól, a királyok koronázási eskükeresztje, Szent István fövege és pénzes erszénye, sok románkori kereszt, Lehel kürtje a maga érdekes faragásaival, az Árpád-házi királyok pénzei és pecsétmásolatai, régi oklevelek, köztük a Kún László és Habsburg Rudolf közti szövetség 1272. jul. 12-éről, hat függő pecséttel."[294]

70. kép – A Jáki kápolna belseje az ezredéves kiállítás alatt

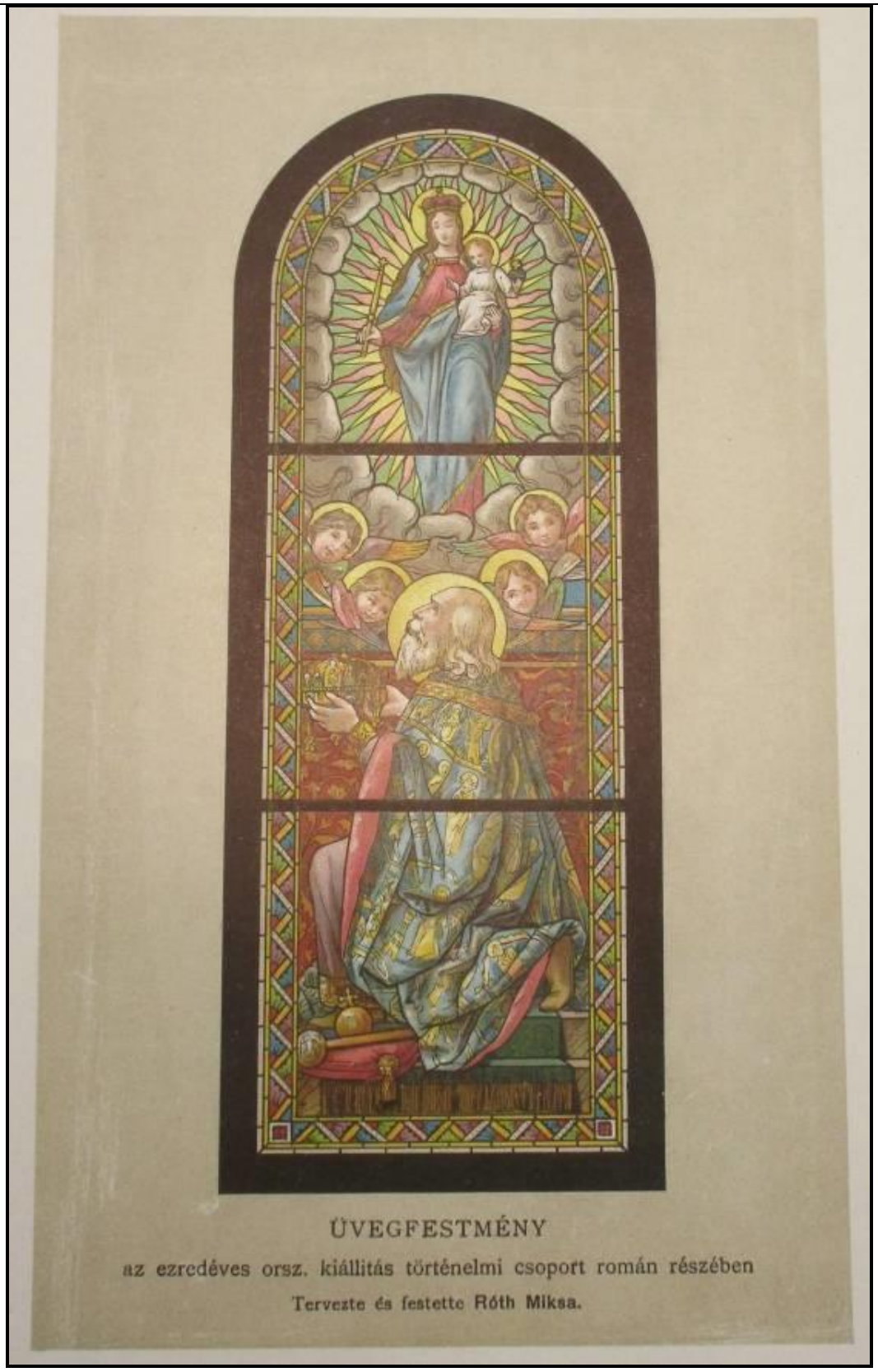
[294] KŐVÁRY L., 1897. 258–259. p.; A kiállított tárgyak részletes egyenkénti leírása olvasható: AZ 1896-IKI EZREDÉVES I. 1896. 1–150. p. Illetőleg részletes elemzése MATLEKOVITS S. szerk. 1897/1898. megfelelő köteteiben.

A jáki kápolna üvegablakai közül kettőnek a tervét közölte Róth Miksa az Üvegfestészetek mintakönyve I. című, 1896-ban kiadott reklámfüzetében. A címlap utáni (a műüvegezési mintákat bemutató melléklet-táblán kívül egyetlen) színes rajz a Jáki kápolna apszisának középső főablaka (vagy annak terve), amelynek körvonalai egész világosan kivehetők a Czobor és Szalay által szerkesztett műben,[295] persze csak akkor, ha megvan az eredeti ábra, ami alapján keresünk *(70. kép).*

71. kép – Róth Miksa: Üvegfestmény az ezredéves orsz. kiállítás történelmi csoport román részében. Üvegfestészetek mintakönyve, 1896. (Címlap utáni színes ábra)

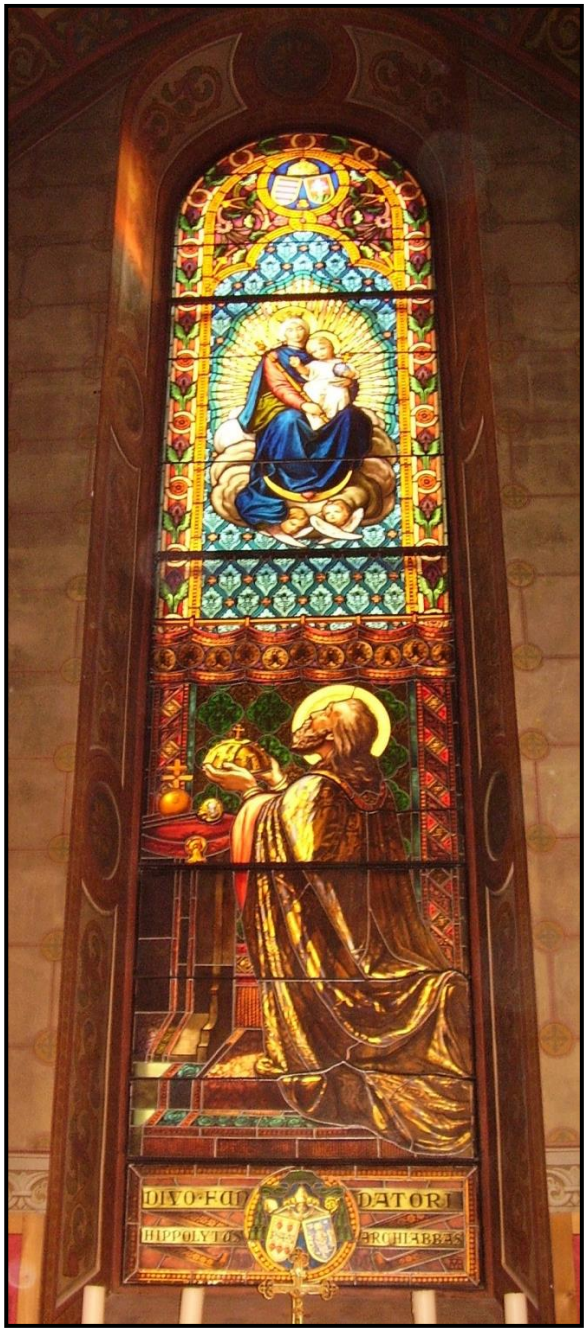
[295] CZOBOR–SZALAY, 1897–1901, Árpádok kora. A román épület-csoport, 28. kép http://mek.niif.hu/00900/00941/html/img/nagy/4463.jpg A szentély fő ablakának képe ugyancsak szerepel CSIZIK Gy. 1897. művében a 188/1. képtáblán.

72. kép – Üvegfestészetek mintakönyve, 1896. (Címlap utáni színes ábra) – Előbbi kép teljes lapja

A kápolnaablakról rendelkezésre álló felvételt összevetve a mintakönyv ábrájával a motívumvilág alapján a megvalósult ablak hasonlósága feltűnő. Az a jelenet látható itt,

amelyben a lenti, nagyobbik térdeplő alak (Szent István) oldalt leomló, bő palástban felajánlja a magyar koronát a fent lebegő, felhőfodrokkal körülvett Szűz Máriának (koronás, jogaros – Patrona Hungariae ábrázolás, de nem a magyar koronával és nem álló alakként), akinek bal karján ül a gyermek Jézus kezében országalmával. A feltevést és a kép témáját igazolja az a tény is, hogy az árkádok felett a Hartvik-legendából[296] vett idézet szerepelt, mely így szól: „»Erat vero rex vir iustus et fidelis in omnibus actibus suis Deo perfecte deditus, per votum et oblationem semet cum regno suo sub tutela perpetue virginis Dei genitricis Marie precibus assiduis conferens« Hartvicus episcopus Vita Stephani regis. Cap. XII.” (Vala pedig a király igaz és hű férfiú minden cselekedeteiben, Isten iránt teljesen odaadó, ki magát országával együtt, fogadalom- és felajánlással Isten anyjának, a boldogságos szűz Máriának védelme alá ernyedetlen imáival helyezé.)[297]

Az apszis fő üvegablakának „testvére” a Pannonhalmi Szent István kápolna 1898-ban készült és 1899-ben megvalósult fő üvegablaka. Az évszámok egyezéséből eredően felvetődik, hogy az 1899-ben lebontásra ítélt román szárny színes ablakai közül ennek a témáját Róth Miksa ismét felhasználta itt a berendezéskor. Csak ezt az egy üvegablakot, mert a többi pannonhalmi színes ablak eltérő stílusú. Az elrendezés nagyon hasonlít a mintakönyvben megadottéhoz (amelyben jelezte, hogy a történelmi csoport román szárnyához tervezte), itt viszont felső és alsó részében komoly eltérések vannak, tehát csak az ablak közepe az, amely párja az Ezredéves Kiállításban állóénak. A Róth Miksa Emlékház e pannonhalmi ablak tervvázlatát is őrzi, melyen a főapátnak a megvalósítás előtti módosításra vonatkozó kézírásos megjegyzései is láthatóak.[298]

73. kép – A Szent Márton-hegyi (Pannonhalmi) bencés apátság Szent István kápolnájában látható Róth-féle festett ablak[299]

[296] ÉRDY J. 1854. XII. fejezet, 17. p.
[297] CZOBOR B. – SZALAY I., 1897–1901, 32. p. (Czobor: Román épület)
[298] FÉNYI Tibor szóbeli közlése, melyért itt is hálás köszönetet mondok.
[299] A kép forrása Wikimedia Commons:

Itt a klasszikus Patrona Hungariae elrendezés,[300] lent pedig a donátort megadó keretes rész egészíti ki, melyek mindegyike eltérő a millenniumi üvegablakétól.

A Jáki kápolna apszisát 1896–1901 között díszítő ablakot (vagy annak tervkartonja alapján készült pontos mását) másutt helyezte el, vagy használta fel Róth. Ez – a méreteltérés miatt más stílusú üvegkerettel kiegészítve – ma a vörsi (Somogy m.) Szent Márton püspök római katolikus templom kereszthajójának jobb oldali szárnyában áll. A tényt 2017 áprilisában Sós Károly fedezte fel.[301]

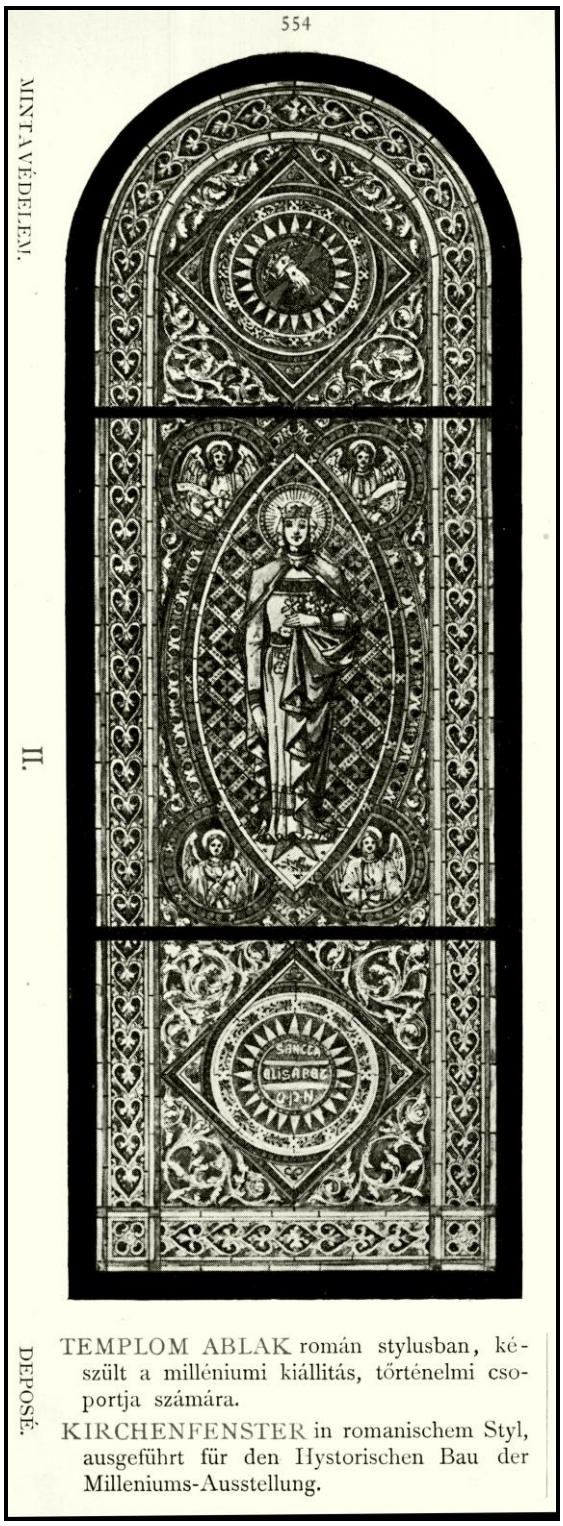
74. kép – A Vörsön (Somogy m.) található Szent Márton püspök rk. templom kereszthajójának jobb oldali szárnyában látható ólmozott üvegablak (Fényi Tibor felvétele – 2017)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pannonhalma_Erzabtei_Pannonhalma_Kreuzgang_Kapelle_1.JPG

[300] „A Regnum Marianum barokk világában a Napbaöltözött Asszony ábrázolásából bontakozik ki a Patrona Hungariae jellegzetes, máig érvényes ikonográfiája, amelyen a Szűzanya fejére a tizenkét csillagú korona helyett a Magyar Szent Korona, a karján ülő kis Jézus kezébe az ország almája, Mária másik kezébe pedig az ország jogara, kormánypálcája kerül. A lábánál feltűnő félhold a török veszedelem elmúltával bőségszaruvá, mintegy a magyar Kánaán, az „extra Hungariam non est vita" jelképévé alakult. Ez a barokkos Mária-ábrázolás képekről, szobrokról, céhzászlókról, pénzekről, később postabélyegekről közismertté válik. Pázmány Péter egyik prédikációjában mondja: »mái napig költő pénzünkön a Boldogasszony képe körül ama szokott bötűkkel, Patrona Hungariae, Magyarország Asszonyának valljuk a Szent Szüzet«." BÁLINT S. 1977. Október 8. – Lásd még NÁTYI R. 2013. 1896-ban XIII. Leó pápa a magyar millennium alkalmából Vaszary Kolos bíboros prímás esztergomi érsek kérésére engedélyezte Magyarország részére Magyarok Nagyasszonya ünnepét. Az ünnepet először október második vasárnapján tartották, majd X. Piusz pápa áttette október 8-ra. A II. vatikáni zsinat után a Magyar Püspöki Kar szeptember 12-re módosította az időpontot, de 1984-től ismét október 8-án tartják. https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyarok_Nagyasszonya

[301] Hálásan köszönöm Sós Károlynak, hogy ezeket az információkat azonnal megosztotta velem. Fényi Tibor kutatása szerint: A vörsi római katolikus templomba ifjabb Mohai Attila 1985-ben készített el több festett ólmozott üvegablakot. A kereszthajó Szent Mártont ábrázoló, modern felfogású ablakával szemben látható a szintén Mohai által készített „bordűr" kiegészítésbe illesztve az 1896. évi Jáki kápolna apszisának ablakmása (néhány nagyon apró eltéréssel). A behelyezett ablak Fényi Tibor véleménye szerint biztosan Róth műhelyben készült alkotás. Odakerülésének körülményeiről eddig nem sikerült forrásra lelni. A vörsi templom kereszthajója 1903 körül épült, a templom gondnoknőjének szóbeli közlése alapján a kérdéses, Szent Istvánt ábrázoló ablak több mint 50 éve már a templomban látható, tehát a Róth-féle ablak az 1903 és 1967 közötti években került oda.

A Jáki kápolna bal mellékhajójának üvegablaka (ahogy a kápolnabelső homályos felvételén is látszik – *70. kép*) geometrikus alakokkal komponált, de az apszis ablakai közé tartozott Róthnak fentebb említett mintakönyvében egy másik közölt üvegablaka, amely Szent Erzsébetet ábrázolta, amint az a szimbolikájából és az alsó harmadában kiírt szövegből kitűnik: „Sancta Elisabeta – O[ra] P[ro] N[obis]”.

75. kép – Róth Miksa: „Templom ablak román stílusban, készült a milléniumi kiállítás történelmi csoportja számára.” Üvegfestészetek mintakönyve, 1896

Szent Erzsébet (és Szent Ferenc) alakja még egyszer feltűnik a román épületben, ugyanis I. Ferenc József uralkodónak és feleségének, Erzsébetnek a védszentjei voltak. Így volt lehetséges, hogy a – magyarországi előképek híján – francia korai bencés kolostorok mintájára, a jáki templom motívumainak felhasználásával szabadon komponált ún. keresztfolyosó külső homlokzatán a bélletes árkádsor tetején lévő attikafal rizalitjain Assisi Szent Ferenc és a később ferences világi rendbe lépett Szent Erzsébet szobrai álltak. A kolostorudvart övező keresztfolyosót (kerengő) ekkor még nem zárta el a várudvar felől vasrácsozat.

A Jáki kápolna apszisában még egy festett ablak témájára csupán annyi korabeli információnk volt, amennyit – enyhén negatív előjellel – Csízik Gyula jegyzett meg Az üvegfestés című írásában, a szentek (Szent István, Szent Erzsébet és *Szent Imre*) ábrázolásával kapcsolatban. Tehát az egyik ólmozott üvegablak témája Szent Imre alakja volt. Bár a Czobor által közölt képen nem vehető ki, de Csízik Gyula az Ezredéves kiállítás üvegfestészeti munkáiról írt összefoglalója szerint: „Roth Miksa intézetéből kerültek ki a történeti csoport román épületének: a királyi termeknek és a kápolnának üvegablakai és egyéb munkálatok. A kápolna szentélyében ornamentális ablakokon Szent Istvánt és két oldalt Szent Erzsébetet és Szent Imrét látjuk. Kivitel dolgában mind a három sikerült, csak stílus tekintetében van némi kifogásunk, amennyiben a régies környezetben a figurális résznek úgy rajza, mint mintázása, színei, szóval egész alakítása nélkülözte az odavaló karaktert. Ide a román művészet XIII. századi jellegű ólmozott üvegablakai kellettek volna, és nem modern rajzú és felfogású festett alakosak. Azt hiszszük, hogy művészi szempontból tekintetbe kellett volna venni a feladat különlegességét. (Azonban úgy látszik, hogy a művészi szemponton kívül a képek készítésénél egyéb tekintetek is döntők voltak, melyekre az ablakok készítőjének — mint magánkiállítónak — figyelemmel kellett lenni; a mi eljárását természetesen mentené. Ez a körülmény azonban a mondottakon nem változtat.)” [302]

A millenniumi Jáki kápolna apszisában lévő három ólmozott üvegablak közül a fent említett kettőt (Szent Erzsébet és Szent Imre) 2017 februárjában azonosította be ugyancsak Sós Károly[303] a mai Vajszlón, a Nagyboldogasszonynak[304] szentelt római katolikus templom szentélyében.

[302] CSIZIK GY. 1897. 186. p.

[303] Lásd Sós Károly és Tóth Erzsébet blogját TEMPLOMABLAK ANNO. http://templomablakanno.blog.hu/. Vajszlóra (Baranya m.) kerülésük körülményei még további kutatást igényelnek, de teljesen egyértelmű, hogy az ezredéves kiállítás Jáki kápolnájának ólmozott üvegablakairól van szó. Alsó részén olvasható: „ROTH M. – 1896”. Az ablakokat Szíjártó Tibor újraólmozta Egri József (2017-ben sellyei esperes plébános) itteni működése idején.

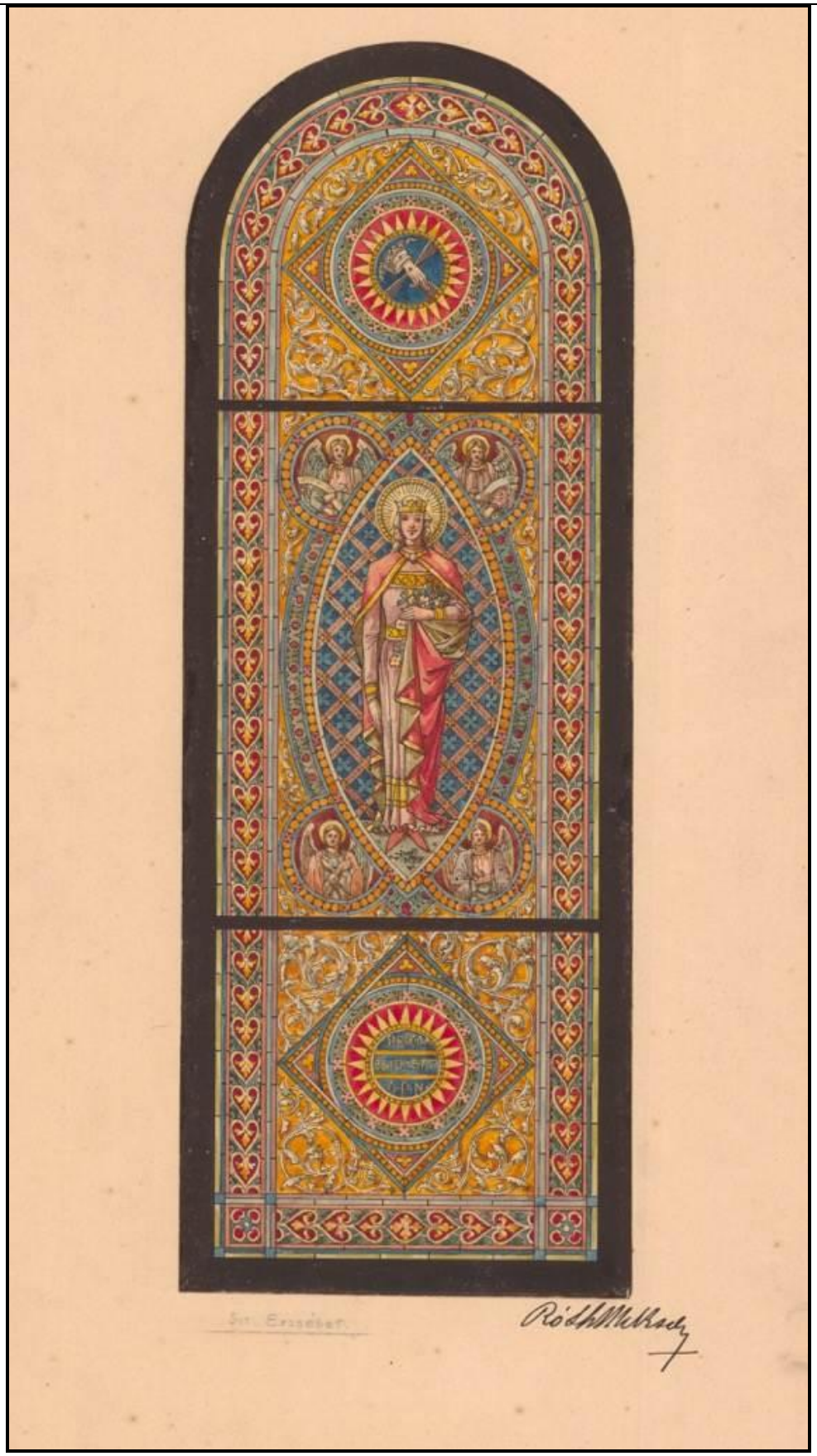
[304] Fő oltárképe a „Boldogságos Szűz Mária mennybevételét” ábrázolja, idősebb Dorfmeister István (1725 k. – 1797) festménye. BOROS L. 1974. 275–276. p.

76. kép – Szent Erzsébet és Szent Imre alakját ábrázoló üvegablakok a vajszlói rk. templom apszisában

Ennek az ólmozott üvegablaknak a gyönyörűen színezett, Róth szignójával ellátott, eredeti, kéziratos tervkartonja is fennmaradt.[305]

[305] Róth Miksa: Szent Erzsébet. Tervkarton a millenniumi kiállítás román részéhez. 1896. Magántulajdonban. – Fényi Tibort illeti köszönet a tervkarton felkutatásáért!

77. kép – Róth Miksa: Szent Erzsébet. Tervkarton a millenniumi kiállítás román részéhez. 1896. Magántulajdon. (A fotó a Róth Miksa Emlékház engedélyével közölve)

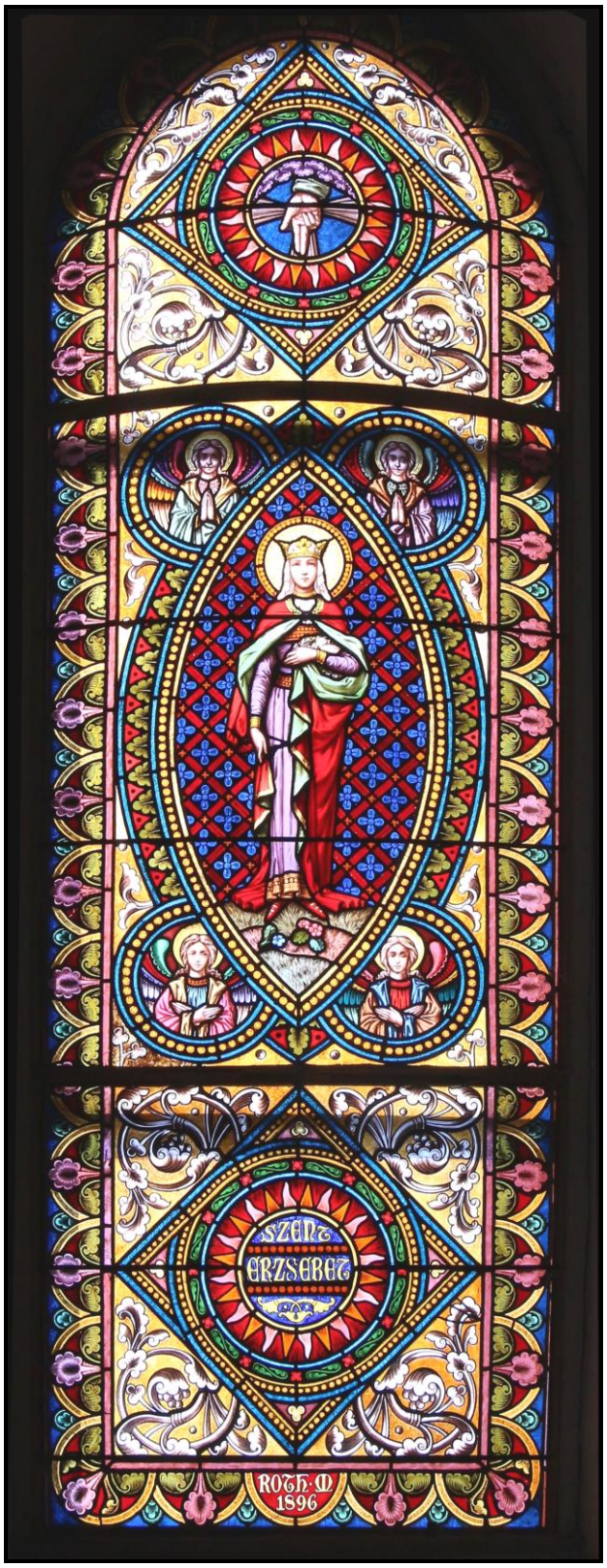
78. kép – Szent Erzsébet alakja és a Szent Imre ablak felső harmada az újraólmozáskor (Szijártó Tibor felvétele)

79. kép – Szent Imre alakja az újraólmozáskor (Vajszló – Szijártó Tibor felvétele)

80. kép – A Szent Imre herceget ábrázoló tervkarton az MMA – Építészeti Múzeum őrizetében (1895/96 körül). Leltári sz.: 2004.6.62.

81. kép – A millenniumi Jáki kápolna Szent Erzsébet ólmozott üvegablaka a mai vajszlói (Baranya m.) Nagyboldogasszony rk. templom apszisában (Fényi Tibor felvétele - 2017)

82. kép – A millenniumi Jáki kápolna Szent Imre ólmozott üvegablaka a mai vajszlói (Baranya m.) Nagyboldogasszony rk. templom apszisában (Fényi Tibor felvétele -2017)

83. kép – A Szent Erzsébet ablak Róth Miksa szignóját tartalmazó alsó harmada (Fényi Tibor felvétele – 2017)

A Jáki kápolna többi ablakáról Csizik művében találunk ismét adatot: „A baloldali mellékhajó ablakai a négy evangélistával, úgy mint a jobb oldal kisebb ornamentális kerek ablaka jobban sikerült az oldalfalnak kompoziczióban nem kiváló másik négy egyforma ablakánál.” [Jelen tanulmányban a kápolna jobb és bal oldali hajóját fordítva, tehát a szentéllyel szemben állva adtuk meg.]

A gótikus épület – már nem Róth által készített – ablakainak részletesebb leírását az erősen kritikus szemléletű Csizik Gyulánál találjuk meg: „Másik czégünkre: Forgó J. és Társára bízták a történeti főcsoport csúcsíves épülete ablakainak elkészítését. Ezek között legjobb hatással volt az Anjou-korabeli emlékek termének nagy körablaka.[306] Ornamentácziójának gazdagsága mellett egyszerű tehnikája jellemzi. A csütörtökhelyi kápolna három egyforma keskeny és magas kettős ablaka így egymás mellett kissé egyhangúan hatott. Azonban ugyanitt, jobb oldalt két szélesebb és díszesebb ablak is kapott helyet. Mustrázott sötét háttéren emelkedő, gótikus arhitekturában az egyiken Szent Adalbert és Szent Imre között Szent István, a másikon Szent Erzsébet és Szent Margit között Szent László álló alakja volt látható, melyeknek úgy rajza, mint színezése nem a legjobban sikerült. Általában szín tekintetében üvegfestésü ablakainkon a sok színre valló törekedést vettük észre. Gyakori a tarkaság, az összhang pedig néha inkább édeskés (Roth), máskor inkább nyers, semmint erőteljes (Forgó). De tartozunk azért kiemelni azt, hogy Roth M. ablakainak színakkordja mindig finom színérzékről tanúskodik; és azért soha sem bántó vagy kellemetlen. Kevés színnel egyik üvegfestőnk sem dolgozott. Az üvegablakok

[306] A rózsaablak.

színösszeállítása, polikromiája nehéz mesterség; viszont az üvegfestő oly eszközökkel dolgozik, a melyek szín- és világossági kontraszt, mint általában optika tekintetében megbecsülhetetlenek. A Forgó-czég készítette a vajdahunyadi két lovagterem tizenhét ablakát is, a melyeknek ólommustrás alapján egyszerű festéssel, karczolással és ólmozással készült színes czímerei jól sikerültek."[307]

Az 1896. június 20-án megalapított M. kir. Mezőgazdasági Múzeum a millenniumi épületben történt berendezkedése során már 1897 tavaszán biztosíttatta a díszes üvegablakokat, s tisztázta azok tulajdonjogát. A megállapodások értelmében az üvegfestő vállalkozások (Róth Miksa, Forgó és Társa) engedélyezték ezeknek helyükön maradását, de tulajdonjogukat fenntartották a művekre.[308] Ekkor még nem számoltak a kiállítási épületek rohamos állagromlásával, ami már 1899-ben a gótikus és reneszánsz épületek lebontásához vezetett. Ekkor a román épületcsoportot a Jáki kápolnával együtt kiállítási térré alakították, ahol több ízben felmerült az itteni fény és a világosság szükségességének kérdése, ezért már 1899 márciusától folyamatosan kérték Róth Miksát a színes ablakok cseréjére.[309] 1900. október 28-án jelentették a minisztériumnak (és ismerték el egy Róth Miksának szóló levélben is), hogy „az üvegfestmények kicserélése megtörtént".[310]

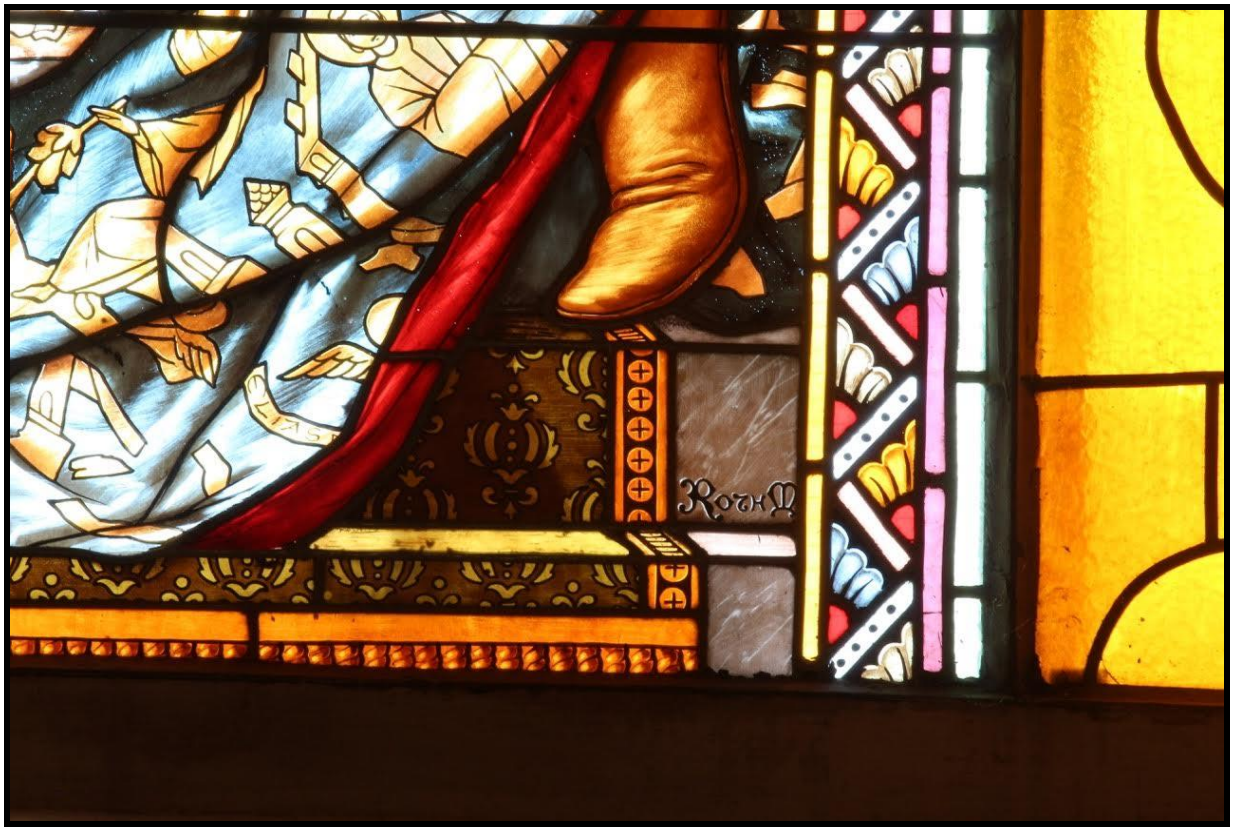
A román épület kolostorszárnyának királyi várótermében Róth által alkotott három festett, ólmozott üvegablakot, és a (talán ugyancsak kabinetüveg-jelleggel készült) két, királyi portrét (Ferenc Józsefet és Erzsébet királynét) ábrázoló ablakot, ugyanígy a többi egyszerűbb, de színes üvegezési munkát a román szárny végleges anyagokból történő felépítésekor már nem állították vissza. A román épületegyüttes újjáépítésekor – mely a múzeum másik két szárnyának 1907. június 9-i megnyitása után is még 1908 végéig eltartott – a kápolnát könyvtárnak, a volt királytermeket pedig előadóteremnek, illetve igazgatói és gondnoki lakásnak tervezték berendezni.

Az újjáépült román épületcsoportban az üvegkivitelezési munkákat Gaál [sic!] Lajos üveges nyerte el alacsonyabb árajánlatával.[311] Az Építési Napló szerint 1908. október 29-ére „Gál Lajos az összes üvegezési munkákkal elkészült" vagyis teljesen befejezte a román épületben (még a nem díszüvegezést, így a lakás üvegezési munkáit is.)[312]

E tanulmány kézirata alapján folytatott kutatásai során fedezte fel Sós Károly üvegfestő a Baranya megyei Vajszló és a Somogy megyei Vörs katolikus templomaiban a Jáki kápolna három, Róth monogramos ablakát. Tehát az Ezredéves kiállításkor Róth Miksa által a Jáki kápolnába készített ólmozott üvegablakok közül három eredeti (vagy csaknem azonos másolata) ma is megcsodálható.[313]

---

[307] CSIZIK GY. 1897. 187. p.
[308] MMgMK. MD. TI. 107, 111/1897. ikt. sz. (Forgó és Tsa); 106, 150/1897. ikt. sz. (Róth Miksa)
[309] MMgMK. MD. TI. 219, 338, 874, 1201, 1267/1899. ikt. sz.; 163, 391, 805, 1160/1900. ikt. sz.
[310] MMgMK. MD. TI. 1237, 1238/1900. ikt. sz.
[311] MMgMK. MD. Tervdokumentációs anyag. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Építése. (Továbbiakban MMgMK. MD. T.) Építési Bizottság 29/1908. számon iktatott irata.
[312] MMgMK. MD. T. 639. Magyar kir. Mezőgazdasági Múzeum Építésvezetőség építési naplója. Román csoport építési naplója, 1906. okt. 22. – 1908. dec. 17.
[313] Dokumentált adatok előkerüléséig nem mondhatjuk teljes biztonsággal, hogy ezek a millenniumi Jáki kápolna eredeti ablakai. Amint azt Fényi Tibor és több üvegfestő szakember is megerősítette, előfordult, hogy némely ablakot ugyanazon tervkarton alapján több ízben is elkészített – kisebb módosításokkal és más méretezéssel – egy-egy műhely. Egy azonban biztos, hogy ezek az ólmozott üvegablakok mind a Róth műhelyből kerültek ki és

84. kép – A vörsi (Somogy m.) rk. templom Szent István ablakán szereplő Róth monogram (Fényi Tibor felvétele – 2017)

A Jáki kápolna üvegablakaira – a kronologikus rendet követve – még egyszer vissza fogunk térni.

csaknem pontos másai az 1896. évieknek.

4. Gazdasági Múzeum a volt Ezredéves Kiállítás Történelmi Főcsoportjában – áttekintés

Az Ezredéves kiállítás 1896. május 2. – 1896. október 31-ig tartott. A pavilonok reggel 9 órától este 7 óráig, a kiállítás vendéglátói üzemei pedig 11 óráig tartottak nyitva. A kiállítók száma összesen megközelítette a 16 ezret, a látogatóké pedig az 5.800.000-t.[314]

A Budapesti Hírlap 1896 szeptemberében megjelent egyik cikke az általános közvélekedésnek adott hangot, amikor kifejtette, hogy a Történelmi Főcsoport épületeit mindenképpen meg kell tartani a millenniumi kiállítás bezárása után is.

„Örömmel veszszük tudomásul a kiállítási vezetőnek abbeli tervét, hogy a kiállításnak gyöngyét, a történelmi épületcsoportot meg akarja menteni a csákánytól, amely novemberben urává lesz a városligeti tündérvárosnak. Ez az épületcsoport osztatlan elismerés és csodálat tárgya, méltó arra, hogy az enyészet ellen védelmezzük, a míg csak lehet. A kiállítás igazgatósága és a kereskedelmi minisztérium minden jóízlésű, a szépet kedvelő ember buzgó támogatására tarthat számot abbeli törekvésében, hogy az épületeket föntartsa. Egy helyi tudósító ezeket írja a dologról: »A székesfőváros bizottsági tagjai sorában mozgalom indult meg, hogy egyrészről a kiállítás igazgatóságánál, másrészről a székesfőváros tanácsánál oda hassanak, hogy a kiállításban a történelmi főcsoport épületei a kiállítás bezárása után is megmaradjanak. Tudvalevőleg azok a csarnokok részben vasszerkezettel, s másrészben cement és betonborítéku falakkal oly erősen vannak építve, hogy mai állapotukban akár 10-15 évig érintetlenül fönmaradhatnak. Az a terv merült föl, hogy a kiállítás falujában összegyűjtött nagybecsü néprajzi gyűjteményeket egy nagy néprajzi múzeum keretében a történelmi csarnokban helyezzék el. Egyúttal azt is tervezik, hogy a történelmi csoport egyik épületében a mezőgazdasági csoportnak az a nagybecsű gyűjteményes része találjon elhelyezést, mely egy alapítandó gazdasági múzeum magva lehet. A kiállítás vezető körei nem idegenkednek e tervtől. A kiállítás többi részének parkozását, és új fák beültetését a szerződés értelmében a minisztériumnak kell teljesíteni, s mint halljuk a városliget egységes tervszerű parkozása érdekében az a terv merült föl, hogy a kiállítás igazgatósága a fővárosnak a beültetés költségei fejében nagyobb összeget adna át, hogy a munkálatokat ez összegből a főváros maga vezethesse«”. A cikk megerősítés abban, hogy a történelmi csoport megmaradását mind a minisztérium, mind a székesfőváros támogatta már 1896 szeptemberében.[315]

Egy gazdasági témájú országos múzeum megteremtése rég óhajtott törekvése volt az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek, a magyar nagybirtokosoknak és általában a gazdaközönségnek. Amint Jeszenszky Pál[316] írta: „Ipar, kereskedelem, szobrászat,

[314] S. SZABÓ F. 1956. 40., 42., 44. p.

[315] *Az Ezredéves Kiállítás*. Tájékoztató. [Szerző nélk.]. *Budapesti Hírlap,* 1896. szeptember 6. 245. sz. 5. p. Idézve: KISS KITTI R. 2016. MMgM MD. Lelt.sz.n. 25. p.

[316] Jeszenszky Pál (Gömörpanyit, 1864. dec. 1. – Újfehértó, 1951. júl. 22.), mezőgazdasági szakember volt, aki tanulmányait a Magyaróvári Magyar Királyi Gazdasági Akadémián végezte. 1894-ben a Köztelek társszerkesztője és 1896-tól az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) titkára, 1906-tól ügyvezető titkára, majd 1913-tól a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének vezérigazgatója lett. Az I. világháború után átszervezte a szövetkezetet s annak alelnökévé választották. 1930-ban nyugalomba vonult. Negyven éven át rendezője, ill. elnöke volt az Országos Mezőgazdasági Kiállításoknak. Két évtizeden át vezette a Gazdatisztek Országos Egyesületének ügyeit is. Szakcikkei a Köztelekben jelentek meg. (MÉL)

festészetnek s a tudomány és szépművészet minden ágának régtől fogva megvan a maga pompás muzeuma, csak Ceres istenasszonynak[317] nem jutott hajlék széles e hazában, habár ő táplálja emlőin e haza minden gyermekét."[318]

A millenniumi kiállítás fennállása alatt – megragadva a múzeumlétesítések jól bevált apropóját, vagyis az országos és világkiállítások összehordott tematikus anyagának egy állandó múzeum létesítésére történő felhasználását[319] – 1896. június 20-i levelével Darányi Ignác földművelésügyi miniszter egy gazdasági múzeum-előkészítő bizottságot nevezett ki.[320] A bizottság másféléves munkája eredményeképpen 1897. szeptember 12-én megnyílt a Történelmi Főcsoport épületeiben a magyar országos Gazdasági Múzeum. Létesítésének egy szubjektív tolmácsolású, érdekes és humoros adaléka a Paikert Alajos[321] későbbi múzeumőr [muzeológus] „Életem" című visszaemlékezésében leírt epizód:

„Joggal mondhatom, kívülem senki nem is sejtette, milyen múzeum készül most itt Magyarország fővárosában. Tudom, hogy legtöbben azt hitték egy nagyobbszerű maggyűjtemény, itt-ott kivételesen fejlett kukoricacsövekkel, óriási tökökkel, talán még néhány kettősfejű borjú is kitömve és hasonló ritkaságok. […]. Nagyon érdekes volt hogyan foglaltam le a bizottság nevében azt a művészi szép és tökéletes épületcsoportot, Alpár legsikerültebb alkotását az új múzeum részére: Kimentem a városligeti gyönyörű park Széchenyi szigetére és felkerestem ott Szalay Imrét,[322] a Nemzeti Múzeum akkori igazgatóját és az ezredévi kiállítás történelmi csoportjának elnökét. Tiszteletteljesen üdvözölve őt, azt kérdeztem tőle, vajon végleg elviteti innen a kiállítás történelmi tárlatát? Amire csodálkozva reám nézett és azt mondta: »Természetesen, hisz ezek az épületek fából vannak és

[317] Démétérnek, a termékenység és földművelés görög hitvilágban tisztelt istennőjének a római sokistenhitben igen korán meggyökeresedett megfelelője. „Az állam Ceres tiszteletének nagy fontosságot tulajdonított, mert Ceres, mint gabonaosztó és tápláló istenség védasszonyává vált a patríciusok által kizsákmányolt plebsnek. Kultuszának szolgálatába voltak helyezve az Aediles Cereales [Ceres templomának tisztviselői), kiknek hivatalos teendői közé többek közt a Ceresi ünnepek (Cerealia v. Ludi Cereales) minden év április hó 12-19. közötti megrendezése is tartozott. (PALLAS alapján)

[318] JESZENSZKY P. 1897, 1258. p.

[319] Egy külön mezőgazdasági múzeum felállításának eszméje Oroszországban fogalmazódott meg először, amennyiben „Csernajew udvari tanácsos e célra a cár megbízásából 1860-ban 25000 rubelért gépeket, és egyéb gazdasági tárgyakat vásárolt külföldön, melyeket először a szentpétervári császári erdészeti intézetben állítottak fel. Rómában az 1878. évi párizsi kiállítás után létesítettek gazdasági múzeumot, melynek alapját a párizsi kiállításon volt olasz származású tárgyak képezték. A bécsiek az 1890. évi mezőgazdasági és erdészeti kiállítás alkalmából szintén felkarolták egy mezőgazdasági múzeum létesítésének eszméjét, és meg is indították a mozgalmat a cél elérése érdekében." RODICZKY J. 1893. 1031–1033. p.

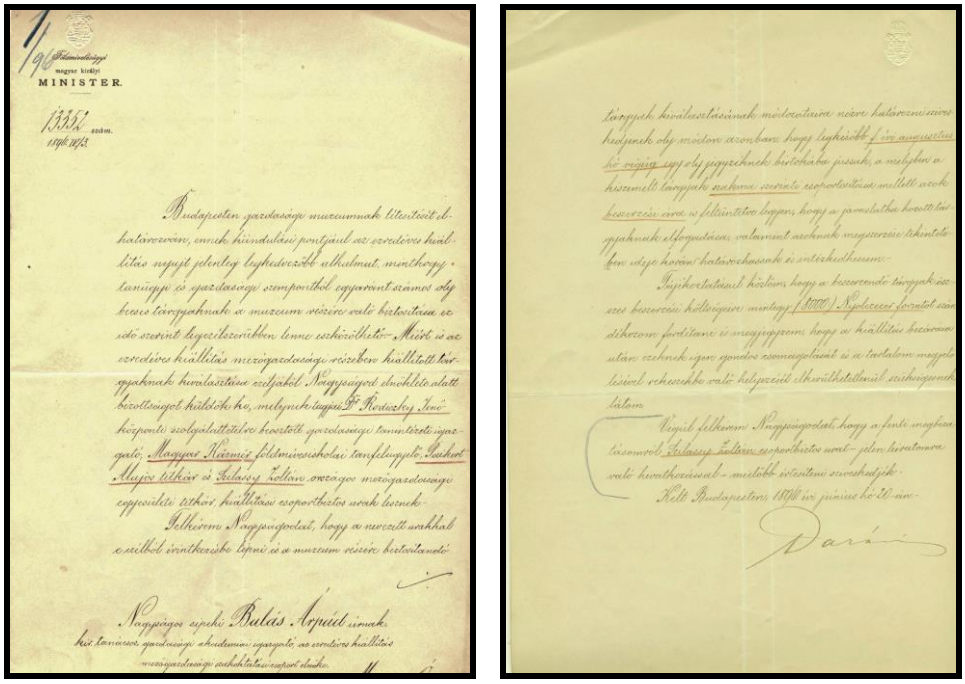
[320] Ez a leirat a múzeum alapítólevele: MMgM MD. TI. 1/1896. ikt. sz. A leirat 13352/1896. IV./3. szám alatt Balás Árpád kir. tanácsos, gazdasági akadémiai igazgatónak szólt, mint az ezredéves kiállítás mezőgazdasági szakoktatási csoport elnökének.

[321] Paikert Alajos (Nagyszombat, 1866. máj. 31. – Budapest, 1948. júl. 30.), közgazdasági író, múzeumigazgató. A budapesti egyetemen jogi tanulmányokat folytatott. 1890–1895-ben az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) titkára. Szerkesztője és alapítótársa volt a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlének 1894-től 1897-ig egyedül, azután Tagányi Károllyal. 1896-tól a későbbi Mezőgazdasági Múzeum megszervezője, 1923-tól igazgatója. 1930-ban államtitkári címmel nyugalomba vonult. 1930–1932-ben megszervezte a kairói mezőgazdasági múzeumot. Vezető szerepe volt a Magyar Külügyi Társaság alapításában és vezetésében alelnöki minőségben. A turanizmus egyik propagálója volt. 1910-ben megalapította a Turáni Társaságot (Magyar Ázsiai Társaság), mint ennek ügyvezető elnöke 1913-ban megindította a Turán c. folyóiratot. (MÉL) Működéséről és életéről lásd bővebben PAIKERT A. 2001. és SZOTYORI-NAGY Á. 2015.

[322] Szalay Imre, kéméndi (Bécs, 1846. november 8. – Gainfarn, Ausztria, 1917. július 24.) miniszteri tanácsos, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, iparművészeti író. 1912. november 4-től báró. Az 1900. évi párizsi világkiállítás történelmi csoportja végrehajtó bizottságának is elnöke volt. Bővebb életrajzát lásd SZINNYEI!

összedőlnek.« – »Mert ha tényleg már nincs szüksége kedves bátyám, ez épületre, akkor bejelentem, hogy azt lefoglalom egy új múzeum részére« – mondám. Erre szinte felugrott meglepetésében és szinte ingerülten kérdezte: »Miféle új múzeum részére?« – »Az új Mezőgazdasági Múzeum részére« – feleltem. Néhány percig nem tudott szóhoz jutni, de aztán szinte kiabálva azt mondta: »Mit? Te itt ebben az épületcsoportban, ahol én ennek az országnak egy évezreden át termelt legkiválóbb, legféltettebb muzeális kincseit összegyűjtve ország-világnak bemutattam, te itt krumplit és káposztát akarsz kiállítani? Hát ez borzasztó, ez barbárság, ezt nem is tudom elhinni!« És a legnagyobb felháborodásban engem sem további szóra, se köszönésre nem méltatva, ott akart hagyni. Én mosolyogva azt feleltem neki: »De Urambátyám, hidd el, ez lesz az egyik legszebb múzeumunk, magad is meggyőződsz majd róla, meglátod. Engedd meg, hogy máris tisztelettel meghívjalak a megnyitására.« De Szalay alig hallgatva reám, dühös mozdulattal elrobogott."[323]

A kiállítások fokozatos lebontása után,[324] a következőkben bemutatott kiállítási tematikai berendezést valósította meg a múzeum-előkészítő bizottság az 1897. szeptember 12-i megnyitóig.

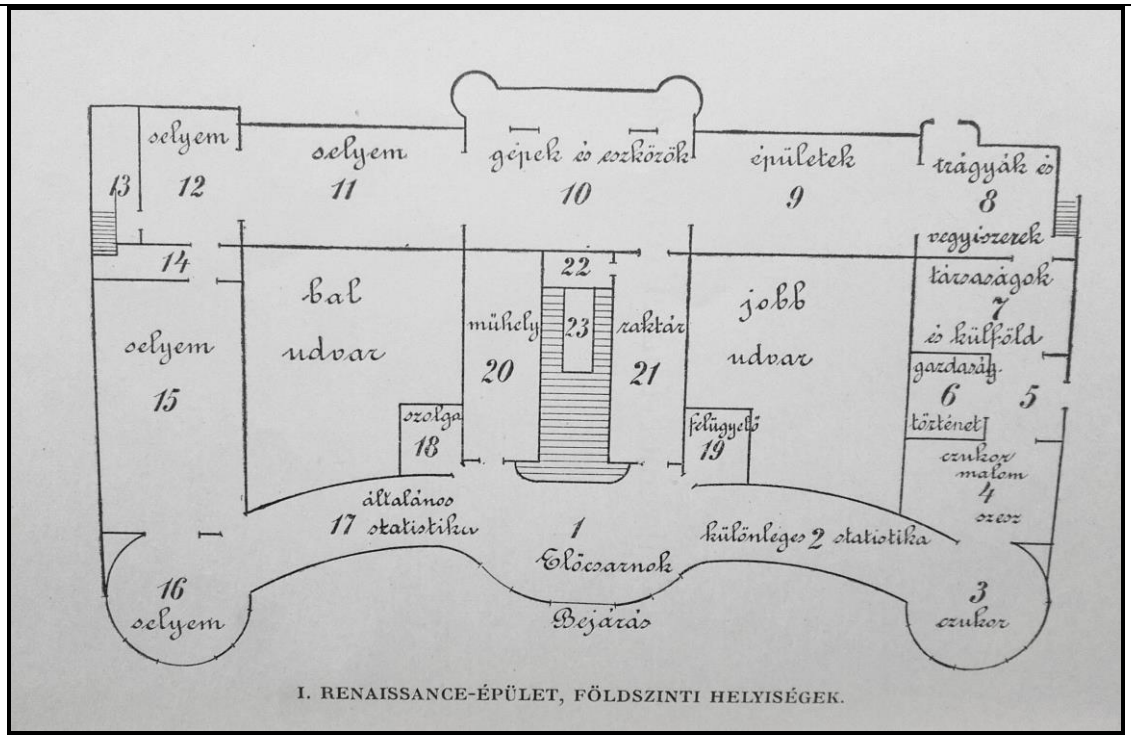

MINISTER.

85. kép – A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum alapító levele[325]

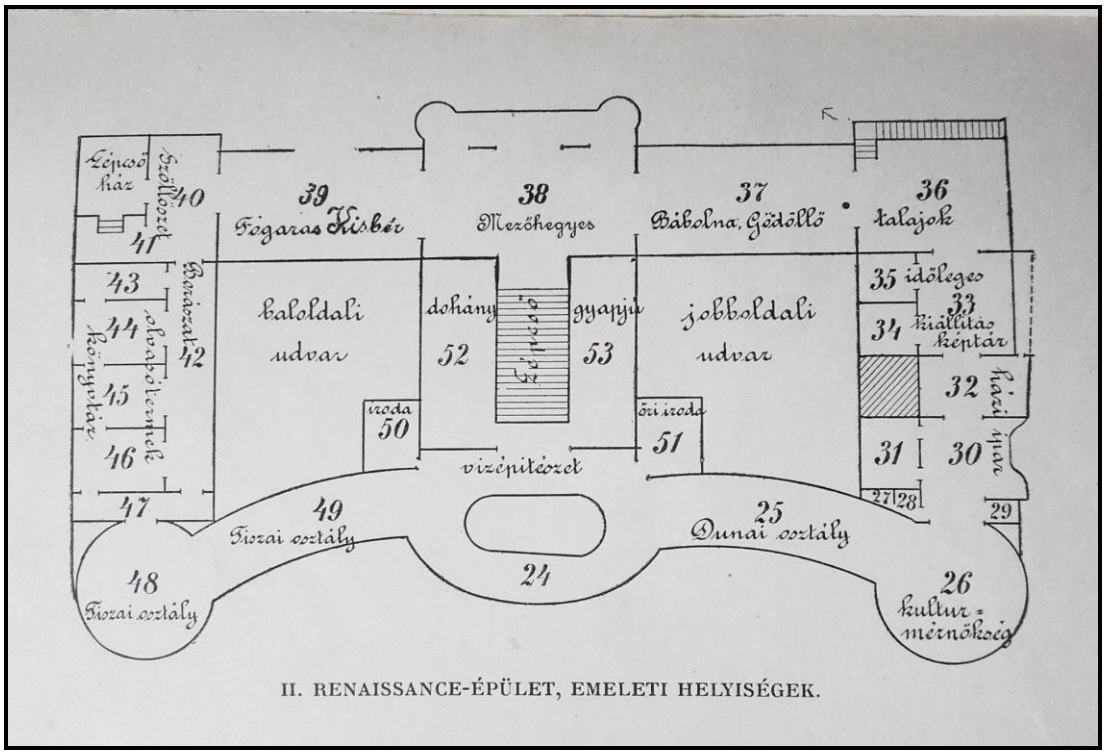
[323] PAIKERT A. 2001. 176–177. p.

[324] A Történeti Főcsoport területén álló egyes épületek fokozatos kiürítésére és a gazdasági múzeum céljára történő átadására az iktatott múzeumi iratok között találunk utalásokat. Az átadás megtörténte előtt a már kiszemelt tárgyak ideiglenes raktározása a még viszonylag több ideig fennálló egyéb jelenkori pavilonokban volt lehetséges. „A kiállítás ünnepélyes berekesztése 1896. évi november hó 3-án történt meg. Nyomban kezdetét vette a leszerelés, a tárgyak csomagolása és visszaszállítása, mely épen a zord téli évszakban sok munkával és önfeláldozó fáradozással járt. Az ügyek lebonyolítása 1897. évi június 30-ával ért véget, a mikor az igazgatóság tagjai részére Báró Daniel Ernő kereskedelemügyi minister, mint a kiállítás orsz. bizottságának elnöke, a felmentvényeket megadta. A történelmi főcsoport költségelőirányzata 900.000 frt volt; a tényleges kiadás mintegy 1,030.000 frtra emelkedett, vagyis 130,000 frt-tal haladta felül az előirányzatot, a mi az épületekre fordított összeg nagyságában leli magyarázatát". CZOBOR B. – SZALAY I. 1897–1901. Bevezetés. Írta Czobor Béla. http://mek.oszk.hu/00900/00941/html/doc/c100757.htm#10

[325] http://www.mezogazdasagimuzeum.hu/assets/kiallitasok/17-02/alapito-okirat-k.pdf

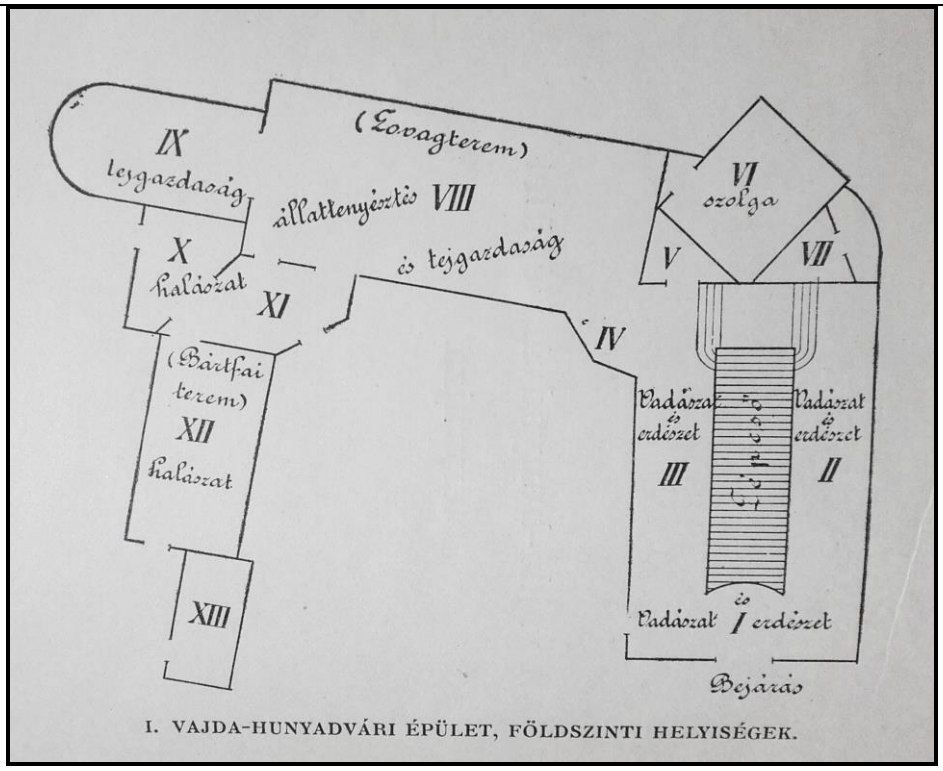

86. kép – A Történelmi Főcsoport barokk-reneszánsz épületének földszintjén található kiállítási „osztályok” 1897–1898[326]

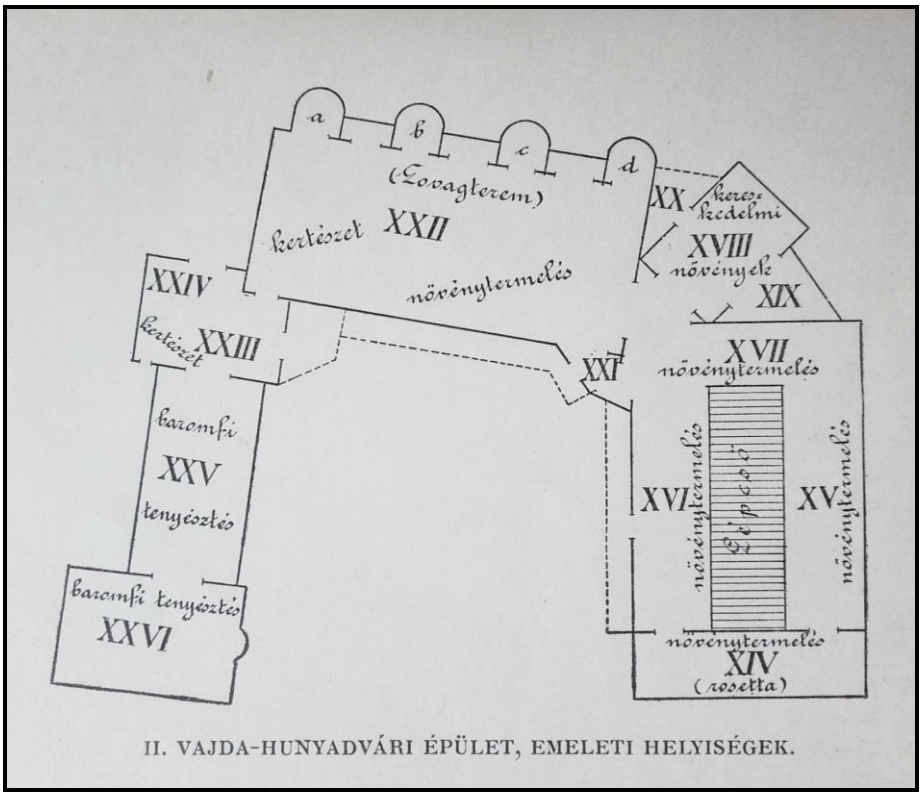

87. kép – A Történelmi Főcsoport barokk-reneszánsz épületének emeletén található kiállítási „osztályok” 1897–1898[327]

[326] ELŐZETES TÁJÉKOZTATÓ, 1897. Melléklet.
[327] Uo.

88. kép – A Történelmi Főcsoport gótikus épületének földszintjén található kiállítási „osztályok" 1897–1898[328]

89. kép – A Történelmi Főcsoport gótikus épületének emeletén található kiállítási „osztályok" 1897–1898[329]

[328] ELŐZETES TÁJÉKOZTATÓ, 1897. Melléklet.
[329] Uo.

4. 1. A múzeum berendezkedése (1897–1899)

1896 októberében rögzült a tény, hogy a létesítendő gazdasági múzeum számára a kiszemelt hely a millenniumi kiállítás Történelmi Főcsoportjának ideiglenes épületcsoportja, főként a reneszánsz épület termei lesznek.[330]

A fennálló történeti tartalmú kiállítási anyagokat az illető tulajdonosoknak, a Nemzeti Múzeumnak, egyéb múzeumoknak és más főúri, egyházi és magángyűjteményeknek visszaszolgáltatták. De egyes nagybirtokosok (Andrássy Dénes gróf Krasznahorkaváraljáról a kiállításon szereplő dísz-lószerszámot, a Podmaniczky család régi iratainak egy részét, és némely egyházi gyűjtemény egyes tárgyakat, fényképeket) átadtak a készülő gazdasági múzeumnak – igaz, elenyészően kis számban.

***90. kép – „Andrássy Dénes gróf (1835–1913) Krasznahorka-váralja – Dísz-lószerszám keleti kék bőrből, aranyozott ezüst pitykékkek és lánczokkal". (MMgM. Lelt. szám: 63.331.1)*[331]**

A múzeum végleges berendezésekor a Történelmi Főcsoport Esterházy traktusából (alaprajzon reneszánsz épület emeleti 43–47. teremig) számos falfestmény, kandalló-beépítés, tükör, asztal és szék maradt a múzeumban, azok berendezésének egy részét ugyanis – lévén egy része beépített elem – az Iparművészeti Társulattól ajándékként megkapta a múzeum.[332]

A Történelmi Főcsoportban az emelet bal oldali szárnyát elfoglaló Esterházy termeket részben Fertődről hozott bútorokkal, másolatokkal, részben a Friedrich Otto Schmidt cég

[330] MMgM MD. TI. 12/1896. ikt. sz.

[331] Szerepelt az Ezredéves Országos Kiállítás Történelmi Főcsoport Reneszánsz épület földszintjének XXII. termében a hadtörténeti tárgyak között 2822. tételszám alatt. AZ 1896-IKI EZREDÉVES II. 1896., 63. p.

[332] A múzeum legkorábbi katalógusában szereplő tétel szerint: 43–47. szobák. Eszterházy traktus. Könyvtár és olvasó termek. „(A fali díszt herczeg Eszterházy Pál az Országos Iparművészeti Múzeumnak ajándékozta.)" Tehát utóbbi letétként lehetett a múzeumban. ELŐZETES TÁJÉKOZTATÓ, 1897. 15. p. A reneszánsz épület szakleltárkönyvében ezek a tételek „ajándék" címen szerepelnek.

termékeivel rendezték be.[333]

„A 43., 44., 45., 46., és a 47. szoba az *Eszterházy-traktus, a múzeum könyvtár és olvasótermének* adott otthont.

A vízépítészeti osztálytól jobbra, a reneszánsz épület legdíszesebb helyiségébe, az Eszterházy-traktusba jutott el a látogató, mely, az Eszterházy hercegi kastély egy részének belsejét utánozva mutatta be. E helyiségekben volt a múzeum könyvtára, ahol szaklapokat tettek ki a látogatók számára, a 45. számú Mária Terézia szobában, pedig azt a dísz ivókészletet állították ki, amelyből Ferenc József király az ezredéves kiállítás borászati csarnokában régi tokaji bort ivott."[334]

A múzeum legkorábbi, reneszánsz épületről készült szakleltárkönyve ezt a Történelmi Főcsoportból fennmaradt berendezést így írja le:

„A 43. szoba (Chínai szoba) tárgyai: (Iparműv. Társ.)

- Falfestmények (7 db)
- Falitükör
- Ablak függöny

A 44. számú (Gobelin terem) szoba tárgyai: (Iparműv. Társ.)

- Gobelin utánzat (2 db)
- Kályha
- Falitükör
- Ablak függöny (2 db)

A 45. számú (Király) terem

Asztalon üveg alatt:

- Ő felsége ivókészlete (Borászati csoportból)
- Uralkodók látogató könyve

- Csillagászati fényképek (Meteor. int. és Konkoly M.)
- Ablakfüggöny (Iparműv. Társ.)

A 46. számú (Olvasó terem) kiállítási tárgyai:

- Ferenc József íróasztala (amerikai szerkezetű, mahagóni asztal, sötétbarna színű)

  Az íróasztalban:

  - Tintatartó,
  - Tolltálca,
  - Gyertyatartó,
  - Karszék kék bőrrel bevonva
  - Ezüst írószál tollal

- Kályhautánzat
- Zöld plüschel bevont asztal
- Fonott vesszőszék
- Falfestmény nagyobb (2 db)
- Falfestmény kisebb (2 db)
- Faltükör

[333] ROSTÁS P. 2004. – Idézve ROSCH G. 2005. 55. p.
[334] BALÁS Á. 1897

- Porcellán tintatartó
- Ablak függöny

A 47. számú (Előszoba) tárgyai: (Iparműv. Társ.)

- Faltükör
- Vízmedence szökőkúttal
- Ablak függöny
- Villamos lámpa (2 db)[335]

91. kép – Kiállításfotó - az ún. Esterházy-termek bejárata a millenniumi kiállításon (XLIV. terem) a Rákóczi terem felől – Weinwurm foto – Iparművészeti Múzeum FLT 4970.

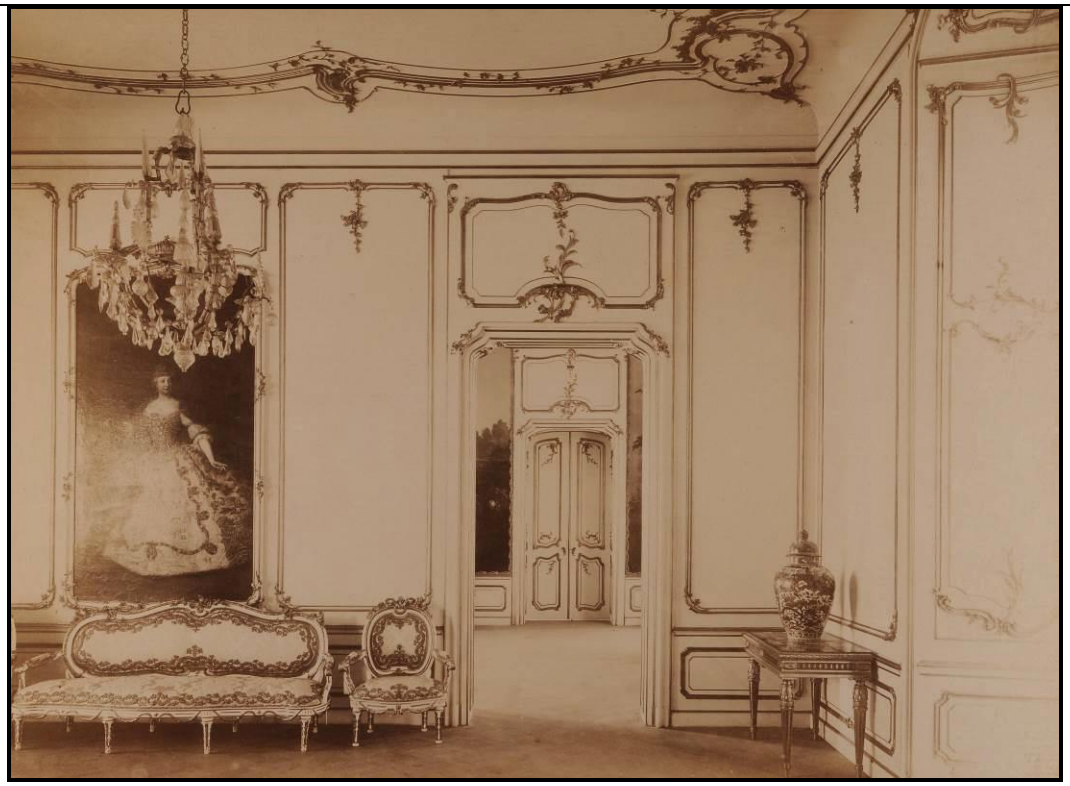
[335] MMgM MD. TI. A reneszánsz épület szakleltárkönyve 1898–1899. 141–142. p. (Lelt. sz. nélk.) és KISS KITTI R. 2016.

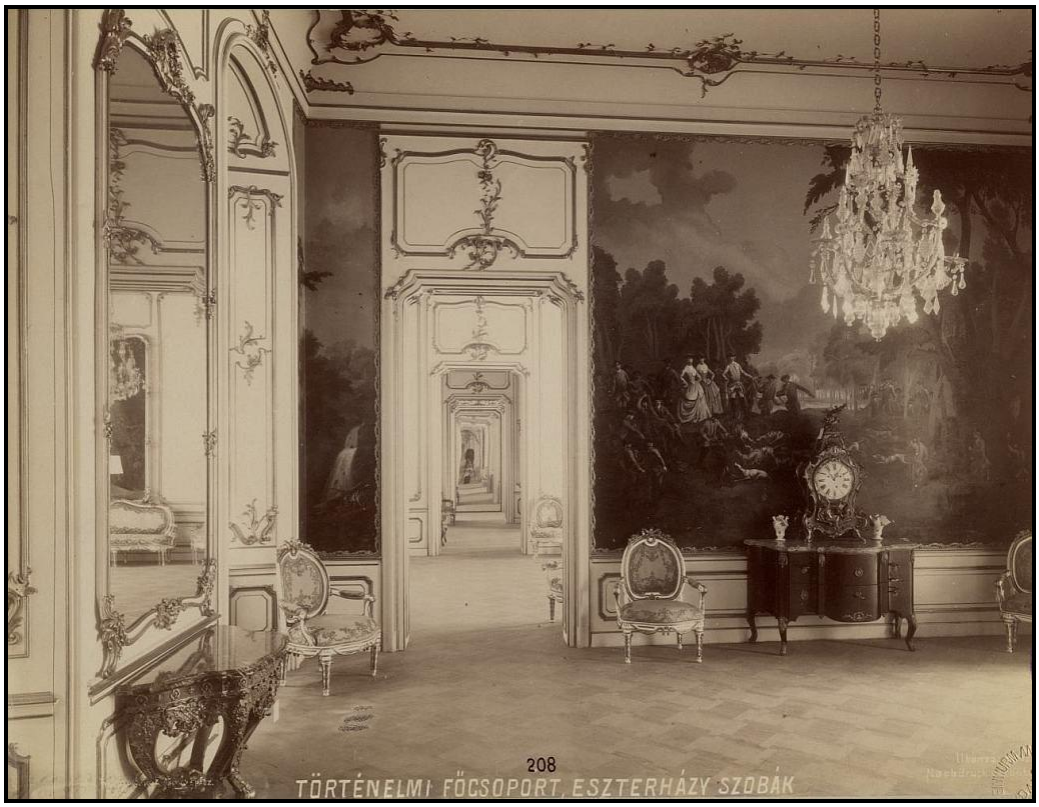
92. kép – Az Esterházy-szobák folyosója a millenniumi kiállításon (XXXVIII. terem) – A múzeum 1897. évi berendezésekor a könyvtárszobákat kísérő borászati tárgyú kiállítás folyosója – Weinwurm foto – Iparművészeti Múzeum FLT 4959.

93. kép – Kiállításfotó - a fertődi Esterházy-kastély sala terrenájának rekonstrukciója a millenniumi kiállításon (XLIII. terem) – Weinwurm foto – Iparművészeti Múzeum FLT. 4958.

94. kép – Király terem berendezésének részlete (Esterházy traktus része) – MMgM MD. 57. A Történeti Főcsoport albuma

95. kép – A fertődi Esterházy-kastély ún. Mária Terézia előszobájának rekonstrukciója a millenniumi kiállításon (XLII. terem) – a berendezkedett múzeum olvasóterme – Weinwurm foto – Iparművészeti Múzeum FLT 4960.

96. kép – Az Ezredéves Kiállítás Történeti Főcsoportjának területén megépített Őshalászat előtt álló pákász kunyhó a Széchenyi sziget melletti tó mesterséges szigetén, 1896. Klösz foto. (Herman Ottó – Alpár Ignác)[336]

A Történelmi Főcsoport területén állt Ősfoglalkozások (nomád vadászat és halászat) tárgyú, Alpár által épített és Herman Ottó által berendezett, 1897 után lebontott pavilonból már 1896-ban egy ajándék került Hermantól a múzeum majdani Halászati kiállításába.[337]

A mezőgazdasági kiállítások főként a „Jelenkori főcsoport" különböző pavilonjainak kiállítási anyagából épültek fel, Paikert Alajos kis létszámú segítséggel (Fényes László, volt uradalmi birtokigazgatóval és néhány napszámbéres alkalmazottal) megkezdte az anyagok listázását, s ezek tárolására az ideiglenes kiállítási épületek még fennálló egységeit használta fel. Paikert 1896. november 24-i levele szerint „a kiállítási anyagok már együtt vannak részint az időleges, részint a vízépítészeti, selyem, czukor-malom és jury csarnokokban. Az időleges csarnok csakhamar teljesen megtelt. A gyűjtemény ott ajándékozóként csoportosítva van, vignettával ellátva és tisztán tartva. A selyem-tárgyak mind ládákba csomagolva várják az elszállítást az iparcsarnokba, hová csak deczember 1-én mehetünk. Schmidt igazgatónál kieszközöltem, hogy a pavillonok bontását előbb meg nem kezdik, míg a múzeum tárgyai állandó helyen nincsenek. Szalay Imre m. tanácsostól ma kaptam a jaáki templomot, holnap a szomszédos királyi termeket és egy kis idő múlva elfoglalhatom a renaissance épület Eszterházy traktusát."[338] Későbbi levelében írta, hogy az elhelyezéssel gondok merültek fel,

[336] Fortepan 82017. szám / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU. BFL.XV.19.d.1.01.017

[337] Az 1896/97-től induló leltárkönyvben 390. szám alatt szerepel a tőle ajándék címen bekerült tárgy: „lélekvesztő". Herman Ottó tetemes mennyiségű gyűjtési anyaga főként az általa 1907-ben berendezett Ősfoglalkozások kiállítás és az 1915-ben hagyatékából történő vásárlás óta van a múzeum őrizetében. MMgM MD.TI. 1915. évi iktatatlan iratok. 1543/12. lelt. sz.

[338] MMgMK. MD. TI. 52/1896. ikt. sz. - 867/67. lelt. sz. Paikert Alajos miniszteri meghatalmazott levele Balás Árpádhoz, mint a múzeumi bizottság elnökéhez. 1896. november 25.

mert nem kapta meg az Esterházy szárnyat, s miután nem akarta a történeti tárgyak elszállítását akadályozni, így az Iparcsarnokba már korábban áthordott vízépítészeti kiállítás anyagának területén kívül 600 négyzetmétert ugyanitt még lefoglalt.[339] A kiállítási igazgatóságnak 1896. december 15-én jelentette be, hogy a múzeum irodáját ideiglenesen a „királyszobákban" [román épület] rendezte be, miután azok a múzeum céljára átengedésre kerültek.[340]

1897 júniusában a székesfőváros közgyűlése elhatározta, hogy a történelmi épületcsoport gót, reneszánsz és román épületeit tíz évig fenntartja és átengedi hivatalosan is a gazdasági múzeum céljaira.[341] Itt olvasták fel Darányi Ignác földművelésügyi miniszter észrevételeit:

„Az 1896. évi ezredéves kiállítás országos bizottsága megküldvén nekem a tisztelt közönség által hozott határozatát, mely szerint a létesítendő gazdasági múzeum céljaira a kiállítás történelmi főcsoportja reneszánsz, gót és román épületének tíz évre való további fenntartásához hozzájárult, ennek alapján a nevezett épületeket a kiállítási igazgatóságtól a gazdasági múzeum céljaira tárcám kezelésébe tényleg átvettem. Ami már most a tisztelt közönség határozatában foglalt fenntartási feltételeket illeti, azok tekintetében a következőkben értesítem a tisztelt közönséget:

Szükségesnek tartanám, hogy a tárcám kezelésébe átvett három, a Széchenyi-szigeten álló épületre vonatkozólag ezen feltételek újból külön szövegeztetnének oly megjegyzéssel, hogy a kereskedelemügyi miniszter helyett mindenütt a földművelésügyi miniszter írassék.

A 3. pont alatti feltételre nézve, minthogy a 2. pont értelmében csakis beépített területek engedtetnek át használatul, a Széchenyi-szigeten levő utak, valamint az épületek közötti növényzet fenntartásának költségei megtérítése tekintetében fel kell, hogy hívjam a tisztelt közönség figyelmét azon körülményre, hogy voltaképpen ezen utaknak és növényzetnek, mint különben is a városligeti kiegészítő tartozékát képező részleteknek fenntartása az általam használatba vett épületek fenntartása nélkül is a székesfővárosra háramolna, s így tulajdonképpen az ebből származó költségeknek tárcám hitele terhére leendő megtérítése nincsen eléggé indokolva; de különben is azt nem is vállalhatnám el.

Felkérem tehát a tisztelt közönséget, hogy ez ügyben is tanúsított szíves előzékenységével e feltételt lehetőleg elejteni szíveskedjék, tekintve még, hogy az átvett épületek fenntartásával úgyis tetemes kiadások terhelik tárcámat, s mégis a történelmi főcsoport épületeinek fennállása a városligeti, s így a székes főváros érdekében is szépészeti szempontoknál fogva igen kívánatos volt, sőt közóhajt képezett.

A 6-ik pontra vonatkozólag egyúttal értesítem a tisztelt közönséget, hogy az épületek belső tatarozása már folyamatban van. Az épületek tűzkár elleni biztosítását már foganatosítottam."[342]

[339] MMgM MD. TI. 55/1896. ikt. sz. – 867/70. lelt.sz. Paikert Alajos miniszteri meghatalmazott levele Balás Árpádhoz, mint a múzeumi bizottság elnökéhez. 1896. december 5.
[340] MMgM MD. TI. 63/1896. ikt. sz. – 867/79. lelt. sz. Paikert Alajos miniszteri meghatalmazott levele az Ezredéves Kiállítási Bizottság elnökéhez. 1896. december 15.
[341] A TÖRTÉNELMI ÉPÜLETCSOPORT 1897
[342] Budapest Székes Főváros Törvényhatósági Bizottsága 1897. évi június hó 30-án (szerdán) délután 4 órakor tartandó rendes közgyűlésének tárgysorozata. II. Rendes tárgyak. 2. a) Bizottmányi és tanácsi előterjesztés: a földmívelésügyi minister úrtól a volt kiállítási történelmi csoport épületeinek átvétele ügyében érkezett leiratra. (Előadó: dr. Vaszilievics tanácsnok) – *Fővárosi Közlöny,* 1897, 8. évf. 1897. június. 29. 57.sz. 1–2. oldal.

MEGHIVÓ
a
GAZDASÁGI MUZEUM
(városliget, történelmi kiállitási épületek)
1897. évi szeptember 12-én d. e. 11 órakor történő
megnyitására.
Méltos. Gf. Nyáry István úr számára.
A földmivelésügyi m. kir. minister.
Megjelenés: utczai öltözetben.
E meghivó egyuttal belépő-jegyül szolgál.

97. kép – A múzeum megnyitójára szóló meghívó Nyáry István gróf számára[343]

A szeptember 12-i megnyitó után szeptember 20-án a tatai közös hadgyakorlat miatt Magyarországon tartózkodó II. Vilmos német császár I. Ferenc József osztrák császárral és magyar királlyal ellátogatott a múzeumba, melyről bőven és részletesen – még párbeszédeiket is néhol közölve – beszámoltak a korabeli lapok.[344]

Budapesten Szeptember hó 20án
1897.
Budapesten Szeptember hó 20án
1897.

98. kép – I. Ferenc József király és II. Vilmos német császár aláírása a megnyitó alkalmára készített díszes „uralkodói” vendégkönyvben, szeptember 20-án (MMgM MD. 124. lelt. sz.)

[343] MMgM MD. TI. 868/16. lelt. sz. - Iktatatlan iratok.
[344] Így például: A német császár látogatásai. [Szerző nélk.]. *Budapesti Hírlap,* 17. évf. 1897. szeptember 18. 260. szám, 5. p.; A látogatások. [Szerző nélk.]. *Budapesti Hírlap,* 17. évf. 1897. szeptember 21. 263. sz. 7. p.

A múzeum kiállítási tárgyakkal való berendezése és napi működése, a gyarapítással, letétekkel, személyi ügyekkel foglalkozó levelezés jelenleg nem tartozik szorosan a témánkhoz, ám a kiállítási tartalomról egy, az épület belső karbantartása ügyében készült irat melléklete,[345] valamint a múzeum megnyitása után nem sokkal megjelent „Előzetes tájékoztató" négy kis alaprajza[346] átfogó képet ad. Ugyancsak fellelhetők egyes kiállításokról a Klösz György fotográfus által készített korabeli beltéri felvételek.[347] Az 1897-ben és 1899-ben megjelentetett nyomtatott katalógusok rövid terjedelmükkel eléggé sommás ismertetést adtak a reneszánsz és a vajdahunyadvári épület[348] kiállítási témáiról és tárgyairól. A könyvtár kezdeti állománya és az olvasótermei a reneszánsz épület emeletén (43–47. számozású) öt helyiségben foglaltak helyet (a volt Esterházy traktusban). A román épületet a Jáki kápolnával ekkor nem használták kiállítási célokra, a volt királyszobákba az igazgatóság költözött. Az egyes épületszárnyak kiállítási osztályainak[349] berendezése, a múzeum tematikai beosztása egészen 1899-ig, a kiköltözés, illetőleg a bontás időszakáig változatlanul ez volt. A múzeumokban elvárható feltételek nem voltak kielégítőek, a kiállítótermeket nem fűtötték, ezért a téli időszakra a múzeum bezárt, az évből csak 7-8 hónapig volt nyitva.[350]

Darányi Ignác 1898. évi beszámolója szerint:

„A magyar gazdaközönség érdeklődésének és áldozatkészségének köszönhető, hogy a muzeum már megnyitása alkalmával gazdag és becses gyűjtemény birtokába jutott. A muzeum fejlődése érdekében intézkedtem, hogy a földmivelésügyi ministerium fenhatósága alá tartozó intézmények a muzeum czéljára alkalmas tárgyaikat átengedjék, s felkértem az összes ármentesítő és vizszabályozó társulatokat, hogy az 1896. évi kiállításon bemutatott tárgyaikat a gazdasági muzeumnak engedjék át, a mely felkérésemnek kevés kivétellel az összes társulatok eleget is tettek. A pénzügyminister urat pedig felkértem, hogy a dohányjövedék azokat a tárgyakat és eszközöket, a melyeket szemléltetés által a gazdaközönség hasznára fordíthat, a muzeumnak adja át. A muzeum leltára az 1898. év végével 15.741 darabot tüntetett fel, összesen 206.915 korona 92 fillér értékben. A muzeum

[345] MMgM MD. TI. 162/1898. ikt. sz. – 914/90. lelt. sz. (1898) irat képmelléklete. A „Hygieia" Pormentesítő Vállalat Schweiger és Bleyer árajánlata a korábbi átalányszerződésre hivatkozással az ekkor még a reneszánsz épületben legtöbb helyen – és néhol a gótikusban is – parkettázott kiállítási terekben a padlók súroltatására és beeresztésére az alaprajzon pirossal jelzett helyiségekben.

[346] ELŐZETES TÁJÉKOZTATÓ, 1897. 1–4. mell.

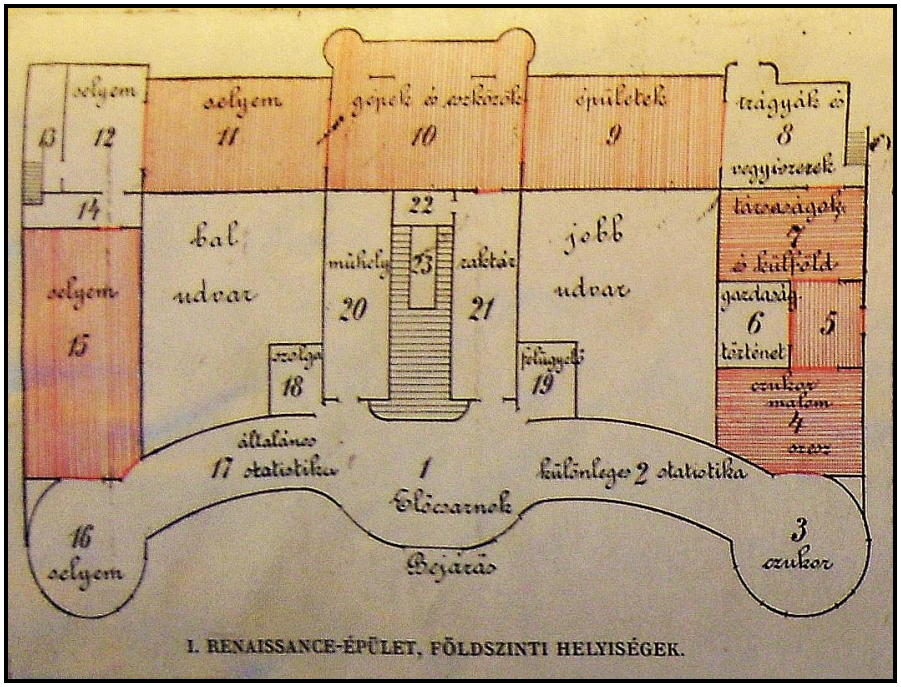
[347] A közölt képek a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Képarchívumában lelhetők fel. http://bpkep.fszek.hu/CorvinaWeb?action=find&index0=ZUTY&text0=Mez%C5%91gazdas%C3%A1gi+M%C3%BAzeum&whichform=simplesearchpage – A frissen megnyílt kiállítások részletes ismertetését ugyancsak sok képpel lásd BALÁS Á., 1897. 1806–1816. p.

[348] Reneszánsz épületnek nevezték ekkor a barokk-reneszánsz épületet és Vajdahunyadvárnak a gótikus épületelemet. MMgM MD. 111. lelt. sz. – MAGYAR KIR. MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM KAT. 1899. – Hátsó borítólapján a múzeum „Kérelme" a gazdaközönséghez tárgy- és dokumentumajándékozásra.

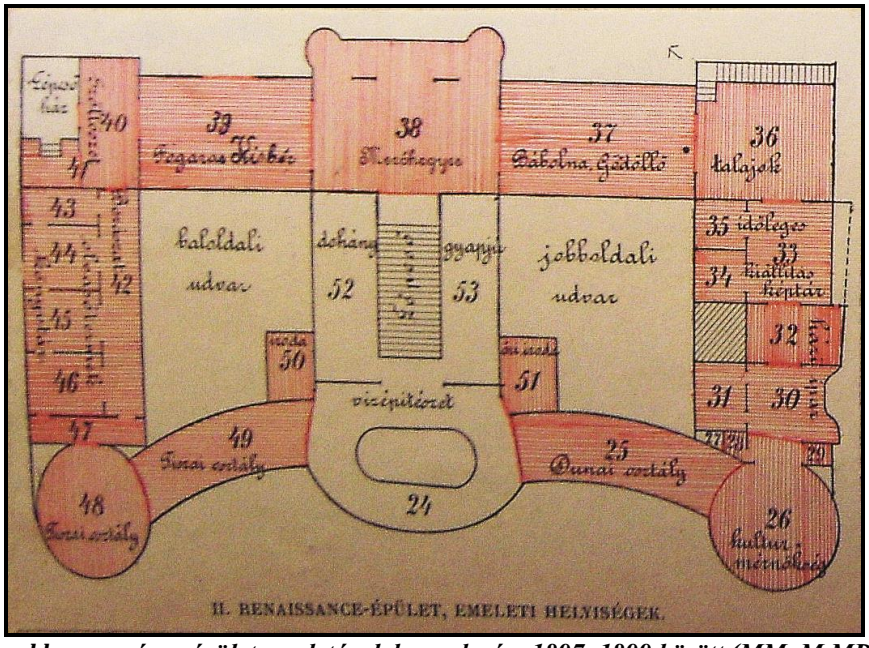
[349] A kiállításokat osztályoknak nevezték, a szakleltárkönyvek is ilyen megnevezéssel készültek. Háttérben működő gyűjteménytárak ekkor még nem voltak, a gyarapodás során igyekeztek minden tárgyat leltározás után kihelyezni a kiállítási térbe a látogatók szeme elé. Ez egy padlótól a plafonig telezsúfolt benyomást keltő bemutatóteret eredményezett az évek során.

[350] A múzeum nyomtatásban megjelentetett (1897. és 1899. évi) katalógusán kívül a kiállítások ismertetését részletesen közzétették a Földmívelési Értesítőben is, mely időnként külön rovatban hozta nyilvánosságra a múzeum híreit „Közlemények a m. kir. mezőgazdasági muzeum köréből." címmel. Így 1899. május 7-én, a 19. szám közölte a múzeum felépítését: „A m. kir. mezőgazdasági muzeumban kiállított gyűjtemény tárgyak minősége osztályonkénti csoportosításban és számszerint kimutatva" címmel. *Földmívelési Értesítő*, 1899. 10. évf. 19. szám, 1899. május 7. 410–416. p. Idézve még SARLÓS B., 2012.

április hótól novemberig, a vasár- és ünnepnapokat is beleértve, a hétfői napok kivételével, naponkint látogatható; látogatása mindig ingyenes. 1898-ban 98.165 látogatója volt; esik tehát átlag egy napra 527 (1897-ben 355) látogató."[351]

99. kép – A barokk-reneszánsz épület földszintjének berendezése 1897–1899 között (MMgM MD. TI. 162/1898. ikt. sz. – 914/90. lelt. sz. irat rajzmelléklete)[352]

100. kép – A barokk-reneszánsz épület emeletének berendezése 1897–1899 között (MMgM MD. TI. 162/1898. ikt. sz. – 914/90. lelt. sz. irat rajzmelléklete)

[351] A m. kir. kormány 1898. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1899. A) A Ministeriumok működése 7. M. kir. földmívelésügyi ministerium. Beszámoló az 1898. évről. 126. p.

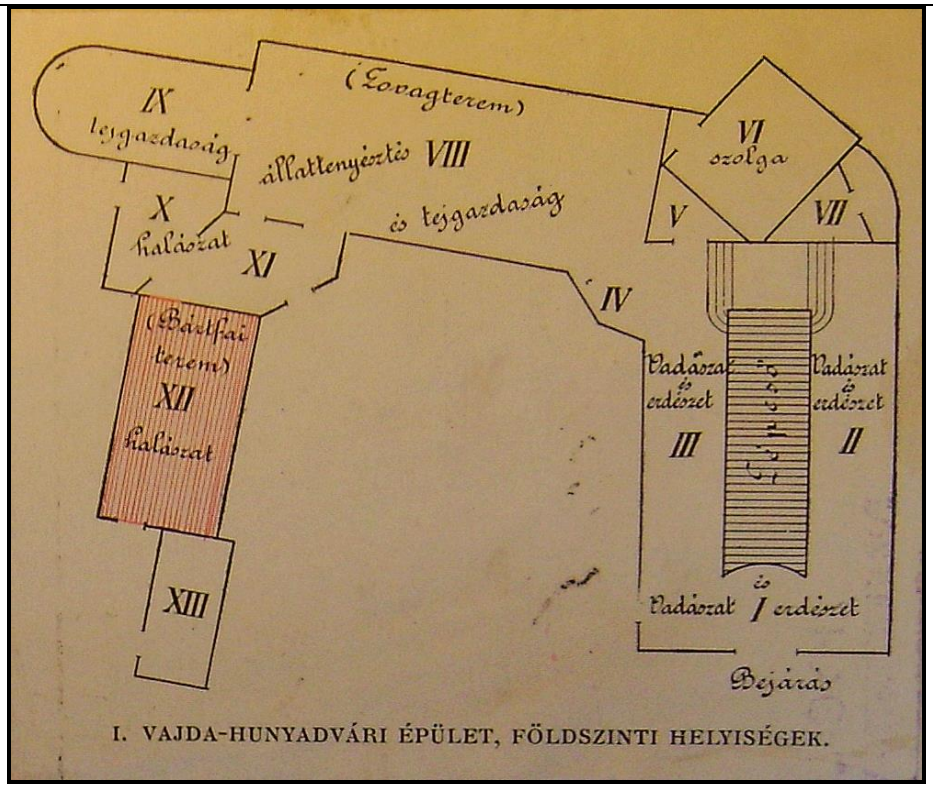
[352] A színessel jelölt részek a padló parkettával történt burkolását mutatják.

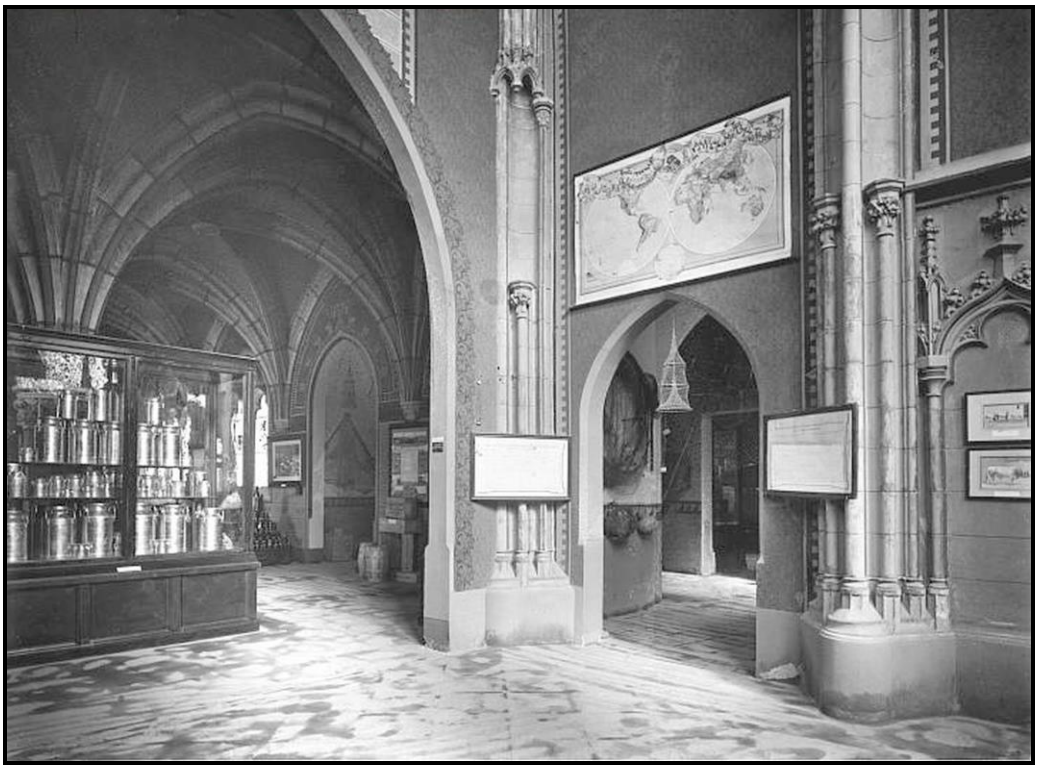
101. kép – A reneszánsz-barokk épület emeletének dohány és gyapjúkiállítása. Háttérben a ménesbirtokok osztálya 1897 körül (FSZEK Budapest Gy. Klösz album)

102. kép – A reneszánsz-barokk épület emeletének vízépítészet és kultúrmérnökség tárgyú kiállítása gátőrök életnagyságú bábuival 1897 körül (FSZEK Budapest Gy. Klösz album)

103. kép – A gótikus épület földszintjének berendezése 1897–1899 között (MMgM MD. TI. 162/1898. ikt. sz. – 914/90. lelt. sz. irat rajzmelléklete)

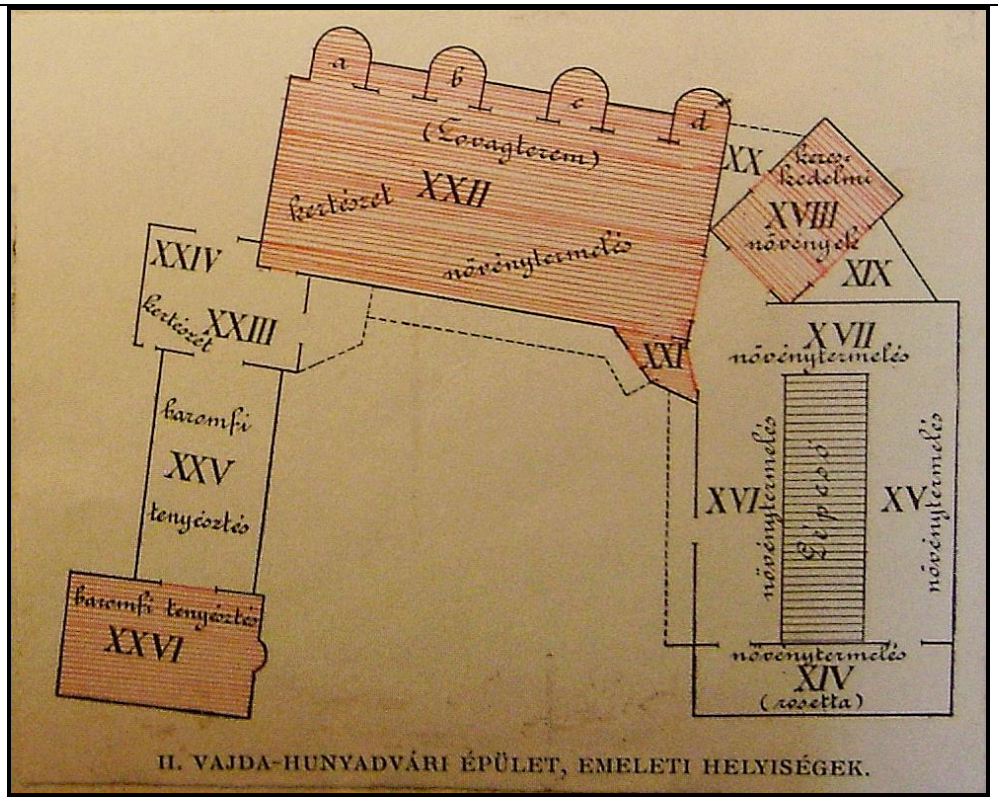
104. kép – A gótikus épület földszintjének VIII. állattenyésztés és tejgazdaság tárgyú kiállításának részlete, szemben belátni a halászati kiállítás egy részébe is, 1897 körül (FSZEK Budapest Gy. Klösz album)

105. kép – A gótikus épület földszintjének VIII. állattenyésztés és tejgazdaság tárgyú kiállítása a lovagteremben, 1897 körül a Forgó és Társa cég címeres üvegablakaival (FSZEK Budapest Gy. Klösz album)

106. kép – A gótikus épület földszintjének XII. halászati tárgyú kiállítása a Bártfai teremben, 1897 körül (FSZEK Budapest Gy. Klösz album)

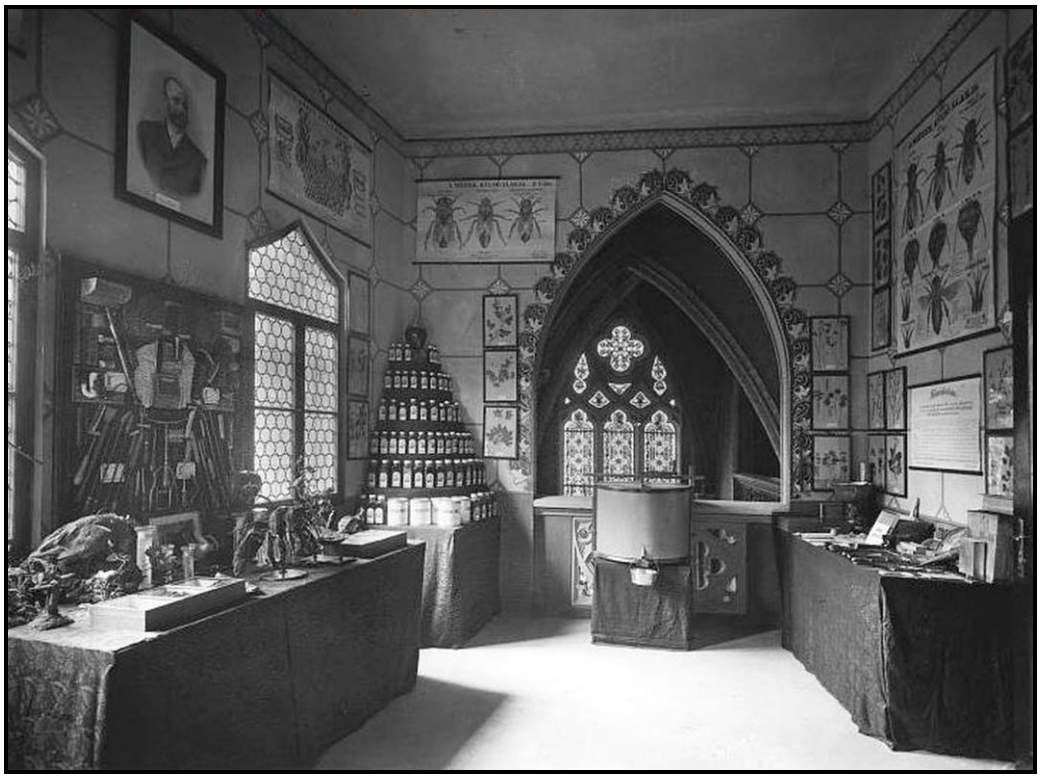
107. kép – A gótikus épület emeletének berendezése 1897–1899 között (MMgM MD. TI. 162/1898. ikt. sz. – 914/90. lelt. sz. irat rajzmelléklete)

108. kép – A gótikus épület lépcsőcsarnokának emeletén a növénytermelési tárgyú kiállítás, 1897 körül (FSZEK Budapest Gy. Klösz album) – a Forgó és Társa-féle üvegablakokkal

109. kép – A gótikus épület emeletének lovagtermében a növénytermelési és kertészeti tárgyú kiállítás, 1897 körül (FSZEK Budapest Gy. Klösz album) – a Forgó és Társa-féle címeres üvegablakokkal

110. kép – A gótikus épület emeletének baromfitenyésztés melletti részében berendezett méhészeti tárgyú kiállítás, 1897 körül (FSZEK Budapest Gy. Klösz album) – a Forgó és Társa-féle díszes és színes üvegablakokkal[353]

[353] Az oldalsó, hagyományos üvegtányérkákból („bucnikból") készített, ólomsínekkel összeállított ablak, illetve szemben egy díszes, festett, ólmozott üvegablak látható. (FÉNYI Tibor szóbeli közlése.)

5. A millenniumi épületek lebontása (1899). A múzeum ideiglenes kiállítóhelye (Kerepesi út) 1899–1904

Már 1897-ben jelentkeztek az ideiglenes épülettel kapcsolatos gondok és teendők. Az ezredéves kiállítás lebontása után néhány hónapot igénybe vett a „kijelölt épületek belső tatarozása: festése, egyúttal a renaissance épületen fedélmázolási munka”[354] vált szükségessé feltehetően a beázások miatt, ugyanis a reneszánsz-barokk épület udvar felőli tetőzete is „kátrányfedésű” volt, ezért ennek fedéllakkal való kezelése és „homokolása” elkerülhetetlenné vált.[355]

1897 áprilisában már a reneszánsz épületen is mutatkozó repedések miatt vizsgáló bizottság tekintette meg az épületet, de a közben történt festési munkák e hibákat elfedték, így ekkor ezeket nem észlelhették. Ugyanígy a cölöpök süppedését is jelentette a múzeum, de a megejtett vizsgálat ezt szintén nem rögzítette. A gót szárny Nyebojsza tornyában történt repedések és a tetőzet kijavítását, megerősítését azonban haladéktalanul engedélyezte Tormay Béla miniszteri meghatalmazott.[356]

1898 márciusában azonban még nem lehettek az épületegyüttessel komoly bajok, mert az 1897-től az épületek külső tatarozására Fogl Emil[357] építőmesterrel egy éves garanciával rögzített átalányszerződés lejárta után még – árajánlatok bekérése mellett – többéves átalányszerződés majdani megkötését tervezte a múzeum. A belső tatarozást pedig felsőbb utasításra még pusztán esetről esetre oldották meg.[358]

1898 folyamán a múzeum üzemeltetői nem egyszer hangsúlyozták az ingatlan állapotának fokozatos romlását, valamint indítványozták egy új és állandó épület létrehozását. A főváros és a minisztérium illetékesei még egy rövid ideig fontolóra vették az épület statikai megerősítését, de az állagromlás megállíthatatlanak bizonyult, így az 1899 nyarán készült jelentések alapján a kiállítások lezárását javasolták.[359]

1899 februárjában Darányi Ignác földművelésügyi miniszter engedélyt adott a Vajdahunyad várban (gótikus szárny) elhelyezett osztályok kiköltöztetésére és az itt kiállított tárgyaknak a múzeum többi helyiségeiben történő elhelyezésére azzal a megjegyzéssel, hogy a „közszemlére nem helyezhető […] anyagok kivétel nélkül megtartandók és megfelelően raktározandók, hogy azok annak idején újból a múzeum czéljára felhasználhatók legyenek.” A miniszter utasította az igazgatóságot, hogy a múzeum új elrendezését, a gót épület állapotára való tekintettel, azonnal kezdjék meg. A reneszánsz épület összes helyiségein

[354] 1897-ben a földmívelésügyi tárca költségvetése a külső és belső tatarozás költségeire 20.000 forintot irányzott elő. SZABÓ F. 1956. 48. p.
[355] MMgM MD. TI. 168/1897. ikt. sz. – 868/118-1. lelt. sz.
[356] MMgM MD. TI. 327/1897. ikt. sz. – 868/265. lelt. sz. (28.050/IV.3.–1897. FM leirat).
[357] Fogl Emil (1875 k.–1925) építőmester. A Magyar Építőmesterek Egyesületének szervezőbizottsági tagja, az egyesületnek 1897. július 5-én tartott alakuló ülésén megválasztott titkára. (*Budapesti Hírlap*, 185. szám, 1897. július 5. 5. p.) Művei: – A gyakorlati építőmester. Gyakorlati kézikönyv építőmesterek, építőiparosok, építési vállalkozók és a kőmíves- vagy építőmesteri vizsgára készülők számára. 224, a szöveg közé nyomott ábrával. (8-r. 183 1.) Budapest, 1897. Lampel Róbert. 4.; – Fogl Emil: Nagy-Budapest és a budapesti pályaudvarok rendezése. In: Magyar kereskedelmi csarnok közleményei, 2, 1908. 4. f. 30-39. p.; – A Magyar Építőmesterek Egyesületének alapításáról 1896-ban. (*Vállalkozók Lapja* 1922. márc. 22-i 12. szám). Halálhíre: „Fogl Emil fővárosi műépítész a Pajor-szanatóriumban meghalt.” (*Pesti Hírlap*, 1925. április 1. 8. p.)
[358] MMgM MD. TI. 383/1898. ikt. sz. – 914/145. lelt. sz.
[359] FEHÉR GY. 2007. 11. p.

kívül, a Jáki templom [kápolna] helyiségeit is igénybe vehették erre a célra. A miniszter ugyanitt – hivatkozva korábbi, 1897. június 9-én kelt 25.022 FM. számú utasítására az elismervények kiállításáról – felhívta a múzeum vezetőségét, hogy miután „ezen helyiségek az ablakokra elhelyezett üveg festmények folytán kellő világossággal alig bírnak," ezek tulajdonosait hívják fel, hogy az igazgatóság által kijelölendő üvegfestményeket megfelelő ablaküvegekkel cseréljék fel.[360]

A volt Történeti Főcsoport gótikus szárnya a vizenyős talajon már olyan rossz állapotba került 1899 márciusára, hogy Darányi Ignác elrendelte a kiköltözés vizsgálatára egy általa és a székesfővárostól kijelölt vegyes bizottság kiküldését. A bizottság jelentése alapján meghozott intézkedése szerint a gótikus épület „az alapot képező talpgerendák teljes elkorhadása folytán jelenleg már oly rossz állapotban van, hogy annak mielőbbi lebontása közbiztonsági szempontból elkerülhetetlen."[361]

Az itt elhelyezett gyűjteményeket azonban még egyelőre a jobb állapotban levő reneszánsz és román épületbe vitték át.[362]

A Földmívelési Értesítő 1899. június 4-i híre szerint: „A városligeti történelmi épületcsoportban elhelyezett m. kir. mezőgazdasági muzeum gyüjteménytárgyai a Vajdahunyadvári épület lebontása következtében a Renaissance és jaáki templomépületekben felállítva, uj berendezést nyertek. A muzeum a hétfői napok kivételével naponkint d. e. 10 órától 1 óráig és d. u. 3 órától 5 óráig tekinthető meg. A látogatás ingyenes." [363]

A földművelésügyi miniszter levélben utasította a múzeum igazgatóságát a gót épületnek a lebontásáról, és a tárgyak kiköltöztetéséről:

„1899. február hó 10-én már felhívtam a múzeum igazgatóságát, hogy a gót épületben levő múzeumi tárgyak kiköltöztetése iránt intézkedjék. […] a bontási munkálatok előreláthatólag mielőbb megkezdetnek, figyelmeztetem az igazgatóságot, hogy amennyiben a kérdéses gót épületben még egyes tárgyak lennének, azokat azonnal vitesse el. Hívja fel egyúttal az ott elhelyezett üvegablakok tulajdonosait, hogy azokat legkésőbb e hó 22-éig okvetlenül vigyék el, mert a bontási munkálatoknál esetleg támadható rongálások egyedül őket fogja terhelni." (A gót épületben ekkor a Forgó és Társa cég színes és festett ólmozott üvegablakai voltak). Egyben a bontásra a versenytárgyalás megtartását 1899. április 29-i időpontban adta meg. [364] 1899. április 21-én a Forgó és Társa cég elismervényében igazolta, hogy a színes ablakokat lebontotta, és azokat tulajdonába visszavette.[365]

A múzeum július 2-i értesítvénye szerint „A vajdahunyadvári épület rozzantsága miatt lebontatván, a mezőgazdasági muzeumnak ezen épületben volt gyüjteménytárgyai az 1899. év tavaszán a Renaissance-épületbe helyeztettek át, mely alkalommal a muzeum uj rendezést nyert. A halászati és az erdészeti gyüjteménytárgyak a jaáki templomban vannak

[360] MMgM MD. TI. 148/1899. ikt. sz. – 915/155 lelt. sz. 1899. febr. 16. – Darányi Ignác 10.374/IV.3./1899. FM. számú leirata. A Róth cég (román épület) és a Forgó és Társa cég (gótikus épület) elismervényei az iratok között nem találhatóak meg.
[361] MMgM MD. TI. 229/1899. március 25. – 915/175 lelt. sz. – A minisztérium 13.975/1899. IV. 3. FM. számú átirata Budapest székes főváros Közönségéhez. (Tudomásulvétel végett küldött másolat).
[362] S. SZABÓ F. 1956, 53. p.
[363] Értesítés. *Földmívelési Értesítő*, 1899. 10. évf., 23. sz. 1899. június 4. 514. p.
[364] MMgM MD. TI. 252/1899. április 19. ikt. sz. – 915/180 lelt. sz.
[365] MMgMK MD. TI. 317/b/1899. ikt.sz.

elhelyezve."[366]

Nem sokkal a gót épület visszafordíthatatlan romlása és lebontásának elhatározása után, a reneszánsz épületben is hatalmas elváltozások jelentkeztek, így ennek a lebontása is napirendre került. A még nem egészen két éve működő múzeumot 1899. július 27-én be kellett zárni.[367]

A múzeum igazgatósága a minisztert levélben tájékoztatta a reneszánsz épület romlásáról: „Alulírott igazgatóság tiszteletteljesen jelenti, hogy a múzeum reneszánsz épülete újabban oly mérvű repedéseket mutat, hogy annak a látogató közönség előtt való elzárása czélszerűnek látszik. Kiindulva abból, hogy a Vajdahunyad vári épület bontása alkalmával kiderült, hogy számos emeleti csapos gerenda egészen korhadt állapotban volt, a Renaissance épületben észlelhető különböző deformatiók hasonló körülményekre engednek következtetni. Minthogy újabban ezen deformatiók aggasztó mértékben szaporodnak, alulírott igazgatóság erről a gazdasági műszaki hivatalt értesítette, melynek képviselője, Lipcsey Árpád királyi mérnök ma a múzeumban megjelenvén […] az épületet alaposan megvizsgálta, és a vizsgálat eredményekép a múzeumnak a közönség elől való elzárását hozta javaslatba. Amidőn alulírott igazgatóság arról Nagyméltóságodnak tiszteletteljesen jelentést tesz, kénytelen, tekintettel a látogató közönség életbiztonságára, valamint a múzeumi tárgyak épségben tartására – daczára ellenkező óhajának – a mérnöki véleményhez csatlakozni. Minthogy ilyenformán a múzeumi tárgyak biztonságba helyezésének kérdése előtérbe lép, alulírott igazgatóság tiszteletteljesen, a következő előterjesztést tenni bátorkodik. […] A tárgyak nagy része vagy az új geológiai intézetben, vagy az új országgyűlési épületben volna ideiglenesen elhelyezhető. Számos tárgy a tél folyamán a párisi kiállítás alkalmával Párisba küldhető. Sok tárgy pedig a múzeumi leltárból való kivezetés nélkül, ideiglenesen az egyes budapesti szakintézetek, úgymint az állatorvosi főiskola, kertészeti tanintézet, rovartani, magvizsgáló állomás, geológiai intézetben stb. volna ideiglenesen kiállítható, addig, míg a múzeum állandó épülete azokat ismét magába fogadhatja."[368]

Korábban, a gót épület bontását Singer Samu építési vállalkozó nyerte el, aki a székesfővároshoz benyújtott kérvényére pozitív választ kapott arra, hogy az épületalapozás részét képező cölöpöket bent hagyhassa, a betonréteget azonban el kellett távolítania, s ennek robbantással történő eljárása esetében a reneszánsz épület épségének megóvása miatt a műszaki hivatalt értesíteni kellett, s bármilyen veszély esetén ezt le kellett állíttatnia a múzeum vezetésének. Egyben engedélyt kaptak arra, hogy a gót épület bontását őszre halaszthassák.[369]

Madarász Jenő múzeumi gondnok 1899. szeptember 19-i fogalmazati feljegyzése a Forgó és Társa cég által készített üvegablak-elemek bontásáról szól. Eszerint összesen 14 darab címeres ablaküveg és még 17 eltérő formájú színes és zöldes színű üveg leltárát vette fel és megjegyezte: „a többi töredék". Nem tisztázható, hogy e feljegyzés a törött, vagy a

[366] *Földmívelési Értesítő*, 10. évf. 1899. július 2. 27. szám, 656. p.
[367] A múzeum bezárása Budapest szfőv. VI. kerületi Elöljárósága 1899. július 27-én hozott 26.570. számú határozata alapján történt. Lásd MMgM MD. TI. 741/1899. augusztus 29. ikt. sz. – 61.331.IV.3./1899. FM. ikt. számú leirat.
[368] MMgM MD. TI. 559/1899. július 19. ikt. sz. – 915/216 lelt. sz.
[369] Szfőv. Tanácsa 34.992/1899. július 20. határozat. MMgM MD. TI. 721/1899. aug. 22. – 915/229. lelt. sz. 55.831/IV.3. FM. sz.

Forgó és Társa cég által el nem vitt üvegelemekre vonatkozik-e, és mi lett ezen üvegek sorsa, mert a kétpéldányú feljegyzés egymásnak ellentmondóan hol átadásról, hol a „múzeum tulajdonává válásáról" ír.[370]

111. kép – Az 1899 enyhe telén megkezdett bontási munkálatok a reneszánsz épületben, a gótikus épületnek már csak a helye van meg. (MMgM. EF. 11022.1. lelt. szám)

A most bontásra ítélt reneszánsz épületbe a korábban a gótikusból idehordott és az amúgy is itt tárolt tárgyak elhelyezésére először az Andrássy út végén levő, „Bellevue" villát[371] szemelték ki 1899. augusztus 24-én. Az ekkor kelt miniszteri utasítás szerint a villa tulajdonosaival a múzeum igazgatósága kössön bérszerződést, hogy a múzeum gyűjteménytárgyai az épület összes helyiségeiben elhelyezhetők legyenek, ám olyan feltétellel, hogy a szerződést a bérbeadók két, de legalábbis egy év előtt ne mondhassák fel. Az évi bért 2500 forintban maximálták. Ez az 1899. augusztus 29-én érkezett miniszteri leirat a „hurczolkodás" azonnali megkezdésére szólította fel a múzeum vezetőségét, és egyben a reneszánsz épület lebontására vonatkozó versenytárgyalás kitűzésének az elintézésére is kötelezte.[372]

[370] MMgM MD. TI. – 1899. évi iktatatlan iratok – 915/3. lelt. sz.
[371] Az Andrássy út Hősök tere felőli utolsó épületpárját a hely kiemelt szerepe miatt állandóan átalakították, sőt új épületekkel cserélték fel. Így a tér felé nézve a jobb oldali saroktelken (Andrássy út 129. sz.) eredetileg a Bellevue-villa állt. A nyugodt méltóságú, kilátótornyos neoreneszánsz épületet Weber Antal tervezte, 1872–1904 között állt fenn, benne zenés étterem működött. Helyén 1905-ben Babocsay Hermann építési vállalkozó Árkay Aladár tervei alapján Budapest egyik legszebb szecessziós villáját építette meg. FARBAKY P. 2006.
[372] MMgM MD. TI. 741/1899. augusztus 29. ikt. sz. – 61.331.IV.3./1899. FM. ikt. számú leirat.

A levélváltások után a múzeum szeptember 12-i 778/1899. felterjesztésére válaszul a minisztérium Stern Károly háztulajdonos ekkor frissen, Schmahl Henrik tervei alapján[373] felépített Kerepesi út 72. szám alatti épületének bérbevételét engedélyezte 1899. szeptember 10-étől 1902. október 31-ig 11.466 forint 66 krajcárért, melyet rendszeresen, évi két részletben kellett törleszteni.[374]

A múzeum igazgatósága 1899. szeptember 20-án meghirdetett versenytárgyalási felhívásának értelmében a reneszánsz épület bontására vállalkozók között a döntés október 5-én fog megtörténni. „A szerződés és ahhoz tartozó feltételek tervezete és a kérdéses épület tervei a földmivelésügyi m. kir. ministerium gazd. műszaki hivatalában (V. ker., Báthory-utcza 6.) a hivatalos órák alatt tekinthetők meg".[375] Tehát a Történelmi Főcsoport gótikus, majd reneszánsz épületeinek bontása (előbbinek is – már említett – késő őszre halasztása miatt) 1899 őszén, koratelén történt meg.

Már 1899 novemberében befejeződött a műtárgyak egy részének átszállítása a Kerepesi úti épületbe. Az itt berendezett kiállítások „minden ünnepélyesség mellőzésével" történő megnyitására 1899. december 3-án Darányi Ignác engedélyt adott. Hozzájárult, hogy a Román épületcsoportban maradt kiállítások (beleértve a Jáki kápolnát is) „az ott lakó múzeumszolga" kíséretében, de már belépőjegy szedése mellett a közönség előtt nyitva legyenek.[376] A selyemtenyésztési osztály anyagait az eddig használaton kívüli Jáki kápolnában kívánták elhelyezni, hogy a látogatóközönség azt mindenkor megtekinthesse.[377] Végül azonban ez a kiállítási egység is átkerült a Kerepesi úti ideiglenes kiállítóhelyre.

[373] Az épületről lásd TORMA Á. 2010a 129. p. és 2010b. 10–11. p. Az épület 1945-ben súlyosan megsérült és lebontották.
[374] MMgM MD. TI. 908/1899. okt. 22. ikt. sz. – 915/261. lelt sz. – 8993. eln. IV.3-a/1899. FM. ikt. sz. 1899. okt. 18.
[375] Versenytárgyalási hirdetmény. *Földmívelési Értesítő*, 1899. 10. évf., 40. szám, 1899. okt. 1. 1094–1095. p.
[376] MMgM MD. TI. 1095/1899. nov. 21. ikt. sz. – 915/281. lelt. sz. – 94.771-IV.3./1899. FM. ikt. sz.
[377] MMgM MD. TI. 735/1899. ikt. sz. – 915/230 lelt. sz., MMgM MD 915/232 lelt. sz. (1899)

112. kép – A Kerepesi út (ma Rákóczi út) 72. szám alatt állt Stern Károly-féle egykori bérház [lebontva], amelyben 1899–1904 között a múzeum kiállításai voltak. (Erdélyi foto) MMgM EF. 1582.

113. kép – Kerepesi út (ma Rákóczi út) 72. szám alatt állt, Schmahl Henrik tervezte egykori Stern Károly-féle bérház bejárata, amelyben 1899–1904 között a múzeum kiállításai voltak. (Erdélyi foto) MMgM EF. 7544.

1899 decemberére a román épületben az alábbi kiállítások maradtak: erdészet, halászat, cukor-, malom- és szeszipar, háziipar, vízépítészet és a könyvtár anyaga.[378]

A román szárnnyal kapcsolatban, úgy határoztak, mivel azt tartósabb agyagból építették fel, hogy az még fennmaradhat és fogadhat látogatókat. A múzeum igazgatósága levélben értesítette a földművelésügyi minisztériumot, hogy a raktározási területet bővítendő, szeretnék az épület folyosóit beüvegeztetni, mellyel elérnék, hogy legalább az épület megfeleljen a múzeumi komfortviszonyoknak. A minisztériumból érkezett válasz szerint: „A román épület folyosóinak beüvegezése tárgyában 1899. november 9-én kelt felterjesztésére a csatolmány visszazárása mellett értesítem az igazgatóságot, hogy a beüvegezési munkálatokra vonatkozólag Grünwald és társa budapesti vállalkozó cég által tett ajánlat tárgyában, mindaddig nem határozhatok, míg a tervbe vett munkálatokról vállalkozó cég részletes tervrajzot, és műszaki leírást nem terjeszt fel, amelyből megítélhető legyen az, hogy

[378] MMgM MD. TI. 868/28/8 lelt. sz. (1899)

a tervezett beüvegezési munkálatok nem fognak-e az épület építészeti műbecsének rovására menni."[379] Arra, hogy e tervbe vett üvegezés megtörtént-e, eddig nem találtunk adatot.

A bontással egy időben „a Széchenyi szigetre vezető híd mellett lévő Szent István és a reneszánsz épülettel összefüggő" [Lőcsei óratorony és eperjesi Rákóczi ház előtt álló] Loyolai Szt. Ignác kőszobroknak a Máriaremetei Boldogasszony Kápolnaegyesület elnöke számára történő átadására szólította fel a vezetőséget Malcomes Jeromos miniszteri tanácsos.[380] Az átadás tényére nem találtunk adatot, de egy biztos, hogy e szobrok innen elkerültek.

Dávid Ferenc kutatásai szerint: „Az Eszterháza szobák falburkolatai közül egyetlen részlet sorsát ismerjük: egy faragott ajtó és szupraport az Iparművészeti Múzeum könyvtárának előterébe került beépítésre."[381]

Madarász Jenő múzeumi gondnok, 1899. december 14-én készített egy leltárt,[382] amelyben összegyűjtötte, hogy a román épületben és a Kerepesi úton elhelyezett osztályok és irodák, raktárak mennyi tárggyal rendelkeznek.

Osztályok [román épület és jáki kápolna]	**Darabszám**
Erdészet	807
Halászat	496
Cukor, malom és szeszipar	289
Háziipar	611
Vízépítészet	922
Könyvtár	9.377
Szekrény 25 db, falas állvány 6 db	31
Kis szobában különböző tárgy	62
Üres üvegek	1.100
Padláson levő tárgyak	323
Román épületben összesen:	***14.018***
A Kerepesi út múzeumi helyiségeiben lévő összes tárgy:	***13.755***
Irodai bútorok és fölszerelés	*78*
Mindösszesen:	*27.851*

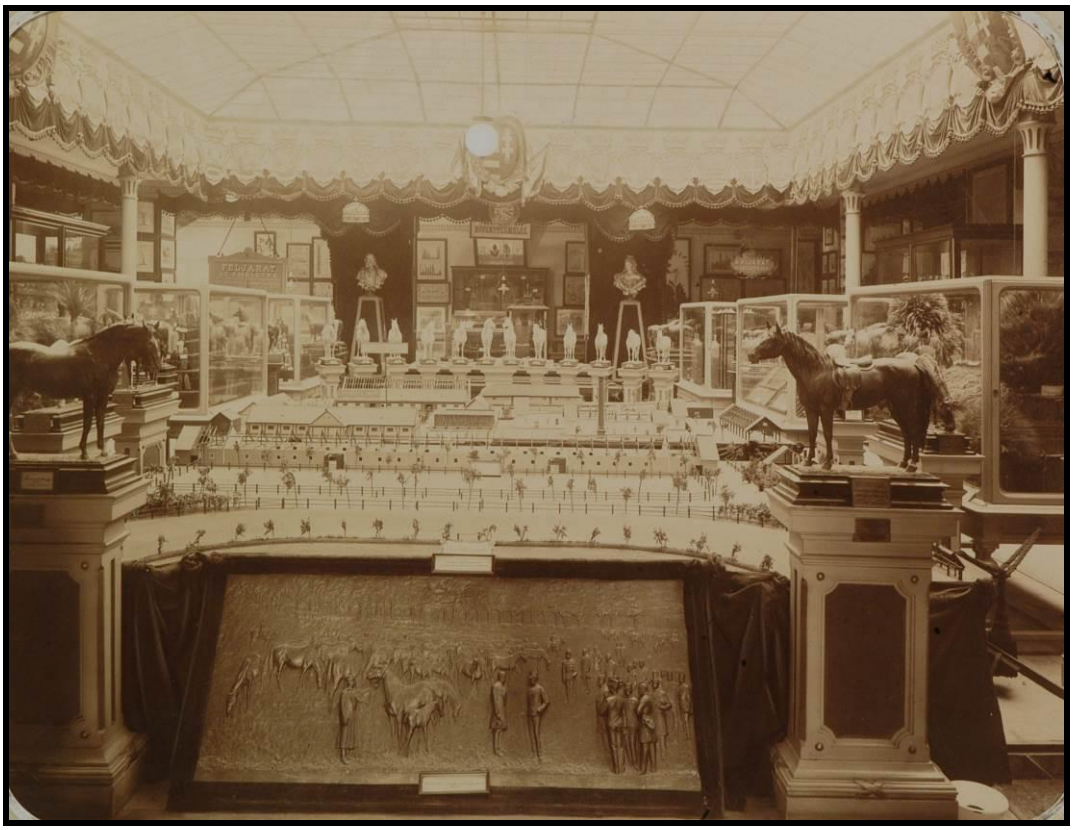
[379] MMgM MD. TI. 1137/1899. dec. 1. ikt. sz. – 915/288 lelt. sz. – 90.732.IV.3./1899. FM. ikt. sz.
[380] MMgM MD. TI. 1239./1899. dec. 31. ikt. sz. – 915/309. lelt. sz. – 97.971.IV.3-a/1899. FM. ikt. sz.
[381] DÁVID F. 2000. 12. lábjegyzet 91. p.
[382] MMgM MD. TI. 868/28/8 lelt. sz. (1899) és KISS KITTI R. 2016

A múzeum működéséről röviden minden évben megemlékezett Darányi Ignác földművelésügyi miniszter éves beszámolójában. Alábbiakban ezeket a jelentéseket idézzük, melyek dióhéjban és tömören jellemzik a múzeum állandó épület nélküli időszakát.

***

Darányi Ignác 1899. évről szóló összefoglaló jelentése szerint:

„A m. kir. mezőgazdasági muzeum elhelyezésére szolgált épületek, jelesül az ezredéves kiállítás történelmi épületcsoportjának ideiglenes jelleggel készült épületei közül a góth és renaissance-épületek, az azokon mutatkozott veszedelmes repedések folytán, tovább fentarthatók nem lévén, ezen épületek lebontása és a muzeum újbóli elhelyezése iránt kellett gondoskodni. Ennek következtében a muzeum kénytelen volt ajtaját julius 27-én a közönség elől bezárni és a gyűjtemény tárgyak ideiglenesen a Kerepesi-út 72. számú bérházba szállíttattak. Itt legnagyobb részben elhelyezést nyertek, egy részök azonban, nevezetesen a vízépítészeti, továbbá a halászati, az erdészeti s a házi ipari tárgyak a továbbra is fennálló szilárd építkezésű román-stílű épületben rendeztettek el, hol a könyvtár azontúl is megmarad. A kerepesi-úti új helyiségekben elhelyezett gyűjtemények osztályokba sorozva, deczember hó 3-án a nagyközönség számára megnyithatók voltak. Az új elhelyezés mellett most már a gyűjtemények itt téli időben is megtekinthetők, mi a városligeti épületekben, a melyek nem voltak fűthetők, nem volt lehetséges. A muzeumnak a városban történt elhelyezése annak látogatottságára nem maradt hatástalan, a mi már a megnyitás napján kitűnt, mely napon a

114. kép – A Kerepesi út 72. alatt berendezett kiállítások Ménesbirtokokat bemutató terme. Erdélyi foto – MMgM. EF. 1605.

látogatók száma 2.205 személyre rúgott s utóbb oly nap is volt (1900. január 6.) melyen 3.184 látogató kereste fel a muzeumot. A muzeum mult évi látogatására egyébiránt addig, míg az a

városligetben volt, zavarólag hatott a történelmi csoport épületeinek bontási munkálata. A muzeum az elmúlt évben az említett körülmények miatt csak 75 napon állt nyitva s ezalatt 43.328-an látogatták. Ebből a számból arra az időre, a mely alatt a városligetben 51 napon állt nyitva, 15.264 látogatás esik, míg azon 24 nap alatt, mióta új helyiségeiben látható, 28.064-en látogatták. Ez utóbbi időszakban egy napra átlag 1170 látogató esik, a mi a közönségnek ezen intézmény iránt nem csekély érdeklődése mellett tesz tanúságot."[383]

115. kép – Kerepesi út 72. alatt berendezett Selyemhernyó-tenyésztési kiállítás japán módszert bemutató kiállításrésze. Erdélyi foto – MMgM. EF. 1604.

Darányi Ignác 1900. évről szóló összefoglaló jelentése szerint:

„A m. kir. mezőgazdasági muzeum fennállása óta az elmúlt 1900. esztendő volt az első év, melyben megszakítás nélkül, állandóan nyitva volt, holott akkor, a mikor a városligetben volt elhelyezve, csak a nyári időben lehetett nyitva tartani, minthogy a helyiségek nem voltak világíthatók. Míg az 1897-ik évben kerek számban csak 26.000, 1898-ban 98.000 és 1899-ben 43.000 látogató tekintette meg a muzeumot, addig az 1900-dik évben 224.925 ember fordult meg benne, hogy itt okuljon, tanuljon s a mezőgazdaságra vonatkozó ismereteit gyarapítsa. A muzeum jelenlegi elhelyezése mellett a gyűjtemények gyarapítása jóformán ki van zárva. Mindazonáltal a lehetőség szerint e tekintetben is történt némi haladás.

[383] A m. kir. kormány 1899. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1900. A.) A Ministeriumok működése 7. M. kir. földmívelésügyi ministerium. Beszámoló az 1899. évről. 129. p

Kiegészítésre került a mezőgazdasági szempontból hasznos és káros állatok gyűjteménye. Ajándékozás útján a muzeum szintén több tanulságos és értékes fénykép s rajz birtokába jutott.

116. kép – Kerepesi út 72. alatt berendezett Selyemhernyó-tenyésztési kiállítás japán módszert bemutató kiállításrésze. Erdélyi foto – MMgM. EF. 1594.

A párisi nemzetközi kiállításról[384] visszaérkezett tárgyak némelyikét már az elmúlt évben birtokba vette. Egyik kiváló feladata a hazai mezőgazdaság történeti emlékeinek gyűjtése lévén, ajándékozás útján némely gazdasági vonatkozású okmány, kézirat, érem, pecsételőnek stb. jutott birtokába, Hogy a muzeum könyvtára a hazai mezőgazdasági irodalom forráskönyvtárává tétessék, felhívást intézett a hazai törvényhatóságokhoz oly czélból, hogy azok levéltáraikból a nélkülözhető gazdasági és a gazdaságra vonatkozó műveket, okmányokat küldjék meg a muzeumnak. Ez úton a könyvtár máig számos, eddig ismeretlen, értékes művel, kézirattal gyarapodott. Egyesektől és testületektől is kielégítő számban érkeznek könyvadományok. Az 1900-ik év végén a könyvtár már mintegy 4.000 műből és körülbelül 6.000 kötet és füzetből állott.[385]

[384] Párizsban az addig volt legnagyobb szabású világkiállítást rendezték 1900. április 14–november 12. között.
[385] A m. kir. kormány 1900. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1901. A.) A Ministeriumok működése 7. M. kir. földmívelésügyi ministerium. Beszámoló az 1899. évről. 138. p.

117. kép – A Magyar Királyi Mezőgazdasági Múzeum Szőlőművelés, Kertészet kiállítása a budapesti Kerepesi út 72. sz. alatt. Erdélyi foto – MMgM EF. 7550.

Darányi Ignác 1901. évről szóló összefoglaló jelentése szerint:

„Az 1901. év folyamában a mezőgazdasági muzeumot 203.073 látogató kereste fel. Az 1900. évi látogatottsággal szemben mutatkozó 20 ezernyi jelentéktelen csökkenés egyáltalában nem tulajdonítható annak, mintha a közönség érdeklődése muzeumunk iránt kisebbedett volna, hanem annak, hogy azoknak a budapesti lakosoknak száma folytonosan apad, a kik muzeumunkat még nem látták, ezzel szemben növekedett a vidéki látogatók száma. A muzeum gyűjteményei az 1901. évben jelentékeny mértékben gyarapodtak. Intézkedésem folytán a muzeumba bekebeleztetett az 1900. évi párisi nemzetközi kiállítás magyar mezőgazdasági, erdészeti és vadászati osztályainak csaknem egész anyaga, miáltal a gyűjtemények értéke tetemesen növekedett. A szükséges hely hiánya miatt a párisi kiállításból származó tárgyaknak csak egy megfelelően beilleszthető részét lehetett a gyűjteményekben elhelyezni, a többi, nevezetesen az erdészeti és vadászati tárgyak gondosan becsomagolva és megóva várják az új muzeumba leendő átköltöztetést. Részint adományozás, részint vásárlás útján szintén szépen bővültek a muzeum gyűjteményei. Ajándékozás útján szaporodott a muzeum a hazánkban termesztett különféle gyümölcsök fajai és fajtáinak gyűjteményeivel, a Vilmorin-féle különféle kerti termények utánzataival, szép tengeri cső gyűjteménynyel; vásárlás útján bővültek a gyűjtemények nagy terjedelmű burgonyagumó-utánzatokkal és fontos növénybetegségeket föltüntető modellekkel. E nagy gyarapodás következtében muzeumunk tárgyainak darabszáma, mely az 1900. évben 20.529 és leltári értéke 219.807 K. 60 f. volt, az 1901. év végén a darabszám 25.799-re, a leltári érték pedig 325.390 K. 66 f.-re emelkedett. A muzeum könyvtára ajándékozás útján számos, részben ritka mű és folyóirat birtokába jutott, melyek között különösebben a törvényhatóságok által kibocsátott, a mezőgazdaságra vonatkozó szabályrendeletek érdemelnek megemlítést. Az 1901. évben kerek számban 1.000 művel, közel 3.000 kötet és füzetben gyarapodott és jelenleg már több mint

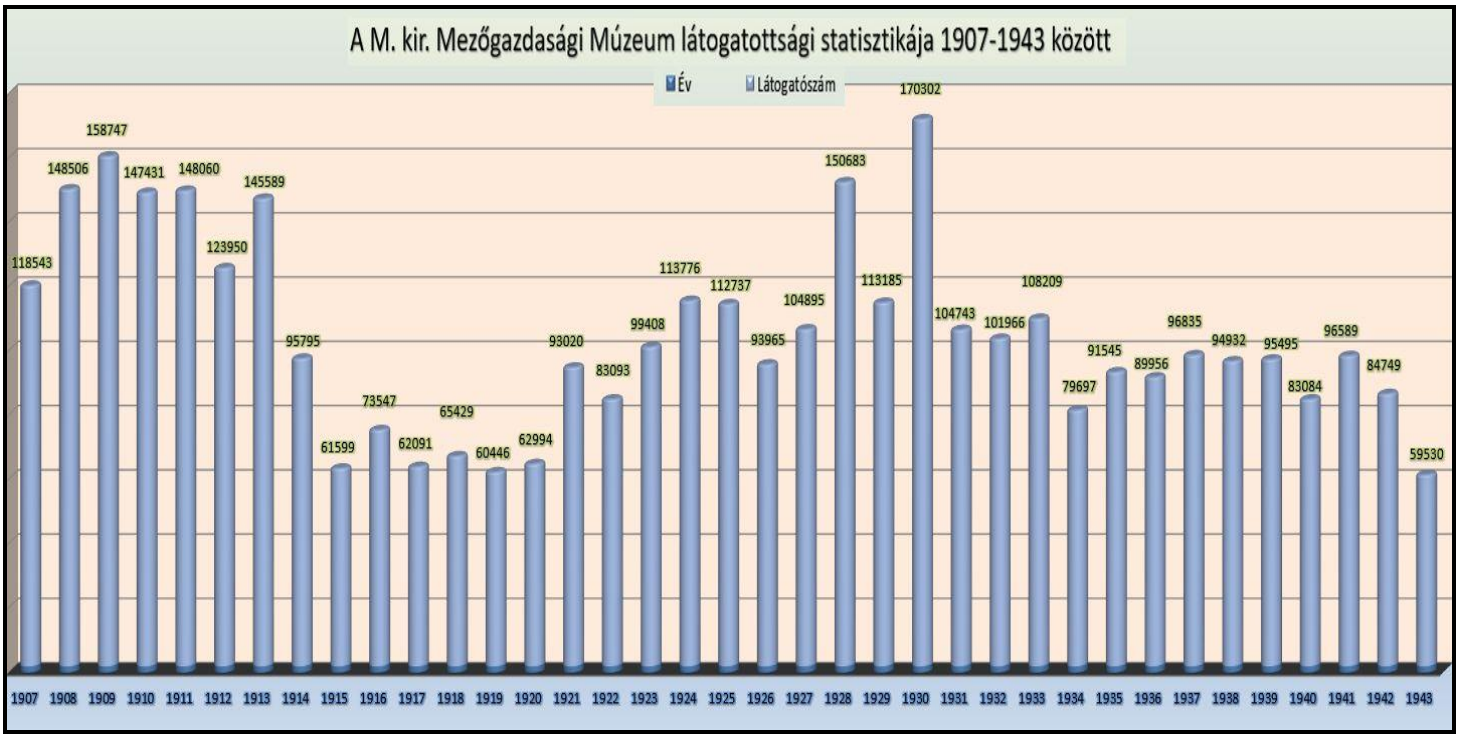
5.000 művet foglal magában 9.000 kötet és füzetben. Minthogy ünnep- és vasárnapokon a közönség egy része jobban ráér a muzeumok látogatására, a muzeum, mely azelőtt e napokon is csak délutáni egy óráig volt nyitva, julius hó elejétől fogva az ünnep- és vasárnapokon délutáni két óráig áll nyitva."[386]

Darányi Ignác 1902. évről szóló összefoglaló jelentése szerint:

„A m. kir. mezőgazdasági muzeumnak az 1902. évben 306 látogató napon összesen 191.312, havonkint átlagosan 15.942 és naponkint átlagosan 629 látogatója volt. Legtöbben keresték fel márczius hóban (21.025), legkevesebben julius hóban (12.150). A mult évben is ugyane hónapokban volt a legtöbb, illetőleg a legkevesebb látogató. Habár a látogatottság az előző évhez képest csökkent, a látogatóknak e még mindig nagy száma a mellett bizonyít, hogy közönségünk állandóan nagy figyelemben részesíti ezen intézményt. Kiválóan nagy számban járnak a muzeumba a tanulók, igen sok esetben tanáraik, vagy tanítóik vezetése mellett. Azonkívül a földmives-osztályba tartozók száma is feltűnő és külföldiek is szép számban keresték fel a muzeumot".[387]

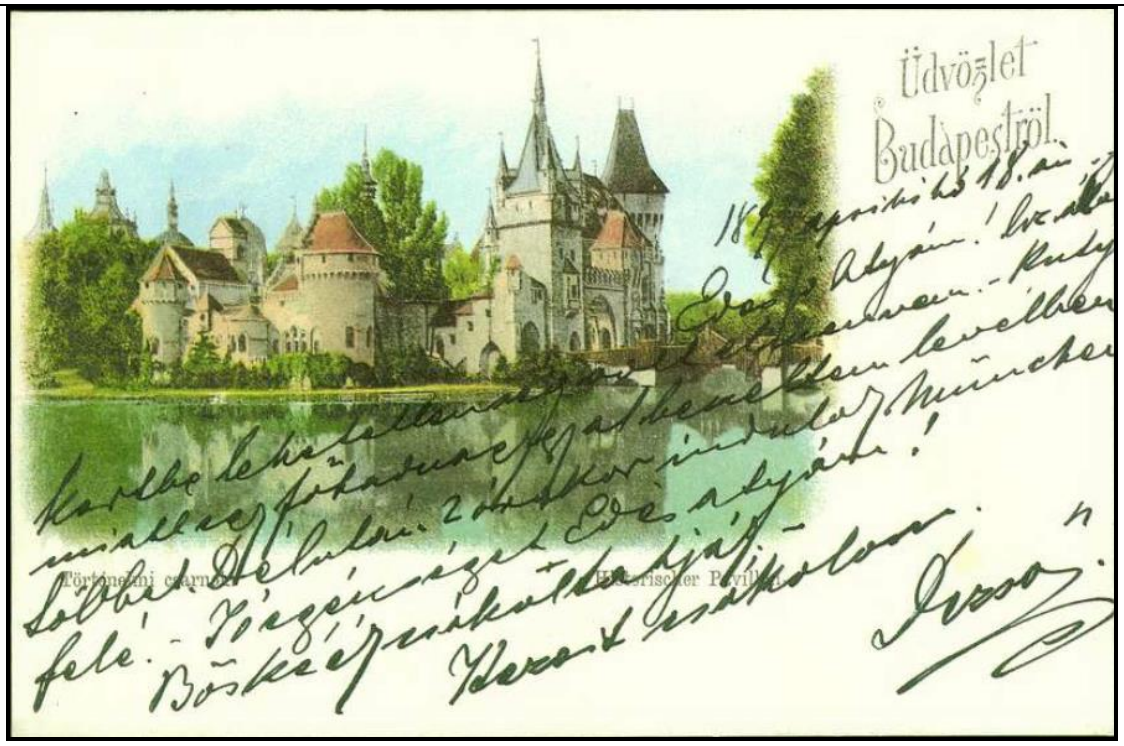
***

Álljon itt összevetésül az állandó épületbe költözött múzeum látogatói statisztikája

118. kép – Látogatottsági statisztika 1907–1943 között (Múzeumi segédanyag adatai)[388]

[386] A m. kir. kormány 1901. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1902. A.) A Ministeriumok működése 7. M. kir. földmívelésügyi ministerium. 131–132. p.
[387] A m. kir. kormány 1902. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1903. A.) A Ministeriumok működése 7. M. kir. földmívelésügyi ministerium. 134–135. p.
[388] A látogatók számának megítéléséhez szükséges adat, hogy a múzeum nyitva tartása jellemzően a két világháború között napi (9–) 10–13 óráig (ünnepnapokon 14 óráig), illetve bizonyos időszakokban du. 15–17 órák között tartott, és amelyet részben a fűtőberendezés, részben a háború miatti szénhiány, tehát a fűtési szükséglet is erősen befolyásolt. A nagyobb vendégkiállítások (trófeakiállítás, kertészeti és virágkiállítás, OMÉK stb.) kivételével a belépés egészen az 1968. évi Művelődésügyi miniszteri rendeletig **ingyenes** volt.

119. – Képeslap a Történelmi Főcsoportról 1897-ben, még a múzeum megnyitása előtt (MMgMK. PA. 5146/3.)

120. kép – Képeslap a Csónakázó tó felől látható végleges „Vajdahunyadvár" épületről az 1910-es években (MMgMK. PA 4644.)

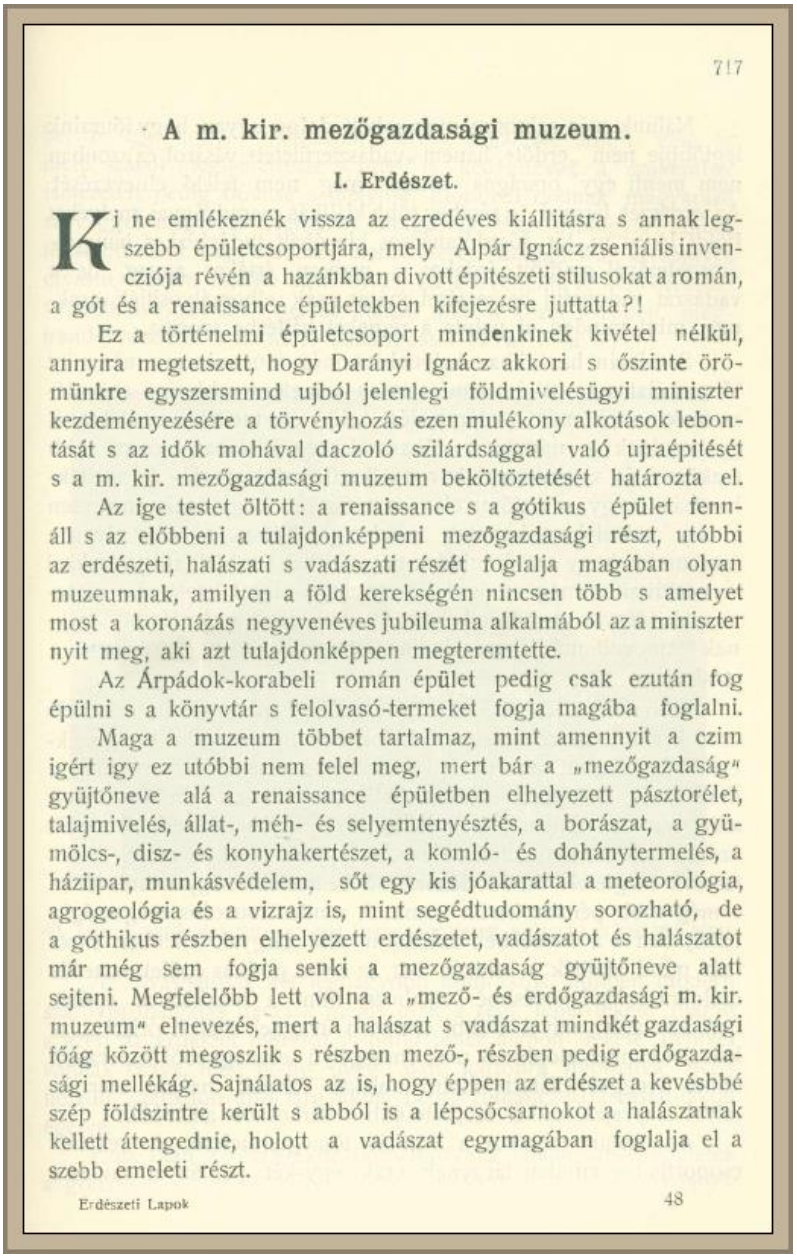
II. rész

Tartalom

II. rész *147*
6. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum végleges épületének építéstörténete (1900)-1901-től . *159*
6.1. A végleges épület újjáépítéséről szóló törvény megszületése *160*
6.2. Az építés menete (tervezés, kivitelezés) *165*
6.2.1. A reneszánsz szárny építése 1901. október 21. – 1904. február 26. ..... *169*
6.2.2. A „csúcsíves" szárny, az „Összekötő épület" és bástyafal építése. 1902. április 1. – 1905. március 23. ..... *179*
6.2.3. A román épületszárny építése kis kitérővel ([1905. márciustól] – 1906. október 22. – 1908. december 20.) *186*
6.2.3.1. Kis kitérő – (a múzeum berendezkedésének egyes részletei) *195*
1. Belső berendezés kérdései *195*
2. A Mezőgazdasági Múzeumi Tanács felállítása *205*
3. Nyilvános közkönyvtár kérdései *206*
4. Az I. világháború időszaka *207*

6. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum végleges épületének építéstörténete (1900)-1901-től

A Történeti Főcsoport épületeinek bontását mind az építész, mind a mezőgazdász szakma sajnálkozással vette tudomásul, s a hivatalos körök is a közvélemény álláspontjára helyezkedtek. Már 1896-ban[1] és végig a kiállítás fennállása alatt felmerültek negatív vélemények a műremeknek minősített Történelmi Főcsoport csupán ideiglenes anyagokból történt felépítéséről.

717

A m. kir. mezőgazdasági muzeum.

I. Erdészet.

Ki ne emlékeznék vissza az ezredéves kiállitásra s annak legszebb épületcsoportjára, mely Alpár Ignácz zseniális invenciója révén a hazánkban divott épitészeti stilusokat a román, a gót és a renaissance épületekben kifejezésre juttatta?!

Ez a történelmi épületcsoport mindenkinek kivétel nélkül, annyira megtetszett, hogy Darányi Ignácz akkori s őszinte örömünkre egyszersmind ujból jelenlegi földmivelésügyi miniszter kezdeményezésére a törvényhozás ezen mulékony alkotások lebontását s az idők mohával daczoló szilárdsággal való ujraépitését s a m. kir. mezőgazdasági muzeum beköltöztetését határozta el.

Az ige testet öltött: a renaissance s a gótikus épület fennáll s az előbbeni a tulajdonképpeni mezőgazdasági részt, utóbbi az erdészeti, halászati s vadászati részét foglalja magában olyan muzeumnak, amilyen a föld kerekségén nincsen több s amelyet most a koronázás negyvenéves jubileuma alkalmából az a miniszter nyit meg, aki azt tulajdonképpen megteremtette.

Az Árpádok-korabeli román épület pedig csak ezután fog épülni s a könyvtár s felolvasó-termeket fogja magába foglalni.

Maga a muzeum többet tartalmaz, mint amennyit a czim igért igy ez utóbbi nem felel meg, mert bár a „mezőgazdaság" gyüjtőneve alá a renaissance épületben elhelyezett pásztorélet, talajmivelés, állat-, méh- és selyemtenyésztés, a borászat, a gyümölcs-, disz- és konyhakertészet, a komló- és dohánytermelés, a háziipar, munkásvédelem, sőt egy kis jóakarattal a meteorológia, agrogeológia és a vizrajz is, mint segédtudomány sorozható, de a góthikus részben elhelyezett erdészetet, vadászatot és halászatot már még sem fogja senki a mezőgazdaság gyüjtőneve alatt sejteni. Megfelelőbb lett volna a „mező- és erdőgazdasági m. kir. muzeum" elnevezés, mert a halászat s vadászat mindkét gazdasági főág között megoszlik s részben mező-, részben pedig erdőgazdasági mellékág. Sajnálatos az is, hogy éppen az erdészet a kevésbbé szép földszintre került s abból is a lépcsőcsarnokot a halászatnak kellett átengednie, holott a vadászat egymagában foglalja el a szebb emeleti részt.

Erdészeti Lapok 48

121. kép – Utólagos visszaemlékezés a millenniumi épületek szilárd anyagból való felépítésére 1907-ben[2]

[1] *Budapesti Hírlap*, 1896. szeptember 6. 245. sz. 5. p. Lásd a tanulmány *I. részének* 315. lábjegyzetét!
[2] HATHALMI GABNAY F. 1907

6.1. A végleges épület újjáépítéséről szóló törvény megszületése

A szilárd anyagokból való újraépítést szorgalmazó újságcikkek áradatát Magyar-Mannheimer Gusztáv[3] festőművésznek 1899 májusában – az elkerülhetetlen épületbontás döntésének megszületése körüli időkből –, „Morituri"[4] címmel megjelent cikke indította el.[5] „Ugyancsak ő hívta fel a figyelmet a leendő épület kettős hasznára: »A földmívelési minisztériumnak szüksége lesz olyan épületre, amelyben a mezőgazdasági múzeumot elhelyezheti. Az épület sokba fog kerülni, kerüljön valamivel többe, de gazdagítsa művészetünket is, ha már gyarapítani fogja mezőgazdaságunkat.«"[6]

1900-as év végén sikert ért el az épület újból való felépítését pártolók tábora, melyet örömmel üdvözöltek ismét az újságbeli híradások, így a Budapesti Hírlap névtelenül megjelent cikke is: „Nagy örömmel olvastuk, hogy Darányi miniszter újra fölépíti a millenniumi kiállítás történelmi főcsoportjának épületét és a mezőgazdasági muzeum gazdag gyüjteményeit helyezi el bennük. Tehát még sem vész el a nagy emlékünnepnek legbecsesebb építészeti alkotása, föltámad sírjából, állandó emlék lesz azon a helyen, a hol az eredeti mű állott. […] Midőn ez épületek gondolata megszületett, talán félig-meddig játéknak tekintették, régieskedő kedvtelésnek, mely másutt is hasonló alkalommal ilyeneket létesített […]. Alpár érdeme, hogy a játék helyébe művészi alkotást varázsolt. […] Hogyne üdvözölnék azt a gondolatot, mely ezt az elveszett szépséget uj életre akarja kelteni! Darányi miniszter már beadta a törvényjavaslatot a képviselőházhoz, mely a jövő héten tárgyalni fogja. […] Az épületek külsőleg hű másai lesznek az eredetieknek, csak persze szilárd anyagból fognak épülni. Az épületek uj rendeltetését is helyeseljük. A mezőgazdasági muzeum fontos gyűjteményei számára most nem rendelkezünk alkalmas helylyel; jelenleg a külső kerepesi-

[3] Magyar Mannheimer Gusztáv (Pest, 1859 – Budapest, 1937) festőművész és illusztrátor. A budapesti Mintarajziskolában tanult. Bécsben Hans Makartnál (1840–1884), majd 1878-tól a müncheni Képzőművészeti Akadémián folytatta tanulmányait. Münchenben mesterei Johann Leonhard Raab (1825–1899) rézkarc, Ludwig von Löfftz (1845–1910) és Wagner Sándor (1838–1919) voltak. A müncheni akadémia ösztöndíjával tért vissza Budapestre. Benczúr Gyula mesteriskolájában tanult. Az 1890-es évek végén meglátogatta a nagybányai művésztelepet. Többször járt Olaszországban. 1910-ben részt vett a Velencei Biennálén, s egy képét megvásárolta a Velencei Modern Képtár. Egyik alapító tagja volt a Szinyei Társaságnak. Rendszeresen kiállított a Műcsarnokban és a Nemzeti Szalonban. Csoportos kiállításon vett részt több alkalommal az Ernst Múzeumban (1913, 1920, 1922, 1929, 1933). Számos illusztrációt is készített (Mikszáth, Bródy Sándor műveihez stb.).. Művei több közgyűjteményben találhatók, a Magyar Nemzeti Galéria őrzi több művét. Stílusát a romantikus realizmus, a naturalizmus és a Makart-féle akadémikus dekorativizmus ötvözete jellemezte. 1901-ben Esti hangulat c. képével társulati díjat, 1902-ben állami kis arany-, 1912-ben nagy aranyérmet nyert. Tavasz c. képét 1910-ben megvásárolta a velencei Modern Képtár. Több ízben szerepelt kollektív kiállítással a Nemzeti Szalonban, Ernst Múzeumban, képei találhatók az MNG-ben. Önarcképe a Magyar Történelmi Képcsarnokban található. Irod. Hermann Lipót: M. M. G. (Magy. Művészet, 1937.) MÉL, KIESELBACH GALÉRIA http://www.kieselbach.hu/muvesz/magyar-mannheimer-gusztav_749 és KÉPZŐMŰVÉSZET Magyarországon. Adatbázis. Bp., 1997.

[4] morituri = „Ave, Caesar, morituri te salutant!" (lat. *Légy üdvöz császár, üdvözölnek a halni készülők!*), az arénában fellépő római gladiátoroknak a császárhoz intézett üdvözletük.

[5] A megjelent véleményekből gazdagon idéz MAGYAR V. 1933. 66–70. p. A képzőművész körök itt felsorolt, az ügyben pártolólag felszólalt képviselői: Benczúr Gyula, Fadrusz János, László Fülöp, Lotz Károly, Lyka Károly, Rákosi Jenő, Róna József, Stróbl Alajos, Vészi József, Zala György. Tudunk még Schickedanz Albert, Czobor Béla, Radisics Jenő és természetesen magának Alpár Ignácnak a pártoló véleményeiről. (ROSCH G. 2005. 57. p. és MAGYAR V., 1933: Idézett hely).

[6] *Műcsarnok.* 1899. május. 14. 247. p. Idézve: FEHÉR GY. 2007. 12. p.

uton szorulnak össze nem e célra épült helyiségben, a hol ki sem lehetett mind rakni. Most hazakerülnek a párisi gyűjtemények is, melyeket valószínűleg raktárakban kell majd összegyömöszölni. Az uj épületekben e gyűjtemények mind érvényesülhetnek majd. Az épitész természetesen az épületek belsejét másképp fogja berendezhetni, mint 1896-ban az eredetieket, nagy, világos termeket fog létesíteni, nem lesz kénytelen a belső tért úgy fölaprózni interieur-ök számára, mint a kiállítás számára. Lesz központi fűtés, elektromos világítás, úgy hogy a muzeum természetesen télen is nyitva állhat."[7]

A minisztertanács 1900-ban, több nagy alkotás pénzügyi alapjainak biztosításán kívül a múzeum továbbfejlődésének lehetőségét, az épületkérdés megoldását is felvette a *„több állami beruházás költségeinek fedezéséről"* szóló törvényjavaslatba. A Széchenyi-sziget millenniumi történelmi épületcsoportjának újjáépítését szerették volna, de most tartós anyagokból. A képviselőházban benyújtott törvényjavaslat 1. paragrafusának h) pontja fel kívánta hatalmazni a kormányt, hogy *„a jelenleg bérhelyiségekben elhelyezett mezőgazdasági múzeum céljaira szolgáló végleges épület emelésére 2.400.000 koronát* […] *vehessen igénybe."* A képviselőház december 11-én, a főrendiház pedig 22-én[8] fogadta el a szóban forgó törvényjavaslatot, amely a jóváhagyás után december 30-án, mint az 1900: XXXIV. törvénycikk került az Országos Törvénytárba. Ezzel valósult meg a múzeum végleges otthona felépítésének költségfedezete.[9]

Ezt megelőzően Budapest székesfőváros is kedvező álláspontra helyezkedett a múzeum állandó épületéhez szükséges telek ügyében. A Fővárosi Közlönyben megjelent sorok szerint a tanács előterjesztését[10] és „ezen, a telekeladó albizottság és a pénzügyi bizottság által is elfogadott javaslatot a tanács pártolólag terjeszti a közgyűlés elé."[11]

Az 1900. december 28-i közgyűlés 4. napirendi pontjaként tárgyalták 1733. közgyűlési szám alatt székesfőváros bizottmányának és tanácsának 84.857/1900–VI. számú előterjesztését: az ezredéves országos kiállítási történelmi épület csoport által elfoglalt területnek a kincstár részére leendő átadása ügyében. Az itt hozott döntés értelmében:

> „A pénzügyi és gazdasági bizottmánynak, valamint a tanácsnak egybehangzó javaslatához képest elhatározza a közgyűlés, hogy az ezredéves országos kiállítás alkalmával ideiglenes jelleggel felépített u. n. történelmi épületcsoport által a városligeti Széchényi-szigeten elfoglalt területet ugyanazon épületcsoportnak állandó jellegben leendő felépithetése czéljából a m. kir. államkincstárnak a következő feltételek mellett használatra átengedi:

[7] A millenniumi ünnep emléke. *Budapesti Hírlap*, 1900, 20. évf. 1900. december 7. 336. szám, 5–6. p.
[8] Az 1900. november 21-i törvényjavaslatot Lukács László pénzügyminiszter terjesztette a főrendiház elé, melynek indoklása szerint az építkezésre 2.400.000 korona a szükséges összeg, de így a megnövekedett múzeumi anyag (párizsi világkiállítás és egyéb gyarapodás) tárolására, bemutatására szükséges bérlet miatt „a musealis épület létesítése esetén, az állami költségvetésben évenként mintegy 80.460 korona megtakarítás lesz elérhető". Főrendiházi irományok, 1896. XX. kötet, 898. szám 289. p. és 300. p. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_FI-1896_20/?pg=298&layout=s&query=m%C3%BAzeum https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_FI-1896_20/?pg=309&layout=s&query=m%C3%BAzeum
[9] S. SZABÓ F. 1956. 54., 58. p.
[10] Aláírók: A tan. Vl-ik ügyosztály: Baló László sk., Dr. Vaszilievits sk.
[11] *Fővárosi Közlöny* 1900. XI. évf. 95. szám, 1900. dec. 25. 1699. p.

1. Budapest székesfőváros közönsége átengedi a m. kir. kincstárnak használatra a városligeti Széchényi-szigetnek a készítendő térrajzon pontosan feltüntetendő részét abból a czélból, hogy az átengedendő területen az 1896. évi ezredéves országos kiállítás alkalmából ideiglenes jelleggel felépített történelmi épület-csoport az eredeti tervek szerint, de állandó jellegben újból felépíttessék.

2. A használatra átengedendő területen emelendő ezen épületcsoport csupán a m. kir. mezőgazdasági múzeum, mezőgazdasági kiállítások czéljaira, esetleg a székesfőváros közönsége és a m. kir. kormány közös megegyezésével megállapítandó más, de csak muzeális vagy tudományos czélra szolgálhat.

3. A használat kezdetének időpontja 1901. év január hó l-e.

4. Tartozik a m. kir. államkincstár az építkezést az 1901. év folyamán megkezdeni és 1904. évi deczember hó 31-ig befejezni.

5. A mennyiben az építkezés tartama alatt a Széchényi-szigetnek át nem engedett részén elterülő park és utak megrongáltatnának: azokat a m. kir. államkincstár tartozik saját költségén helyreállítani.

6. A mennyiben az építkezés tartama alatt, vagy annak befejeztével uj utak létesítése, csatornaépítés, a meglevő hidak átépítése, vagy új hid épitése válnék szükségessé, általán az építkezés folytán szükségessé váló mindennemű közmunkák költségei kizárólag a m. kir. államkincstárt terhelik.

7. A használatra átengedendő telek és azon emelendő épületek után járó mindazon közterheket, a melyek rendszerint az ingatlan tulajdonosát terhelik, u. m. az adókat, illeték egyenértéket, kövezési és csatornázási járulékokat, vízvezetéki dijakat stb. 1901. évi január hó 1-től kezdve a használat tartama alatt mindenkor a m. kir. államkincstár tartozik viselni, úgy, hogy a székesfővárost ezen ingatlan után semmiféle kiadás sohasem terhelhesse.

8. Budapest székesfőváros közönsége megengedi, hogy az átengedendő területre a kötendő szerződés feltételei szerinti korlátolt használati jog a m. kir. államkincstár javára telekkönyvileg bekebeleztessék, de csak úgy, hogy egyidejűleg a használati jognak azon korlátozása is Budapest székesfőváros javára egyidejűleg telekkönyvileg bejegyeztessék, mely szerint, ha a használatul átengedett e telken emelt épületek bármikor, vagy bármi okból a fentebb körülirt eredeti rendeltetésüktől, vagy a felelős magyar kormány kezelése alól elvonatnának, ez esetekben a használati jog azonnal megszűnik és az egész telek a rajta levő épületekkel együtt minden kártérítési, vagy megtérítési kötelezettség nélkül Budapest székesfőváros korlátlan tulajdonába és birtokába azonnal vissza, illetve átszáll.

9. A használatra átengedett területek után a főváros úri jogának elismerése fejében évenként, egy darab huszkoronás arany fizetendő.

10. A Széchényi-szigeten az építkezés alatt, de egyáltalán, fákat kivágni nem szabad.

11. A múzeum helyiségei hetenként három napon át a nagy közönség részére díjtalanul nyitva tartandók."[12]

[12] Budapest székesfőváros törvényhatósága 1900. évi deczember 27-én és folytatva 28-án tartott 29-ik – rendes– (utolsó) közgyűlése. II. Rendes tárgyak: 4. Bizottmányi és tanácsi előterjesztés: az ezredéves országos kiállítási történelmi épületcsoport által elfoglalt területnek a kincstár részére leendő átadása ügyében. 1733. kgy. sz. 587–588. p. http://library.hungaricana.hu/hu/view/BPSZKJ_1900/?pg=601&layout=s

Mint láttuk, a képviselőház és a főrendiház is számottevő ellenvélemény nélkül fogadta el az 1900. évi XXXIV. törvényt, amelynek (h) pontja felhatalmazta a kormányt, hogy „a jelenleg bérhelyiségekben elhelyezett mezőgazdasági múzeum céljaira szolgáló végleges épület emelésére 2 400 000 koronát" fordítson.[13]

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter 1900. évi működésről szóló jelentéséből is kiérződik a megelégedettség és öröm: „A mezőgazdasági muzeum intézményének nagy jelentőségét hazai viszonyainkra való tekintettel a törvényhozás is elismerte azáltal, hogy a muzeum czélszerű és végleges elhelyezése érdekében az 1900. évi XXXIV. t.-czikk az ezredéves országos kiállítás történelmi épületcsoportjának e czélból való felépítésére 2.400.000 koronát engedélyezett. Ezen építkezésekkel nemcsak a mezőgazdasági muzeum nyer czéljának megfelelő és jövő fejlődését biztosító elhelyezést, de ezzel elérjük azt is, hogy az ezredéves kiállítás alkalmával oly méltó feltűnést keltett épületcsoport, mely a magyar történelem korszakait és azok szellemét oly megkapóan varázsolta elénk, újból felépíttessék".[14]

Alpár Ignác 1902-es visszaemlékezésében mind a Történelmi Csoport pályázatáról, mind a mostani újjépítésről – szokott humoros stílusában – írt az Építő Ipar lapban.[15]

Az építés idejére a Földművelésügyi Minisztérium 1901. március 7-i rendeletével felállította a Mezőgazdasági Múzeum Építési Bizottságát, melynek elnökéül Nemeskéri Kiss Pált kérte fel és nevezte ki. A tervek elkészítésére Alpár Ignác építészt jelölte ki. A bizottság tagjaiul egyidejűleg az alábbi szakembereket kérte fel: Alpár Ignác műépítész; Almássy Tivadar gróf; Balás Árpád múzeumi igazgató; Bezerédj Pál miniszteri meghatalmazott; Ébersz Károly miniszteriumi számvevőségi igazgató; Faragó Lipót miniszteri osztálytanácsos, Herman Ottó az Ornithológiai Központ főnöke; Kazy József miniszteri osztálytanácsos; Lovas Sándor miniszteri osztálytanácsos; Szomjas Lajos miniszteri titkár; Földi János erdőtanácsos; Tormay Béla miniszteri tanácsos; Zauner Alajos kir. segédmérnök. Elnökhelyettes Tormay Béla; jegyzői teendők Szomjas Lajos; Építészeti ellenőr Zauner

[13] 1900. évi XXXIV. törvénycikk: Több állami beruházás költségeinek fedezéséről. (Szentesítve: 1900. dec. 27. Kihirdetve: 1900. dec. 30.). EZER ÉV TÖRVÉNYEI. http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=6812

[14] A m. kir. kormány 1900. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1901. A.) A Ministeriumok működése 7. M. kir. földmívelésügyi ministerium. 138. p.

[15] „Nem mondhatom, hogy az ítélet nagyon méltó volt a jury tekintélyéhez. [1893-ban] Az első díjat tervemnek ítélte ugyan oda, de hozzá tette, szótöbbségi döntéssel, hogy képtelen vagyok a feladatnak végrehajtására, mert a feladat oly nagy, hogy végrehajtását okvetetlenül 3 emberre kell bízni. Nagy bölcsesség volt kitalálni, hogy ehhez éppen 3 ember kell, a mikor a világ históriájában már ehhez hasonló eset megtörtént híres Hamburg városában, hol a városháza építését azt hiszem 7 architektusra bízták, a mi meg is látszik azon a rengeteg sok díszítésen, mit az architektusok versenyre rajzoltak. – Szegény Németh Imre! Feladata lett volna hármunkat összeházasítani, de a polgári házasságnak ezen neme nem sikerült neki, s szentül meg vagyok győződve, hogy hármunk közül nincsen ma egy sem, ki a jury eme házassági tervét okosnak mondhatná. – A hatalmasok azonban mindvégig ragaszkodtak eme meggyőződésükhöz, még akkor is, mikor boldogult Lukács Béla minisztertől a megbízást már megkaptam volt, s váltig hangoztatták azt az országos szégyent, a melyet ezen architektonikus kvodlibet a szegény nemzetre hozni fog. – Én pedig elzárkóztam az én kedves szigetemen, nem élveztem semmiféle építő- vagy más bizottság tanácsát, rövid pár nap alatt újra végig vasutaztam az országot, és azután – építettem. – A ház elkészült, a bölcsek ma talán éppen ezért elégedetlenek. Megépült rövid másfél év alatt, hogy további másfél év alatt elpusztuljon. Fogadom, hogy szívem meggyőződéséből annyit tettem le munkámba, a mennyit egy embertől követelni lehet, s némán néztem a rövid élet után a düledező romokat. – Most kaptam csak meg az elégtételt, Darányi miniszter nagylelkűségéből. Ez a történelmi épületcsoport tetemre hívása. Adjon az Isten erőt hozzá, hogy nagylelkű megbízóm megelégedésére az épületcsoportot nem jobban, de úgy csináljam meg, a milyen az a milleniumban volt." *Építő Ipar*, 1902. 26. évfolyam, 1902. jan. 5. 1. (1304.) szám III. p.

Alajos. Ugyancsak felhívta Budapest székesfőváros Tanácsát és a Magyar Mérnök és Építész Egyletet hogy egy-egy képviselőt jelöljenek ki a bizottságba.[16] A főváros a bizottságba Kun Gyula tanácsnokot, a mérnökegylet pedig Czigler Győző műegyetemi tanárt és Fittler Kamill építészt delegálta.[17] „Az állami adminisztráció példás gyorsasággal dolgozott, mivel a földművelésügyi minisztérium az előszerződést már 1901. június közepén jóváhagyta.[18] Darányi miniszter az év októberében aláírta a 2.279.578 korona költségvetésű építkezés szerződését, és az ebben foglaltak szerint a tervezőt 110.000 korona tiszteletdíj illette meg. A költségvetést épületrészenként állapították meg azzal a kikötéssel, hogy azt nem lehet túllépni.[19]

A Széchenyi sziget használatbavételi szerződésének megkötése előtt a földművelésügyi miniszter – méltányolva a székesfőváros indokait – elállt korábbi kívánságától,[20] az időszaki kiállítások, bemutatók szabad rendezési jogától. Ezt az átiratot a székesfővárosi közgyűlés 1901. június 25-én tárgyalta meg.[21] Egy kiegészítő rendelkezés született, melynek értelmében ha „időleges gazdasági kiállításokat kíván rendezni: ezeknek az ott akkor rendelkezésre álló területen leendő megengedése iránt a székesfőváros esetről-esetre fog határozni és hogy az engedély megadása esetén a magyar kir. kormány az engedélyben kijelölt területen és a mezőgazdasági múzeumban a kiállítás ideje alatt díjakat szedhet.[22]

[16] MMgMK. MD. T. 655/3. lelt. szám. Másolati példány. FM. 2460-IV.3/1901. március 7-i rendelete. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum Építésének Bizottsága 1/1901. számú irata. Érk. 1901. ápr. 10.
[17] MMgMK. MD. T. 1901. ápr. 22. FM. 3817. eln. sz. Darányi Ignác sk. 3/1901. Ép. Biz. sz. Érk. 1901. ápr. 25.
[18] Az Alpárral megkötött részletes, 10 oldalas szerződés fogalmazati előpéldányát 1901. április 26-i ülésén tárgyalta meg a múzeum építési bizottsága. MMgMK. MD. T. 655/4. lelt. szám.
[19] MNL OL K 184. 1907-106-18023.; MNL OL K 184.1905-106-10111. – Idézve FEHÉR GY. 2007. 12. p.
[20] „*a szerződésbe felvétetni óhajtottam, hogy az államkincstárnak adassék meg a jog, hogy a mennyiben időleges kiállításokra a szigetnek át nem engedett részét is igénybe venni óhajtaná, ily esetekben minden további engedély kikérése nélkül a sziget egész területét igénybe vehesse, azt a nyilvánosság elől elzárhassa, s a muzeum díjtalan nyitvatartását is korlátozhassa. Kelt Budapesten, 1901. évi május hó 7-én. Darányi sk.”*
[21] *Fővárosi Közlöny*, 1901. 12. évf.51. szám,1901. június 25. 975. p.
[22] Budapest székesfőváros törvényhatósága 1901. évi június 26-án és folytatva 27-én tartott 22-dik – rendes – közgyűlése II. Rendes tárgyak: 9. a mezőgazdasági múzeum czéljára az államkincstárnak átengedett területre vonatkozó használati szerződés módosítása ügyében. 793. kgy. sz. 376. p.
http://library.hungaricana.hu/hu/view/BPSZKJ_1901/?pg=383&layout=s

6.2. Az építés menete (tervezés, kivitelezés)

A tervek készítésével és az építés vezetésével tehát ismét Alpár Ignácot és Almássy téri irodáját bízták meg. A tervrajzok kidolgozása Alpár szokott munkaütemében – az 1894. évihez hasonlóan – másodjára is rekordidő alatt született meg és nem késett a jóváhagyatás sem. Az építkezés sorrendjét az alábbiakban határozták meg: elsőként a reneszánsz stílusú épület újjáépítését, majd a gótikus épületét kezdik meg.

Az első építési ütem, a reneszánsz épület terveit Alpár Ignác már 1901 nyarára kidolgozta.[23] Először még a tó felőli déli homlokzatnak egy másik, alternatív elképzelést alakított ki, amely a felvidéki lengyel hatást tükröző pártázatos attika-megoldást a sgraffito díszítéssel végigvitte volna csaknem az egész homlokzaton. Egyedül a Brassói Szent Katalin bástyatorony maradt volna meg a jobboldali, keleti sarkon az ezredéves kiállítás épületéből, a középső torony azonban nem a mai Német-torony, hanem szepességi tornyok simább tetőácsolattal rendelkező utánérzete, a Francia-torony helyett – a bizottság kívánságára, mely a külföldi reminiszcenciák elkerülését kérte –, az eperjesi Klobusiczky-palota[24] gazdag stukkó dísszel elborított későreneszánsz homlokzatát tervezte, amely szerepelt az 1900. évi párizsi világkiállítás magyar pavilonjában is.[25] *(Lásd A. Képmelléklet: 1. és 1-a. kép!)* Ezt a tervváltozatot, bár az Építési Bizottság jóváhagyólag felterjesztette, nem fogadta el a minisztérium és az újabb variáns Alpár Almássy téri irodájának pecsétjével 1901 szeptemberére készült el, melyeket Nemeskéri Kiss Pál[26] 1901. szeptember 6-án az Építési Bizottság elnökeként jóváhagyólag láttamozott. *(Lásd A. Képmelléklet: 2–7. kép!)*

---

[23] Több ütemben és variációban készítette el a reneszánsz épület homlokzati tervrajzait, a cégbélyegzőjében szereplő dátumok szerint:1901. június 12. és június 24. Kisebb változtatási megjegyzésekkel e tervrajzokon is szerepel az 1901. szeptember 6-i elfogadást rögzítő záradék. MMgMK. MD. T. 62–68. lelt. szám. és Leltározatlan tervek (A 2015 februárjában a „Kínzó toronynak" a közönség előtti megnyitása céljából végzett bontási munkálatok során egy elépített fülkéből Alpár tervek is kerültek elő. A 2017-ig leírt ún. „Titkos fülkéből" 355 db előkerült terv között a 234, 235. számú.) A „titkos fülkéről" lásd: http://hvg.hu/itthon/20150219_titkos_szoba_mezogazdasagi_muzeum
http://index.hu/belfold/2015/02/19/titkos_szobat_talaltak_a_mezogazdasagi_muzeumban_a_vajdahunyad_varaban/

[24] Bővebben lásd DIVALD K. 1900.

[25] Alpárnak a Történeti Főcsoport épületéhez képest ajánlott és tervezett módosításai: A földszinti nagy termekben egy sor oszlop helyett két sor oszlopot; a nyugati oldalon a kiemelkedő Lőcsei torony helyett felső-magyarországi motívumokat, annak alsó részénél, miután azokat a többi épületek elfedik, téglaburkolatot tervezett. A főépület [barokk homlokzat] sarkainál a bejárókat és a keleti homlokzaton a kijárót elhagyta. A Mária Terézia részben négy sor szobát tervezett külön lépcsővel. Előterjesztése szerint a déli homlokzat középső kupolája olyan statikai erősítést kívánna (pillérek), hogy az alatta lévő helyiségek kiállítási célra alkalmatlanok lennének, ezért ezt elhagyta, a tetőszerkezettel épített megoldás így anyagilag is takarékosabb lett volna. „A bizottság óhajának megfelelően" (hogy ne legyenek külföldi reminiszcenciák) a francia torony helyett a délkeleti sarkon az eperjesi Klobusiczky ház motívumainak felhasználásával barokk*(sic!)* pavilont tervezett. A terven szereplő lépcsőház gazdag kivitelét költségkímélés miatt a részletes kidolgozáskor egyszerűsítendőnek tartotta. (MMgMK. MD. T. 655/16. Építési Biz. 14/1901. ikt. sz.)

[26] Kiss Pál, nemeskéri (1856–1928), államtitkár. 1896. november 27-én terjesztették fel (MNL OL K 27. Minisztertanácsi ülések 1896. november 27. 42. ülés – http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/57521), és december 6-án nevezték ki Bedő Albert utódául. (*Pesti Hírlap*, 1896. dec. 2. 4. p.) „A földművelésügyi minisztériumnak Ö felsége által kinevezett politikai államtitkára Nemeskéri Kiss Pál, Zólyom vármegye volt főispánja hivatalos állását dr. Bedő Albert távozásával elfoglalván, f. hónap [december] 10-én fogadta a minisztérium egyes főosztályainak tisztelgését." SYLVIUS, 1896. „Darányi Ignác földmívelésügyi miniszter államtitkáraként a vadászat és erdészet iránt meglehetősen közömbös miniszterének »szürke eminenciásaként« országos szinten is igyekezett fejleszteni a vadászatot. Ő hozatta létre az országos vadászati felügyelő tisztségét, hogy a köz érdekében valamennyire országos szinten is legyen a

Közel egy időben, már 1901. november 7-ére *(Lásd A. Képmelléklet: 8–19. kép!)* kidolgozta Alpár a csúcsíves (gótikus) épület tervrajzait is, melyeket ugyancsak az Építési Bizottság elnökeként „Kiss államtitkár" aláírás-formában Nemeskéri Kiss Pál hagyott jóvá. Ezek végleges, engedélyeztetési tervei azonban 1902. március 13-ra datálódnak. *(Lásd A. Képmelléklet: 20–25. kép!)*

A földművelésügyi miniszter 1901. évi működési jelentésében nyugtázhatta az eseményeket, és az általa tervezett időhatárok, a munka ütemezése, a befejezés időpontjának meghatározása is reálisnak bizonyult. „Az ezredéves országos kiállítás történelmi főcsoportjának az 1900. évi XXIV. t.cz.-kel a mezőgazdasági muzeum czéljaira engedélyezett felépítésének vezetésére építési bizottságot alakítottam, s ennek összeállításánál gondoskodtam arról, hogy az építkezésnél figyelembe veendő különböző szempontok kellően legyenek képviselve. Az eredeti épületcsoport tervezője, Alpár Ignácz műépítész által kidolgozott részlettervek alapján, a renaissance épület építése az 1901. év őszén megkezdetett és serényen halad úgy, hogy remélhető, hogy az épületcsoport ezen része az 1903. évben teljesen elkészül, s így a muzeumnak tulajdonképeni mezőgazdasági része új helyiségeibe még ugyanezen évben átköltözhetik, míg az erdészeti, vadászati és halászati osztályok elhelyezésére szolgáló csúcsíves csoport a következő 1904. évben szintén befejezhető lesz."[27]

Alpár az új reneszánsz épület kialakításánál ragaszkodott a millenniumi kiállítási épületegyüttes formáihoz és megjelenéséhez. A múzeum számára szükséges belső tereket kibővítette, mert lefedte a korábban nyitott két udvart a reneszánsz épületben. Itt a Schlick gyárral együttműködve szigetelt üvegtetőt és csipkés díszű, öntött fémoszlopokat alkalmazott. Az alapozásra nagy gondot fordítottak, mely rendkívül tartós anyagból, minimum egy méter mélységben betonöntéssel és szigeteléssel készült, némelyik épületrészt pedig alápincéztek, s a tóhoz viszonyítva később az épületek lábazatát földdel feltöltötték. A kiszolgáló épületeket, a kazánházat és az úgynevezett összekötő épületet Alpár már 1901-ben tervezte – készített rajzokat a reneszánsz és gót épületet egy láncolattá fűző, külső kerítésként szolgáló bástyafalra is, amellyel egy belső, nyitott udvart lehet majd nyerni –, de a tervek végső kialakítására és az épület és építmény kivitelezésére a gótikus szárny megkezdésével egy időben, 1903-ban került csak sor. Az épületegyüttes építéstörténetétnek főbb részleteit maga Alpár Ignác részletesen leírta 1907-ben.[28]

1912-ben jelent meg Alpár Ignác tollából a teljes múzeumépítés története (részben a végleges épület vonatkozásában is). Itt szubjektív hangvétellel ír az 1901-től induló építkezés menetéről az apróbb, koncepcionális elgondolásokra is kitérve, ezért írásának fontosabb részét ide idézzük:

„1901. évben tehát újból megkezdődött a munka. Először is a renaissance palota épült, mely külsejében változatlan maradt s belseje is csak annyiban módosult, hogy az eredetileg

vadászatnak gazdája. Informális összeköttetéseit felhasználva ő mozgatta a háttérben a szálakat, amikor a Magas-Tátrában elkezdődött a jóval későbbi kifejezéssel »jóléti erdőgazdálkodás« elődjének nevezett tevékenység. Ő vitette keresztül Darányival az első természetvédelmi intézkedéseket." NAGY DOMOKOS I., *Nimród*, 2007. 28. p. http://www.nimrod.hu/archivum/magazin/Nimrod_2007_01 - lapozó

[27] A m. kir. kormány 1901. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1902. A.) A Ministeriumok működése 7. M. kir. földmívelésügyi ministerium. Beszámoló az 1899. évről. 131–132. p.

[28] ALPÁR I. 1907.

két nyitott udvart most a földszint magasságában üvegtetővel födtük le, hogy ezáltal nagyobb kiállító területet nyerjünk.

1904. évben megkezdettük a csúcsíves épület építését; ez épületből elmaradt a kiállítás alkalmával a híd mellett volt külön bejáró, mert ez épületnek már eleve a renaissance épülettel való összekapcsolását terveztük.

Az épület keleti szárnyán a renaissance épülettel szemben való oldalon volt árkádos úgynevezett Keresd-i lépcső szintén elmaradt. A két épület közt egy oly épület létesíttetett, melynek az a feladata, hogy a két épület között kapcsolatot létesítsen és hogy abba könyvtári helységek, irodák és szolgalakások helyeztessenek.

Végül 1906. évben megkezdődött a románkori épület-csoport, melyben az eredetileg kápolnául szolgáló épületet könyvtárul használják és az eredetileg királyi szobáknak szánt helyiségeket egy kis auditorium és miniszteri fogadó szobák céljaira rendezték be.

A román épület részleteiben ugyanolyan, amilyen a kiállítás alkalmából volt; attól csak annyiból tértem el, hogy a jaáki kapuzat monumentálissabb kiképzése kedvéért valamivel magasabban helyeztem el, úgy hogy ahhoz most néhány lépcső vezet fel.

Az épületek létesítésére összesen 2,400.000 korona állott rendelkezésemre, mely összegből azokat csakugyan fel is építettem és leszámoláskor még körülbelül 60.000 koronát sikerült megtakarítanom. A választott szerkezetek mind tűzállóan, a csúcsíves épületben az összes boltsüvegek szakszerűen kőbordák közé boltoztattak; a renaissance épületben a lábazatokba haraszti követ, a homlokzatokra sóskúti követ, portálékra kolozsmonostori követ használtam föl. Ez épület főlépcsőjének anyagául alkalmaztam elsőül a ruskicai fehérmárványt, amint egyátalában a belsőben a magyar gyűd-i márványok különböző színű gyönyörű válfajait használtam föl.

A csúcsíves épületbe a vajdahunyadi erkélyes homlokzat, a csütörtökhelyi kápolna a korai góth homlokzat, a classikus góth és a késői góth homlokzatok sóskúti kőből, egyes ablak-kiképzések erdélyi kőből készültek.

Hogy a Nyebojsza-toronynak és az udvar belsejében álló segesvári toronynak nagyobb színhatást adjak, azt pilisszántói kőből építettem, mely kő gazdag színezésénél fogva ez épületrészeknek, valamint az átmeneti stylusú segesvári toronyhoz simuló homlokzatnak is nagyobb színgazdaságot biztosított.

Ugyancsak fokozottabb színhatást akartam elérni a román stylusu épületen is, ezért annak udvarát és a külső udvarhomlokzatot csobánkai kőből készítettem; a román épületnek többi részeit különösen a jaáki kaput azonban ugyancsak csobánkai kőből elkészíteni nem lehetett, mivel az amúgy is gazdag tagozású portálét a különböző színek az egységes összhatás rovására elszaggatták volna. Különben is mivel jobb kő nem áll rendelkezésünkre, azt csakis sóskúti kőből tudtam létesíteni. A sóskúti kőnek szürkés és aránylag hideg színe azonban nem tüntette föl a román kápolnát kedvezően és különösen a jaáki kapuzatot; ezért kísérleteztem, hogyan lehetne a kőnek melegebb színt adni. Kísérleteimben a pilisszántói kőnek rozsdaszinű foltjai vezettek, melyeket a kőnek a természetben vasoxydok adnak. E célra Haaber Károly munkatársammal vasgálicot vízben nagyon hígan feloldottunk, és a köveket azzal lemostuk; a kövek azonnal megsárgultak, többszöri áztatás után sötétbarna színt vettek föl, mely színt már többé nem lehetett kilúgozni, sem a napsugarak nem szívták ki. Ez eljárást követve vasgálicoldattal lemostuk a román épületcsoport sóskúti köveit; ennek meleg színe ma négy év után is változatlanul megmaradt anélkül, hogy a kőnek structuráját

legkisebb mértékben is befolyásolná, és úgy látom, hogy az így praeparált kő sokkal szebb patinát vesz föl, mint amilyent a sóskúti eddig elérhetett.

A renaissance és csúcsíves épületekben központi fűtés van. A fűtés kazánjai a két épület közötti, tófelüli bástyafalak mögé rejtett épületben vannak. A központi fűtés kéménye a francia korai renaissance várak módja szerint a francia pavillon falához van ragasztva.

Ezután még a főbejárók elé egy középkori kőhíd lesz építendő, melynek építése előkészítésben van."[29]

A munka menetének megismerésében nem szorulunk már korabeli fotók elemzésére, ugyanis mindhárom épület építési naplója fennmaradt. Az Építési Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei, a kiadott szerződések és ezen fölül számos eredeti tervrajz is rendelkezésre áll, ezért kronológiai szempontból pontosan nyomon követhetjük a történteket. Itt csak a fontosabb tényeket foglaljuk össze, részletesebben a mellékletben olvasható az Építési Napló bővebb szövege.[30] *(Lásd B. Képmelléklet 2. Szöveges melléklet: Reneszánsz épület építési naplója!)*

[29] *Építő Ipar*, 1912. 36. évfolyam, 21. szám. 1912. május 26. 205. p.
[30] MMgMK. MD. T. 637. lelt. szám. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum építkezésének építési naplója 1901. okt. 21-1904. dec. 7-ig [Reneszánsz-barokk épület].

6.2.1. A reneszánsz szárny építése 1901. október 21. – 1904. február 26.

A reneszánsz épületszárny építési naplóját 1901. október 21-én kezdték meg. Az építkezés műszaki vezetésével Zauner Alajost[31] és Haaber Károlyt[32] bízta meg az Építési Bizottság. A műszaki albizottság vezetője (képviselője) közvetlenül Bohn Alajos[33] volt, későbbiekben az építési naplók eseményeinek legtöbbje az ő írásával és szignójával szerepel. A kőműves kivitelező – tehát a legalapvetőbb alapozási, kövezési, falazási munkafajták végzője – a Mészáros és Gerstenberger cég[34] volt. Az épület kitűzése több ponton még

[31] Zauner Alajos (1873–1932), kir. műépítész, műegyetemi tanársegéd, 1898 novemberétől a Földmívelésügyi Minisztérium Gazdasági Műszaki Hivatala Magasépítési alosztályának előadója, kir. segédmérnök, majd 1901-től mérnök, 1907-től főmérnök, 1911-től pedig a műszaki tanácsos cím és rang viselője. 1911-ben a Ferenc József rend lovagkeresztjére terjesztették fel, melyet 1912. február 24-i kelettel nyert el. (*Budapesti Közlöny,* 1912. március 5. 52. szám.) 1928-tól miniszteri tanácsos. 1908-ban az Országos Meteorológiai Szolgálat központja – Kitaibel Pál u. 1. – terveinek készítője. 1901-től a Mezőgazdasági Múzeum építésének felügyelője, Építési Bizottságának tagja, melyért 1912. február 24-én nyerte el a Ferenc József rend lovagkeresztjét. 1929-ben Dorner Gyula mellett az FM Gazdasági Műszaki Hivatalának főnökhelyettese. (Arcanum ADT hírlap- és közlönyadatbázisának adataiból kigyűjtve). Rövid gyászhíre: *Budapesti Hírlap,* 52. évf. 147. szám, 1932. július 5. 8. p.

[32] Haaber [Haber, Háber] Károly (Pozsony, 1864 – Budapest, 1944. január) okleveles építész, 1889-ben a József nádor Műszaki Egyetemet végezte el, 1891/92-ben és 1892/93-ban a Királyi József Műegyetemen „ókori építéstan" tanársegédként működött, majd Alpár Ignác építési irodájának 20 éven át műteremvezetője lett, legtöbbször ő volt építkezéseinek műszaki vezetője is. A Ferenc József rend lovagkeresztjének (1912) tulajdonosa. (Felterjesztése https://www.eleveltar.hu/web/guest/bongeszo?ref=TypeDeliverableUnit_f00295c5-3006-472a-80d4-ec85c0d0e334&tenant=MNL és *Budapesti Közlöny,* 1912. március 5. 52. szám. – A Budapesti Mérnöki Kamara választmánya 1927. évi szeptember hó 30-án tartott ülésében vette fel tagjai sorába és 1944. január 6-án „elhalálozása folytán tagjai sorából törölte". (A BMK közleményei. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 61. évfolyam (1927). 41-42. szám, 268. p. és *Budapesti Közlöny*, 1944. 78. évf. 68. szám, 1944. március 24. 3. p.)

[33] Bohn Alajos (Új-Arad, 1879. november 16. – Baden, Alsó-Ausztria, 1937. január 7.) építész. 1898-tól építészetet tanult a M. kir, Állami Felsőipariskolán. Ezután Tabakovits Emil/Milán építész (1860–1946) mellett Aradon részben gyakornok, részben rajzolóként működött, majd 1897. július 1-től 1905. február 15-ig Alpár Ignác építészeti irodájában dolgozott, aki többek között őt bízta meg a városligeti Mezőgazdasági Múzeum építésének művezetésével. Ferdinand Fellner és Herman Helmer bécsi közös irodát fenntartó építészek Alpár ajánlatára 1904-ben őt kérték fel a kolozsvári Nemzeti Színház építésének vezetésével, melyet 1906-ra sikeresen teljesített. A szentesi városháza építésénél is ő volt művezető. Az Első Szentesi Kenyérgyár Rt. terveit (1910) ő készítette. A szentesi polgári leányiskola eklektikus stílusú épülete ugyancsak Bohn Alajos tervei alapján készült 1912–1913-ban. A szigetvári városháza tervpályázatán is részt vett. (*Magyar Építőművészet* 1908. július 6. évf. 7. szám, 17-20. p.) – A Szatmári Iparosifjak Otthona részére emelendő épület tervpályázatán a 400 koronás első díjat Tóásó Pál, a 200 koronás második díjat Bohn Lajos építőművészek nyerték. (*Művészet.* Szerk. Lyka K. 1907. 4. szám, 266–280. p. Kitüntetések rovat. http://www.mke.hu/lyka/06/266-280-kronika.htm – A vajdahunyadi városi székház tervpályázatán az első díjat Bohn Lajos és ifj. Opaterny Flóris terve nyerte el. (*Művészet*. Szerk. Lyka K. 1903. 4. sz. 275–288. p. Krónika rovat http://www.mke.hu/lyka/02/muveszet_02_kronika_4.htm – Kis költségvetésű épületeknél szokatlan módon a szabadkai tanyai templomok tervpályázatán is találunk egy neobarokk tervet, melyet ifj. Opaterny Flóris és Bohn Alajos budapesti építészek készítettek. (*Magyar Pályázatok* 1904. II. évf. 7. szám, 14. p.) 1903-tól a Magyar Iparművészeti Társulat tagja volt. A VII. ker. Dob utca 108. alatt lakott, amíg Magyarországon élt. 1907-ben a Bécs melletti Badenbe költözött. A badeni városi színházat az ő tervei alapján építették meg. További életrajzát ld. https://de.wikipedia.org/wiki/Alois_Bohn

[34] Mészáros és Gerstenberger cég: Királyi Törvényszék. *Végzés kelte:*1891. júl. 17. *Bejegyzés folyó és alszáma:* 39943. sz. 2623/1. *A cég szószerinti szövege:* Mészáros és Gerstenberger építőmester építési iroda *A főtelep:* Budapest VII. ker. Csömöri ut 93 A. Czégvezetők: A czég együttesen jegyeztetik. *A társaság jogviszonyai:* Közkereseti társaság; a vállalat 1891. évi augusztus hó 23-ik napján vette kezdetét; társtagjai: Mészáros János és Gerstenberger Ágost Emil, építési iparüzlet-tulajdonosok, budapesti lakosok. A czég akként jegyeztetik, hogy a czimbélyegzővel előnyomott "Mészáros és Gerstenberger építőmester építési iroda Budapest VII. ker. Csömöri-

októberben megtörtént. Október 28-án kapták kézhez az ideiglenes építési engedélyt, melynek alapján Devecis del Vecchio Ferenc[35] műszaki tanácsos hozzájárult az alapozás megkezdéséhez. Az épületet betontömbökkel, cementtel alapozták. A pallérok és az alvállalkozó december 12-i felszólítása után december 13-án Bohn [Alajos] a műszaki albizottság részéről „az alvállalkozó rendetlen magaviselete" miatt a betonozási munkát beszüntettette". November 30-án a beköszöntött fagyok miatt leálltak az építkezéssel és csak 1902. február 6-án indították újra. Az erős, cementezéssel megerősített alapokra a falazás folyamatosan ment, először 10–12 fős, majd volt, hogy 60–65, sőt 80 fős kőműves csapat és mellettük nagy létszámú inas és segéd végezte ezt a munkafázist.

Február és március folyamán rendelték meg a tervrajzok szerint szükséges kőfaragó és formázási munkákat az alábbi kőfaragóktól és épületszobrászoktól: Áprily János,[36] Fleischl Károly[37] és Seenger Béla.[38] További megbízást Weisinger Györgynek[39] és egy Herman[40]

ut 93/A." A czéget a társtagok közül Mészáros János így:.„Mészáros". Gerstenberger Ágost Emil pedig így: „.és Gerstenberger építőmester" saját kezűleg aláírja. Lásd Kivonat a magyarországi kereskedelmi czégjegyzékből. *Központi Értesítő*, 16. évf. 65. sz., 1891. aug. 2. 1293. p. Bővebben LÁSD BUDAPESTET – blog: http://lasdbudapestet.blogspot.hu/2016/01/budai-villak-iii.html – Gerstenberger Emilt 1911-ben „a mezőgazdasági múzeum építése körüli érdemeiért" királyi tanácsosi címre terjesztették fel, melyet 1912. február 24-i kelettel nyert el. (*Budapesti Közlöny,* 1912. március 5. 52. szám és MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1912. jan. 18. https://www.eleveltar.hu/web/guest/bongeszo?ref=TypeDeliverableUnit_f00295c5-3006-472a-80d4-ec85c0d0e334&tenant=MNL)

[35] Devecis del Vecchio Ferenc, istenhegyi (Budapest, 1850. márc. 13. – 1924. ápr. 28.) [Delvecchio Devecis Ferenc: névvariáns] mérnök, udvari tanácsos. Oklevelét a budapesti műegyetemen nyerte 1873-ban. 1895-ben a főváros műszaki tanácsosa, 1910-ben középítési igazgatója. 1911-ben vonult nyugalomba. Elsősorban a városrendezési és szabályozási kérdéseknek volt elismert szakértője. Az országház helyének kijelölése, az Erzsébet-híd környéke, a Szabadság tér rendezése, a Hungária krt. kialakítása, a Tabán szabályozása és számos más városrendezési feladat munkálatainál jelentős szerepe volt. (MÉL és PETŐFI IM–NÉVTÉR) A Magyar Mérnök- és Építész Egylet 1923-ban közlönyében hírül adja: „Elhatározza a nagyválasztmány, hogy a Városi Mérnökök Országos Szövetségének közgyűlésén, melyen Devecis del Vecchio Ferenc tagtársunkat mérnöki tevékenységének 50 éves évfordulója alkalmából fogják ünnepelni." (*Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, 57. évf. 41–44. szám. 162. p.) „Devecis Ferenc régi firenzei olasz család sarjadéka, mely család nemességét 1440-ig, tehát a Hunyadiak koráig viszi vissza. A család Firenzéből Milanóba, majd Svájcba költözött, honnan az anyai ág Magyarországon telepedett le s Pesten nyert polgárjogot. Ki ne ismerné Pesten a Főherceg Sándor-utcában az úgynevezett kéményseprőházat? Ez a ház a Devecis családnak ősi fészke. Itt született 1850. március 13-án…" Szalay Lajos köszöntő beszéde a Mérnök- és Építész Egylet ünnepségén, Devecis Ferenc részletes életrajzával. SZALAY L. 1923.

[36] Áprily [Aprily] János kőfaragómester pilisborosjenői kőbányával rendelkezett, a Budapest székesfőváros közgyűlésének tagja volt. A Rotteniller utca 39. a Szelényi-Schwab bérház, a Fasori Ref. templom összes kőfaragó munkái, a Klotild palota, a Szapáry-palota, a hódmezővásárhelyi Bakay-kút alkotója, az Iparművészeti Társulat 1909-es tavaszi kiállításán szereplő két kút (Vas Béla terve) egyike fűződik nevéhez, a nagykőrösi Arany János szobor talapzatán a Vén gulyást, Arany költeményének alakját Áprily János faragta a kőbe. DÉRY A., 1991. – „Holdampf Sándor utódai Aprily Testvérek. Kőipargyártelep, kőbányaüzem és hengermalom. Telefon: Süttő 2. Dolgozik 50 HP elektromotorokkal. A telepeken és a bányákban jelenleg összesen 60—65 ember van foglalkoztatva. Nagyobb építkezések, melyekhez kőfaragómunkát szállítottak: az országháza, kir. bérpalota, Klotild paloták, Árkádos sírboltok, Erzsébet-híd, Országos levéltár, Regnum Marianum templom stb. Az üzlet 1860-ban alapíttatott." A MAGYAR IPAR ALMANACHJA, 1929. 354. p.

[37] Fleischl Károly (Budapest, 1866 – Budapest, 1946) a VII. kerület Erdősor út 1. alatt szobrász- és műmárványfaragó műhelyt tartott fenn. 1881–1885 között az Iparművészeti Főiskolán tanult. (HELBING F. 1930 k. 107. p.) „Az apám 1866-ban született Budapesten. Hamar kiderült, hogy van tehetsége a szobrászathoz. A művészeti főiskolát Bécsben végezte el. Szobrász volt, de sohasem dolgozott otthon. Volt a lakásunkhoz közel egy műterme, ahova mindennap elment, és csak ebédre jött haza. Délután már nem nagyon ment vissza. Inkább lement a kávéházba a Lövölde térre, a Cairo kávéházba. Oda járt ő minden áldott nap. Ott olvasott újságot, és ott jött össze a barátaival. Sohasem kártyázott, beszélgetni szeretett. Nem is cigarettázott, csak szivarozott, szivar és pipa. Emlékeim szerint egy napot sem hagyott ki. Fontosabb munkái voltak, hogy dolgozott a Bazilikán, a

Parlamenten, az Uránia mozin, a Mezőgazdasági Múzeumon meg ezen az egész városligeti komplexumon, a jáki templomon, ami másolatokból áll tulajdonképpen. Tehát ő épületszobrász volt." (CENTROPA adatbázisa. Interjú fotókkal kísérve Sárdi Fülöpnével, 2001. Zsidó élettörténetek a huszadik században. http://www.centropa.org/hu/photo/fleischl-karoly) „Az Ingatlanbank új bérházának a kapubejáró és lépcsőházi szobrászdíszeket a nagyhírű és régen elismert szobrászcégünk: Fleischl Károly szobrász (Felső erdősor 1.) szállította." (In: Vágó László műépítész legújabb alkotásai. Az Ingatlanbank Üllői úti bérháza és a Lipótvárosi Casinó. *Színházi Élet*, 1928/32. szám 102. p.*)*; 1904–1905-ben ipari szobrászként szerepel a Tiszti cím- és névtárban. Nevezetes alkotása található a Szabadság tér 15. számú (Schannen Ernő építész tervei alapján 1901-ben épült), Deutsch Antal építtető birtokában volt ház oromzatán, melyre – az eredeti tervektől eltérően – a háztulajdonos Fleischl Károllyal egy Kossuth Lajost a középpontban ábrázoló szoborcsoportot készíttetett. Ez volt Kossuth első köztéri szobra. . (MÚLTMENTŐ – Múltmentő blog. MúltMentő írásai és képei. http://multmento.blog.hu/2010/05/14/kossuth_lajos_a_szabadsag_teren) Életének egyik érdekes mozzanata: „A sablontól elütő véres kardpárbajt vívott ma éjszaka két előkelő művész: Fleischl Károly és Ligeti Miklós akadémiai szobrász. A felek éjszaka találkoztak a Fodor-féle vívóteremben. Ligeti segédei voltak: Rózsa ügyvéd és Bálint építész, Fleischlé pedig Kardos festő s egy kollégája. A párbaj föltételei igen szigorúak voltak: bandázs nélkül, végkimerülésig, szúrás megengedésével. Mind a két szobrász kitűnő vívó, azért előre lehetett látni, hogy a küzdelem nagyon erős lesz. A vezetőségéd jeladására összecsaptak a felek; az első menet vér nélkül végződött, összesen nyolcszor rohantak még egymásnak s csak azután mondták ki a tanuk és az orvosok a végkimerülést. A párbaj krónikájában szokatlan hosszú ideig tartott a küzdelem. Rövid pihenéssel teljes egy óra hosszáig csattogtak a kardok, de az izmos karok nem fáradtak el s csak a sok vérvesztés vetett véget az éjféli párbajnak. Mind a két fél megsebesült; Ligeti az orrán, Fleischl pedig a mellén s a lapockáján kapott veszedelmes vágást. A párbaj oka állítólag összeszólalkozás. (Éjféli párbaj. *Budapesti Hírlap*, 252. szám, 1897. szeptember 10.) – Az épületszobrászi munkákat ő végezte a Budapesti Őrnagy utcai elemi népiskola Hőnig Dezső tervei alapján, 1906-ban kivitelezett épületén. (*Magyar Pályázatok–Magyar Építőművésze*t, 4. évf. 1906. december. 12. szám, 29. p. http://digit.bibl.u-szeged.hu/00000/00028/00045/1906-04-12_OCR_A1b.pdf – Fleisch Károly Felső erdősor úti lakásában 1927-ben: „*Fleischl Károly gipszszobrászmester, Felső erdősor 1."* (*Fővárosi Közlöny*, 37. évfolyam, 1926. jan. 15. 2. szám) Az 1926–1928 évekre jelölte a budapesti kereskedelemi és iparkamara a 18 adófelszólamlási bizottságnak a kamara jelöltjei közül a törvényhatósági bizottság által választandó 2—2 tagsági helyére a VI. kerület 2. és 3. számú bizottságaiba a Rendes és póttagok között. (*Fővárosi Közlöny*, 1926. jan. 15. 2. szám melléklete.) Az 1908. június 17–21. között a Városligetben megrendezett XXIV. Országos Virágkiállításban kerti díszeket készített. (*Kertészeti lapok* 1908. Július 7-8. szám, 225. p. egy kerti kútjának, ill. kerti virágtartójának képe: Uitt. 234–235. p.)

[38] Seenger Béla kőfaragó (1852–1905). „Kauser János pesti kőfaragómester műhelye 1872-ben jutott a Seenger család tulajdonába, akiknek vezetésével a Kisrókus utcai vállalat többek közt a Parlament, a Zeneakadémia, a Halászbástya márványmunkáinak és épületdíszeinek elkészítésében is részt vett. A több hazai és dalmáciai kőbányát megvásárló Seenger Béla 1905-ben bekövetkezett halála után fiai, ifjabb Seenger Béla (1877–1949), Seenger Viktor (1875–1924) és Seenger Ervin (1882–1949) vitték tovább a céget. Az 1924-ben részvénytársasággá alakult vállalat a gazdasági világválság és a háború miatt egyre kevesebb megbízást kapott. A Seenger Béla Kőipari Rt. 1942/43-ban felszámolással szűnt meg." Lásd MESTEREK EMLÉKEZETE. Népszabadság online – NOL archívum. http://nol.hu/archivum/archiv-110607-92210 – Főbb művei: Bazilika V. Szent István tér Szent István plébániatemplom; Magyar Nemzeti Bank V. Szabadság tér 8-9. egykori Osztrák-Magyar Bank, most Magyar Nemzeti Bank 1902-1905; Műegyetem XI. Műegyetem. 1902-1909; Opera VI. Andrássy út 22. 1875-84; V. Szabadság tér 17. Egykori Tőzsdepalota, sokáig Magyar Televízió székháza 1902–1905. Több bérház és síremlék, VIII. Múzeum krt. 6-8. ELTE természettudományi kar, (eredetileg m. kir. József Műegyetem, majd Pázmány Péter Tudományegyetem, Bölcsészettudományi kar) 1879–82; V. Alkotmány u. 6. Országos Erdészeti Egyesület 1885-86; V. Zrínyi u. 5. volt Lipótváros Casino, most Belügyminisztérium Művelődési háza 1897, és még számos neves építészeti alkotás. Lásd DÉRY A. 1991. Részletesebb életrajzát lásd a MARTSA MŰTEREM honlapján: A hajdani kőfaragókról.
http://www.martsamuterem.hu/kofaragokrol/

[39] Weisinger György okleveles mérnök, kőfaragómester 14. kerület, Egressy út 23. Reklámjaiban speciális gépberendezést ajánlott sóskúti és egyéb puha mészkőhomlokzatok készítésére. Vállalkozása alapítási éveként ezeken 1866-ot adott meg. Főbb munkái: X. Pataki István tér X. kerületi elöljáróság 1895–1896, XI. Bartók B. út 17. (volt Szent Imre, majd Landler Jenő) diákkollégium (I. Fehérvári u. 17.; XI. Horthy M. út 17.) 1907–1908; IX. Thaly K. u. 23. Leövey Klára Gimnázium (eredetileg Ranolder Intézet polgári leányiskolája) 1908; Saxlehner-család (1893) síremléke; XI. Műegyetem rkp. Kémiai (Ch) épület 1904. Lásd DÉRY A. 1991. Az V. kerületi József Attila utca 18. és Sas uca 2. alatt álló 1909-ben felépített szecessziós Mocsonyi-házban is végzett munkát.

[40] Névaláírása nem jól olvasható, a későbbiekben nem említik.

nevezetű kőfaragónak adtak. 1902. október 13-án Mátrai Lajos[41] is munkához látott, aki a főhomlokzat kőelemeinek nagyalakos részeit formázta meg. 1902 telén pedig Mayer Ede[42] csatlakozott a főhomlokzat díszítő kőszobrászaihoz.

1902. április 24-én elkészültek az összes betonalapozási munkával és áttértek a falak felhúzására és a további munkafázisokra. Az építkezéshez szükséges vasanyagot (vasgerendákat, oszlopokat, falkötőlapot, faltartó lemezt, falkapcsokat, csavarokat) a Schlick-féle Vasöntöde és Gépgyár Rt. szolgáltatta április 17-étől kezdődően folyamatosan az építkezés alatt. De a horganylemezből készült homlokzatdíszeket, szobrokat is a gyárban öntötték ki (melyek mintáit Fleischl Károlytól kapták), s ugyancsak foglalkozott épületdísz készítéssel a júniustól megbízott a Zellerin M. bádogos cég[43] is.

---

[41] Mátrai Lajos György (Pest, 1850. március 6. – Budapest, 1906. október 15.) magyar szobrász. Kő- és fafaragóként kezdte pályáját, Párizsban tanult. Münchenben részt vett II. Lajos bajor király kastélyainak díszítőmunkálataiban. Hazatérése után 1880-tól az Iparművészeti Iskola tanára volt. Emlékművek egész sorát alkotta (a soproni Széchenyi-, a szegedi Vásárhelyi-szobor, a gönci Károlyi Gáspár-emlékmű, a budapesti Izsó Miklós-síremlék a Kerepesi úti temetőben stb.). (MÉL) Bővebben *Művészet*, 1907. 6. évf. 2. szám. http://www.mke.hu/lyka/06/127-144-kronika.htm – Idősebb korában együtt dolgozott ifjabb Mátrai Lajossal (Budapest, 1875. december 14. – Budapest, 1965. október 10.), a fiával, aki szintén neves szobrász és éremművész volt.

[42] Mayer Ede (Bécs, 1857–Budapest, 1908. március) szobrász, épületszobrász („a dualizmus legtöbbet foglalkoztatott épületszobrásza" T. SZABÓ CSABA filmjében). A Bécsi Iparművészeti Akadémián Karl (Carl) König (1841–1915) építész tanítványa volt. Azután öt éven át Caspar von Zumbusch (1830–1915) szobrászművész mesteriskolájában dolgozott (Stróbl Alajossal egyidejűleg) s több díjat is kapott. Huszár Adolf (1843–1885) meghívta pesti műhelyébe, hogy segítségére legyen nagyobb méretű szoborminták elkészítésénél. Itt vált főmunkatársává a budapesti Petőfi-szobor elkészítésénél s a Deák-szobor vázlatainak mintázásánál. Huszár halála után a szoborbizottság őt kérte fel a Kiegyezés és Hazaszeretet csoportjainak elkészítésére, amelyek akkor még vázlatban sem voltak meg. E művek befejeztével Mayer önállósította magát s megalkotta a budapesti központi pályaudvar főhomlokzatának óriási méretű szoborcsoportját és a lipótvárosi Szt. István-templom nagy oromzatát. Az Ybl-szobor és a Szt. István-templom belsejébe szánt nagy bronzdomborművek pályázatánál egyhangúan Mayernek juttatták a megbízást s e munkákat tekinthetjük egyszersmind főműveinek. „A viszonyok következtében tehetségének ereje leginkább a figurális díszítőszobrászatban fejlődött ki s a legutóbbi 20 év során keletkezett nagyobb állami és magánépületek ilynemű díszítésében serényen működött közre. Ide sorolandó az Andrássy-út egyik palotáján látható két Herkules-kariatid, azután az Opera belsejének díszítőszobrászati munkái s a Szt. István-templom kupolafülkéiben elhelyezett négy evangélista. Az első magyar építésznek készült köztéri szobor megalkotója, Ybl Miklósé. Másik jelentős szobra, melyet Széchy Antal halála után ő fejezett be: »A magyar és osztrák nép hódolata a királyi pár előtt«. A márványszobrot az Országház kupolacsarnokába tervezték. Általában inkább díszítő-szobrász volt. Effajta munkái a budai kir. várpalotát, a parlamentet, a lipótvárosi Szent István-templomot díszítik. (Domborművek, Szent István életéből vett témákkal, a bazilika szentélyében. Ezeket a »Művészet« 1905. évf. 53–61. oldalain reprodukáltuk. http://www.mke.hu/lyka/04/050-072-kronika.htm#2 – Ezeken mind erősen érződik a hetvenes évek stílusa." (Donáth Gyula adatai alapján összeállítva, szerző nélküli megemlékezés: *Művészet* (Szerk. Lyka Károly), 7. évf. 1908. 3. szám, 201–216. p. – http://www.mke.hu/lyka/07/201-216-kronika.htm#2) A pécsi Irgalmas rendiek templomában (Széchenyi tér) Istenes Szent János domborművét Mayer Ede szobrászművész készítette. – A kolozsvári M. kir. Ferenc József Tudományegyetem (alapítás 1872; névfelvétel 1881) 1892 után megépült [Meixner Károly – Alpár Ignác által] főhomlokzatának tympanonjában szereplő kilenc szobra (I. Ferenc József és a Tudományok szimbolikus alakjai) 1920 után elkerültek, majd közülük 5 szobor 1935-től és ma is a Kolozsvári Botanikus Kertben látható. (T. SZABÓ CSABA történész filmriportja Mayer Ede elfeledett szobrairól. https://erdelyikronika.net/2017/07/27/6471/) Rákóczi mellszobrát, mely a borsi Rákóczi várkastély előtt áll 1969 óta – Rákóczi hamvainak Rodostóból való hazahozatala utáni évben –, 1907-ben készítette Mányoki Ádám festménye alapján. – A budapesti Rákóczi út 19. és a Szentkirályi utca 2. sarkán, áll az I. em. magasságában Mátyás királyról készült szobra (kb. 400 cm magasságú páncélruhás alak). KÖZTÉRKÉP – Neszták Béla műlapja:
https://www.kozterkep.hu/~/3546/matyas_kiraly_budapest_mayer_ede_1902.html

[43] Zellerin Mátyás (Sopron, 1831 – Budapest, 1893. jún. 15.), bádogos és ércműves. Lásd a tanulmány *I. részének* 264. számú lábjegyzetét!

Június 27-én adtak először megbízást Alpár Ede[44] lakatosmesternek. Neuschloss Károly[45] ácsmesternek pedig a déli homlokzat tetőalaprajzát és az ehhez szükséges összes tetőmetszetet június 1-jén adták ki.

1902. július hó 31-én Csepreghy János[46] asztalosmester kapta meg az egész asztalosmunka megrendelést, augusztus folyamán pedig a Biehn János[47] aszfalt vállalkozó cég a Francia-torony tetőfedél felszegelését meg tudta kezdeni. Augusztus végén az ács és tetőfedőmunkák mellett már a cserepezés is folyt. 1902. szeptember 9-én a Deckert és Homolka[48] villámhárító cég a Francia-toronyra az első villámhárítót elhelyezte.

---

[44] Alpár Ede (Schöckl) (1859–1912) műlakatos, Alpár Ignác testvére, a Steindl Céh tagja. Minden Alpár tervezte vállalkozásban és még egyéb, szecessziós stílusú épületekben is megtalálhatók művei. Két évtizeden át működött budapesti mesterként, templomok, középületek és bérházak kovácsoltvas munkái fűződnek nevéhez, a hazai és a nemzetközi kiállítások rendszeres résztvevője és díjazottja volt. „A vas faragásában ugyancsak nagy jártasságot tanúsító Alpár Ede rangos mestere a századvég vasművességének. Kvalitásos műve az egykori Budapesti Tiszti Kaszinó (ma a Magyar Külkereskedelmi Bank) Váci utcai épületének némi szecessziós befolyástól sem mentes hármas kapuzata." Alkotásairól lásd PEREHÁZY K. Év n. és PEREHÁZY K. 2000. 41. p. „Alpár Ede két évtizedig működött önálló budapesti mesterként. A szakmai névmutatóban 1894-ben szerepel először a lakatosmesterek között (Budapesti Cím- és Lakjegyzék 1894. 389. p.) és 1914-től nevével már nem találkozunk. Alpár Ignác ismert pesti építész egyik házában lakott (VIII. Sárkány u. 5.), több olyan építkezés lakatos munkáit végezte, melyet Alpár Ignác tervezett (Bp. I. Áll. Főgimn., Magyar Nemzeti Bank, Nyíregyházán a megyeháza, a városligeti millenniumi épületcsoport), de az ezredéves országos kiállításon Alpár Ede által bemutatott kandallórács valamint tüzibak, és a párizsi világkiállításra készített tüzikutya tervezője is Alpár Ignác volt. […] Feltűnő, hogy 1898-ban a Magyar Építőmesterek Egyesülete tagjai sorába felvette.(*Vállalkozók Lapja* 1898. febr. 23. p. 4.) A kereskedelmi miniszter 1900-ban a Technológiai Ipar múzeum felügyelőbizottságának tagjául nevezte ki. (*Lakatosok Lapja* 1900. máj. 31. 10. sz. p. 90.) 1896-ban az Ezredéves Kiállításon munkáit ezüstéremmel jutalmazták. (Az 1896-iki Ezredéves Országos Kiállítás Közleményei 32. sz. 1890. nov. 15. p. 1229.)" PEREHÁZY K. 1976.

[45] Az 1867-es korszak nagy ács és faipari vállalkozói Neuschlosz Ödön és Marcel, a Neuschlosz Károly és fiai cég és Gregersen Guildbrand voltak. „A kiterjedt Neuschlosz családnak több vállalkozása volt. Neuschlosz Károly az 1858 körüli években épületfa-kereskedő volt Pesten. Emellett megalapította az első magyar vagongyárat, amely később a Ganz-féle Rt. tulajdonába ment át. Fia, Emil (1840–1912) a cég egykori egyedüli tulajdonosa, a nasici [Nekcse, horvátul Našice] tannin- és gőzfűrészgyár alapítója, az ország egyik legnagyobb fakereskedője, ő végezte a királyi palota ácsmunkálatait, épített vasutakat stb., amely működése elismeréséül úgy Ferencz József, mint a belga király részéről rendjel adományozásban részesült." HUSZÁGHNÉ KELECSÉNYI Á., 2004. 124. p. Lásd még a tanulmány I. részének 246. és 261. lábjegyzetét, és e fejezet 58. lábjegyzetét!

[46] Csepreghy János (Szalka, Hont vm. 1844. dec. 12.–1908. nov. 10.) kereskedelmi tanácsos, műasztalos, Csepreghy Ferenc (1842–1880) író, költőnek, a Petőfi Társaság tagjának testvéröccse. Bátyjával együtt szülőhelyén járt iskolába és később mint asztalos tanuló az esztergomi vasárnapi iskolába; ugyanott tanulta ő is az asztalos mesterséget Szeifert Józsefnél. 1861-ben fölszabadulván, együtt kelt vándorútra Csepreghy Ferenccel előbb Pestre, majd Bécsbe s Münchenbe, onnan 1867 tavaszán hazajöttek. Augusztusban a pesti polgárok körében alakult bizottság a közkiállítás tanulmányozása céljából kiküldte az 1867. ápr. 1. – 1867. okt. 31-ig tartó Párizsi Világkiállításra. Onnan visszatérve Pollák József jó hírű pesti asztalos üzletvezetője lett s még ebben az évben a pesti katolikus legényegylet dékánjává választották. 1868 őszén Ferenc bátyjával önálló asztalos-üzletet alapított. Bátyja meggyengült egészsége miatt kilépett a vállalkozásból, így egyedül vitte tovább az üzletet. 1873-ban a pesti asztalos ipartársulat megválasztotta elnökévé s a kereskedelmi és iparkamara beltagjává, mely tisztségeket hét, illetve 12 éven át viselte. 1881-ben képviselőjelöltje volt Budapest-Józsefvárosnak és tagja lett a fővárosi törvényhatósági bizottságnak. Az 1885. évi országos kiállítás alkalmával a bútor- és faipar-osztály zsűrijének elnöke volt s Ferenc József a koronás arany érdemkereszttel tüntette ki. Kereskedelmi tanácsos. Az irodalom terén is alkotott, a továbbiakat lásd SZINNYEI http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/c/c03136.htm

[47] Biehn János, aszfaltvállalkozó. Lásd a tanulmány *I. részének* 266. számú lábjegyzetét!

[48] A cég reklámja szerint: „Deckert és Homolka távíró-, távbeszélő, villámhárító- és villamvilágítási berendezők cége. Gyár és iroda: Bp. VI. ker. Izabella utca 88. Raktár: Bp. V. ker. Dorottya utca 8. A m. kir. államvasutak és a magyar állam szállítói, a hangosan beszélő grafit mikrofón feltaláló és szabadalom-tulajdonosai. Készít: telefonberendezéseket központtal vagy körkapcsolással, elvállalja régi berendezéseknek alapos átalakítását, továbbá villámhárítókat, házi sürgönyöket, tűz- és vízjelző berendezéseket stb. Villamvilágítást a legszakszerűbb kivitelben, jutányos áron végez." DÉRY A. REKLÁMOK

1902. szeptember közepére csaknem fel volt húzva a Brassói torony [Katalin-torony] és a Német-torony épületrésze is.

Az Építési Napló 1902. szeptember 20-i bejegyzése: „Időjárás: szép. A munka ma a Bokréta ünnepély miatt csak 4 óráig folyt. Falazás stb. folyik ugyanúgy, mint tegnap".[49] Erről megemlékezett több újsághír is, így a gazdatársadalom Köztelek című lapja is: „A mezőgazdasági muzeum bokréta-ünnepe. A városligeti Széchenyi-szigeten épülő mezőgazdasági muzeum uj palotájának megtartották a bokréta-ünnepét. A muzeumot, amely két épületből áll, mult év októberében kezdték építeni s a jövő év október hónapjában adják át rendeltetésének. A bokréta-ünnepre a kormány az épületen foglalatoskodó hatodfélszáz munkás részére hétezer korona jutalmat engedélyezett, amelyet a miniszter megbízásából *Zauner* Alajos mérnök osztott szét a hó 20-án tartott ünnepen, amelyen a földmivelésügyi miniszter is képviseltette magát *Lestyánszky* Sándor miniszteri tanácsos személyében. A jutalmak kiosztását vacsora követte. A szép palotát *Alpár* Ignácz tervezte.[50]

Október 1-jén a Brassói toronyra is fölkerült a villámhárító. Október folyamán Erős Sándor[51] „rabitz" vállalkozónak az I. emeletre vonatkozó összes rabic-boltozat megrendelését kiadták a tervek kíséretében. Október 13-i bejegyzés szerint Fleischl Károly szobrász az oszlop stb. főpárkány díszítésének faragásánál „serényen dolgozik". Ugyanezen a napon „Mátrai szobrász a caryatida kifaragásához hozzáfogott". Tehát a főhomlokzat kőelemeinek nagyalakos részeit részben Mátrai Lajos formázta meg. Fleischl Károly szobrász vállalkozót felhívták, hogy a Schlick gyár részére szükséges középkupola még hátralévő modelljeit legkésőbb október 29-ig küldje meg. Tehát a horganyból öntött szobrokat Fleischl épületszobrász modellezte (egyéb, kőből készült díszítő motívumok tervezése és kifaragása mellett) és a Schlick, illetve Zellerin cég öntötte ki. Fischer és Hartmann[52] mázoló mesterek a francia főpárkányt, a Német-torony fapadlás ablakait, az északi homlokzaton a főpárkányt ugyancsak míniummal festették. Október 18-án Ozarowsky[53] festő vállalkozó a nyugati

[49] MMgMK. MD. T. 637. lelt. szám. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum építkezésének építési naplója 1901. okt. 21-1904. dec. 7-ig [Reneszánsz-barokk épület] 117–123. p.
[50] *Köztelek*, 1902. szeptember 24. 76. szám, 1514. p.
[51] Erős Sándor, VI. ker. Dessewffy utca 10. építőmesterként szerepel az 1909. évi Budapesti Cím- és lakásjegyzékben. A Magyar Iparművészeti Társulat tagja volt, mint műépítész és egyetemi jogtudor. A Minisztertanács 1910. szept. 29-i ülésén javaslatot terjesztettek be a „cs. és kir. udvari építőmesteri cím" adományozására dr. Erős Sándor budapesti építőmester részére. Dr. Erős Sándor műépítész tervet mutatott be egy siklóépítésre vonatkozólag, mely a Gellért-hegyre vezetne a Ferenc József-hídtól kiindulva a déli lejtőhöz. *Fővárosi Közlöny*, 1908. 19. évf. 74. szám, 1908. okt. 23. – „A kereskedelemügyi m. kir. minister 1918. évi junius hó 1-én 41,005. szám alatt kelt rendeletével dr. Erős Sándor műépítész budapesti lakosnak a budapesti Ferencz József-hid budai hídfője közelében lévő, valamely alkalmas ponttól a Szent Gellért-hegyre vezetendő sikló-vasut vonalra az 1904. évi deczember hó 19-én 81.361. szám alatt kelt rendelettel kiadott és legutóbb 1917. május hó 31-én 39.848. szám alatt kelt rendelettel meghosszabbított előmunkálati engedély érvényét a lejárattól számítandó további egy év tartamára meghosszabbította." *Vasuti és Közlekedési Közlöny*, 49. évf. 71. szám 1918. június 6-23.
[52] Fischer és Hartmann szobafestő- és mázolómesterek (Képíró-u. 5. telefon 347-73) az igényes mázolómunkát több helyen végezték, így a Vakok Országos Tan- és Nevelőintézete építésekor (Herczeg Zsigmond és Baumgarten Sándor terv.) és a „Törekvés" Takarékpénztár Rt. bérháza (VIII. Mária Terézia-tér 16.) építésénél is. *Magyar Építőművészet,* 1930. 10–11. szám. A kőbányai evangélikus templom esetében a „Fischer és Hartmann régi békebeli szobafestő- és mázolómester cég (Képíró-utca 3.) végezte a templom összes mázolómunkáit. *Magyar Építőművészet,* 1931. 7–9. sz. 26. p. – 1904. március 28-tól a Magyar Iparművészeti Társulat rendes tagjaivá váltak. Reklámjukon a két világháború között az alábbi sort szerepeltették: *"Közel 100 éves mult garancia munkáink kiválóságára."* Másutt: „*Alapítva 1840. évben*". DÉRY A., REKLÁMOK
[53] Ozarowsky Henrikné festő és mázoló cége, VII. ker. István út 40.

homlokzaton hozzáfogott a freskó(?)[54] készítéséhez. Október végén Fleischl Károly újabb szobormintát (delfinek) adott át a Zellerin cégnek, és számos főhomlokzati kőrészletet faragott meg.

Novemberben már a belső terek boltozatainak kialakítása (rabicmunka) folyt. Folyamatos volt a homlokzatok díszítőmunkája (Weisinger – kővázákat, Seenger márványoszlopokat faragott és szállított). A középkupolára is felkerült a villámhárító. Klopfer [Jakab][55] az erkélytorony (Brassói tornyon) hat ablakát üvegezte.

1902. december 4-én Mayer Ede szobrász a jobb cartouche kifaragásához fogott. Így a főhomlokzat díszítőszobrászai között ő is szerepel. Megkezdődött a vízvezeték és csatorna építése. Tekintettel a téli hidegre a kőszobrászoknak fűthető fabódékat állítottak fel. A vaslépcsők, a vasalkatrészek (Alpár Ede lakatos) szerelése, szállítása megtörtént, a belső díszítőszobrászati tevékenység is kezdetét vette (Fleischl Károly).

1903. március 16–21. között a Schlick gyár megkezdte a figurák elhelyezését a homlokzatokon, a Zellerin gyár a középkupola befedésén, a párkány lefedésén dolgozott. A Schlick gyár hozzáfogott a jobb oldali üvegtető felállításához is.

1903. április 1-jén a Schlick gyárat felszólították: a két udvari üvegtetőn olyan erővel dolgozzon, hogy azoknak az 1903. május 8. határidőre „okvetlen el kell készülnie”. Ozarowszky festő vállalkozó a déli homlokzaton elkészült sgraffitoért, amelyet az építésvezetőség a meg nem adott színe miatt újból csináltatott, kártérítést nem követelhetett. Áprilisban a Zellerin gyár elkezdte a gőzfűtés-rendszer kiépítését. Április 24-étől dolgozott Walla József[56] vállalkozó cementszigetelési és burkolási munkákban. Április 29-én Lyons

[54] A szó rosszul olvasható, talán a sgrafittó lehet az eperjesi Rákóczi ház homlokzatán.

[55] Klopfer Jakab épületüveges és üvegnagykereskedő (Bp. Dohány utca 10. később Akáczfa utca 12.), az Üvegesek Országos Egyesületének pénztárosa (*Budapesti Hírlap*, 1905. 25. évf. 278. szám 1905. okt. 8.) ; Budapest szfőváros törvényhatósági bizottságának tagja. (*Pesti Hírlap*, 1916. 38. évf., 120. szám, 1916. ápr. 30. 15. p.); Az Üvegesek Országos Egyesülete, amint azt a Magyar Üveg- és Agyagújság írja, a tisztességtelen verseny megakadályozására az épületüvegesek kartelje keretében megállapította a budapesti üvegesek épületmunka árait a Klopfer Jakab alelnök elnökletével tartott ülésen. (*Budapesti Hírlap,* 1907. 27. évf. 12. szám, 1907. jan. 13. 33. p.) – Cége 1903-tól volt felhatalmazva a cs. és kir. udvari üvegesi címmel. (MAGYARORSZÁG TISZTI CÍM- ÉS NÉVTÁRA – 23. évfolyam, 1904. 45. p.) „Ő császári és apostoli királyi Felsége folyó évi augusztus hó 24-én Budapesten kelt legfelsőbb elhatározásával […] Klopfer Jakab, a »Klopfer Jac.« budapesti üveges iparüzlet tulajdonosának a »cs. és kir. udvari üvegezők« czímet méltóztatott legkegyelmesebben adományozni.” (*Vasuti és Közlekedési Közlöny,* 34. évf. 1903. aug. 30. 104. szám, 847. p.)

[56] Walla József (Thein bei Leipnitz, Morvao. 1855–1920) a terazzo és a mozaikcsempe gyártásban komoly hírnevet szerzett magának. Édesanyja a gyermekekkel apjuk halála után költözött vissza Magyarországra, ott is Budafokra. A reáliskola és az Iparrajziskola elvégzése után Walla József (1874) egy Jahn nevű építész (vagy építőmester) irodájában helyezkedett el, majd 1878-ban önállósította magát. Eleinte felújításokat végzett, majd cementmunkákat vállalt. A kezdeti időszakban a Gyár utcában lakott, ahol műhelye is volt, később a Rottenbiller u. 13. számú házat átépíttette id. Ray Rezsővel, és az udvarban műhelyt alakított ki. 1893-ban a szomszéd telket vette meg és id. Ray Rezsővel megterveztette háromemeletes bérházát. Számos arisztokrata kastélyban és nagyüzemben végzett munkákat. A cementalapanyagot egyébként a beocsini (Szerémség) Unió cementgyártól szerezte be. 1893-tól kezdett burkolólapokat (mozaiklapot, mettlachit) illetve terrazzo-t gyártani. A gyár hamarosan a Gizella útra költözött. 1896-ban Walla Józsefet beválasztották az Ezredéves Kiállítás bizottságába. Itt a kiállításra – az Unió Cementgyárral közösen – Alpár tervei szerint egy cementpavilont építtetett. 1895-ben és 1896-ban kapott kiállítási nagy érmet Walla József a gyár termékeiért. Hasonló profilú gyár ezidőtájt nem sok működött hazánkban. 1904-ben Walla Józsefet kitüntették a Ferenc József rend lovagkeresztjével, miután „önzetlen harcosa a közügyeknek" és „különösen sokat áldoz jótékonyságra". Walla ekkor már virilista és a főváros 100 legnagyobb adófizetői közé tartozott, és így tagja volt a városi tanácsnak is. Adoptált, természetes leányát, Jozefin Emmát (Józsát, 1876–1974) vette felségül Róth Miksa. Törökbálinton lakott, de az 1895-ben épült villáját 1918-ban eladta. Walla József 1910-ben visszavonult az üzleti élettől. Vagyona magas jövedelmet

Ede[57] redőnyvállalkozót szólították fel, hogy a méreteket az egész épületben vegye fel. Fleischl Károllyal közölték (Alpár aláírásával) a belső díszítőszobrászi munkákra vonatkozó határidőket: nagy lépcsőház mennyezete, oldalfalai május 30-ig, kupolacsarnok június 8-ig, földszinti előcsarnok június 20-ig készüljön el.

1903. május 9-re Mayer Ede szobrász a központi kariatidákat befejezte. Május 27-én értesítették a Zellerin gyárat, hogy a gőzfűtés összes vezetékeivel és azok befalazásával június 15-ig kész kell lenniük, Erőss Sándort pedig, hogy a rabicmunkák befejezésének határideje június 6. Áprily János és Weisinger kőfaragók a homlokzati elemek „összetisztításán" dolgoztak folyamatosan segédeikkel.

1903. június 2-án kezdte meg a Ganz gyár a „villamvilágítási vezetékek" lefektetését. Június 6-án Walla Józsefet szólították fel, hogy az emeleti íves folyosókon a betonréteg lerakását elkezdheti. 1903. július 18-án a Neuschlosz Ödön[58] és Marcell cég az aszfaltba rakott parketták részére a betonalapon dolgozott, másnap a földszinten a vakpadlót kezdte fölrakni. Felszólították a Budapesti Szivattyú Rt.-ot, hogy a reneszánsz épület déli és északi oldalán folyó csatornázási munkákat július 31-ig okvetlen készítse el.

Közben 1903. július 26-án hír jelent meg a Vasárnapi Újságban a barokk-reneszánsz csarnok előtt felállítandó Anonymus szoborról „Szobor a városligetben" címmel:

„A főváros díszes parkjában, a városligetben befejezéséhez készül a gazdasági muzeum hatalmas épületcsoportja, hű mása az 1896-iki ezredéves kiállítás történelmi épületeinek. A király adományozta tíz szobor közül itt állítják föl Béla király névtelen jegyzőjének, Anonimusznak szobrát, Vajda-Hunyad várának palotája előtt. *Ligeti* Miklósnak sokat dicsért műve, a nevéről sem ismert krónikairót misztikusan állítja elő. Mélyen arczába húzott barát-kámzsa takarja képét, de a mint irása fölé hajlik és jegyez, a plasztika szépségével hat. A fák sűrű lombja alatt és körülvéve árkádos építménynyel, melyet vázák és apró szobrocskák fognak díszíteni, Anonimusz alakja megfelelő környezetet talál."[59]

---

biztosított családjának. 1920-ban hunyt el. Baráti köréhez tartozott Herzog Fülöp Ferenc építész, Weinwurm Antal „cinkográfus", a rokon Szabó Antal szobrász és még számos más ismert személyiség. (HADIK A. 1994.) Róluk társasági együttlétek felvételei találhatók a TÖRÖKBÁLIN ANNO… adatbázisban.

[57] Lyons Ede, Budapest, VI. ker.Izabella utca 43. alatti vállalkozása hirdette magát: „Mindenféle ablakredőnyök, fagör-redőnyök és jalousia-redőnyök gyára." DÉRY A. REKLÁM

[58] Neuschlosz Ödön [1851–1904] „azon családok egyikének volt a fia, amelyek a ma már nagyváros számba menő Újpestet alapították. Itt is született 1851-ben. Atyja faiparos volt, a ki fiait is az ipari pályára neveltette. Neuschlosz Ödön technikai tanulmányokat végzett Zürichben s hazatérve a Magyar Keleti Vasút építkezésénél nyert alkalmazást s a Brassó melletti alagút építésénél mint szakaszmérnök dolgozott. Később, 1873-ban belépett atyja virágzó üzletébe, melyet 1882-től fogva öccsével, Marcellel [1853–1905] együtt vezetett s nagyarányúvá fejlesztett. A cég különösen az 1885-iki és az 1896-iki országos kiállítások építésekor végzett nagy munkát, de egyéb nagyobb építkezésekben is részt vett. Neuschlosz Ödön 1885-ben a kiállítási építkezések közül szerzett érdemeiért megkapta a Ferenc József rendet. Élete utolsó tíz évében főleg a közügyek terén foglalatoskodott, mint fővárosi bizottsági tag, de leginkább mint a budapesti kerületi beteg segélyző pénztár elnöke. Egyik alapítója s hosszú éveken át vezetője volt a hajléktalanok menhelyének s kiváló érdemeket szerzett a városi munkáslakások építése körül, leküzdve azt a sok nehézséget, melyek ezen irányú tevékenységének útját állották. Élete utolsó éveiben sokat foglalkozott, csupán a maga gyönyörűségére, irodalommal is. Lefordította németre s névtelenül ki is adta Verő György »Kain« czimű drámáját, s fordítgatta Arany »Buda halálát« is, de ez utóbbi munkát már nem fejezhette be." (VU, 1904. 51. évf. 45. szám, 1904. november 6. 768, 769–770. p.) A Neuschlosz Ödön és Marcel cég parkett- és bútorgyárat 1914-ben a Neuschloss-Lichtig Repülőgépgyár és Faipari Rt. olvasztotta magába. HUSZÁGHNÉ KELECSÉNYI Á., 2004. [14. p.] . Lásd még a tanulmány *I. részének* 246. és 261. lábjegyzetét, és e fejezet 45. lábjegyzetét!

[59] A szobrot körülvevő építmény végül nem készült el. VU. 1903. 50. évf. 30. szám, 1903. július 26. 501. p.

122. kép – Ligeti Miklós: Anonymus[60]

„ANONYMUS SZOBRA. A király által ajándékozott tiz szobor közül az ötödiket most állították föl Budapesten a Városligetben, az 1896-iki kiállításból ismeretes történelmi csarnokkal szemközt, melyet most újra építettek gazdasági múzeumnak. A szobor a legrégibb magyar történetíró emlékének van szánva, a ki latin nyelven irta meg a honfoglalás és az utána következő idők történetét s mivel nevét, kilétét nem tudni, Anonymus néven említik. Az újabb időkbeli történelmi kutatások III-ik vagy IV-ik Béla király jegyzőjét sejtik benne. Ligeti Miklósnak, ki a szobrot készítette, homályos bizonytalanságban kellett kutatni, hogy alakot adhasson a plasztikai emléknek. A művész elfogadta azt a föltevést, hogy a «Gesta Hungarorum» irója, mint ama kor Írástudója, szerzetes lehetett. Szerzetesi alaknak ábrázolta, a mint egy kőpadon ül, a pad felső párkányára kiterjesztve nyugtatott karokkal. Jobbjában az irónád, balját a pergament iven tartja, mely a kőpadon aláomlik. Az elmélyedés, a gondolkozás kifejezését mutatja az alak, szép szobrászati formában. Egy ismeretlen arczához azonban a művész nem találhatott vonásokat s a misztikus homályt, mely a Névtelent körül veszi, profanizálni nem akarta. Ezt a homályt borította az arczra, melynek a felhúzott szerzetesi csuklya miatt csak alsó része, az álla látszik. Ha világít a nap, az előre húzott csuklya alatt ott van az árnyék, mely az egész arczot elfedi és csak a kifejezőn stilizált alak látszik, a csuha művészin rendezett, vastag ránczai közt. A felfogás a szobor művészi becsét nem kis mértékben emeli. Az új múzeum udvarának fái veszik körül a szobrot megfelelő összhangban. A kőpad alsó lépcsőjére latinul – a »Gesta Romanorum«[61] nyelvén – vésték be a

[60] VU. 1903. 50. évf. 46. szám, 1903. november 15. 762. p.

[61] A Gesta Romanorum (*A rómaiak viselt dolgai*), a középkori példairodalom világiasabb ágához tartozó novellagyűjtemény, az egyházi és a világi írott és szájhagyományban, népköltészetben elterjedt, római és korakeresztény, de még keleti vonatkozású, hol szűkebb, hol bővebb példatörténetek gyűjteményének neve.

magyarázó feliratot: »Anonymus – Gloriosissimi Belae regis notarius«. (A legdicsőségesebb Béla király jegyzője.) November 8-ikán délelőtt a gazdasági múzeumot magában foglaló szigeten megjelent gróf Tisza István miniszterelnök, Halmos János polgármester s a főváros több tisztviselője. A miniszterelnök néhány rövid szóban átadta a szobrot a fővárosi hatóság gondozásába, mire a polgármester köszönetet mondott a királynak és kormánynak a főváros díszére szolgáló művészi ajándékért. A jelen volt művésznek is gratuláltak.” [62]

1903. október folyamán a vállalkozók sorban fejezték be végleg a munkákat. December első hetében kezdték meg a fűtést.

1904 februárjára a Ganz Rt. a villanyvezetékek és világítás szerelését fejezte be és 1904 júliusára lett teljesen kész a Neuschloss cég a parkettázással. Ezzel elkészült a reneszánsz épület, de végleges berendezése (a belsőépítészeti is) még évekig elhúzódott.

A reneszánsz épület használatba vételi engedélyét a VI. kerületi elöljáróság 1903. december hó 4-én 57.102 szám alatt megadta, melyről a „Földművelésügyi Minister megbízásából 3577/IV-2. szám alatt 1904. február 26-án értesítette a múzeum igazgatóságát Darányi ministeri tanácsos”.[63]

KATONA L. 2006. – http://mek.niif.hu/04700/04798/html/katona_folklor0029.html és MAGYAR NÉPRAJZI LEX. 2. kötet – http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-641.html

[62] VU. 1903. 50. évf. 46. szám, 1903. november 15. 764. p.

[63] MMgMK. MD. TI. 230/1904. ikt. sz. – 920/147. lelt. szám. – Ő feltételezhetően Darányi Béla (1850–1924) 1904-ben az FM. II. főosztályának főnökhelyettese (és egyéb főosztályok vezetőségi tagja is) [a keresztnév olvashatatlan].

6.2.2. A „csúcsíves" szárny, az „Összekötő épület" és bástyafal építése. 1902. április 1. – 1905. március 23.

Már 1902 tavaszán megkezdték a „csúcsíves" épület munkáit. Itt ennek főbb lépcsőfokait ismertetjük, a részletes naplóbejegyzések kivonata az Építési Naplók rész közlésében található. *(Lásd B. Képmelléklet 2. Szöveges melléklet: A csúcsíves épület építési naplója!)* Az Építési naplóban a mai elnevezések másként szerepelnek.[64]

Az építési napló[65] 1902. április 1-jén Haaber és Zauner építésvezetőség nevében aláírt oldalán a lejtméretezés adatait tartalmazó vázlatrajzzal kezdődik.[66] Április 2-án kezdődött meg a földkiemelés, melynek (és a kőműves munkáknak) itt is a Mészáros és Gerstenberger kivitelező cég volt a vállalkozója. Miután április 18-án hirtelen beömlött a tó vize, ezért ettől a délutántól május 17-ig a székesfőváros tanácsa engedélyt adott a tó lecsapolására. A kitűzött mélység elérése után a betonmunkák kezdődtek el többszöri keverési aránymódosítás után. A szűk határidő miatt április 28-tól már éjjeli munkák is folytak.

Május 7-én az alaprajz kitűzése után a támpilléreket burkoló „cyclops falazat"[67] készítésével indultak. A kitűzést a nyugati szárnynál május 22-én kezdték meg. A építkezéshez szükséges anyagokról egymás után adták ki a nagyobb tételű megrendeléseket (Dr. Heidlberg[68] aszfalt munkavállalkozónak az első aszfalt szigetelőlemezekre, Oetl[69] vállalkozónak a pince falkötővasakra vonatkozóan). A kőfaragóknak is nagy tételeket adtak ki (Seenger Béla szerződött ebben a szárnyban is a nemes kőanyagok szállítására és faragására,

[64] Segesvári torony=ma Apostolok tornya; Kis kaputorony = ma a segesvári bástyatorony a nyilaskaputól jobbra; Nagy kaputorony és Lovagtorony= ma Kínzótorony; Nyebojsza torony=ma is ugyanígy hívjuk.

[65] MMgMK. MD. T. 638. lelt. szám, M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves csoport építési naplója (1902. ápr. 1-1904. nov. 9-ig.)

[66] Uo. 2. p. Lásd a képét a megadott szöveges *B. Képmellékletben*!

[67] Cyclops-falazat: ciklop falazat – óriási, alig faragott, szabálytalan alakú kövekből, kötőanyag nélkül fölrakott fal (ókori építkezési forma). Itt csak három oldalán megmunkált, de kötőanyaggal rakott fal lehet. Pl. a Hültl Dezső által tervezett Szent István Közgazdasági Szakközépiskola (eredetileg Mester-utcai Felsőkereskedelmi Iskola) borosjenői köböl készült lábazatánál. „Szabálytalan öt-, hatszög alakú elemekből készült, vízszintes és függőleges hézag nélküli terméskő fal, vagy falburkolat, lábazatok, kerítések külső, látványos burkolására alkalmazzák. A ciklopkőből, idomított kőből készült falazatokat nem szokták vakolni: hisz éppen a kő felülete, a falazás mikéntje járul hozzá az építmény szépségéhez, látványosságához."
https://hu.wikibooks.org/wiki/%C3%89p%C3%ADt%C5%91ipari_szakzsargon/C

[68] Dr. Heidlberg Tivadar (1860–1938) vegyigyár tulajdonos, a Ferencvárosi Kültelki Polgári Kör alelnöke (1901 – Bp-i Cím- és lakásjegyzék); dr. Heidlberg Tivadar. VI, váczi krt 37. Tel. 72—74.,IX, Soroksári út 52. Tel. 53–07. Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1905-1906 (17. évfolyam) 8. rész - Gyárosok, iparosok és kereskedők czimjegyzéke, foglalkozás szerint betűsorrendbe csoportosítva.

[69] Oetl Antal (Buda, 1837 – Budapest, 1910. nov. 13.), vasöntő, vasöntöde- és gépgyáralapító. 14 éves korában kezdett a lakatosszakmával ismerkedni, majd felszabadulása után hosszabb külföldi vándorútra ment. Ennek utolsó állomásán, Párizsban sajátította el a vasöntést 1860-ban: Hazatérve, 1862-ben első vasöntő üzemét Kőbányán állította fel bátyjával közösen. Vasöntőszakmájában úttörő munkát végzett, a vasöntést felvirágoztatta, kézműves műhelyét gyárvállalattá fejlesztette. (MÉL) Oetl Antal egyedül folytatta vállalkozását: 1872-ben az Erzsébetvárosban, az István úton, felépítette vasöntödéjét és gépgyárát, majd 1907–1908 között Kőbányára költözött. Itt főként víz- és gázcsöveket gyártott. vasmunkáival foglalkozott. Specialistája lett a pálmaházaknak – nála készültek a Füvészkert pálma- és növényházai is. Oetl Antal életének utolsó éveiben a cég már mintegy 400–500 munkást foglalkoztatott. Életének és vállalkozásának történetét részletesen lásd: BENCZE G. 2002. Egy ideig volt a Zellerin gyár képviselője is.

június első hetében folyamatosan kapta a kőmegrendeléseket, és ugyancsak a Ney Ede[70] és társa kőfaragó vállalkozás is).

Június folyamán váltakozó kőműves létszámmal (24–40 fő) folyt a „cyclopskövekkel" a falazás és a kőelhelyezés. Június 24-én a pince falegyen egyes helyeken elkészült. Június 30-án pedig már a földszinti alaprajzot, a Segesvári- és a Kaputorony metszetét adták át a Mészáros és Gerstenberger cégnek, másnap pedig a többi homlokzat és átjáró metszeteit és tervrajzait.[71]

Július 16-tól kezdve folyamatosan dolgozott a gótikus épület különböző külső és belső díszműszobrászi munkáin Marhenke Vilmos,[72] így az épület gótikus oszlopfői, a fiálék, a vimpergák, a mérművek tőle származnak, melyek kőfaragó mintáit is ő készítette el.

---

[70] Ney Ede és Társa: A kőfaragók közül Kauser Jakab a kemény (gránit) lábazatok, Ney Ede, Seenger Béla, Áprily János külső mészkő tagozatok és burkolatok készítésére „állott rá". A Ney Ede és Társa cég a csillaghegyi Róka-hegyen fekvő kőbányáitól a Duna partjáig kőszállító iparvasutat épített 1897-ben, a kitermelés a harmincas évekig tartott. A legendás Danubius-kút kivitelező cége volt. A díszkút terveit Cziegler Gyula pályaművének felhasználásával Ybl Miklós jegyezte, kivitelezésével pedig a Ney Ede és Társa céget bízták meg. Szobrait Fessler Leó mintái alapján Brestyánszky Béla, a többi díszt pedig Marhenke Vilmos készítette el. Végül 1883 októberében adták át a fővárosnak. Ney ugyancsak sok középítkezésen dolgozott: Bazilika, Parlament, ELTE TTK épülete, Szépművészeti Múzeum, több budapesti bérház. DÉRY A. 1991. 34, 42, 70, 73, 90, 92. p. – „[az édesvizi mészkő] Süttő és Dunaalmás környékén, a Duna közelében, továbbá Szomódon és Tatán, igen szépen rétegzett tömegekben fordul elő. Tömött, néhol likacsos padjait öt hatalmas kőbányában fejtik, melyek a klosterneuburgi (Ausztria) Szt. Ágoston kanonokrend tulajdonát képezik. Bérlői Ney Ede és Tsa Budapesten és Holzdampf Sándor Süttőn. E bányákat 1600 körül nyitották meg. E kőzetből több m^3-es darabok is fejthetők, az évi termelés pedig kitesz 50–80 ezer köbmétert. Ez az ún. süttői vagy almási fehér márvány, a fővárosi építkezéseknél különösen kedvelt." (KOMÁROM VÁRMEGYE – Timkó Imre: Természeti viszonyok. BOROVSZKY, 7. p.)

[71] MMgMK. MD. T. 638. lelt. szám. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves csoport építési naplója (1902. ápr. 1–1904. nov. 9-ig.) 35–45. p.

[72] „A szobrász aláírása: Marhenke Vilmos. Általában „Marchenke", ritkábban „Marschenke" néven említve – [idézetben a forrás elnevezési formájában írjuk]. (1842. május. 8. – Budapest, 1915. március. 3.). A családi emlékezet szerint porosz származású szobrász, kerámiaszobor- és épületdíszítő, mázas kerámiaáru gyár tulajdonos volt. Felesége Gatter Borbála. Részt vett az 1870-es évek elején a Hunyad vármegyei Vajdahunyad vára restaurálásában [?] (Az *Archeológiai Értesítő*-ben Marchent néven.) 1874-ben síremlékszobrot faragott ismeretlen személy részére, a Kerepesi Temetőben Seenger Béla által faragott obeliszkhez. A Skalnitzky Antal által tervezett aradi színház díszítőszobrász munkáit végezte az 1870-es évek végén. 1875-ben az Országos Képzőművészeti Társulat Kiállításán az akkor még csak tervezett „régi Műcsarnok" (Bp. VI. Andrássy út 69.) általa alkotott modelljét mutatta be. 1882 körül készítette el az 1880-ban elhunyt Csengery Antal portréjának keretét, Steindl Imre tervei alapján, a főváros törvényhatósága számára. A főváros ennek nyomán Deák Ferenc korábban készült képmásának keretezését is átalakíttatta vele. A krasznahorkai Andrássy-sírbolt díszítőszobrász munkáit készítette 1884 táján. 1884-ben rövid idő alatt elkészítette a Parlament modelljét, Steindl Imre tervei alapján. Az 1884–1886 között, a Ferdinand Fellner és Hermann Helmer tervei alapján felépített pozsonyi színház középső rizalitjának loggiák feletti ovális szoborfülkéibe Goethe, Vörösmarty, Liszt, Schiller és Shakespeare, általa alkotott mellszobrait helyezték el. 1888-ban elkészítette a Parlament nagy léptékű gipszmodelljét is, amelyet az V. Kossuth L. tér 11. épületével szembeni faházban állítottak ki.1889-ben az FKT és a Várkerti Építkezések Építési Bizottsága elkészítteti vele az Ybl Miklós tervezte palotának és a várkertnek gipszmintáját, 1/2 hüvelyk: l bécsi öl léptékben. 1891-ben alkotta a Kerepesi temetőben felállított Neÿ Ferenc-síremléket. 1892-ben állították fel a Kerepesi temetőben a Saxlehner Mauzóleumot, amelynek díszítőszobrász munkáit Marhenke készítette. (A második világháború után áttelepítették az Új Köztemetőbe). 1894-ben Budapest gipsz mintáját készítette el. A kecskeméti plébániatemplom helyreállítása és újradíszítése során műmárványozási munkákat végzett, 1898–1899 között. (A színes üvegezést Róth Miksa). 1902-ben Erzsébet királyné reliefjét alkotta meg. (Jelenleg ismeretlen helyen.) Három allegorikus (antik-tanulmány jellegű) profil domborműve a Kőbányai helytörténeti Múzeumban látható. 1906-ban Ferencz József renddel tüntették ki a Parlamentben végzett munkáiért. A Halászbástya díszítőszobrász-munkát Mikula Ferenc, mint Marhenke Vilmos utóda végezte. Marhenke Vilmos fia, ifj. Vilmos építész lett, de fiatalon, még apja életében meghalt." (DÉRY A. 1991. 76–77. p.) Marchenke a kőbányai Szent László templomának díszmű-szobrásza is volt. Lásd erről: OSZVALD GY.

1902 augusztusában már az emeleti és a tornyokba szükséges kövek és vaskapcsok szállítása és a falazás, kőelhelyezés történt. 1902. augusztus 8-ra a teljes pince falegyen elkészült. Marhenke szobrászt felhívták, hogy a Segesvári-toronynál (Apostolok tornya) lévő konzol mintáját, valamint az udvar földszinti ablakainak körülfutó mintáját mielőbb készítse el. Augusztus 13-án Fischer [János és fiai, Szegeden][73] és Beck [Sámuel, Erdőbénye][74] haraszti kő vállalkozóknak kiadták a földszinti oszlopok kőmegrendelését. Marhenke szobrász megkapta a földszinti lovagterem részleteit, valamint az I. emeleti egyes szobrászmunka-részleteket. A Segesvári (ma Apostolok tornya) és a Nyebojsza-torony falazása, kőelhelyezése folyamatosan haladt hol 24, hol 30 fős kőműves csapatokkal.

1902. október 8-án a kőelhelyezés a kis kaputoronynál (ma Segesvári torony) és a falazás a keleti szárny I. emeletén megkezdődött. Október 9-én az északi homlokzat földszintjén pedig befejeződött a kőelhelyezés. Október 10-étől Marhenke a lovagterem haraszti kőoszlopainak kifaragását és az egyéb belsőszobrászati munkákat végezte (biai, „bácsdorogi”[75], pilisszántói kövekből). A horganyöntvényeket (déli homlokzat) e szárnyban is a Schlick cég szállította. A hónap közepén kezdték meg a Lovagtorony (ma Kínzótorony) földkiásási munkáit, október 27-én pedig a betonalapozását. Október 31-én az emeleti nagy haraszti kőoszlopok elhelyezése kezdődött meg.

November 8-án az ácsmesternek (Horváth József)[76] kiadták az összes megrendelést. November 14-én pedig a Boross testvérek[77] bádogos vállalkozó cég kapta meg az összes

---

2013. – Marchenke Vilmos baráti viszonyban volt a Lechner családdal, Kismarty-Lechner Jenő véleménye szerint Lechner Ödön más épületein is dolgozott. Főleg díszítőszobrász-munkák mintázását vállalta, és a hetvenes évek közepétől korának egyik legfoglalkoztatottabb mestere volt. Ott találjuk az Egyetemi Könyvtár, az új városháza, az operaház, a lipótvárosi bazilika, a Sugár úti Karsay palota, a Wenkheim palota (ma Főv. Szabó E. Könyvtár) stb. építkezésének mesterei között. Tervek modellezésére is vállalkozott, ő készítette az országház és a budai Királyi Vár átépítési terveinek makettjét. (Irod.: *Budapester Bauzeitung und Wohnung-Anzeiger* 1874. 9. sz. 64., 11. sz. 80. és 1875. 9. sz. 66., *Bauzeitung für Ungarn*, 1877. 232., 1882. 42., 1888. 189. és 1890. 2., – *Vállalkozók Lapja*, 1882. jan. 18. 3., – *Építőipar-Építőművészet,* 1915. 16. sz. 94., – Kismarty-Lechner J.: Lechner Ödön, Bp. 1961. 15–16. – Nemes Márta: A kőbányai templom története 144–145. p. 40. lábjegyzet. *Ars Hungarica*, 1980 (8. évfolyam, 1-2. szám) 1. szám.)

[73] Fischer János és fia cég dolgozott a szegedi új zsinagóga épületénél (Roth Manó üvegablakai is itt láthatóak), a szegedi Fogadalmi templom szószékénél, a szegedi Kossuth szobor talapzatánál (Róna József), Kiskundorozsma Honvédemlék talapzata (Fluck Ferenc); Az 1/11 és a 2/5. honvéd gyalogezred emléktáblája (Szeged, Dóm tér Fogadalmi templom) és még több helyen. TÓTH A. 1993. 33–34, 176, 188, 210, 388, 406. p.

[74] Beck Sámuel erdőbényei lakos, kőbánya és kőfaragó üzlettulajdonos 1889. január 29-én kérte kőbányászati vállalkozását felvenni a kereskedelmi egyéni cégek jegyzékébe a sátoraljaújhelyi királyi törvényszéknél. Mind mennyiségére, mind minőségére nézve fénykora a következő 21 év az erdőbényei kőfaragásnak (Beck Sámuel 1909. május 23-án halt meg). A bányavállalat főüzlete és a fő termelő tevékenység Erdőbényén volt, a fiókvállalatokat tartottak fenn Kiskirván, Kiskövesden, Debrecenben és Técsőn. Részben ezeken a helyeken is történt kőkitermelés, de inkább a bényei kő értékesítése folyt. FEHÉR J. 1997. 456–457. p.

[75] Bácsdoroghi, bácsdorogi kő. Az építési naplókban többször előfordul e kőfajta megnevezése, mely a korabeli irodalomban szinte sehol nem található. Feltételezhetően a Kolozsvár környéki bácstoroki kőről van szó, melyet nemességével, tartósságával és faraghatóságával például Schulek Frigyes is a Mátyás templom restaurálásánál kiválasztott: „így a Mátyás király budai templomának tornyát ép az a város szolgáltatja, melyben a nagy király született” (*Fővárosi Lapok,* 90. szám, 1888. március 30.) – Maetz [C. W.] Frigyes neves kolozsvári építész tulajdonában állt. 1888-ban részletes elemzésnek vetette alá Fabinyi Rudolf vegyész. Eredményéről az *Orvos-természettudományi Értesítőben* számolt be. XI. kötet. 2. szám. http://epa.oszk.hu/01500/01509/00031/pdf/097-106.pdf – Az 1891-ben rendezett I. Agyagipari kiállításon „Maetz C. W. Frigyes és társai czég nyersen megmunkált homokkövet a Kolozsvár melletti bácstoroki kőbányából, melyhez, e kő rendkívüli tartósságának bizonyítékául, 200 éven fölüli sírköveket is mutatott be.” *(Budapesti Szemle,* 1891. 67. kötet, 175. szám. AGYAGIPARI TÁRLATUNK. – Telkes Simontól 110. p.)

[76] Horváth József ács- és építőmester hosszabb ideig volt székesfővárosi bizottsági tag, irodája a Vágóhíd utca

terveket. November 15-én a nagy kaputoronynál (Kínzótorony) a pince falegyen, december 6-ára pedig az északi részen a földszinti falegyen elkészült. Az erős fagy miatt december 5-én a kőművesmunkát Bohn Alajos művezető teljesen beszüntette. Ettől kezdve csak a kőszobrászok dolgoztak.

1903. március 2-án vették fel ismét a munkát a kőművesek falazással és kőelhelyezéssel. A csütörtökhelyi kápolnánál a piszkei kő ablakrészek elhelyezése megkezdődött, a földszinti lovagterem haraszti kő oszlopainak elhelyezése pedig ekkorra befejeződött.

Április végén az összekötő rész kazánházához szükséges földkiemelés lejtméreteit vették fel és megkezdték az alapok földkiemelését. Marhenke szobrásztól májusban rendelték meg a gótikus belső mintákat és azok kifaragását a Segesvári-torony (ma Apostolok tornya) lépcsőházába, a „Vajdahunyad" földszinti termébe és a félépcső emeletére. Az összekötő résznél kavicsos földet találtak, és a további föld- és betonmunkákat lényegében május 18-ig szüneteltették.

Május 18-án megkezdték a bástyafal földkiemelési munkáit, áprilisban pedig az összekötő részben lévő kazánház földkiemelését.

Marhenke Vilmos június 4-ére elkészült a „segesvári címerkővel", mely ma az Apostolok tornyán látható. Június 6-án pedig Glaser[78] festő a segesvári címerkő festéséhez hozzáfogott. Június 12-én el is készült vele. Ney Ede késedelmes szállítása miatt Bohn művezető személyesen ment ki kőfaragó telepére, és meggyőződött, hogy „a kőfaragás teljes erővel folyik, de a támpillérek és a kápolna gazdagon tagozott kövei legalább 2-3 hetet igényelnek". Horváth József ácsmestert értesítették, hogy a Segesvári-torony (Apostolok tornya) erkélyét és tetőszerkezetét sürgősen készítse, mert arra június 28-án már szükség lesz.

Július hónapban a Kínzótorony tetőzetének bádog csúcsvégződéseit és élborításait a Boross testvérek vállalkozásnak részben újra kellett készíteni, mert nem a megrendelt vastagságban építette be. A Nagy kaputorony (Kínzótorony) erkélyének köveit és kőelhelyezését is e hónapban végezték el. Az összekötő épületnél már betonozás és falazás folyt.

Augusztus 5-én a keleti udvari falegyen elkészült. Falazás folyt a félépcsőház oszlopainak átboltozásain. Augusztus 8-ra a nyugati szárnyon is elkészült a falegyen. „Kapuerkély elhelyeztetett, szobrászok dolgoznak". 28 kőműves folyamatosan dolgozott a kőelhelyezéseknél. Augusztus 14-re a Vajdahunyadi részen a falegyen teljesen elkészült, a tetőács kezdett dolgozni. Augusztus 25-től Klopfer Jakab üvegesmester kezdte végezni a sima és raktári üveggel történő belső üvegezéseket. Augusztus 31-én a Budapesti Szivattyú és Gépgyár az összekötő rész vízvezetéki és csatornázási munkáit, illetve szerelékekkel, berendezésekkel (csapokkal, konyha- és mosdókagylókkal, szekrényekkel stb.) való ellátását a költségvetés alapján elvállalta.

16-ban, lakása a Ferenc körúton volt. Reklámját lásd *B. Képmelléklet (szöveges):* Csúcsíves csoport Építési Napló végén. Részt vett a székesfőváros kislakásos építkezési munkáiban 1925–1926-ban. Lásd Gallina Frigyes: Budapest székesfőváros kislakásépítkezése. *Magyar Építőművészet*, 1927. (XXVII. évfolyam) 3-4. szám.

[77] Boross Testvérek, V. ker. Haris köz. Reklámjukat lásd *B. Képmelléklet (szöveges):* Csúcsíves csoport Építési Napló végén.

[78] Glaser [Glázer] János (?–1905. ápr. 9.) templomfestő. A millenniumi Történelmi Főcsoport román szárnyának is már díszfestője volt. Lásd *I. Rész* 247. számú lábjegyzetet!

Szeptember közepén Melocco Pétert[79] – aki itt a burkolatin kívül rabic-vállakozóként is működött –, szólították fel, hogy legkésőbb szeptember 21-én kezdjen hozzá az I. emeleten, a vajdahunyadi erkélyeken és a folyosókon a rabic-munkálatokhoz. A Salgó Lipót bádogos céget[80] felhívták az összekötő rész csatornázási munkáinak elkezdésére. Szeptember 21-én a kőművesek a rózsaablak és az erkélyek ablakosztó köveinek elhelyezésén dolgoztak, a szobrászok a kápolna baldachinjainál. Walla József vállalkozó eredeti megbízását módosították: a kazánházban cementlap helyett keramitlap burkolatot készítsen. Holdampf kőfaragónak[81] kiadták a haraszti oszlopok kőmegrendelését az összekötő részhez.

Október 17-én Süss Herman[82] vállalkozó a Nyebojsza-torony két villámhárítóját felszerelte. Október 16-án rendelték meg Horváth József ácsmestertől a nagy kapuív rácsozatát. Október 23-ára – az esőzések ellenére folyó munkák mellett – a Nyebojsza-torony kőelhelyezése teljesen elkészült, másnap megkezdték az állások bontását.

November 26-án Michl asztalosmestert[83] a belső ablakok csúcsívesre igazítására és az elméretezetteket a tokokhoz igazításra szólították fel. November végén a csúcsíves csoport két tó felőli oldalának talajrendezési munkái megbeszélésére a székesfővárosi főkertész és a

[79] Melocco Péter. A József-hegyi Cementgyárat 1880-ban Cross K. L. építette. A cementgyárat 1888-ban vették meg a Melocco testvérek (Melocco Leonardo és Melocco Pietro). Óbuda-Újlakon a cementgyár 1880-1929 között működött. A Melocco testvérek – Melocco Leonardo és Melocco Pietro – Észak-Olaszországból, Friuli környékéről származtak, és valószínűleg az 1870-es évek végén jöhettek Magyarországra. NENDTVICH Gusztáv szerint „1884-ben alapították a Melocco testvérek Budapesten gőzerőre berendezett gyárukat, a melyben sajtolt és rajzmintával (dessin) ellátott cementlapokat, valamint különféle cementműkövet készítettek." A cementműkő gyár később egyre jobban terjeszkedett és építővállalatokat is felvett az üzletkörébe. Melocco Leonárd – aki 1888-ban az egész újlaki telepet megvette –, a Vajdaságban, 1869-ben alapított beocsini cementgyár társtulajdonosa volt. Testvére, Melocco Pietro Magyarországon letelepedve préselt, színes terazzo lapok gyártásával kezdett foglalkozni. Az ő nevéhez fűződik például a Parlament folyosói burkolatának elkészítése. A Melocco testvérek a történelmi Magyarország számos jelentős beruházásánál jelen voltak. Az 1880-as évtized második felében fontos szerepük volt például a Bereg-megyei, a Hortobágy-Berettyó környéki, a Körösök vagy a Latorca menti vízszabályozó és ármentesítő zsilipek megépítésében. Máig használatban lévő létesítmény az 1898-ban épült gyulai duzzasztó, amelynek építésével versenytárgyalás alapján Melocco Leonárd budapesti vállalkozót bízták meg. A pozsonyi állandó Duna híd 1889. évi építkezésekor 8 neves gyártó cég cementfajtájából kértek mintát. Közöttük volt a 'Melocco Budapest Józsefhegy' jelölésű 1 portland- és 2 románcement-minta is. A budapesti távbeszélő-hálózat 1908–1910 közötti kialakításakor a földalatti beton-tömbcsatornák építésében – amelyekbe a telefonkábeleket fektették – mások mellett Melocco Péter építési vállalkozó is részt vett. NENDTVICH G. 1889. 291. p. és RÁDAY L. 2010. 3. p.

[80] Salgó Lipót, mint a Salgó Lipót és Testvére bádogos és vízvezetéki szerelő cég (Budapest, VIII. Nap u. 17.) tulajdonosa.

[81] Holdampf Sándor Kőfaragó és kőfűrész gyártelepe, Süttő. Alapíttatott 1860-ban. Alapította Holdampf Sándor, aki az érseki bányák legnagyobb bérlője volt és a Duna szabályozásához szállította a köveket. Későbbi tulajdonosok: Áprily Testvérek (Holdampf Sándor utódai) id. Áprily Antal, Rezső és Ferenc örökösei. Az üzem főleg épület, híd és sírkő munkákat készít, országosan ismert cég. Nevezetesebb munkái: az Orsz. Levéltár, árkádos sírboltok, Regnum Marianum, Kossuth-mauzoleum, Mátyás-templom, számos hősi emlékmű kidolgozása és annak munkálatai. A cég hengermalmot is tart fent, ugyancsak a telep területén. A cég vezetője Áprily Rezső, mint társtulajdonos, üzemvezető Schenkengel Lipót." Lásd KOMÁROM-ESZTERGOM K. E. E. VÁRMEGYÉK, 1938. Társadalmi ismertető rész. 681. p. és képek a Holdampf kőfaragó üzemről, Süttő. https://library.hungaricana.hu/hu/view/EsztergomKonyvek_115/?pg=738&layout=s&query=Holdampf

[82] Süss Herman és Társa vállalkozás (V. Lipót krt. 11.) a Parlament és a Klotild paloták nagy építkezésénél is villámhárítókat ill. a Parlament esetében házi távíró-telefon és tűzjelző-berendezést szereltek. 1900–1901-ben még a Budapesti cím- és lakásjegyzékben: Süss Hermann és Társa, Hermann Süss et Co., társt. Süss Hermann és Bartels Arthur, elektrotechnikai iparüzlettulajdonos, önálló czégjegyzési joggal, VII. ker., Csömöri út 109.

[83] Michl (Pizinger) Alajos, később Michl Lajos (1870–1940) asztalos üzeme a kor egyik legfoglalkoztatottabb műhelye volt. Családilag Alpár unokahúgának, Alpár Gabriellának a férje volt. (ROSCH G. 2005. 58. p. lábjegyzetek). Lásd a tanulmány *I. részének* 250. számú lábjegyzetét!

Korcsolyázó Egyesület nevében annak igazgatója, Zsigmondy[84] osztálytanácsos megbeszélést tartott a művezetőséggel és a partfeltöltés mértékéhez és módjához hozzájárultak.

December első hetében a kertészettől 30 napszámos dolgozott a tóparti munkáknál. A hónap folyamán Alpár Ede a lépcsőházi rácsokat, bádogos az ablakkönyöklőket elhelyezte. December 19-én Bohn művezető egészen január 4-ig a karácsonyi és újévi ünnepek miatt az összes munkát leállíttatta.

1904. február 29-én vették fel havazásban a kőművesek (6 fő) a rendszeres munkát a lépcsőelhelyezésekkel és boltozásokkal. Az Oetl cég a vas csigalépcsőt elhelyezte a Nyebojsza-toronyban. Zellerin a fűtésszereléket már az emeleten kezdte meg szerelni.

Márciusban rendelték meg a Ganz gyárnál a csúcsíves csoport és az összekötőrész „villamvilágítási munkáit".

Áprilisban a bástyafalaknál és a kis bejáró toronynál földmunkát kezdtek meg lejtméret-felvétel után. Lyons Ede redőnyvállalkozótól április 9-én megrendelték az összes redőnyt. Április 18-án megkezdődött a bordahúzás az I. emeleten és a földszinten is a lovagteremben, amúgy sima vakolás történt. Marhenke Vilmost felszólították, hogy az összes belső szobrászati munkákat szállítsa ki, amit meg is tett. Április 21-én a Mészáros és Gerstenberger cég a csúcsíves épületben szükséges díszvakolások és kőelhelyezések árajánlatát küldte meg. Az épületen már 28 kőműves dolgozott, sima vakoláson kívül a díszvakolások is folytak.

Június 10-én a Kerámiai gyár hozzákezdett az udvar kövezéséhez. 33 kőműves dolgozott a belső dísz- és simavakolásokon. Június 24-én az összes belső állványokat lebontották már, csak egyes helyeken az ajtó feltétele kiképzése miatt maradt meg. A kőműves vállalkozót figyelmeztették a sürgős és szigorú határidőre, ugyanígy Michl Alajos asztalost is. Fischer és Hartmann festőcéget felszólították, hogy július 5-re az ablakok és ajtók mázolásával készen kell lenniük.[85]

Július 5-re „Seenger [Béla] az összes márvány munkákat kiszállította, elhelyezésük tovább folyik" – írták a naplóba.

Augusztus 9-én felhívták Róth üvegfestőt, hogy a keleti terem földszintjén a 6 db körablakba az üvegfestményt helyezze el. Augusztus 11-én ez meg is történt. 1904. augusztus 18-án Róth a keleti terem I. emeleti ablakait üvegezte, szeptember 22-én ugyanitt folytatta a munkát.

Szeptember 30-án Róth üvegfestő a rózsaablak és mérműves lépcső előtér ablakokkal elkészült. A kőműves vállalkozó hozzáfogott az állványbontáshoz.[86] Chitz Ármin[87]

[84] Zsigmondy Géza (Bp., 1854. jún. 27. – Bp., 1930. okt. 29.), sportember, mérnök, a Fővárosi Közmunkák Tanácsánál miniszteri tanácsos. 1877-ben a Budapesti Korcsolyázó Egylet tagja, 1885-től választmányi tagja, 1893-tól igazgatója. 37 éves működése alatt a városligeti tó betonfenekének, a korcsolyacsarnoknak és a műjégpályának létrehozásával a magyar jégsport lehetőségeit teremtette meg. (MÉL)

[85] MMgMK. MD. T. 638. lelt. szám. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves csoport építési naplója (1902. április 1. – 1904. november 9-ig.) 217–229. p.

[86] Uo. 243–246. p.

[87] Chitz Ármin, czégb. Chitz Hermán, kályhakereskedő, V, Lipót-körút 11. BUDAPESTI CZIM- ÉS LAKÁSJEGYZÉK, 1907–1908 (19. évfolyam) 6. rész - Törvényszékileg bejegyzett közkereseti- s betéti társaságok és egyéni. 532. p.

vállalkozótól rendeltek 10 db „cserepes kályhát" és a kályhamunkák október 21-i befejezését írták elő. Heim H.[88] kályhagyárostól pedig 6 db vaskályhát szereztek be.

Az 1904. október 22-i bejegyzés szerint „a mai napon a takarítással teljesen elkészültek, így az épület teljesen készen van, kivéve az üvegfestményi munkák, melyek a jövő héten" lesznek meg. 1904. október 30-i bejegyzés: „Róth Miksa a mai napon teljesen elkészült az üvegezési munkálatokkal kivéve a két figurális ablakokat."

Ezzel a gótikus szárny, az összekötő épület, és a kaputól balra álló Kínzótorony is felépült, de berendezési munkái még e résznek is évekig folytak.

Az épület felülvizsgálatára ismét a korábbi, reneszánsz épület átadása során működő bizottságot jelölte ki az 1905. március 23-án tartott ülésén az Építési Bizottság.[89]

[88] Heim H. V, Mária Valéria-u. 10. BUDAPESTI CZIM- ÉS LAKÁSJEGYZÉK, 1907–1908 (19. évfolyam) 6. rész - Törvényszékileg bejegyzett közkereseti- s betéti társaságok és egyéni. Kályhások, 801. p.

[89] MMgMK. MD. TI. 4/1904. Ép. Biz. sz. – 649/7. lelt. szám. Jelen voltak: Makfalvy Géza államtitkár elnöklete alatt Alpár Ignác, Balás Árpád, Bolla Mihály, Ébersz Károly, Faragó Lipót, Fittler Kamill, Földi János, Herman Ottó, Saárossy Ferenc, Tormay Béla, Zauner Alajos és Dr. Szomjas Lajos bizottsági tagok, utóbbi úgy is mint jegyző, továbbá a m. kir. jogügy igazgatóság részéről Dr. Lamasch Kálmán jogügyi tanácsos.

6.2.3. *A román épületszárny építése kis kitérővel ([1905. márciustól] – 1906. október 22. – 1908. december 20.)*

A román épület felépítését egyidejűleg tervezték a két másik épületével, de miután a gótikus épület költségei az építkezés során az előirányzott összeget meghaladták, ezért az Építési Bizottság döntése szerint későbbre halasztották e szárny véglegesítését. Az épület tervezése már 1904-ben elkezdődött, de több és változó elgondolás született annak leendő hasznosítására. Az Építési Bizottság 1905. március 23-án tartott ülésében Faragó Lipót bejelentette, hogy az Alpár Ignác által március 8-án a román épületre és a hídra benyújtott terveinek megvitatásakor „észrevételek merültek fel" s ezért e terveket átdolgozásra visszaadták az építésznek, aki új terveket készített és azokat be is nyújtotta a minisztériumnak. Ébersz Károly[90] tudomására hozta a bizottságnak, hogy a miniszter az egyik tervvariánst elfogadta és tárgyalásokba kezdett annak kivitelezésére. A híd kérdésében pedig olyan határozatot hozott a miniszter, hogy „annak átépítése egyelőre mellőztessék" és a meglévő vashidat ideiglenesen faburkolással lássák el. A Bizottság ez utóbbi elhagyására s a hídnak a majdani végleges felépítésig változatlanul fenntartására tett javaslatot.[91]

Faragó Lipót miniszteri osztálytanácsos 1906. január 8-i levelében értesítette Rapaics Radó államtitkárt, az Építési Bizottság vezetőjét, hogy az Alpár Ignác által 1905. november 20-án benyújtott terveket a műszaki albizottság január 6-i ülésén – melyen maga az építész is jelen volt –,[92] megtárgyalta, és alábbi módosításokat tette, mellyel az építész is egyetértett. A programként benyújtott alaprajzot – mely szerint az alagsorban csak a lakásokhoz tartozó pincék, mosókonyha, mángorló nyernének elhelyezést, míg a fennmaradó rész múzeumi raktárnak szolgálhatna – elfogadhatónak tartották, az alábbi változtatásokkal: amennyiben szükséges, egy szolgaszoba az első emeleten a földszinti szolgalakás felett is könnyen létesíthető. Alpár Ignác maga is változtatásokat javasolt, mégpedig szerinte az auditóriumhoz vezető előtérbe az udvarról tervezett bejáró elhagyandó és helyette a torony alatt, a portás fülkéje mellett lenne a bejárat létesítendő. A másik változtatási igényt a román csoport

[90] „Jubileum. Ébersz Károly kir tanácsos a földmivelésügyi mininisterium központi számvevőségének igazgatója folyó hó 3-án ülte meg hivatali szolgálatának 24 éves jubileumát.. A köztiszteletnek örvendő hivatalfőnök ünneplésére tisztelni egy nagyszabású társvacsorát rendeztek a budapesti Drechsler-féle vendéglőben, amely alkalommal az ünnepeltnek egy értékes emléktárgyat nyújtottak át. A nagy számmal egybegyűltek ugyanekkor elhatározták, hogy a nagyérdemű hivatalnok nevére nagyobb összegű alapitványt fognak tenni az Országos Gazdasági Munkás és Cselédsegélypénztár javára. Kívánatos volna, hogy a számvevősége e nemes példája másutt is követőkre találna". (*Szarvas és Vidéke,* 11. évf. 2. szám, 1903. jan. 11.) – „A Személyem körüli magyar ministerium ideiglenes vezetésével megbízott magyar ministerelnököm előterjesztése folytán Ébersz Károly királyi tanácsos, a földmívelésügyi ministerium számvevőségi igazgatójának, kitűnő szolgálatai elismeréséül, harmadosztályú vaskorona rendemet díjmentesen adományozom. Kelt Bécsben, 1904. évi január hó 15-én. Ferencz József s. k. Gr. Tisza István s. k." (*Földmívelési Értesítő,* 15. évfolyam, 1904. jan. 24. 4. szám) – „(1/23. 5467. eln. 1917. sz.) Személyem körüli magyar ministerem előterjesztésére Ébersz Károly földmívelésügyi ministeriumi ministeri tanácsosnak saját kérelmére történt nyugdíjazása alkalmából, sok évi hű és buzgó szolgálatai elismeréseül Lipót-rendem lovagkeresztjét díjmentesen adományozom. Hadszíntér, 1917. évi január hó 15-én. Károly, s. k." (*Földmívelési Értesítő*, 28. évfolyam, 1917.febr.4. 5. szám)

[91] MMgMK. MD. TI. 4/1904. Ép. Biz. sz. – 649/7. lelt. szám. Miniszterhez felterjesztés a híd változatlanul hagyásáról, fogalmazati pld. 5/1905. Ép. Biz. ikt. sz. – 649/8. lelt. szám.

[92] És még Fittler Kamill udvari tanácsos, Nagy Virgil műegyetemi tanár és Zauner Alajos építész, királyi mérnök.

nyugati homlokzata előtt álló terebélyes facsoport érdekében látta szükségesnek, mely az albizottság által javaslatba hozott igazgatói lakás mellékhelyiségeinek érdekében szélesebbre vett nyugati épületszárnynak áldozatul esnék. Szerinte az auditorium kb. 2 méterrel meghosszabbítandó és ezzel az egész többi épületcsoport ugyanannyival kelet felé eltolandó lenne. „Ezen eltolással a festői hatású fa fenntartása biztosíttatnék." A bizottság mindkét javaslatot elfogadta és kiadta Alpárnak a végleges tervek elkészítésére a felkérést.[93]

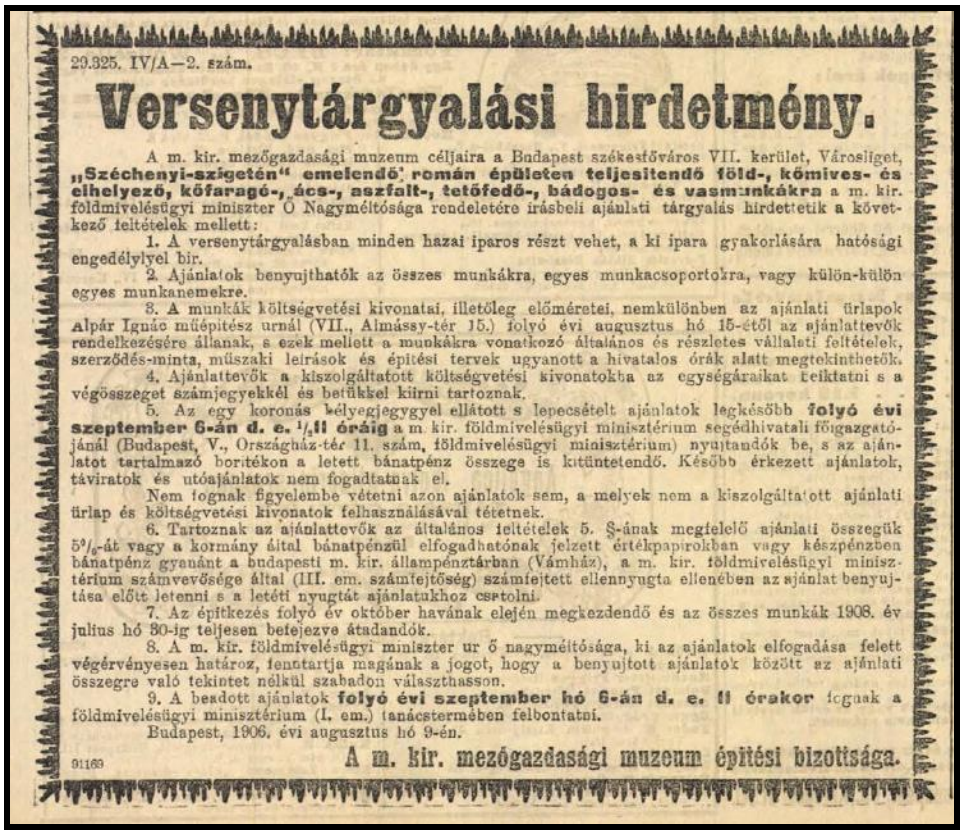
Alpár Ignác 1906. március 31-én kelt levelében a román épület újjáépítésére vonatkozó elkészített tervvariánsairól és a végleges tervről[94] részletesen írt a „M. kir. Mezőgazdasági Múzeum Tekintetes Építő Bizottságának". Eszerint Rapaics Radó államtitkár, az Építő Bizottság elnöke 4/1906. Ép. Biz. sz. utasítására 1906. január 17-én újból elkészítette és 23 tervlapon jelen levelével egyidejűleg nyújtotta be. Továbbiakban kissé maliciózus (ámde jogos) hangvétellel említi, hogy már 1904. június 16-án küldött be tervváltozatokat[95] a román épületre és ugyanakkor 4 hídtervet és 12 hídvázlatot. Ezen tervek megtárgyalása után ismét átdolgozott terveket nyújtott be 1905. március 8-án.[96] Az ebben történt változtatási igények figyelembe vételével megbízta őt az Építési Bizottság a végleges tervek és „előméretes" költségvetés elkészítésével. 1905. november 20-án egy 10 tervlapból, 13 elszámolási tervből és 1 füzet előméretes költségvetésből álló munkát nyújtott be. Ezért tehát – amint írta – a román épület tervezési munkái már 2 év óta folynak, „az egymás után következő, ismételten változó kormányviszonyok" mellett folyamatosan változtak a román épület rendeltetését megállapító és a tervek elkészítéséhez alapul szolgáló programok. „Az kétségtelen, hogy az építésznek kötelessége az építkezésre vonatkozó annyi tervvázlatot készíteni, amennyi a programmba vett építkezés megmagyarázatához s az abból fejlődő megállapodáshoz szükséges. Jelen esetben ez az előmunkálat több mint két év óta folyik. Nem az én hibám, hogy ez így történt, de igenis az én károm. Négyszer vétették fel velem a fonalat, de mindig más más megállapodások mellett. S végül is nem bérház, nem is valami modern intézet, hanem speciális tanulmányokat igénylő építőművészi problémák megoldásáról van itt szó, olyan problémákról, amelyekről idehaza még senki, s külföldön is alig foglalkoztak. – Román stylű házakat, s középkori hidakat ezidő szerint nem terveznek sehol. A tekintetes Építési Bizottság megbízásából négyféleképpen terveztem meg az épületet, a hídról bemutattam négy tervet és egy tucat vázlatot, hogy valamely papírkosár fenekén talán örökre megpihenhessenek. Pedig ezen rajzokba nagy munka és azzal nagy pénz is van betéve. Talán megérem még, hogy a román épületet felépítem s az esetben részemre 5%-os művezetői honorárium címen 18.560 korona járand ki egy kétéves építési idő és egy hároméves felülvizsgálati időn belül, némileg valószínű számítás szerint még 5-6 évi, összesen 8 évi munkásságért. Ilyen perspektíva előtt állok, ha talán mégis sikerülne ezredéves kiállításunk történelmi főcsoportját véglegesíteni és felépíteni. De valjon ez így van-e bele írva a jövendő könyvébe, abba bele látni nem tudok." A beadványban az elmúlt tevékenységének

[93] MMgMK. MD. TI. 1/1906. Ép. Biz. ikt. sz. – 662/2. lelt. szám.
[94] A végleges tervsorozaton Alpár irodájának bélyegzőjében az 1906. március 30-i dátum szerepel. MMgMK. MD. T. Lelt. szám nélküli tervsorozat (A 2017-ben leírt ún. „Titkos fülkéből" előkerült tervek között 236–241; 243, 352, 353.) A „titkos fülkéről" lásd: http://hvg.hu/itthon/20150219_titkos_szoba_mezogazdasagi_muzeum http://index.hu/belfold/2015/02/19/titkos_szobat_talaltak_a_mezogazdasagi_muzeumban_a_vajdahunyad_varaban/
[95] Három tervlapot 1:100 léptékben
[96] Öt tervlapot 1:100 arányban és újabb három hídtervet.

beszámítását, s a november 20-án beadott 300.000-es költségvetésű tervdokumentációért összesen 6.270 korona kifizetését kéri.[97]

A román épület terveit[98] a minisztérium 29.325-IV.A. szám alatt 1906. július 26-án fogadta el kivitelre, „a miniszter helyett" Mezőssy Béla[99] államtitkár aláírásával. A kivitelezésére 1906. augusztus 9-én tettek közzé versenytárgyalási felhívásokat több lapban is.

A következőkben az Építési Napló[100] alapján röviden végigkísérjük az építés menetét. *(Lásd B. Képmelléklet 2. Szöveges melléklet: A román épület építési naplója!)*

29.325. IV/A—2. szám.

Versenytárgyalási hirdetmény.

A m. kir. mezőgazdasági muzeum céljaira a Budapest székesfőváros VII. kerület, Városliget, **„Széchenyi-szigetén" emelendő román épületen teljesitendő föld-, kőmives- és elhelyező, kőfaragó-, ács-, aszfalt-, tetőfedő-, bádogos- és vasmunkákra** a m. kir. földmivelésügyi miniszter Ő Nagyméltósága rendeletére irásbeli ajánlati tárgyalás hirdettetik a következő feltételek mellett:

1. A versenytárgyalásban minden hazai iparos részt vehet, a ki ipara gyakorlására hatósági engedélylyel bir.

2. Ajánlatok benyujthatók az összes munkákra, egyes munkacsoportokra, vagy külön-külön egyes munkanemekre.

3. A munkák költségvetési kivonatai, illetőleg előméretei, nemkülönben az ajánlati űrlapok Alpár Ignác műépitész urnál (VII., Almássy-tér 15.) folyó évi augusztus hó 15-étől az ajánlattevők rendelkezésére állanak, s ezek mellett a munkákra vonatkozó általános és részletes vállalati feltételek, szerződés-minta, műszaki leirások és épitési tervek ugyanott a hivatalos órák alatt megtekinthetők.

4. Ajánlattevők a kiszolgáltatott költségvetési kivonatokba az egységáraikat beiktatni s a végösszeget számjegyekkél és betükkel kiirni tartoznak.

5. Az egy koronás bélyegjegygyel ellátott s lepecsételt ajánlatok legkésőbb **folyó évi szeptember 6-án d. e. 1/2 11 óráig** a m. kir. földmivelésügyi minisztérium segédhivatali főigazgatójánál (Budapest, V., Országház-tér 11. szám, földmivelésügyi minisztérium) nyujtandók be, s az ajánlatot tartalmazó borítékon a letett bánatpénz összege is kitüntetendő. Később érkezett ajánlatok, táviratok és utóajánlatok nem fogadtatnak el.

Nem fognak figyelembe vétetni azon ajánlatok sem, a melyek nem a kiszolgáltatott ajánlati űrlap és költségvetési kivonatok felhasználásával tétetnek.

6. Tartoznak az ajánlattevők az általános feltételek 5. §-ának megfelelő ajánlati összegük 5%-át vagy a kormány által bánatpénzül elfogadhatónak jelzett értékpapirokban vagy készpénzben bánatpénz gyanánt a budapesti m. kir. állampénztárban (Vámház), a m. kir. földmivelésügyi minisztérium számvevősége által (III. em. számfejtőség) számfejtett ellennyugta ellenében az ajánlat benyujtása előtt letenni s a letéti nyugtát ajánlatukhoz csatolni.

7. Az épitkezés folyó év október havának elején megkezdendő és az összes munkák 1908. év julius hó 30-ig teljesen befejezve átadandók.

8. A m. kir. földmivelésügyi miniszter ur ő nagyméltósága, ki az ajánlatok elfogadása felett végérvényesen határoz, fenntartja magának a jogot, hogy a benyujtott ajánlatok között az ajánlati összegre való tekintet nélkül szabadon választhasson.

9. A beadott ajánlatok **folyó évi szeptember hó 6-án d. e. 11 órakor** fognak a földmivelésügyi minisztérium (I. em.) tanácstermében felbontatni.

Budapest, 1906. évi augusztus hó 9-én.

91169 **A m. kir. mezőgazdasági muzeum épitési bizottsága.**

123. kép – Versenytárgyalási felhívás a román épület kivitelezési munkáira, 1906. augusztus 9. [101]

Az építési naplót[102] aláírásukkal 1906. október 22-én hitelesítették Zauner Alajos és Haaber Károly. Ekkor kelt feljegyzésük szerint a földművelésügyi miniszter a beérkezett

[97] MMgMK. MD. TI. 8/1906. Ép. Biz. ikt. sz. – 663/9. lelt. szám.

[98] MMgMK. MD. T. Lelt. szám nélküli tervsorozat (A 2017-ben leírt ún. „Titkos fülkéből" előkerült tervek között 236–241; 243.)
A „titkos fülkéről" lásd: http://hvg.hu/itthon/20150219_titkos_szoba_mezogazdasagi_muzeum http://index.hu/belfold/2015/02/19/titkos_szobat_talaltak_a_mezogazdasagi_muzeumban_a_vajdahunyad_varaban/

[99] Mezőssy Béla (Tolcsva, 1870. nov. 13. – Újfehértó, 1939. jan. 19.), politikus, földművelésügyi miniszter. Jogi tanulmányainak elvégzése után Szabolcs vármegye tiszteletbeli aljegyzője. 1896-ban a nagykállói kerület függetlenségi programmal képviselővé választotta. Az 1905-i kormányzati válság idején a szövetkezett ellenzék országos vezérlő bizottságának tagja, Szabolcs vármegyében az ún. nemzeti ellenállás vezetője. 1906-tól 1910-ig földművelésügyi államtitkár. 1910-ben Kossuth párti programmal újból képviselő. 1917. jún. 15-től 1918. jan. 25-ig földművelésügyi miniszter Wekerle kormányában. 1918 után visszavonult a politikai élettől. (MÉL)

[100] MMgMK. MD. T. 639. lelt. szám. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román csoport építési naplója (1906. okt. 22.–1908.dec. 20-ig.)

[101] *Budapesti Hírlap*, 220. szám, 1906. augusztus 12. 25. p.

ajánlatok közül a föld-, kőműves és elhelyezési munkálatokra Gerstenberger Emil építőmester ajánlatát fogadta el, így vele október 17-én a szerződést megkötötték és az engedélyezett tervrajzokat átadták, egyben felszólították az épület kitűzésére, mely október 23-án befejezendő. 1906. október 23-án a „jelenlegi talajniveau" belejtméretezése folyt. A földmunka 6 munkással megkezdődött, a módosított hossztengely-kitűzést a pallérnak átadták. Október 26–27-én 8, majd 12 földmunkás dolgozott a pinceszinten.

1906. november 6-án kezdték meg a Nagy kaputorony [Kínzótorony] melletti részen „egy asztallal" a betonozást. November 9-től 20 földmunkás dolgozott. November 10-én az építésvezetőség felszólította a vállalkozó céget, hogy duplázza meg a kirendelt munkaerőt, mert az alapozással még a tárgyévben kész kell lenniük. Másik megjegyzésük szerint a Melocco-féle cement nagyon lassan köt, ami a fagyveszély miatt hátrányos, ezért a többi, már felhúzott épületeknél alkalmazott beocsini cementre kell áttérni. November 12-én 26 földmunkás és 23 betonkeverő végezte a munkát. November 19-től 29 földmunkással folyt a munka. A korcsolyázó egylet közlése szerint az e napon megkezdett vízbeeresztés a tóba, március 23-ra az előző évi tószintet fogja elérni, ezért az építésvezetőség a tó felőli alapárkok és betonozás meggyorsítására szólította fel a kőműves céget. November 25-én már 55 földmunkás dolgozott.[103]

Decemberben enyhe fagyban is folytatták betonozást is, amely december 21-ére teljesen befejeződött, azok betakarását elrendelte a művezetőség és „az összes munkákat a téli időszakra beszüntettette".

1907. február 28-án a megadott homlokzati részekre csobánkai, süttői és sóskúti kövekre megrendeléseket adtak ki április elejei határidőkkel Müller Ernő[104] kőfaragó, díszítőszobrász számára, egyébként a munka még szünetelt.

Április 17-én kezdődött meg a munka a takaró homok lehordásával, melyet több napig végeztek. Április 23-26-i héten a pincefalazás folyt. Április 29-étől 9 kőmunkás és 9 kőműves cyklopsfalazást kezdett és a pincefalazást folytatta. Felszólították a kivitelezőt, hogy a csúcsíves csoport mellvédjének betételét sürgősen kezdje meg, hogy a múzeum megnyitására az állványok eltávolíthatók legyenek.

A Lukács és Meitner céget[105] az aszfaltszigetelő lemezek sürgős szállítására szólították fel, melyet a vállalkozók május 7-én teljesítettek. A Neuschloss Ödön és Marcel cég a

[102] MMgMK. MD. T. 639. lelt. szám. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román csoport építési naplója (1906. okt. 22–1908. dec. 20-ig.) 2–4. p.
[103] Uo. 4–12. p.
[104] Müller Ernő (Süttő, 1878 márc. 31.–?), kőfaragómester, kőbánya-tulajdonos, 1897-ben az állami felső építőipar-iskolában végezte tanulmányait. 1898-ban átvette apja kőbányáját és kőfaragóüzemét. Több külföldi tanulmányutat tett, amelynek tapasztalatait üzemében értékesítette. 1923-ban kormányfőtanácsossá nevezték ki és 1929-ben kormányzói elismerést kapott (K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1929. 22. ülés, 30. Javaslat Müller Ernő kőfaragó részére a kormányzói elismerés kinyilvánítására a hősök emlékének létesítése körül szerzett érdemeiért – ME). Esztergom vármegye törvényhatósági bizottságának tagja, az Építőiparosok Országos Szövetségének és a Budapesti Kőfaragó Mesterek Szövetségének alelnöke, a Süttő és Vidéke Ipartestület, valamint a Süttő és Vidéke Kőfaragó Mesterek Szövetségének elnöke. (MAGYAR TÁRSADALOM LEXIKONJA, 1930. 396. p.) Főbb művei: A Műegyetem (1902–1909), a Kossuth-mauzóleum (Kerepesi temető, 1907-1909), Országos Levéltár, Rezső téri Fogadalmi templom, a Regnum Marianum templom restaurálása, az Állatkert főbb épületei (1907–1912 között); az Alpár tervezte Hazai Első Takarékpénztár Maróti által tervezett szobrainak faragása (Lásd DÉRY A., 1991. 41., 146. p.) és KERESZTÉNY KÖZÉLETI ALM. 1940. 725. p.
[105] Lukács és Meitner — Lukács & Meitner. Társt. Lukács Lajos és Meitner Oszkár, tetőfedési-aszfalt és hézagmentes padozat burkolási vállalat üzlettul., Vll. Damjanich-u. 44.

földszinti ajtótokokat leszállította. Május 22-től 47 falazó kőműves és 9 kőmunkás dolgozott. Május 29-én a lábazatok elhelyezése megkezdődött. A régi téglák elfogytak, a falazások új téglákkal kezdődtek.[106]

124. kép – Az összekötő épület, a Segesvári-torony [Apostolok tornya] és a Hunyadi udvar látképe a román épületszárny építéséhez felhalmozott téglarakással, 1907. (FSZEK Budapest Gy. Ismeretlen fotós)

1907. június első hetében folytak a kőelhelyezések, falazások, majd kőhiány lépett fel és ezért több helyen a falazást kezdték meg. 1907. július 8-án a nyugati kettős szárnynál a

[106] MMgMK. MD. T. 639. lelt. szám. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román csoport építési naplója (1906. okt. 22.–1908.dec. 20-ig.) 20–29. p.

földszinti falegyen elkészült. Július 27-én újabb kőfaragó megrendelést adtak ki: több homlokzati részen oromzat, homlokzati ívek és tympanon céljára. Ezekkel kapcsolatban Müller Ernő felszólalt, egyrészt a tervezett rozetták sóskúti köből egy darabban való faragása ellen (még a megmunkálást sem bírják ki, illetve a vaskapcsok mellőzendők összeállításuknál, hanem ónozott sárgaréz kapcsok használandók) és egyéb finomabb megmunkálást jelentő kőtagozatok árát illetően. Ezt az építésvezetőség elfogadta (1907. szept. 17-i dátummal).[107]

Augusztus 12-én kezdték meg az I. emelet falazását. Müller kőfaragót értesítik, hogy az oromzat és egyes sarkokon az időjárásnak jobban kitett részeken a sóskúti kőnél erősebb kőfajta használandó az új megállapodás szerint: süttői és besztercebányai, antalbányai.

Szeptember 2-án az I. emeleti falegyen elkészült. Szeptember 16-án megkezdődtek az ácsmunkák előkészületei. Október 7-én a fedélszékek felállítását a nyugati részen megkezdték. Október végén az építésvezetőség Müller Ernőnek határidő hosszabbítási kérelmét nem fogadta el, tehát a homlokzatbeli konzolok, erkélykosarak, fióktornyok és sisakok, homlokzatbeli középtorony, homlokzatbeli 3 orom, homlokzatbeli orom és kéményfejek legutolsó határidejének november 10-et állapítottak meg.[108]

1907. november 6-án az Oetl cégnek a vaslépcsők megrendelését, bádogos vállalkozónak a bádogmunkák megrendelését kiadták. November 14-én a „tetőcserepek beakasztása megkezdődött". Egész decemberben folyamatosan dolgoztak, megszakítás csak a karácsony néhány napján volt.[109]

1908. január 2-ától ács, tetőfedő és bádogos munkák folytak. Január 6-i bejegyzés szerint: „Az állandóan tartó hideg miatt a munkák beszüntettetnek."

Február 24-én az enyhe időjárásra tekintettel felvették ismét a munkát, 8 kőművesssel és segéderővel, mégpedig a keresztfolyosó udvarán és a „hátramaradt" toronyrészen.

1908. március 3-ra Oetl a vaslépcső elhelyezésével elkészült. Március 16-án a padlás és az I. emeleti termek belső vakolását kezdték meg. Haaber feljegyzése szerint" Langer Ignác[110] szobrász a munkák elvégzésére megbízást még mindeddig nem kapott, minélfogva az ornamentális szobrászmunkát saját felelősségére megkezdette". Ettől kezdve március és április folyamán végig dolgozott.[111]

Április 18-án Seenger Béla-féle vállalkozásnak[112] kiadták a főlépcső, a templomba tartozó oszlopok, karzati oszlopok, valamint keresztfolyosóbeli padkák megrendelését. Ugyanekkor kapta meg az Andor és Futtaky cég a „villamvilágítás és villamos csengők" megrendelését. Az április 21-i bejegyzés szerint „az épületen dolgozik 8 vakoló és kőelhelyező kőműves, 3 rabitz munkás, 3 ács, 3 kőfaragó az utándolgozásnál, 1 tetőfedő, 3

[107] Uo. 33–43. p.
[108] Uo. 54–60. p.
[109] Uo. 62–64. p.
[110] Langer Ignác (1857 – Budapest, 1927. május 26.) Lásd a tanulmány *I. részének* 248. lábjegyzetét!
[111] MMgMK. MD. T. 639. lelt. szám. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román csoport építési naplója (1906. okt. 22.–1908.dec. 20-ig.) 68–70. p.
[112] Ifjabb Seenger Béla és testvérei vitték tovább 1905-ben meghalt apjuk után a neves kőfaragó és kőszobrász céget. Sikeres üzletpolitikájuk eredményeképpen az uralkodó 1908. június. 21-én „Császári és királyi udvari kőfaragó mester" címet adományozott cégüknek. MARTSA MŰTEREM honlapja http://www.martsamuterem.hu/kofaragokrol/

bádogos, 8 ornamentális szobrász és 6 figurális szobrász." Április 25-ére az ácsok már nagyrészt befejezték a munkájukat.[113]

1908. május 16-án szólították fel a Walla József Cementburkoló gyár Rt-t., hogy a burkoló munkát kezdje meg.

1908. június 1-jén ifj. Hoffmann József felszólításra megkezdte a „vakpadló" lerakást. Neuschloss Ödön és Marcell az ácsmunkákat az épületen befejezték június 21-én. 1908. július 5-én Kirschenbaum Gusztáv vállalkozása a tetőfedő munkákat befejezte. Az építésvezetőség értesítette mindazon vállalkozókat, akiknek szerződési ideje július 31-ével lejár, hogy a minisztérium befejezési határidejüket az 1908. évi 47.562. számú rendeletével f. évi szept. hó 30-ig meghosszabbította. Július 18-án 10 ornamentális szobrász dolgozott a kőművesek mellett, a „jaáki kapu melletti két állat alak kivételével" befejezték munkájukat.

Érdekes tétel a naplóban az 1908. július 24-i bejegyzés: „A régi szobrász munkák fölhordásán a pinczéből kőművesek részéről 2 nő napszámos á 1 ½ nap = 3 nap. Kovács R." Ez talán arra enged következtetni, hogy az ezredéves kiállítás Jáki kápolnájának homlokzati szobraiból a román épület bontásakor elmentették az ép szobormásolatokat, amelyeket annak idején Reichenberger József[114] gipszöntvényei alapján Langer Ignác faragott ki.

Augusztus 3. A miniszteri szobák mennyezetkiképzését megkezdték. Augusztus 17-én dolgozott 3 kőelhelyező és rakodó kőműves, 1 inas, 3 díszvakoló, megfelelő segédmunkások, 12 ornamentális szobrász, 1 szegező asztalos, 1 lakatos. Walla a cementlap lerakást megkezdte.

Szeptember 14-én a szobafestők nagyobb erővel dolgoztak. Gál Lajos üvegest felszólították, hogy a lakásban kezdje meg az üvegezést. 1908. szeptember 30-án Langer Ignác a költségvetésen kívüli szobrászmunkákra adott árajánlatot. Ezek: 2 db oszlopfejezet, a hozzá szükséges minta készítésével együtt csobánkai kőből; 2 db oszlopfejezet a hozzá való minta készítésével együtt, sóskúti kőből; 2 db oszlopbázis sarok levéllel díszítve; 2 db fejdísz a hozzá való minta készítésével együtt, sóskúti kőből. Jáki portálhoz: 2 db nagy profil lábazat

[113] Uo. 71–73. p.

[114] A jáki kápolnához 1895-ben az eredeti kápolnáról vettek mintákat, a gipszöntvények előállítását Reichenberger József (1858–1937) végezte, nemcsak az oszlopok, oszlopfők, hanem a jellegzetes figurális ábrázolásokra is kiterjedve. Pulszky Károly és Fittler Kamill felügyelete mellett. Reichenberger készítette az összes gipszmásolatot, amely szükségeltetett a román csoport architektúrájához 1895-ben. (A kiállítási igazgatóság jelentése az 1896-iki ezredéves orsz. kiállítás előmunkálatairól az 1894-ik évben. Kiad. az 1896-iki ezredéves országos kiállítás igazgatósága. Bp. 1895. – Idézve: MÁTHÉ E. 2014. A jáki kápolnához 1895-ben az eredeti kápolnáról vettek mintákat, a gipszöntvények előállítását Reichenberger József (1858–1937) végezte, nemcsak az oszlopok, oszlopfők, hanem a jellegzetes figurális ábrázolásokra is kiterjedve. Pulszky Károly és Fittler Kamill felügyelete mellett. Reichenberger készítette az összes gipszmásolatot, amely szükségeltetett a román csoport architektúrájához 1895-ben. (A kiállítási igazgatóság jelentése az 1896-iki ezredéves orsz. kiállítás előmunkálatairól az 1894-ik évben. Kiad. az 1896-iki ezredéves országos kiállítás igazgatósága. Bp. 1895. – Idézve: MÁTHÉ E. 2014. – „Reichenberger József egykorú szóhasználat szerint „professzionátus gipszöntő", az egyetlen az országban, akit Stróbl hívott Bécsből Budapestre, és aki fél évszázadon át maradt az Epreskertben. A 20. század elején – hogy megnyerhesse a jáki nyugati kapu másolására kiírt versenytárgyalást – magyar állampolgárságot is szerzett. Stróbl műveinek öntőjeként, illetve a szobrásznövendékeknek gipszöntést oktató segédtanárként működött, és emellett magyarországi művek számos másolatát készítette a millenniumi kiállításra, illetve a Műemlékek Országos Bizottsága megbízásából." SZENTESI E. 2005. 385. p.
A Vas megyei Jáki templom nyugati [itt, a kápolnán déli] homlokzatáról vett másolat sorsáról: „1987-ben bontották le a Szépművészeti Múzeum udvarán az utolsó ép gipszkaput, melynek következtében olyan fontos részek pusztultak el, mint a timpanon és az ajtókeret". SZAKÁCS BÉLA ZS. 2000. 463. p.

sóskúti kőbe faragva; 8 db ugyanaz, de kisebb profilon; 2 db meanderdísz végződés; 2 db hullámdísz kezdet sóskúti kőből; 2 db ugyanaz, de a felső végződés ugyanott; 1 db konzolszerű dísz a portál melletti fülkéhez; ajtókeretdísz a keresztfolyosótól a kápolnába sóskúti kőből. Jáki kápolna belsejében: 8 db bordalábazati csigadísz, 4 bal, 4 jobb gypsből; 2 db ívkezdet a kóruson; 1 db betétdísz (Tympanon) az előszoba ajtaja felett; 2 db konzol a mestergerendához; 16 napi kőfaragósegéd napidíja. Kiegészítés: 4 db oszloplábazat csobánkai kőbe faragva; 2 db oszlopfejezet karsztmárványból faragva a lépcsőházban.[115]

Október 7-én Martinelli [Antal][116] szobrász a Jáki kápolna előtti oroszlánok faragásával elkészült. Október 8-án Walla József az összes burkolati munkákat csaknem befejezte. Götz festőt felszólították, hogy a festést azokban a helyiségekben végezze, ahol be tudja fejezni okt. 20-ig, illetve állványt csak ott csináljon, ahol el tudja végezni arra az időre, mikor a szoborleleplezés lesz.

Október 12-én a miniszteri szobákban a falburkolat felállítással elkészültek. Október 15-én Koch Jenő kályhás a könyvtári kályhák felállításával végzett.[117] Ugyanekkor Alpár Ede elkezdte az ablakrácsok és kapu fölállítását. Október 17-én Langer Ignác úgy a külső, mint a belső ornamentális szobrászmunkákkal elkészült.

Október 22-én Alpár Ede lakatos az összes munkáját befejezte. Október 29-én Gál Lajos üveges az összes munkákkal elkészült.[118]

December 20-án pótlólagos bejegyzést intézett a Fónagy és Társa cég a padló Karborit borításával kapcsolatosan. Az itt írtak szerint olyan színben készítették, ahogyan azt Alpár Ignác irodája tőlük megrendelte, és a kész munkát még novemberben a könyvtári helyiségen kívül Kovács [Rezső] építésznek át is adták. Most a falazat mentén „völgyelést” ajánlanak fel, ha szükséges, és megadják az árajánlatot.

Ez az utolsó építési napló igen szűkszavú volt, már rutinosak és összeszokottak voltak a kivitelezők, a napló végén az építkezésben résztvevők listája itt nem olvasható, az adatokat a múzeum iktatott iratai között lévő forrás alapján adjuk meg.[119] *(Lásd B. Képmelléklet 2. Szöveges melléklet: A román épület építési naplója!)*

---

[115] MMgMK. MD. T. 639. lelt. szám. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román csoport építési naplója (1906. okt. 22.–1908.dec. 20-ig.) 85–88. p.

[116] Martinelli Antal (Rimaszombat, 1851. nov. 30.–Budapest, 1917. aug. 8.) szobrász, festő. Bécsi tanulmányai után Münchenben, Berlinben és Brüsszelben dolgozott. 1880-ban tért haza szülővárosába, majd Kassára költözött, s felvidéki templomok részére festett oltárképeket. 1882-ben „Szegény legény a csárdában” című gipszszobrát kiállították a Műcsarnokban. Ő készítette a budapesti „Jáki kápolna” homlokzati szobrainak egy részét. „Kunszentmárton nagytemplomában 1892-ben Martinelli Antal budapesti szobrászművész elkészítette a szentély és főoltár méreteihez illő, Szent Péter és Pál apostolokat ábrázoló két és fél méter magas kőszobrokat (Fazekas András és Antal adományából), valamint a Jézus Szíve Társulat, illetve Kopo Rozália költségén egy Jézus Szíve és Mária Szíve szobrot karrarai márványból. Ugyancsak Martinelli mintázta sóskúti kőből a templom külső homlokzatán lévő Szent István és Szent László szobrot, úgyszintén a Fájdalmas Máriának a templom és plébánia között elhelyezett szabadtéri szobrát. (JÓZSA L., 1991. 99. p.) Hajdúböszörményben az Újvárosi utca 31. szám alatti római katolikus templomban, mely „az 1860-as években épült, az egykori falusi barokk templomok szerény, eklektikus utánzataként” márványszobrai, köztük egy Mária szobor is megtalálható. (MŰVÉSZETI LEXIKON 3. k. 1967.) 1908-ban a Festetics utca 4. alatt, 1911-ben a X. ker. Megyeri utca 11-ben, 1916-ban a Százados úti művésztelepen lakott. Fia volt, az 1905–1908 között a Képzőművészeti Főiskolát elvégző Martinelli Jenő (1886. okt. 3. – 1949?) szobrász.

[117] Utóbbiak kicserélésére hívta fel az építésvezetőség, mert ezek stílusukban nem illettek a környezethez.

[118] Uo. 88–91. p.

[119] MMgMK. MD TI. 370/1912. MMgMK. ikt. sz. (ad 11-1/1911. Ép. Biz. sz.) irat.

Tolnai Világlapja

SZÉPIRODALMI KÉPES HETILAP

Előfizetési ára: A Házi Kincstár, Gyermekvilág és Aranyifjuság mellékletekkel együtt negyed évre 4 kor., fél évre 8 kor. Szerk. és kiadóhivatal: Budapest, Dohány-utcza 16. • A hirdetés milliméter-számitással történik, 1 hasáb 1 sor 20 fill.

A Tolnai Világ-Lapjában megjelent czikkek és képek utánnyomása tilos.

Lapunk minden olvasója havonként egyszer díjtalanul megkapja a Magyar Kereskedelmi Közlöny Értesitőjét, melyben az előfizetések és egyéb kedvezmények vannak felsorolva.

VIII. évfolyam. Budapest, 1908 november 1. 45. szám.

A hét eseményeiből

Károlyi Sándor gróf emléke.

Károlyi Sándor gróf emlékének adózott a minap a magyar gazdaközönség. Méltóságteljes, komoly ünneplés volt, méltó a magyar gazdák apostolának felejthetetlen érdemeihez. Két részből állt az ünnep: az első a m. kir. Mezőgazdasági Muzeum udvarán, a Városligetben játszódott le, a hol Károlyi Sándor grófnak itt látható szobrát leplezték le, a másik ünnepélyen a Károlyi-emlékserleget avatták fel. Mindkét ünneplésben a gazdákon kivül résztvett a magyar társadalom szine-java, élén a kormány tagjaival. Különösen a szoborleplezés ünnepsége volt lélekemelő. A vajdahunyadi várrészlet tövében, szemben a jáki templom másával emelkedik Károlyi Sándor grófnak fekete márványtalapzaton ülő bronzszobra. E történelmünknek legdicsőbb lapjaira emlékeztető emlékek pompás keretet alkottak a rengeteg embertömeg szindus képéhez, a mely utolsó zugig megtöltötte a hatalmas térséget.

Gróf Károlyi Sándor szobra a Mezőgazdasági Muzeum udvarán. A szobor leleplezése nagy ünnepségek között folyt le, a melyen képviselve volt az ország minden részéből összesereglett magyar gazdaközönség. A diszes szobor Stróbl Alajos alkotása. (Saját fényképészünk felvétele.)

125. kép – A Károlyi szobor (Stróbl Alajos szobra) leleplezéséről hírt adó egyik cikk[120]

[120] *Tolnai Világlapja*, 1908. november 1.

6.2.3.1. Kis kitérő – (a múzeum berendezkedésének egyes részletei)

1. Belső berendezés kérdései

A budapesti mezőgazdasági múzeum 1907. június 9-én, I. Ferenc József személyes jelenlétében történt megnyitásakor 28 kiállítást tekinthetett meg a látogató.[121] A múzeum rendelkezett továbbá segédgyűjteményekkel (pl. tojás, talaj stb.), melyek azonban mind a kiállításokban voltak kihelyezve. A kezdettől gyűjtött könyvtári anyag és a műhelyek (pl. műöntő, javító- és kiegészítő munkálatok elvégzésére) szintén helyigénnyel rendelkeztek, de pontos behatárolásukra eddig nem került elő forrás. A tisztikar és a szakszemélyzet 1907-ben: Saárosy-Kapeller Ferenc, a múzeum vezetője, a múzeum őre: Paikert Alajos, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tiszteletbeli titkárja, a múzeum gondnoka: Hertelendi Adolf, az igazgató: hadadi Kovácsy Béla,[122] térképész: Pokorny Tódor, továbbá a szükséges kezelő-segéd és szolgaszemélyzetből állt.[123] 1912-ben, Radisics György[124] igazgató idején némileg módosult a kép: 25 kiállítás volt, részben új tagozódással.[125]

---

[121] SZOTYORI-NAGY Á. 2015.

[122] Kovácsy Béla, hadadi (Tasnádszántó, 1861. nov. 22. —Bp., 1931. jún. 6.), állattenyésztési szakember, gazdasági író. A budapesti állatorvosi akadémia, majd a magyaróvári gazdasági akadémia elvégzése után 1884-ben állatorvos lett Sopronban. 1885-ben a kassai gazdasági tanintézet, majd az akadémia állattenyésztési tanszékének rendes tanára, 1895-ben igazgatója lett. 1907-től Budapesten az Országos Gyapjúminősítő Intézet igazgatója volt és azt korszerű intézménnyé fejlesztette. Jelentős része volt a Mezőgazdasági Múzeum kiépítésében is. 1885— 1895-ben szerkesztette a Gyakorlati Mezőgazda című hetilapot. — Művei: A ló és annak tenyésztése (Kassa, 1888); A sertés, annak tenyésztése és hizlalása (Monostori Károllyal, Kassa, 1890); Házi állataink takarmányozása (Kolozsvár, 1893); Takarmányozástan (Kassa, 1893); A szarvasmarha tenyésztése (Bp., 1907); A cukorrépa trágyázása (Bp., 1912); Juhtenyésztés és gyapjúisme (Bp., 1923). — Irod. K. B. nekrológja (*Köztelek,* 1931. 47—48. sz. 715. p.) SZINNYEI

[123] Felsorolásukat lásd: A magyar királyi Mezőgazdasági Muzeum ismertetője Bp. 1907.7–9. Idézve: SZOTYORI-NAGY Á. 2015.

[124] Radisics György (Temesvár, 1859. március 26. – Budapest, 1931. november 27.) miniszteri tanácsos, 1911. január 1-től 1918. december 31-ig a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum igazgatója volt, és mint ilyen, hivatalból a Mezőgazdasági Múzeumi Tanács tagja, majd 1919. január 11-től – már nyugdíjasként – elnöke (*Földmívelési Értesítő*, 1919. 30. évfolyam, 5. szám, 1919. febr. 2. 65. p.). Temesváron született. A család a kutasi előnevű nemességét Radicsics Márk az 1751-ben, Mária Teréziától elnyert oklevéltől eredeztette. (NAGY I. 1862. 556. p. és MNL OL A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 42. kötet - 116. oldal: 1751. márc. 1.) Apja kutasi Radisics Jenő (Zenta, 1916. július 12. – Budapest, 1886. augusztus 8.) megyefőnök, helytartósági tanácsos, kerületi főnök, édesanyja apádiai Georgievics Mária (1828–1900) volt. Testvérei Radisics István (1864–1935) később h. államtitkár, Radisics Jenő (1856–1917) művészeti író, 1897-től haláláig az Iparművészeti Múzeum igazgatója, egyetemi tanár, jogász és Radisics Stefánia (1862–1862; születésekor meghalt) voltak.1894. szeptember 20-án vette feleségül sárvári báró Eötvös Irént – báró Eötvös József, sárvári (1798. február 22. – Budapest, 1883. május 1.) m. kir. hétszemélynök, a Szent István rend és a Lipótrend tulajdonosa egyetlen leányát. Házasságukból Radisics Marietta (Budapest, 1895. július 5. – Edmonton, Canada, 1964. július. 14.) és Radisics Alice (Aliz) [Szitányi Károlyné] (Budapest, 1896. december 24. – Baracs, 1943. szeptember. 30.) született. – Jogi tanulmányok után mint végzett jogászt az igazságügyi minisztériumhoz díjtalan fogalmazógyakornokokká nevezték ki. (*Budapesti Közlöny*, 1880. 14. évfolyam, 229. szám, 1880. okt. 6.) 1885-ben a közmunka- és közlekedésügyi m. kir. miniszter az eddigi fogalmazósegédet a II. oszt. miniszteri fogalmazóvá nevezte ki. (*Budapesti Közlöny*, 1885. 19. évf. 268. szám, 1885. nov. 22.). 1894. július 1-jén már a földművelésügyi minisztérium vezetésével ideiglenesen megbízott honvédelmi miniszter (Báró Fejérváry Géza) előterjesztésére az uralkodó Radisics György segédtitkárt miniszteri titkárrá léptette elő. (*Budapesti Közlöny*, 1894. 28. évfolyam, 153. szám. 1894. július 7.) 1910. szeptember 14-én nyerte el díjmentesen a földművelésügyi miniszter előterjesztésére miniszteri tanácsosi címmel felruházott miniszteri osztálytanácsosként a miniszteri tanácsosi jelleget (*Földmívelési Értesítő*, 1910, 21. évfolyam, 39. szám,1910. szept. 25.) 1896-tól a Földművelésügyi Minisztérium VI. Főosztályának 2. (Telepítési) ügyosztályán volt titkár. 1900-tól a VII.

A felépült román szárny hasznosításáról szóló elképzelések (bár 1908-tól a földművelésügyi tárca biztosította erre a költségeket) folyamatos változásban voltak. A román épület emeletén kialakított lakásban ekkor (1911-ig) Saárossy Kapeller igazgató lakott.

Az első berendezési elképzelés, mely átgondolt és több szempontot is figyelembe vevő volt, az 1911. január 1-től kinevezett Radisics György tollából született, aki rögtön kinevezése után „Pro memoria”[126] címmel egy átfogó felterjesztést készített a múzeum fejlesztéséről. Ebben a reneszánsz épület emeletének „felöltöztetésén”[127] túl alapvető kezdeményezést tett a könyvtár helyzetének rendezésére, ezért a Saárossy Kapeller igazgató kiköltözése után szabadon maradt helyiségekbe a könyvtár részére szükséges átalakításokat kezdeményezte, melyre az FM-től 43.192/1911. számú rendelettel már felhatalmazást is nyert. A lakás legnagyobb helyiségét olvasó, illetve tanulmányi helyiséggé, a többi szobákat pedig szakonként rendezett rendszeres könyvtárrá kívánta alakítani. Ezután a templommá alakítandó Jáki kápolna ügyére tért át (lásd később!). Majd az auditóriumnak nevezett román földszinti nagyteremnek a gazdatársadalom esetleges gyűlései céljára előadóteremmé történő berendezését javasolta. Ugyancsak a reneszánsz épület főbejárata melletti két kiszögellésbe kandeláber helyeztetését is jónak látta volna, bár annak költsége egyelőre nem volt biztosítva. Érdekes további bővítési tervet is felvetett – melyről Alpár Ignáccal már tárgyalt is és az építész egy mindenben megfelelő bővítést helyezett kilátásba: „a reneszánsz épület tó felőli oldalán az első emeletet meg nem haladó, s belső hajlatában oszlopos folyosóvá képzett félkörszerű építménnyel egészíttetnék ki.” Ez egyrészt a múzeum helyigényét is kielégítené, másrészt időleges kiállítások rendezésére lenne alkalmas. E terv nem valósult meg. Ugyancsak nem valósult meg az az elképzelése sem, hogy a reneszánsz épület mennyezetét freskókkal borítsa be, Ceres és Pomona allegóriákkal.

Főosztály 3. (Mezőgazdasági statisztika) ügyosztályán volt ideiglenes osztályvezetéssel megbízott titkár, 1904-ben már osztályvezető ugyanitt. 1907-től az átszervezett ügykörrendszerben a VII/B. főosztály főnökhelyettese volt. 1911. január 1-jén nevezték ki a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum igazgatójává, mely tisztet 1918. december 31-ig töltötte be. – A párizsi 1900. évi világkiállításon közreműködői ezüstérmet kapott, majd 1901-ben a kereskedelemügyi minisztertől ugyanezért dicséretben részesült. – Lakhelye 1909-ben a IX. Üllői-út 19. alatt, 1916-ban már a VIII. ker. Rökk Szilárd u. 18-ban volt.1915-ben a Nemzeti Casino választmányi rendes tagjává választották. (*Budapesti Hírlap*, 1915. január-február, 35. évfolyam, 39. szám, 1915. febr. 8.). A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület választmányának tagja 1926-tól (*Budapesti Hírlap*, 1921. március (41. évfolyam, 64. szám, 1921. március 24. 6. p.) 1918 áprilisában a háború tartama alatt kifejtett buzgó szolgálata elismeréseként az uralkodó Radisics György miniszteri tanácsosnak, a mezőgazdasági múzeum igazgatójának, a IL osztályú polgári hadi érdemkeresztet […] adományozta. (*Földmívelési Értesítő*, 1918. 29. évfolyam, 14. szám, 1918. ápr. 7. 226. p.) Széles kapcsolati hálóval rendelkezett, minden országos jelentőségű rendezvényen, így neves személyek temetésein is részt vett, Herman Ottóén is, akivel élénk kapcsolatot tartott, melyről az MTA Könyvtárában található levelei is tanúskodnak. [Ms 274/8-15. Radisics György levelei Herman Ottónak: 1908-ból 1 db. 1 f.; 1910-ből 1 db. 2 f.; 1911-ből 3 db. 4 f.; 1912-ből 2 db. 4 f.; 1914-ből 1 db. 1 f. Távirat. – – MTA KÖNYVTÁRA KÉZIRAT, 1986.]

[125] S. SZABÓ F. 1956, 67. p.

[126] MMgMK. MD. TI. 6/1911. bizalmas főnöki irat ikt. sz. – 1071/62. lelt. szám.

[127] Az emeleti aula lépcsőkorlátjának népies majolika pálmatartó urnáit ércvázákkal szerette volna kicserélni. Ekkor hozta először javaslatba a valóban megvalósult „királyi fogadóterem” tervét: Ferenc József szobrának középre helyezésével, Mária Terézia stílusú kerevet, karosszékekkel, asztallal, s az asztalon a múzeum gyűjteményeit ismertető emlékkönyvvel (megvalósult). Két, a mezőgazdaságban nagy jelentőségű főherceg életnagyságú festményét (József és József Antal főhercegek) kihelyezni. A múzeum alapításában és kialakításában részt vett miniszterelnök, földművelésügyi miniszter és a tervező műépítész nevét feltüntető emléktábla megfelelő helyre kihelyezését (megvalósult).

A Köztelek Radisics terveit részletesen megírta az új igazgató negyedéves működése után tett jelentése és tervei alapján:

„A M. kir. Mezőgazdasági Muzeum köréből. Radisics György miniszteri tanácsos, a Magyar Mezőgazdasági Muzeum igazgatója jelentést terjesztett Serényi Béla gróf földmivelésügyi miniszter elé első negyedévi működéséről és egyúttal javaslatokat terjesztett elő a Mezőgazdasági Muzeum kibővítése tekintetében is. Szükségesnek tartja, hogy a muzeum gyűjteményei rendszeres ismertetések által életre keltessenek állandó szakelőadások rendszeresitésével, melyek megtartására az OMGE, egyes kiváló gazdák s a minisztériumhoz beosztott szakemberek volnának felkérendők. Az intézet életműködését időszaki kisebb terjedelmű és költségű kiállításokkal volna czélszerü erősbiteni és növelni. Nagy súlyt helyezne egy minden év őszén tartandó vetőmagkiállitásra, melynek anyagát gazdasági egyletek és gazdasági tudósítók s egyesektől költség nélkül lehetne beszerezni. Hiányzik a muzeumból a magyar föld egy specziális gazdaságának bemutatása, értve ez alatt ásványvizeinket. 187 hazai ásványvíznek vegyelemzése és gyógyhatása ismeretes s ugyanennyi van forgalomban vegyelemezetlenül. Az ország ásványvizgyüjteményét a minisztérium fennhatósága alá tartozó gyógyfürdők ismertetésének keretén belül lehetne bemutatni. Úgyszintén kiegészíteni javasolja a muzeum halászati osztályát is térképekkel, termesztési és kiviteli grafikonokkal s a haltenyésztő állomások kimutatásával s az összes halfaunák egy képben összefoglalt színezett ábrázolásával. A muzeum vagyonának számviteli rendszerére vonatkozó javaslatai után rámutat Radisics a muzeum anyagi képességének hiányaira s az ujabb beszerzésekre eddig engedélyezett 20.000 koronát kevésnek tartja, úgyszintén a személyzeti járandóságok fedezésére engedélyezett segélyt is."[128]

Györgyi Dénes[129] és Kosch Károly[130] 1911. június 19-i előterjesztése szerint a múzeum 1910. november 26-án és 1911. január 9-én szerződét kötött velük a román épület berendezéseit érintő ügyben [a Jáki kápolnáról lásd később!], melyeknek tervezése és kialakítása folyamatosan történik. Ebben az auditórium kialakításához szükséges terveket (ruhatár, előadóterem berendezése) említik és azt, hogy az ide csatlakozó még három terem díszes falburkolata, egynehány részen még az ezredéves kiállításból mindig megvan.[131] A program részletesen leírja a Jáki kápolna könyvtárnak történő berendezését, melyet azonban nem hajtottak végre. Az auditórium részére szóló tervek azonban megvalósultak:

„1.) Belépő: A fal felületére lambéria – 1 függőlámpa – 1 vitrage – 1 lábtörlő – szükséges futószőnyeg – 2 db álló világítótest a lépcső kezdő fokára – 1 köpőcsésze.

2.) Előszoba, ruhatár: A fal felületének megfelelő lambéria rész az ablakokkal szemközt lévő falra mozgatható vasfogasok – 2 db vendégfal – 2 db esernyő- és bottartó – 2 pad az ablakos falnak megfelelően

[128] *Köztelek* – 1911. ápr. 29 / 34. szám 1048. p.

[129] Györgyi Dénes (Budapest, 1886. április 25. – Balatonalmádi, 1961. november 22.), magyar építész, a Györgyi-Giergl művészcsalád tagja. Az Iparművészeti Főiskola rektora 1943-ban. Életéről részletesen lásd MŰVÉSZGENERÁCIÓK honlapot és online adatbázist.
http://www.giergl.hu/index.php?eid=0d55335dc3f4d2f5

[130] Kós Károly (eredetileg *Kosch*) (Temesvár, 1883. december 16. – Kolozsvár, 1977. augusztus 25.) magyar építész, író, grafikus, könyvtervező, szerkesztő, könyvkiadó, tanár, politikus. Életéről bővebben lásd HEGEDŰS G. 1995.; ARTPORTÁL – Papp Gábor – online adatbázis http://artportal.hu/lexikon/muveszek/kos-karoly-143

[131] MMgMK. MD. TI. 26/1911. ikt. sz. – 1537/137. lelt. szám.

egész végig – 1 asztalka – szükséges futószőnyeg – 1 db csillár – 2 db oldalkar – 1 köpőcsésze

3.) Toilette és WC: 2 db függőlámpa – 1 db törölközőtartó – 1 cocus szőnyeg a mosdó elé – 3 db köpőcsésze

4.) Előadó szobája: 1 mosdó beépítve – 1 drb könyv- és iratszekrény – 1 íróasztal – 1 karosszék – 2 szék – 1 papírkosár – 2 kisebb szőnyeg – 1 cocus a mosdóhoz – 1 vitrage – 1 csillár – 1 állólámpa – 1 íróasztalkészlet – 1 dohányzókészlet – 1 köpőcsésze

5.) Auditórium: az egész teremnek megfelelő lambéria a falakra – 1 tábla a lambériát beépítve – 1 vastábla álló – 1 előadóasztal – 1 karosszék – 7-8 szék a hallgatóság számára – padok az egész fal hosszában a lambériával együttesen megtervezve – 2 kályhaellenző – 3 drb kis faliszekrényke – 4 drb portière a szükséges rézrudakkal – 8 drb falikar a világítótestekkel – 2 drb falikar a bejáró ajtóhoz – 1 lehúzható reflektor lámpa – 1 állólámpa az előadói asztalra – 2 nagy csillár – 1 csengettyű – 1 íróasztal készlet – 2 tüziszerszám és széntartó – szükséges futószőnyegek – a pódiumnak megfelelő filz áthuzat – a padlóra linoleum – az ablakokra vitrage.

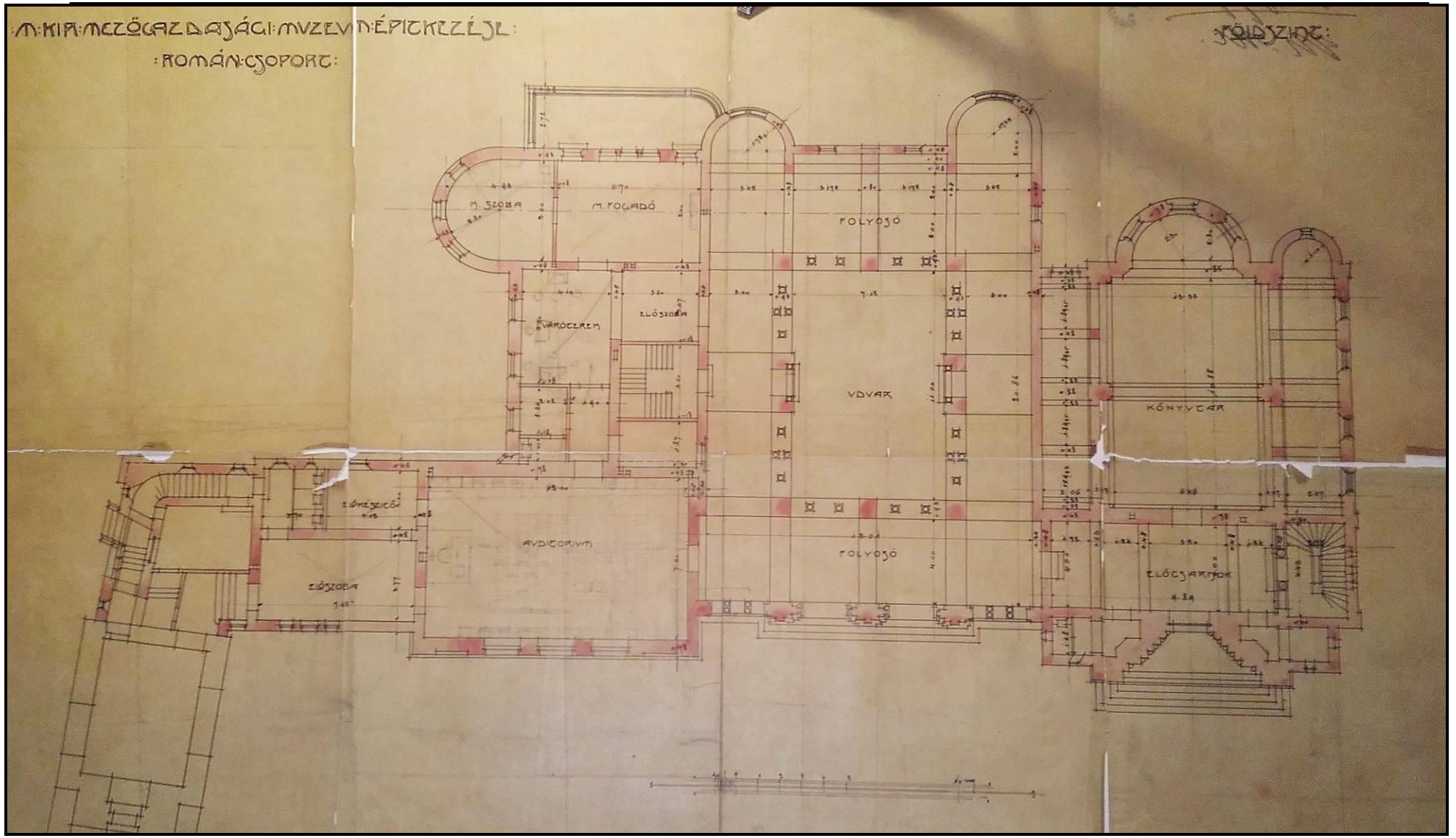
6.) Különfélék: Szükséges feliratok, jelzőtáblák – a villamos vezeték kiegészítése és berendezése a szükséghez képest – a fűtőtestek kijavítása. Egyéb kisebb jelentőségű felszerelési cikkek.

c.) Körfolyosó és udvar: 12 drb virágtartó – egy kis kút az udvarban – 12 drb egyforma és két különböző egyszerű függőlámpás a világítótestek számára – 2 kisebb a köralakú fülkébe – lóczák a falfelületek mellé. Kelt Budapesten, 1910. november 26.”

A tervekből – az alább közölt képek alapján – sok megvalósult, de mára kevés maradt fenn. A múzeum ma is őrzi az auditórium lambériáját és díszes ajtófaragásait, az előadói terem székeinek (ma már részben az igazgatói irodában, részben elszórtan a múzeum aulájában és kiállítási részeiben – több példány ezek között nem sikeresen restaurált) példányait. A székek háromlábú változatának egy hiteles példányát őriz a Kiscelli múzeum is.[132] Rostás Péter részletes tárgyleírásában:

„Györgyi [Dénes] 1907–1908-ban született terveihez már az erdélyi népi építészetből merített inspirációt, 1910–1911 körül pedig sajátos felfogásban alkotott: a kortárs angol építészet elemeit gótikus és román idézetekkel vegyítette, mely Schulek és Alpár generációjának neoromán stílusát újította meg. Ennek egyik legszebb példája a Vajdahunyad várbeli Mezőgazdasági Múzeum román előadócsarnokának 1912-ben tervezett berendezése. […] A Györgyi tervezte rusztikus faburkolatos, gerendás mennyezetes teremben és az ehhez kapcsolódó előtérben állt az itt kiállított karosszékfajtából számos darab. A lapidáris formákból ácsolt kötésekkel összeállított, hátul fonatos faragással díszített tölgyfa karosszék romanizáló stílusa Alpár archaizáló neoromán épületétől eltérően a kortárs, elsősorban a finn, skót és angol iparművészet formavilágának ismeretéről tanúskodik. A kivitelező a Budapesten megtelepedett bécsi bútorgyáros, Schmidt Miksa cége volt, mely e megbízást követően, hasznosítva a Györgyivel való együttműködés eredményét, a későbbiekben hasonló stílusú "magyaros" bútorokat gyártott.”[133]

[132] A FŐVÁROS RÉGISÉGE 1780–1873. Online internetes adatbázis: http://www.btm.hu/old/palyazat/ihm_anyagok/Ujkor/erdei/terek/02_13_01.html
[133] Uo.

126. kép – A román épület földszinti alaprajza a helyiségek korábban tervezett hasznosítására vonatkozó bejegyzésekkel. (MMgMK. MD. TI. 974/1908. ikt. sz. restaurálandó tervmelléklete)

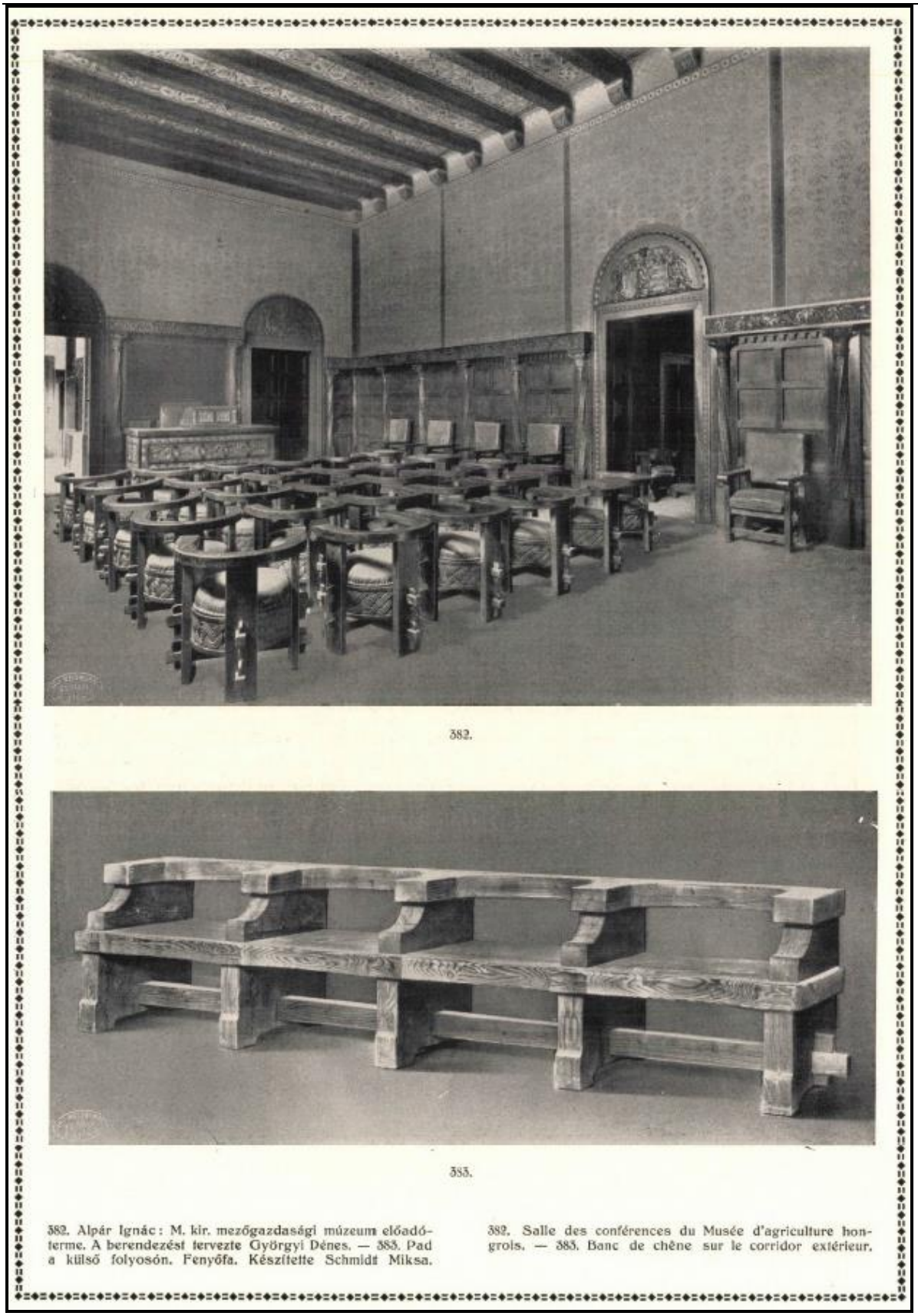
381.

381. Alpár Ignác: A m. kir. mezőgazdasági múzeum előadótermének ruhatára. Berendezését tervezte Györgyi Dénes, készítette Schmidt Miksa.

381. Vestiaire dans le Musée d'agriculture hongrois.

127. kép – A Mezőgazdasági Múzeum előadótermének ruhatára, 1913 (Györgyi Dénes, Schmidt Miksa)[134]

[134] *Magyar Iparművészet*, 1913. 343. p.
http://epa.oszk.hu/01000/01059/00109/pdf/magyar_iparmuveszet_EPA01059_16_08_1913_341-350.pdf

382.

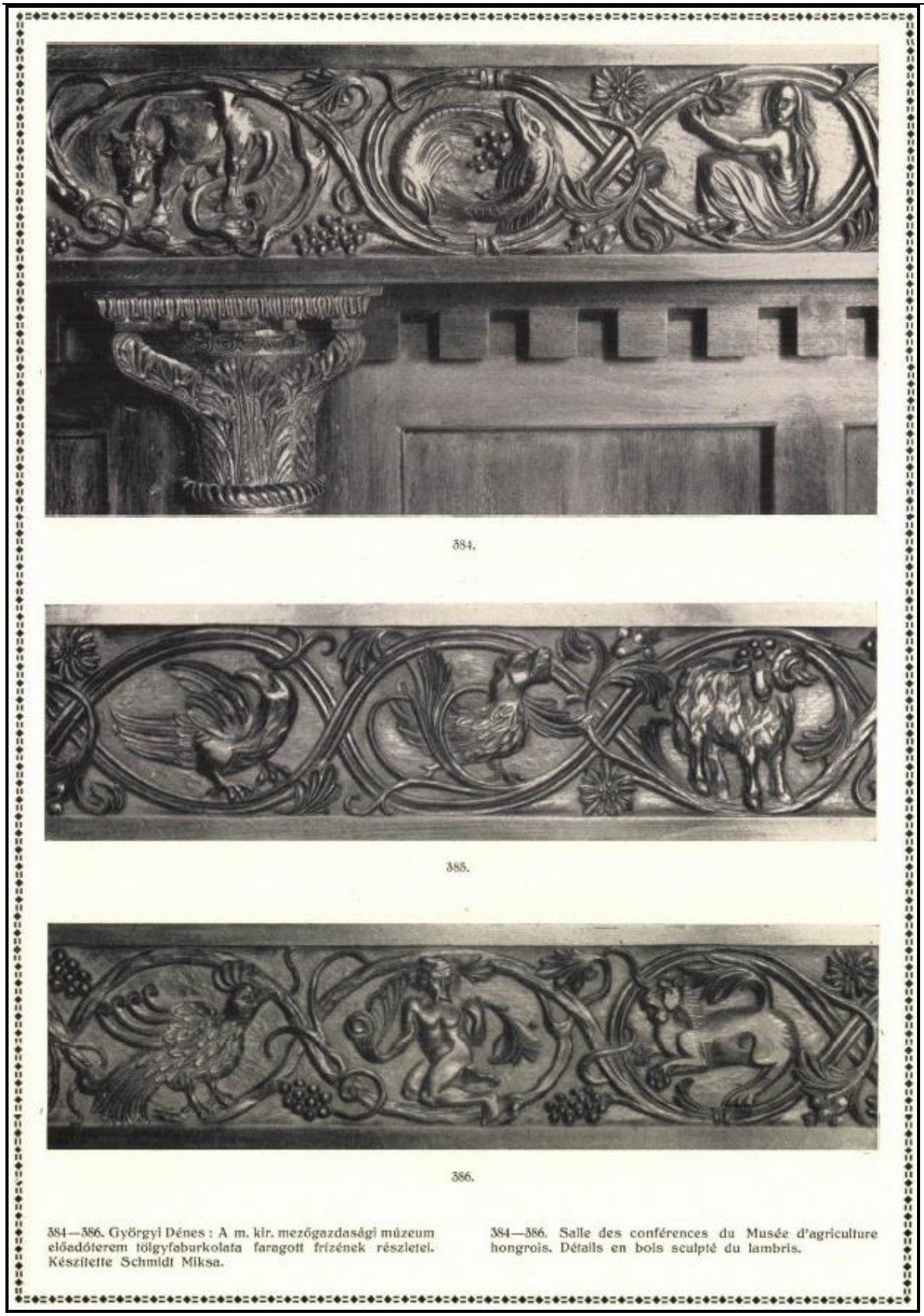
383.

382. Alpár Ignác: M. kir. mezőgazdasági múzeum előadóterme. A berendezést tervezte Györgyi Dénes. — 383. Pad a külső folyosón. Fenyőfa. Készítette Schmidt Miksa.

382. Salle des conférences du Musée d'agriculture hongrois. — 383. Banc de chêne sur le corridor extérieur.

128. kép – A Mezőgazdasági Múzeum előadótermének berendezése, 1913 (Györgyi Dénes, Schmidt Miksa)[135]

[135] *Magyar Iparművészet,* 1913. 344. p. – Link uo.

384.

385.

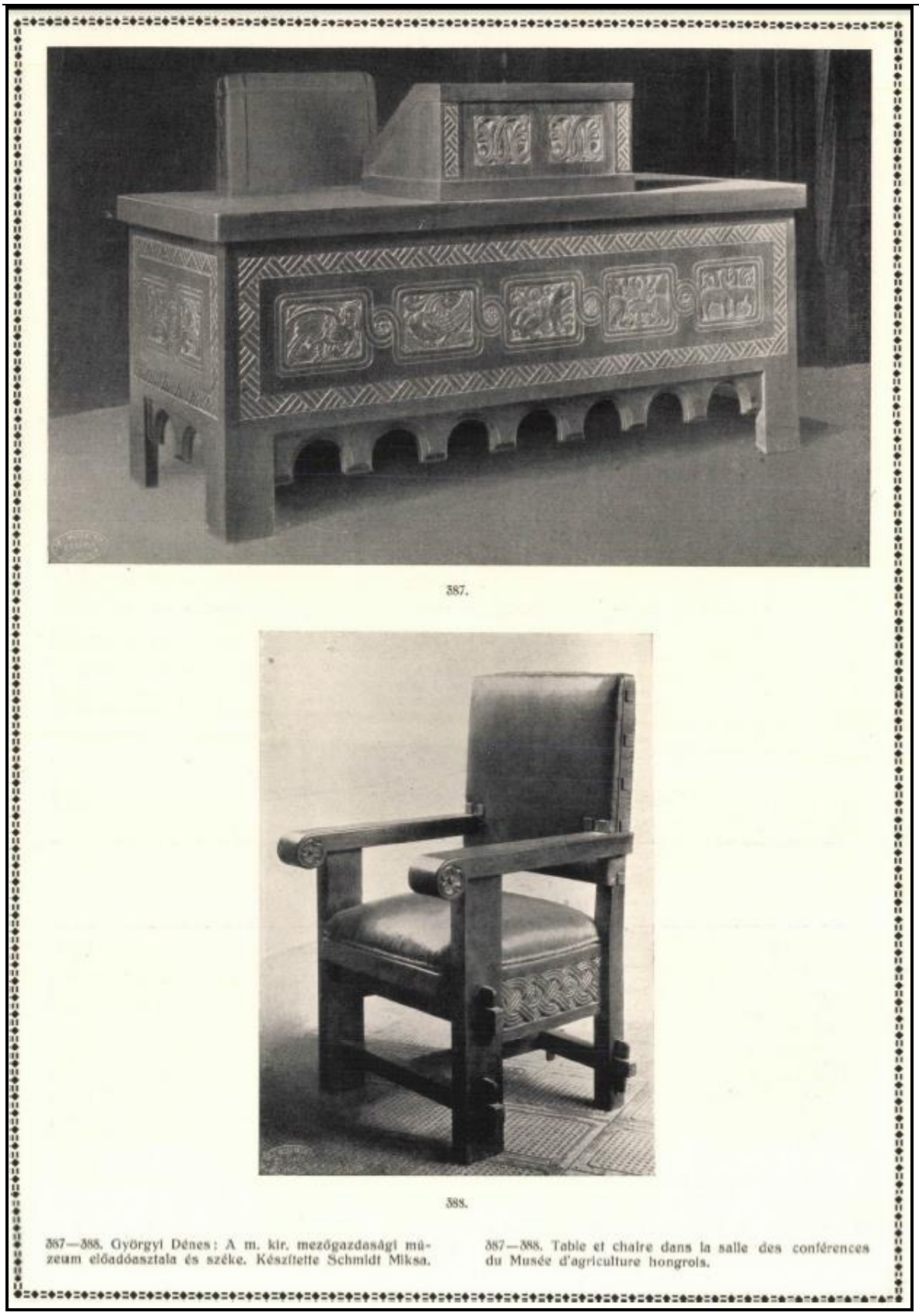
386.

384—386. Györgyi Dénes : A m. kir. mezőgazdasági múzeum előadóterem tölgyfaburkolata faragott frízének részletei. Készítette Schmidt Miksa.

384—386. Salle des conférences du Musée d'agriculture hongrois. Détails en bois sculpté du lambris.

129. kép – A Mezőgazdasági Múzeum előadótermének tölgyfa burkolata, 1913 (Györgyi Dénes, Schmidt Miksa)[136]

[136] *Magyar Iparművészet,* 1913. 345. p. – Link uo.

387.

388.

387—388. Györgyi Dénes: A m. kir. mezőgazdasági múzeum előadóasztala és széke. Készítette Schmidt Miksa.

387—388. Table et chaire dans la salle des conférences du Musée d'agriculture hongrois.

130. kép – A Mezőgazdasági Múzeum előadótermének előadóasztala és széke, 1913 (Györgyi Dénes, Schmidt Miksa)[137]

[137] *Magyar Iparművészet,* 1913. 346. p. – Link uo.

130a. – kép A Mezőgazdasági Múzeum román épülete miniszteri fogadó és szobájának berendezése, 1913. (Györgyi Dénes, Schmidt Miksa)[138]

[138] *Magyar Építőművészet* 11. évf. 1913. 11-12. szám. 1913. nov–dec. A Mezőgazdasági Múzeum román csoportja. 27. p. (Csak képek.)

2. A Mezőgazdasági Múzeumi Tanács felállítása

Az állandó múzeum felépülése után 1911-ben egy Mezőgazdasági Múzeumi Tanácsot hozott létre a földművelésügyi tárca,[139] melybe a hivatalból részt vevő múzeumigazgatón kívül egyes ágazatok elismert szaktekintélyeit jelölték ki:

„Kirendelés és kijelölés. A földmivelésügyi miniszter a mezőgazdasági múzeumi tanács tagjává Hutÿra Ferenc dr. udvari tanácsos, állatorvosi főiskolai rektort, Konkoly Thege Miklós dr. miniszteri tanácsos, országos meteorológiai és földmágnességi intézeti igazgatót, I.iebermann Leó dr. udvari tanácsos, egyetemi nyilvános rendes tanárt, Lóczy Lajos dr. egyetemi nyilvános rendes tanárt, földtani intézeti igazgatót, Szilassy Zoltán országgyűlési képviselőt, Földi János főerdőtanácsost és Kerpely Kálmán gazdasági akadémiai igazgatót az 1911–1913. évek tartamára kinevezte, továbbá ezen tanács tagjává hivatalból Radisics György miniszteri tanácsos, mezőgazdasági múzeumi igazgatót jelölte ki, jegyzővé pedig Újhelyi Andor dr. miniszteri segédfogalmazót."[140]

M. kir. mezőgazdasági múzeum.
(Városliget, Széchenyi-sziget.)

M. kir. mezőgazdasági múzeum.

Az igazgatói teendőkkel megbízva: Radisics György, Ⓟ P min. tan.
Múzeumi őr: ifj. Paikert Alajos, Ⓟ P, fr. MAr.-l.
Titkár: Hertelendi Adolf, Ⓚ P bolg. pÉr.-l.
Irógépkezelőnők: Jaegerné-Korda Jolán.
Lehótzky Borbála.
Szolg.-tételre beosztva: Pokorny Tivadar, P bolg. pÉr.-l., térképész, múzeumi őri czimmel felruházva.
Géczy Imre, dr., min. segédfogalmazó.

Mezőgazdasági múzeumi tanács.

Elnök: sárosi Saárossy-Kapeller Ferencz, FJr.-kk., Ⓚ Ⓟ P fr. MAr.-tiszti és lov, ker., tör. Mr.-kk., bolg. pÉr.-kk. szerb Tr.-kk., cs. és kir. asztalnok, nyug. min. tan.
Tagok: Földi János, 3VKr., FJr.-l., nyug. min. tan.
Hutyra Ferencz dr., FJr.-kk., 3VKr., udv. tan., az állatorvosi főint. rektora.
krassói Kerpely Kálmán, FJr.-tk., gazd. akad igazgató.
Konkoly-Thege Miklós dr., szt. Ir.-kisk., 3VKr., nyug. min. tan.
Liebermann Leó dr., 3VKr., udv. tan. egyet. ny. r. tanár.
Radisics György, min. tan., a mezőgazd. múzeum igazg.
Szilassy Zoltán, FJr.-l., orszgy. képv., az OMGE. ügyv. titk.
Szomjas Lajos dr., FJr.-kk., min. tanácsos.
Ujhelyi Imre, FJr.-tk., gazd. akad. igazgató.
Jegyző: Szögyény István dr., min. s. fogalmazó.

131. kép A múzeum szakalkalmazottai 1915-ben és a Mezőgazdasági Múzeumi Tanács tagjai[141]

A Mezőgazdasági Múzeumi Tanács tagjai a Földmívelési Értesítőben végigkövethetők,[142] maga a Tanács 1922/23-ig működhetett, ezután a Földművelésügyi Minisztérium költségvetésének kísérletügyi kiadási témakörében (ahol addig szerepelt) már nem fordul többé elő.

[139] FM. 10990. szám. IX/2. 1911. Körrendelet. A m. kir. mezőgazdasági múzeum, valamint a vezetésem alatt álló ministerium ügykörét érintő többi muzeális gyűjtemények fejlesztése, illetve ilyenek létesítésének előmozdítása s az ily intézményekre vonatkozó kérdésekben való közreműködés céljából egy mezőgazdasági múzeumi tanács létesítését határoztam el s erre vonatkozólag az ide mellékelt szervezeti szabályzatot adtam ki. Budapesten, 1911. évi február hó 22-én. Gróf Serényi Béla s. k. (*Földmívelési Értesítő*, 22. évfolyam, 1911, február 26. 9. szám)
[140] *Budapesti Hírlap*, 1911. március (31. évf., 74. szám, 1911. március 29. 21. p.
[141] Magyarország tiszti cím- és névtára, 34. évfolyam, 1915. A Magyar Szent Korona országai M. kir. földmívelésügyi ministerium. 381. p.
[142] 1911 és 1922/23 közötti működése alatt az alábbi szakemberek egymást váltva, vagy folyamatosan tagjai voltak. Elnök: Saárossy-Kapeller Ferenc, ny. min. tanácsos, majd Radisics György ny. min. tanácsos. Tagok: Cholnoky Jenő, egyet. ny. r. tanár; Dubravszky Róbert min. tanácsos, állatorvosi főiskola ny. tanára; Földi János, ny. min. tanácsos; Hutÿra Ferenc, az állatorv. főisk. rektor; Kerpely Kálmán, gazd. akad. igazgató, udvari tanácsos, egyetemi tanár; Konkoly-Thege Miklós, ny. min. tanácsos; Liebermann Leó, udv. tan., egyet. ny. r. tanár; Lóczy Lajos dr. egyetemi nyilvános rendes tanárt, földtani intézeti igazgató; Radisics György, min. tan., mezőgazd. múz. igazgatója; Székács Elemér, gazd. főtan., az OMGE elnöke; Szilassy Zoltán, orsz. képv., az OMGE szerk. titkára, majd elnöke; Szomjas Lajos, min. tanácsos; Újhelyi Imre, a magyaróvári kir gazd. akad. igazgatója. Jegyzők: Újhelyi Andor jegyző, min. fogalmazó; Szőgyény István dr. min. segédfogalmazó.

3. Nyilvános közkönyvtár kérdései

„Nyilvános közkönyvtár a mezőgazdasági muzeumban" címmel, 1915-ben jelent meg a hír a múzeum könyvtáráról, melyből kiderül, hogy a könyvanyag elhelyezése az összekötő épületben történt meg miután a templomot felszentelték. „A földmivelésügyi miniszter gondoskodott, hogy a fennhatósága alá tartozó m. kir. Mezőgazdasági Muzeum gothikus és renaissancze épületcsoport összekötő részeinek mellékhelyiségeit könyvtárrá alakítva át, e könyvtár augusztus elsejével megnyittassék és **a** közönség használatára bocsáttassék. A könyvtár, mely magában foglalja **a** muzeum becses könyvanyagának dus gazdasági szakrészét, egyelőre délelőtt 10 órától 1 óráig lesz nyitva s a földmivelésügyi miniszter által jóváhagyott könyvtári szabályzat feltételei mellett a közönségnek teljesen ingyen áll rendelkezésére".[143]

A könyvtár állományáról részletes, méltató írás jelent meg 1915. augusztus 1-jén a Budapesti Hírlapban: **„**Régi magyar gazdasági könyvek" címmel, mely az alapítástól eltelt 17 év gyarapodását és a könyvtár állományának értékét mutatta.

„Igen becses könyvtár nyílt meg ma a Városligetben a földművelésügyi miniszter fönnhatósága alá tartozó m. kir. Mezőgazdasági Múzeumban. E világhírű múzeumunk talán a legbecsesebb anyaggal szaporodott az által, hogy a Radisics György igazgató és Géczy Imre dr. elismerésre méltó munkássága folytán a múzeum becses könyvanyaga rendezve, példásan összeállított könyvtár alakjában állhat a búvárkodó szakembereknek és a tanulmányozó gazdaközönségnek rendelkezésére. Igen becses folyóirattár is van a könyvtárban, kényelmes, szép olvasótermekkel és maga a könyvanyag is közel 15.000 kötetből áll. A gazdasági tudományoknak minden ágazatát szakszerűen csoportosítva találja itt az olvasó, de a könyvtár dus anyaga mellett talán az örvendeztet bennünket legjobban, hogy a gazdasági tudományoknak magyar nyelvű régi könyvei, »unicum«-jai közül igen becses anyag áll itt a szaktudósitók és a buvárkodók használatára. Milyen érdekes és izgató feladat volna ezeknek a régi magyar könyveknek gazdaságirodalmi tanulmányozása és történeti ismertetése. Modern gazdasági irodalmunk olyan fejlettségi fokon áll, hogy az immár elavult gazdasági ismeretek régi, ősi, színmagyar érdekességeit föl kellene dolgozni. Először azért, hogy egy betű sem vesszen el abból, a mi az ősmagyar gazdálkodásból történelmileg érdekes és értékes, másodszor pedig azért, hogy ősi nyelvünk gazdasági kifejezései, meghatározásai és szókincsei ne kerüljenek feledésbe. Lapozzunk csak egy kicsit a gazdasági tudományoknak régi magyar katalógusában. Itt van például Lippay István Gyümöltsöskert cimü műve 1667-ből, ugyancsak ő írta a Posoni kert című érdekes, a gyümölcskertészet terén gyakorlati tapasztalatokkal foglalkozó szakmunkát, mely Nagyszombathelyen szintén 1667-ben jelent meg. Nagy János Méhigazdaság cimen Győrben 1786-ban jelentet meg egy munkát. A régi gazdasági folyóiratok közül a legértékesebb az Angyalffy Mátyás András szerkesztésében Pesten 1824-től 1830-ig megjelenő Magyar Gazdák barátja cimü szakfolyóirat. Máttyus Nepomuk János, Mitterpacher, Nagyváthy János, Milotay Ferenc, Lánghy István, Lencsés I. Antal, Cseh János, Csondor János, Deyák József és számos kisebb-nagyobb gazdasági szakkönyvek írnak a gazdálkodás minden ágáról. Nevezetes öreg gazdasági könyv a Diószegi–Fazekas: Magyar

[143] *Borászati Lapok*, 47. évf. 32. sz. 1915. aug. 8.

Füvészkönyv-e, és ennek egy későbbi kiadása, mint a Magyar füvészkönyv praktika része. Az első 1807-ben, a második 1813-ban látott napvilágot. Dugonics András is könyvet irt 1801-ben A magyaroknak uradalmaikról cimen. Nagyon érdekes irányú munka a Fazekas Ferenc Sáfárkodó magyar gazdája. Fekésházy György A marhadögrül irt könyvet, Kováts Antal pedig Utasítás a fák betegségeiről, gyógyításairól címen Marosvásárhelyen 1809-ben jelentette meg müvét. A Magyar Gazdasági Egyesület 1843-ban Budán és 1844-ben Pesten Gazdasági kistükör öszefoglaló cim alatt egész gazdálkodási enciklopédiát adott ki stb. stb. Az itt emlitett művek mind csak ötletszerűen akadtak a kezünkbe a Mezőgazdasági Muzeum könyvtárában, de a nevekből és címekből is kiérzik, hogy milyen érdekes és nem lekicsinyleni való volt pár száz év előtt is a magyar gazdasági szakirodalom. Talán egyik szakirodalom sem dicsekedhetik nálunk ilyen fejlettséggel. S most a könyvtár megnyitásakor, azzal a kéréssel fordul a könyvtár vezetősége a nagyközönséghez, hogy talán rég elfeledett s kiselejezett könyveiket küldjék be a könyvtárnak, mert esetleg igen értékes anyag heverhet a régi könyvespolcokon feldolgozatlanul, a mely könyv a könyvtár utján illő rangjára emelkedhetik. Igazán mindenki őszintén örülhet, hogy a földmivelésügyi miniszter gondosságából ilyen nemzeti közkincset nyertünk a Mezőgazdasági Muzeum Könyvtárában."[144]

4. Az I. világháború időszaka

Elterjedt szájhagyomány a múzeum történetében, hogy épületében az I. világháború idején hadi sérülteket gondoztak, és az ő kérésükre szentelték fel a Jáki kápolnát (lásd későbbi fejezetben!).

A honvédelmi miniszter 1914. évről szóló jelentése szerint: „A háborúval kapcsolatos egészségügyi intézkedések között a sebesültek és betegek elhelyezésére megfelelő számú férőhelyek létesítése czéljából a honvédelmi minister által hadikórházak állíttattak fel. E czélra középületek, iskolák és egyesületek, valamint magánosok által felajánlott épületek rendeztettek be. A hadikórházak vezetésére részint katonaorvosok, részint hírneves polgári orvosok (köztük számos egyetemi tanár) osztattak be, az ápoló személyzet B) alosztályú népfölkelőkből, továbbá önkéntes és hivatásos ápolónőkből szerveztetett. A honvédelmi ministerium Budapesten 27, továbbá Dunakeszin 1 hadikórházat rendezett be mintegy 12.000 főnyi beteg és sebesült befogadására, lábadozó beteg osztagok részére pedig 25 állomáson összesen 1,600.000 korona költséggel barakkok építtettek."[145]

Az 1914. szeptemberi híradások szerint a Műcsarnok épülete, a Képzőművészeti Iskola (Festőművészeti Akadémia), Benczur Gyula Epreskert utcai mesteriskolája és a Szépművészeti Múzeum földszinti felolvasó terme valóban kisegítő kórházként működtek.[146]

---

[144] Papp Viktor ismertetése. *Budapesti Hírlap*, 1915. július-augusztus, 35. évf. 222. szám, 1915. augusztus 1.

[145] Statisztikai Évkönyv – 1914. A) A minisztériumok működése. 10. M. kir. honvédelmi ministerium.

[146] „A harcszintérről elszállított sebesültek gyors elhelyezése érdekében a honvédelmi miniszter katonailag szervezett hadikórházak létesítését kezdeményezte, amelyek egyes fővárosi orvosok áldozatkész vezetése alatt mihamarább tevékenységüket megkezdik. Ily kórházak berendezése folyamatban van: V. Pannonia-utca 65. (elemi iskola) 600–800, V. Hold-utca 21. (királyi járásbíróság) 400, VII. Bezerédi-utca 14-16. (elemi iskola) 500, VIII. Csobánc-utca 6. (elemi iskola) 500. VI. Városligeti Műcsarnok 400, VI. Andrássy-út 71. (Képzőművészeti Iskola) 300, X. Golgota-ut 3–5. (Máv. tisztviselő-kaszinó) 340 beteg felvételre. A Pannonia-utcai hadikórház-már e hó 20-án, holnap, a többi e hó 21. 22. és 23 napján felvételre képesek lesznek. Ugyancsak rövidesen berendezésre kerül a VIII. Tavaszmező-utcai gimnázium 500 sebesült befogadására, a II. Heltai

A múzeum saját iktatott iratai között nem leltünk nyomára, de a Földművelésügyi Minisztérium elnöki iratai között található iratok[147] szerint 1914 augusztusában a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum is eleget tett a háborús kisegítő kórház számára szolgálható helyiségek átengedési felajánlásának. Radisics György e célra „a román épületben eddig fel nem használt helyiségeket" ajánlotta fel: a Jáki kápolna 11x13 méteres hajóját és a karzat 7,30x4 méteres területét, valamint a román auditórium melletti, egy előszoba és 3 kisebb szobából álló helyiségeket. Végszükség esetén a reneszánsz épület emeleti vízrajzi osztályának [kiállításának] 29x10 méteres termét. Az 1914. szeptember 4-én kelt válasz szerint a Vöröskereszt Egylet az ajánlatot nem fogadta el,[148] mert kisegítő kórház vagy üdülőhely céljára ágyakkal felszerelt, kötszerekkel, gyógyszerrel, orvosi segéllyel ellátott, sőt a vasútról való szállítás költségeit is viselő felajánlást tud csak figyelembe venni, s ez a mezőgazdasági múzeumban csak igen nagy költséggel létesíthető, s erre hitel nem áll rendelkezésre.[149] Ugyanezt erősítette meg a helyszíni szemle alkalmával Csík Imre miniszteri tanácsos is, aki kórházi célokra alkalmatlannak találta a múzeum helyiségeit.

Így eddigi ismereteink szerint nem gondoztak I. világháborús sérülteket a múzeum épületében, bár a közelben lévő középületekben berendezett kisegítő kózházak járóképes vagy tolókocsis betegei számára valóban az 1915 augusztusában felszentelt Jáki kápolna vált a legkönnyebben elérhetővé, ezért működő templommá való átalakítását ez a tény is erősíthette.

A múzeum 1911–1918 közötti igazgatójának testvére az Iparművészeti Múzeum igazgatója (Radisics Jenő) volt, ugyancsak jó kapcsolatot ápolt az intézmény Székely Bertalannal, aki 1905-ig, majd Szinyei Mese Pállal, aki 1905–1920 között volt a Magyar Királyi Országos Mintarajziskola és Rajztanárképző rektora. A Széchenyi szigeti környezet

Ferenc-utcai szőlészeti és borászati tanintézet 500, a X. Simor-utcai elemi iskola 350, a Ludovika-akadémia 450, az I. Márvány-utcai elemi iskola 600, az I. Böszörményi-úti csendőrlaktanya 400 sebesült befogadására, amelv utóbbiakban a jövő hét folyamán a sebesülték felvétele szintén lehetséges lesz." *Pesti Hírlap*, 36. évfolyam, 1914. 231. szám. 1914. szept. 20. 8. p.

„A főváros közönségének áldozatkészsége hétről-hétre újabb hadikórházak létesítését és megnyitását teszik lehetővé: Ezen a héten készült el a Műcsarnokban berendezett kórház, a mely négyszáz, a Terézvárosi Kaszinó kórháza, a mely hatvan ágyra van berendezve és a mely elfoglalja a kaszinó Andrássy-uti 27. szám alatti helyiségeinek egész első emeletét, továbbá a festőművészeti akadémia helyiségeiben háromszáz ágyra berendezett kórház." *Budapesti Hírlap*, 34. évfolyam, 237. szám, 1914. szept. 26. 8. p.

„Benczúr Gyula epreskert-utcai mesteriskoláját hadikórházzá alakítják át. Benczurné maga eddig harmincöt ágyat teljesen fölszerelve ajánlott föl a kórháznak. Ugyancsak 15 ágyat állíttatott föl Zichy Rafaelné grófné és mindketten kötelezték magukat, hogy ha kell, egy évig is ellátják a sebesülteket. A kórházat a napokban adják át rendeltetésének." *Budapesti Hírlap*, 34. évfolyam, 238. szám. 1914. szeptember 27. 11. p.

„A Szépművészeti Muzeum igazgatója, Petrovics Elek dr., a múzeum épületének földszintjén levő felolvasó-termét hadikórházul ajánlotta fel. A hadvezetőség az ajánlatot elfogadta s a helyiséget ötven sebesült számára már be is rendeztette. A kórház a Műcsarnok épületében levő hadikórház fiókjaként fog működni." *Budapesti Hírlap*, 34. évfolyam, 245. szám, 1914. október 4. 11. p.

[147] MNL OL. K. 178. M. kir. Földmívelésügyi Miniszter elnöki iratai: 7725/1914. eln. ikt. sz. – 1895/1914. eln. alapszám. 451/1914. MMgMK ikt.sz.

[148] „épp úgy, mint ahogy az állatorvosi főiskola és az ampleológiai intézet némileg előnyösebb" ajánlatát sem.

[149] Október 31-én Paikert Alajos újabb javaslatot terjesztett fel a miniszternek, mellékelve a szerinte igénybe vehető helyiségek elhelyezkedését mutató alaprajzokat. Ő a reneszánsz épület földszintjének két íves folyósóját és a fedett üvegcsarnokokat, valamint emeletének szintén két íves folyosóját és a középső lépcsőházcsarnokát jelölte be. Radisics György igazgató – Paikertet illető helytelenítő megjegyzésekkel kísért – levelében különösen a nagy gépeket kiállító, illetőleg az építészeti modelleket bemutató fedett csarnokok kiürítését látta megoldhatatlannak, s korábbi felterjesztésének figyelembe vételét kérte. A Paikert-féle javaslatot 1914. november 14-én válaszadás nélkül irattározták. MNL OL. K. 178. M. kir. Földmívelésügyi Miniszter elnöki iratai: 11837/1914. eln. ikt. sz. – 1895/1914. eln. alapszám. 563/1914. MMgMK ikt.szám.

igen alkalmas volt az építészeti stílusok tanulmányozására és maga a liget a plain air festészet űzésére, így a Képzőművészeti Iskola egyes mesteriskoláinak hallgatói rendszeresen idelátogattak, hogy rajzóráikat megtartsák. A háború alatt pedig műtermi helyet is biztosított számukra a múzeum.[150]

132. kép – Részlet a Mezőgazdasági Múzeum külső udvaráról. Balról jobbfelé: 1. Bosznay István főisk. tanár, 2. Radisics György min. tan. a múzeum igazgatója, 3. főiskolai növendékek. 1914-15. (Foto: Weinwurm A.) MKE. Ltsz. 6520.

[150] „Az első világháború alatt a M. kir. Képzőművészeti Főiskola hallgatóinak nagy része a frontra került, az épületükben hadikórházat rendeztek be. A menzát hadbavonultak ellátatlan gyermekeinek az étkeztetésére használták. A tanítás fűtetlen bérelt helyiségekben, a legnagyobb anyagi nehézségek között, három hónapos kurzusokban folyt. Egyes tanszékeken szünetelt a munka. Az 1919/1920-as tanév megindulásakor teljes zűrzavar uralkodott a Főiskolán. A hadikórház helyébe karhatalmi alakulatok telepedtek be az épületbe.” BLASKÓNÉ MAJKÓ K. Letöltve a Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtára honlapjáról: http://corvina.mke.hu:8080/voyager/images/foto/6520-2/6520-2-05.jpg

III. Rész

Tartalom

7. Róth Miksa alkotásai a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum állandó épületében
7.1. Gótikus épület (1904) 211
7.1.1. Róth Miksa tervkartonok a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Dokumentációs Gyűjteményében és a gótikus épületbe tervezett ablakairól 225
7. 2. Román épület (Jáki kápolna – kb. 1913-tól) 236
7.2.1. A Jáki kápolna ablakai mai állapotukban 260

7. Róth Miksa alkotásai a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum állandó épületében

7.1. Gótikus épület (1904)

A Vajdahunyadvár végleges anyagokból megépítendő, az iratokban „csúcsíves épületként" emlegetett gótikus szárnya üvegfestészeti munkáinak elkészítésére 1904-ben Alpár határozott állásfoglalása alapján Róth Miksát kérték fel, méghozzá versenytárgyalás nélkül. *„A bizottság tekintve, hogy az ily művészi kivitelű munkálatok vállalatba adásánál az 1897. XX. t.cz. a versenytárgyalás mellőzését megengedi, […] az építésvezetőséget a Roth Miksa czéggel szükséges tárgyalásokra utasítja. […] kívánatosnak tartja azonban, hogy a színes ablakok oly kivitelben készüljenek, hogy a helyiségek megfelelően világosak legyenek, s utasítja a művezetőséget, hogy az alkalmazni kívánt czímerek heraldikai szempontból való megvizsgáltatásáról gondoskodjék."*[151]

E megbízás nem érte váratlanul Róth Miksát, mert noteszében – 1901-ben tett feljegyzése szerint – a következő olvasható: "Október 4. Alpár Ignácz Mezőgazdasági Múzeum Gothikus rész üvegfestészete m^2 25 Frt. Igen világos legyen."[152] Tehát már ekkor megkeresték a gótikus épületszárny majdani festett és színes üvegablakainak ügyében, feltehetően Alpár Ignác a már tervezés alatt álló gótikus szárny rajzolása közben (melyeket 1901. november 7-ére készített el – *Lásd A. Képmelléklet (tervek) 8–19. kép!*

1904. július 23-án kelt Róth Miksa 1904. június 9-én kötött szerződésének jóváhagyása „a miniszter megbízásából" Darányi miniszteri tanácsos[153] aláírásával, 74.067. FM. számon, mely összesen 22.438 korona 24 fillérről szólt.[154] Ugyanakkor szeptember 19-én expediálták Róth Miksának a szerződés egy példányát.[155]

A gótikus épület építési naplója[156] alapján, Róth Miksát 1904. augusztus 9-én hívták fel először, mégpedig hogy a csúcsíves épület keleti terem földszintjén a 6 db körablakba az üvegfestményt építse be. A műhelyében már korábban folyamatosan készített díszüvegek behelyezését gyorsan el tudta végezni, így a felszólításnak már augusztus 11-ére eleget is tett. 1904. augusztus 18-án Róth a keleti terem I. emeleti ablakait üvegezte, majd augusztus 22-én

[151] A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum Építési Bizottsága 6/1904. számú jegyzőkönyve, 1904. május 7-én, a földművelésügyi minisztériumban tartott üléséről. Jelen voltak: Makfalvay Géza államtitkár elnöklete alatt Alpár Ignác, Balás Árpád, Bolla Mihály, Czigler Győző, Ébersz Károly, Faragó Lipót, Fittler Camil [Kamill], Dr. Hampel Antal, Hermann [Herman] Ottó, Kazy József, Kún [Kun] Gyula, Lovas Sándor, Saárossy Kapeller Ferencz, Zauner Alajos, Dr. Szomjas Lajos biz. tagok, utóbbi úgy is, mint jegyző, továbbá a m. kir. jogügyigazgatóság részéről dr. Marinovich Imre jogügyi tanácsos, az építésvezetőség részéről Haaber Károly építész.

[152] A közlést Fényi Tibor igazgatótól kaptam, melyért itt is köszönetet mondok.

[153] Ő nem Darányi Ignác, hanem Darányi Béla (1850–1924) miniszteri tanácsos, Ignác testvére lehet [a keresztnév olvashatatlan], az FM. II. ügyosztályának főosztályvezető helyettese (és egyéb ügyosztályoknak is beosztott vezető tagja), ugyanis Darányi Ignác a földművelésügyi miniszteri posztot 1895. november 2-ától 1903. november 3-áig és 1906. április 8-ától 1910. január 17-éig töltötte be.

[154] Az Építési Bizottság 9/1904. számra iktatta. MMgMK. MD. T. 654/7. lelt.sz.

[155] Uo.

[156] MMgMK. MD. T. 638. lelt. szám. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves csoport építési naplója (1902. ápr. 1.–1904. nov. 9-ig.)

ugyanitt folytatta a munkát. Az augusztus 29-i bejegyzés szerint: „festő, mázoló, Zellerin, Ganzgyár és Róth üvegfestő tovább dolgoznak."[157] Bohn Alajos művezető szeptember közepi feljegyzése: „Roth Miksa üvegfestő vállalkozó felhívatik, hogy az üvegfestményeket a helyszínén, az I. emeleti lovagteremben mielőbb helyeztesse el, továbbá az I. kápolna és az I. emeleti lépcső előtér mérműves ablakfestményeket pedig f. hó 25-én okvetlen kezdje meg elhelyezni, nehogy az épület átadása e munkák hiánya miatt szenvedést okozzon. Egyúttal tudomására hozatik, hogy az I. emelet lépcső előtérben az állás a festő részére folyó hó 25-ig csak szükséges, miért is nevezett vállalkozó csak ezen idő alatt használhatja az állást a munkáinak az elhelyezésére. Bohn." Szeptember 18-tól Róth Miksa vállalkozása hetekig folyamatosan, minden nap jelen volt az építkezésen. Szeptember 30-án a rózsaablakkal és a mérműves lépcsőelőtér ablakaival elkészült. A kőműves vállalkozó hozzáfoghatott az állványbontáshoz.[158] 1904. október 1-jén az építési naplóbejegyzés szerint „Róth a földszint lépcsőteret helyezi be". Október folyamán minden nap a munkát végzők között ő is (vagy vállalkozásának valamelyik munkatársa) szerepelt „Festő, mázoló, Róth, Seenger, Fischer és Beck, parkettagyár, lakatos, kőműves tovább dolgoznak". Klopfer Jakab üveges mestert október elején felhívták, hogy a mérműves ablakoknál az ideiglenesen betett üvegeket szedje ki és véglegesen az üvegfestő után helyeztesse vissza. Tehát ezek az ablakok feltehetően dupla üvegezésűek lehettek (egy festett díszüvegből és egy sima, szigetelő üvegből álltak). Az építési napló 1904. október 30-i bejegyzése: „Róth Miksa a mai napon teljesen elkészült az üvegezési munkálatokkal kivéve a két figurális ablakokat."[159] A menet közben 27 darabbal – mégpedig a díszesebb kivitelűekkel (lásd később) – megnövelt tételek bizonyára megerőltető műhelymunkát és helyszíni munkát is jelenthettek számára. 1904. november 9-én viszont már a szerződések végleges lezárását rögzítő bejegyzés igazolja, hogy ezekkel is elkészült.„Mai napon az összes vállalkozók részére a munka átadásának igazolása folyó évi nov. 5-i kelettel átadatott".[160]

Róth Miksa – fennmaradt számlái szerint – először 103, majd 130 darab különböző méretű és kivitelű színes ablakra szerződött a gótikus szárnyba. Ezek között a legdrágábbakat három üvegfestészeti kategóriába sorolta: „gazdag festésű", „díszes" és „sima üvegfestészeti" kivitelűek. A legszebbek az „olasz-gót" stílusú lépcsőcsarnokot (itt látható a rózsaablak is), a Hunyad vármegyei Vajdahunyad várának nagy lovagterem-mását és a Szepes vármegyei csütörtökhelyi Szapolyai [Zápolya]-kápolna szentélyének kicsinyített másolatát díszítették. Ezeken kívül még hagyományos, „ólomba foglalt mozaik kivitelűeket festett szegélyekkel" és „ólomba foglalt színes katedrál üvegezésű" ablakokat is készített. Két számlát nyújtott be, egyiket (I.) 1904. október 14-én, a másikat (II.) pedig 1904. november 2-án. Mindegyiken Bohn piros tintás megjegyzése és a tételeknél a teljesítést igazoló pipa-jelzése látható. Sajnos a számla „jel" rovatában megadott számok, melyek feltételezhetően egy Róthnak kiadott tervrajzon jelölt ablakokat jelentettek, nem fejthetők meg, mert a számára átadott tervrajz eddig nem került elő. Az üvegkivitel jelölésénél (I–V. sz.) azonban szerencsés helyzetben

[157] Uo. 237–243. p.
[158] Uo. 243–246. p.
[159] Feltételezhetően ezek megrendelését szintén pótlólag kapta, mert a számlán I. Gazdagon díszített kategóriában csak egy ablak (a rózsaablak) szerepel. E két „figurális" ablak egyikének tervkartonja – az MMA Építészeti Múzeum tulajdonában – pedig szintén a I.-es kategóriát adja meg. MMgMK. MD. T. 638. lelt. szám. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves csoport építési naplója (1902. ápr. 1.–1904. nov. 9-ig.) 246–256. p.
[160] Uo. 246–256. p.

vagyunk, mert e kategóriák mindegyikéből maradtak fenn Róth által mintának küldött tervkartonok.[161] A számlák közlése után e képeket sorakoztatjuk fel, feltételezett helyük szórványos megjelölésével, illetve a későbbi híradások és vélemények alapján beazonosítható helyeken. Mint látható lesz, a két számla 27 újabb üvegablak rendelésével és teljesítésével tér el egymástól. Az eltéréseket kék színnel jelöltük.

* * *

I. Kereseti kimutatás[162]

A Magy. Kir. Mezőgazdasági múzeum csúcsíves csoport számára teljesített üvegfestészeti munkálatokról.

Jel	*Csúcsíves:*	*Róth számlája: 1904. október 13. – I.*	*Kereseti kimutatás (Korona)*
	Gazdag üvegfestészeti kivitel I. sz.:		
38		1 ablakrózsa a lépcsőházban	1580
	Díszes üvegfestészeti kivitel, II. sz.:		
56.b, 56.c		2 kétosztatú ablak Csütörtökhely, á. 720	1440
56.d, 56.c		2 háromosztású ablak ugyanitt, á. 920	1840
41		1 négyosztású ablak lépcsőház előtér emeletén	1110
	Üvegfestészeti kivitel, III. sz.:		
59		2 ablak Vajdahunyadi lovagterem erkélye, emelet, á. 150	300
57		7 négyosztású ablak, á. 52	364
57.a		6 négyosztású ablak, á. 48	288
58		2 ablak a Vajdahunyadi lovagterem csu[csíves]. erkélyen, á. 235	470
	Ólomba foglalt mozaik kivitelű festett szegélyekkel, IV. sz.:		
29		1 csúcsíves ablak a Nyebojsza loggiában	73
-		1 ajtó ugyanott	73
31		5 háromszárnyú ablak a lépcsőházban földszinten a tó felé, á. 113	565
26		2 négyszárnyú ablak a Vajdahunyadi lovagterem, földszintjén, á. 120	240

[161] Hét darab, gótikus épületszárnyba készült tervkartonon kívül még egy darab I. kategóriájú (gazdag üvegfestésű – Vadászjelenetet ábrázoló – MMA-Magyar Építészeti Múzeum 71.23.43.5. leltári számú) és egy darab II. kategóriájú (díszes üvegfestészeti – szőnyegmintás – MMA-Magyar Építészeti Múzeum 71.32.43.4 leltári számú) tervkarton található a Magyar Művészeti Akadémia Magyar Építészeti Múzeumának őrizetében.
[162] MMgMK. MD. T. Ép. Biz. iratok 98/1904. Ép. biz. sz. – 650/113. lelt. szám.

27		4 kétszárnyú ablak ugyanott, á. 76	304
26.a		1 négyszárnyú ablak földszint torony alatt	120
28		1 ablak a Nyebojsza torony földszintjén	186
22, 13		6 ablak az Auditoriumban[163] földszint, á. 86	516
24		5 háromszárnyú ablak a csütörtökhelyi kápolna földszintjén, á. 96	480
19		1 háromszárnyú ablak a segesvári torony [Apostolok tornya] földszintjén	70
10		4 négyszárnyú ablak földszint lépcsőház az udvar felől, á. 95	380
53, 48		6 kettősen kapcsolt ablak az auditoriumban, á. 175	1050
49, 50		3 ablak az erkélyen, á. 14	42
51. c		1 ablak olasz gót erkély	47
	Ólomba foglalt színes kathedrál üvegezés, V. sz.:		
22.a, 14		6 körablak az auditóriumban, á. 37	222
23		1 ablak az auditorium átjáróban a földszinten	50
25		2 kis ablak 30x100, á. 7	14
25. a.		3 kis ablak 25 x 1,04, á. 6	18
18		1 ablak 70 x 1,90	30
12		1 háromszárnyú ablak az átjáróban	50
15		2 ablak 60 x 1,36, á. 18	36
11		1 ablak a vaslépcső földszintjén	45
42.b		1 ablak 0,25 x 0,95	6
42.a		1 ablak 0,30 x 1,20	8
10.a		1 ablak 0,25 x 1,00	6
69		3 ablak a padláson az auditorium fölött, á. 22	66
65		1 kettős ablak 2-szer 0,25 x 1,09	16
52		1 háromosztású ablak, segesvári lépcső	82
54		1 ablak az átjáróban	30
51		2 ablak segesvári lépcső emelet, á. 50	100
51.b		1 háromosztású ablak, segesvári lépcső II. em.	13
83		1 ablak nagykaputorony [Kínzó torony] erkélyen	14
42		4 háromosztású ablak lépcsőház udvar felé, á. 18	72
80		2 ablak kaputorony, á. 22	44
85		3 ablak – III. emelet, á. 16	48
	Kor[ona]:		**12.508,00**

[163] Ez az összekötő épületben lévő ablakokra utal

	12 % engedmény:		1500,96
	Kor[ona]:		**11.007,14**
	Bohn írásával pirossal	Levonva 5 % felülvizsgálati részletet	550,35
			10.456.69
[Bohn piros tintás írásával]: Miután vállalkozó a jelen I. kereseti kimutatásban felsorolt munkálatokat tényleg teljesítette, számára I. kereseti összeg gyanánt 10.000.00 korona kiutalványozását az építésvezetőség javaslatba hozza. Budapest, 1904. október 14. Bohn Aláírók: Alpár Ignác építész és Zauner Alajos ép. ellenőr[164]			

II. Kereseti kimutatás[165]

A Magy. Kir. Mezőgazdasági múzeum csúcsíves csoport számára teljesített üvegfestészeti munkálatokról.

Jel	*Csúcsíves:*	*Róth számlája:* *1904. október 13. – I.*	*Kereseti kimutatás (Korona)*
	Gazdag üvegfestészeti kivitel I. sz.:		
38		1 ablakrózsa a lépcsőházban	1580
	Díszes üvegfestészeti kivitel, II. sz.:		
56.b és 56.c		2 kétosztatú ablak Csütörtökhely, á. 720	1440
56.d, 56.c		2 háromosztású ablak ugyanitt, á. 920	1840
41		1 négyosztású ablak lépcsőház előtér emeletén	1110
6.a, 6.b		1 kettős csúcsíves ablak a lépcsőház előtérben földszinten	655
7		2 csúcsíves ablak ugyanott, á. 360	720
8		1 körablak ugyanott	92
63		5 kétosztású ablak a lépcsőház emeletén, á. 760	3800
	Üvegfestészeti kivitel, III. sz.:		
59		2 ablak Vajdahunyadi lovagterem erkélye, emelet, á. 150	300
57		7 négyosztású ablak, á. 52	364
57.a		6 négyosztású ablak, á. 48	288
58		2 ablak a Vajdahunyadi lovagterem emeleti erkélyen, á. 235	470
-		4 ajtó a lépcsőház emeletén, á. 333	1332

[164] Külzetén: „M. kir. Mezőgazdasági Museum Építésének Vezetősége, 1904. oct. 13. – 98/1904. ikt. szám. Tárgyalva 904. évi 81559. sz. a. Kiutalva 10.000 korona XI. 6-án.”
[165] MMgMK. MD. T. Ép. Biz. iratok 109/1904. Ép. biz. sz. – 650/114. lelt. szám.

17		2 kétosztású ablak Vajda Hunyad, á. 283	566
58.a.		1 ablak a Vajda hunyadi átjáróban, emeleten	115
60		1 háromosztású ablak a Nyebojsza torony	290
60.b, 61.a		3 ablak lépcsőház loggiájában, á. 340	1020
45		6 ablak Vajdahunyadi lovagterem udvari részén, á. 180	1080
46		1 ablak ugyanott	210
	Ólomba foglalt mozaik kivitelű festett szegélyekkel, IV. sz.:		
29		1 csúcsíves ablak a Nyebojsza loggiában	73
-		1 ajtó ugyanott	73
31		5 háromszárnyú ablak a lépcsőházban földszinten a tó felé, á. 113	565
26		2 négyszárnyú ablak a Vajdahunyadi lovagterem, földszintjén, á. 120	240
27		4 kétszárnyú ablak ugyanott, á. 76	304
26.a		1 négyszárnyú ablak földszint torony alatt	120
28		1 ablak a Nyebojsza torony földszintjén	186
22, 13		6 ablak az auditoriumban[166] földszint, á. 86	516
24		5 háromszárnyú ablak a csütörtökhelyi kápolna földszintjén, á. 96	480
19		1 háromszárnyú ablak a segesvári torony [Apostolok tornya] földszintjén	70
10		4 négyszárnyú ablak földszint lépcsőház az udvar felől, á. 95	380
53, 48		6 kettősen kapcsoló ablak az auditoriumban, á. 175	1050
49, 50		3 ablak az erkélyen, á. 14	42
51. c		1 ablak olasz góth erkély	47
	Ólomba foglalt színes kathedrál üvegezés, V. sz.:		
22.a, 14		6 körablak az auditóriumban, á. 37	222
23		1 ablak az auditorium átjáróban a földszint	50
25		2 kis ablak 30x1,00, á. 7	14
25. a.		3 kis ablak 25 x 1,04, á. 6	18
18		1 ablak 0,70 x 1,90	30
12		1 háromszárnyú ablak az átjáróban	50
15		2 ablak 0,60 x 1,36, á. 18	36
11		1 ablak a vaslépcső földszintjén	45
42.b		1 ablak 0,25 x 0,95	6
42.a		1 ablak 0,30 x 1,20	8
10.a		1 ablak 0,25 x 1,00	6

[166] Ez az összekötő épületben lévő ablakokra utal

69		3 ablak a padláson az auditorium fölött, á. 22	66
65		1 kettős ablak 2-szer 0,25 x 1,09	16
52		1 háromosztású ablak, segesvári lépcső	82
54		1 ablak az átjáróban	30
51		2 ablak segesvári lépcső emelet, á. 50	100
51.b		1 háromosztású ablak, segesvári lépcső II. em.	13
83		1 ablak nagykaputorony [Kínzó torony] erkélyen	14
42		4 háromosztású ablak lépcsőház udvar felé, á. 18	72
80		2 ablak kaputorony, á. 22	44
85		3 ablak – III. emelet, á. 16	48
	Kor[ona]:		**22.388,00**
	12 % engedmény:		2686,56
	Kor[ona]:		**19.701,44**
	Bohn írásával pirossal:	Levonva 5 % felülvizsgálati részletet	985,07
			18.716.37
		Levonva a kiutalt összeget I. K.k. után	**10.000,00**
	Korona		**8716,37**

[Bohn piros tintás írásával]:

Miután vállalkozó a jelen II. Kereseti Kimutatásban felsorolt munkálatokat tényleg teljesítette, számára I. kereseti összeg gyanánt 8700,00 korona kiutalványozását az építésvezetőség javaslatba hozza. Budapest, 1904. november 10. Bohn

Aláírók: Alpár Ignác építész és Zauner Alajos ép. ellenőr[167]

A számlák tanúsága szerint egy hónap leforgása alatt 8260,37 koronával több megrendelést kapott. Ez az építés során felmerülő újabb színes és díszes festett ablakigényre enged következtetni, mely bizonyára az építész, azaz Alpár Ignác – már megszokott – menet közbeni módosítását jelenthette. Az 1. megrendelésben az I. kategóriájú „Gazdag üvegfestésű" rózsaablakon kívül, csak 5 db „Díszes üvegfestészeti" kivitelű ablakot rendeltek, a 2.-ban már ugyanebben a kategóriában 14 kisebb-nagyobb ablak szerepel. A III. kategóriájú „Üvegfestészeti kivitelű" ablakok mennyiségét pedig 17-ről 35-re (ajtók festett üvegeivel együtt) növelték, tehát a gótikus épület megjelenése ezzel a plusz 27 díszesebb ablakkal gazdagodott és színesedett. A IV. és V. kategóriájú ablakok változatlan mennyiségűek és helyűek voltak.

Róth Miksa jól látható cégjelzésével (a tervkarton bal felső sarkában szereplő cégbélyegzővel) a Mezőgazdasági Múzeum négy ablaktervet őriz, de itt-ott nyomokban felismerhető még további három, akvarellel színezett rajzon Róth cégének lila nyomatú

[167] Külzetén: „M. kir. Mezőgazdasági Museum Építésének Vezetősége, 1904. nov. 7. – 109/1904. ikt. szám."

pecsétje. A tervrajzokat Alpár Ignác főépítész és Zauner Alajos mérnök (az építkezés miniszteri kirendeltje) írták alá – azok elfogadásaként –, s nevük fölött a „M. kir. Mezőgazdasági Museum Építésének Vezetősége" tartalmú bélyegző lenyomata áll. Ezek a már lekopott cégnyomatú tervek Róth Miksa keze nyomát őrzik, tehát tervezője is, nem csupán kivitelezője volt e műveknek. Az inda- és virágmotívumok jellege, a dús díszítettség és a Róth Emlékházban őrzött tervkartonok hasonló kompozíciós jellege alapján e rajzok biztosan Róth Miksától származtak.

Egykorú híradás szerint a gótikus épület gyöngyszemeivé váltak ezek a színes és festett üvegablakok, melyek mai állapota – a költségkímélő restaurálások miatt – alig-alig érzékeltetik az üvegablakok eredeti tompább és mégis harmonikusabb színpompáját, melyet csak a rendelkezésünkre álló tervkartonok színvilága alapján tudunk elképzelni. „[…] Legutolsó nagyméretű műve a most befejezés előtt álló Mezőgazdasági Múzeum ablakdísze. Mindnyájunknak kedves emlékében van még a milleniumi kiállítás történelmi csoportja, melynek geniális tervét Alpár Ignác műépítész készítette. Sokan megsirattuk, mikor a kiállítás bezárása után rövid időre lehordták a régi magyar építőművészet remekeinek ezen másolatát. De annál nagyobb örömmel láttuk a földmívelésügyi minisztérium bőkezűségéből romjaiból feltámadni és – a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum céljaira berendezve – nemes anyagból újjáépülni. A Mezőgazdasági Múzeum renaissance és barokk-csoportja már a múlt esztendőben elkészült, még a csúcsíves csoport most készült el teljesen. Nincs stílus, amely annyira megkövetelné, mint a gót, hogy nagy ablakfelületeit üvegfestéssel díszítsék. Ez esetben nagy gondot fordítottak a díszítésnek eme részére. Az ezeket megalkotó művészre ezzel nehéz feladat hárult, mert három fontos körülményt kellett szem előtt tartania. Elsősorban a festett ablakoknak nem volt szabad a muzeális helyiségeket elsötétíteniök, másodszor képük tárgyának némi vonatkozással kellett lennie a termekben kiállított tárgyakkal, anélkül, hogy a gót stíl jegyét megtagadnák, harmadszor ezen ablakoknak a gót stílus különböző periódusainak megfelelően kellett készülniük. A festmények java része a XII-XIV. század ízlésének megfelelő, szőnyegszerű kivitelben van megfestve. A főlépcső hatásos öt ablakába például úszó halak vannak stilizálva, az úgynevezett csütörtökhelyi kápolna középablakán – ebben a helyiségben az erdészeti tárgyak lesznek elhelyezve – egy jelenetet látunk, amely középkori ruhába öltözött magyarokat ábrázol, amint az erdőt irtják.[168] Vajda-Hunyad lovagtermének – mely a vadászati kiállításoknak van szánva – címeres ablakai közül leginkább az tűnik fel, amely egy Hunyadi-korabeli vadász jelenetet ábrázol; korhű jelmezes alakjai az üvegfestmény hatását hatásosan kiegészítik.[169] A főlépcső nagy rózsaablaka Magyarország címeréből vett motívumokkal és Szt. Istvánnak két párductól tartott koronájával rendkívül színpompás képet ad. Vajda-Hunyad lovagtermének a tóra nyíló ablakai annyiból érdekesek, mert dacára, hogy dús üvegfestészeti dísszel vannak ellátva, mégis olyan a tervezett megoldása, hogy rajtuk akadálytalanul élvezhetjük a tó festői szépségét."[170]

[168] Ennek az ablaknak a tervkartonja sajnos nincs meg.

[169] Lásd a következő tervkarton-képek sorozatába illesztve (133. és 142. számú szövegközti kép!). Az MMA Építészeti Múzeum tulajdona, melynek közlési engedélyéért hálás köszönetet mondok.

[170] A folytatásban éppen munka alatt lévő vagy legutóbb elkészült műveit sorolja fel: „Róth Miksa műtermében az utolsó év folyamán azonfelül egész sora készült a műalkotásoknak. Többek között a krisztiániai [Oslo] Fagerborg-templom számára a krisztus feltámadását ábrázoló festmény, azonfelül a norvégiai Landefjord

Az 1904-ben (a Róth Miksa által a gótikus épületbe) és az 1908-ig (a Gál Lajos által a román épületbe) készített színes ólmozott üvegablakok első nagyobb, szakértő restaurálására 1922-ben került sor. „E díszablakok a forradalom és a Komun alatt szenvedtek kisebb-nagyobb sérüléseket, amelyeket fegyvergolyók okoztak, az évek hosszu során át, különösen pedig az 1921-es év abnormális száraz és állandó meleg idény alatt az ólmozott ablakok annyira meglazultak, hogy azoknak helyreállítása és megmerevítése a sulyosabb anyagi károk elhárítása érdekében" elodázhatatlanná vált.[171] A múzeum három budapesti céget kért fel ajánlattételre: Róth Miksát, Palka Józsefet[172] és Zsellér Imrét[173]. „Róth Miksa a munkálatokra nem vállalkozott, Palka József 17.474 koronás, Zsellér Imre 19.312 korona 50 filléres ajánlatot tett." Miután Zsellér Imre bár „magasabb, de lényegében előnyösebb ajánlatában" az

[Sandefjord]-templomnak az a festménye, amely a tenger háborgását csillapító Krisztust ábrázolja, Janita Marineu calafati (Románia) sírboltja [erre adatot nem találtunk] részére nyolc nagy – görögkeleti tárgyú – üvegfestmény készült. Azonfelül Róth festmények díszítik a nyíregyházi Samassa-, a siófoki, dunaharaszti templomokat és a kassai Szt. Mihály kápolnát. Jelenleg az egri Székegyház két nagy címeres festménye, a budapesti új evangélikus templom, József főherceg és az Osztrák-Magyar Bank új palotájának üvegfestményei készülnek. […] A St. Louis-i kiállításon például – hol épp úgy, mint a legutóbbi turini kiállításon – bemutatta az általa kezdeményezett technikát, a vakolat háttérrel ellátott üvegmozaikot. A St. Louis-i kiállításon többek között nagy feltűnést keltett az Ő felsége tulajdonát képező tompafényű Madonna üvegmozaik kép, díszes bizánci fém- és mozaik keretével. Legutóbb készült el a Deák-mauzóleum nyolc festménye, a Bajza utcai Lederer-palota frize, most van munkában a Szt. István templom három mozaik festménye és a székesfővárosi új temető kapuja fölé szánt két festmény, melyek Krisztus sírbatételét és a feltámadás jelenetét ábrázolják színpompás kivitelben. Ebből a dús sorozatból látjuk, mily nagy, sokoldalú tevékenység nyílik az üvegfestés terén a művészi feladatokat átérző művész számára." *Magyar Üveg- és Agyagújság* (főszerk. Zsolnay Miklós), IV. évf. 21 (92). szám 1904. november 1. 1–3. p. Köszönöm Fényi Tibornak, hogy felhívta figyelmemet e közlésre!

[171] MMgM MD TI. 10/1922. ikt. szám (alapszám), 225/1922. ikt. sz.

[172] Palka József (Retz, Alsó-Ausztria, 1860. márc. 20.–Bp., 1952. dec. 21.), üvegfestő mester. – A közép- és ipariskola elvégzése után díszítőüvegezést, üvegmaratást és üvegmozaik-készítést tanult Bécsben, s mindebből segédlevelet szerzett. 1883-ban Sopronban, 1887-ben Budapesten telepedett le, az Országos Üvegfestészetben művezető. 1894-ben önálló műhelyt nyitott, mely templomi üvegfestményeket készített és díszüvegezést végzett. 1930-ig kb. 600 templom részére készített festett üvegablakokat. Műhelyében készültek pl. a Pázmáneum, a reváli (Észtország) elnöki palota, egy athéni áruház üvegablakai. 1907-ben a pécsi országos kiállításon ezüstérmet, X. Piustól 1912-ben pápai arany érdemkeresztet, 1928-ban ezüst-, 1937-ben aranykoszorús mesteri címet, a római, milánói és párizsi kiállításokon nagydíjat nyert. A Szent István Társulat és a Katolikus Legényegylet tagja. (A Magyar Ipar Almanachja, 1931. 215. p. – Keresztény Közéleti Alm. 1940. – Művészeti Lexikon III:679. (Itt születési éve: 1859) Forrás: VICZIÁN JÁNOS. http://lexikon.katolikus.hu/P/Palka.html Műveiből KÖZTÉRKÉP:
https://www.kozterkep.hu/a/4314/palka-jozsef.html; http://templomablakanno.blog.hu/2012/12/20/60_eve

[173] Zsellér Imre (Bp., 1878. május 8. – Tata, 1959. szeptember 8.), üvegfestő, mozaikművész. – Budapesten Róth Miksánál tanult. 1903 óta önállóan dolgozott, Budapesten a Thököly úton volt saját üzeme. – *Legfontosabb művei:* 1929: a jeruzsálemi Dormitio-bazilika magyar kápolnájának szentélymozaikja. – *Budapesten* 1917: a zugligeti plébániatemplom *Szt.. Család* mozaikképe és üvegablakok. 1920: Hermina kápolna *Szt. István vértanú és Avilai Szt. Teréz* üvegablakai és mellékoltárképe; a Vakok Intézete kápolnájának üvegablaka (ez hazánk legnagyobb egybefüggő ólomüveg ablaka). 1923: a zuglói Páduai Szt. Antal- plébániatemplom üvegablakai (1957: lebontva). 1928: a törökőri plébániatemplom homlokzati *Lisieux-i Szt. Teréz*-mozaikkép. 1929: az Apostolok Étterem *Patrona Hungariae és magyar szentek* üvegablaka; az angyalföldi Szt. László-plébániatemplom üvegablakai. 1930: a külső-ferencvárosi Szt. Kereszt-plébániatemplom üvegablakai; a magdolnavárosi Szt. Mihály- plébániatemplom üvegablakai. 1936: a Páli Szt. Vince-plébániatemplom mozaikképe és üvegablakai (Palka Józseffel). 1937: a herminamezei Szentlélek-plébániatemplom *Krisztus, Szentlélek hét ajándéka, Magyar szentek, Székesfőváros címere* üvegablakai. 1941: az óbudai Szt. József-plébániatemplom *Magyar szentek* üvegablakai (Szilárd Lajos terve alapján). 1948: a rákoscsabai Nepomuki Szt. János-plébániatemplom üvegablakai. – *Vidéken*: 1926 k.: Sárváron a Szt. László plébániatemplom üvegablakai. 1930: Szegeden a dóm *12 apostol* mozaikképe, az oltár mögötti mozaik és a dóm több ablaka; Jánoshalmán a Szt. Anna-plébániatemplom üvegablakai. 1944–1945-ben több alkotása megsérült. Forrás: PR. L.
http://lexikon.katolikus.hu/Z/Zsell%C3%A9r.html ; https://hu.wikipedia.org/wiki/Zsell%C3%A9r_Imre ; https://www.kozterkep.hu/a/2077/zseller-imre.html; http://templomablakanno.blog.hu/tags/zsell%C3%A9r_imre

összes ólmozott üvegablak ellenőrzését és javítását is felvállalta, így a megbízást számára állították ki. A költségvetésben kikötött munkálatokon felül a gótikus épület emeletén lévő 5 darab címeres ablak ólmozásának javítására és az összes hiányok pótlására is felhívták.[174]

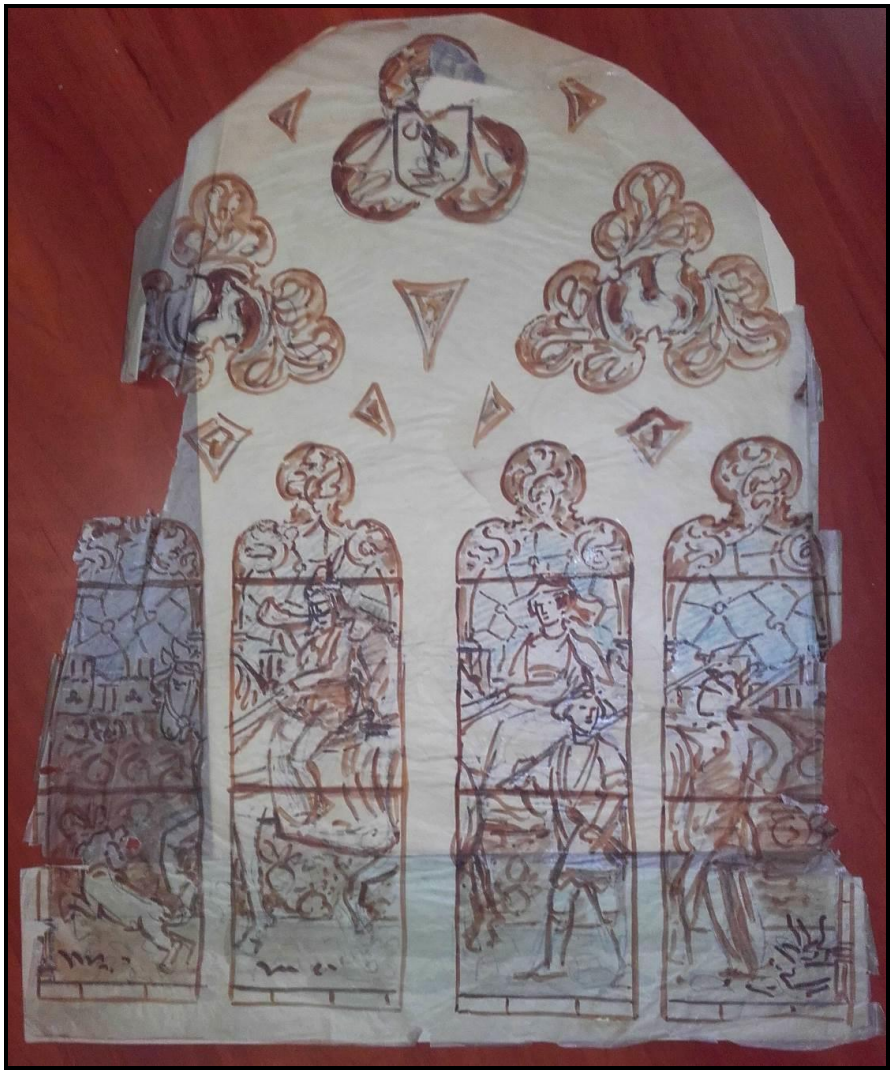

132.a-b. kép – Az 1922. évi restaurálásra Palka József és Zsellér Imre által beadott árajánlatok fejlécei

[174] A javítás Zsellér költségvetése szerint a <u>*Gótikus épület*</u> földszintjének Lovagtermében 8 ablak védővasainak és hiányzó üvegdarabjainak pótlására, mezők helyreigazítására – a Halászati osztályán egy ablak díszüvegezésének és ólmozásának javítására, ugyanitt a lépcsőházban egy tábla díszüvegezésének javítására, – az emeleti Vadászati osztályán a nagy ablak kapcsokkal megerősítésére, egy táblatörés javítására, öt darab üvegfestményű ablaknál hat nyitható szárny erősítésére és üvegpótlására, – a tó felőli részen 10 tábla díszüvegezés ólomkapcsokkal, védőrudakkal megerősítésére és 5 darab festett ablak tíz nyitható szárnyának hasonló erősítésére és pótlására terjedt ki. A *Román épületben* 3 ablak díszüvegezésének javítása és nyitható szárnyainak hiányzó vasakkal erősítése, első emeletén 4 ablak díszüvegezésének javítása és ólmozása szerepelt. Zsellér Imre a kiegészítő felmérés alapján, „a tüzetesebb átnézés során" az összegkereten belül maradva, a vadászati osztály erkélyes udvar felőli 5 címeres ablakának javítására is vállalkozott. MMgM MD TI. 10/1922. ikt. szám (alapszám), 225/1922. ikt. sz.

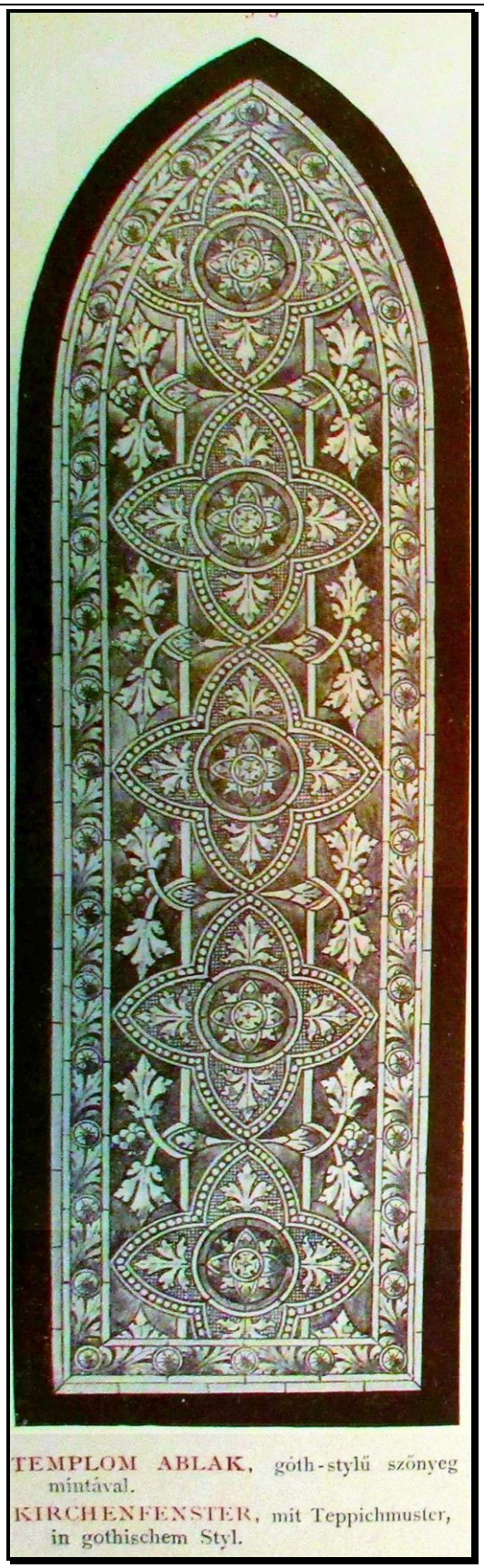
Ma a múzeumban sétálva főként a kisebb, sötétebb tónusú körablakok idézik meg az eredeti Róth-ablakok színvilágát. A rózsaablakon kívül – még a csütörtökhelyi kápolnában is – a szőnyegszerű, egyszárnyú II. és III. kategóriájú ablakok mintáit vették alapul. Teljesen azonos ornamentikus díszvilággal ezek közül az első szerepelt már Róthnak az Üvegfestészetek mintakönyvének V. oldalán is az 1. ábraként: „Templom-ablak góth-stylű szőnyegmintával" címen. A rózsaablak esetében, amely a késő gótikus dómépítészet egyik legszebb motívumát őrzi, a restaurálás hűen sikerült.[175]

133. kép – A Róth Miksa vázlatrajza a Hunyadi-korabeli vadászjelenet ablakáról[176]

[175] Mai állapotát lásd a tanulmány címlapján! A múzeum történetének „szájhagyománya" szerint (eddig ugyanis nem sikerült forrással vagy egyéb információval alátámasztani ezt a tényt) e nagy rózsaablak színes üvegelemeit a háborús időszak alatt kiemelték és elraktározták, az ablakot pedig bedeszkázták, belül pedig kiállítási elemekkel elépítették. Sajnos olyan fotókkal a háború utáni időből a gótikus épület emeletéről nem rendelkezünk, amelyek a rózsaablakot mutatnák.

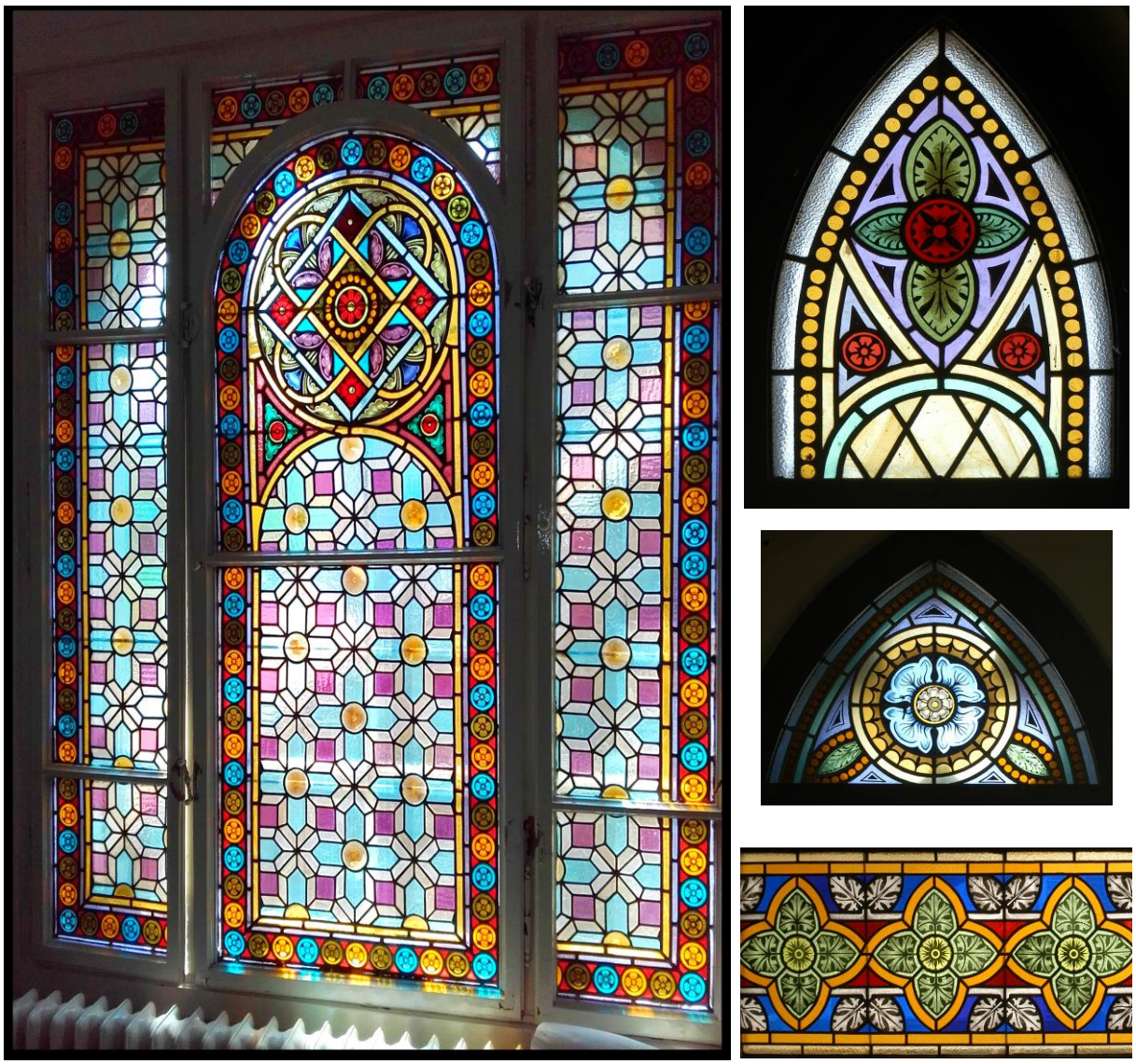
[176] Róth Miksa Emlékház. 99.881.1. lelt. szám. Köszönöm Fényi Tibornak, a Róth Múzeum igazgatójának a tervvázlatot!

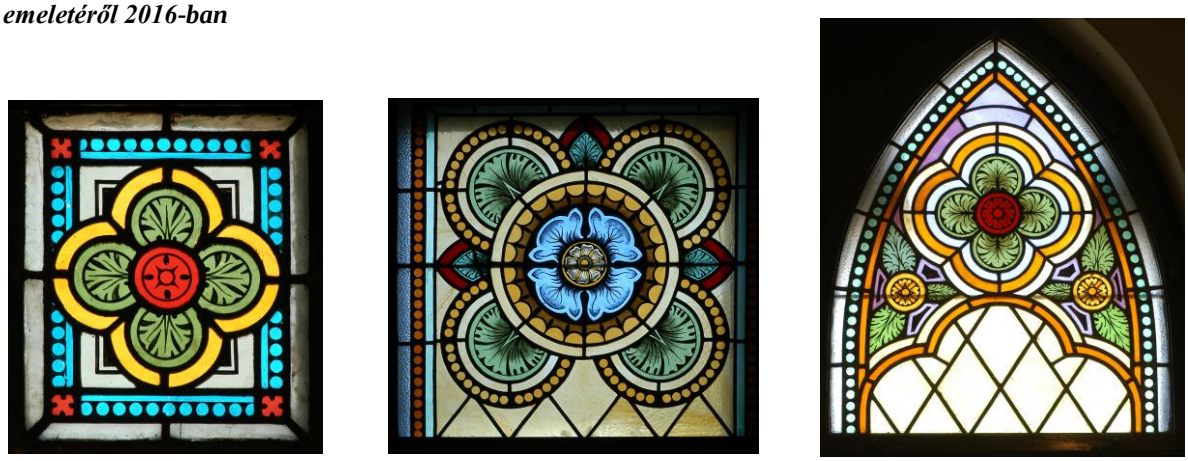
134. kép – RÓTH M. 1896 művéből a gótikus szőnyegmintás ablak

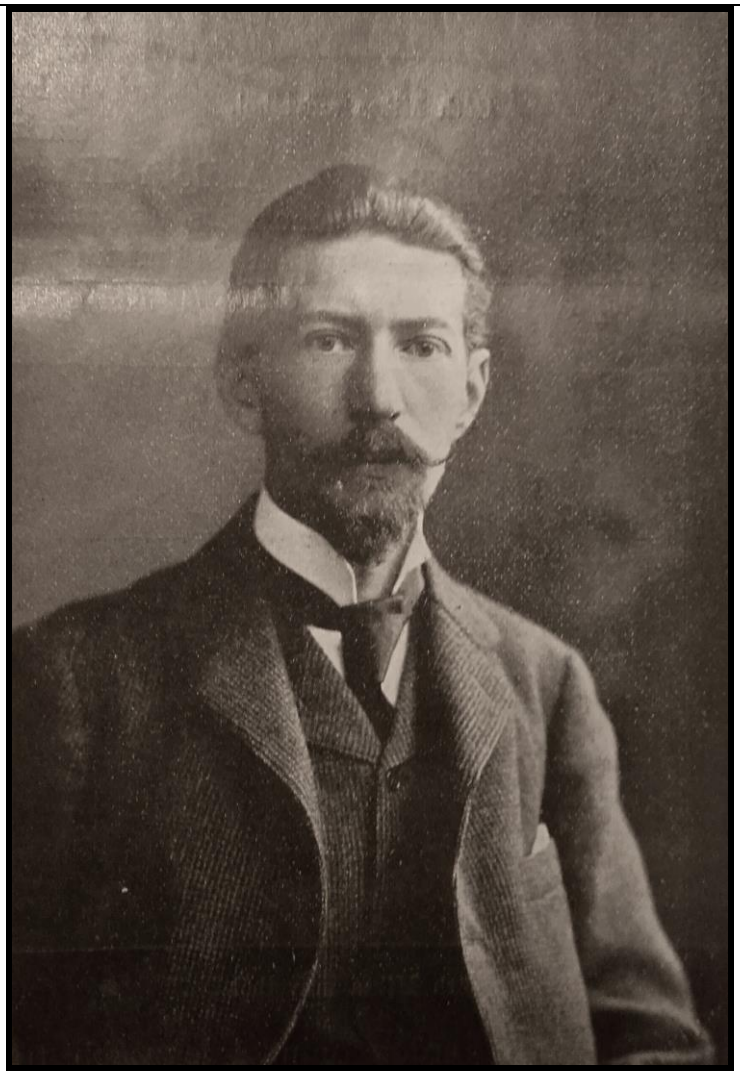
135. kép – A gótikus szárny mai színes ablakainak motívumai

136. kép – Színes ablak (rekonstrukció) az Összekötő épület emeletéről 2016-ban

137. kép – A gótikus szárny ma is látható színes ablakainak motívumai a Róth-féle ablakok utánérzetei

138. kép – Róth Miksa arcképe 1904 körül[177]

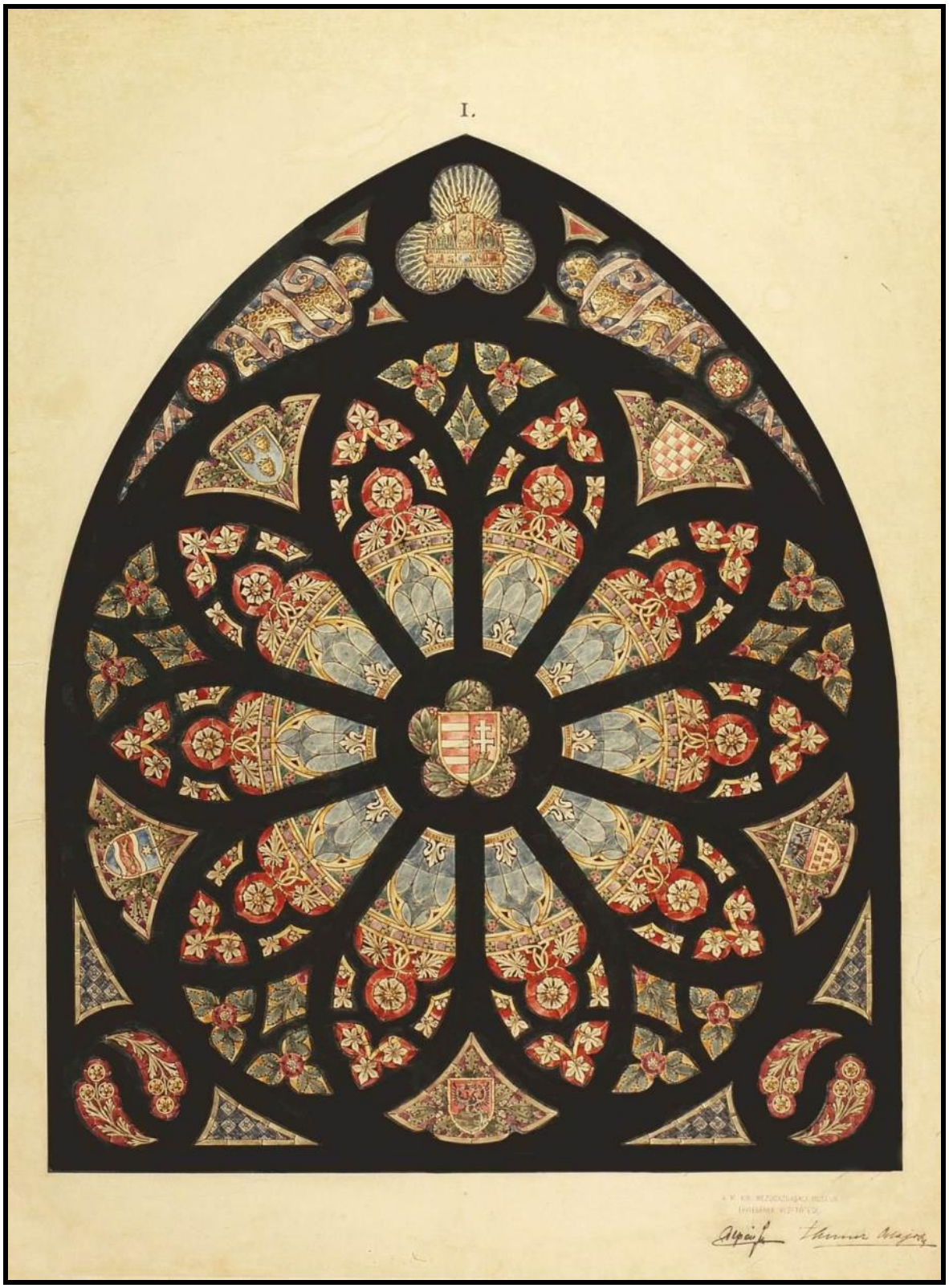

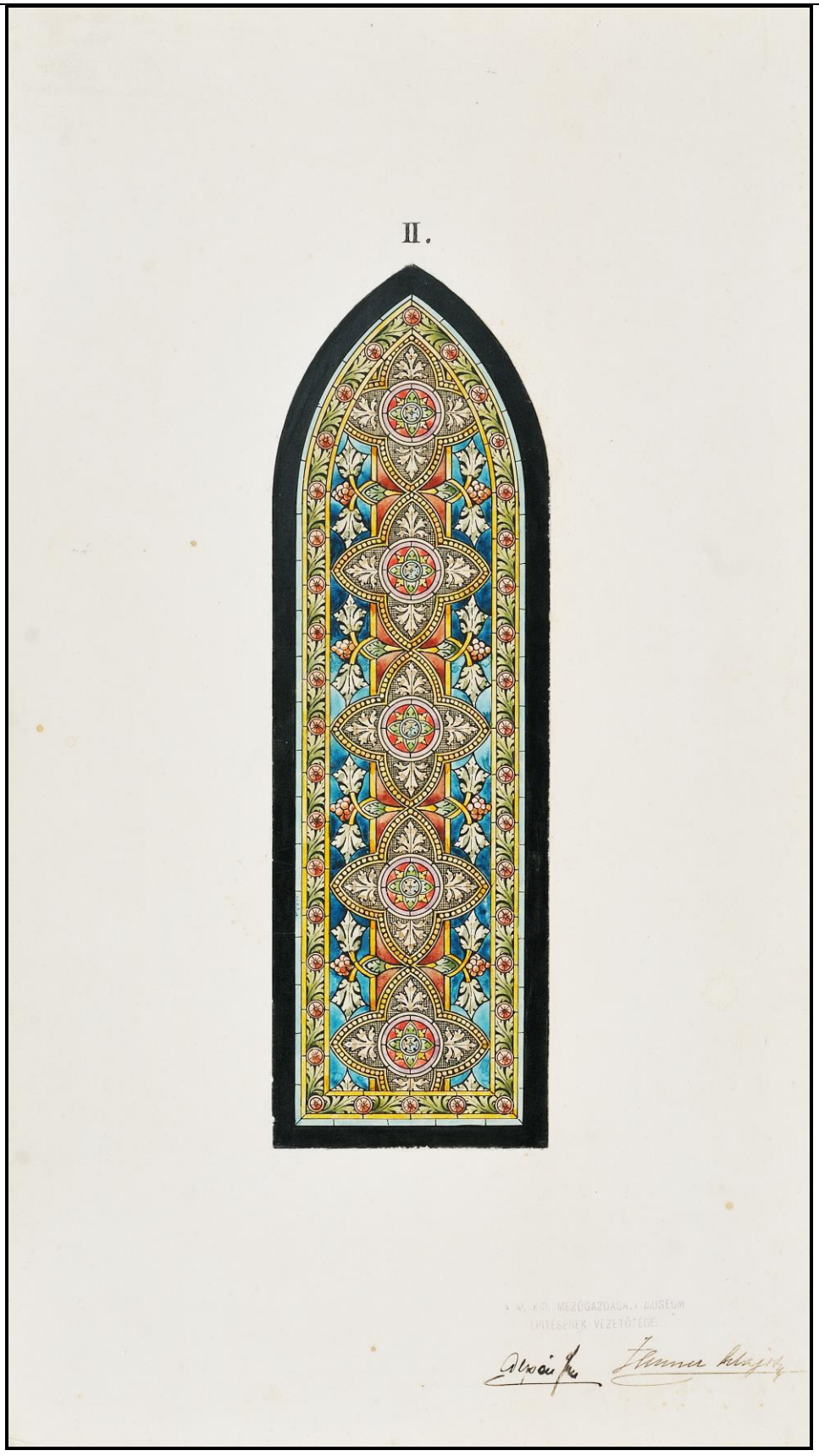
139. kép – Róth Miksa cégbélyegzője a Mezőgazdasági Múzeum tervkartonjain, illetve a Róth Miksa Emlékházban

[177] *Magyar Üveg- és Agyagújság* (főszerk. Zsolnay Miklós), IV. évf. 21 (92). szám 1904. november 1. 1. p.

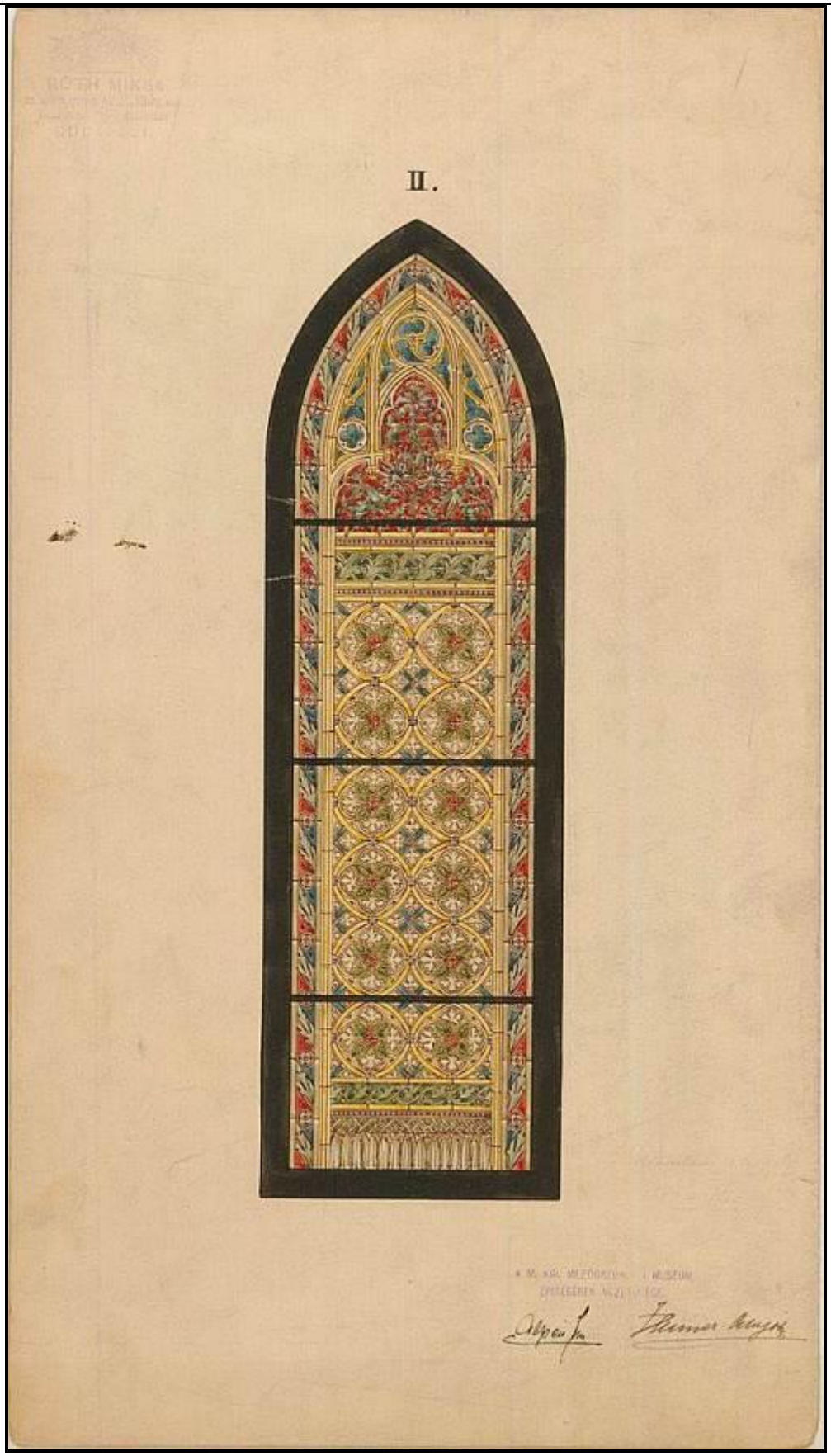
7.1.1. Róth Miksa tervkartonok a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Dokumentációs Gyűjteményében és a gótikus épületbe tervezett ablakairól

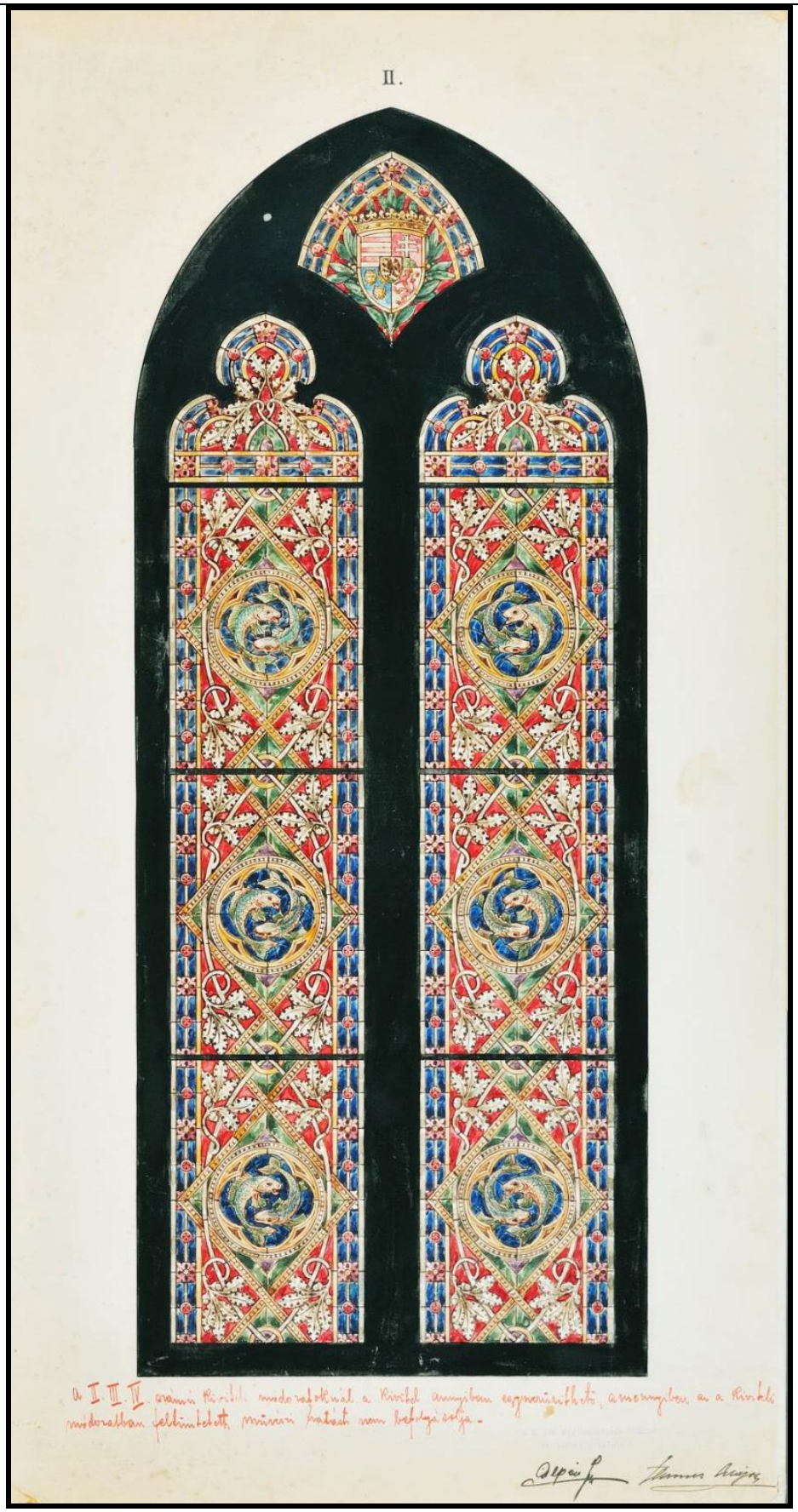
140. kép – Rózsaablak a gót épület lépcsőcsarnokának emeletén Magyarország és társult országainak címereivel I. gazdag üvegfestészeti kivitel (MMgMK. MD. T. 50.)

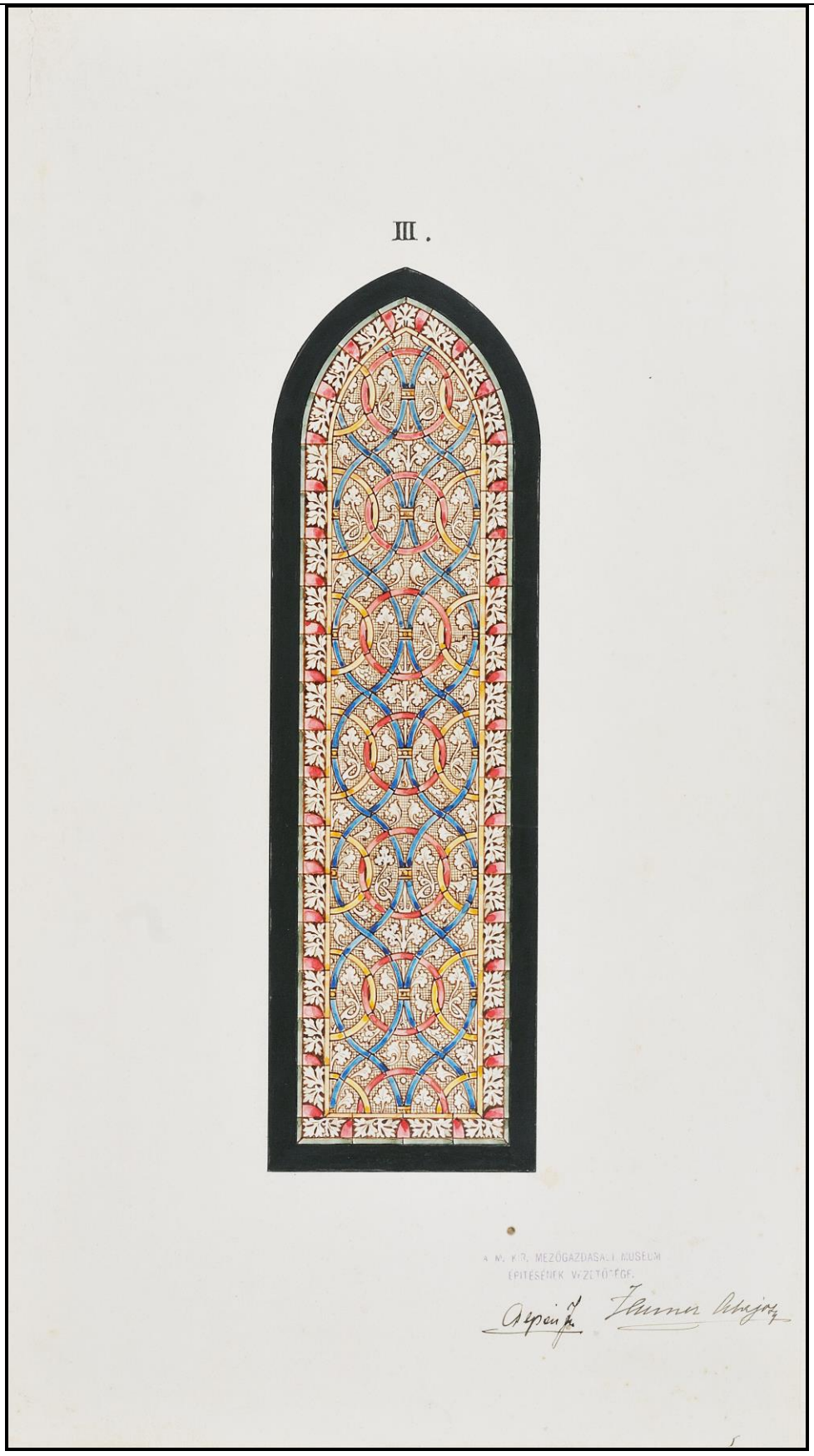
141. kép – Szőnyegmintás, II. díszes üvegfestészeti kivitelű ablak (MMgMK. MD. T. 44.)

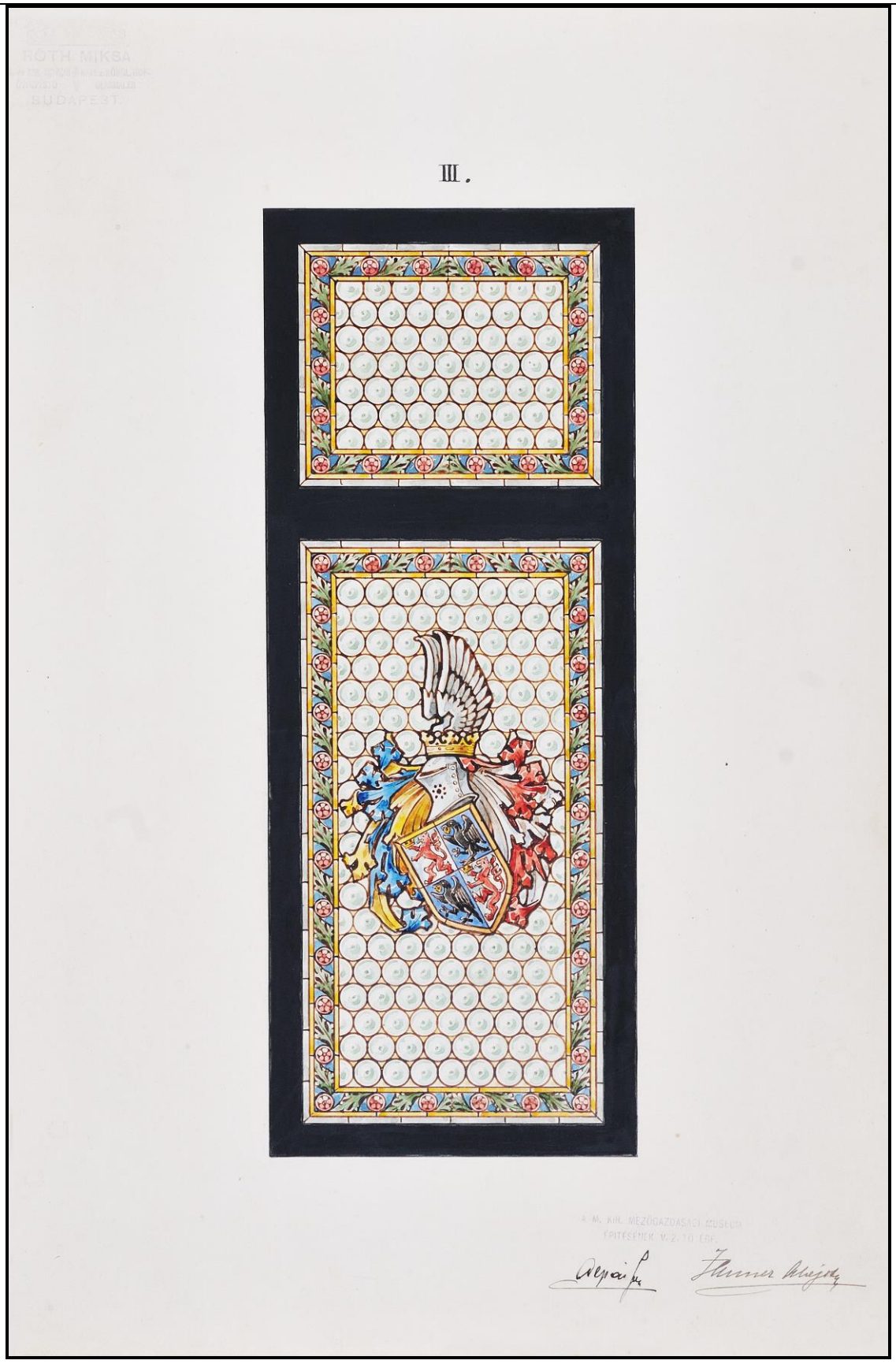
142. kép – Szőnyegmintás, II. díszes üvegfestészeti kivitelű ablak ((Az eredeti tervkarton az MMA – Magyar Építészeti Múzeum tulajdona.)

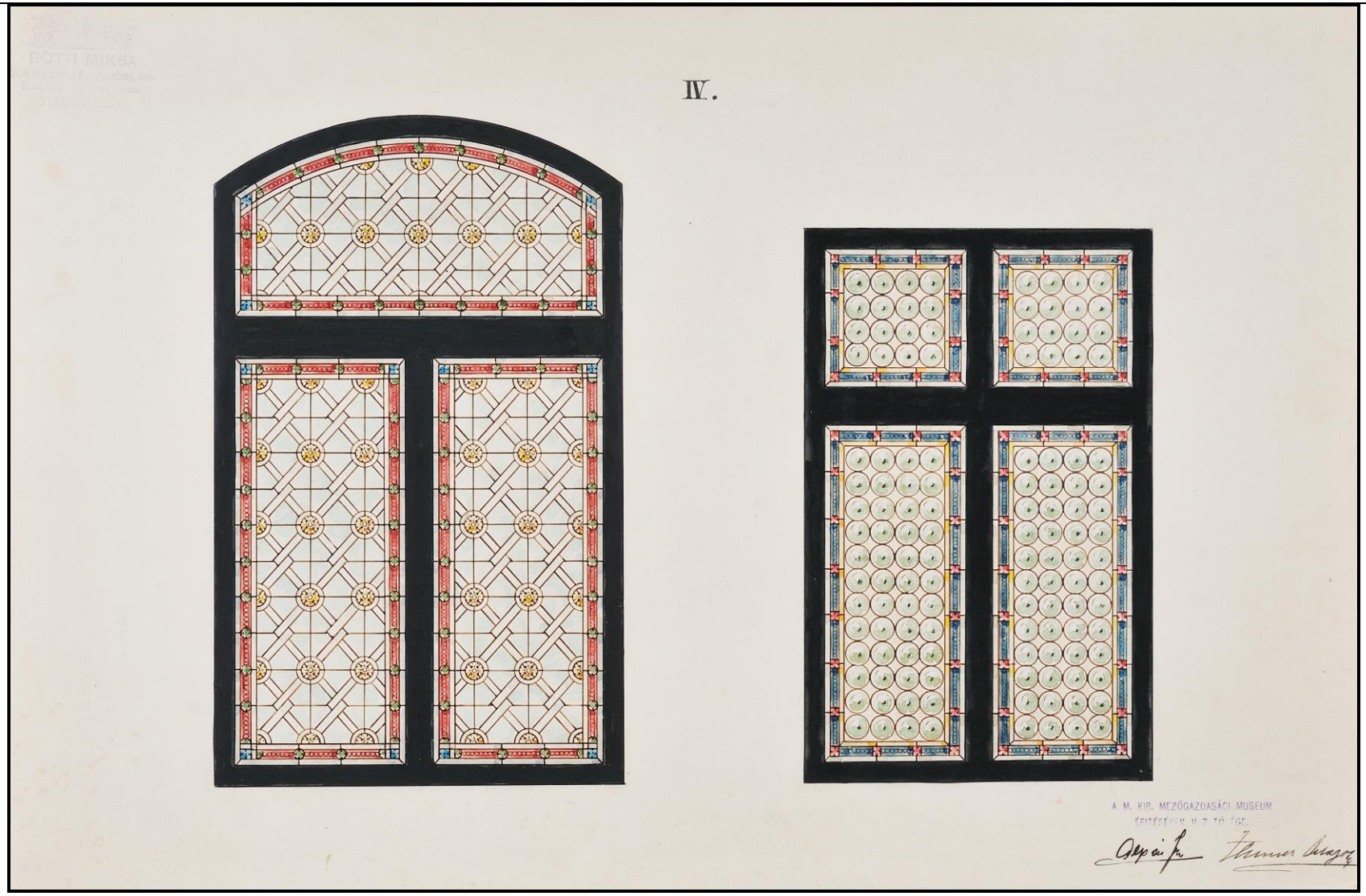
143. kép – Kétszárnyú, halmintás II. díszes üvegfestészeti kivitelű ablak (MMgMK. MD. T. 45.)

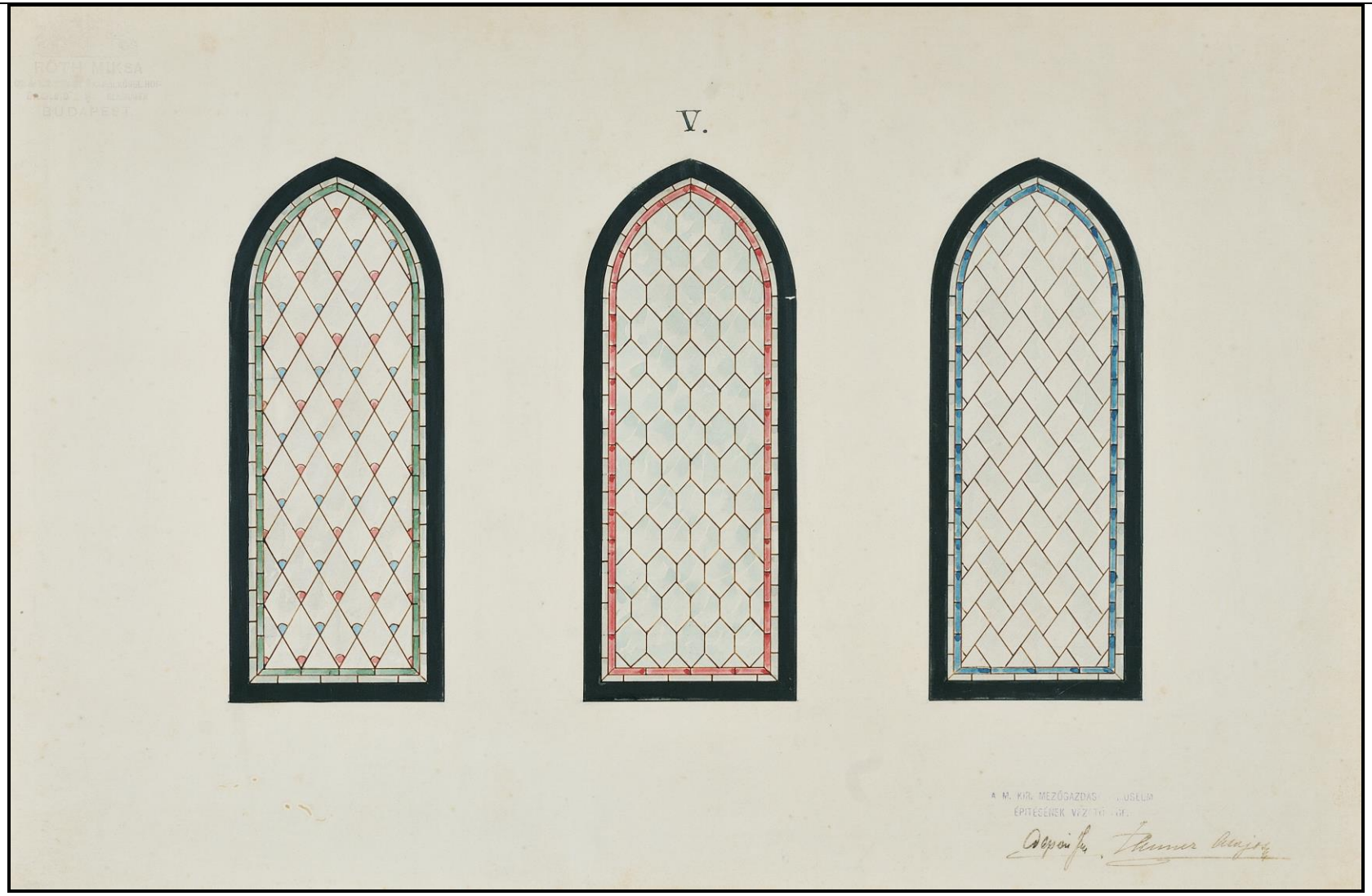
144. kép – Szőnyegmintás, III. üvegfestészeti kivitelű ablak (MMgMK. MD. T. 46.)

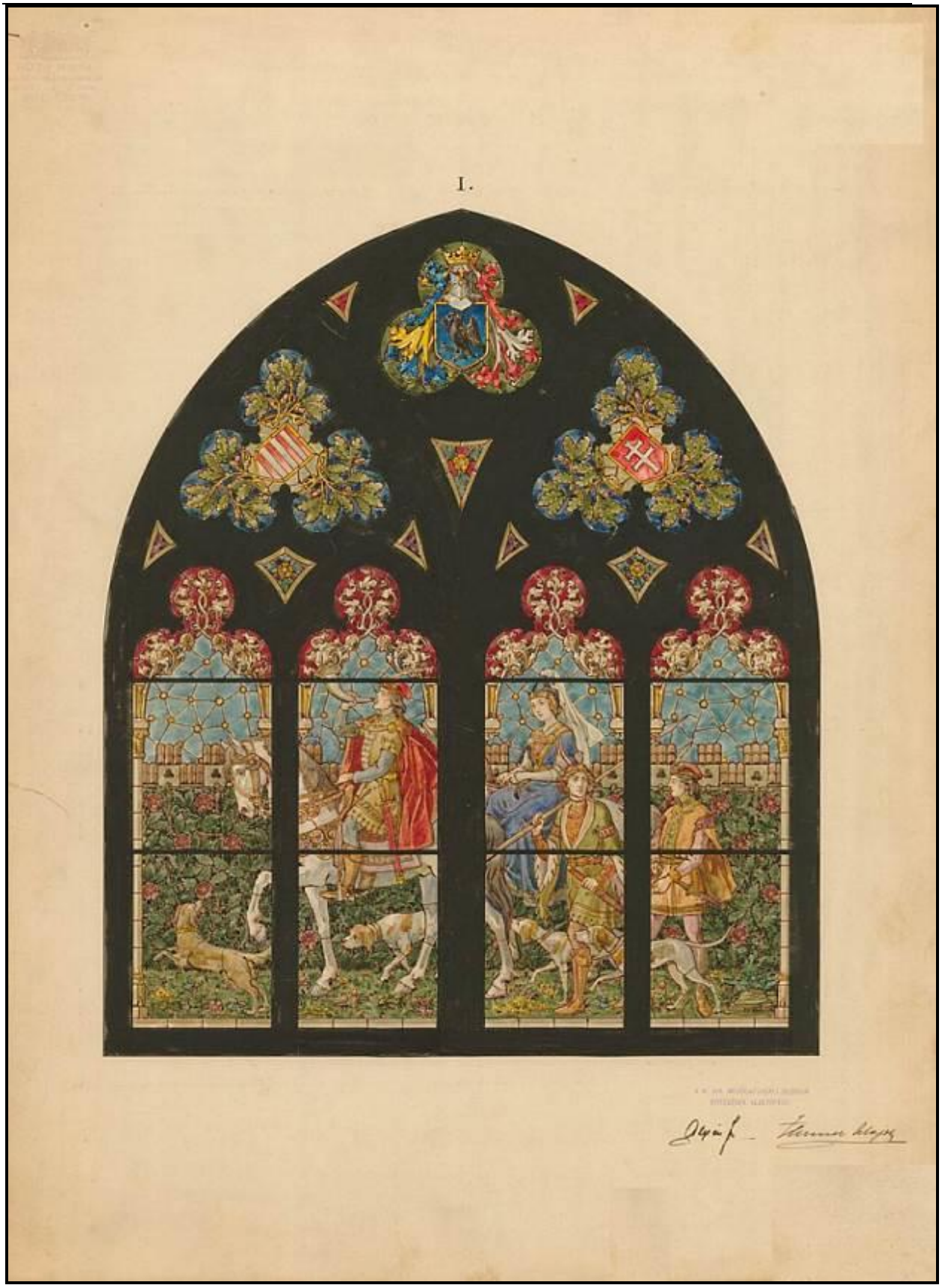
145. kép – A földszinti címeres, III. üvegfestészeti kivitelű ablak (MMgMK. MD. T. 47.)

146. kép – Ólomba foglalt, mozaik kivitelű ablakok, festett szegélyekkel (IV.) (MMgMK. MD. T. 48.)

147. kép – Ólomba foglalt színes kathedrál üvegezés (V.) (MMgMK. MD. T. 49

148. kép – A két pótlólag elkészített figurális ablak egyike, a Hunyadi udvar Mátyás loggiája alatt. I. Gazdagon díszített kategóriában. (Az eredeti tervkarton az MMA – Magyar Építészeti Múzeum tulajdona.)

149. kép – A két pótlólag elkészített figurális ablak egyike, a Hunyadi udvar Mátyás loggiája alatt. 1911 körüli külső látványa az 1908-ban felavatott Károlyi Sándor szobor (Stróbl Alajos műve) mögött.

150. kép – Az ablak tervezett helye az 1901. november 7-én elkészült Alpár által átfogóan meghatározott kőkiosztási terven (MMgMK. MD. T. 54.)

7. 2. Román épület (Jáki kápolna – kb. 1913-tól)

A máig hitelesen fennmaradt Róth ablakok az 1915-ben felszentelt Jáki kápolnát díszítik. A kápolna jobb hajójában az Árpád-házi magyar női szenteket ábrázoló Róth-féle ólmozott üvegablakok feliratai szerint: „Boldog Kinga, Árpádházi Bold[og] Ágnes, Magyarországi Szent Erzsébet [glóriájában a felirat] és Boldog Margit" attribútumaikkal együtt szerepelnek. (1943 és 1999 között mindnyájukat szentté avatták.) Ugyanitt látható a Pietrelcinai Szent Pio és Szent Maximilian Kolbe tiszteletére szentelt mellékoltár fölött egy dúsan díszített kis körablak is. Az oltár mögötti apszis három üvegablaka közül a középső a legdíszesebb. A lován ülő Szent László királyt (a kápolna védőszentjét) jeleníti meg, akit egy bő ruhás nő vagy apród térden állva köszönt. Mindegyiket Róth Miksa készítette, megtalálható rajtuk jellegzetes (ЯMR) monogramja. Alábbiakban a források alapján ezek történetét fejtjük ki.

A román épület múzeumi célra történő felhasználására több elképzelés is született, így már 1908. december 26-án Paikert Alajos a könyvtárépületként hasznosítandó kápolna berendezését terjesztette elő, melyben még az olvasóasztalok és az elhelyezendő könyvszekrények helyét is megjelölte.[178] A használatbavétel elmaradt. Még 1909-ben is Saárossy Kapeller Ferenc felterjesztésében – melyben jelezte, hogy a berendezési munkálatokra 1908. és 1909. évi költségvetésben összesen 50.000 koronát biztosított a miniszteriális szaktárca, 1910-re pedig még 30.000 koronát pótlólag előirányozni kért – arról írt, hogy „a könyvtár anyagai ezidőszerint a múzeum több kis helyiségében rendezetlen állapotban" szétszórva vannak.[179]

A könyvtárrá alakítás azonban húzódott, és Saárossy Kapeller Ferenc[180] 1910. december 31-én lejárt igazgatói megbízása után Radisics Györgyöt[181] nevezték ki 1911. január 1-től a múzeum élére, aki rögtön működése elején kezdeményezte, hogy az eddigi román épülettel kapcsolatos elképzeléseken módosítsanak, illetve a múzeum belső berendezésére vonatkozóan átfogó tervet adott be Pro memoria címen. Ebben a Jáki kápolnáról így írt:

„Méltóztassék eltekinteni azon tervbe vett szándéktól, hogy a jaáki egyház templomát kis mértékű másolatban feltüntető kápolna, mely a román stylű csoport főépületét képezi,

[178] MMgMK. MD. TI. 1014/1908. ikt. szám. – 970/545. lelt. szám.
[179] MMgMK. MD. TI. 1537/143. lelt. szám.
[180] Saárossy-Kapeller Ferenc (Kassa, 1850. szept. 19. – Budapest, 1918. nov. 24.), méhészeti szakíró, a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum igazgatója. Jogi tanulmányait Kassán végezte 1871–1873-ban, utána 1873–1874-ben a magyaróvári gazdasági akadémián tanult. Hosszabb külföldi tanulmányút után 1876-tól a pénzügyminisztériumban, 1879-től a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumban fogalmazó, majd 1902-től miniszteri osztálytanácsos. 1904-től 1910-ig a Mezőgazdasági Múzeum igazgatója. Nagy érdemeket szerzett a gödöllői állami méhészeti gazdaság megszervezésében. – Főbb művei: A méhészet múltjáról és jelenéről, különös tekintettel hazánkra (Bp., 1902); A méhészetről szóló törvényjavaslat (Bp., 1902) (MÉL) 1904. január 1-től volt a múzeum igazgatója. Egészségének megromlása miatt kérte nyugdíjazását és 1910. december 31-én nyugalomba vonult.
[181] Radisics György (Temesvár, 1859. március 26. – Budapest, 1931. november 27.) miniszteri tanácsos, 1911. január 1-től 1918. december 31-ig a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum igazgatója volt. Lásd II. rész 124. lábjegyzet!

könyvtárrá alakíttassék át, illetve rendeztessék be. Először, mert a Saárossy Kapeller tanácsos úr lakását képező helyiség nemcsak jelenlegi könyvtárunk befogadására bőségesen elegendő, s a további gyarapodásnak is helyet biztosít, és olvasó helyiséget is nyújt, hanem mert az úgynevezett jaáki templom teljesen alkalmatlan arra, hogy könyvtárrá rendeztessék be. […] építészeti stylusából kifolyólag lőrésszerű ablakokkal lévén ellátva, olvasásra használhatatlanul sötét, ennélfogva a költséges világítás és […] a templom magasságára való tekintettel a fűtés is számottevő kiadást okozna. […] Végre adassék át az úgynevezett jaáki templom egyedül lehetséges hivatásának, azaz szenteltessék fel templommá. Ezen utolsó javaslatom támogatására azt hozom fel, hogy egy templomi épület természetszerűleg csak templomi célokra szolgálhat. […] De egy közszükséglet nyerne kielégítést javaslatom elfogadása esetén, mert a városliget úgy télen, főként pedig nyáron nagy számú család által van lakva, holott pedig a legközelebbi templomok egyike a távoli Hermina kápolna, a másik két templom pedig a nem kevésbé távoli VI. és VII. kerületi templomok."[182]

A román épület „bebútorozására", belső berendezésre Györgyi Dénes[183] és Kosch Károly[184] neve először Alpár Ignác határozott javaslata alapján merült fel,[185] majd 1910 végén úgy kapták a megbízást (még Saárossy Kapeller Ferenc elképzelése szerint, 1910. november 22-én velük megkötött szerződéssel),[186] hogy a Jáki kápolnát könyvtárrá kell alakítani, de már erre válaszul, 1911. június 9-én kelt levelükben kifejtették ezzel kapcsolatos aggályaikat. „A román épület könyvtár céljára átengedett templomában a múzeumnak jelenleg 18.000 kötetet képező könyvállományát elhelyezni lehetetlenség, mivel a könyvszekrények elhelyezésére alkalmas felület oly kevésnek bizonyult", hogy az egész boltváll magasságáig felépített szekrényekben is ennek az állománynak maximum a fele fér el, olvasóknak szükséges férőhely pedig csak 18 fő számára alakítható ki.[187] Györgyi Dénes és Kós Károly előterjesztése a román épület egyéb berendezéseit is érintette, melyeknek tervezése és kialakítása folyamatosan történt.

A Jáki kápolna használatba vételével kapcsolatosan 1913-ban lendültek meg az események, mert ekkor Várady Lipót[188] győri püspök, mint a Szent László Társulat egyházi elnöke – a már korábban a múzeum vezetésével folytatott levelezések eredményeképpen – teljes vállszélességgel a templom felszentelése mellé állt és felterjesztést írt 1913. május 23-án Serényi Béla gróf földművelésügyi miniszternek,[189] hogy mielőtt a hercegprímáshoz támogatásért folyamodna, az ő beleegyezését kérje. A templom felszenteléséhez szükséges belső berendezést illetően Alpár Ignáccal is kapcsolatba léptek, hogy támogassa az ügyet. Amint írta Várady győri püspök 1913. május 24-i levelében: „Jelenleg az a bizonyos cikk

[182] MMgMK. MD. TI. – 969/23. lelt. szám.
[183] Györgyi Dénes (Budapest, 1886. április 25. – Balatonalmádi, 1961. november 22.), magyar építész, a Györgyi-Giergl művészcsalád tagja. Az Iparművészeti Főiskola rektora 1943-ban. Életéről részletesen lásd MŰVÉSZGENERÁCIÓK honlapot és online adatbázist.http://www.giergl.hu/index.php?eid=0d55335dc3f4d2f5
[184] Kós Károly (eredetileg *Kosch*) (Temesvár, 1883. december 16. – Kolozsvár, 1977. augusztus 25.) magyar építész, író, grafikus, könyvtervező, szerkesztő, könyvkiadó, tanár, politikus. Életéről bővebben lásd HEGEDŰS G. 1995.; ARTPORTÁL – Papp Gábor – online adatbázis http://artportal.hu/lexikon/muveszek/kos-karoly-143
[185] MMgMK. MD. TI. 1006/1909. ikt. szám.
[186] MMgMK. MD. TI. 1537/137. lelt. szám.
[187] MMgMK. MD. TI. 1537/130. lelt. szám.
[188] Várady Lipót Árpád (Temesvár, 1865. június 18. – Kalocsa, 1923. február 18.) római katolikus püspök, kalocsai érsek, teológiai doktor, egyházi író. 1911-től győri püspök, majd 1916-tól kalocsai érsek.
[189] MMgMK. MD. TI. 358/1913. ikt. szám. – 1564/14. lelt. szám.

volna kívánatos a Pester Lloydban, amire felkérem méltóságodat, kezeskednék a jó Alpár úrból kiszorítani." Ugyanitt említette, hogy kedvező esetben „megmutatnék egy oltárt, mely azonnal rendelkezésre állna".[190] Akadályt képezett az a tény, hogy a fővárossal még 1902-ben megkötött használatbavételi engedély a múzeum területének gyakorlatilag ingyenes átengedése fejében olyan kikötéssel élt, hogy az épületeket csak múzeumi célra szabad felhasználni.

Ennek az akadálynak az elhárítását Kollányi Ferenc[191] 1911-től már nagyváradi kanonok, sajtóban közzétett támogató írásai és tárgyalásai is segítették. Végül 1913. május 26-án Csernoch János hercegprímás, esztergomi érsek[192] pártfogását is elnyerték, aki szintén írt egy támogató levelet Serényi Béla miniszterhez, melyben a következőket írta: „Kérem Excellenciádat, hogy a budapesti hívek lelki szükségleteinek kiegészítését czélzó és a jáki kápolna értékét csak emelő tervhez kegyesen hozzájárulni méltóztassék. A belső berendezésnél figyelemmel volnánk a stílszerűségre és a művészeti szempontokra."[193] A főváros közgyűlése előtt pártolólag tett előterjesztést dr. Wildner tanácsos, s ezzel a korábbi szerződésben rögzített akadály is elhárult.

11. Rendes tárgyak.

2. napirendi pont

Tanácsi előterjesztés a mezőgazdasági múzeum épületcsoportjához tartozó jáki templomban istentisztelet tarthatása ügyében érkezett földmívelésügyi miniszteri leiratra. (Előadó: dr. *Wildner* tanácsnok.) 105.681/1913—XIV. szám.

A m. kir. földmívelésügyi miniszter 105.681/1913. szám alatt érkezett leiratában közli, hogy kilátásba helyezte a Mezőgazdasági Múzeum épületcsoportjához tartozó jáki kápolna istentisztelet céljaira való igénybevételének engedélyezését bizonyos, a Mezőgazdasági Múzeum érdekeit teljesen biztosító feltételek mellett s megkereste a főváros tanácsát aziránt, hogy az ebben a kérdésben elfoglalt álláspontját vele közölje. A Mezőgazdasági Múzeum ugyanis fővárosi tulajdont képező telken épült, s a Budapest székesfőváros közönsége és a magyar királyi kincstár közt 1902. év október 30-án kötött használati szerződés második pontja szerint a telek, valamint a rajta emelendő épület kizárólag a Múzeum, vagy hasonló természetű kiállítások céljaira használható és még a székesfőváros s a m. kir.

[190] MMgMK. MD. TI. 1543/53. lelt. szám.

[191] Kollányi Ferenc (Szentpéter, 1863. április 29. – Budapest, 1933. május 1.) 1885-ben szentelték pappá. 1893-ban és 1897-ben a Magyar Történeti Intézet tagjaként Rómában és más olasz városokban végzett történeti kutatásokat. 1885-től Rimócon, 1887-től Ipolyságon, 1888-tól Esztergomban volt segédlelkész. 1893–1906 között a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának őreként, 1902-től igazgató őreként dolgozott. 1906-ban a hiteleshelyek levéltárainak országos főfelügyelőjévé nevezték ki. 1911-től a Magyar Nemzeti Múzeum tiszteletbeli osztályigazgatója. 1902-től jáki apát, 1907-től pápai prelátus, 1911-től nagyváradi kanonok. Tudományos munkássága ekkor félbeszakadt, ezután a káptalan gazdasági ügyeivel foglalkozott. 1902–1911-ben a Magyar Könyvszemle szerkesztését látta el. A trianoni békeszerződés után visszatért Budapestre, továbbra is a magyar területen maradt káptalani birtokok kezelésének gondjaival foglalkozott. Fő kutatási területét a magyar egyháztörténet jelentette. A Szent István Akadémia 1916-ban emelte rendes tagjai közé. (MÉL és MÚLT-KOR történelmi portál 2009. máj. 25. http://mult-kor.hu/20090525_kollanyi_ferenc)

[192] Csernoch János (Ján Černoch/Jan Czernoch; Szakolca, 1852. június 18. – Esztergom, 1927. július 25.) esztergomi érsek, bíboros–hercegprímás..Életéről lásd LEPOLD A. 1963

[193] Magyarország hercegprímása 3589/1913. ikt. szám. MMgMK. MD. TI. 358/1913. ikt. szám. – 1564/14. lelt. szám.

kormány előzetes együttes beleegyezésével is csupán más muzeális vagy tudományos rendeltetés adható neki és ellenkező esetben a telek a rajta emelt épülettel egyetemben visszaszáll, illetőleg rászáll a fővárosra. Tehát a kápolna csak abban az esetben volna igénybevehető istentiszteleti célokra, ha a főváros ennek a telekkönyvi korlátozásnak megfelelő módosításához hozzájárulna. A kérelem teljesítését *a tanácsi XIV. (szociálpolitikai és közművelődési) ügyosztály* a következő okokból ajánlja: a kérdéses telekkönyvi korlátozásnál a főváros csak olyan irányban akart magának biztosítékot szerezni, hogy a telek s a rajta emelt épület üzleti célokra nem fog használtatni; tehát a múzeum épületéhez tartozó jáki kápolnának istentiszteletekre való igénybevétele a kikötés valódi intencióját nem sérti, s így a kérelem ettől a kikötéstől függetlenül ítélhető meg; már most három szempontból is méltányos a kérelem teljesítése, még pedig a környékbeli lakosság ilyen irányú lelki szükségletének kielégítése céljából, továbbá, mert a múzeum közönsége javarészben vidéki gazdálkodókból tevődik össze, kik leginkább vasárnap délelőtt érnek rá a múzeum tanulmányozására és végül azért, hogy az istentisztelet tartása által a kápolna művészeti szépsége jótékony hatást gyakoroljon a közönségnek egy olyan rétegére is, melyet a kápolna művészeti értéke egymagában még nem buzdítana a kápolna látogatására; de ezeknek az érveknek figyelembevételével is, csak bizonyos kikötések mellett oldható fel a telekkönyvi korlátozás alól. Ezek a kikötések a tanácsi XIV. ügyosztály javaslata szerint a következők:

1. A kápolna belső felszerelésének s az ott tartandó egyházi szolgálatnak költségei semmilyen részben nem háramolhatnak a fővárosra. (Ez a kikötés annál is inkább indokoltabb, mert Csernoch János hercegprímásnak a fővároshoz intézett, 99.073/913. sz. a. érkezett átirata szerint úgy a berendezésnek, mint az egyházi szolgálatnak költségeit a Szent László Társaság magára vállalja.)

2. A jaki kápolna hű másolatban mutatja be a románstilű magyar építőművészet legkiválóbb alkotását, tehát a kápolna épületének sem külső, sem belső részleteiben átalakítások nem végeztethetők, mert különben károsodnék a kápolna művészettörténeti hitelessége.

3. A tanács fenntartja magának, hogy a kápolna belső berendezéseinek kifogástalan stilszerüségét szakközegeivel felülvizsgálhassa, amennyiben ezt a felülvizsgálatot a múzeumok és könyvtárak országos felügyelősége, vagy pedig a műemlékek országos bizottsága saját hatáskörében nem végzi el.

A *tanács* a tan. XIV. ügyosztály előterjesztését magáévá téve, a földmívelésügyi miniszter leiratát azzal a javaslattal terjeszti a közgyűlés elé, hogy a kérdéses telekkönyvi kikötés feloldásához az imént részletezett feltételek elfogadása esetére hozzájárulni méltóztassék.[194]

A közgyűlés 1913. szeptember 24-i ülésén 1664. közgy. szám alatt hozott határozat szerint a közgyűlés a 86.271/913. sz. leiratra való hivatkozással, a m. kir. földmívelésügyi miniszterhez – az előbbi kitételek változatlan szövegével – terjeszti fel.[195]

[194] *Fővárosi Közlöny*, 1913, 24. évf. 64. szám, 1913. szeptember 19. 2312. p.

[195] Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei 1913. Bp. szfőv. Házinyomdája. 19. 1913. szeptember 24. rendes közgyűlés jegyzőkönyve 1664. 610.p.; Megküldve a múzeumnak: MMgMK. MD. TI. 622/1913. ikt. szám. – 1564/14. lelt. szám.

Így a Földművelésügyi Minisztérium 1913. december 29-én, 113.051. szám alatt kelt, a Szent László Társulathoz szóló levelében „készséggel" hozzájárult, hogy „amennyiben a társulat megfelelően gondoskodik az isteni tiszteletek beállításáról és ellátásáról" a múzeumhoz tartozó Jáki kápolnát e célra átengedi.[196] Radisics György igazgató 1914. március 1-jén kiadott levelében Alpár Ignác személyét ajánlotta a templom berendezésének stílszerű felülvizsgáltatására mind a minisztérium, mind a székesfőváros számára.[197]

A szponzorok személyét illetően több arisztokratát igyekeztek meggyőzni az adakozásra, így Várady győri püspök 1913. január 22-i levelében említette,[198] hogy miután még 4000 koronára van szükség Radisics György, „a jó Széchenyi Bélát"[199] „ösztönözze", ő pedig Pálffy Geraldin[200] grófnét igyekszik felkérni.

Várady Lipót püspök 1914. március hó 5-én értesítette Radisics Györgyöt, hogy Alpár Ignácot nem érte el, de Fieber urat[201] értesítette, hogy vegye fel vele a kapcsolatot.

[196] MMgMK. MD. TI. 40/1914. ikt. szám. – 1564/14. lelt. szám.
[197] MMgMK. MD. TI. 108/1914. ikt. szám. – 1564/14. lelt. szám.
[198] MMgMK. MD. TI. 1543/54. lelt. szám.
[199] Széchenyi Béla, gróf (1837–1918), földrajzi és geológiai kutató, az MTA tagja (t., 1880, ig. 1883). István fia. Tanulmányait Berlinben és Bonnban végezte. 1855–1857-ben Angliában, Franciaországban és Itáliában utazott, 1858-ban Zichy Jenővel a Balkánon és a görög partokon járt, 1862-ben Károlyi Gyulával az USA-ban és Kanadában. 1865–1870 között négy ízben volt Afrikában oroszlánvadászaton. 1874-ben ásatásokat kezdett a Fertő tó medrében és a kőkori leleteket Suess Ede osztrák paleontológus segítségével le is írta. 1877. novemberben indult el nagyszabású ázsiai expedíciójára magyar szaktudósok – Lóczy Lajos geológus és Bálint Gábor nyelvész -, valamint Kreimer Gusztáv topográfus társaságában. 1878. februárban Szikkim, Bhutan és Tibet határáig jutottak, majd Közép-Jáva vulkanikus vidékeit tanulmányozták. 1879 decemberében 1500 km-t tettek meg a Jangcekiangon Hankouig és innen 14 hónapos utazással az Irrawaddy síkságig. Földrajzi és geológiai szempontból legértékesebb volt a Tibeti-fennsíkot három oldalról szegélyező hegyláncok felderítése. Az utazás eredményeit, útinaplóját, Kreimer térképeit, Lóczy gyűjtött anyagának és megfigyeléseinek kincsesházát ~ saját költségén adta ki. Széchenyi expedíciójának eredményei alapján fedezte fel később Sven Hedin a Transzhimalája hegyvonulatát. A tudományos anyag feldolgozása 20 hazai és külföldi tudós segítségével csak 1900-ban fejeződött be. 1901-től koronaőr, 1904-től a Földrajzi Társaság tiszteleti tagja volt. (MÉL)
[200] Gróf Pálffy Pálné, szül. Károlyi Geraldine (1836–1915), Károlyi Ede és Károlyi Sándor testvére. Pálffy Pál, császári királyi kamarás, 1855-ben vette feleségül. Az 1866-tól özvegy Pálffy Geraldin grófné kezdte el 1897-ben a Katolikus Munkásnők Védőegyesület megalakítását (ez az egyesület 1898-ban a Katholikus Nővédő Egyesület, 1906-ban az Országos Katholikus Nővédő Egyesület nevet vette fel.).
[201] Fieber Henrik (1873-1920). Felszentelt katolikus papként a vallási és a műemléki értékek, örökség megőrzése és gyarapítása terén alkotott maradandót, arra törekedve, hogy az egyházi épületeket művészi értékű alkotások ékesítsék. 1910-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, művészeti ügyek osztályára kérték fel egyházművészeti előadónak, ahol 1911-ben kezdte szervezni az „Országos Katholikus Egyházművészeti Tanács"-ot, elsősorban annak keretében fejtette ki tevékenységét. Budapesten született. Középiskoláit Budapesten, Esztergomban és Nagyszombaton végezte, majd a nagyszombati érseki szeminárium hallgatójaként a bécsi Pazmaneumba került. Az itt megkezdett művészeti tanulmányait Budapesten és Rómában folytatta. Pappá szentelését követően 1896-tól Zselizen látta el a kápláni teendőket. 1902-ben kinevezték a budapesti Szent Imre kollégium prefektusává. Ekkor kezdte meg írói tevékenységét és rendezte meg Budapesten az első hazai egyházművészeti kiállítást. Látogatta Európa jelentősebb múzeumait és a képző- és iparművészet elismert szakértőjévé vált. Igyekezett művészetre nevelni az embereket és az ifjú papságot, a művészet pártolására ösztönözni a tehetősebb főpapokat. Tanári állást vállalt az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskolában. Az egyházművészeti szakosztály vezetőjeként oktatta a fiatal művésznövendékeket az egyházművészeti kérdésekre. Az 1913-1914-es tanévben, az ő programja alapján készült Körösfői-Kriesch Aladár terveket követve festették ki az iskola növendékei a zebegényi templomot. Népszerű előadásokat tartott a Szabad Lyceumban. Az Országos Katholikus Egyházművészeti Tanácsbeli beosztásának köszönhetően számos rangos művész kaphatott egyházművészeti megbízást. Neki köszönhetően készülhettek el többek között a temesvári Püspöki Szeminárium falfestményei (Körösfői-Kriesch Aladár) és Lipótmezőn a Magyar Királyi Állami Elme- és Ideggyógyintézet kápolnájának ablakai (Nagy Sándor–Róth Miksa). ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Egyesület honlapja – Pantheon http://www.icomos.hu/fiber-henrik/

Ugyanakkor aggályosan írt arról a tényről, hogy Fieber szakvéleménye szerint az oltár elkészítésére legalább 3 hónap szükséges.[202]

A Jáki kápolna 1915-ig, a felszentelésig tartó, előrehaladó iktatási rendszerben 1913-tól iratokat tartalmazó, 292/1915. alapszámú iratkötegének elején ceruzás feljegyzés található az üvegablakokra vonatkozóan:[203] „Közép nagy ablak; bal oldal – Alpár: Szent Gellért; Jobboldali – ?: Szent Imre (fölötte apróbb betűkkel Lipthay); Kisebb jobb oldal – Gróf Bolza: Szt. Kinga." Tehát ebből arra következtethetünk, hogy a tervezett felszenteléshez szükséges díszesebb kivitel (a Gál Lajos-féle üvegablakok lecserélése) 1915-ben kezdődött el, ekkor keresték meg Róth Miksát az ablakok díszüvegezése ügyében. Az iratkötegben megtalálható egy feljegyzés (a felszentelés napján – feltehetően az ünnepi beszédben megemlítendő nevek miatt) az adományozók felsorolásával.

„Jaáki kápolna színes ablakainak adományozói:
Oldalablakok:
1.) Radisics György
2.) Charman közjegyző
3.) Hampl [Hampel] Antal áll. tiszt.
4.) gróf Bolza
Baloldali mellékoltár felett:
Radisics Györgyné
Középső nagy Szt. László:
gróf Károlyi László
1915. augusztus 8. reggel"[204]

Az augusztus 8-i felszentelést megelőzően több adományozó is emelte a templom fényét, így a Rötzer Ferencnéhez szóló köszönetnyilvánításból tudjuk, hogy az örökmécsesre szükséges összeget ő nyújtotta.[205] Illetve Várady Lipót győri püspök is sokat tett az oltár megfelelő kialakításáért.

Az augusztus 8-i felszentelés előkészítése sűrű levelezéssel történt. Már július 14-én Várady Lipót Árpád győri püspökkel több levélváltás történt arról, hogy a megjelenő kb. 200 fő előkelőség számára állófogadást is rendezzenek (sör, a mintapincéből bor és 200 szendvics szervírozásával – árajánlatok bekérése után), s ekkor említette a püspök aggállyal, hogy reméli, „a csillárok és különösen a harang elkészülnek".[206] Az ünnep díszpompáját

[202] MMgMK. MD. TI. 124/1914. ikt. szám. – 1564/14. lelt. szám.
[203] Tehát ez a feljegyzés 1915-ben kelt, miután az iratborítóra a korábbi iktatószámok azonos írással visszamenőleg fel vannak írva.
[204] MMgMK. MD. TI. 1543/47. lelt. szám.
[205] MMgMK. MD. TI. 440/1915. ikt. szám. (292/1915. alapsz.) – 1543/33. lelt. szám.
[206] MMgMK. MD. TI. 308/1915. ikt. szám. – 1543/41. lelt. szám.

elképzelhetjük a számos köszönőiratból, melyek fennmaradtak: a Székesfővárosi Tanácsnak, Räde Károly székesfővárosi kertészeti igazgatónak és Stoffer Sándor városi kertésznek a felszentelés napjára a környezet virág- és növénydísszel való dekorálásáért.[207] A Chernoch János bíboros hercegprímás által 8-án reggel végzett felszentelés és ünnepi mise idejére a múzeum igazgatósága a szolgálatot rendszeresen ellátó rendőrközegeken kívül még három fő kirendelését kérte.[208] Az elkövetkező felszentelés hírét több napilapban közzétették.[209]

„A városligeti Széchenyi szigeten, a Mezőgazdasági Muzeum épületcsoportjában a főváros catholicus lakosságát közelről érintő esemény készül. A muzeum történelmi emlékű épületcsoportjának egyik gyöngye, a portáléjáról nevezetes jaáki kápolna, az ország herczegprímása által f. évi augusztus hó 8-án, vasárnap délelőtt fog a nyilvános istentisztelet céljaira s e naptól fogva a hívők használatára átadatni. E kápolnának használatba vétele a földmívelésügyi miniszter és a főváros hozzájárulása alapján a Szent László Társulat közbenjárására történt, miáltal az év enyhébb felében a Városligetet és környékét lakó többezer hívő lelkiszükségletének kielégítéséről lesz gondoskodva. Vajha ez az esemény az annyira áhított béke időpontjával kapcsolódnék össze, alkalmat nyujtva a főváros lakosságának, hogy egy uj kegyhelyben adhasson hálát a borzalmas háboru dicsőséges befejezéséért, és a béke jövendő áldásaiért."[210]

A felszentelésről részletes beszámolók jelentek meg, így a Budapesti Hírlapban is, már másnap. Ebben eddig két adatra (Kohl Medárd püspök[211] augusztus 5-i templom-felszentelési eseményére és Foerk Ernő[212] oltárkészítésére) vonatkozó tényközlést még nem sikerült dokumentálni a források alapján, ezért ide idézzük a hírt:

„Ma délelőtt adták át nagy ünnepiességgel a Mezőgazdasági Muzeum épületcsoportjához tartozó Szent László kápolnát a közhasználatnak, s ez ünnepség után évi

[207] MMgMK. MD. TI. 298, 323, 344/1915. ikt. szám.
[208] MMgMK. MD. TI. 330/1915.– 1543/39. lelt. szám.
[209] Az Újság, Budapesti Hírlap, Pesti Hírlap, Magyarország, Alkotmány, Az Est, Magyar Kurir, Pester Lloyd, Neues Pester Journal, Budapesti Tudósító, Budapesti Levelező. MMgMK. MD. TI. 306/1915. ikt. szám.– 1543/45. lelt. szám.
[210] MMgMK. MD. TI. 306/1915. ikt. szám.– 1543/45. lelt. szám.
[211] Kohl Medárd József (Radafalva, Vas vm., 1859. nov. 5.–Esztergom, 1928. jan. 15.), fölszentelt püspök. – A gimnáziumot Szombathelyen végezte, 1878. július 28-án belépett a bencés rendbe, a noviciátust Rómában töltötte, 1881–1885 között Innsbruckban teológiát tanult, 1884. július 4-én ünnepélyes fogadalmat tett, 1885. július 25-én szentelték pappá. Győrött német-történelem szakos gimnáziumi tanár, 1886–1889 között főapáti titkár és leányiskolai hitoktató, 1892-től *Vaszary* hercegprímás titkára. 1900 elején világi pap lett. Május 19-től esztergomi mesterkanonok. 1900. december 17-én kinevezték és december 27-én Rómában szamoszatai címzetes püspökké szentelték. 1908-tól komáromi, 1918-tól főszékesegyházi főesperes. Mint segédpüspök kb. 800 papot szentelt, Pannonhalmán Kohl Medárd szentelte pappá Serédi Jusztiniánt. 1893. április 10-én a Vaszary elleni Csolics-merénylet alkalmával fölfogva a hercegprímásnak szánt késszúrásokat, sebesülése árán megmentette annak életét. – Munkatársa volt a *Bölcseleti Folyóirat*-nak és a *Hittudományi Folyóirat*-nak. Takács Emma szócikke. In: KATOLIKUS LEXIKON.
[212] Foerk Ernő (Temesvár, 1868. febr. 3. – Budapest, 1934. jan. 26.), építész. Szobrásznak készült, közben építőmesteri gyakorlatot szerzett, majd a bécsi képzőművészeti akadémián tanult tovább. Ezt követően Steindl Imre asszisztense volt a műegyetemen. Felsőépítő ipariskolai tanár. Növendékeivel több műemlékünket felmérte. Restaurálta a kalocsai székesegyházat és az ócsai ref. templomot. Eklektikus épületein középkori formaelemeket alkalmazott. Kiemelkedőbb alkotásai: zágrábi postapalota (Sándy Gyulával közösen); szegedi Fogadalmi templom, budapesti Domonkosok temploma, temesvári nagy szeminárium épülete. – M. Állószerkezetek alaktana (h. n. 1913); A szegedi Fogadalmi templom építőtervei (Bp., 1914); A kalocsai székesegyház (Bp., 1915); A szerb-ortodox templomtípus fejlődése (Bp., 1927); A magyar építőművészet rövid története (Kecskemét, 1929); Az építészeti stílusok fejlődése (Bp., 1932); Vignola oszloprendjei (Bp., 1932). (MÉL)

közgyűlését tartotta a Szent László Társulat. Nagyszámú katolikus hívő óhajtása teljesedett be ma, mert e kápolna megnyitásával a nagyarányban fejlődő főváros egy nagy kerületében segítettek az évek óta érezhető templomhiányon. A kápolna portáléjáról – mely a híres jaáki apátsági templom főkapujának hű másolata –, eddig jaáki kápolna névvel volt ismeretes. Belseje a román stílust mutatja be s a milléniumi kiállítás alkalmával az árpádkori emlékek voltak benne elhelyezve. A kiállítás után könyvtár céljaira használták a kápolnát,[213] de e rendeltetésének az épület nedvessége miatt nem felelt meg. Most renoválták és templommá avatták. A Förk [Foerk] Ernő tervezte kőoltár a hercegprímás bőkezűségét dicséri, míg a fölszerelés egyéb tárgyait a budapesti Oltár Egyesület adta. A még hiányzó részleteket pedig Várady L. Árpád kalocsai érsek ajánlotta föl a becses célra. – A kápolnát augusztus 5-én szentelte föl Kohl Medárd püspök. Az első misét ma délelőtt [augusztus 8.] tíz órakor mondotta benne Csernoch János dr. bíboros hercegprímás nagy asszisztenciával és ezzel a kápolnát átadta a közönség használatának. Az ünnepies szertartáson nagyszámú meghívott közönség vett részt. Ott volt a többi között: Jankovich Béla kultuszminiszter, Klebelsberg Kuno gróf, Kazu József báró és Ottlik Iván államtitkárok, Robitsek Ferenc kanonok, Balogh Sándor, a Szent László Társulat alelnöke, Gopcsa László, Radisics Jenő, Radisics György, Szomjas István miniszteri tanácsosok, Bárczy István polgármester, Alpár Ignác és sokan mások."[214]

A múzeum igazgatóságát váratlanul érte még e hónapban egy újsághírben kész tényként megjelent tudósítás, mely szerint a Jáki kápolna előtt egy „szerencseharangot" állíttat fel földmívelésügyi tárca, melyet augusztus 18-án szándékoznak felszentelni. Több levélben – melyben a román épületben kialakított könyvtár közeli megnyitásáról is említés tett – sikerült Radisics Györgynek a haranglábnak a környezetben „nem autentikus", a tudományos munkába elmerült olvasók, illetve a környéken pihenő gyermekes anyák, és munkások nyugalmát zavaró állandó harangozást elhárítani, és javaslata szerint a „szerencseharangot" az Iparcsarnok előtt elterülő kert valamely pontjára elhelyeztetni.[215]

[213] A használatbavétel az eddig előkerült adatok szerint nem történt meg, a könyvtár a kápolnában nem kezdte meg működését.

[214] Az istentisztelet után a kápolna auditóriumában a Szent László Társulat tartotta ünnepies közgyűlését, melyen Várady L. Árpád titkos tanácsos, kalocsai érsek, a társulat elnöke mondott nagyszabású beszámoló beszédet. Várady érsek mindenekelőtt részletesen ismertette a Szent László Társulatnak a háborús esztendőben való gyümölcsöző működését. Beszámolt a Szent László-házról és az amerikai, bukovinai, valamint romániai magyarok hitéletének gondozásáról. A társulat a lelkészhiány némi pótlásául több lelkészt küldött Amerikába. Továbbá az elnökség közvetítésével huszonegy amerikai katolikus iskolát láttak el ingyen könyvekkel, s az Isteni szeretet leányai magyar házainak támogatásul háromezer korona segítséget juttattak. „Romániában a külügyi helyzet bizonytalansága, az antant hatalmak példátlan terrorizmusa erős próbára tette a magyarok hűségét, de ezt a próbát fényesen kiállották. A magyar hadkötelesek csaknem kivétel nélkül siettek a haza hívó szózatát követni. A köteles ellenőrzés szempontjából utasítást kaptak, hogy kötelesek útleveleiket megújítani s derék magyarjaink tömegesen siettek magyarságuk ezen magna kartájává magasztosult okmányt megszerezni. Tanulságos látvány volt például Bukarestben, miképp siettek magyarjaink a konzulátus épületéhez útlevelük megszerzése végett. Figyelembe veendő, hogy a kikről itt szó van, óriás nagy részükben szegény, egyszerű iparosok, napszámosok, kocsisok, szolgáik, a kiknél a napok hosszat tartó utánjárás érzékeny pénz- és időveszteséget jelentett, de mindezt nem sajnálva, ostromolták a konzulátus épületét, ugy hogy katonai kordonnal kellett a rendet fenntartani." – Majd a Szent László-kápolna létesülésének történetét ecsetelte az elnök, hangoztatva azok érdemét, a kiknek a mai ünnepség köszönhető. *Budapesti Hírlap,* 1915. július-augusztus, 35. évfolyam, 220. szám,1915. augusztus 9. 5. p.

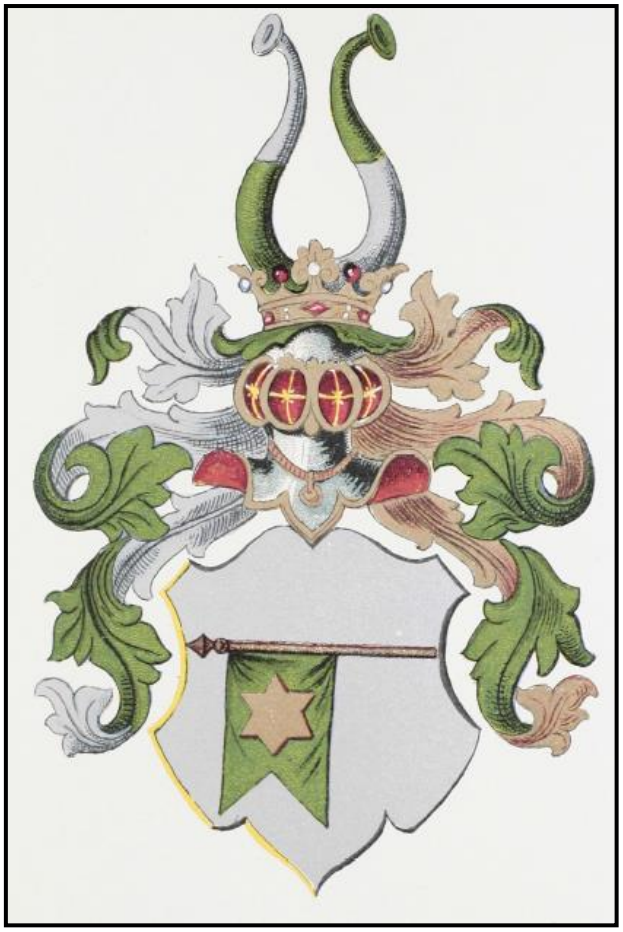
[215] MMgMK. MD. TI. 292, 305/1915. ikt. szám. – 1543/48. lelt. szám.

A Róth Miksától megrendelt ablakok feltételezhetően nem készültek el a felszentelés idejére, hanem az 1915-ben átadott megbízást folyamatosan teljesítette az üvegfestő. A múzeum Eredeti Fényképek Gyűjteményében őrzött, címlapja szerint 1911 és 1918 között készült fotókat tartalmazó ún. Radisics György-féle fényképalbum[216] ugyanis a már templomként berendezett kápolna képét mutatja, s itt az apszisban még a Gál-féle ablaküvegek láthatóak.

Az „oldalablakok" mindegyike és a „középső nagy Szent László ablak" elkészült, szponzoraik beazonosíthatóak voltak. A „bal oldali mellékoltár" fölötti ablak azonban – amelyre az iratok között talált feljegyzés szerint Radisics Györgyné áldozott pénzösszeget – vagy nem valósult meg, vagy a későbbiek során annyira megsérült, hogy a templom 1940-es évekbeli átalakításakor Árkayné Sztehló Lili ólmozott üvegablakával cserélték föl, így ma nem látható.

Az adományozók és ablakok kapcsolatát az alábbiakban kicsit közelebbről megvizsgáljuk.

1.) Radisics György – Boldog Margit

Radisics György,[217] a múzeum igazgatója a Boldog Margit[218] tiszteletére készített színes ólmozott üvegablakot szponzorálta. Erre az adományozó a Marie Alice nevet íratta, azaz Radisics György két leányának nevét. Ennek tervvázlata megtalálható a Róth Miksa Emlékházban.[219]

151. kép – A kutasi Radisics család címere, 1751[220]

[216] MMgMK Eredeti Fotók Gyűjteménye 10414. lelt. szám, 32. felvétel.
[217] Életéről lásd II. rész 124. lábjegyzetet!
[218] Szentté avatta: XII. Piusz pápa, 1943. november 19-én.
[219] Hálásan köszönöm Fényi Tibornak a múzeum igazgatójának. Lásd a fejezet végén!

152. kép – A kutasi Radisics család címerének Róth-féle kompozíciója

(Címer: ezüstben, balharánt állított, hatágú aranycsillaggal díszített zöld hadilobogó. Sisakdísz: ezüsttel és zölddel váltakozva vágott két elefántormány. Takarók: zöldezüst-zöldarany.)

2.) Charmant Oszkár – Szent Erzsébet

A Charmant Oszkár[221] által adományozott ablak Szent Erzsébet alakja, ölében a rózsákká változott kenyerekkel. Az ablak alsó harmadában az adományozó édesanyja, és fiain

[220] Lendvai Miklós: Temes vármegye nemes családjai I. kötet. Kiadja a Délmagyarországi Régészeti és Múzeum-társulat. Budapest, 1896. Szinezett czímerek. [Posner és fia Budapest] 229. számozatlan lap és a címer szöveges leírása Temes vármegye nemes családai. Néhai Lendvai Miklós anyagának felhasználásával írta: Reiszig Ede dr., a közp. szerk. biz. tagja. In: TEMES VÁRMEGYE, 256. p.
http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0022/14.html

[221] Charmant Oszkár (1861-ben született Charmant Rudolf császári és királyi pénzügyminisztériumi főtanácsos és Kantz Izabella gyermekeként. A Lotaringiából származó francia eredetű család első ismert őse, Joseph Charmant a 18. században állt az osztrák császár szolgálatában. Az osztrák nemességet von Donaufeld – dunamezői – előnévvel 1858-ban kapták. Dr. Charmant Oszkár jogi tanulmányainak befejezése után Rupp Zsigmond budapesti közjegyző irodájában volt közjegyző-helyettes. A Török Irénnel kötött házasságából Oszkár, Szevér, Izabella és Pál nevű gyermekeik születtek. Királyi közjegyzőnek 1892-ben Fiumébe nevezték ki, ahol a város közéletébe is aktívan bekapcsolódott. A Fiumei Club Alpiné, a Cercle Francais de Fiume, a Societá Filarmonico-Drammatica, a Societá Mercantile „Lloyd Fiumano” és a fiumei Magyar Tisztviselők Országos Egyesülete választotta tagjává. 1895-től szerkesztette a közjegyzőség első folyóiratát, Folyóirat a peren kívüli törvénykezés és a közjegyzői gyakorlat számára címmel, amelynek cikkeit is jórészt maga írta. A lap kiadása kezdettől fogva nagy nehézségekbe ütközött, kiadása 1897-től átmenetileg szünetelt is. Dr. Charmant Oszkárt 1900-ban Budapestre, a főváros VII. kerületébe helyezték. Közjegyzői irodáját a Károly körút 19. szám alatt nyitotta meg. Neves ügyfelei közül gróf Károlyi Mihályt, gróf Károlyi Lászlót, Weiss Manfrédet, Chorin Ferencet és mindenekelőtt IV. Károly királyt említhetjük meg. 1904. május 1-jétől dr. Charmant Oszkár

kívül egyetlen leánya nevét jegyeztette fel Róth Miksával. Az ugyanitt szereplő nemesi címer a „von Donaufeld" (Dunamezői) névvel elnyert osztrák nemesi címerük (vagy annak Róth-féle kompozíciója).

153. kép – A Charmant család címerének Róth-féle kompozíciója

főszerkesztésében újból kiadták a közjegyzőség folyóiratát, immár Királyi Közjegyzők Közlönye címmel. A lap szerkesztését dr. Holitscher Szigfrid segítette. 1909. december 18-án az országos egylet központi bizottságának ülésén jelentette be, hogy lemond a lap szerkesztéséről, mivel az igazságügyi miniszter a közjegyzői rendtartás reformjának és az örökösödési eljárás módosításának előkészítésével bízta meg. Az országos egylet dr. Charmant Oszkár reformjavaslatainak támogatása érdekében a közjegyzői kamarákat kereste meg a szakmai vélemények begyűjtése miatt. Az egységes bírói és ügyvédi vizsga jogszabálytervezetében igazságügyi vizsga bevezetését javasolta. A közjegyzői karból 1901-től az elsők között választották meg a bírói és ügyvédi szakvizsgabizottság cenzorának. 1912-ben a nemzetközi közjegyzői kongresszus választotta be elnökségébe. A Budapesti Királyi Közjegyzői Kamarában több alkalommal töltötte be a titkári, alelnöki tisztet, majd 1917-ben, Rupp Zsigmond halálát követően a kamara elnökévé választották. Ebben az időszakban Károlyi Mihály bizalmasa, jogi tanácsadója is volt. Az őszirózsás forradalom után a népkormány ideiglenes megbízással Bécsbe rendkívüli követnek nevezte ki. Nagykövetei megbízása alatt meghatalmazásával dr. Holitscher Szigfrid, a kamara titkára látta el az elnöki teendőket. 1919. február 22-én titkos diplomáciai küldetéssel Rómába utazott, hogy Sonnino olasz külügyminiszterrel egy esetleges magyar–román konföderációról tárgyaljon. Az olasz közvetítéssel létrejött magyar diplomáciai kezdeményezés azonban nem vezetett eredményre. A Tanácsköztársaság ideje alatt Svájcba menekült. Rövid ideig Zürichben élt emigrációban, ahol Magyarország területcsonkítása ellen folytatott élénk publicisztikai tevékenységet. A Neue Zürcher Zeitungban a nyugat-magyarországi kérdésről írt cikket, amelyben kifejtette, hogy a nyugat-magyarországi németek nem Német-Ausztriát akarják választani, hanem hazafias érzelmeik alapján továbbra is a magyar nemzethez kívánnak tartozni. Külön füzetet jelentetett meg francia és magyar nyelven Magyarország a békekonferencián – Recrudescunt vulnera… címmel, amelyben statisztikai adatok felsorolásával is érvelt Magyarország területi megcsonkítása ellen. 1919 decemberében Huszár Károly miniszterelnök a Békeelőkészítő Bizottság politikai tanácsadójának jelölte ki. 1923-ban a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségében [GYOSZ] a háborús jóvátétel kérdéséről tartott előadást, amelyben kifejtette, hogy Magyarország a háború alatt oly mértékű kárt szenvedett, hogy a győztes hatalmaknak nem tartozik jóvátételt fizetni. Mindezek mellett a Societé Littéraire Franco-Hongroise elnevezésű kulturális egyesületnek is alelnöke volt. Amikor 1925-ben a magyar királyi közjegyzőség fél évszázados fennállásának megünneplésére készült, dr. Charmant Oszkár Ausztriában tartózkodott, ahol a Habsburg-dinasztia, illetve IV. Károly Ausztriában maradt vagyonának Svájcba történő átmentését segítette. 1925. május 29-én az itthoni jubileumi rendezvényre készülő ünnepi beszédének írása közben Innsbruckban, szállodai szobájában hunyt el. A kortársak és az utódok által is a legnagyobb magyar királyi közjegyzőnek tartott dr. Charmant Oszkár temetésére a Vízivárosi temetőben került sor, ahonnan a temető felszámolását követően hamvait az Óbudai temetőben, a Kantz családi sírboltjában helyezték örök nyugalomra.
http://mult-kor.hu/20110222_a_kiralyi_kozjegyzok_szellemi_vezere

3.) Hampel Antal – Árpádházi Boldog Ágnes

Hampel Antal[222] a Prágai Szent Ágnes (ekkor még boldog)[223] tiszteletére szentelt üvegablakot adományozta, alá pedig az Ágnes nevet íratta, aki feltételezhetően leánya vagy nőrokona lehetett, vagy magának a szentnek a neve, akit Prágai Szent Ágnes néven kanonizáltak. Talán a család sziléziai eredetére utalva választotta az üvegablak témájának ezt az Árpád-házi női szentet. Apjának, idősebb Hampel Antal főgimnáziumi tanárnak (1843–1876) testvére volt a neves Hampel József[224] (1849–1913) magyar régész, egyetemi tanár, udvari tanácsos, az MTA tagja, a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának 1890-től igazgatója, aki főként Magyarország régészeti anyagát összefoglaló, alapvető munkáiról volt ismert, amelyekben a kor fő irányzatának megfelelően, tárgytípusonként foglalkozott a leletanyaggal.

A Hampel család címerét – ha nemesek voltak –, nem találtuk meg. Róth az adományozót jelentő alsó harmadba feltételezhetően szabad kompozíciót készített, az ábrázolt szimbolika gyanúnk szerint nem heraldikai jellegű.

154. kép – A Hampel Antal által adományozott Boldog Ágnes ólmozott üvegablak donátor nevét mutató alsó harmada

[222] Hampel Antal (Rákospalota, 1870. július 30.– ny. h. államtitkár, a Láng Gépgyár Rt. igazgatósági tagja. Régi, sziléziai osztrák eredetű család tagja. Hasonló nevű nagyapja 1828-ban jött Magyarországra a sziléziai Bielitzből és kereskedelmi iskolát szervezett Pesten. Apja főgimnáziumi tanár, nagybátyja Hampel József egyetemi tanár és múzeumi igazgató-őr volt. Budapesten folytatott és kitüntetéssel megszerzett főiskolai államtudományi doktori oklevele birtokában 1892-től a földművelésügyi minisztérium kötelékében kezdte meg az állami szolgálatot. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum Építési Bizottságának is tagja volt. Fokozatos előléptetések után helyettes államtitkári rangra emelkedett. 1919-ben nyugalomba vonult. A világháborúban a hadfelügyeleti bizottságban teljesített szolgálatot, tagja volt a gazdaságfelügyelői államvizsga bizottságnak is. A budapesti József Műegyetem mezőgazdasági és közigazgatási előadójául hívta meg, a földművelésügyi miniszter megbízásából szerkesztette a Mezőgazdasági közigazgatás című gyűjteményes munkát. Írt magyar közjogi témában és sajtó alá rendezte a Bortörvény magyarázatát. Szakcikkei különböző szaklapokban jelentek meg. Beszélt: németül, angolul, franciául, spanyolul, olaszul, portugálul, latinul, görögül és hollandul. A Budapesti Philológiai Társaság alapító tagja volt. Lakás 1940 körül: Budapest, II. ker. Herman Ottó út 47. szám alatt volt. Lásd: Keresztény Magyar Közéleti Almanach, 1. kötet A–L. közgazdasági enciklopédia, "Pátria" Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság (Budapest) , 1940. 359–360. p. és Magyar Társadalom Lexikonja, Bp. 1930. 212.p. http://mtdaportal.extra.hu/ADATBANK/A_MAGYAR_TARSADALOM_LEXIKONJA/MTL_H.pdf

[223] II. János Pál pápa avatta szentté 1989. november 12-én.

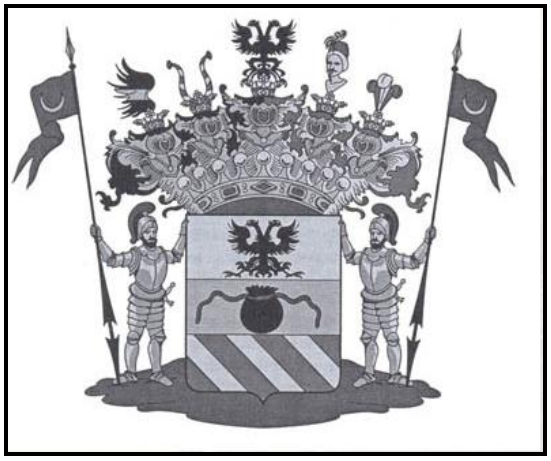
[224] Hampel József nekrológja: VU, 60. évf., 14. sz., 1913. április 6. 272. p.

4.) Bolza Pál gróf – Boldog Kinga

A negyedik adományozó Bolza Pál gróf,[225] egyetlen leányának, Bolza Mariettának,[226] a tehetséges festőművésznek a nevére készíttette el Boldog Kinga tiszteletére az üvegablakot.

155. kép – A Bolza család grófi címerének Róth-féle kompozíciója

156. kép – A magyarországi gróf Bolza család címere[227]

[225] Bolza Pál gróf (1861–1947), politikus, kertépítész. Bolza Péter és gróf Tige Mária ötödik gyermeke. Felesége bojári Vigyázó Jozefina révén 1895. június 25-én magyar grófi címet szerzett neje családjával együtt I. Ferenc József magyar királytól. Szolgálaton kívüli főhadnagy. Kertépítészettel foglalkozott. Magyarországon az elsők között követte a tájképi kertépítés új ágát, az idegen földrészek növényeiből álló gyűjteményes kerteket, azaz arborétumot kialakító építészeti stílust. Örökölte a szarvasi kastélyt és a birtokot, valamint nagybátyjától, a családban Pepi bácsinak nevezett Bolza Józseftől a mai arborétum területét.

[226] Gróf Bolza Marietta, gróf Zichy Domokosné (1911 – 1996), festő, grafikus. Bolza Pál lánya. Mariette 19 éves korában, 1930. november 24-én ment férjhez (Budapesten) zichi és vásonkeői gr. Zichy Domokos attaséhoz. Finom, hangulatos, realista szemléletű akvarelljein és olajképein főként a természetet (fák, virágok, bokrok stb.), valamint az épített környezetet (kolostorok, templomok, várak) ábrázolta. A szarvasi arborétumban, amelyet apja hozott létre, 1985 óta állandó tárlata van. Életről bővebben lásd: Átfogó ismertető gr. Bolza Pálról és családjáról. *Szarvas és Vidéke*, 1997. 28. sz. http://phoenix.szarvas.hu/varos/!bolza_honlap/9.html

[227] Kép forrása: http://phoenix.szarvas.hu/varos/!bolza_honlap/7.html – A Bolza család grófi címerének legfölső vágott sávja egyértelműen egy későbbi pótlás eredménye, amely színében, anyagában és technikájában is eltér

157. kép – Bolza Pál szobra Szarvason az Arborétumban (Mihály Bernadett alkotása, 2005)

attól, amit és ahogy azt eredetileg a Róth műhely készíthette. (Fényi Tibor szóbeli közlése).

5.) Károlyi László gróf – Szent László

Az apszis Szent László üvegablakát Károlyi László gróf[228] adományozta. Az üvegablakon a kápolna védszentjének, Szent Lászlónak, a lovagkirálynak az alakja látható, amint lován bevonul egy településre, ahol a nép hódolva fogadja. A kápolna felszentelését a Szent László Társulat kezdeményezte, ezért nem a Károlyiak címere szerepel az alsó harmadban, hanem egy, az évszázadok során Szent László személyéhez rögzült ikonográfiai kompozíció.

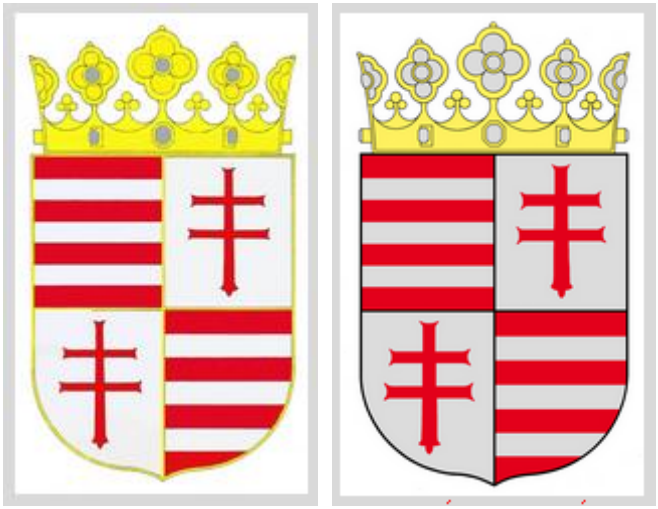
158. kép – A kápolna apszisában lévő Szent László fő üvegablak címerkompozíciója

Szent Lászlónak nem volt személyi címere, a lovagkor hajnalán nem volt általános címerhasználat sem Magyarországon, sem Európa más vidékein, ugyanis ez a páncélos nehézlovasság kialakulásával vált szükségessé. Így ez a kompozíció a Szent László hermájára a 15. századi restaurálás során (Zsigmond korában) felkerült zománcos melldísz kombinációja.

[228] Károlyi József (1768–1863) halála után a birtokot legidősebb fia, gróf Károlyi István (1797–1881) kapta, ki Franciaországban, diplomataként töltött évei után 1827-ben hazatért Fótra, s ekkor kezdődött a kastély átépítése, a birtok, átszervezése, felvirágoztatása – mind Fóton, mind Újpesten. 1881-ben bekövetkezett halála után második házasságából származó másodszülött fia, Károlyi Sándor (1831–1906) vette át az uradalom irányítását haláláig, 1906-ig (az ő szobra áll a Hunyadi udvarban). Károlyi Sándor feleségül vette meghalt bátyjának, Edének (1821–1879) a feleségét, Göncruszkai Kornis Clarisse-t (1834–1906) és fiát, Lászlót (1859–1936) pedig adoptálta. Ekkor tehát Károlyi László Fót, s a környék ura, tőle pedig fia, István örökölte a birtokot, aki 1949-ben családjával együtt emigrálni kényszerült, s így távol hazájától, Argentínában halt meg 1969-ben. Fia, Károlyi László feleségével, Erzsébet asszonnyal visszatért Fótra, s most családi kastélyukban bérlőként élnek. Innen irányítják a Fóti Károlyiak Alapítvány munkáját, igyekezve a család emlékeit összegyűjteni. Céljuk a Károlyi család szellemi és kulturális örökségének gondozása, megőrzése.

159. kép – A Szent László ereklyetartó egy 1406-os tűzvészben nagyrészt megsemmisült (megolvadt), az ezt követő restaurálás során készülhetett zománcos mellrésze, Zsigmond uralkodása alatt

160. kép – Figyelembe véve a más szervezetek és rendek által már használt címereket is, végül a következő címert fogadta el Regensburgban a 2010. évi februári Szent László Rendi Gyűlés (arany, vagy fekete kontúrrajzzal)[229]

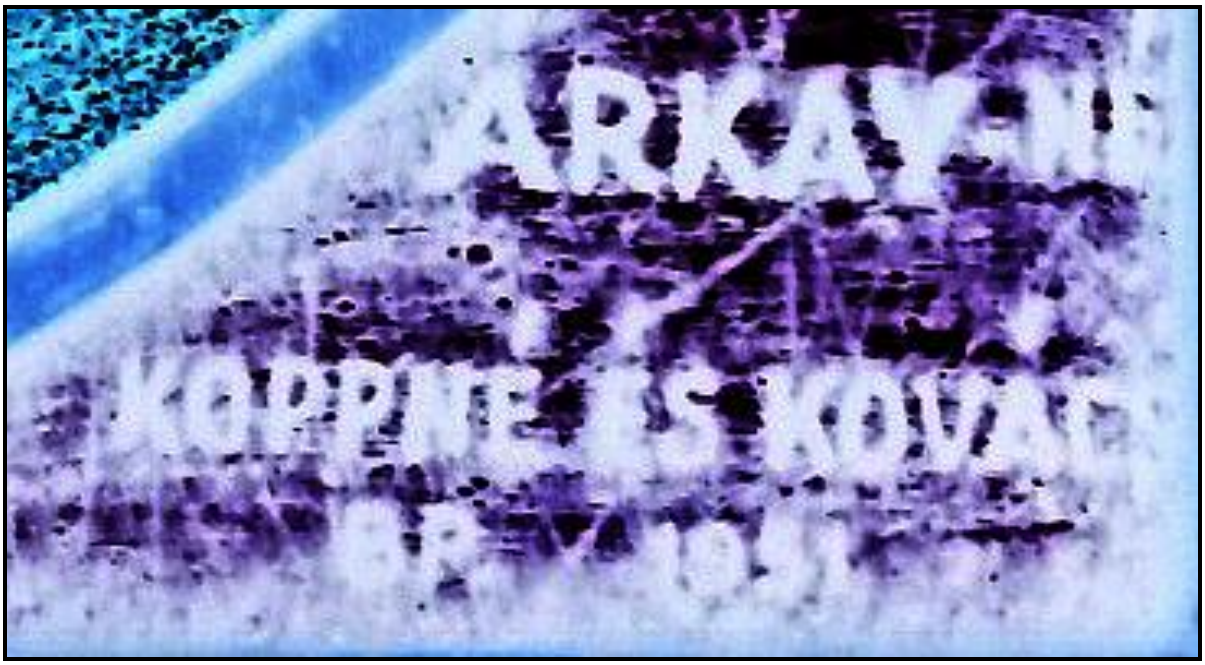
1916 szeptemberében készült jegyzőkönyv szerint a Szent László Társulat által a kápolnába felszerelt 109 kg súlyú harangot 1916. augusztus 10-én „a cs. és kir. katonai parancsnokság építési osztálya katonai célokra leendő felhasználás céljából elszállíttatta.”[230]

***

Az 1915-ben felszentelt kápolna belső berendezését az 1940-es évektől átalakították. A római iskola stílusirányzatához kötődő művészek, így Molnár C. Pál[231] műve, a „Négy boldog halál” című oltárkép 1949-ben került ide a baloldali mellékoltárra. Fölötte már 1941-től Árkayné Sztehló Lili[232] „Üdvözítő” című üvegablaka volt látható, s ez okozta aztán azt az

[229] KISS G. I. 2010
[230] MMgMK. MD. TI. 566/1916. – 1542/261. lelt. szám.
[231] Molnár C. Pál (Battonya – Tompapuszta, 1889. ápr. 28.– Budapest, 1981. júl. 11.), festő, grafikus. Irod. Szijj Rezső: M. C. P. egyházművészetéről (*Vigília*, 1984); Pogány Ö. Gábor: M. C. P. (Bp., 1988). (MÉL)
[232] Árkayné Sztehló Lili (1897–1959), festő, iparművész. Üvegművészetéről lásd Nagy Zoltán: Árkayné Sztehló Lili üvegablakai. In: *Magyar Iparművészet* (1935: 4. sz.) 104–105.
http://epa.oszk.hu/01000/01059/00201/pdf/EPA01059_MagyarIparmuveszet_1935_4_104-105.pdf

elterjedt tévhitet, hogy a kápolna többi ablaka is tőle származik. Az ablak jobb alsó sarkában készítője („Árkay-né") és a kivitelező vállalkozók („Koppné és Kovács – 1941") nevei szerepelnek, de az ablak adományozója ismeretlen.[233]

161. kép – Árkay-né [Sztehlo Lili - alkotó]: Üdvözítő. [Kivitelezők: Koppné és Kovács, Bp., 1941]

Mattioni Eszter[234] Szent Család című hímeskő műve áll a főoltár mögött.

[233] „Árkay-né Koppné és Kovács, Bp. 1941" Árkayné Sztehló Lili tervei alapján a díszüveges szakmában több generációs Kopp Ferenc-féle üvegfestőműhely és Kovács János díszüvegező kivitelezésében készült. (Köszönöm Sós Károlynak az utóbbi kivitelezők azonosítását.)

[234] Mattioni Eszter (1902–1992) Szekszárdon született. Édesapja olasz selyemkészítési szakember, aki Bezerédj Pál hívására jött Magyarországra. Anyai nagyanyja pedig Sass Erzsike, akihez Petőfi Sándor: *A négyökrös szekér* című versét írta 1845 őszén Borjádon. Mattioni Eszter a Képzőművészeti Főiskolán Rudnay Gyula növendéke volt. Az első önálló kiállítása 1929-ben volt az Ernst Múzeumban. Ugyanebben az évben mutatkozott be először Szekszárdon, egy csoportkiállításon. A korabeli kritika is felfigyelt határozott színérzékére és festményei szivárványos színeire. Hatott rá a kortárs olasz neoklasszicizáló művészet. Festészete ezzel az ún. római iskola felfogásához kapcsolódott. 1937-ben a Párizsi Világkiállításon Magyarországot a római iskola művészei képviselték. Mattioni Esztert az egyik magyar pavilon kapuját díszítő festményeiért Diplome d' Honneur-rel jutalmazták. 1931 és 1942 között a szolnoki művésztelepen dolgozott, amelynek akkor Aba Novák Vilmos volt a vezető egyénisége. A szolnoki művésztelepen töltött idő meghatározó szerepet töltött be művészi pályáján. Festményeinek színvilága visszafogottabbá válik, hideg színek, egyszerű színvilág, dinamikus vonások jellemzik a „Szolnoki Tabán" és a „Mátrai Búcsú" című (1936) képeit. Szolnokon alkotta meg Pólya Ivánnal közösen, majd önállóan fejlesztette tovább a hímeskő technológiáját. A hímeskő a klasszikus, hagyományos mozaik 20. századi változata: az egyformára vágott üveghasábok, kőzúzalékok helyett az ábra formáinak megfelelő, különböző méretű színes márványdarabokat, féldrágaköveket ágyaz cementbe. Ezzel az ábrázolás eszközeit is megteremti, tárgyakat, anatómiát jelez velük, utal a perspektívára, stilizált rendbe fogja a figurákat, dekoratív foltritmussá írja át a fákat, virágokat, sárközi pártákat, hímzett kendőket. 1943-ban a Budapesti (Stühmer) Csokoládégyárba készített nagyméretű allegorikus kompozíciót. 1948-ban a győri Székesegyház Szt. László sírkápolnájában Apor Vilmos síremléke köré hímeskő kompozíciót alkotott. Legnagyobb vallásos témájú alkotását a hetvenes években Budapesten a Rókus kápolnába készítette. Wosinsky Mór Megyei Múzeum honlapja. Vármegyeház kiállítások. http://wmmm.hu/varmegyehaz-kiallitasok/kiallitasok/mattioni-eszter-festomuvesz-tarlata/

162. kép – Mattioni Eszter: Szent Család (oltárkép) – hímeskő (Foto: Máthé Eszter)

E művek sorában került ide a Szent Antal-szobor egy, fából faragott példánya, továbbá a templom belső képének egyik hangsúlyos eleme, az apszist lezáró pilléreket összekötő gerendához kapcsolódó *diadalkereszt* (crux triumphalis), amely szintén Ohmann[235] alkotása. A fából faragott alkotás a balatonboglári feszület másolata,[236] amely markáns egyszerűségével jól illeszkedik a neoromán környezetbe.[237]

[235] Ohmann Béla (Budapest, 1890. márc. 6. – Budapest, 1968. márc. 21.), szobrász. Simay Imre és Mátrai Lajos növendékeként a budapesti Iparművészeti Iskolában tanult 1911–1916 között. Olaszországban, Németországban és Franciaországban járt tanulmányúton. 1921-ben az Iparrajziskola tanárává nevezték ki, majd 1937-ben a díszítőszobrász szakosztály vezetője lett. 1944-től 1950-ig, nyugdíjazásáig a műszaki egyetem épületszobrászati tanszékén dolgozott. A neoklasszicizmus követője. Mátrai Lajossal együtt készítette a budapesti Hangyaház reliefjeit. Önállóan a törökverő Ozorai Pipo, Temesvári Pelbárt, Mátyás király és Kőrösi Csoma Sándor emlékszobrait, ill. reliefjeit (valamennyi a Szegedi Pantheonban). Mária szobra az 1937-es párizsi világkiállításon aratott sikert. Nevéhez fűződik a budapesti városmajori templom Szent László oltárának bronz triptichonja. Budavár visszavétele emlékművét 1936-ban állították fel a Bécsi kapu téren. Zrínyi Miklós, Prohászka Ottokár és Kálmáncsehi Domokos szobrát Székesfehérvárott (1938–1940), Huszár Gál emlékművét Debrecenben (1939) állították fel. Gárdonyi Géza portréja Egerben, Kacsóh Pongrác domborműve Keszthelyen látható. Álló női aktja van a soproni szanatórium parkjában (1964), Neptun szobra Baján, Közlekedés c. domborműve Vácott kapott helyet. Több szobra van az MNG tulajdonában. (MÉL)

[236] A Balatonboglári Szent Kereszt felmagasztalása római katolikus templom 1932-ben készült modern stílusú

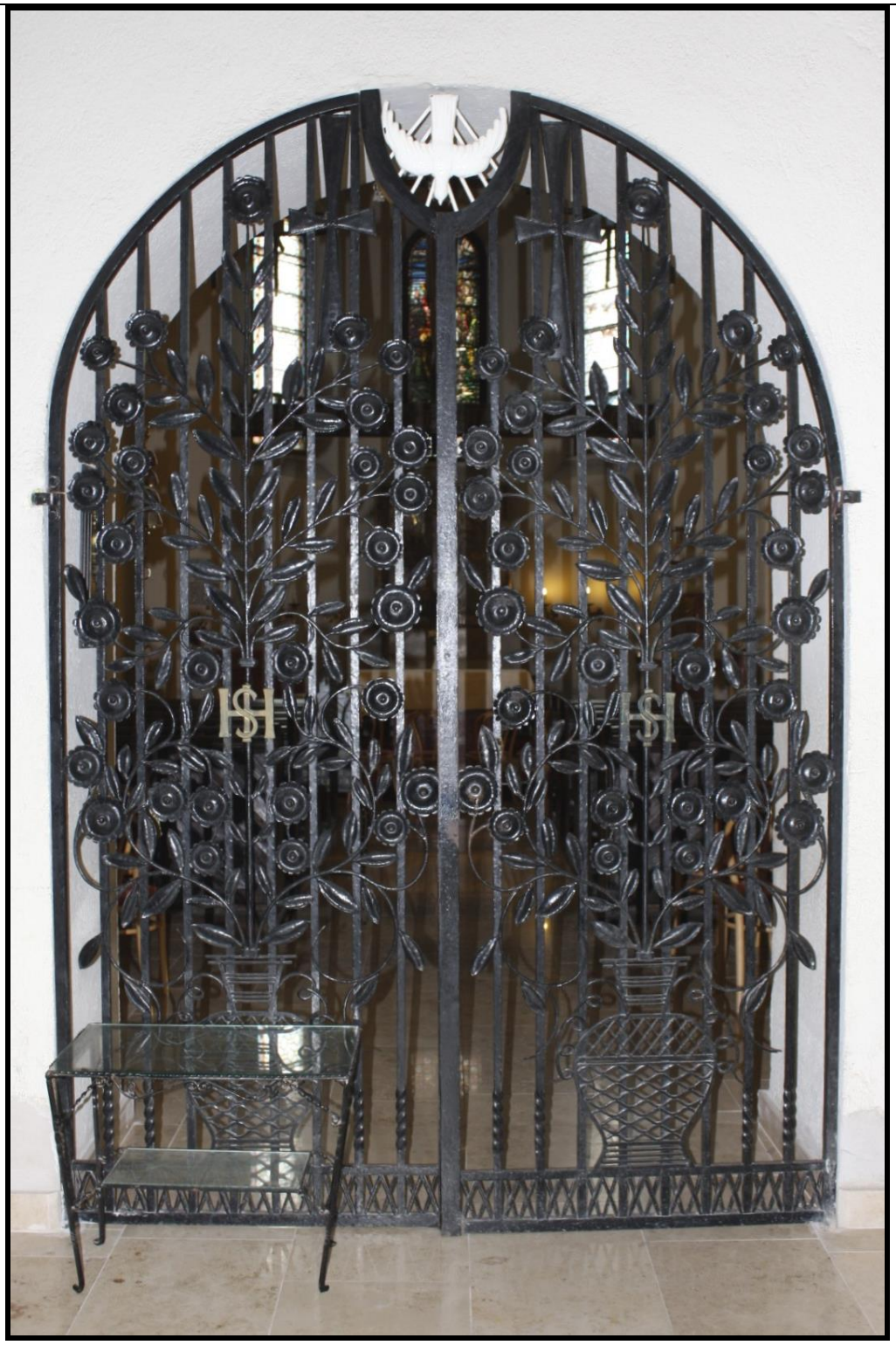
163. kép – Ohmann Béla: Diadalkereszt az oltár fölött (Foto: Máthé Eszter)

Bieber Károly[238] műve a kovácsoltvas ajtó, mely a templomot az előtértől elválasztja.

épület, tervezője Kotsis Iván műegyetemi tanár. Ugyanez a feszület szerepelt az 1937. évi Párizsi Világkiállítás Magyar Pavilonjának „Salle de la Résurrection de la Hongrie" termében. *Ungarn auf der Pariser Weltausstellung 1937*. i. m. 44., 47. o.; P. Szűcs Julianna: *A római iskola.* i. m. 105-106. o.

[237] Prohászka László: Ohmann Béla életműve. (K. Pintér Tamás – Kaiser Anna: *Budapesti templomok.* Bp., 1993. 124. p.-ra hivatkozik) *Új Forrás,* 2008. 7. szám http://epa.oszk.hu/00000/00016/00137/080717.html

[238] „Bieber Károly (Budapest, 1893. május 25. – Budapest, 1992. április 29.) Munkácsy Mihály-díjas iparművész, műkovács, a magyar vasművesség jeles mestere. 1904–1908-ig polgári iskolába járt Budapesten, majd nagybátyjánál Szulzberger József (Bp. I. Pálya u. 6.) műlakatosnál töltötte tanoncidejét 1908. máj. 1. – 1911. máj. l-ig, közben e három éven át az Iparrajziskolát látogatta. 1910-ben az utolsó évesek kiállításán bemutatott munkájára aranyérmet kapott. 1911-től Bécsben, majd 1914-től Berlinben dolgozott, ahol egyidejűleg a Kunstgewerbeschule-n tanult tovább. Kiállításokon 1911-től rendszeresen részt vett. Hazatérése után nagybátyja, Szulzberger József volt a mestere, akinek halála után 1918-ban Bieber átvette a Pálya utcai műhelyét. Elismerései, díjai: 1924–1940-ig az Országos Iparegyesület nyolc ízben aranyéremmel, két alkalommal ezüst éremmel, két ízben elismerő oklevéllel tüntette ki. 1958-ban a „Műlakatosipar kiváló mestere", 1959-ben a Munkácsy díj III. fokozata, 1973-ban a Munka Érdemrend arany fokozata. Kiemelkedő munkái: Bp. Városliget, Jáki kápolna kovácsoltvas ajtó 1940., Kolozsvári egykori hadtestparancsnokság kovácsoltvas kapui 1941., Esztergom „Három szerecsenház kapu" 1956., Bp. VII. Barcsay u. 27. ablakrácsok 1969., Bécs Igazságügyi palota külső nagyméretű lámpái 1971., Bp. Hotel Intercontinental magyar terem ajtópántok, kilincsek, fali díszóra, térelválasztó rács és a Hotelt szimbolizáló kovácsolt, nagy díszkulcs, virágtartók 1971. Ő is – miként műlakatosaink általában – az eklektizáló formát követte, az utóbbi másfél-két évtizedben azonban keresi korunk kifejezési formáit. Iparművészeti tárgyak sorát alkotta. Számos évtizedet átölelő pályája első felében a klasszikus formákhoz nyúlt vissza, alkotásai remekül illeszkednek bármilyen műemléki környezetbe. Munkássága második felében a forma helyett inkább a funkció kiszolgálása dominált. 1959-ben a Műcsarnokban

164. kép – Bieber Károly kovácsoltvas ajtaja a Jáki kápolnában, 1940. (Foto: Máthé Eszter)

rendezett kiállítása látványos összegezését mutatta munkásságának, a siker nem is maradt el, magas színvonalú művészi tevékenységét Munkácsy-díjjal honorálták. Nyolcvanadik születésnapján a Munka Érdemrend kitüntetés arany fokozatát kapta. Ő készítette például a gyöngyösi Mátra Múzeum kapuját. Sok jeles alkotását, számos szerszámát az Országos Műszaki Múzeum őrzi." (Források: PEREHÁZY K. 1975; PEREHÁZY K.1976.; PEREHÁZY K. 1993.

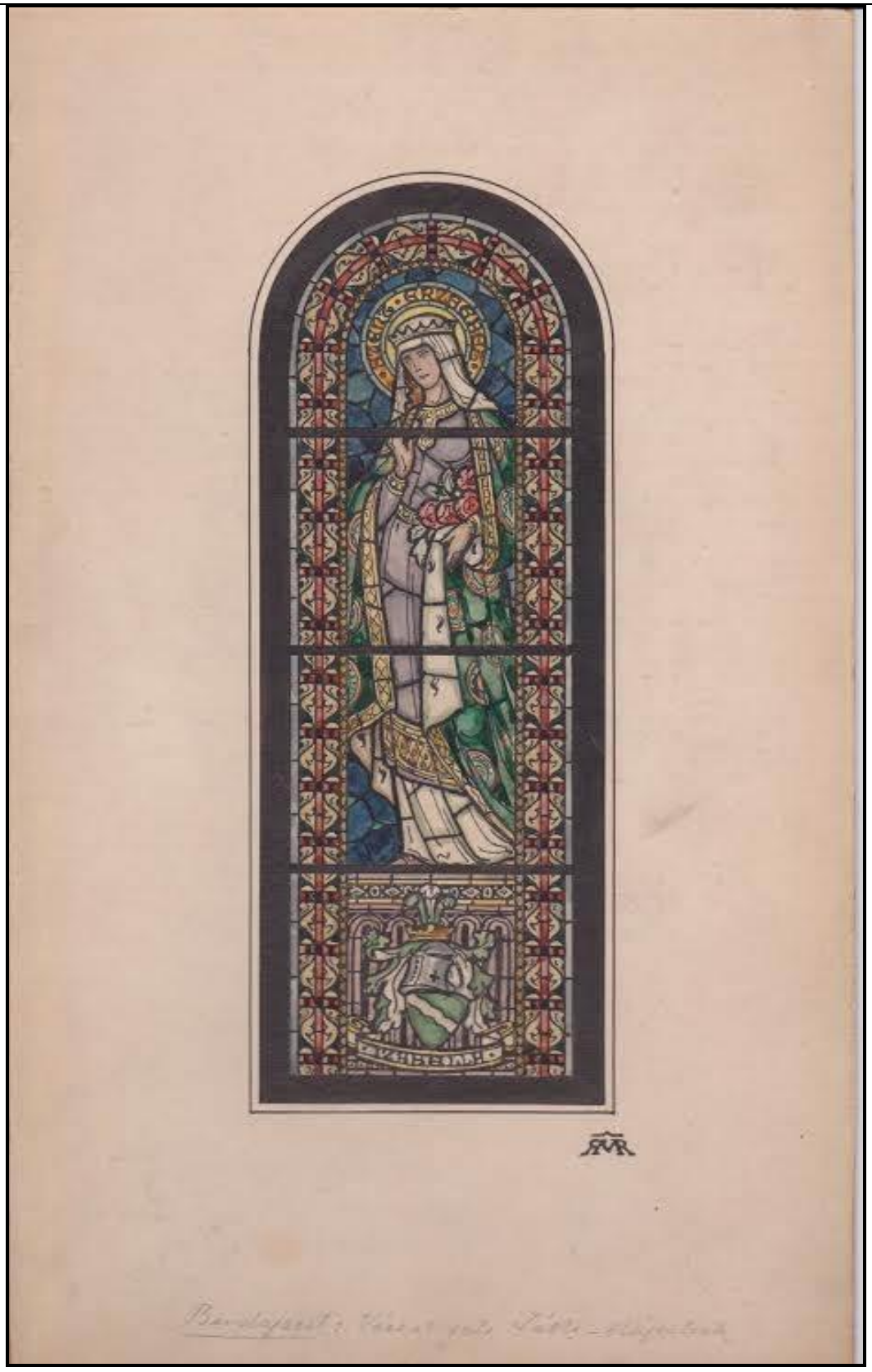

165. kép – Molnár C. Pál: Négy boldog halál (Foto: Máthé Eszter)

166. kép – A mai Jáki kápolna Boldog Margit üvegablakának Róth Miksa Emlékházban fellelt tervkartona[239]

[239] Róth Emlékház 99.338.1. lelt. szám. Köszönöm Fényi Tibornak a rátalálást!

167. kép – A mai Jáki kápolna Szent Erzsébet üvegablakának Róth Miksa Emlékházban fellelt tervkartona.[240]

[240] Róth Emlékház 02.17.1. lelt. szám. Köszönöm Fényi Tibornak a rátalálást!

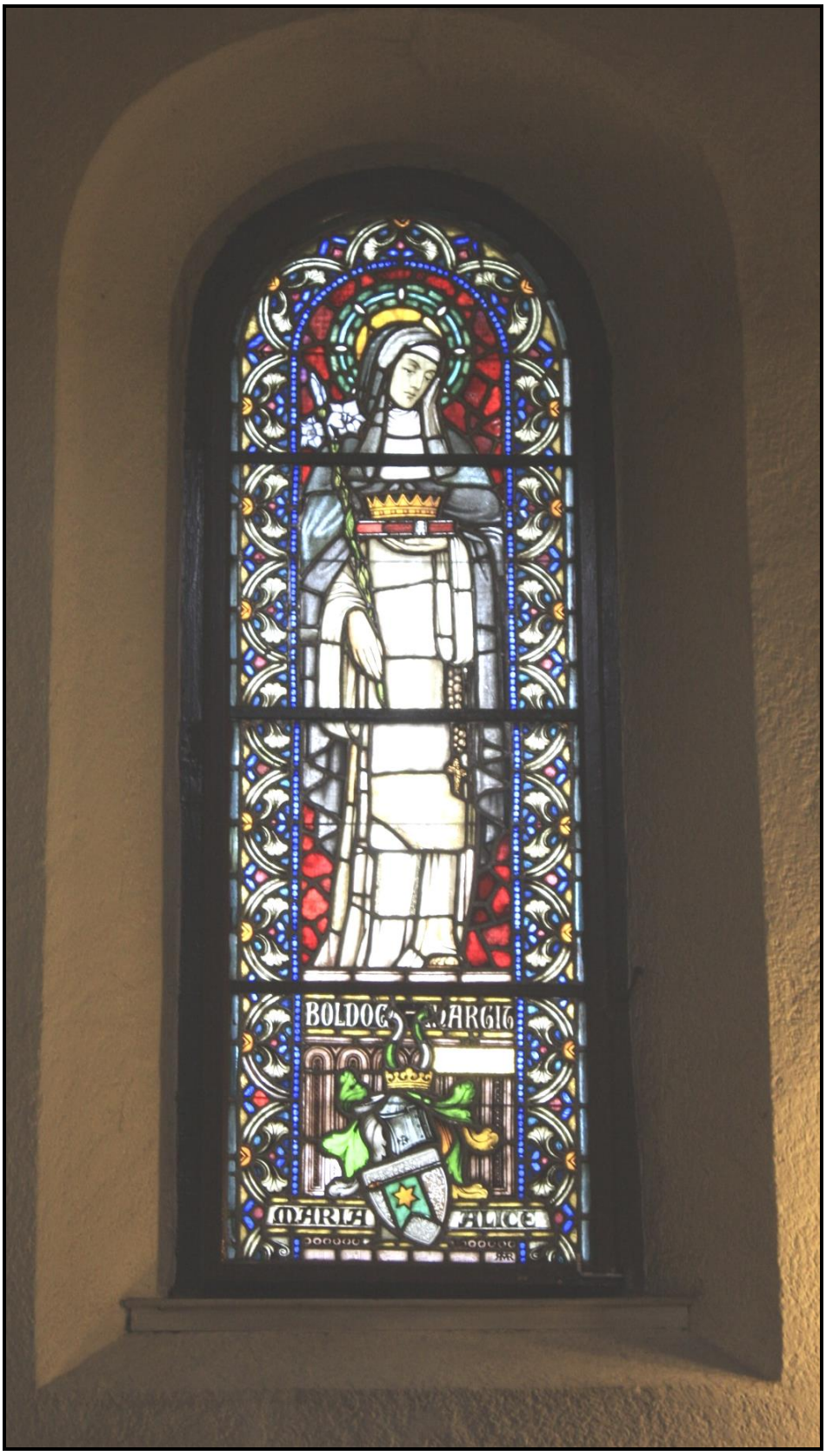

168. kép – A mai Jáki kápolna Szent László üvegablakának a Róth Miksa Emlékházban fellelt tervvázlata[241]

[241] Róth Emlékház 07.16.1. lelt. szám. Köszönöm Fényi Tibornak a rátalálást!

7.2.1. A Jáki kápolna ablakai mai állapotukban

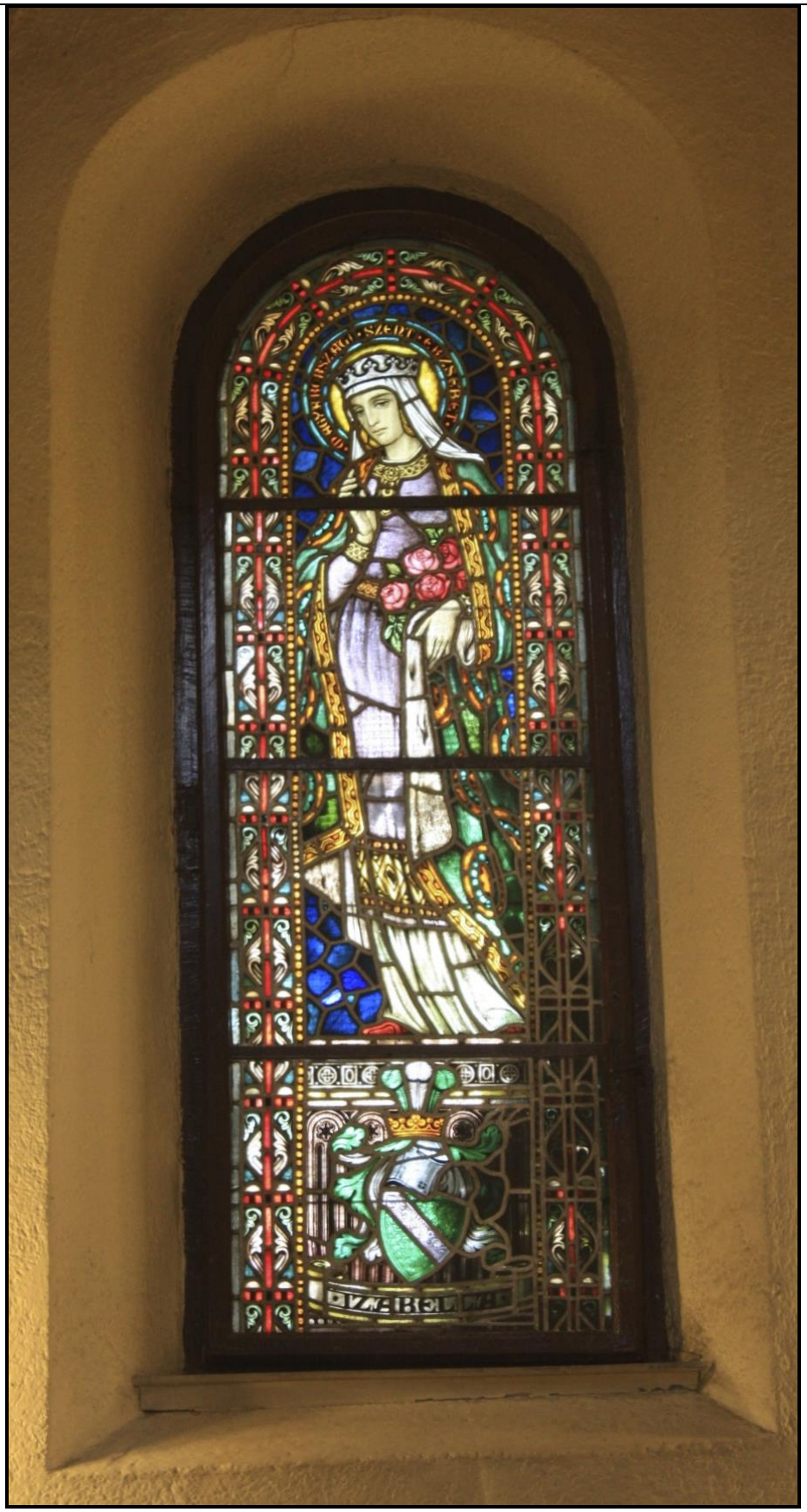
(Foto: Máthé Eszter)

169. kép – A Boldog Margitot ábrázoló ólmozott üvegablak (Adományozó: Radisics György)

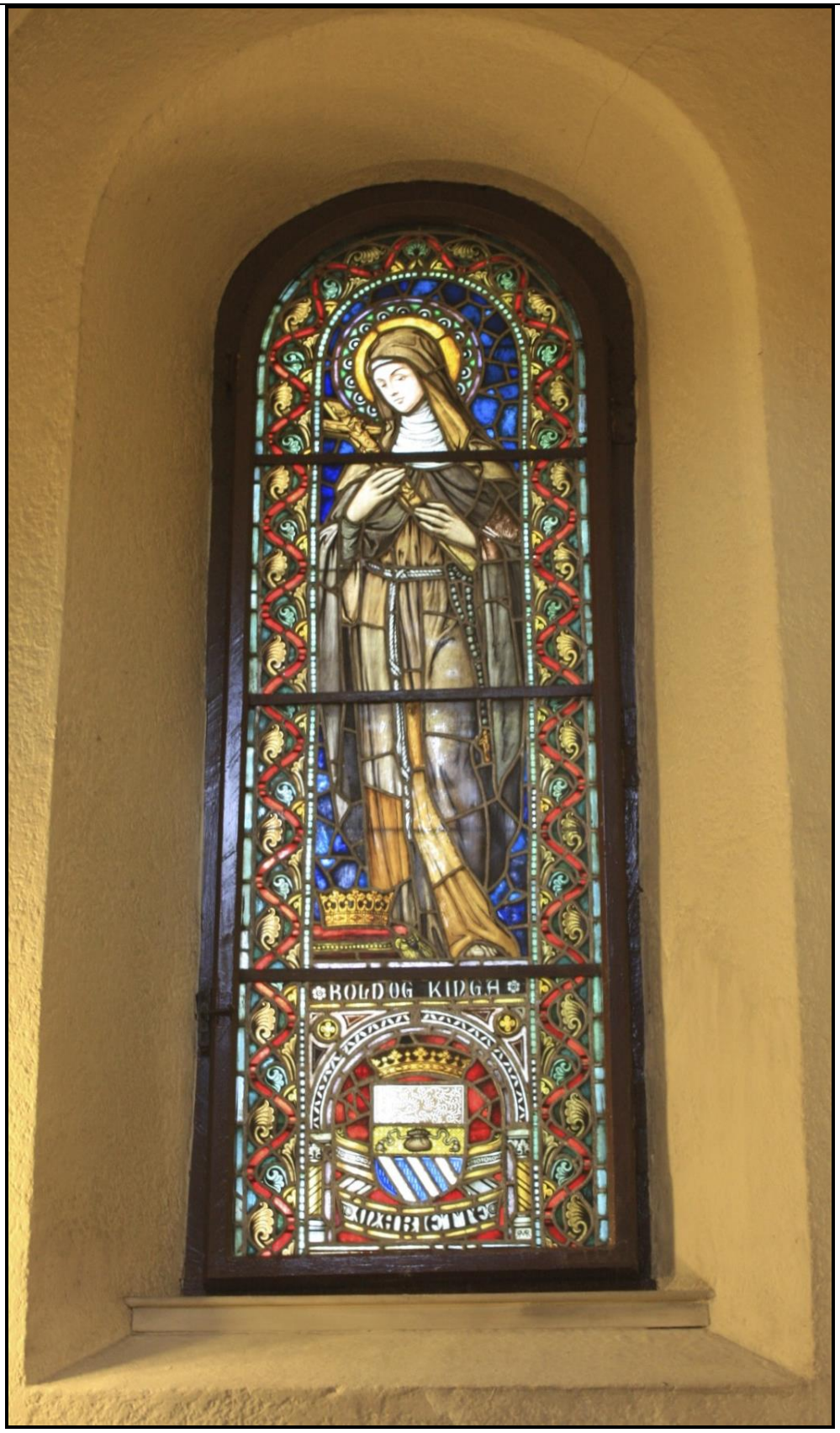
170. kép – A Boldog Margitot ábrázoló ólmozott üvegablak természetes fényben. (Adományozó: Radisics György)

171. kép – A Szent Erzsébetet ábrázoló ólmozott üvegablak. (Adományozó: Charmant Oszkár)

172. kép – Az Árpád-házi Boldog Ágnest [Prágai Szent Ágnes]]ábrázoló ólmozott üvegablak. (Adományozó: Hampel Antal)

173. kép – A Boldog Kingát [Árpád-házi Szent Kinga] ábrázoló ólmozott üvegablak. (Adományozó: Bolza Pál gróf)

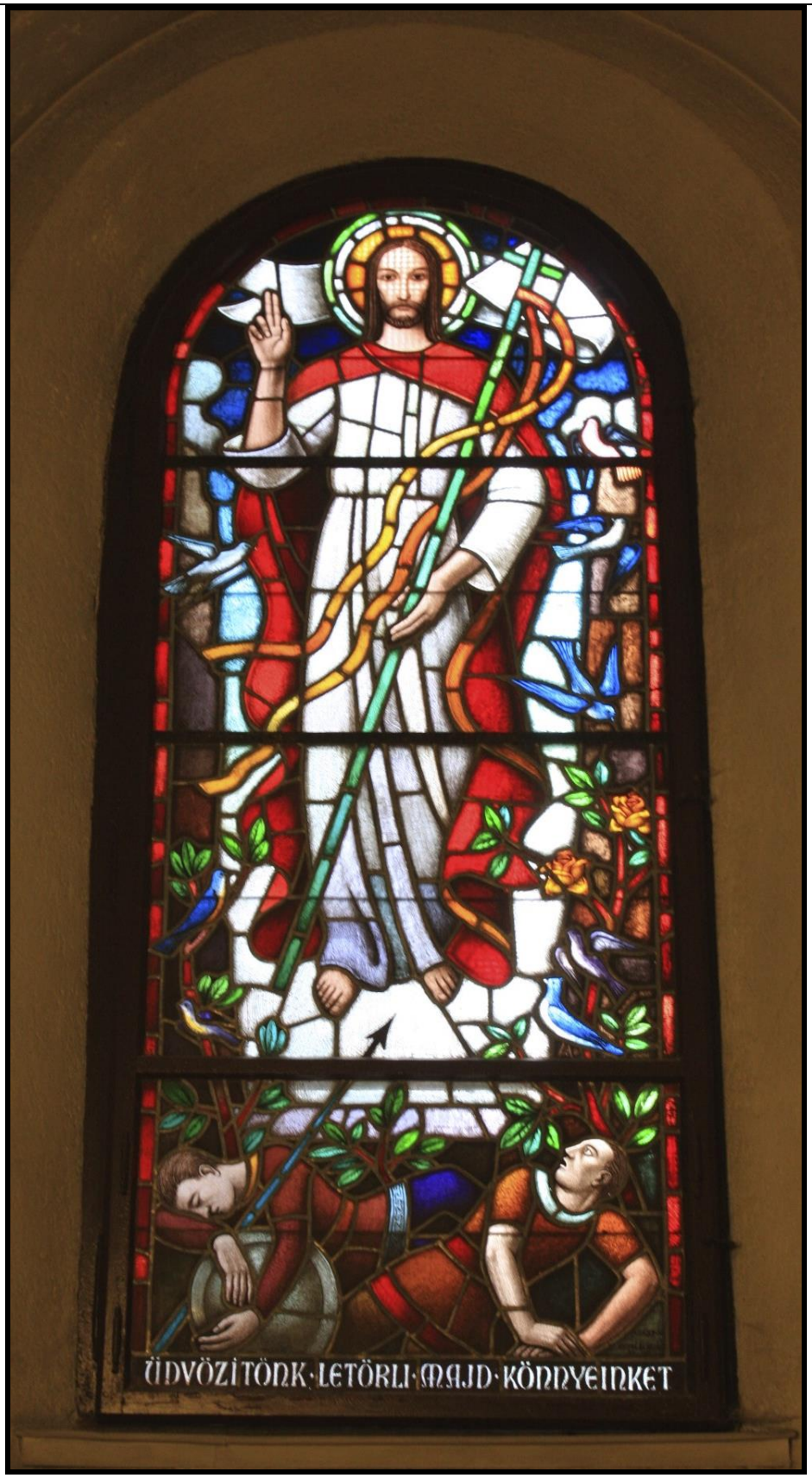

174. kép – Az apszisban látható Szent László ólmozott üvegablak [Adományozó: Károlyi László gróf]

175. kép – Kis körablak a Pietrelcinai Szent Pio és Szent Maximilian Kolbe tiszteletére szentelt mellékoltár fölött

176. kép – Árkayné Sztehlo Lili ólmozott üvegablaka. [Készítők: Koppné és Kovács, Bp. 1941(?)]

IV. rész

Tartalom

8. A háborús károk, a renoválás és műemlékké nyilvánítás (1944–1991) 270
8.1. A világháború kártételei 270
8.2. 1956-os károk 275
8.3. Renoválások 279

9. Irodalom-, forrás- és rövidítésjegyzék 282

10. Szövegben szereplő képek listája 304

8. A háborús károk, a renoválás és műemlékké nyilvánítás (1944–1991)

A múzeum háború utáni helyreállítási kérdéseit éppen csak érintőlegesen, főként a múzeum eredeti éves jelentéseinek összefoglaló adatai alapján említjük meg. Ennek a korszaknak a feldolgozása újabb időigényes és szerteágazó kutatást igényel.[1]

8.1. A világháború kártételei

Az épületegyüttest a II. világháborúban több bombatalálat, valamint Budapest 1944-45-ös ostromának idején több belövés is érte. Ennek következtében nagy része megrongálódott, különösen a reneszánsz-barokk szárny szenvedett súlyos sérüléseket. Az épületegyüttes többi helyiségében betörtek az ablakok, megrongálódtak a szobrok, valamint a „Csonkatorony" ledőlt.[2]

Pusztult persze a város is, s tagadhatatlan, hogy a légitámadások a haditermelés bénításán kívül politikai célokat is szolgáltak. Kényszerűségből, véletlenül vagy céltudatosan elhullajtott bombák számtalan budapesti házat, középületet romboltak szét vagy rongáltak meg, értékeket és emberi életeket pusztítottak el. Terrortámadások is voltak, bár korántsem olyan mértékben, mint azt a fasiszta propagandagépezet hangoztatta. Már az első – áprilisi – légitámadás során nagy bombázás pusztította a Szent László Kórházat (az Üllői úti Ferenc József Laktanya és a Ferencvárosi pályaudvar közelében), június végén a Kerepesi temető kapott két keskeny, de nagyon sűrű bombaszőnyeget (a Keleti pályaudvar közelében), július elején pedig a Nyugati pályaudvar közelében levő Hősök tere és környéke (megrongálódott a millenniumi hősi emlékmű,a Műcsarnok, a Vajdahunyad vára, a Jáki kápolna, a MÁV kórház).[3]

1944. július 2-án, a Budapesten végrehajtott szőnyegbombázásokban hat találat érte a múzeumot, s mivel a belső helyiségeket nem választották el falak egymástól, a keletkezett károk hatalmas mértékűek voltak. A lövések nem kímélték a muzeális anyagokat sem, amiknek egyharmada megsemmisült.[4] Szeptember 17-én újabb bombázások érték az épületet.

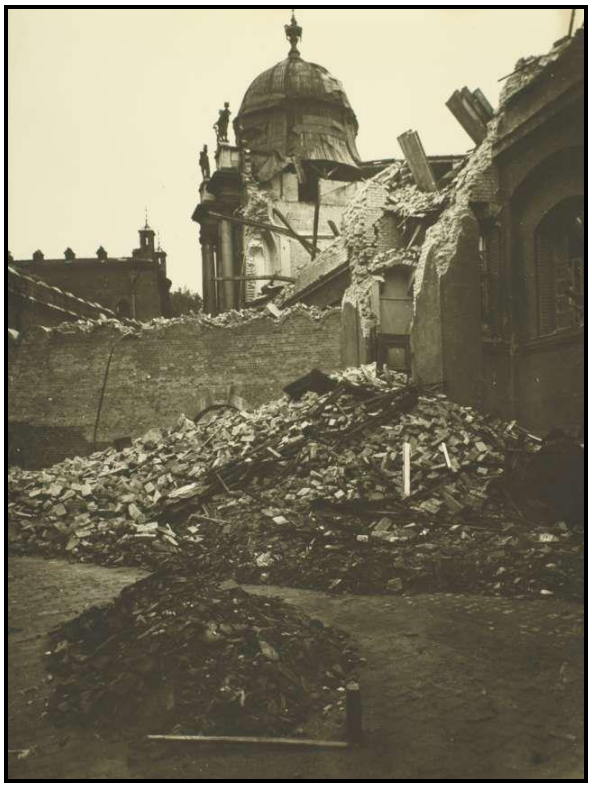
Az épségben maradt kiállítási tárgyak nagy része a háború idején eltűnt, s többé nem került elő, ez által több évtizednyi munka veszett kárba.[5]

[1] Az irodalomjegyzékben hivatkozott összefoglaló múzeumtörténeti munkákon (S. SZABÓ F. 1956; TAKÁCS I., 1967; SZABÓ L. (szerk.) 1986.; FEHÉR GY. 1996; FEHÉR GY. 2007) kívül e korszakról szól S. SZABÓ F. 1952. közzétett dokumentuma és MAJKÓ ZS. 2014. közleménye.
[2] FEHÉR GY. 1996. 21. o.
[3] Budapest Története Gerelyes Ede, Horváth Miklós, Lackó Miklós, Nagy Lajos, Preisich Gábor, Szekeres József, Tarjányi Sándor: A forradalmak korától a felszabadulásig. Budapest története V. Akadémia Kiadó, Budapest, 1980. BUDAPEST AZ ELLENFORRADALMI KORSZAKBAN 1919-1945) 574. p.
[4] SZELLE T. – BALÁZS GY. 1997.
[5] FEHÉR GY. 1996. 50-51. p. és TAKÁCS I. 1967. 17. p.

177. kép – A barokk épületet ért II. világháborús bomba kártétele az északi homlokzatnál – Wachter Klára fotó. (MMgMK. EF. 7692.)

178. és 179. kép – A leomlott eperjesi Rákóczi ház és lőcsei Óra-torony– Wachter Klára fotók. MMgMK. EF. 7661. és EF. 7659.)

MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM
BUDAPEST, XIV.,
VÁROSLIGET (SZÉCHENYI-SZIGET)
TELEFONSZÁMOK:
IRODA:
KÖNYVTÁR:
KAPUS:

236/1945.

Polgármester Ur!

224.957/1945.-XI. sz. alatt kelt körlevelére válaszolva jelentem, hogy a vezetésem alatt álló Magyar Mezőgazdasági Muzeum a háboru következtében igen sulyos károkat szenvedett ugy épitményeiben, mint berendezésében.

Bár az épületcsoport nem tekinthető eredeti müemléknek, az ország területén szétszórtan megmaradt müemlékek számos részletét magában foglalja és közel 50 éves multja mellett éppen fenti sajátságánál fogva előbb-utóbb kiérdemli a müemlékeknek kijáró kiméletet és gondozást.

A Müemlékek Bizottsága egyébként már évek óta ugy tekinti, mintha eredeti, történelmi koru épitmény volna.

Mivel a berendezésében felhasznált mükincsek /főleg festmények/ komoly sérülést nem szenvedtek, ezek taglalására ki sem térek, ellenben közölnöm kell, hogy a kulturális értékü gyüjtemények /modellek, szobrocskák, diorámák, preparátumok, statisztikai táblázatok, stb./ és részben, a hozzájuk tartozó butoranyag is, közel 70-75 %-ban elpusztultak. Mindemellett, hogy ezzel óriási tudományos és anyagi kár érte intézetünket, meg kell állapitanom, hogy e károk nem pótolhatatlanok. Kai hozzávetőleges értékeléssel 25-30 millió pengővel és kellő számu szakember közremüködése mellett néhány év alatt helyrehozhatók lesznek.

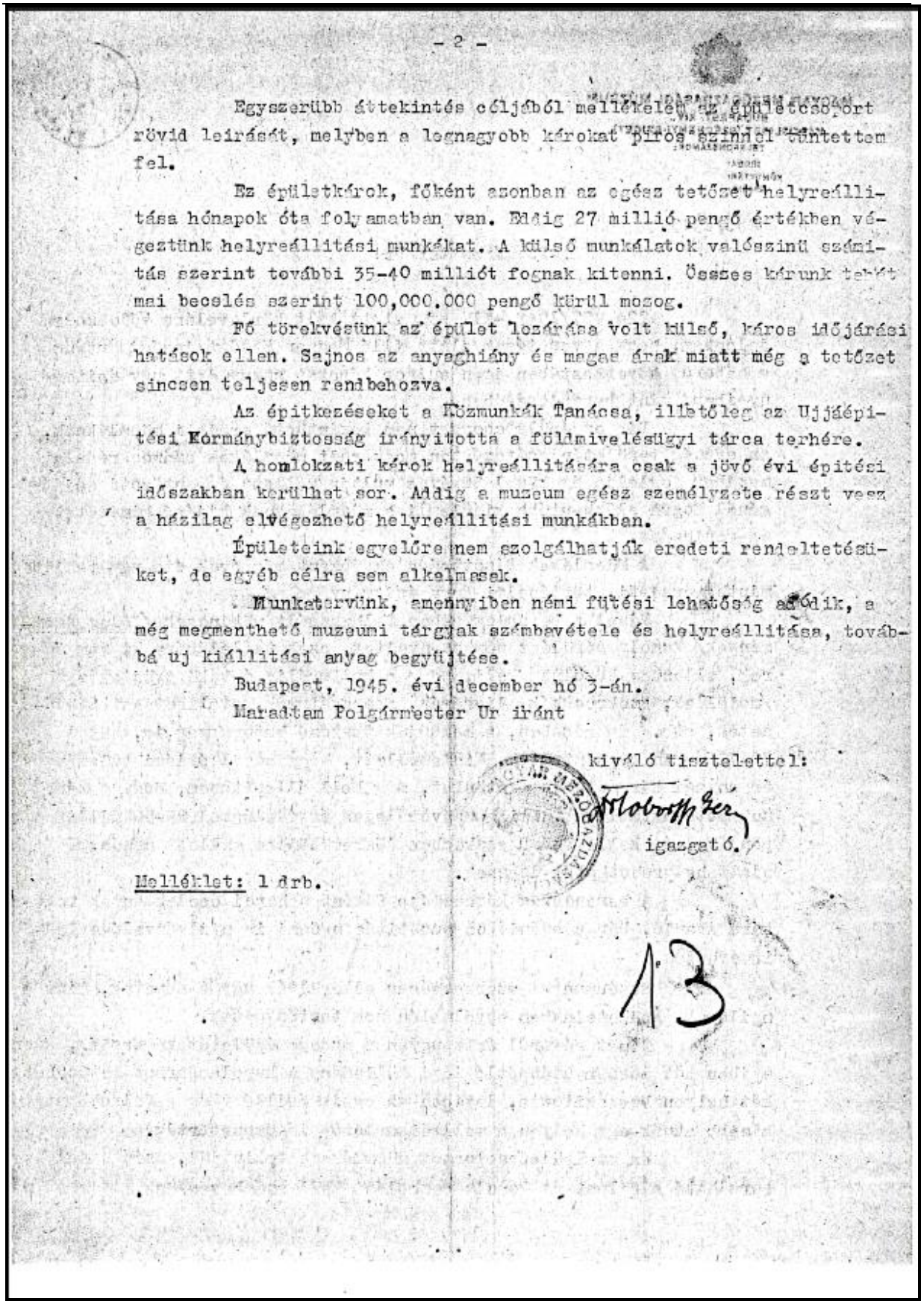
A berendezés károsodása főként a harci cselekmények rovására irandó, bár a szándékos pusztitás nyomai is nyilvánvalóan felismerhetők.

Muzeumunkat szerencsésen elkerülték ugy a németek, mint a nyilasok. Épületeinkben egyáltalán nem tartózkodtak.

Német részről érte ugyan a muzeum épületét károsodás, amennyiben két lőszer-utánpótló légi küldemény a kupolacsarnok tetőzetét két helyen beszakitotta, letépte az egyik csillárt és a felrobbant kisebb aknák egy helyen a mellvédkorlátot is összetörték.

Ha az épületcsoportot müemléknek tekintjük, szinte fel sem sorolható sérülést és komoly rombolást kell számbavennünk.

./.

- 2 -

Egyszerübb áttekintés céljából mellékelem az épületcsoport rövid leirását, melyben a legnagyobb károkat piros színnel tüntettem fel.

Az épületkárok, főként azonban az egész tetőzet helyreállitása hónapok óta folyamatban van. Eddig 27 millió pengő értékben végeztünk helyreállitási munkákat. A külső munkálatok valószinü számitás szerint további 35-40 milliót fognak kitenni. Összes kárunk tehát mai becslés szerint 100,000.000 pengő körül mozog.

Fő törekvésünk az épület lezárása volt külső, káros időjárási hatások ellen. Sajnos az anyaghiány és magas árak miatt még a tetőzet sincsen teljesen rendbehozva.

Az épitkezéseket a Közmunkák Tanácsa, illetőleg az Ujjáépitési Kormánybiztosság irányitotta a földmivelésügyi tárca terhére.

A homlokzati károk helyreállitására csak a jövő évi épitési időszakban kerülhet sor. Addig a muzeum egész személyzete részt vesz a házilag elvégezhető helyreállitási munkákban.

Épületeink egyelőre nem szolgálhatják eredeti rendeltetésüket, de egyéb célra sem alkalmasak.

Munkatervünk, amennyiben némi fütési lehetőség adódik, a még megmenthető muzeumi tárgyak számbavétele és helyreállitása, továbbá uj kiállitási anyag begyüjtése.

Budapest, 1945. évi december hó 3-án.

Maradtam Polgármester Ur iránt

kiváló tisztelettel:

Toborffy Géza

igazgató.

Melléklet: 1 drb.

13

180. kép – Toborffy Géza múzeumigazgató jelentése a II. világháború kárairól a főváros polgármesterének (Ligetfalvi Gy. ajándéka, Budapest Főváros Levéltári kutatása során)

Tehát – bár a tetőzet és a belső részek helyreállítási munkái rögtön megindultak – a háború végén a Vajdahunyadvár nem működhetett múzeumként, az érdemi munkát lehetetlenné tette az épület romos állapota. A dolgozók tevékenysége csak az állagmegóvásra és leletmentésre terjedhetett ki. Ráadásul egy másik súlyos problémával is szembe kellett néznie a múzeum vezetésének. A háború utáni épülethiány következtében a Vajdahunyadvár épen maradt részeit más intézetek és szervezetek foglalták el. 1945-től – elpusztult székháza miatt – ideiglenesen a Madártani Intézet foglalta el az épület egy részét.[6]

Bechtler Péter[7] helyettes polgármester 1947. szeptember 3-án kelt összefoglaló jelentésében kitért arra a tényre, hogy a „6.530/1947. M. E. számú rendelettel felállított Árumintavásári és Kiállítási Központ bejelentette, hogy 1947. évi szeptember hó 5–15. között a városligeti Széchenyi szigeten levő Mezőgazdasági Múzeum épületében és az azt környező területen a Budapesti Nemzetközi Árumintavásár jogutódjaként Budapesti Őszi Vásárt rendez. Engedélyt adtam arra, hogy az Árumintavásári és Kiállítási Központ a Városligetnek az általa megjelölt területrészét díjmentesen elfoglalhassa és a vásár területét a nyilvános közforgalom elől elzárhassa. A vásár építési munkálatai megkezdődtek. A Gazdasági Főtanács által rendelkezésre bocsátott 150.000 forintból a háborús sérüléseket szenvedett Mezőgazdasági Múzeum épületcsoportjának helyreállítási munkálatai befejeződtek. A vásárra eddig 700 kiállító jelentkezett. Utasítottam a székesfőváros üzemeit, hogy a Budapesti Őszi Vásáron kiállítóként vegyenek részt.”[8] Az árumintavásárok 1948-ban és 1949-ben továbbra megrendezésre kerültek.

1948 tavaszán a Mezőgazdasági Tudományok Tájékoztató Intézete vette birtokba a múzeum 30.000 kötetes könyvállományát és helyiségeinek egy részét.[9] Így már három

[6] S. SZABÓ F. 1952.

[7] Bechtler Péter (Bácskula, 1891. április 22. – Budapest, 1964. november 29.) 1945. január 23-tól 1948-ig Budapest alpolgármestere. Apja molnár volt. Az elemi iskola után faszobrász mesterséget tanult. 1910-ben kapcsolódott be a szakszervezeti mozgalomba. 1910–1952-ig a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, majd az MDP tagja. 1915-től 1948-ig a Budapesti Szobrászok Szakegyletének elnöke. 1918-ban a Magyar Nemzeti Tanács, 1919-ben a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács tagja. A Tanácsköztársaság bukása után letartóztatták. Később az MSZDP nemzetiségi kisebbségi bizottságának titkára, a magyarországi németajkú szociáldemokraták ügyeit intézte, 1925-től a budai kerület titkára és a fővárosi törvényhatósági bizottság tagja. 1938–1944 között a Szállítási és Közlekedési Munkások Szövetsége titkára. 1926 és 1939 között több alkalommal képviselőjelölt, de nem sikerült mandátumhoz jutnia. 1944-ben, a német megszállás idején összekötő szerepet töltött be az SZDP, a szakszervezeti mozgalom és a Magyar Front között. A főváros felszabadítása után az SZDP Ideiglenes Intéző Bizottságának tagja lett. 1945. június 24-én szakszervezeti küldöttként beválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, 1948. április 26-ig az SZDP Baranya és Tolna vármegyei listájáról megválasztott nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő. 1945. január 23-tól 1948-ig Budapest alpolgármesteri tisztét töltötte be. 1945-től a Budapesti Nemzeti Bizottságban is helyet foglalt. 1946-tól a Városi, Vármegyei és Községi Alkalmazottak Országos Szövetségének elnöke. 1948-ban lemondott tisztségeiről és a VAOSZ, valamint a szobrász-szakegyesületben viselt elnöki tisztéről is. 1948-tól 1951-ig a Kőbányai Téglagyár igazgatója. 1952. május 2-án az ÁVH letartóztatta, november 27-én a Pest Megyei Bíróság Járási Tanácsa – koholt vádak alapján – nyolcévi börtönbüntetésre ítélte. Az Elnöki Tanács kegyelmi határozatával 1955. augusztus 19-én szabadult. 1956-ban rehabilitálták, majd nyugdíjazták. 1956. november 2-án a Fővárosi Nemzeti Bizottság elnökévé választották, s megbízták a főváros alpolgármesteri tisztének ellátásával. November 4-e után mindenfajta politikai tisztséget beszüntetett. DIGITÁLIS HISTORIA Adatbázis http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=3479&catid=43%3Ab&Itemid=67&lang=hu

[8] *Fővárosi Közlöny*, 1947, 58. évf. 1947. szept. 27. 40. szám

[9] S. SZABÓ F. 1952. Amint itt írja: a Tájékoztató Intézet 1949 tavaszán megszűnt, de a könyvállományt az Agrártudományi Egyetemhez szállították, azaz nem került vissza múzeum tulajdonába.

intézmény foglalt helyet (a múzeumon kívül) a Széchenyi szigeti épületegyüttesben.[10]

Még egy újabb terv is született, mégpedig, hogy a múzeumépületet Úttörőpalotaként hasznosítják.[11] Amikor ezt a tervet 1951-ben elvetették, akkor az Országos Természettudományi Múzeum növénytári osztályát helyezték a múzeum épületébe, mely a reneszánsz-barokk épület teljes emeleti traktusát elfoglalta, egészen 1979/1981-ig.

Ennek ellenére a felújítási munkálatok nem értek véget. A dolgozók igyekeztek újjászervezni a korábbi kiállításokat, valamint pótolni a háború előtti kiállítási tárgyakat.[12]

A helyzet S. Szabó Ferenc vezetése alatt javult, akit 1948-ban neveztek ki a múzeum élére, de 1949-ben jött vissza betegszabadságáról. Az ő határozott fellépésének köszönhetően elmúlt a kisajátítás veszélye, és a felújítási munkák is megkezdődhettek. Az 1950. évi költségvetésben a földművelésügyi tárca tekintélyes összeggel támogatta a renoválási munkálatokat, amik Hajós Alfréd építész vezetésével kezdődtek meg.[13]

8.2. 1956-os károk

A világháborús károkból alig magához tért múzeum épületét az 1956-os év sem kímélte. A forradalmi események során november 7-én fegyveres támadás érte az intézetet, ágyú és géppuskalövések következtében tűz ütött ki, amely újabb károkat okozott az épületben, valamint a kiállítási tárgyakban.[14]

A károk részletezése a Mezőgazdasági Múzeum 1956. évi működéséről szóló jelentés alapján:[15]

Az 1955-ben helyreállított Kínzótornyot tüzérségi találat érte, hatalmas pusztítást okozott benne egy gyújtógránát.

A torony első emelete gyűjteménytári anyaggal volt tele, ezek meggyulladtak, a tűz átterjedt a lépcsőn és az ablakokon keresztül a többi emeletre, majd teljesen felemésztette a tetőszerkezetet. A keletkezett kár: 830.000 forint volt. A Hidas-kaput és a Csonkatornyot, amiket 1951-ben renováltak, több ágyúlövés érte. Megrongálódott a kapu nyerstégla építménye, valamint a robbanás okozta légnyomástól és szilánkoktól az épület többi része is megsérült. A keletkezett kár: 100.000 forint volt. A gótikus épületcsoport felújítását 1956-ra fejezték be, a támadáskor elsősorban a nyugati szárnyat érték találatok, amik tönkretették a tetőszerkezetet, s az épület belsejében a robbanástól kidőlt egy faragott kőoszlop. A

[10] Uo.
[11] MAJKÓ Zs. 2014. MMgMK. MD. levelezési anyag 542/1950. ikt. sz.: „A Mezőgazdasági Múzeum épületét Budapest Székesfőváros 250.052/1949. XII. határozatával igénybe vette és annak az Úttörő Mozgalom céljaira való átalakítását elrendelte" – írta a múzeumvezetés a Mezőgazdasági Tudományos Központnak. A levelükben kitértek arra, hogy a reneszánsz épületet teljesen kiürítették, s a múzeumi tárgyakat becsomagolták. Megfelelő épület kijelölése nélkül azonban nem tudnak továbblépni." A kiscelli Schmidt kastélyt jelölték ki, de ennek állapota nem tette lehetővé a költözést. Végül a városligeti reneszánsz épület közel egy évig üresen állt, s 1950 decemberében a múzeum már 1951-re összeállította költségvetését. 1951. február 12-én született meg a határozat, hogy az épületet eredeti rendeltetésének visszaadják.
[12] FEHÉR GY. 1996. 52.o.
[13] FEHÉR GY. 1996. 51.o.
[14] MEZŐGAZDASÁGI múzeum, 1956. MMgMK MD.116/1959. MD.12. 32. o. (a továbbiakban: MEZŐGAZDASÁGI, 1959. IX.12.)
[15] MEZŐGAZDASÁGI, 1959. MD.12. 35. o.

meggyengült faltömeg leszakadt, összetört a tetőtérben elhelyezett hatalmas díszcsillár, amikor rázuhant az első emeleti lépcsőfeljárója.

181. kép – Az 1956-ban belövést kapott és leégett „Kínzótorony" – Ismeretlen fotós (MMgMK. EF. 7701.)

182. kép – A gótikus épület lépcsőcsarnokának 1956. évi kárai – Ismeretlen fotós (MMgMK. EF. 7710.)

A többszörös robbanások megrongálták az épületrész külső és belső részeit. A keletkezett kár: 720.000 forint volt. A Nyebojsza-torony és a Vajdahunyad-épületrész toronyteteje és tetőfalazata is komolysérüléseket szenvedett. A torony második emeleti helységét találat érte, az első emelete kiégett, a keletkezett hő pedig tönkretette a gótikus födémű díszfestésű helyiségeket is. A torony melletti tetőrész megsemmisült. A Vajdahunyad-épületrész faragott homlokzati kövei szintén megsérültek. A keletkezett kár: 820.000 forint volt.

A Francia- és Német-torony szintén találatokat kapott, tetővégződéseik és tetőfelületeik megsérültek, főként az épület ácsszerkezete. A keletkezett kár: 210.000. forint volt. A Segesvári-torony és környéke nagymértékben megrongálódott, az ácsszerkezetű emelete és toronysisakja megsérült. A robbanások következtében a torony alatti környezet is elpusztult. A keletkezett kár: 120.000 forint volt. A román épületcsoport nyugati oldala szintén megsérült, több belövés érte, a tetőszerkezet bádog és cserép része megsemmisült. A robbanások hatására megrongálódott a kőpárkányzat és a homlokzat. A Jáki kápolna bejárata szintén megsérült. A keletkezett kár: 220.000. forint volt. A robbanások, valamint a légnyomás okozta sérülések további 180.000 forintnyi kárt okoztak. Összesen tehát 3, 200.000 forintnyi külső kár keletkezett az épületben.[16]

Belső károk:[17]

A legsúlyosabb károk a gótikus csoport nyugati részének kiállítótérségében keletkeztek, azon belül is a halgazdálkodási osztály semmisült meg a leginkább.

183. kép – A gótikus épületben állt Halászati kiállítás megsemmisülése 1956-ban. – Ismeretlen fotós. (MMgMK. EF. 7712.)

[16] MEZŐGAZDASÁGI, 1959. MD.12. 35. o.
[17] Uo.

A kiállítás gyűjteményanyaga károsodott a Nyebojsza-toronybeli tűzben is. Ezen kívül felszerelési tárgyak, bútorok is tönkrementek.

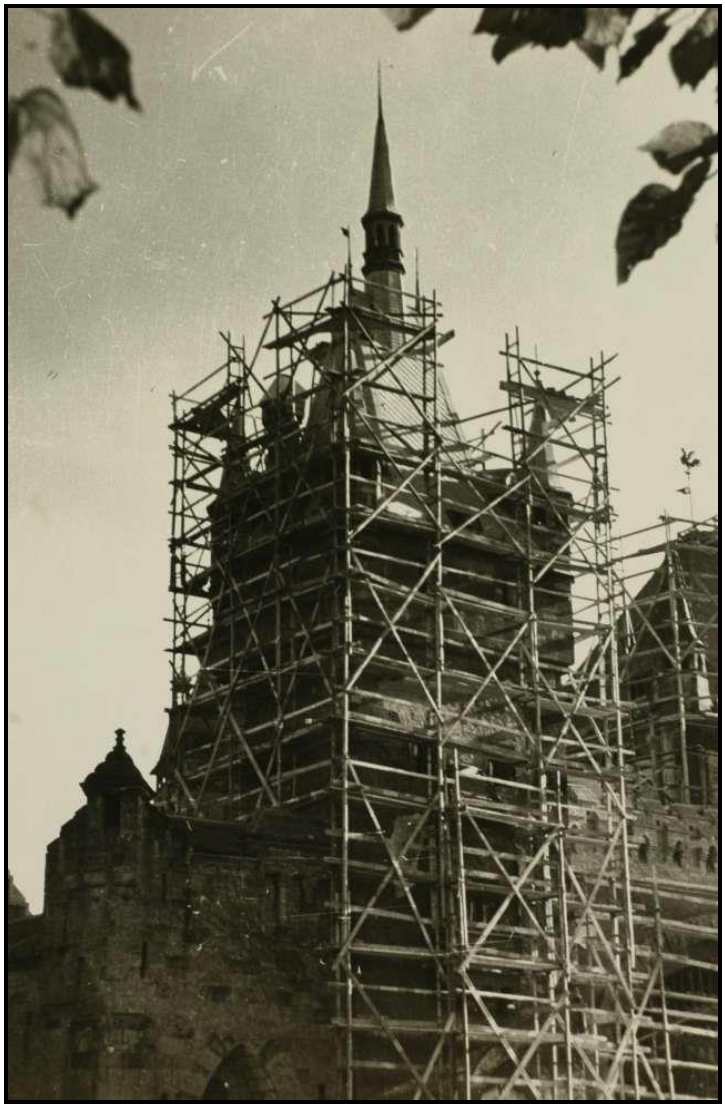
Összességében a muzeális berendezési tárgyak károsodásának értéke 1.532.095,50 forint volt, a bútorok és felszerelési tárgyakból származó károk 86.905 forintot tettek ki, egyéb berendezési tárgyak, mint takarítóeszközök, vagy védőruhákból származó anyagi kár pedig további 682 forintot. Ezen felül eltűnt a múzeum Jeep-gépkocsija is, ami plusz 35.179 forint veszteséget jelentett. Összesen tehát az épület külső, belső károsodása, valamint a gépkocsi eltulajdonítása 4.854.858,50 forint kárt okoztak a múzeumnak. Ezek mellett természetesen meg kell említenünk a múzeum eszmei károsodásait is, amelyek a 60 éves jubileum alkalmából történt előkészületek feleslegessé válásából adódtak. Hiszen a rendkívüli állapotok miatt a múzeumot 1956. október 24-től 1957. január 13-áig zárva kellett tartani, ezáltal több ezres látogatottságtól esett el, az ünnepi hét alkalmából szervezett két új kiállítás megtekintése így szintén nem valósulhatott meg, valamint október 23-a után a múzeum rendszeres ismeretterjesztő előadásait is fel kellett függeszteni.

184. kép – Lehullott gótikus épületelemek és az ablak állapota 1956-ban. – Ismeretlen fotós. (MMgMK. EF. 7680.1.)

8.3. Renoválások

Az épület külső rendezése 1959-re fejeződött be, a reneszánsz-barokk szárny udvarra néző homlokzatának eredeti szépségét azonban csak részben sikerült helyreállítani. Ekkor még az épület földszinti helyiségeiben megsérült díszfestés renoválása sem valósult meg.[18]

185. kép – A „Kínzótorony helyreállítási munkája. – Ismeretlen fotós. (MMgMK. EF. 7730.)

A hetvenes évekre az épület, valamint a benne lévő közművek állaga olyannyira megromlott, hogy szükségessé vált a múzeum külső és belső alapos felújítása. A munkák 1978-ban, Szabó Lóránd főigazgatósága alatt indultak meg, s 1985-ben értek véget.

A renoválás alatt a múzeum egy percre sem zárt be, az ütemezetten haladó rekonstrukciós munkák során a kiállításokat folyamatosan áthelyezték és átrendezték. [19] Egy

[18] FEHÉR GY. 1996. 21. o.

[19] A Magyar Mezőgazdasági Múzeum 80 éves épülete – a városligeti Vajdahunyadvár – teljes belső felújítási munkái 1979 óta folynak. Az idén értek el az építők a gótikus épületrész tóra néző szárnyához – amelyben kisebb átalakításokkal – 1958 óta áll a vadászati kiállítás. A tervek szerint két év alatt korszerűsítik a fűtést, kijavítják a burkolatot, felújítják a díszfestést, pótolják a hiányzó színes ólomüveg betéteket. Tekintettel arra, hogy a 25 éves kiállítás iránt folyamatosan érdeklődtek a rekonstrukció idején is, ideiglenesen, a már elkészült barokk épület úgynevezett gödöllői homlokzata mögött lévő nagyteremben, és a hozzákapcsolódó körteremben

1983-ban, a múzeum igazgatójával készült riport szerint: „A belső felújítás, amely 11 ezer 300 négyzetméternél több beépített területet jelent, 1978-ban kezdődött. […] Együtt sétálunk végig a felújított épületrészeken, ahol a falak mögött éveken át dolgoztak, és közben, bár szűkebb helyen, de egyetlen napra sem szünetelve a kiállítás fogadta a látogatókat, akik nem tudhatták, hogy a terem másik oldalan fűtést szerelnek, vagy éppen festenek, netán egy XIX. századbeli neobarokk csillárt emelnek a helyére. A fűtés Szabó Lóránd főigazgató külön öröme. Az Európa-szerte híres múzeum kiállító termeiben télen nem volt fűtés."[20] A cikk szerint ez évben fejezték be a gótikus lépcsőcsarnok emeleti díszfestését is. Majd 1994–1996-ig az FM adott költségvetési keretet a teljes gótikus épület díszfestésének rekonstruálására.[21]

A 70-es évek közepétől egészen a 90-es évek elejéig került sor a kisebb-nagyobb üvegrekonstrukciós munkákra, melyek a meglévő részletek pótlásával történtek meg.[22]

A Borsod-Abaúj megyei AGROBER és a Középületépítő Vállalat tervei alapján a gyáli Szabadság Tsz építőipari részlege végezte a Városligetben a háborús károkat szenvedett Vajdahunyadvárban a Mezőgazdasági Múzeum helyreállítását. Alpár Ignác e szép eklektikus alkotásának restaurálása egyike volt a vállalat első ilyen jellegű és nagy elismerést kiváltó munkáinak.[23] Az alapos renoválás mellett ekkor épült ki az épület központi fűtése is, amely így lehetővé tette a téli nyitva tartást. A román és gótikus szárny díszfestéseit is ekkor pótolták. Kisebb javítások természetesen, azóta is folynak az épületben, amelyet 1991-ben nyilvánítottak műemlékké.[24]

A Jáki kápolna a Budapest-Herminamezői Szentlélek Plébániához tartozik. Utolsó nagy restaurálásáról, mely 1985-ben történt meg, részletes hírt adott az Új Ember.[25]

építették fel a kiállítást. A szakszempontból rendkívül fontos őz- és szarvasselejtezési trófeabemutatók és a szarvasfélék eddig is ismert diorámái mellett a vaddisznót és a muflont is „élőképben" jelenítik meg. Láthatjuk a magyar rekordagancsokat 1911-től napjainkig. Külön „előkelő" helyen mutatjuk be a jelenlegi magyar világrekord trófeákat, az 1972-es dámlapátot, és az 1981-es szarvasagancsot. Kis vízivad és erdei szalonka életkép mellett látható a kiegészített fegyver- és eszközgyűjtemény is. A kiállítás kivitelezésében a múzeum munkatársain kívül Muray Róbert grafikusművész is közreműködött. Neves természetfotósaink -a NIMRÓD Fotóklub tagjainak - nagyméretű színes fotói is láthatók. KOTLÁR KÁROLY 1983.

[20] L.V.: Az építőbrigád bravúrja. Régi fényében a Vajdahunyad vára. *Népszava*, 1985. november 4. 9. p.

[21] SZELLE T.–BALÁZS GY. 1997

[22] A restaurálás vagy rekontsrukció neves mestereknél tanult, s mára szintén jelentős művészekké vált alkotók munkája volt. A múzeum iratai között nem bukkantunk kivitelezőket is feltüntető adatokra. – (509/1976. március 30. MMgM ikt. sz. Vadászati kiállítás ablakainak színes üvegpótlása tárgyú irat. – Központi Irattár). – Szóbeli információkat kaptam több mai üvegművésztől, amelyeket hálásan köszönök meg itt is. – Tóth Erzsébet üvegfestő szóbeli adatokat (az 1970-es években az Országos Szakipari Vállalat VIII. Baross u. 59. mellett működő Üveges Szövetkezet Üvegfestészete, díszüvegre szakosodott cég – a rózsaablak rekonstrukciójában működött közre), Gonzales Gábor üvegművész pár szavas visszaemlékezése (a kis körablakok restaurálásáról az 1990-es évek elején), Füri Judit üvegművész munkái között is szerepel a Vajdahunyadvári restaurálásban való részvétel. Visszaemlékezésük szerint nem tervkartonok alapján történt a restaurálás.

[23] Hajós György: Jelentős, szép munkát végez a műemlékvédelemben a Középületépítő Vállalat. In: *Budapest*, 1981. 19. évf. 1. szám január 42–46. p. Csak 1995-re történt meg a díszfestés teljes rekonstrukciója. F. Menényi Klára szerk.: Műemlékvédelmi Szemle 1998/1. szám. Az Országos Műemléki Felügyelőség tájékoztatója (Budapest, 1998) TÁJÉKOZTATÓ Műemlékfelújítások- és helyreállítások 1995-ben (Összeállította: Ivicsics Péter). 305. p.

[24] Műemléki védelem – Azonosító: 1234; Törzsszám: 15771; Helyrajzi szám: 29732/1.

[25] A JÁKI KÁPOLNA, 1985.

186. kép – A Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár madártávlati képe napjainkban

9. Irodalom-, forrás- és rövidítésjegyzék

AZ 1896-IKI EZREDÉVES I. 1896 — Az 1896-iki Ezredéves Országos Kiállítás. A Történelmi főcsoport hivatalos katalógusa. I. füzet. Román és csúcsíves épület. Kiad. A Történelmi Főcsoport Igazgatósága. Kosmos Műintézet, Budapest, 1896. 150 p.

AZ 1896-IKI EZREDÉVES II. 1896 — Az 1896-iki Ezredéves Országos Kiállítás. A Történelmi főcsoport hivatalos katalógusa. II. füzet. Csúcsíves épület. Kiad. A Történelmi Főcsoport Igazgatósága. Kosmos Műintézet, Budapest, 1896. 278 p.

ALPÁR I. 1896 — Alpár Ignác: A kiállítási történelmi főcsoport műhelyéből. *Építő Ipar*, Műszaki Hetilap, 20. évf. 1896. március 11. 89–90. p.

ALPÁR I. 1897 — Alpár Ignác: Az ezredéves országos kiállítás történelmi főcsoportjának épületei. *Magyar Mérnök és Építésze Egylet Közlönye* 1897. 34. kötet, 4. füzet 31. szám, 1897. 153–166. p.

ALPÁR I. 1897a — Alpár Ignác: Az ezredéves orsz. kiállítás királyszobái. In: Az iparművészet 1896-ban. Millenniumi emlékkönyv. Ráth György – Györgyi Kálmán, 1897. 129–138. p.

ALPÁR I. 1902 — Alpár Ignác: A mezőgazdasági múzeum. *Épitő Ipar,* 1902. 26. évfolyam, 1902. jan. 5. 1. (1304.) szám 1–6. p. Reneszánsz épület földszinti és emeleti alaprajzával. *Épitő Ipar,* 1902. jan. 12. 2. (1305.) számában csak képmellékletként (6–8. p.): A M. kir. mezőgazdasági múzeum gótikus épületének északi homlokzatáról készült fénykép és a gót szárny földszinti és emeleti alaprajzának ábrája.

ALPÁR I. 1907 — Alpár Ignác: A Mezőgazdasági Múzeum. *Magyar Építőművészet*, 5. évf. 1907. 8. szám, augusztus. Szerk. Kabdebo Gyula. Bp., 1907. 11–24. p.) – [A kiadványban számos évszám nyomdahibás].

ALPÁR I. 1912 — Alpár Ignác: A Mezőgazdasági Múzeum. I–III. közlemény. [A millenniumi pályázat és építkezés, valamint az 1908-ra felépült végleges épület építéstörténete.] I. rész: *Építő Ipar*, 36. évf. 19. szám. 1912. május 12. 183–184. p.; II. rész: *Építő Ipar*, 36. évf. 20. szám. 1912. május 19. 194–196. p.; III. rész: *Építő Ipar*, 36. évf. 21. szám, 1912. május 26. 203–205. p.
Az *Építő Ipar* 36. évfolyamának számaiban részben mellékletként, részben szövegközti ábraként a M. kir. Mezőgazdasági Múzeumról megjelent fényképfelvételek és alaprajzok tételes felsorolását lásd a „Szövegben szereplő képek listájának” végén.

ALPÁR I. 1917 — Alpár Ignác: A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület palotája. *Magyar Építőművészet* 1915. 13. évf., 5–6. szám 1–40. p.

ALPÁR I. MESTER-ISKOLÁJA, 1925 — Alpár Ignác mesteriskolája. *Építő Ipar – Építő Művészet,* 49. évf. 9–10. szám, 1925. március 1. 35. p. Krónika rovat.

BÁDI M. 2011 — Bádi Mónika: A nagy Walla-villa. In: *Törökbálinti Újság*. 2011. márc. 18. http://www.torokbalintiujsag.hu/toeroekbalint-egykor/4914-a-nagy-walla-villa

BÁDI M. – STARZYŃSKI ZS. — Bádi Mónika – Starzyński Zsolt: Az Árpád utcai kis Walla-villa. In: *Törökbálinti Újság*. 2010. dec. 2. http://www.torokbalintiujsag.hu/toeroekbalint-egykor/2742-az-arpad-utcai-kis-walla-villa

BALÁS Á. 1897 — Balás Árpád: Magyar Királyi Mezőgazdasági Múzeum. *Köztelek,* 1897. dec. 25. VII. évf. 103–104. sz. 1806–1814. p. http://epa.oszk.hu/02200/02213/00128/pdf/EPA02213_Koztelek_1897_103-104.pdf

BÁLINT S. 1977 — Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium 2. kötet. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. Bp. 1977. http://mek.niif.hu/04600/04657/html/unnepikii0068/unnepikii0068.html

BÁLINT Z. 1897 — Bálint Zoltán: Az ezredéves kiállítás architekturája, Schroll Antal és Tsa, Bécs, 1897. 48 p. + 35 képtábla http://mek.oszk.hu/04800/04885/04885.pdf

BARDOLY I.–HARIS A. 1996 — Bardoly István – Haris Andrea: A magyar műemlékvédelem korszakai Tanulmányok (Művészettörténet – műemlékvédelem 9.) Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1996. 276 p.

BASICS B. 2015 — Basics Beatrix: Huszonöt év, hetven év, huszonöt év és a jelen. Az Aradi múzeum és az ott őrzött 1848–49-es ereklyegyűjtemény története. MúzeumCafé 47. kötet – 9. évfolyam, 2015/3. június-július szám http://muzeumcafe.hu/hu/huszonot-ev-hetven-ev-huszonot-ev-es-jelen/

BENCZE G. 2002 — Bencze Géza: Az Oetl-féle vasöntöde története. Bp., 2002. /Öntödei Múzeumi Füzetek 9./ Bp. 44 p. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_KOZL_OntMuzFuz_09/?pg=1&layout=s

BIHAR VÁRMEGYE, 1901 — (Szerk. BOROVSZKY Samu) Bihar vármegye községei. Írta Vende Aladár, Bp. 1901. 116. p. http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0005/6.html

BLASKÓNÉ MAJKÓ K. — Blaskóné Majkó Katalin: A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Egyetemig, A Magyar Képzőművészeti Egyetem rövid története. MKE honlapján. VI. fejezet. http://www.mke.hu/about/tortenet.php – Hadikórházi működéséről lásd http://corvina.mke.hu:8080/voyager/images/foto/6520-2/6520-2.htm

BOR F. – ROSCH G. – ROSTÁS P. 2005 — "Az építészet kővé vált zene" - Emlékkiállítás Alpár Ignác születésének 150. évfordulójára - A Tavaszi Fesztivál keretében kiállításra készített dokumentációs anyagból (Bor Ferenc gyűjtése). A kiállítás kurátora: Szatmári Sarolta (Rosch Gábor és Rostás Péter együttműködésével). Fennállt: 2005. március 25. - 2005. október 15. (MMgMK. Dokumentációs Gy. Forgatókönyvek és kiállítási anyagok: Szatmári Sarolta – Lelt. sz. n.)

BOROS L. 1974 — Boros László: Dorffmaister Baranyában. *Művészettörténeti Értesítő* 23. (1974, 4. sz.) 275–276.

BORSOS B. 1954 — Borsos Béla: A magyar üvegművesség története a reformkorban és az elnyomatás idején. I. rész. *Művészettörténeti Értesítő* 3. évfolyam, 1954/2. sz.

BRUNNER A. 2012 — Brunner Attila: Budapesti építészek Kiskunfélegyházán 1890–1904. In: *Első Század* folyóirat. 11. évf. 3. sz. (2012. ősz) 245–279. p. http://epa.oszk.hu/01600/01639/00007/pdf/EPA01639_elso_szazad_2012_osz_245-279.pdf

BUDAPESTI CÍM-ÉS LAKJEGYZÉK 1896/97 — Budapesti czim- és lakjegyzék, 1896-1897 (9. évfolyam) Bp. Franklin Társulat. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BPLAKCIMJEGYZEK_09_1896-1897/?pg=0&layout=s

BUGÁR-MÉSZÁROS K. 2009 — Bugár-Mészáros Károly: Bukovics Gyula és Kossuth téri minisztériumi épülete. In: Budapest neoreneszánsz építészete. Tanulmányok. Tanulmányok a 2008. november 18-án Budapest Főváros Levéltárában rendezett konferencia anyagából (Szerkesztette: Csáki Tamás – Hídvégi Violetta – Ritoók Pál). Kiad. BFL. Bp. 2009. 189–204. p. http://library.hungaricana.hu/hu/view/BFLV_Sk_15_neorenesz/?pg=7&layout=s

BUGÁR-MÉSZÁROS K. – Év n. — Bugár-Mészáros Károly: A budapesti Szabadság tér. A Kármán és Ullmann házak felújítása kapcsán. Alpár Ignác palotái I.: A Nemzeti Bank székháza. In: *Szecessziós Művészeti Magazin Online* http://www.szecessziosmagazin.com/magazin8/karmanullmannhazakszabadsagter.php; http://www.szecessziosmagazin.com/imagemagazin8/nemzetibankep2/m2.jpg

BUZA P. 2008 — Buza Péter: A Steindl céh elpusztult öröksége. *Budapest* (folyóirat), 31. évf. 5. szám, 2008. május, 10–15. p. http://apps.arcanum.hu/app/budapest/view/Budapest_2008/?pg=0&layout=s

CS. A. ARTPORTAL — Cs. A.: Maróti Géza díszítőszobrász, építész, iparművész. *Artportal* – Lexikon – online https://artportal.hu/lexikon-muvesz/maroti-geza-7964/

CS. K. 1906 — Cs. K.: A Steindl-céh. *Új Idők,* 1906. 6–7. szám

CSIZIK GY. 1897 — Csizik Gyula: Az üvegfestés. In: Az iparművészet 1896-ban. Millenniumi emlékkönyv. Ráth György – Györgyi Kálmán, 1897. 185–188. p. + 188/1. tábla

CZOBOR B. 1895a — Czobor B.: Az ezredévi kiállítás építkezései. *Vasárnapi Ujság,* 1895. 42. évf. 1. szám, 7. p.

CZOBOR B. 1895b — Czobor Béla: Az iparművészet 1895-ben. Kiadja a Magyar Iparművészeti Társulat. Bp., 1896.

CZOBOR B. 1901 — Dr. Czobor Béla: A Budapest-ferencvárosi r. kath. plébánia-templom üvegfestésű ablakainak kartonjai. *Magyar Iparművészet,* 4. évfolyam 1901, 1-2. szám, 24–33. p. http://epa.oszk.hu/01000/01059/00020/pdf/1901_01_02_24-33.pdf

CZOBOR B. – SZALAY — Czobor Béla, Szalay Imre (szerk.): Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. Bp., Hornyánszky ny. 1897–

I. 1897–1901	1901. Internetes változata http://mek.niif.hu/00900/00941/html/
DÁVID F. 2000	Dávid Ferenc: Eszterháza belső terei. *Ars Hungarica,* 2000. 28. évf. 1. sz. 73–95. p.
DÉRY A. REKLÁMOK	Déry Attila: A magyar építőipar 1947 előtti reklámjai. Honlapján szereplő Adat- és képadatbázis. http://attiladery.hu/dery11_reklam.htm
DÉRY A. 1991	Déry Attila: Budapest eklektikus épületszobrászata (Művészettörténet - műemlékvédelem 1.) Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1991. 290 p. http://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_KOHI_Mm_01_Eklektikus/?pg=4&layout=s
DIVALD K. 1900	Divald Kornél: Felsőmagyarországi renaissance építészet. Bp. 1900. 41–44. p. https://archive.org/stream/felsomagyarorsza00diva#page/40/mode/2up/search/Klobusiczky
DÓKA K. 2011	Dóka Klára: Pest-Pilis-Solt megye kézműipara a török kiűzésétől 1872-ig. (Kézirat, 2011.) 92 p.
ÉBER L. 1918	Éber László: A Gellért fürdő. *Magyar Iparművészet* 21. évf. 1918. 9–10. sz. 140–143. oldalán a képek ugyanebben a számban a 165. oldalon http://epa.oszk.hu/01000/01059/00144/pdf/EPA01059_Magyar_Iparmuveszet_1918_09-10_140-143.pdf http://epa.oszk.hu/01000/01059/00144/pdf/EPA01059_Magyar_Iparmuveszet_1918_09-10_162-176.pdf
EDVI ILLÉS A. 1897	Edvi Illés Aladár: A vasművesség az ezredéves országos kiállításon I. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 31. évfolyam (1897) 4. szám, 180–191. p.
EDVI ILLÉS A. 1898	Edvi Illés Aladár: Vas- és fémipar. Matlekovits Sándor (szerk.): Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye 7. kötet (Budapest, 1898.) 239–326. p.
EGYSZERŰ VONALAKBAN..., 2015	„Egyszerű vonalakban tiszta színezés”. A Forster Központ és Építészeti Múzeum által rendezett kiállítás, 2015. dec. 18-tól http://epiteszforum.hu/egyszeru-vonalakban-tiszta-szinezes
ELBE I. 2015	Elbe István: Egy Kossuth zarándok élményei az Olympic tengerjárón. http://nemzetikonyvtar.blog.hu/2015/04/13/egy_kossuth-zarandok_elmenyei_az_olympic_tengerjaron
ELEK A. 1925	Elek Artúr: Bezerédi Gyula (1885-1925). *Nyugat,* 1925. 16–17. sz. http://epa.oszk.hu/00000/00022/00379/11573.htm
ELEK A. 1928	Elek Artúr: Alpár Ignác (1855–1928). *Nyugat,* 1928. 10. sz. http://epa.oszk.hu/00000/00022/00443/13870.htm
ELŐZETES TÁJÉKOZTATÓ, 1897	Előzetes tájékoztató a Gazdasági Múzeumban. […] Megnyittatott 1897. szeptember hó 12-én. Két épület-tervrajzzal. Kiad. a Gazdasági Múzeum. Budapest, 1897. 24 p., 4 t.

EMÉR, 1895 — Emér (álnév szerz.): A történelmi kiállítás palotái, *Vasárnapi Ujság*. 1895. augusztus 25. 42. évf. 34. szám, 551. p. http://epa.oszk.hu/00000/00030/02165/pdf/02165.pdf

ERDÉLYBEN KERÜLT ELŐ, 2015 — Erdélyben került elő Róth Miksa több, elveszettnek hitt alkotása. Interjú Fényi Tiborral. *Magyar Kurir,* 2015. december 30. http://www.magyarkurir.hu/kultura/erdelyben-kerult-elo-roth-miksa-tobb-elveszettnek-hitt-alkotasa

ÉRDY J. 1854 — Érdy János, dr. museumi őr (átírta és fordította): Szent István első magyar király' életirata Hartvik regensburgi püspök szerint a Magyar Nemzeti Museumban őrzött frankfurti codexből. Kiad. Szent István Társ. Ny. Herz János' nyomdájában. Pest, 1854. XII. fejezet http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=inu.30000007063922;view=1up;seq=5

F. E. 1936 — F. E.: Alpár Ignác, a nagy építőmester. *Építőmesterek Lapja – A Munkaadó*, 23. évfolyam, 1936. január 23. 4. szám.

FARBAKY P. 1993 — Farbaky Péter: A kassai Szent Mihály-kápolna Szatmári-féle bővítése és purista restaurálása. In: (Lővei Pál szerk.) Horler Miklós Hetvenedik születésnapjára Tanulmányok (Művészettörténet - műemlékvédelem 4. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1993). 287–304. p.

FARBAKY P. 2006 — Farbaky Péter: Építészet. A város fejlődése. In: A főváros régisége 1780–1873. Közterek és magánterek 1873–1940. II. Budapest 1896–1918 között. Szecesszió. A Budapest Történeti Múzeum állandó kiállításának (2006–) online adatbázisa. A kiállítást rendezték: Rostás Péter - A főváros régisége (1780–1873); Erdei Gyöngyi - Közterek és magánterek (1873–1940). http://www.btm.hu/old/palyazat/ihm_anyagok/Ujkor/erdei/esszek/02_01_epiteszet.html

FEHÉR GY. 1996 — Fehér György – Istvánfi Gyula – Oroszi Sándor: A 100 éves Mezőgazdasági Múzeum. Bp., 1996. 100 p.

FEHÉR GY. 2007 — Fehér György: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum alapítása és új épületének átadása. In: (Szerk. Estók János): A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2005–2007. Bp., 2007. 9–18. p.

FEHÉR J. 1997 — Fehér József: Az erdőbényei kőfaragómesterség története In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 35–36. (1997.) 447–462. p.

FÉNYI T. 2005 — Fényi Tibor: Róth Miksa üvegfestményei a historizmustól a szecesszióig. Kiad. Róth Miksa Emlékház. Budapest, 2005. 105 p.

FÉNYI T. 2009 — Ki volt Gyermek László? Kiállításvezető. (Szerk. és szöveggond.) Fényi Tibor. 2009. január 13 – április 13. Kiad. Róth Miksa Emlékház, 2009. 15 p.

FERENCZY J. 1939 k. — Ferenczy József (szerk.): Az Országos M. kir. Képzőművészeti Főiskola Évkönyve 1937/38–1938/39. Attila nyomda Rt., Bp. 1939 k. http://www.mke.hu/sites/default/files/attachment/evkonyv_1937-39.pdf

FIEBER H. 1918 — Fieber Henrik: Az üvegfestészet. I–II. *Katholikus Szemle* 32. évf. (1918) 8. szám Értekezések, elbeszélő cikkek. 712–733; és *Katholikus Szemle* 32. évf. (1918) 9. szám Értekezések, elbeszélő cikkek. 803–821. p.

FIEBER H. Év.n. — Fieber Henrik: Üvegfestészet. Budapest, Év. n.

FITTLER K. 1898 — Fittler Kamill: Építészet. Matlekovits Sándor (szerk.): Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye 5. kötet (Budapest, 1898). 67–93. p.

GÁBOR E. 1997 — Gábor Eszter: Ezredévi emlékművek múltnajk és jövőnek. Schickedanz Albert (1846–1915). Tátrai Vilmos szerk.: A Szépművészeti Múzeum közleményei 86. (Budapest, 1997) 145–153. p. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_SZEP_Kozl_086/?pg=0&layout=s

GELLÉR K. 1980 — Gellér Katalin: Róth Miksa (1865-1944) a magyar üvegablak-művészet fénykora. *Művészettörténeti Értesítő* 29. évfolyam (1980) 1980. 2. sz. Kutatás rovat.148–154. p.

GERECZE P. 1893 — Gerecze Péter: A pécsi székesegyház. Hornyászky Viktor Könyvnyomtató Int. Bp. 1893.

GERECZE P. 1905–1906 — Gerecze Péter**:** Magyarország műemlékei 1. kötet (Szerk. Forster Gyula) A Műemlékek Országos Bizottsága Rajztárának jegyzéke (Budapest, 1905). 2. kötet. A Műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. (Budapest, 1906).
https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_KOHI_Sk_1905_Gerecze_1/?pg=0&layout=s&query=Wiener%20Bauh%C3%BCtte
https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_KOHI_Sk_1905_Gerecze_2/?query=R%C3%B3th&pg=4&layout=s

GERLE J. 1990 — Gerle János: Gondolatok a magyar századfordulós építészetről. In: Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: A századforduló magyar építészete. Szépirodalmi–Bonex K. Békéscsaba, 1990. 7–15. p.

GERLE J. 1994 — Gerle János: A pénz palotái (A mi Budapestünk), Budapest Főváros Önkormányzat, 1994. 69 p.

GERLE J. 2002 — Gerle János: Hauszmann Alajos. (Az építészet mesterei.) Holnap K. 2002. 352 p.

GERLE J. 2005 — Gerle János: A vajdahunyad-vár mesterének jubileuma. *Budapest* (folyóirat) 2005. (28. évfolyam) 3. szám, március. 27–29. p. http://apps.arcanum.hu/app/budapest/view/Budapest_2005/?pg=0&layout=s

GERLE J. 2008 — Gerle János: Art deco Budapest. *Budapest* (folyóirat), 2008 (31. évfolyam) 6. szám, június. 2–6. p.
http://apps.arcanum.hu/app/budapest/view/Budapest_2008/?pg=0&layout=s

HADIK A. 1994 — Hadik András: Egy „várépíttető” a századfordulón: Walla József (1855-1920). In: (Pamer Nóra szerk.) Gerő László nyolcvanötödik

születésnapjára (Művészettörténet - műemlékvédelem 6. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1994) 443–453. p.
http://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_KOHI_Mm_06_Gero/?pg=454&layout=s

HAJÓS GY. 2005. Hajós György: Alpár Ignác élete és alkotásai. In: Hajós György – Kubinszky Mihály – Vámossy Ferenc: Alpár Ignác élete és munkássága, Bp. Építésügyi Tájékoztató Központ, 2005. 20–115. p.

HAJÓS – KUBINSZKY – VÁMOSSY 2005 Hajós György – Kubinszky Mihály – Vámossy Ferenc: Alpár Ignác élete és munkássága, Bp. Építésügyi Tájékoztató Központ, 2005. 138 p.

HATHALMI GABNAI F. 1907 Hathalmi Gabnay Ferenc: A m. kir. mezőgazdasági múzeum. *Erdészeti Lapok* 46. évf. 12. füzet. 1907. június 15. 717–725. p
http://erdeszetilapok.oszk.hu/01597/pdf/01597_717-725.pdf

HEGEDŰS G. 1995 Hegedűs Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka. Budapest, Trezor, 1995. és CD ROM (Arcanum, 2000) alapján online változatát
http://mek.oszk.hu/01100/01149/html/

A HERMAN OTTO MÚZEUM, 2004 A Herman Ottó Múzeum Képtára. Szerk.: Pirint Andrea. Miskolc, 2004. Műleírások: Goda Gertrud, Pirint Andrea. Műtárgyfotók: Szujó Péter. Lásd még Adatbázisoknál!

HELBING F. 1930 k. Helbing Ferenc (Szerk.): Az Országos Magyar Iparművészeti Iskola Évkönyve 1880–1930. Bp. [1930]

HIDVÉGI V. Hidvégi Violetta: Királyi pavilon a Budapesti Országos Általános Iparkiállításra, 1884/1885. Budapest Főváros Levéltára: Ybl Miklós virtuális archívum
http://ybl.bparchiv.hu/temak/kiralyi-pavilon-budapesti-orszagos-altalanos-iparkiallitasra-1885

HUSZÁGHNÉ KELECSÉNYI Á. 2004. Huszághné Kelecsényi Ágnes: Stein Aurél (1862-1943) és a magyar tudomány. Kapcsolatok a Magyar Tudományos Akadémiával – Stein-gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Doktori disszertáció. EKTE-BTK, Bp. 2004. (Kézirat)
http://doktori.btk.elte.hu/lit/huszaghne/disszertacio.pdf

AZ IPARMŰVÉSZET 1896-BAN Az iparművészet 1896-ban. Millenniumi emlékkönyv. Szerk.: Ráth György – Györgyi Kálmán. Budapest, 1897. 4-r. 426 p.

IPARMŰVÉSZETÜNK KÜZDELMES ÉVEIBŐL 1935 Iparművészetünk küzdelmes éveiből. A félszázados jubileum alkalmából felkérésünkre egész sereg jeles tervező művészünk, iparosunk és műbarátunk szólal meg az alábbi emléksorokban. Egy-egy kedves emléküket, megmaradt régi élményüket vetették papírosra, hogy a küzdelmes évtizedek háttere újra megvilágosodjon. (Róth Miksa írása). *Magyar Iparművészet* 38. évfolyam 1935. 60. p.
http://epa.oszk.hu/01000/01059/00199/pdf/EPA01059_MagyarIparmuveszet_1935_1-2_57-62.pdf

A JÁKI KÁPOLNA, 1985 A Jáki kápolna 70 éves. *Új Ember.* 1985. 41. évf. 1985. aug. 4. 31. szám 6. p.

JESZENSZKY P. 1897	Jeszenszky Pál: Gazdasági Múzeum. *Köztelek*, 7. évf. 72. szám, 1897. szeptember 11.
JÓZSA L. 1991	JÓZSA László: A kunszentmártoni nagytemplom két évszázada In: Magyar egyháztörténeti vázlatok 2. 1990. (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1991) 93–104. p
KATONA L. 2006	Katona Lajos: Folklór-kalendárium, Gondolat K. Bp. 1982. /A magyar néprajz klasszikusai/. Elektronikus változata: Neumann Kht. 2006. http://mek.niif.hu/04700/04798/html/
KELECSÉNYI K.	Kelecsényi Kristóf: Bukovics Gyula. Ybl Egyesület honlapja. Bugár-Mészáros Károly tanulmányának felhasználásával) http://yblegyesulet.hu/bukovics-gyula/
KERESZTÉNY KÖZÉLETI ALM. 1940	Keresztény magyar közéleti almanach II. kötet. Fel. szerk. és kiadó Hortobágyi Jenő. Bp., 1940.
A KIRÁLY SZOBÁI, 1896	A király szobái a kiállításon. [Sz. n.] *Szarvas és Vidéke* 7. évf. 10. sz. 1896. március 1. Vezércikk.
KISS G. I. 2010	Kiss Gábor Iván: Szent László címere – A Szent László Rend címere. Tanulmány a Szent László Rend – Ordo Ladislai Sancti honlapján a 2010. február 27-én, Regensburgban tartott rendi gyűlésen elhangzott előadása alapján. http://www.szentlaszlorend.hu/hu/szent_laszlo/szent_laszlo_cimere_-_a_szent_laszlo_rend_cimere
KISS KITTI R. 2016	Kiss Kitti Ramóna: A Magyar Királyi Mezőgazdasági Múzeum működése és első állandó kiállításai 1896–1899-ig. (A múzeum kialakulásának, korai gyűjteményeinek és ajándékozóinak a bemutatásával). Bp., 2016. ELTE BTK. Diplomamunka. (Kézirat). 144 p. [MMgMK. MD. lelt. sz. nélk.]
KLEIN R. 2008	Klein Rudolf: A szecesszió un goût juif? A szecessziós építészet és a zsidóság kapcsolata a Monarchiában. *Múlt és jövő*, 2008. 4. szám 4–33. p. http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/193/
KOMÁRIK D. 1971	Komárik Dénes: Építészképzés és mesterfelvétel a XIX. században. Pesti mesterek és mesterjelöltek. In: Major Máté (szerk.): Építés-Építészettudomány – A MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei, 3. kötet (1971) 1971, 4. szám. 379–418. p.
KOMÁROM VÁRMEGYE	BOROVSZKY Samu (szerk.): Komárom vármegye és Komárom, Bp. 1907. TIMKÓ I.: Természeti viszonyok. http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0012/5.html
KOMÁROM-ESZTERGOM K. E. E. VÁRMEGYÉK, 1938.	Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék multja és jelene. Főszerkesztő: csengerújfalusi Osváth Andor. Szerk. Szalay Béla és Vajas Lajos. Kiadja: a Magyar Vármegyék és Városok Múltja és Jelene kiadóhivatala Budapest–Sashalom, 1938.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/EsztergomKonyvek_115/?pg=0&layout=s

KOÓS J. 1971 — Koós Judith: Magyar Art Nouveau üvegek. *Művészettörténeti Értesítő* 1. Bp., 1971. 31–38. p.

KOÓS J. 1979 — Koós Judith: Style 1900. A szecesszió iparművészete Magyarországon. Képzőművészeti Alap Kiadó V. Budapest, 1979. 396 p.

KOPPÁNY A. 2006 — Koppány Attila Dr.: Épületszerkezettan IV. Győr, Széchenyi István Egyetem, 2006. 156 p. [elektronikus jegyzet (pdf)]
http://www.arc.sze.hu/epszerkea/
http://jegyzet.sze.hu/index.php?fajl=jegyzett&tsz=ee&intz=eki&kr=mtk&PHPSESSID=280ecc5036f16281c97d73f2ef5cae31

KOTLÁR K. 1983 — Kotlár Károly: Várják a látogatókat. Nimród, 1983. (103. évfolyam), 1-12. 10. szám. 437. p.

KŐVÁRY L. 1897 — Kőváry László: A millenium lefolyásának története és a millenáris emlékalkotások. Budapest, Athenaeum, 1897. 320 p. http://mek.oszk.hu/10400/10497/10497.pdf

LENDVAI M. 1896 — Lendvai Miklós: Temes vármegye nemes családjai I. kötet. Kiadja a Délmagyarországi Régészeti és Múzeum-társulat. Budapest, 1896. Szinezett czímerek. 246 p.

LEPOLD A. 1963 — Lepold Antal: Chernoch János. Emlékezés Nagymagyarország utolsó hercegprímására, Bécs, 1963.
http://www.ppek.hu/konyvek/Lepold_Antal_Csernoch_Janos_1.pdf

A LEGSZERETHETŐBB… 2009 — „A legszerethetőbb kis múzeum”. Fényi Tiborral készült interjú *Est.hu* 2009. február 5. http://est.hu/cikk/65135/a_legszerethetobb_kis_muzeum

LIBER E. 1934 — Liber Endre: Budapest szobrai és emléktáblái. (Budapesti Statisztikai Közlemények 69/1). Bp. 1934. 496 p.

LŐW I. 1903 — Lőw Immánuel: A szegedi új zsinagóga. Traub B. és társa, Szeged, 1903. 35 p.

LUPESCU, R. 2006 — Radu Lupescu: Vajdahunyad vára a Hunyadiak korában. Doktori disszertáció. ELTE BTK Művészettörténeti doktori iskola. 2006. http://doktori.btk.elte.hu/art/lupescu/diss.pdf

LYKA K. (szerk.) 1934 — In memoriam Vágó László. *Magyar Művészet,* 1934. 1. szám. 21. p. http://www.mke.hu/intranet/mamuv/10/page/mm10-021.htm

LYKA K. 1939 — Lyka Károly: A szobrászat. In: Domanovszky Sándor (szerk.) Magyar művelődéstörténet. V. kötet. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1939. Hasonmás kiadás: Babits Kiadó, Szekszárd, 1993. http://mek.oszk.hu/09100/09175/html/89.html

A MAGYAR IPAR ALMANACHJA, 1929 — A magyar ipar almanachja. (Budapest, 1929) II. rész. Az iparos társadalom [Névjegyzék] 536 p.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_28_030_01/?pg=607&layout=s&query=Aprily%20J%C3%A1nos

A MAGYAR IPARMŰVÉSZETI TÁRS. JELENTÉSE, 1898	A Magyar Iparművészeti Társulat XIV. rendes közgyűlése elé terjesztett választmányi jelentés az 1898. évről. *Magyar Iparművészet,* 2. évf. 1899. 6. sz. 296. p. utáni mellékleteinek VI. oldala. http://epa.oszk.hu/01000/01059/00014/pdf/1899_06_1898_jelentes.pdf
MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON	Lásd TAKÁCS Emma! Lásd PR. L.! Lásd VICZIÁN JÓZSEF!
MAGYAR KIR. MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM KAT. 1899	A Magyar Királyi Mezőgazdasági Múzeum Tájékoztató Szak-katalógusa, két épület tervrajzzal. Bp., 1899. 26 oldal (Nyomtatott)
MAGYAR NÉPRAJZI LEX.	Magyar néprajzi lexikon (Ortutay Gyula főszerk.) Budapest, Akadémiai K. I–V. kötet. 1977–1982. Elektronikus változat http://mek.oszk.hu/02100/02115
MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSI ALM. 1927/1932	Szemerjai Dr. Deák Imre, szerk.: Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. (Dr. Deák–féle) Budapest, 1927.
MAGYAR ZSIDÓ LEXIKON, 1929	Magyar Zsidó Lexikon. Szerk. Ujvári Péter. Bp. 1929. internetes változata http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/
MAGYAR SZÍNHÁZMŰVÉSZETI LEXIKON 1994	Magyar színházművészeti lexikon. [Főszerk.] Székely György. Budapest, Akadémiai K. 1994. http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz20/198.html
MAGYAR TÁRSADALOM LEXIKONJA, 1930	A magyar társadalom lexikonja. A magyar társadalom lexikonja Kiadóváll. Budapest, 1930. 640, 106 p. MTDA. dr. Reisz László http://mtdaportal.extra.hu/ADATBANK/A_MAGYAR_TARSADALOM_LEXIKONJA/a_magyar_tarsadalom_lexikonja_index.html
MAGYAR V. 1933	Magyar Vilmos: Alpár Ignác élete és működése I. kötet. Út a hírnév felé. Kiad. a Budapesti Építőmesterek Ipartestülete, Bp. 1933.
MAGYAR V.	Magyar Vilmos: Alpár Ignác. Kiad. Budapesti Építőmesterek Ipartestülete. II-IV. Bp., 1929-1943.
MAGYARORSZÁGI RENDELETEK, 1900	Magyarországi rendeletek tára, 1900. Kiad. M. k. Belügyminisztérium, I. k. Bp., 1900. http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1900/?pg=967&layout=s&query=SZO%3D%28R%C3%B3th%29
MAJKÓ ZS. 2014	M. Zs.: Einstand II. Vajdahunyadvár. Ujjé a Ligetben blog. 2014. máj. 24. http://ujjealigetben.blog.hu/2014/05/24/einstand_ii_vajdahunyadvar
MAROSI E. 1983	Marosi Ernő: Buda és Vajdahunyad, a 15. századi magyarország építészettörténeti tartópillérei. In: Major Máté (szerk.): Építés-Építészettudomány – A MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei, 15. kötet (1971) 1983, 1–4. szám. 293–310. p.

MARÓTZY K. 2005 — Marótzy Katalin: 150 éve született Alpár Ignác. *Architectura Hungariae*, 7. évf. 1. sz. (2005) http://arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/25/25marotz.html

MARÓTZY K. 2011 — Lásd NÉMETH Nóra!

MÁTHÉ E. 2014 — Máthé Eszter: Az 1896-os ezredéves kiállítás Történelmi Főcsoportjának román épületegyüttese. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, BA szakdolgozat. Témavezető: Rozsnyai József. 2014. 92 p. (Kézirat – MMgMK MD. Lelt.sz.n.)

MATLEKOVITS S. szerk. 1897/1898 — Matlekovits Sándor (szerk.): Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye 1–9. kötet (Budapest, 1897–1898.) A benne található résztanulmányok a szerzők neve alatt!

MEGSZÍNESÍTETT NAPFÉNY, 2015 — „Megszínesített napfény" Róth emlékkiállítás, 2015. június 20 – 2015. szeptember 14. Balassi Intézet http://www.balassiintezet.hu/hu/roth-miksa-megszinesitett-napfeny/

MÉL — MAGYAR ÉLETRAJZI LEXIKON. Online. Lásd Adatbázisok között!

MESTER É. 2009 — Mester Éva: A századforduló építészeti üvegeinek jellemző károsodásai a Kárpát-medencében. Konzerválási és restaurálási problémák. A helyreállítás elméleti és gyakorlati kérdései. Bp., 2009. Doktori értekezés. 70. p. http://konyvtar2.mome.hu/doktori/ertekezesek/DLAertekezes-MesterEva-2009.pdf

MISKOVSZKY V. 1880 — Miskovszky Viktor: Bártfa középkori műemlékei. A városház s a város erődítményeinek műrégészeti leírása. *Monumenta Hungariae Archeologica*. Bp., 1880.

MOLNÁR E. 1938 — Molnár Ernő: Szentgyörgyi István. Nekrológ. Az Orsz. M. kir. Képzőművészeti Főiskola Évkönyve 1937/38–1938/1939. 40–48. p. http://www.mke.hu/sites/default/files/attachment/evkonyv_1937-39.pdf

MTA KÖNYVTÁRA KÉZIRAT, 1986 — Az MTA Könyvtára Kézirattárának katalógusai. (Sorozatszerk. F. Csanak Dóra) Az 1954-1955-ben feldolgozott kéziratok katalógusa: Ms 1- Ms 300. Bp. 1986. http://library.hungaricana.hu/hu/view/MTAKonyvtarKiadvanyai_KEZIRATKAT_18/?pg=0&layout=s

A MŰEMLÉKVÉDELEM, 1983 — A műemlékvédelem Magyarországon. (Összeáll. Császár László). Bp. 1983.

MŰVÉSZETI LEXIKON 3. k. 1967. — Zádor Anna – Genthon István (szerk.): Művészeti lexikon. 3. kötet, L-Q. Budapest. 1967.

NAGY DOMOKOS I. 2007. — Nagy Domokos Imre: Vadászéletek 39. – Nemeskéri Kiss Pál. *Nimród Vadászújság*, 2007. január hó, 28. p. http://www.nimrod.hu/archivum/magazin/Nimrod_2007_01

NAGY I. 1862 — Nagy Iván: Magyarország családai. Czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 9. kötet Bp. (1862)

NÁTYI R. 2013 — Nátyi Róbert: A napbaöltözött asszony, mint a Patrona Hungariae ikonográfiai típusa. ELTE BTK. Doktori disszertáció. Bp., 2013. http://doktori.btk.elte.hu/art/natyirobert/diss.pdf

NÉMETH N. – MARÓTZY K. 2011 — Németh Nóra – Marótzy Katalin: A századforduló két legfontosabb építészeti pályázata és sajtója I–II. és jegyzetek. Az Osztrák-Magyar Bank pályázata. *Architectura Hungariae*, X. évf. 4. szám, 2011. december
http://arch.eptort.bme.hu/arch_old/hu/fooldal?id=34
http://arch.eptort.bme.hu/arch_old/hu/fooldal?id=35
http://arch.eptort.bme.hu/arch_old/hu/fooldal?id=37

NENDTVICH G. 1889. — Nendtvich Gusztáv: A hydraulikus kötőanyagok és a hazai cementek és cementgyárak III. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 23. évfolyam (1889), 4. szám 291. p.

OSZVALD GY. 2013 — Oszvald György: Történelem a búcsúban. In: Kőbányai kerületi portál (online) – 10Kerkult. 2013. július 5.
http://www.10kerkult.hu/muvelodes-muveszet/32-kobanya-anno/3568-toertenelem-a-bucsuban.html

PAIKERT A. 2001 — Paikert Alajos: Életem és korom (Egy emlékirat a múzeum Adattárának őrizetében) [Közread. bev. és jegyz. ell.]: Takáts Rózsa. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1998–2000. 159–218. p.

PALLAS — Pallas nagy lexikona I–XVI. kötet (1893–1897).
http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/

PAPP GÁBOR GYÖRGY, 2006 — Papp Gábor György A berlini magyar„aranyifjak” ismeretlen építészeti tervei. In: Magyar Műemlékvédelem (Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai 13. Budapest, 2006). 255–266. p.
http://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_KOHI_Evk_13_Magyarmu/?pg=256&layout=s

PAPP GÁBOR GYÖRGY, 2007 — Papp Gábor György: Gerster Kálmán (1850–1927) munkássága, Doktori disszertáció. Bp., 2007. 134. p. http://doktori.btk.elte.hu/art/papp/diss.pdf

PATAKI LAJOSNÉ – DZUBAY LÁSZLÓNÉ — Pataky Lajosné – Dzubay Lászlóné**:** A szabadkőműves szervezetek levéltára. Repertórium (Levéltári leltárak 39. Budapest, 1967).
https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_LevLelt_39/?pg=117&layout=s&query=Reform%20P%C3%A1holy

PEREHÁZY K. 1975 — Pereházy Károly: Bieber Károly. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata Bp. 1975.

PEREHÁZY K. 1976 — Pereházy Károly: Budapest utolsó száz esztendejének kovácsoltvas-művessége és jelentősebb mesterei. In: Major Máté (szerk.): Építés-Építészettudomány – A MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei, 8. kötet (1976) 1976, 3–4. szám. 349–407. p.

PEREHÁZY K. 1989 — Pereházy Károly: Marton Lajos pozsonyi műlakatos. *Művészettörténeti Értesítő*, Akad. K. 38. évf. 1989. 1–4. szám, 136–141. p.

PEREHÁZY K. 1993 — Pereházy Károly: Bieber Károly (1893–1992). *Technikatörténeti Szemle* 20. (1993) KRÓNIKA rovat. 281–283. p.

PEREHÁZY K. Év n. — Pereházy Károly: Alpár Ede és Lehoczky János alkotásai, Év n.

PEREHÁZY K. 2000 — Pereházy Károly: A kovácsoltvas művességről… /Öntödei múzeumi füzetek 6./ Bp. 2000.

PEST–PILIS–SOLT–KISKUN, 1910 — (Szerk. BOROVSZKY Samu.) Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Községei. Írta ifj. Reiszig Ede dr., történetíró, a központi szerkesztő-bizottság tagja. Kispest. http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0015/4.html

PR. L. — Pr. L. [Feloldatlan szerző- vagy forrásnév]: Zsellér Imre. Szócikk. In: KATOLIKUS LEXIKON, Bp. 1993.

PROHÁSZKA L. 1993 — Prohászka László: Ohmann Béla életműve. (K. Pintér Tamás – Kaiser Anna: *Budapesti templomok.* Bp., 1993. műre hivatkozik) *Új Forrás,* 2008. 7. szám http://epa.oszk.hu/00000/00016/00137/080717.html

PREKUP A. 2000 — Prekup Anikó: A zsidóság a millenniumon. Kettős ünnep. *Századvég.* Új folyam 2000. Nyár, 17. szám, 89–117. p.

RÁDAY L. 2010 — Ráday Lóránt: Újlaki emlékek nyomában (XI.). *Újlaki Hangok*, 2010. szeptember, 3. p. http://www.ujlakitemplom.hu/pdf/201009.pdf

RADICS B. 2014 — Radics Boglárka: Groteszkek, kimérák, vízköpők. Séta a Vajdahunyadvár épületszobrászati elemei között. MMgM kiad. Bp. 2014. 120 p.

REGŐS A. — Regős Andrea: A Műcsarnok első évtizedei. A Műcsarnok honlapján.
http://www.mucsarnok.hu/mucsarnok/tortenet.php
http://www.mucsarnok.hu/res/mucsarnok_konyv_magyar.rtf

REISZ T. Cs. 2014 — Reisz T, Csaba: Róth Miksa címeres üvegablakai a levéltárban. Magyar Nemzeti Levéltár honlapja.
http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/roth_miksa_cimeres_uvegablakai_a_leveltarban.html

REISZ T. Cs. 2015a — Reisz T. Csaba: Városi címerek újonnan előkerült rajzai. Magyar Nemzeti Levéltár honlapja.
http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/varosi_cimerek_ujonnan_elokerult_rajzai_az_orszagos_leveltarban

REISZ T. Cs. 2015b — Reisz T. Csaba: Róth Miksa címeres üvegablakai a Bécsi kapu téri levéltári palotában. Kiad. Magyar Levéltárosok Egyesülete, MNL. Bp., 2015. 80 p.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/MALE_Sk_2015_RothMiksa/?pg=0&layout=s

REISZIG E. — Reiszig Ede: Temes vármegye nemes családai. Néhai Lendvai Miklós anyagának felhasználásával írta: Reiszig Ede dr., a közp. szerk. biz.

tagja. In: TEMES VÁRMEGYE, [1914] 395. oldaltól
http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0022/14.html

RÉVÉSZ E. 2003 — Révész Emese: Egy elfeledett életmű. Székely Árpád (1861–1914). Székely Bertalan Műteremház Füzetek I. Szada, 2003. Jegyzetek nélküli változatát lásd online: http://www.revart.eoldal.hu/cikkek/muveszek-1800-1900/szekely-arpad.html

RÉVÉSZ E. 2004 — Révész Emese: Az iskola és a nyilvánosság. A Mintarajziskola és Rajztanárképző, valamint a Képzőművészeti Főiskola kiállításai. In: A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig. Kiállítási katalógus elektronikus kiadása. Kiad. A Magyar Képzőművészeti Egyetem, Bp. 2004.
http://www.mke.hu/mintarajztanoda/konyv0-0.htm
http://www.mke.hu/mintarajztanoda/konyv2-02.htm

RODICZKY J. 1893 — Rodiczky Jenő: A Berlini Gazdasági Főiskola múzeumáról. *Földmívelési Értesítő*. 1893. 4. évfolyam. 41. szám, 1893. okt. 8. 1031-1033.

A ROMÁN KATONÁK MÉGSEM…, 2015 — A román katonák mégsem lőtték szitává Ferenc Józsefet és Deákot. LM cikke a Magyar Nemzet Online-ban. 2015. december 26.
http://mno.hu/belfold/a-roman-katonak-megsem-lottek-szitava-ferenc-jozsefet-es-deakot-1320662

RÓNA K. 2011 — Róna Katalin: Az „uralkodónő”. Interjú Leposa Lászlóval, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár épületének rekonstrukciójáról. Művészettörténész: HILD-YBL Építéstörténeti és Műemléki Kft., vezető: Bor Ferenc. A műemléki tudományos dokumentációt és a helyiségkönyvet készítő kutató: Rozsnyai József. *Örökség*. 2011. 10. szám 4–9. p.
http://koh.hu/download/orokseg_2011_10_webre.pdf

ROSCH G. 2005 — Rosch Gábor: Alpár Ignác építészete, Enciklopédia K. Bp. 2005. 223 p.

ROSCH G. 2007 — Rosch Gábor: A városligeti Vajdahunyadvár és tervezője, Alpár Ignác. In: (Szerk. Estók János). A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2005–2007. Budapest, 2007. Múzeumtörténeti Tanulmányok. 19–36. p.

ROSTÁS P. 2004 — A Friedrich Otto Schmidt lakberendezési ház első félszáz éve Bécsben. In: Az áttörés kora. Bécs és Budapest művészete a historizmustól az avantgardig. (Szerk. F. Dózsa Katalin), Budapest, 215–233. p.

ROSTÁS P. 2006 — Rostás Péter: A rejtelmes kút. Egy velencei kút magyarországi másolatai. *Ars Hungarica,* 34. évf. 2006/1. Bp. 2006. 277–306. p.
http://epa.oszk.hu/01600/01615/00003/pdf/21rostas_peter_277_306.pdf

RÓTH M. 1896 — Róth Miksa: Üvegfestészetek mintakönyve. Budapest, 1896. Kunosy Vilmos és fia műintézetéből

RÓTH M. 1924 — Róth Miksa: Az üvegfestészet negyven éve. *Magyar Iparművészet,* 1924. 7. évf. 3–7. szám, 41–44. p.
http://epa.oszk.hu/01000/01059/00152/pdf/EPA01059_Magyar_Iparmuveszet_1924_03-

07_041-044.pdf

RÓTH M. 1943 — Róth Miksa: Egy üvegfestőművész emlékei. Bp. 1943. 92 p.

ROZSNYAI J. 2011 — Rozsnyai József: Neobarokk építészet Magyarországon az Osztrák-Magyar Monarchia idején különös tekintettel Meinig Arthur építész munkásságára. ELTE BTK Doktori disszertáció. Bp. 2011. http://doktori.btk.elte.hu/art/rozsnyaijozsef/diss.pdf

S. SZABÓ F. 1952 — S. Szabó Ferenc: A Mezőgazdasági Múzeum összefoglaló jelentése 1945–1951. évekről. MMgMK. MD. 9. http://www.mezogazdasagimuzeum.hu/assets/adattar/sszaboferenc-osszefogl-jelentes.pdf

S. SZABÓ F. 1956 — S. Szabó Ferenc (szerk.): A hatvanéves Mezőgazdasági Múzeum. 1896–1956. Bp., 1956. 122 p.

SÁGHELYI L. 1938 — Sághelyi Lajos: A magyar üvegesipar története. Budapest, 1938. 71-75.

SÁGHELYI L. 1948 — Sághelyi Lajos, dr.: Az üvegmívesség könyve. Kiad. a budapesti Üvegesek, Üvegcsiszolók, Üvegedzők és Üvegvésők, Üveghajlítók, Üvegfoncsorozók, Üvegforrasztók, Üveg- Porcellán- és Fayancefestők, Mozaikművészek és Tükörkészítők Ipartestülete, Bp., 1948.

SARLÓS B. 2012 — Sarlós Boglárka: Budapest a millennium idején. A millenniumi ünnepségek és a Vajdahunyadvár építéstörténete. Szegedi Tudományegyetem – Bölcsészettudományi Kar. Szakdolgozat. Témavezető: Dr. Szabó Pál Csaba adjunktus. 2012. Kézirat. MMgMK. MD. digitálisan meglévő anyagok. Lelt. sz. nélk.

SISA J. 1996 — Sisa József: A Városliget átalakulása az ezredéves kiállítás idején. *Ars Hungarica*, 1996. 24. évf. 1. sz. 57–78. p.

SISA J, 1996a — Sisa József: Magyar építészek külföldi tanulmányai a 19. század második felében. *Művészettörténeti Értesítő* 45. évfolyam, 1996. 3–4. sz. 169–186. p.

SISA J. 1997 — Sisa József (ismertetés): Schickedanz Albert (1846-1915): Ezredévi emlékművek múltnak és jövőnek. Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban 1996. szeptember 19-től december 31-ig. [Szerk. Gábor Eszter, Verő Mária]. Bp. Szépművészeti Múzeum, 1996. *Ars Hungarica*, 1997. 25. évf. 1–2. szám 475–487. p.

SISA J. 2005 — Sisa József: Steindl Imre (1839–1902). Holnap k. 2005. /Az Építészet Mesterei./ 207 p.

STEINDL I. EMLÉKEZETE, 1937 — Steindl Imre emlékezete. *Budapesti Hírlap*, Hírek rovat. 57. évf., 255. szám, 1937. november 10. 7. p.

SYLVIUS 1896 — Sylvius: Bedő Albert búcsúja a földmivelésügyi-tárcza tisztviselőitől és az uj államtitkár, Nemeskéri Kiss Pál belépése a földm. ministeriumba. *Erdészeti Lapok,* 35. évf. 12. füzet (1896. december) 1090–1094. p.

http://erdeszetilapok.oszk.hu/01510/pdf/01510_1090-1094.pdf

SZABÓ L. (szerk.) 1986 — Szabó Lóránd (szerk.): A Magyar Mezőgazdasági Múzeum 90 éve. Bp. 1986. 205 p.

SZAKÁCS B. Zs. 1997–2007 — Szakács Béla Zsolt (szerk.): Digitalizált képgyűjtemény Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Művészettörténeti Tanszék http://muvtor.btk.ppke.hu/romanika/jak1.htm

SZAKÁCS B. ZS. 2000 — Szakács Béla Zsolt: Szemle. (Recenzió Szentesi Edit – Újvári Péter (szerk.): A jáki apostolszobrok. Die Apostelfiguren von Ják. Budapest, Balassi Kiadó, 1999, 578 p. művéről.) *Ars Hungarica*, 2000. 28. évfolyam, 2. szám 4457–471. p.

SZALAY L. 1923 — Szalay Lajos: Devecis Del Vecchio Ferenc ötvenéves mérnöki jubileuma. *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, 57. évf. 45–46. szám. 163–164. p.

SZÁZADUNK NÉVVÁLTOZTATÁSAI, 1895 — Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedélylyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893. Eredeti okmányok alapján összeállította a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság egyik igazgató-választmányi tagja. Bp., 1895. http://mek.oszk.hu/07400/07431/07431.pdf

SZÉKELY M. 2009a — Székely Miklós: Az 1900-as párizsi világkiállítás magyar építészeti alkotásai. In: Omnis Creatura Significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Essays in Honour of Mária Prokopp. Szerk. Tüskés Anna. Budapest, CentrArt Egyesület, 2009. március 25. 285–289. p.

SZÉKELY M. 2009b — Székely Miklós: Az 1900-as párizsi világkiállítás Bálint Zoltán és Jámbor Lajos által tervezett magyar történelmi pavilonjának és installációinak tervei a párizsi Archives Nationales-ban. In: Ars perennis. Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája, Budapest, 2009. november 27–28. 153–158. p. http://www.centrart.hu/letolt/arsperennis/26Ars_perennis_Szekely_1900.pdf

SZÉKELY S. 1904 — Székely Sámuel: Magyarok kiállítása St-Louisban.– Befejező közlemény. *Budapesti Hírlap,* 1904. aug. 1. 3. p.

SZELLE T.–BALÁZS GY. 1997 — Szelle Tibor – Balázs György: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum épületének helyreállítása. Műemlékvédelem. 41. évf. 1997. 1. szám. 36–39. p.

SZENTESI EDIT 2005 — Szentesi Edit: Az Epres-kerti szobrászműtermek Parthenon-fríze. 383–404. p. *Ars Hungarica* 2005. 2. szám. http://epa.oszk.hu/01600/01615/00002/pdf/383-404.pdf

SZINNYEI — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I–XIV. kötet. Budapest, Hornyánszky Viktor. 1891–1914. http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm

SZOTYORI-NAGY Á. — Szotyori-Nagy Ágnes: Egy naiv lélek a fáraók országában. (Ifjabb Paikert Alajos három önéletrajzi írásának forráselemzése). In: A

2015	Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2013–2015. 213–246. p.
SZŐKE A. 2004	Szőke Annamária: A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig. Az iskola története 1871 és 1921 között. In: A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig. Kiállítási katalógus elektronikus kiadása. Kiad. A Magyar Képzőművészeti Egyetem, Bp. 2004. http://www.mke.hu/mintarajztanoda/konyv0-0.htm http://www.mke.hu/mintarajztanoda/konyv2-14.htm
TEMES VÁRMEGYE	Temes vármegye / [szerk. Borovszky Samu]. – Budapest, [1914], Orsz. Monografia Társ. [s.a.]. - X, 463, [1] p., 1 térk. 29 cm. - (Magyarország vármegyéi és városai) http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0022/0.html
TAKÁCS E. 1993	Takács Emma: Kohl Medárd József. Szócikk. In: MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON, Bp. 1993.
TAKÁCS I., 1967	Takács Imre: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum rövid története. /MMgM füzetei 19./ Bp. 1967. 52 p.
TAKÁTS R. 2014	Takáts Rózsa: Üvegbe álmodott virágok, szentek. *Magyar Mezőgazdaság*. 2014. 51–52. szám 82–83. p.
TAKÁTS R. 2017	Takáts Rózsa: Róth Miksa üvegfestő működése a budapesti Vajdahunyadvárban. In: (Szirácsik Éva szerk.): Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár Közleményei 2016–2017. Bp. 2017. 21–59. p.
TORMA Á. 2010a	Torma Ágnes: Schmahl Henrik három épülete a mór művészet 19. századi recepciójának tükrében. In: (Szerk. Tüskés Anna) Ars perennis. Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája, CentrArt Művészettörténeti Műhely Tanulmányok, Primus Gradus Tanulmányok. Budapest, 2010. http://www.centrart.hu/kiadvanyaink/ars-perennis/ http://www.centrart.hu/letolt/arsperennis/22Ars_perennis_Torma.pdf
TORMA Á. 2010b	Torma Ágnes: Schmahl Henrik móros stílusának egy elpusztult emléke a Rákóczi úton. *Örökség,* 14. évf. 2010. 1. sz. 10–11. p. http://epa.oszk.hu/02100/02163/00034/pdf/EPA02163_orokseg_1001.pdf
TÓTH A. 1993.	Tóth Attila: Szeged szobrai és muráliái. Tanulmányok Csongrád megye történetéből 20. Szeged, 1993. 446 p.
TÓTH F. 2006	Tóth Ferenc: A Szépművészeti Múzeum modern külföldi gyűjteményének létrehozói. Doktori disszertáció. Témavezető Sinkó Katalin. Bp., 2006. 208 p. http://doktori.btk.elte.hu/art/tothferenc/diss.pdf
TÖRÖKBÁLINT, 2001	Törökbálint – Törökbálinti Településinformációs kiadvány, 3. kiadás, Citypress, Bp. 2001. 12. p. http://www.mmmh.hu/wp-content/uploads/2014/12/Torokbalint_informacio_terkep.pdf
A TÖRTÉNELMI	A történelmi épületcsoport. In: Fővárosi ügyek rovat [hírei]. –

ÉPÜLETCSOPORT 1897 *Budapesti Hírlap*, 1897. június 11. 161. szám, 9. oldal

UJ KORMÁNY-FŐTANÁCSOS 1926 Új kormányfőtanácsos. *Budapesti Hírlap*, 46. évf. 62. szám, 1926. március 17. 6. p.

VADAS F. 1994 Vadas Ferenc: Millenniumi piramis és Gellért-hegyi Akropolisz. *Budapesti Negyed*, 2. évf. 1. (3.) sz. (1994. tavasz). Tematikus szám: 3. Kultuszok és kultuszhelyek. http://epa.oszk.hu/00000/00003/00003/vadas.htm

VADAS F. 1997 Vadas Ferenc: Schickedanz a Szépművészetiben. (Tátrai Vilmos szerk.) A Szépművészeti Múzeum közleményei 86. (Budapest, 1997) 154–161. p.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_SZEP_Kozl_086/?pg=0&layout=s

VARGA K. 1997 Varga Katalin: Egyszer és azóta sem. Önkéntes fényképész szövetkezet a Millenniumi Kiállításon. *Budapesti Negyed*. 5. évf. 1997. tavasz. 1. sz. 15. Orbis Pictus – város-(fotó)-történet. Szerk.: Kincses Károly. A képeket a szerzők válogatták.
http://epa.oszk.hu/00000/00003/00013/varga.htm

VARGA V. 1993 Varga Vera: Róth Miksa művészete, Helikon, Bp., 1993. 87 p.

VERES L. 2006 Veres László: Üvegművességünk a 16–19. században. Kiad. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2006. http://mek.oszk.hu/13400/13475/#

VERRASZTÓ G. 2014 Verrasztó Gábor: XX. századi villasors. *Budai Polgár.* II. kerület lapja (online) 2014. augusztus 27.
http://www.budaipolgar.hu/helytortenet/villa_Neuschlosz.html

VICZIÁN JÁNOS Viczián János: Palka József. Szócikk. In: KATOLIKUS LEXIKON, Bp. 1993.

VIOLLET-LE-DUC, EUGÈNE Eugène Viollet-le-Duc: Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle. Éd. Bance – Morel, 1854 – 1868. A–Z. 1–9. kötet
https://fr.wikisource.org/wiki/Dictionnaire_raisonn%C3%A9_de_l%E2%80%99architecture_fran%C3%A7aise_du_XIe_au_XVIe_si%C3%A8cle

VÖRÖS É. 2010 Vörös Éva: Erdélyi Mór fotográfiai a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Eredeti Fényképek Gyűjteményében. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2008–2010. (Főszerk. Fehér György). Bp. 2010. 33–50. p.

ZICHY J. 1891. Gróf Zichy Jenő: Országos vagy világkiállítás kell-e nemzetünk ezer éves ünnepére? Kiad. Lampel Róbert, Budapest, 1891. 52 p.

Online – internetes adatbázisok, honlapok, blogok

ARTPORTAL – Papp Gábor: Kós Károly építész, grafikus. In: *Artportal*. Művészet – kulturális politika – műkereskedelem | Hír – háttér – kritika. Művészeti online adatbázis és hírportál. Bp. 2013-tól (Ed. Nagy Gergely; Jankó Judit; Emőd Péter http://artportal.hu/lexikon/muveszek/kos-karoly-143

BUDAI POLGÁR. A második. kerület lapja (online). Helytörténet rovat. – http://www.budaipolgar.hu/helytortenet

BUDAPEST100 – Budapest100 – Rakpart. Nagykörút. Internetes oldal - Online adatbázis, amely 2011-ben indult az OSA Archívum és a Kortárs Építészeti Központ (KÉK) kezdeményezésére. http://budapest100.hu/fooldal

BUDAPEST SZFŐV KGY. JKV./év – Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága 1901-ben tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei Budapest Székesfőváros Kiadása Székesfővárosi Házinyomda. Budapest, 1873–1949. http://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_bfl_bpszkj/

CENTROPA – A Centropa, a zsidó emlékezet interaktív adatbázisa. 2001 óta végez kiemelkedően sikeres társadalomtörténeti kutatómunkát, melynek során elsődleges források alapján, személyes történeteken keresztül mutatja be a közép- és kelet-európai zsidóságot a 19–20. század fordulójától napjainkig. http://www.centropa.org/hu

CSÚCS László András üvegrestaurátor honlapja. https://www.aranyokker.hu/

DÉRY A., REKLÁMOK: Déry Attila: A magyar építőipar 1947 előtti reklámjai – adatbázis honlapján. http://www.attiladery.hu/dery11_reklam.htm

EUROPEANA – Európai archívumok, könyvtárak és múzeumok ezreinek együttműködésével a kulturális örökség szórakoztatási, oktatási és kutatási célból történő megosztásáért létrejött alapítvány jelenleg 27 nyelvű adatbázisa. Székhelye: Europeana Foundation – Hága. https://www.europeana.eu/portal/hu/about.html#

EZER ÉV TÖRVÉNYEI. – 1000 év törvényei. A Corpus Juris Hungarici és a korábbi jogtárak összefoglaló online anyaga. http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5067

A FŐVÁROS RÉGISÉGE 1780–1873. Közterek és magánterek 1873–1940. II. Budapest 1896–1918 között. Szecesszió. A Budapest Történeti Múzeum állandó kiállításának (2006–) online adatbázisa. A kiállítást rendezték: Rostás Péter - A főváros régisége (1780–1873); Erdei Gyöngyi - Közterek és magánterek (1873–1940). http://www.btm.hu/old/palyazat/ihm_anyagok/Ujkor/erdei/esszek/02_01_epiteszet.html

GYÁSZJELENTÉS Gyűjtemény – Az Országos Széchényi Könyvtár Gyászjelentés Gyüjteménye az LDS »FamilySearch« oldalán elérhető másolatok – Rakovszky net. Kereshető indexe: http://www.rakovszky.net/E1_LSG_ObitsIndex/GYJ-NevIndex.shtml

A HERMAN OTTO MÚZEUM, 2004 – A Herman Ottó Múzeum Képtára. Szerk.: Pirint Andrea. Miskolc, 2004. Műleírások: Goda Gertrud, Pirint Andrea. Műtárgyfotók: Szujó Péter. Forrás: Válogatás a Herman Ottó Múzeum Képzőművészeti

Gyűjteményéből. Szerkesztette: Pirint Andrea Szakértők: Goda Gertrud, Kárpáti László, Pirint Andrea Műtárgyfotó és a digitalizált változat technikai gondozása: Szujó Imre Péter Angol fordítás: Bárczy Klára, Békési Gábor, Jan Post Programozás: Corvus Computer Kft, Miskolc., Krusó Krisztián Felelős kiadó: Dr. Veres László megyei múzeumigazgató. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság, Miskolc, 2004. http://kepzomuvesz.hermuz.hu/

A HOLOKAUSZT – A holokauszt Magyarországon. Digitális tananyag diákoknak és tanároknak. DEGOB [Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság http://degob.hu/] és BPHM [Budapesti Holokauszt és Oktatási Központ http://bphm.hu/tananyagok.html] vezetésével kidolgozott adatbázis. http://www.holokausztmagyarorszagon.hu/index.php?section=1&type=content&chapter=3_1_3

ICOMOS, PANTHEON – ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Egyesület honlapja – Pantheon http://www.icomos.hu/panteon/

IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM – Az 1896. évi millenniumi történeti kiállítás enteriőrjei. Virtuáliskiállítás az intézmény honlapján. http://gyujtemeny.imm.hu/virtualis-kiallitas/az-1896-evi-millenniumi-torteneti-kiallitas-enteriorjei/679

KÉPSZÓTÁR – Képszótár v2.0 © 2000-2005 Zombori Béla, Készült az IHM támogatásával. „Ezen a helyen mintegy 2100 képzőművészeti, iparművészeti továbbá építészettörténeti fogalom (tartalmi, formai jellemzők, alkotók, művek stb.) meghatározása olvasható.” http://www.kepszotar.hu/index.html

KÉPZŐMŰVÉSZET Magyarországon, Bp., 1997. – Képzőművészet Magyarországon a kezdetektől a XX. század közepéig. (Krén Emil–Marx Dániel et al.) KFKI RMKI Számítógép Hálózati Központ. 1997–. http://www.hung-art.hu/index.html

KI KICSODA (SIÓFOK) – Ki-kicsoda – akik beírták nevüket Siófok történetébe. Balatoni Regionális Történeti Kutatóintézet Könyvtár és Kálmán Imre Emlékház Történeti Gyűjtemény, Siófok (Krasznainé Szabó Katalin) – online honlapja és adatbázisai http://skh.max.hu/?p=eletrajzi_bibliografia

KISKUNFÉLEGYHÁZA: VÁROS ÉS ÉPÍTÉSZET. Brunner Attila blogja. http://kiskunfelegyvaroshaza.blogspot.hu/2012/12/

KŐBÁNYAI KULTURÁLIS ÉS KÖZÉLETI Portál – Kőbányai kerületi portál (online) – 10Kerkult. http://www.10kerkult.hu/

KÖZTÉRKÉP – Köztérkép – a köztéri alkotások közösségi adatbázisa. Szerk. PÁL Tamás üzemgazda. Szerkesztők és fő alkotók: https://www.kozterkep.hu/about/impressum; https://www.kozterkep.hu/

LÁSD BUDAPESTET – blog. Admin: Vero. http://lasdbudapestet.blogspot.hu/

A MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETI Egyetem hallgatói 1871-től a mai napig. Adatbázis. http://www.mke.hu/about/hallgatoi_adatbazis.php/r

MAGYAR SZECESSZIÓ Háza honlapja. http://www.magyarszecessziohaza.hu/; http://www.magyarszecessziohaza.hu/informacioknyit.php

MAGYAR TÁRSADALOM LEXIKONJA - A magyar társadalom lexikonja. A magyar társadalom lexikonja Kiadóváll. Budapest, 1930. 640, 106 p. – Online – Magyar Társadalomtudományok Digitális Archívuma – MTDA. dr. Reisz László http://mtdaportal.extra.hu/ADATBANK/A_MAGYAR_TARSADALOM_LEXIKONJA/a_magyar_tarsadalom_lexikonja_index.html

MARTSA MŰTEREM honlapja. Hajdani kőfaragókról. http://www.martsamuterem.hu/

A MI ERZSÉBETVÁROSUNK Blog. Utcák, háza, terek. – A mi Erzsébetvárosunk Blog. Utcák, háza, terek. (Admin: Amier.) http://mierzsebetvarosunk.blog.hu/2015/02/27/utcak_hazak_terek

MNL OL. K 27. – Magyar Nemzeti Levéltár Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944

MÉL – Magyar életrajzi lexikon. Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes. Bp., I. köt. 1967., II. köt: 1969, III. köt. 1981., IV. köt. Akadémiai Kiadó. 1994. Átdolg. bőv. kiadását ugyancsak Kenyeres Ágnes szerk. Eredeti kiadvány: Magyar életrajzi lexikon - CD-ROM, Bp. Arcanum Adatbázis Kft., 2001. http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html

MÚLTMENTŐ – Múltmentő blog. MúltMentő írásai és képei. http://multmento.blog.hu/

MUSEUMAP – MuseuMap – Múzeumi aggregációs Portál. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Muzeológiai Módszertani és Információs Központja új, közös múzeumi digitális műtárgyadatbázis szolgáltatása. http://www.museumap.hu/web/guest/az-aggregaciorol;jsessionid=8806187CA9853C2FE896E02310D8BE59

MŰVÉSZGENERÁCIÓK – Művészgenerációk. A Györgyi-Giergl család három évszázada honlap és online adatbázis. http://www.giergl.hu/index.php?eid=0d55335dc3f4d2f5

PETŐFI IM – NÉVTÉR – Petőfi Irodalmi Múzeum: Névtér, irodalmi adatbázisok – életrajzi online adatbázis https://opac.pim.hu/index.jsp?page=search&group=1

SZENDRŐI TERMÉSZETJÁRÓ SZAKOSZTÁLY honlapja. http://www.szendroitura.hu/latnivalok-szendro-varos.html

TEMPLOMABLAK ANNO – Tóth Erzsébet és Sós Károly: „Templomablak anno" üvegművészettel foglalkozó blogja. http://templomablakanno.blog.hu/

TÖRÖKBÁLINT ANNO. A Törökbálint anno... oldalon a Volf György Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény helytörténeti anyagában barangolhat, kereshet és böngészhet a felhasználó. http://www.torokbalintanno.hu/

URBFACE – Az Artist-Fama Kft. honlapja. http://urbface.com/index.html

VÁLOGATÁS A HERMAN OTTÓ MÚZEUM Képzőművészeti Gyűjteményéből. Online adatbázis. Szerkesztette: Pirint Andrea; Szakértők: Goda Gertrud, Kárpáti László, Pirint Andrea; Műtárgyfotó és a digitalizált változat technikai gondozása: Szujó Imre Péter; Angol fordítás: Bárczy Klára, Békési Gábor, Jan Post; Programozás: Corvus Computer Kft, Miskolc és Krusó Krisztián; Felelős kiadó: Dr. Veres László megyei múzeumigazgató. Kiad. a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság,

Miskolc, 2004. http://kepzomuvesz.hermuz.hu/

VARGA J. ELEINK – Varga József: Eleink vidéki és külföldi temetőkben – online fotógyűjtemény és adatbázis. http://www.agt.bme.hu/varga/foto/voltak/voltak.html

VIRÁG JUDIT GALÉRIA és Aukciósház honlapja. http://viragjuditgaleria.hu/hu/

WIKIPEDIA magyar, francia és német nyelvű szócikkei – WIKIMEDIA COMMONS nemzetközi képadatbázisa és a WIKIFORRÁS (WIKISOURCES) szöveges anyagai.

Videofelvételek, filmek:

Számos videofelvétel és egy 50 perces film is készült legfontosabb műveiből „Róth Miksa műveiből” (MMA) sorozat (Tóth Péter Pál rendezésében)
https://www.youtube.com/watch?v=h4SYwtdSrBc ;
https://www.youtube.com/watch?v=IzOXVoA4gUI ;
https://www.youtube.com/watch?v=PvR0ctD_LJw

[Az internetes hivatkozások megtekintésének ideje 2017. március – az első előforduláskor jelezve, továbbiakban külön nem jelöltük.]

TÓTH PÉTER PÁL: Az *üvegfestő*. [70 perc] - Róth Miksa művészete (magyar ismeretterjesztő film, 2015) (TV-film) rendező. Tóth Péter Pál (operatőr, vágó) Gellér Katalin (szakértő) Rudolf Dániel (felvételvezető) Szederkényi Miklós (gyártásvezető) dr. Buglya Sándor (producer)

T. SZABÓ CSABA történész riportja Mayer Ede elfeledett szobrairól.
https://erdelyikronika.net/2017/07/27/6471/ ;
https://www.youtube.com/watch?time_continue=11&v=YktNCFu2tzY

Dokumentációs gyűjtések (MMgMK. MD)

"Az építészet kővé vált zene" - Emlékkiállítás Alpár Ignác születésének 150. évfordulójára - A Tavaszi Fesztivál keretében kiállításra készített dokumentációs anyagból (BOR Ferenc gyűjtése). A kiállítás kurátora: SZATMÁRI Sarolta (ROSCH Gábor és ROSTÁS Péter együttműködésével). Fennállt: 2005. március 25. - 2005. október 15. (MMgMK. Dokumentációs Gy. Forgatókönyvek és kiállítási anyagok: Szatmári Sarolta – Lelt. sz. n.)

Rövidítések:

BFL – Budapest Főváros Levéltára
BME-OMIKK – Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár
FKT – Fővárosi Közmunkák Tanácsa
FM – Földművelésügyi Minisztérium
FSZEK Bp. Gyűjt. – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény
HOM – Herman Ottó Múzeum, Miskolc
IPARM. M. – Iparművészeti Múzeum
MÉL – Magyar Életrajzi Lexikon
MKE – Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtára
MMgMK. MD. – Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár – Múzeum-dokumentációs Gyűjtemény alapsorozat
MMgMK. MD. TI. – Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár – Múzeum-dokumentációs Gyűjtemény – Történeti irattár
MMgMK. MD. T. – Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár – Múzeum-dokumentációs Gyűjtemény – Tervtári sorozat
MNG – Magyar Nemzeti Galéria
MNM TF. – Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár
MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
PETŐFI IM – Petőfi Irodalmi Múzeum
VU – Vasárnapi Újság

10. A szövegben szereplő képek listája

Címlap kép – Róth Miksa rózsaablaka a Mezőgazdasági Múzeum gótikus épületének dómhomlokzatán (Foto: Papp T.)

1. kép – Az Ezredéves Kiállítás Történelmi Főcsoportjának északi tájolású helyszínrajza. Forrás: „Az építészet kővé vált zene” – BOR F. – ROSCH G. – ROSTÁS P., 2005. *Szatmári Sarolta és Bor Ferenc gyűjtése MMgMK. MD. lelt. sz. nélk.*

2. kép – Róth Miksa portréfotója 47 éves korában, 1912 körül. – MNM. TF. 2862/1949 fk. http://resolver.museumap.hu/object/5822675

3. kép– Alpár Ignác berlini diák korában, talán 25 évesen, még mint Schöckl Ignác . – Forgatókönyvek és kiállítási anyagok: Szatmári Sarolta. – MMgMK. MD. lelt. sz. nélk.

4. kép – Az Alpár nyaralójában, majd lakóházában (Bolyai utca 11.) található Róth-féle üvegablak transzparens másolata – Róth Miksa Emlékház, kiállítási fotó. Részlete és nagyobb méretű képe látható: FÉNYI T. 82–83. p. és TÓTH PÉTER PÁL (rendező): Az üvegfestő *című (2015, 70 perc) filmjében.*

5. kép – Az 1905-re felépült Osztrák-Magyar Bank épülete 1908-ban. – Magyar Pályázatok, 1904. október (2. évfolyam, 10. szám). Melléklet.

6. kép – A Magyar Nemzeti Bank székháza a budapesti Szabadság téren. – Author: Egrian; 2009. ápr. 9. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:MagyarBank.JPG

7. kép – Alpár Ignác az Építőművészet megtestesítőjeként a Szobrászat és a Festészet szimbolikus alakjaival a Magyar Nemzeti Bank délnyugati sarokrizalitjának beforduló élén. Senyei Károly domborműve. (Foto: Bálint Imre). Alpár Ignác palotái I.: A Nemzeti Bank székháza. SZECESSZIÓS MAGAZIN ONLINE http://www.szecessziosmagazin.com/magazin8/karmanullmannhazakszabadsagter.php; http://www.szecessziosmagazin.com/imagemagazin8/nemzetibankep2/m2.jpg

8. kép – Róth Miksa ma is látható egyik szecessziós festett üvegablaka a Magyar Nemzeti Bank székházában. – „TEMPLOMABLAK ANNO” SÓS KÁROLY és TÓTH ERZSÉBET üvegművészettel foglalkozó blogja. http://templomablakanno.blog.hu/2012/02/22/magyar_nemzeti_bank_3

9. kép – A Pesti Magyar Kereskedelmi Bankról készült archív képeslap – Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Képeslapgyűjtemény KF 1970.186.1. - https://gallery.hungaricana.hu/hu/VendeglatoKepeslap/385/?list=eyJxdWVyeSI6ICJQZXN0aSBNYWd5YXIgS2VyZXNrZWRlbG1pIEJhbmsifQ&img=0

10. kép – Róth Miksa mozaikképei a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank palotájában, a Bőség allegóriái. GERLE J. 1994. 11. p. – Foto: Zsitva Tibor.

11. kép – Róth festett ablaka: a Mezőgazdaság és a Textilipar allegorikus alakjai a Magyar Általános Hitelbank palotájában. GERLE J. 1994. 52–53. p. – Foto: Zsitva Tibor.

12. kép – A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Vörösmarty téri homlokzata 1915-ben és díszlépcsőjének festett üvegablakai mai, restaurált állapotukban. Csúcs László András és Kovács András munkái, akik 2008–2011 között az épület Róth ablakait is restaurálták. http://www.aranyokker.hu/diszmuuveg-restauralas/121-tozsdepalota-budapest

13. kép – A törökbálinti „kis Walla villa” Róth-féle üvegablakai. Forrás: TÓTH PÉTER PÁL (rendező): Az üvegfestő című (2015, 70 perc) filmje.

14. kép – A Kilátónak nevezett nagyobbik Walla–villa Törökbálinton Róth Miksa üvegablakaival. Forrás: Bádi Mónika: A nagy Walla-villa. In: Törökbálinti Újság. 2011. márc. 18. http://www.torokbalintiujsag.hu/toeroekbalint-egykor/4914-a-nagy-walla-villa

15. kép – Vajda Zsigmond: Róth Miksa 1920 körül (olajfestmény) – Róth Miksa Emlékház 99.208.1. leltári szám. – Foto: Fényi Tibor.

16. kép – A Walla család a törökbálinti Árpád utcai villa előtt az 1910-es években. A jobb oldalon ülő Walla József mögött Róth Miksa áll. Bal oldalon ül Herzog Fülöp Ferenc építész. A Törökbálinti Volf György Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény honlapján a Törökbálint anno… adatbázisban a képen szereplők megnevezése teljes. Leltári szám: K3294. http://opac3.torokbalint.monguz.hu/record/-/record/RECORD11463

17. kép – A Walla-Róth család egyes tagjai. Balról jobbra: Róth Amália; Róth Erzsébet; Walla Vilma; Róth József (a kisfiú); Walla József; Walla Jozefin Emma (Róth Miksa felesége); Walla Erzsébet. A Törökbálinti Volf György Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény honlapján a Törökbálint anno… adatbázisban a képen szereplők megnevezése teljes. K2775. leltári szám. http://opac3.torokbalint.monguz.hu/record/-/record/RECORD10563

18. kép – A Roth és Taussig üvegfestészeti műterem mintarajz-kollekciója. A cég kartonra ragasztott historizáló üvegablaktervei. FÉNYI T., 2005. 26. p.

19. kép – Róth Miksának az ezredéves kiállításra kiadott reklám hirdetménye. Forrás: Déry A. honlapja: REKLÁMOK – online adatbázis

20. kép – Róth Miksa számlájának fejléce és reklámjai a 20. század elején. Forrás: MMgMK. MD. TI. 620/113. lelt. sz. és DÉRY A. honlapja: REKLÁMOK – online adatbázis

21. kép – A Róth Miksa számlájának fejlécén sorakozó kitüntetések meghatározása.

21/a.) Az 1876. augusztus 20. és szeptember 12. között tartott Szegedi Első Országos Ipar- Termény- és Állatkiállítás emlékérme. Forrás: Monetarium Kft. Budapest. Numizmatikai szakbolt honlapja. http://monetarium.hu/image/cache/catalog/ermek/szeged-emlekerem-1876-400x200.jpg

21/b.) Az Országos Iparegyesülettől [díjérem] Róth Miksa üvegfestőnek, Budapest, 1896. A Róth Miksa Emlékház tulajdona: 99.006.1. leltári szám.

21/c.) Az 1896. ezredéves kiállítás közreműködői érme. MMgMK. Numizmatikai Gyűjtemény N 56.11.1. leltári szám.

21/d.) Az 1879. évi Székesfehérvári Országos Mű-, Ipar-, Termény- és Állatkiállítás érme. Forrás: Király Csaba József numizmatikus honlapja. http://www.aranypengo.hu/watermark.php?img=uj4b225.JPG

21/e.) Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás érme, „az érdem jeléül”. Király Csaba József numizmatikus honlapja. http://www.aranypengo.hu/watermark.php?img=1917.JPG

21/f.) Az 1878. évi Párizsi Világkiállítás érme. MMgMK. Numizmatikai Gyűjtemény N

74.6.2. leltári szám

22. kép – Az 1872. évi Kecskeméti I. Országos Iparműkiállítás érme. Forrás: Király Csaba József numizmatikus honlapja.
http://www.aranypengo.hu/watermark.php?img=1796.JPG

23. kép – A Róth által 1896-ban megjelentetett Üvegfestészetek mintakönyve kitüntetési sorozata. Iparművészeti Múzeum Könyvtára 41672. leltári szám.

24. kép – Róth Miksa portréfotója az 1930 körüli időszakból. MNM. TF. 232/1952. fk.
http://resolver.museumap.hu/object/5802801

25. kép – Szárnovszky Ferenc: Műipari állami nagy aranyérem, 1896. (A Róth Miksa Emlékház őrizetében: 99.1.1. leltári szám)

26. kép – Az 1902. évi torinói kiállításon Róth Miksa által nyert aranyérem. (A Róth Miksa Emlékház őrizetében: 99.219.1. leltári szám)

27. kép – A Róth Miksa tulajdonában lévő Olasz királyi Korona-rend és a Szent Móric és Szent Lázár rend tiszti keresztje. (A Róth Miksa Emlékház őrizetében: 99.192.1 és 99.193.1. leltári számok)

28. kép – Stróbl Alajos: Róth Miksa (1926 körül, bronz) szobra a Róth Miksa Emlékházban: 99.58.1. leltári szám)

29. kép – Róth Miksa Kormányfőtanácsosok albumában is szereplő arcképe

30. kép – A Walla-Róth család kriptája Törökbálinton (K. 3374 szám). Forrás: A *Törökbálinti Volf György Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény honlapján a „Törökbálint anno…" adatbázisban.*
http://opac3.torokbalint.monguz.hu/record/-/record/RECORD11479

31. kép – Róth Miksa gyászjelentése. OSZK Gyászjelentések Rakovszky gyűjtemény: LSG - R16. ***908.***
http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemoteImages.shtml?$LSG_R16@0905

32. kép – Vajda Zsigmond: Alpár Ignác (MNM. Történeti Arcképcsarnok TK. FE. 2326)
http://resolver.museumap.hu/object/5827432

33. kép – Alpár Ignác pecsétnyomója (Kiss Gábor Iván gyűjteménye – Foto Kiss Gábor Iván)

34. kép – Telcs Ede: Alpár Ignác 70. éves ünneplésekor a Mezőgazdasági Múzeum gótikus épületének sarkára felállított emléktáblája. Wikimedia Commons
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/38/Alp%C3%A1rIgn%C3%A1c_Vajdahunyadv%C3%A1r.jpg

35. kép – A Budapesti Építőmesterek, Kőművesmesterek és Építési Vállalkozók Szövetségének gyászjelentése Alpár Ignác haláláról. MMgMK. MD. TI. 293/1928. ikt. sz.

36. kép – A Budapest, Bolyai utca 11. számú ház Alpár-emléktáblája. Forrás: Wikimedia Commons
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Ign%C3%A1c_Alp%C3%A1r#/media/File:Budapest_II.,_Bolyai_utca_11._Alp%C3%A1r_Ign%C3%A1c_eml%C3%A9kt%C3%A1bl%C3%A1ja.jpg

37. kép – A Budapest Almássy tér 15. sz. ház Alpár-emléktáblája. Forrás: Wikimedia Commons
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ign%C3%A1c_Alp%C3%A1r_Bp07_Alm%C3%A1ssyt%C3%A9r1

5.jpg

38. kép – Az Országos Magyar Iparművészeti Társulat gyászjelentése Alpár Ignác haláláról. OSZK Gyászjelentések – Rakovszky gyűjtemény. LSG A06. ***56.*** *http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemoteImages.shtml?$LSG_R16@0905*

39. kép – Telcs Ede (1872–1948): A toronyépítő. In: A Herman Ottó Múzeum Képtára. Szerk.: Pirint Andrea. Miskolc, 2004. Műleírások: Goda Gertrud, Pirint Andrea. Műtárgyfotók: Szujó Péter. 135. oldal, kat. sz.: 145., Goda Gertrud műleírásával. Leltári szám: P.77.428.

40. kép – Telcs Ede szobrász Alpár Ignác szobormintájával 1930-ban. Ismeretlen fotográfus. (MNM. TF. 67.719) http://resolver.museumap.hu/object/5838426

41. kép – Oscar Grüner (1867–1921) építészeti festő műve alapján készült nyomat a Történelmi Főcsoportról (Schroll Antal és Tsa kiadása, Bécs). BÁLINT Z., 1897. 10. képtábla

42. kép – Összkép a Szajna partjára tervezett 1900. évi Párizsi világkiállítás magyar épületéről, mely sok motívumában a millenniumi kiállítás épületkomplexumát idézi. Magyar Iparművészet 1900. 3. évf. 6. sz. 1900. nov. 326. p. http://epa.oszk.hu/01000/01059/00019/pdf/1900_06_305-326.pdf

43. kép – Összkép a Szajna partjára tervezett 1900. évi Párizsi világkiállítás magyar épületéről, Bosznia-Hercegovina pavilonjával együtt Kép forrása: Wikimedia Commons
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Palais_des_nations_%C3%A9trang%C3%A8res,_la_Bosnie-Herz%C3%A9govine_et_la_Hongrie.jpg?uselang=hu

44. kép – A Történelmi Főcsoport helyszínrajza. "Az építészet kővé vált zene" - Emlékkiállítás Alpár Ignác születésének 150. évfordulójára - A Tavaszi Fesztivál keretében kiállításra készített dokumentációs anyagból (Bor Ferenc gyűjtése). A kiállítás kurátora: Szatmári Sarolta (Rosch Gábor és Rostás Péter együttműködésével). Fennállt: 2005. március 25. - 2005. október 15. (MMgMK. Dokumentációs Gy. Forgatókönyvek és kiállítási anyagok: Szatmári Sarolta – MMgMK. MD. lelt. sz. n.)

45. kép – Háry Gyula festménye az Ezredéves kiállítás Történelmi Főcsoportjának 1894. decemberi állapotáról. CZOBOR B. 1895a, 8. p.

46. kép – A Történelmi Főcsoport építkezésének állásáról szóló hírekben a barokk-reneszánsz épület favázas, épülő, északi homlokzatának rizalitjai (Háry Gyula rajza, VU. 1895. január 6-i szám)

47. kép – Az épülőben lévő román szárny északnyugati, tó felőli látványa. Ismeretlen fotós, 1895. augusztus (MMgM MD. 57. lelt. sz. fotóalbum)

48. kép – A már csaknem kész román csoport udvari homlokzata. Ismeretlen fotós (1896) (MMgM MD. 57. lelt. sz. fotóalbum)

49. kép – Divald Károly felvétele a Történelmi Főcsoport elkészült gótikus szárnyának földszinti lovagtermérőll (Iparművészeti Múzeum Adattár – Fényképtár FLT 5328.) *http://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/enteriorfoto-foldszinti-lovagterem-millenniumi-kiallitas-tortenelmi-focsoportjanak-gotikus-epuletebe/11671?ds=eyJxIjoiRGl2YWxkLCBLw6Fyb2x5In0%3D&i=1*

50. kép – Morelli Gusztáv fénykép alapján készült metszete a Vasárnapi Újság 1896.

május 10-i számában az elkészült Mária Terézia-féle barokk homlokzatról, a már megnyílt kiállítás közönségével (többek között egy hortobágyi szűrös pásztorember ide igyekvő alakjával)

51. kép – A reneszánsz-barokk szárny 1944-ben bombasujtotta és ma már nem látható homlokzatrészlete még a Millenniumi kiállítás idejéből. Jobbról balra a Francia torony (ma is megvan) a lőcsei Városháza részlete, a lőcsei óratorony és az eperjesi Rákóczi-ház homlokzata, előtte Loyolai Szent Ignác szobra. 1896. (Klösz foto) Fortepan 82013 szám/ Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU. BFL. XV.19.d.1.01.013.

51a. kép – A történelmi főcsoport gótikus épületegyütteséből a végleges gót szárny tervezésekor (1902) elhagyott keresdi (ma Criș, R.) Bethlen kastély fedett lépcsője a Millenniumi kiállítás idejéből. Jobbra a Mátyás király dombormű, amely a bautzeni emlékmű másolata volt. A Csütörtökhelyi kápolna – végleges formájábn – ma is látható. 1896. (Klösz foto) Fortepan 82014 szám / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU. BFL. XV.19.d.1.01.014. A megvalósult tervet lásd V. rész A. Képmellékletek 12. és 21. kép!

52. kép –A királyi váróterem „trónszéke" Iparművészeti Múzeum Adattár (FLT 4983 – Foto: Weinwurm A.) http://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/kiallitasfoto-tronemelveny-a-millenniumi-kiallitas-kiralyi-fogadotermeben/10114?ds=eyJxIjoiV2Vpbnd1cm0sIEFudGFsIn0%3D&i=80

53. kép – Karosszék a királyi váróterem berendezéséből Alkotó: Alpár Ignác; kivitelező: Jaiser Gyula (1856–1919) Iparművészeti Múzeum Bútorgyűjtemény (Leltári szám: 54.223.1)
http://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/karosszek-a-millenniumi-kiallitas-kiralyi-fogadotermenek-berendezesebol/2437?ds=eyJxIjoiSmFpc2VyIEd5dWxhIn0%3D&i=5

54. kép – Előbbi karosszék támlája – Iparművészeti Múzeum Bútorgyűjtemény (Leltári szám: 54.223.1)

55. kép – Előbbi karosszék karfája – Iparművészeti Múzeum Bútorgyűjtemény (Leltári szám: 54.223.1)

56. kép – A királyi váróterem a trónszékkel (MMgM MD. 57. lelt. sz. fotóalbum)

57. kép – A király fogadóterme (pihenőszobája) (Foto: Weinwurm Antal) (Iparművészeti Múzeum – Adattár és Fényképgyűjtemény FLT 4982)
http://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/kiallitasfoto-a-kiralyi-lakosztaly-fogadoszobaja-a-millenniumi-kiallitas-tortenelmi-focsoportjanak-r/10109?ds=eyJxIjoiV2Vpbnd1cm0sIEFudGFsIn0%3D&i=83

58. kép – A király dolgozószobája (Foto: Weinwurm Antal) (Iparművészeti Múzeum Adattár és Fényképgyűjtemény FLT 4985)
http://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/kiallitasfoto-a-kiralyi-lakosztaly-dolgozoszobaja-a-millenniumi-kiallitas-tortenelmi-focsoportjanak-/9901?ds=eyJxIjoiV2Vpbnd1cm0sIEFudGFsIn0%3D&i=81

59. kép – Román stílusú ajtó a király fogadótermében (Weinwurm fotó) (Iparművészeti Múzeum FLT 4981) http://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/kiallitasfoto-roman-stilusu-ajto-a-millenniumi-kiallitas-kiralyi-fogadotermeben/10115?ds=eyJxIjoiV2Vpbnd1cm0sIEFudGFsIn0%3D&i=78

60. kép – Alpár Ede kovácsoltvas kályhadísze a király dolgozószobájának kandallóján. MATLEKOVITS S. 1898., (EDVI I. 1898.) 239. p

61. kép – Marton Lajos gázcsillárja a román épület királyi várótermében. MATLEKOVITS S. 1898., (EDVI I. 1898.) 248–249. p. közötti kép

62. kép – A király dolgozószobája, háttérben a kandalló kovácsoltvas díszeivel – Klösz album (Fortepan 82010 szám / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: BFL. XV. 19. d. 1.01.010)

63. kép – Oscar Grüner (1867–1921) építészeti festő műve alapján készült nyomat a Történelmi Főcsoport román stílusú épületeiről (Schroll Antal és Tsa kiadása, Bécs) BÁLINT Z. 1897. 3. képtábla

64. kép – A Történelmi Főcsoport munkálatainál közreműködött szakemberek listája, 1897. MMgMK MD. TI. 375/1897. ikt. sz.

65. kép – Az ezredéves országos kiállítás történelmi épületcsoportjának Árpádkori román része az udvar felől nézve – ALPÁR, 1897. 3. ábra

66. kép – Az ezredéves országos kiállítás történelmi épületcsoportjának Árpádkori román része a tó felől nézve – ALPÁR, 1897. 2. ábra

67. kép – A millenniumi kiállítás Történelmi Főcsoportjának román és gótikus épületei a nyilaskapuval (Fénynyomat Divald Károly műterméből.) MMgMK. MD. 97.

68. kép – A millenniumi kiállításra épített történelmi főcsoport román kori épületegyüttese a Jáki kápolnával. A fotófelvétel 1896-ban készült. Kivágva a román kerengőt is ábrázoló fotóból. Forrás: Wikimedia Commons
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2f/Budapest._Vajdahunyad_v%C3%A1ra%2C_rom%C3%A1n_kori_%C3%A9p%C3%BCletegy%C3%BCttese%2C_J%C3%A1ki_k%C3%A1polna._-_Fortepan_82809.jpg (Fortepan 82809 szám / HU. Budapest Főváros Levéltára. XV.19.d.1.09.157.)

69. kép – A három üvegablak Alpár 1897. évi tervrajzán. A 65. kép nagyított részlete.

70. kép – A Jáki kápolna belseje az ezredéves kiállítás alatt. Czobor B.: A román épületcsoport. In: Szerk. Czobor B. – Szalay I.: Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. Bp., Hornyánszky ny. 1897–1901. 28. ábra

71. kép – Róth Miksa: Üvegfestmény az ezredéves orsz. kiállítás történelmi csoport román részében. Üvegfestészetek mintakönyve, 1896. (Címlap utáni színes ábra)

72. kép – Róth Miksa: Üvegfestészetek mintakönyve, 1896. (Címlap utáni színes ábra) – Előbbi kép teljes lapja

73. kép – A (Szent Márton-hegyi) Magyar Bencés Kongregáció Pannonhalmi Főapátság Szent István kápolnájában látható Róth-féle festett ablak. A kép forrása Wikimedia Commons
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pannonhalma_Erzabtei_Pannonhalma_Kreuzgang_Kapelle_1.JPG

74. kép – A Vörsön (Somogy m.) található Szent Márton püspök rk. templom kereszthajójának jobb oldali szárnyában látható ólmozott üvegablak (Fényi Tibor felvétele – 2017)

75. kép – Róth Miksa: Templom ablak román stílusban, készült a milléniumi kiállítás történelmi csoportja számára. Üvegfestészetek mintakönyve, 1896

76. kép – Szent Erzsébet és Szent Imre alakját ábrázoló üvegablakok a vajszlói rk. templom apszisában

77. kép – Róth Miksa: Szent Erzsébet. Tervkarton a millenniumi kiállítás román részéhez. 1896. Magántulajdon. (A fotó a Róth Miksa Emlékház engedélyével közölve)

78. kép – Szent Erzsébet alakja és a Szent Imre ablak felső harmada az újraólmozáskor (Vajszló – Szijártó Tibor felvétele)

79. kép – Szent Imre alakja az újraólmozáskor (Vajszló – Szijártó Tibor felvétele)

80. kép – A Szent Imre herceget ábrázoló tervkarton az MMA – Építészeti Múzeum őrizetében (1895/96 körül). Leltári sz.: 2004.6.62.

81. kép – A millenniumi Jáki kápolna Szent Erzsébetet ábrázoló ólmozott üvegablaka a mai vajszlói (Baranya m.) Nagyboldogasszony rk. templom apszisában (Fényi Tibor felvétele - 2017)

82. kép – A millenniumi Jáki kápolna Szent Imrét ábrázoló ólmozott üvegablaka a mai vajszlói (Baranya m.) Nagyboldogasszony rk. templom apszisában (Fényi Tibor felvétele – 2017)

83. kép – A Szent Erzsébetet ábrázoló ablak Róth Miksa szignóját tartalmazó alsó harmada (Fényi Tibor felvétele – 2017)

84. kép – A vörsi (Somogy m.) rk. templom Szent István ablakán szereplő Róth monogram (Fényi Tibor felvétele – 2017)

85. kép – A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum alapító levele. MMgMK. MD. TI. 1/1896. ikt. sz. http://www.mezogazdasagimuzeum.hu/assets/kiallitasok/17-02/alapito-okirat-k.pdf

86. kép – A Történelmi Főcsoport barokk-reneszánsz épületének földszintjén található kiállítási „osztályok", 1897–1898. Forrás: ELŐZETES TÁJÉKOZTATÓ, 1897. Melléklet.

87. kép – A Történelmi Főcsoport barokk-reneszánsz épületének emeletén található kiállítási „osztályok" 1897–1898. Forrás: ELŐZETES TÁJÉKOZTATÓ, 1897. Melléklet.

88. kép – A Történelmi Főcsoport gótikus épületének földszintjén található kiállítási „osztályok" 1897–1898. Forrás: ELŐZETES TÁJÉKOZTATÓ, 1897. Melléklet.

89. kép – A Történelmi Főcsoport gótikus épületének emeletén található kiállítási „osztályok" 1897–1898. Forrás: ELŐZETES TÁJÉKOZTATÓ, 1897. Melléklet.

90. kép – „Andrássy Dénes gróf (1835–1913) Krasznahorka-váralja – Dísz-lószerszám keleti kék bőrből aranyozott ezüst pitykékkek és lánczokkal". (MMgMK. Lelt.sz. 63.331.1)

91. kép – Kiállításfotó - az ún. Esterházy-termek bejárata a millenniumi kiállításon (XLIV. terem) a Rákóczi terem felől – Weinwurm foto – Iparművészeti Múzeum FLT 4970. http://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/kiallitasfoto-az-un-esterhazy-termek-bejarata-a-millenniumi-kiallitason-xliv-terem/10120?ds=eyJxIjoiV2Vpbnd1cm0sIEFudGFsIn0%3D&i=72

92. kép – Az Esterházy-szobák folyosója a millenniumi kiállításon (XXXVIII. terem) – A múzeum 1897. évi berendezésekor a könyvtárszobákat kísérő borászati tárgyú kiállítás folyosója – Weinwurm foto – Iparművészeti Múzeum FLT 4959. http://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/kiallitasfoto-az-esterhazy-szobak-folyosoja-a-millenniumi-kiallitason-xxxviii-terem/9950?ds=eyJxIjoiV2Vpbnd1cm0sIEFudGFsIn0%3D&i=61

93. kép – Kiállításfotó - a fertődi Esterházy-kastély sala terrenájának rekonstrukciója a millenniumi kiállításon (XLIII. terem) – Weinwurm foto – Iparművészeti Múzeum

FLT. 4958. http://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/kiallitasfoto-a-fertodi-esterhazy-kastely-sala-terrenajanak-rekonstrukcioja-a-millenniumi-kiallitaso/9926?ds=eyJxIjoiV2Vpbnd1cm0sIEFudGFsIn0%3D&i=60

94. kép – Király terem berendezésének részlete (Esterházy traktus része) – MMgM MD. 57. A Történeti Főcsoport albuma

95. kép – A fertődi Esterházy-kastély ún. Mária Terézia előszobájának rekonstrukciója a millenniumi kiállításon (XLII. terem) – a berendezkedett múzeum olvasóterme – Weinwurm foto – Iparművészeti Múzeum FLT 4960.
http://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/kiallitasfoto-a-fertodi-esterhazy-kastely-un-maria-terezia-eloszobajanak-rekonstrukcioja-a-millenniu/9951?ds=eyJxIjoiV2Vpbnd1cm0sIEFudGFsIn0%3D&i=62

96. kép – Az Ezredéves Kiállítás Történeti Főcsoportjának területén megépített Őshalászat előtt álló pákász kunyhó a Széchenyi sziget melletti tó mesterséges szigetén, 1896. Klösz foto. (Herman Ottó – Alpár Ignác) Fortepan 82017. szám / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU. BFL.XV.19.d.1.01.017

97. kép – A múzeum megnyitójára szóló meghívó Nyáry István gróf számára. (MMgM MD. TI. 868/16. lelt. szám - Iktatatlan iratok)

98. kép – I. Ferenc József király és II. Vilmos német császár aláírása a megnyitó alkalmára készített díszes „uralkodói" vendégkönyvben szeptember 20-án (MMgM MD. 124. lelt. szám)

99. kép – A barokk-reneszánsz épület földszintjének berendezése 1897–1899 között (MMgM MD. TI. 162/1898. ikt. sz. – 914/90. lelt. sz. irat rajzmelléklete)

100. kép – A barokk-reneszánsz épület emeletének berendezése 1897–1899 között (MMgM MD. TI. 162/1898. ikt. sz. – 914/90. lelt. sz. irat rajzmelléklete)

101. kép – A barokk-reneszánsz épület emeletének dohány és gyapjúkiállítása (háttérben a ménesbirtokok osztálya 1897 körül (FSZEK Budapest Gy. Klösz album)
http://bpkep.fszek.hu/CorvinaWeb?action=onelong&recnum=762481&pos=12

102. kép – A reneszánsz-barokk épület emeletének vízépítészet és kultúrmérnökség tárgyú kiállítása gátőrök életnagyságú bábuival 1897 körül (FSZEK Budapest Gy. Klösz album) http://bpkep.fszek.hu/CorvinaWeb?action=onelong&recnum=761914&pos=11

103. kép – A gótikus épület földszintjének berendezése 1897–1899 között (MMgM MD. TI. 162/1898. ikt. sz. – 914/90. lelt. sz. irat rajzmelléklete)

104. kép – A gótikus épület földszintjének VIII. állattenyésztés és tejgazdaság tárgyú kiállítása, szemben belátni a halászati kiállítás egy részébe is, 1897 körül (FSZEK Budapest Gy. Klösz album)
http://bpkep.fszek.hu/CorvinaWeb?action=onelong&recnum=761338&pos=4

105. kép – A gótikus épület földszintjének VIII. állattenyésztés és tejgazdaság tárgyú kiállítása a lovagteremben, 1897 körül a Forgó és Társa cég címeres üvegablakaival (FSZEK Budapest Gy. Klösz album)
http://bpkep.fszek.hu/CorvinaWeb?action=onelong&recnum=761966&pos=10

106. kép – A gótikus épület földszintjének XII. halászati tárgyú kiállítása a Bártfai teremben, 1897 körül (FSZEK Budapest Gy. Klösz album)
http://bpkep.fszek.hu/CorvinaWeb?action=onelong&recnum=761285&pos=7

107. kép – A gótikus épület emeletének berendezése 1897–1899 között (MMgM MD. TI.

162/1898. ikt. sz. – 914/90. lelt. sz. irat rajzmelléklete)

108. kép – A gótikus épület lépcsőcsarnokának emeletén a növénytermelési tárgyú kiállítás 1897 körül (FSZEK Budapest Gy. Klösz album) – a Forgó és Társa-féle üvegablakokkal. *http://bpkep.fszek.hu/CorvinaWeb?action=onelong&recnum=761220&pos=8*

109. kép – A gótikus épület emeletének lovagtermében a növénytermelési és kertészeti tárgyú kiállítás, 1897 körül (FSZEK Budapest Gy. Klösz album) – a Forgó és Társa-féle címeres üvegablakokkal.
http://bpkep.fszek.hu/CorvinaWeb?action=onelong&recnum=762425&pos=6

110. kép – A gótikus épület emeletének baromfitenyésztés melletti részében berendezett méhészeti tárgyú kiállítás, 1897 körül (FSZEK Budapest Gy. Klösz album) – a Forgó és Társa-féle díszes és színes üvegablakokkal.
http://bpkep.fszek.hu/CorvinaWeb?action=onelong&recnum=760389&pos=5

111. kép – Az 1899 enyhe telén megkezdett bontási munkálatok a reneszánsz épületben, a gótikus épületnek már csak a helye van meg. MMgMK. EF. 11022.1.

112. kép – A Kerepesi út (ma Rákóczi út) 72. szám alatt állt Stern Károly-féle egykori bérház, amelyben 1899–1904 között a múzeum kiállításai voltak. (Erdélyi foto) MMgM EF. 1582.

113. kép – Kerepesi út (ma Rákóczi út) 72. szám alatt állt, Schmahl Henrik tervezte egykori Stern Károly-féle bérház bejárata, amelyben 1899–1904 között a múzeum kiállításai voltak. (Erdélyi foto) MMgM EF. 7544.

114. kép – A Kerepesi út 72. alatt berendezett kiállítások Ménesbirtokokat bemutató terme. (Erdélyi foto) MMgMK. EF. 1605.

115. kép – Kerepesi út 72. alatt berendezett Selyemhernyó-tenyésztési kiállítás Japán módszert bemutató kiállításrésze. (Erdélyi foto) MMgMK. EF. 1604.

116. kép – Kerepesi út 72. alatt berendezett Selyemhernyó-tenyésztési kiállítás japán módszert bemutató kiállításrésze. (Erdélyi foto) MMgMK. EF. 1594.

117. kép – A Magyar Királyi Mezőgazdasági Múzeum Szőlőművelés, Kertészet kiállítása a budapesti Kerepesi út 72. sz. alatt. (Erdélyi foto) MMgM EF. 7550.

118. kép – Látogatottsági statisztika 1907–1943 között. (Háború előtti múzeumi segédanyag adatai)

119. kép – Képeslap a Történelmi Főcsoportról 1897-ben, még a múzeum megnyitása előtt. MMgMK. PA. 5146/3.

120. kép – Képeslap a Csónakázó tó felől látható végleges „Vajdahunyadvár" épületről az 1910-es években. MMgMK. PA 4644.

121. kép – Utólagos visszaemlékezés a millenniumi épületek szilárd anyagból való felépítésére 1907-ben. Hathalmi Gabnay Ferenc: A m. kir. mezőgazdasági múzeum. 717-725. p. Erdészeti Lapok 46. évf. 12. füzet. 1907. június 15. *http://erdeszetilapok.oszk.hu/01597/pdf/01597_717-725.pdf*

122. kép – Ligeti Miklós: Anonymus (szobra). VU. 1903. 50. évf. 46. szám, 1903. november 15. 762. p. *http://epa.oszk.hu/00000/00030/02601/pdf/VU_EPA00030_1903_46.pdf*

123. kép – Versenytárgyalási felhívás a román épület kivitelezési munkáira. 1906.

augusztus 9. Budapesti Hírlap, 220. szám, 1906. augusztus 12. 25. p.

124. kép – Az összekötő épület, a Segesvári torony [Apostolok tornya] és a Hunyadi udvar látképe a román épületszárny építéséhez felhalmozott téglarakással, 1907. (FSZEK Budapest Gy. Ismeretlen fotós)
http://bpkep.fszek.hu/CorvinaWeb?action=onelong&recnum=761658&pos=16

125. kép – A Károlyi szobor (Stróbl Alajos szobra) leleplezéséről hírt adó egyik cikk. Tolnai Világlapja, 1908. november 1.

126. kép – A román épület földszinti alaprajza a helyiségek korábban tervezett hasznosítására vonatkozó bejegyzésekkel. (MMgMK. MD. TI. 974/1908. ikt. sz. restaurálandó tervmelléklete)

127. kép – A Mezőgazdasági Múzeum előadótermének ruhatára, 1913 (Györgyi Dénes, Schmidt Miksa) Magyar Iparművészet, 1913. 343. p.
http://epa.oszk.hu/01000/01059/00109/pdf/magyar_iparmuveszet_EPA01059_16_08_1913_341-350.pdf

128. kép – A Mezőgazdasági Múzeum előadótermének berendezése, 1913 (Györgyi Dénes, Schmidt Miksa) Magyar Iparművészet, 1913. 344. p.

http://epa.oszk.hu/01000/01059/00109/pdf/magyar_iparmuveszet_EPA01059_16_08_1913_341-350.pdf

129. kép – A Mezőgazdasági Múzeum előadótermének tölgyfa burkolata, 1913 (Györgyi Dénes, Schmidt Miksa) Magyar Iparművészet, 1913. 345. p.
http://epa.oszk.hu/01000/01059/00109/pdf/magyar_iparmuveszet_EPA01059_16_08_1913_341-350.pdf

130. kép – A Mezőgazdasági Múzeum előadótermének előadóasztala és széke, 1913 (Györgyi Dénes, Schmidt Miksa). Magyar Iparművészet, 1913. 346. p.
http://epa.oszk.hu/01000/01059/00109/pdf/magyar_iparmuveszet_EPA01059_16_08_1913_341-350.pdf

130a. kép – A Mezőgazdasági Múzeum román épülete miniszteri fogadótermének és szobájának berendezése, 1913. (Györgyi Dénes, Schmidt Miksa). Magyar Építőművészet 11. évf. 1913. 11-12. szám. 1913. nov–dec. A Mezőgazdasági Múzeum román csoportja. 27. p. (Csak képek.)

131. kép A múzeum szakalkalmazottai 1915-ben és a Mezőgazdasági Múzeumi Tanács tagjai. Magyarország tiszti cím- és névtára - 34. évfolyam, 1915. A Magyar Szent Korona országai M. kir. földmívelésügyi ministerium 381. p.

132. kép – Részlet a Mezőgazdasági Múzeum külső udvaráról. Balról jobbfelé: 1. Bosznay István főisk. tanár, 2. Radisics György min. tan. a múzeum igazgatója, 3. főiskolai növendékek. 1914-15. (Foto: Weinwurm A.) MKE. – Ltsz. 6520. Letöltve a Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtára honlapjáról:
http://corvina.mke.hu:8080/voyager/images/foto/6520-2/6520-2-05.jpg

132. a-b. – Az 1922. évi restaurálás során Palka József és Zsellér Imre által beadott árajánlatok fejlécei. MMgM MD TI. 10/1922. ikt. szám (alapszám), 225/1922. ikt. szám

133. kép – Róth Miksa vázlatrajza a Hunyadi-korabeli vadászjelenet ablakáról. Róth Miksa Emlékház: 99.881.1. lelt. szám

134. kép – RÓTH M. 1896 művéből a gótikus szőnyegmintás ablak

135. kép – A gótikus szárny mai színes ablakainak motívumai

136. kép – Színes ablak (rekonstrukció) az Összekötő épület emeletéről 2016-ban

137. kép – A gótikus szárny ma is látható színes ablakainak motívumai a Róth-féle ablakok utánérzetei

138. kép – Róth Miksa arcképe 1904 körül. Magyar Üveg- és Agyagújság (főszerk. Zsolnay Miklós), IV. évf. 21 (92). szám 1904. november 1. 1. p.

139. kép – Róth Miksa cégbélyegzője a Mezőgazdasági Múzeum tervkartonjain, illetve a Róth Miksa Emlékházban

140. kép – Rózsaablak a gót épület lépcsőcsarnokának emeletén Magyarország és társult országainak címereivel I. gazdag üvegfestészeti kivitel (MMgMK. MD. T. 50.)

141. kép – Szőnyegmintás, II. díszes üvegfestészeti kivitelű ablak (MMgMK. MD. T. 44.)

142. kép – Szőnyegmintás, II. díszes üvegfestészeti kivitelű ablak (Az eredeti tervkarton az MMA – Magyar Építészeti Múzeum tulajdona.) Lelt. szám: 71.32.43.4

143. kép – Kétszárnyú, halmintás II. díszes üvegfestészeti kivitelű ablak (MMgMK. MD. T. 45.)

144. kép – Szőnyegmintás, III. üvegfestészeti kivitelű ablak (MMgMK. MD. T. 46.)

145. kép – A földszinti címeres, III. üvegfestészeti kivitelű ablak (MMgMK. MD. T. 47.)

146. kép – Ólomba foglalt, mozaik kivitelű ablakok, festett szegélyekkel (IV.) (MMgMK. MD. T. 48.)

147. kép – Ólomba foglalt színes kathedrál üvegezés (V.) (MMgMK. MD. T. 49.)

148. kép – A két pótlólag elkészített figurális ablak egyike, a Hunyadi udvar Mátyás loggiája alatt. I. Gazdagon díszített kategóriában. (Az eredeti tervkarton az MMA – Magyar Építészeti Múzeum tulajdona.) Lelt. szám: 71.23.43.5.

149. kép – A két pótlólag elkészített figurális ablak egyike, a Hunyadi udvar Mátyás loggiája alatt. 1911 körüli külső látványa az 1908-ban felavatott Károlyi Sándor szobor (Stróbl Alajos műve) mögött.

150. kép – Az ablak tervezett helye az 1901. november 7-én elkészült Alpár által átfogóan meghatározott kőkiosztási terven. (MMgMK. MD. T. 54.)

151. kép – A kutasi Radisics család címere, 1751. A kép forrása – Lendvai Miklós: Temes vármegye nemes családjai I. kötet. Kiadja a Délmagyarországi Régészeti és Múzeum-társulat. Budapest, 1896. Szinezett czímerek. [Posner és fia Budapest] 229. számozatlan lap. A címer leírása – Temes vármegye nemes családai. Néhai Lendvai Miklós anyagának felhasználásával írta: Reiszig Ede dr., a közp. szerk. biz. tagja. In: TEMES VÁRMEGYE, 256. p.
http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0022/14.html

152. kép – A kutasi Radisics család címerének Róth-féle kompozíciója. (Címer: ezüstben, balharánt állított, hatágú aranycsillaggal díszített zöld hadilobogó. Sisakdísz: ezüsttel és zölddel váltakozva vágott két elefántormány. Takarók: zöldezüst-zöldarany.)

153. kép – A Charmant család címerének Róth-féle kompozíciója

154. kép – A Hampel Antal által adományozott Boldog Ágnes ólmozott üvegablak donátor nevét mutató alsó harmada

155. kép – A Bolza család grófi címerének Róth-féle kompozíciója

156. kép – A magyarországi gróf Bolza család címere. A kép forrása: http://phoenix.szarvas.hu/varos/!bolza_honlap/7.html

157. kép – Bolza Pál szobra Szarvason az Arborétumban (alkotója: Mihály Bernadett, 2005)

158. kép – A kápolna apszisában lévő Szent László fő üvegablak címerkompozíciója

159. kép – A Szent László ereklyetartó egy 1406-os tűzvészben nagyrészt megsemmisült (megolvadt), az ezt követő restaurálás során készülhetett zománcos mellrésze, Zsigmond uralkodása alatt

160. kép – Figyelembe véve a más szervezetek és rendek által már használt címereket is, végül a következő címert fogadta el Regensburgban a 2010. évi februári Szent László Rendi Gyűlés (arany, vagy fekete kontúrrajzzal) Kiss Gábor Iván előadása alapján: Szent László címere – A Szent László Rend címere. A Szent László Rend – Ordo Ladislai Sancti honlapja.
http://www.szentlaszlorend.hu/hu/szent_laszlo/szent_laszlo_cimere_-_a_szent_laszlo_rend_cimere

161. kép – „Árkay-né" [Sztehlo Lili - alkotó]: Üdvözítő. [Kivitelezők: Koppné és Kovács, Bp., 1941]

162. kép – Mattioni Eszter: Szent Család (oltárkép) - hímeskő

163. kép – Ohmann Béla: Diadalkereszt az oltár fölött (Foto: Máthé Eszter)

164. kép – Bieber Károly kovácsoltvas ajtaja a Jáki kápolnában (Foto: Máthé Eszter)

165. kép – Molnár C. Pál: Négy boldog halál (Foto: Máthé Eszter)

166. kép – A jáki kápolna Boldog Margit üvegablakának Róth Miksa Emlékházban fellelt tervkartona (99.338.1. leltári szám)

167. kép – A mai Jáki kápolna Szent Erzsébet üvegablakának Róth Miksa Emlékházban fellelt tervkartona. (02.17.1. leltári szám)

168. kép – A Jáki kápolna Szent László üvegablakának a Róth Miksa Emlékházban fellelt tervvázlata (07.16.1. leltári szám)

169. kép – A Boldog Margitot ábrázoló ólmozott üvegablak (Adományozó: Radisics György) (Foto: Máthé Eszter)

170. kép – A Boldog Margitot ábrázoló ólmozott üvegablak természetes fényben. (Adományozó: Radisics György) (Foto: Máthé Eszter)

171. kép – A Szent Erzsébetet ábrázoló ólmozott üvegablak. (Adományozó: Charmant Oszkár) (Foto: Máthé Eszter)

172. kép – Az Árpád-házi Boldog Ágnest [Prágai Szent Ágnes] ábrázoló ólmozott üvegablak. (Adományozó: Hampel Antal) (Foto: Máthé Eszter)

173. kép – A Boldog Kingát [Árpád-házi Szent Kinga] ábrázoló ólmozott üvegablak. (Adományozó: Bolza Pál gróf) (Foto: Máthé Eszter)

174. kép – Az apszisban látható Szent László ólmozott üvegablak [Adományozó: Károlyi László gróf] (Foto: Máthé Eszter)

175. kép – Kis körablak a Pietrelcinai Szent Pio és Szent Maximilian Kolbe tiszteletére szentelt mellékoltár fölött. (Foto: Máthé Eszter)

176. kép – Árkayné Sztehlo Lili ólmozott üvegablaka. [Kivitelezők: Koppné és Kovács, Bp. 1941(?)] (Foto: Máthé Eszter)

177. kép – A barokk épületet ért II. világháborús bomba kártétele az északi homlokzatnál – Wachter Klára fotó. (MMgMK. EF. 7692.)

178. és 179. kép – A leomlott eperjesi Rákóczi ház és lőcsei Óra-torony– Wachter Klára fotók. (MMgMK. EF. 7661. és EF. 7659.)

180. kép – Toborffy Géza múzeumigazgató jelentése a II. világháború kárairól a főváros polgármesterének. Ligetfalvi György ajándéka BFL-ban végzett kutatása során.

181. kép – Az 1956-ban belövést kapott és leégett „Kínzótorony" – Ismeretlen fotós (MMgMK. EF. 7701.)

182. kép – A gótikus épület lépcsőcsarnokának 1956. évi kárai – Ismeretlen fotós (MMgMK. EF. 7710.)

183. kép – A gótikus épületben állt Halászati kiállítás megsemmisülése 1956-ban. – Ismeretlen fotós. (MMgMK. EF. 7712.)

184. kép – Lehullott gótikus épületelemek és az ablak állapota 1956-ban. – Ismeretlen fotós. (MMgMK. EF. 7680.1.)

185. kép – A „Kínzótorony" helyreállítási munkája. – Ismeretlen fotós. (MMgMK. EF. 7730.)

186. kép – A Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár madártávlati képe napjainkban

***

Lista az Építő Ipar újságban 1912-ben a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum végleges épületéről megjelent fényképsorozatról és alaprajzi ábrákról

[Az ARCANUM ADT előfizetéses forrásbázis digitalizálási sorrendje szerint]

***Épitő Ipar*, 1912** (36. évfolyam) – **FÉNYKÉPEK (Mellékletként)**

- Március 31. 13. szám. 1893/94-es Alpár pályázatok (az 1. és a 2. szűkebb pályázat) képe (metszetrajz) – 127. oldalon
- Április 7. 14. szám. 2. sz. fényképmelléklet: I. Brassói reneszánsz Katalin torony, Bártfai részletekkel [Erdélyi felvétele.] és a II. Segesvári Apostolok tornya a csúcsíves épülettel (a Hunyadi udvarral) – 136–137 p. között
- Április 7. 14. szám. 3. sz. fényképmelléklet: III. Reneszánsz déli szepességi főhomlokzat; IV. Román épület a Jáki kápolna homlokzatával – 146–147. p. között
- Április 7. 14. szám. 4. sz. fényképmelléklet: V. Csütörtökhelyi kápolna, gótikus, vadászati kiállítással – 146–147. p. között

- Április 14. 15. szám. 5. sz. fényképmelléklet: VI. Román épület tó felőli nézete az erkéllyel és a Jáki kápolna hátoldalával; VII. Nyebojsza-torony, vajdahunyadi várrészlet, csütörtökhelyi kápolna és reneszánsz épület – 154–155. p. között
- Április 21. 16. szám. 6. sz. fényképmelléklet: VIII. A csúcsíves épület lépcsőháza az emeleti vadászati kiállítás felől a lépcső nézete; IX. A renaissance épület belépő ovális csarnoka az összekötő épület felé néző folyosóval és emelettel. – 164–165. p. között
- Április 28. 17. szám. 7. sz. fényképmelléklet: X. Barokk, 17. századi [keletre eső] homlokzat a reneszánsz brassói toronnyal és a bártfai erkéllyel – 174–175. p. között
- Május 5. 18. szám. 8. sz. fényképmelléklet: XI. A reneszánsz csarnok emelete a lépcső tetejéről lefelé nézve, a márványkorlátokon Vastagh György lószobraival. – 182–183. p. között
- Május 12. 19. szám. 9. sz. fényképmelléklet: XII. A déli homlokzat felőli reneszánsz épületszárny még összefüggő emeleti kiállító termében a vadászati kiállítás. – 192–193. p. között
- Május 19. 20. szám. 10. sz. fényképmelléklet: XIII. Kaputorony vajdahunyadi erkélylyel; főkapu diakovári lőrésekkel és a volt segesvári bástyatorony. – 202–203. p. között

***Építő Ipar*, 1912** (36. évfolyam) – **ALAPRAJZI ÁBRÁK**

- Május 12. 19. szám. „A Mezőgazdasági Múzeum épületcsoportjainak helyszínrajza” szövegközti ábra (metszetrajz). 183. p.
- Május 19. 20. szám. „A Csúcsíves csoport alaprajza” szövegközti ábra (metszetrajz). 193. p.
- Május 19. 20. szám. „A román csoport alaprajza” szövegközti ábra (metszetrajz). 195. p.
- Május 26. 21. szám. „A reneszánsz csoport alaprajza” szövegközti ábra (metszetrajz). 203. p.
- Május 26. 21. szám. „Az összekötő épület és kazánház, szolgálati lakás alaprajza” szövegközti ábra (metszetrajz). 204. p.

©Az archív felvételek gyűjteményei, őrzőhelyei:

BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA

BUDAPESTI MŰSZAKI ÉS GAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM – ORSZÁGOS MŰSZAKI INFORMÁCIÓS KÖZPONT ÉS KÖNYVTÁR

FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR BUDAPEST GYŰJTEMÉNYE

HERMAN OTTÓ MÚZEUM

IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM

MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETI EGYETEM

MAGYAR KERESKEDELMI ÉS VENDÉGLÁTÓIPARI MÚZEUM

MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM ÉS KÖNYVTÁR

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

MMA –MAGYAR ÉPÍTÉSZETI MÚZEUM

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

RÓTH MIKSA EMLÉKHÁZ

V. rész

MELLÉKLETEK

A. Képmellékletek (tervek)

Tartalomjegyzék

A. Képmellékletek (tervek) *320*

Reneszánsz-barokk épület

1. Alpár Ignác 1901 nyarára elkészített első tervvariánsa a városligeti reneszánsz épülethomlokzat tó felőli oldalára a Német torony egyszerűsítésével és az eperjesi Klobusiczky ház homlokzatával. Alpár Ignác, 1901. június (MMGMK. MD. T. 63.) *323*

1A. Alpár Ignác 1901 nyarára elkészített első tervvariánsa a városligeti reneszánsz épülethomlokzat nyugati oldalára (a lőcsei óratorony elhagyásával és az eperjesi Klobusiczky ház homlokzatával). Alpár Ignác, 1901. június (MMGMK. MD. T. 64.) *324*

2. A reneszánsz-barokk épület földszinti alaprajza. Alpár Ignác, 1901. szeptember 6. (MMGMK. MD. T. 81.) *325*

3. Keleti homlokzat a Katalin toronnyal és a Bártfai városháza felvidéki reneszánsz erkélyével, a barokk északi homlokzat bal oldali rizalitjával és a kettőt összekötő barokk homlokzatelemmel. Alpár Ignác, 1901. szeptember 6. (MMGMK. MD. T. 68.) *326*

4. Reneszánsz épület déli homlokzata a Francia-, a Német- és a Katalin-toronnyal és a felvidéki pártázatos és sgrafittós (lengyel végződésű) reneszánsz homlokzatelemekkel. Alpár Ignác, 1901. szeptember 6. (MMGMK. MD. T. 67.) *327*

5. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum Reneszánsz épületének nyugati, udvari homlokzata a barokk szárny jobb oldali rizalitjával, az eperjesi Rákóczi házzal, a lőcsei városháza részletével és óratornyával és a Francia-toronnyal. Alpár Ignác, 1901. szeptember 6. (MMGMK. MD. T. 110.) *328*

6. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum északi, barokk homlokzata, középső elemén a gyulafehérvári Károly-kapu utánérzetével, két oldalsó rizalitján a magyar középcímerrel. Alpár Ignác, 1901. szeptember 6. (MMGMK. MD. T.65.) *329*

7. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum barokk-reneszánsz épületének stukkókkal díszített főlépcsős auláját metsző C–D metszetrajz a Kupolacsarnoktól a Német toronyig. Alpár Ignác, 1901. szeptember 6. (MMGMK. MD. T. 66.) *330*

Gótikus épület

8. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves épületcsoportjának földszinti alaprajza. Alpár Ignác, 1901. november 7. (MMGMK. MD. T. 79.) *331*

9. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves épületcsoportjának emeleti alaprajza. Alpár Ignác, 1901. november 7. (MMGMK. MD. T. 80.) *332*

10. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves épületcsoportjának északi homlokzata. Alpár Ignác, 1901. november 7. (MMGMK. MD. T. 54.) Balról jobbra (korabeli elnevezések): Segesvári torony [Apostolok tornya]; vajdahunyadvári rész udvar, Csúcsíves lépcsőház csarnok; Kis kaputorony [ma Segesvári torony]..... 333

11-12. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves épületcsoportjának nyugati, udvari és keleti homlokzata. Alpár Ignác, 1901. november 7. (MMGMK. MD. T. 73. és 76.) 334

13. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves épületcsoportjának déli homlokzata. Alpár Ignác, 1901. november 7. (MMGMK. MD. T.74.) 335

14. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum gótikus épületének nyugati homlokzata. Korabeli elnevezések balról jobbra: Nagy kaputorony, Lovagtorony [ma Kínzótorony]; Kapuhíd [Nyilaskapu]; Kis kaputorony [ma Segesvári torony], Nye bojsza torony [ma ugyanaz]. Alpár Ignác, 1901. november 7. (MMGMK. MD. T.78)..... 336

15. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum nyilaskapuja a Segesvári bástyatorony és a Kínzótorony metszeteivel. Alpár Ignác, 1901. november 7. (MMGMK. MD. T. 809.)..... 337

16. Kövezési terv. Csúcsíves csoport. Déli homlokzat. Bp. 1901. november 7. Alpár Ignác (MMGMK. MD. T. 55.).. 338

17. Kövezési terv. Csúcsíves csoport. Északi homlokzat. Bp. 1901. november 7. Alpár Ignác (MMGMK. MD. T. 54.) 339

18. Kövezési terv. Csúcsíves csoport. Keleti külső homlokzat. Bp. 1901. november 7. Alpár Ignác (MMGMK. MD. T.) 340

19. Kövezési terv. Csúcsíves csoport. Nyugati külső homlokzat. Bp. 1901. november 7. Alpár Ignác (MMGMK. MD. T.) 341

20. Engedélyezési terv. Csúcsíves csoport. Déli homlokzat. 1902. (jan.) március 19. Alpár Ignác. (MMGMK. MD. T. 648/3.)..... 342

21. Engedélyezési terv. Csúcsíves csoport. Keleti külső homlokzat. 1902. (jan.) március 19. Alpár Ignác. (MMGMK. MD. T. 648/11.) 343

22. Engedélyezési terv. Csúcsíves csoport. Északi homlokzat. 1902. (jan.) március 19. Alpár Ignác. (MMGMK. MD. T. 648/12.)..... 344

23. Engedélyezési terv. Csúcsíves csoport. E–F metszet. 1902. (jan.) március 19. Alpár Ignác. (MMGMK. MD. T. 648/13.)..... 345

24. Engedélyezési terv. Csúcsíves csoport. J–K metszet. 1902. (jan.) március 19. Alpár Ignác (MMGMK. MD. T. 648/16.)..... 346

25. Engedélyezési terv. Csúcsíves csoport. Nyugati, udvari homlokzat. 1902. (jan.) március 19. Alpár Ignác. (MMGMK. MD. T. 648/14.) 347

Összekötő épület

26. Az Összekötő épület és bástya – kazánház földszinti alaprajza, Alpár Ignác, 1903. március 13. Forrás: Építő Ipar, 1912. 204. p. Idézve BOR F., – ROSCH G. – ROSTÁS P., 2005. 60. lap..... 348

27. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum reneszánsz és csúcsíves épületcsoportját összekötő épület pince és alapozási alaprajza. Alpár Ignác, 1903. március 13. (MMGMK. MD. T. 52.) 349

28. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum reneszánsz és csúcsíves épületcsoportját összekötő épület északi homlokzata. Alpár Ignác, 1903. március 13. (MMGMK. MD. T. 53.)..... 350

29. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum reneszánsz és csúcsíves épületcsoportját összekötő épület metszetei. Alpár Ignác, 1903. március 13. (MMGMK. MD. T. 51.)..... 351

30 – 31. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum reneszánsz és csúcsíves épületcsoportját összekötő épület előterének 1:1-es részletrajza a ma is látható, megvalósult belső díszekkel (MMGMK. MD. T. Lelt. sz. n.) *352*

Román épület

32. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének alternatív homlokzati terve. Alpár Ignác, 1905. március (MMGMK. MD.T. 58.) *353*

33. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének alternatív homlokzati terve. Alpár Ignác, 1905. március (MMGMK. MD.T. 59.) *354*

34. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének alternatív, később módosított metszete. Alpár Ignác, 1905. március (MMGMK. MD. T. 819.) *355*

35. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének alternatív, később módosított keleti homlokzata. Alpár Ignác, 1905. március (MMGMK. MD.T. 817.) *356*

36. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének pince alaprajza. Alpár Ignác, 1905. július (MMGMK. MD.T. 810.) *357*

37. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének földszinti alaprajza. Alpár Ignác, 1905. július (MMGMK. MD.T. Lelt. sz. n..) *358*

38. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum Román épületének építkezése. Főlépcső kőmegrendelési terve (MMGMK. MD. T. Lelt. sz. n.) *359*

39. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének nyugati homlokzata. Elszámolási terv. Alpár Ignác, 1906. március 30. (MMGMK. MD. T. Lelt. sz. n.) *360*

40. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének keresztfolyosó részét átszelő metszete. Elszámolási terv. Alpár Ignác, 1906. március 30. (MMGMK. MD. T. Lelt. sz. n.) *361*

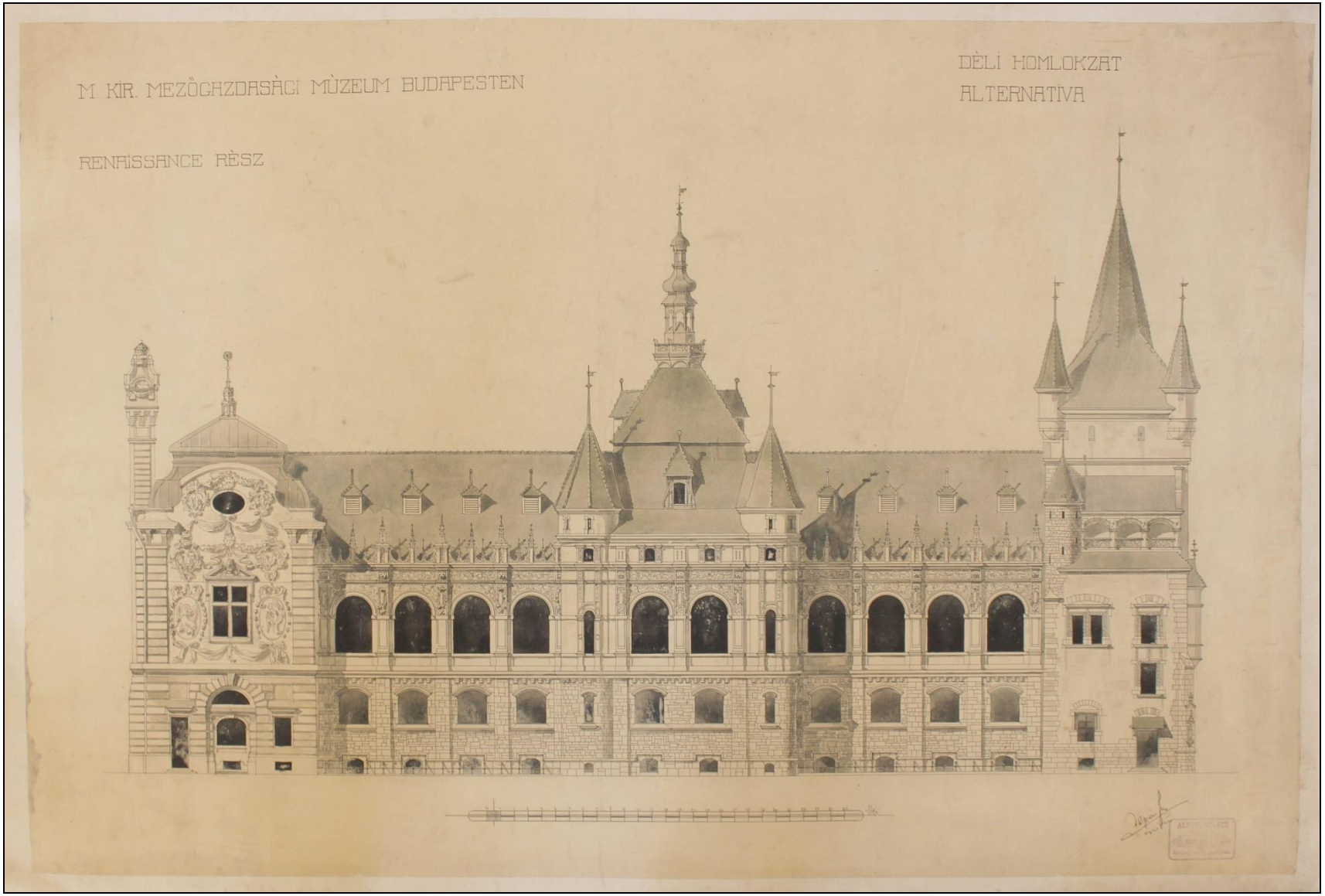
41. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének főhomlokzata. Engedélyezési terv. Alpár Ignác, 1906. március 30. Engedélyezés 1906. július 26. Mezőssy államtitkár (MMGMK. MD. T. Lelt. sz. n. - restaurálandó terv munkaközi felvétele) *362*

42. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének főhomlokzata. Előbbi Engedélyezési terv. részlete. Alpár Ignác, 1906. március 30. Engedélyezés 1906. július 26. Mezőssy államtitkár (MMGMK. MD. T. Lelt. sz. n. - restaurálandó terv munkaközi felvétele) *363*

43. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének főhomlokzata. Előbbi Engedélyezési terv. részlete. Alpár Ignác, 1906. március 30. Engedélyezés 1906. július 26. Mezőssy államtitkár (MMGMK. MD. T. Lelt. sz. n. - restaurálandó terv munkaközi felvétele) *364*

Parkrendezési terv

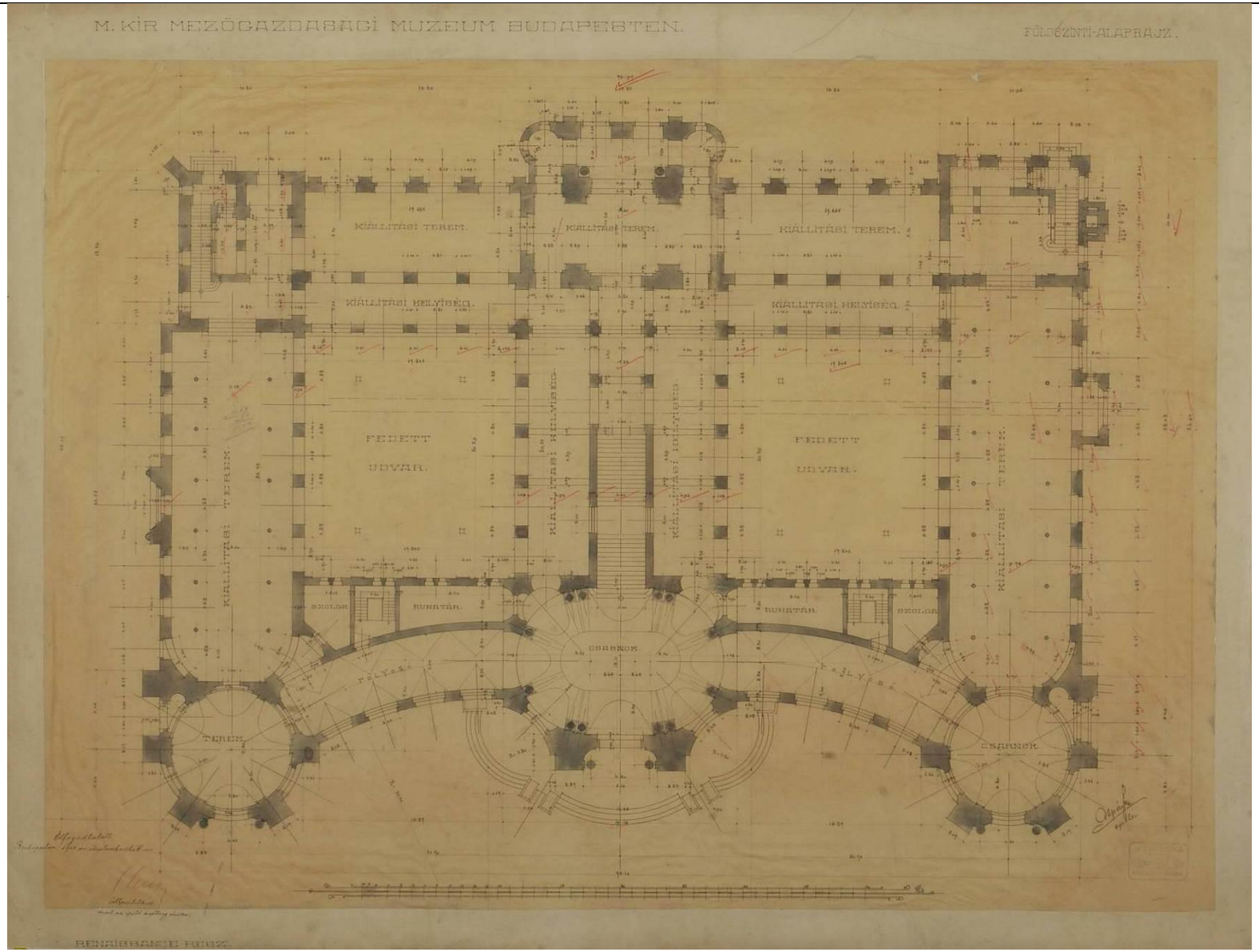
44. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum környékének parkrendezési terve. 1911. okt. 7. Gerenday Dezső, Ilsemann Keresztély szfv. kert igazgató. (MMGMK. MD.T. 1160.) *365*

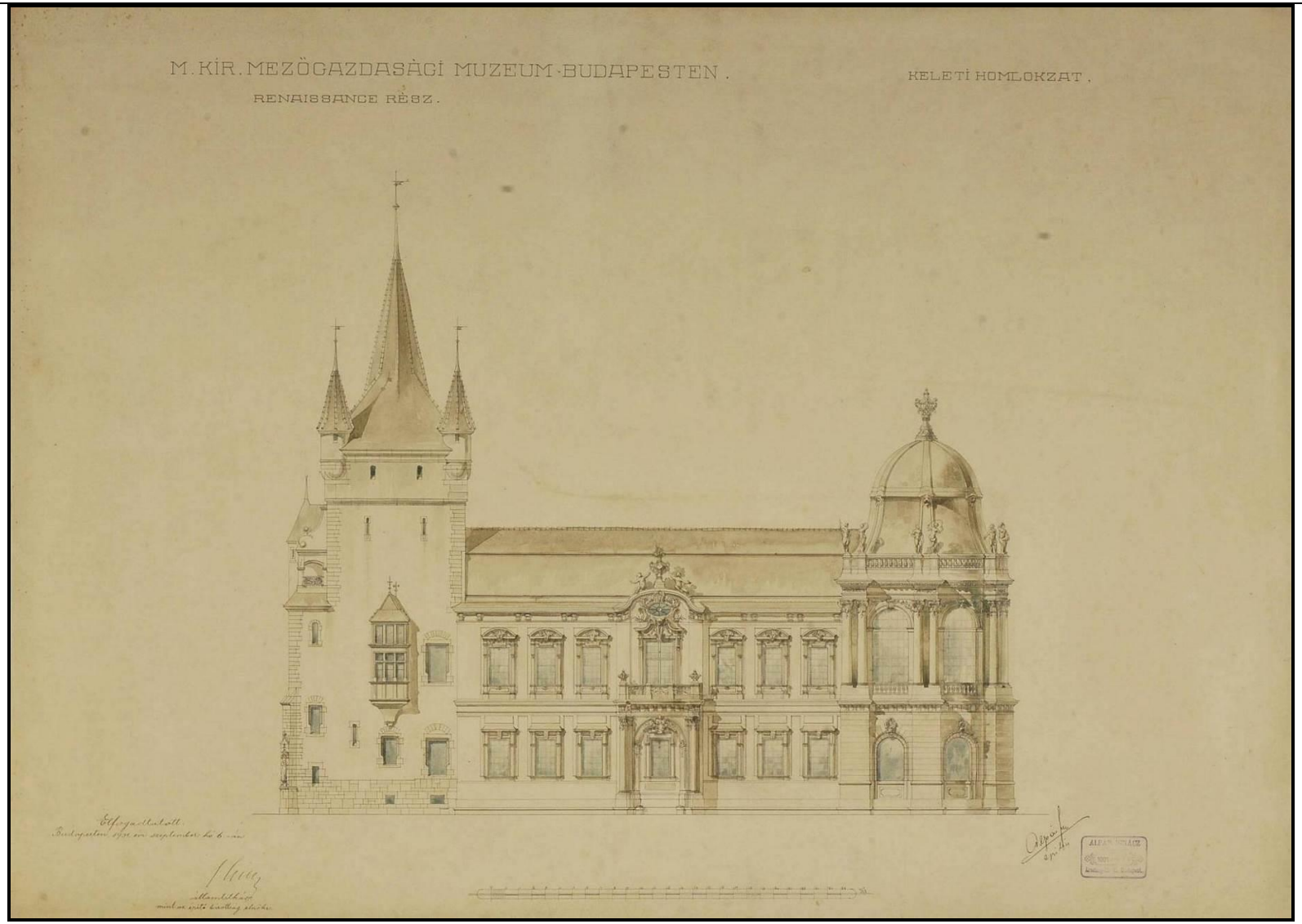
1. Alpár Ignác 1901 nyarára elkészített első tervvariánsa a városligeti reneszánsz épülethomlokzat tó felőli oldalára a Német torony egyszerűsítésével és az eperjesi Klobusiczky ház homlokzatával. Alpár Ignác, 1901. június (MMGMK. MD. T. 63.)

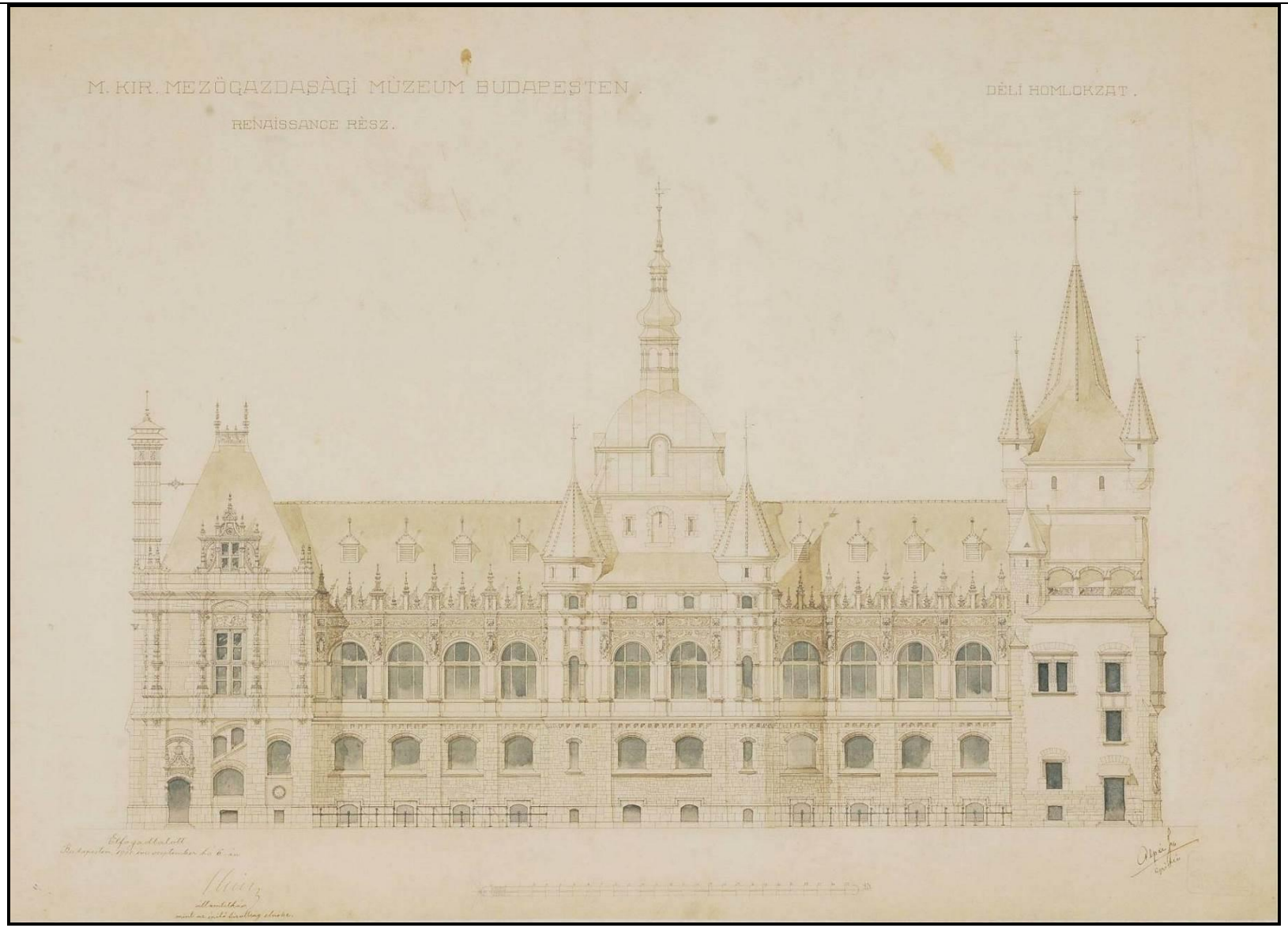
1A. Alpár Ignác 1901 nyarára elkészített első tervvariánsa a városligeti reneszánsz épülethomlokzat nyugati oldalára (a lőcsei óratorony elhagyásával és az eperjesi Klobusiczky ház homlokzatával). Alpár Ignác, 1901. június (MMGMK. MD. T. 64.)

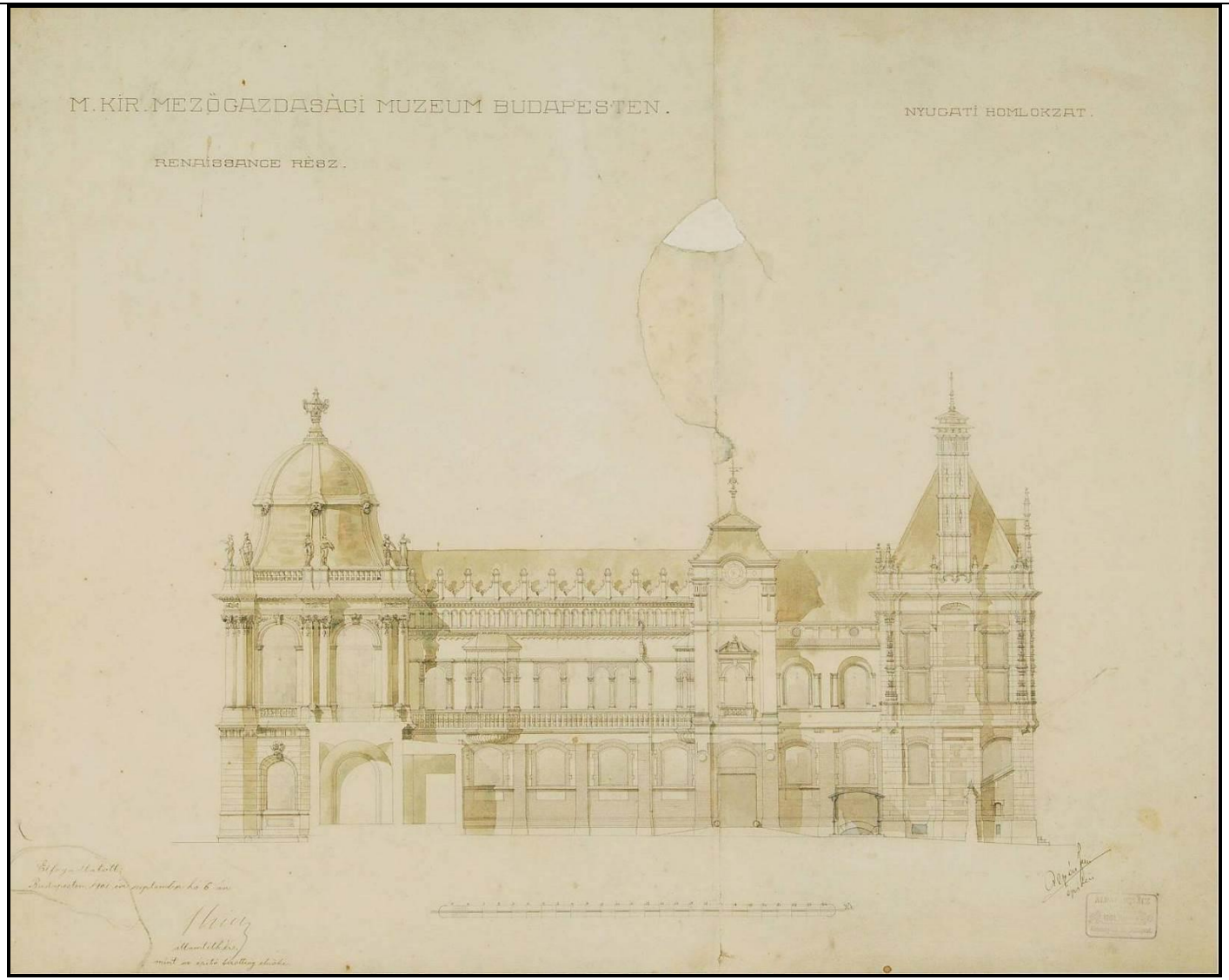
2. A reneszánsz-barokk épület földszinti alaprajza. Alpár Ignác, 1901. szeptember 6. (MMGMK. MD. T. 81.)

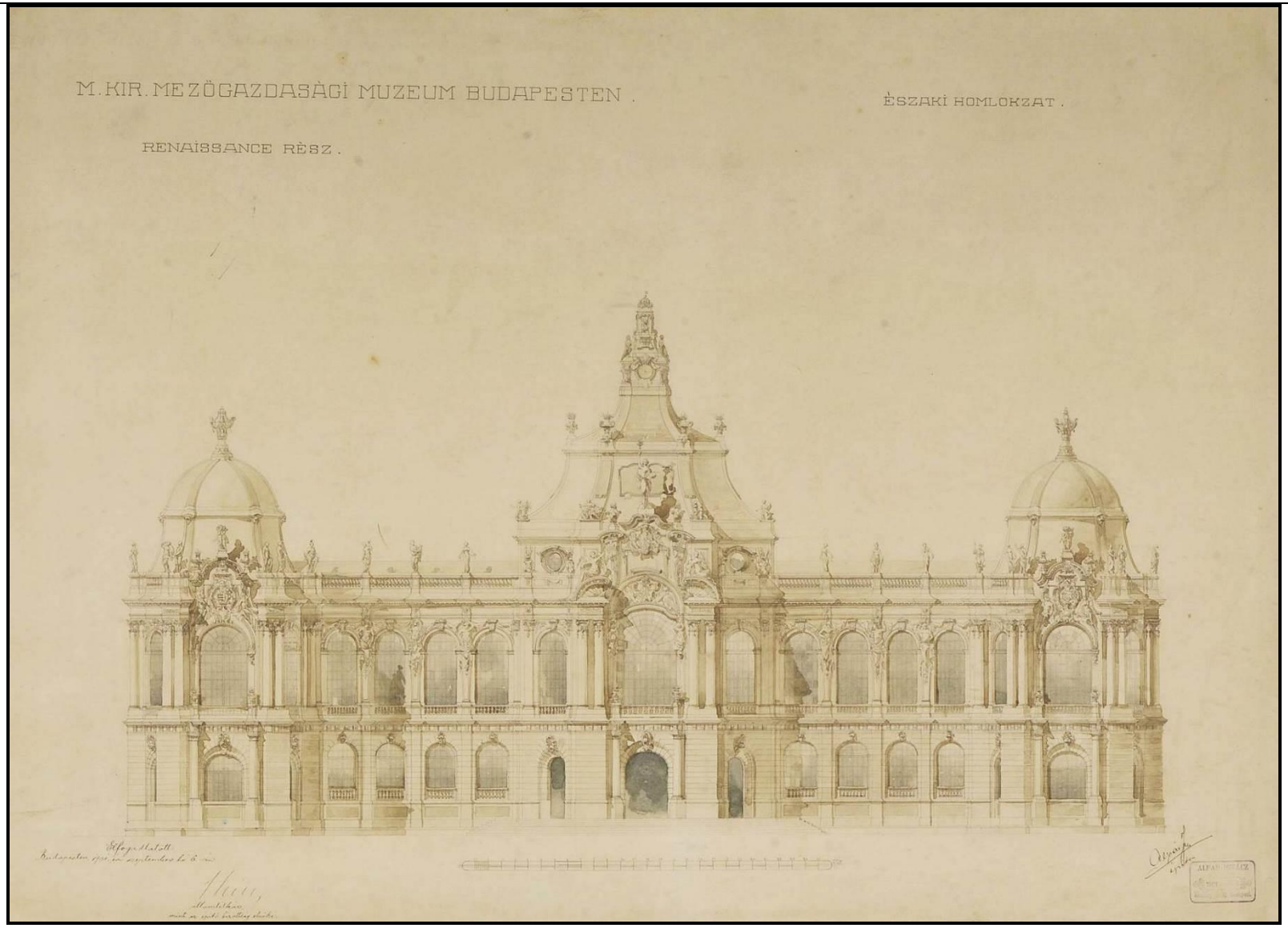
3. Keleti homlokzat a Katalin toronnyal és a Bártfai városháza felvidéki reneszánsz erkélyével, a barokk északi homlokzat bal oldali rizalitjával és a kettőt összekötő barokk homlokzatelemmel. Alpár Ignác, 1901. szeptember 6. (MMGMK. MD. T. 68.)

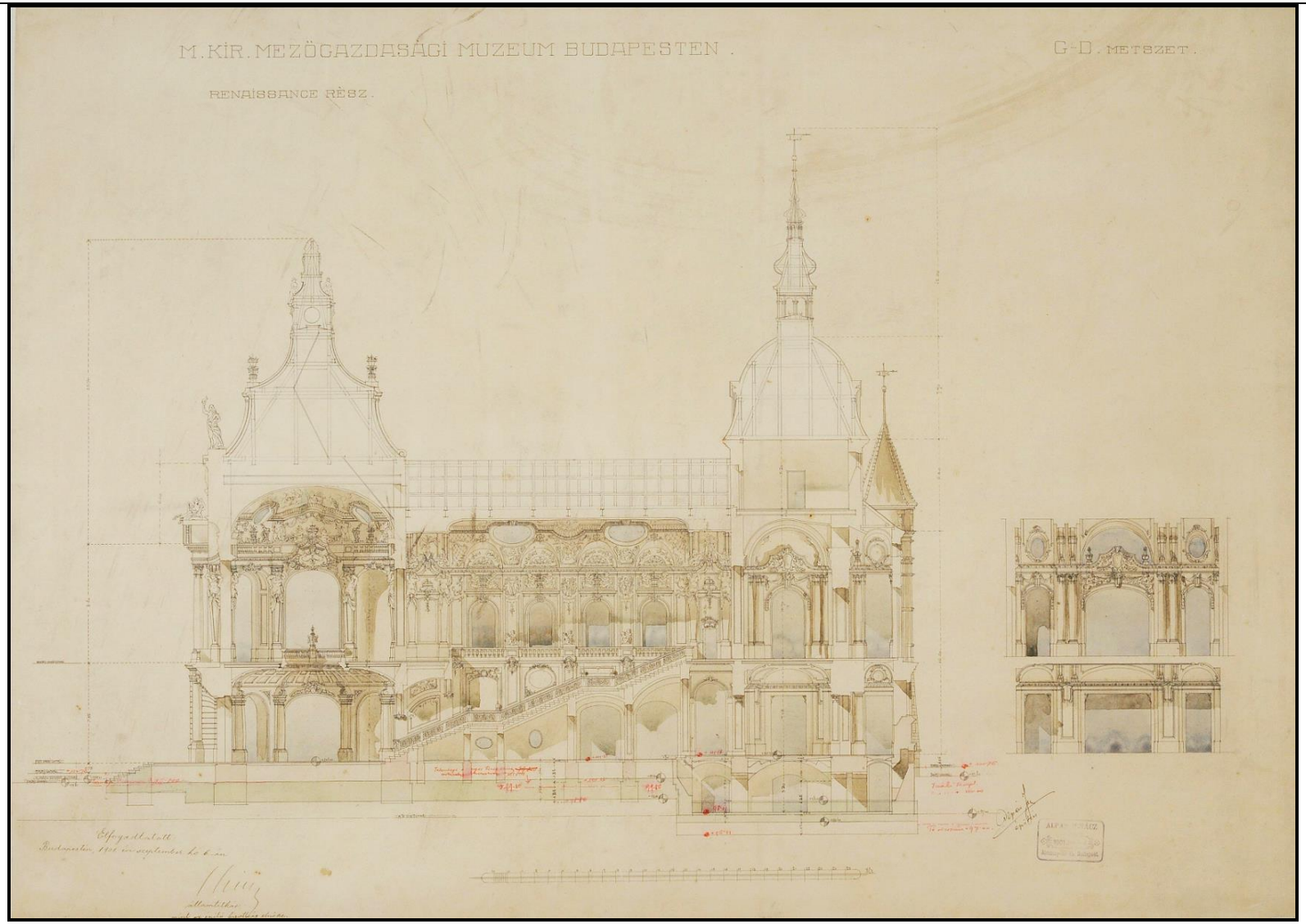
4. Reneszánsz épület déli homlokzata a Francia-, a Német- és a Katalin-toronnyal és a felvidéki pártázatos és sgrafittós (lengyel végződésű) reneszánsz homlokzatelemekkel. Alpár Ignác, 1901. szeptember 6. (MMGMK. MD. T. 67.)

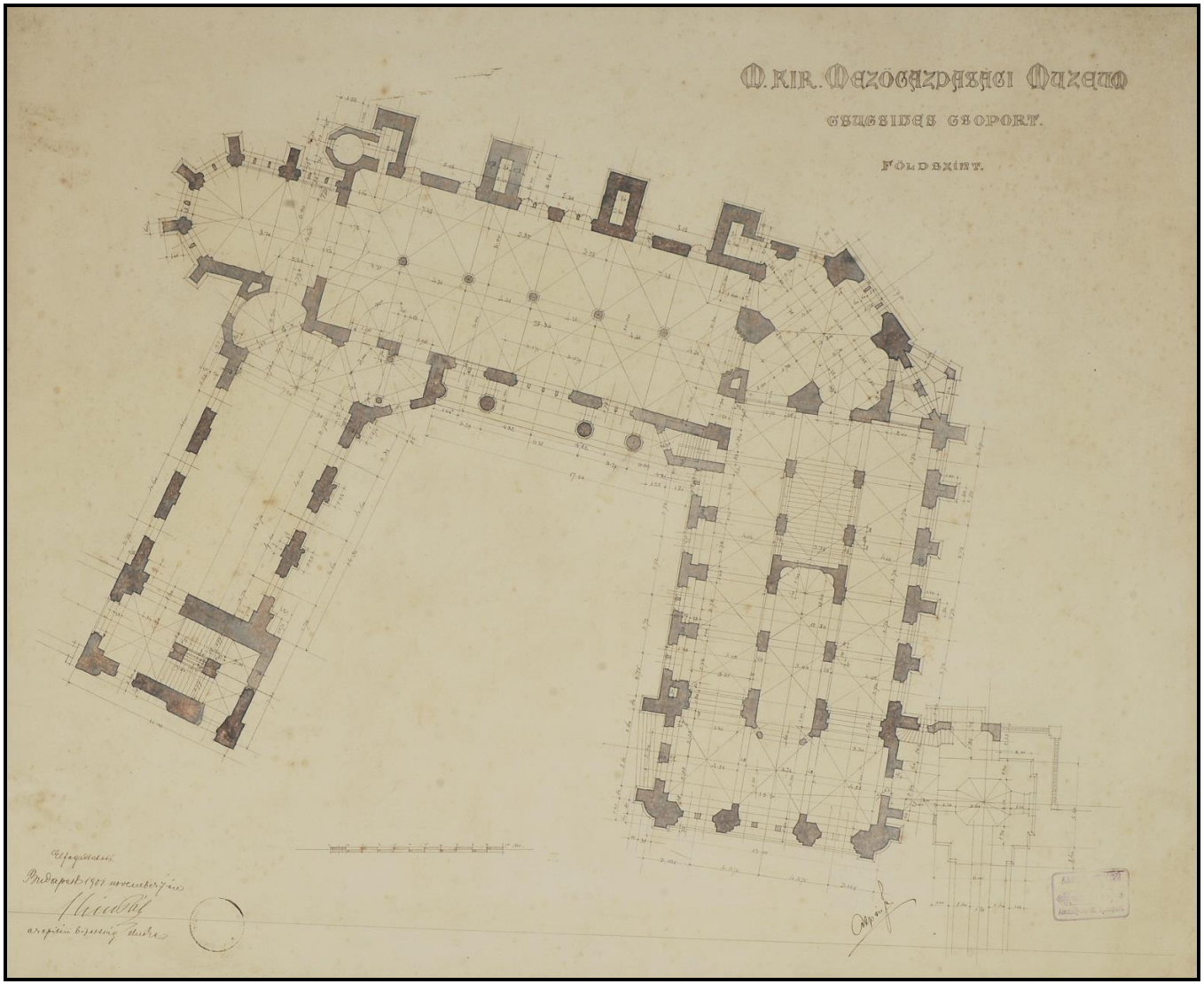
5. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum Reneszánsz épületének nyugati, udvari homlokzata a barokk szárny jobb oldali rizalitjával, az eperjesi Rákóczi házzal, a lőcsei városháza részletével és óratornyával és a Francia-toronnyal. Alpár Ignác, 1901. szeptember 6. (MMGMK. MD. T. 110.)

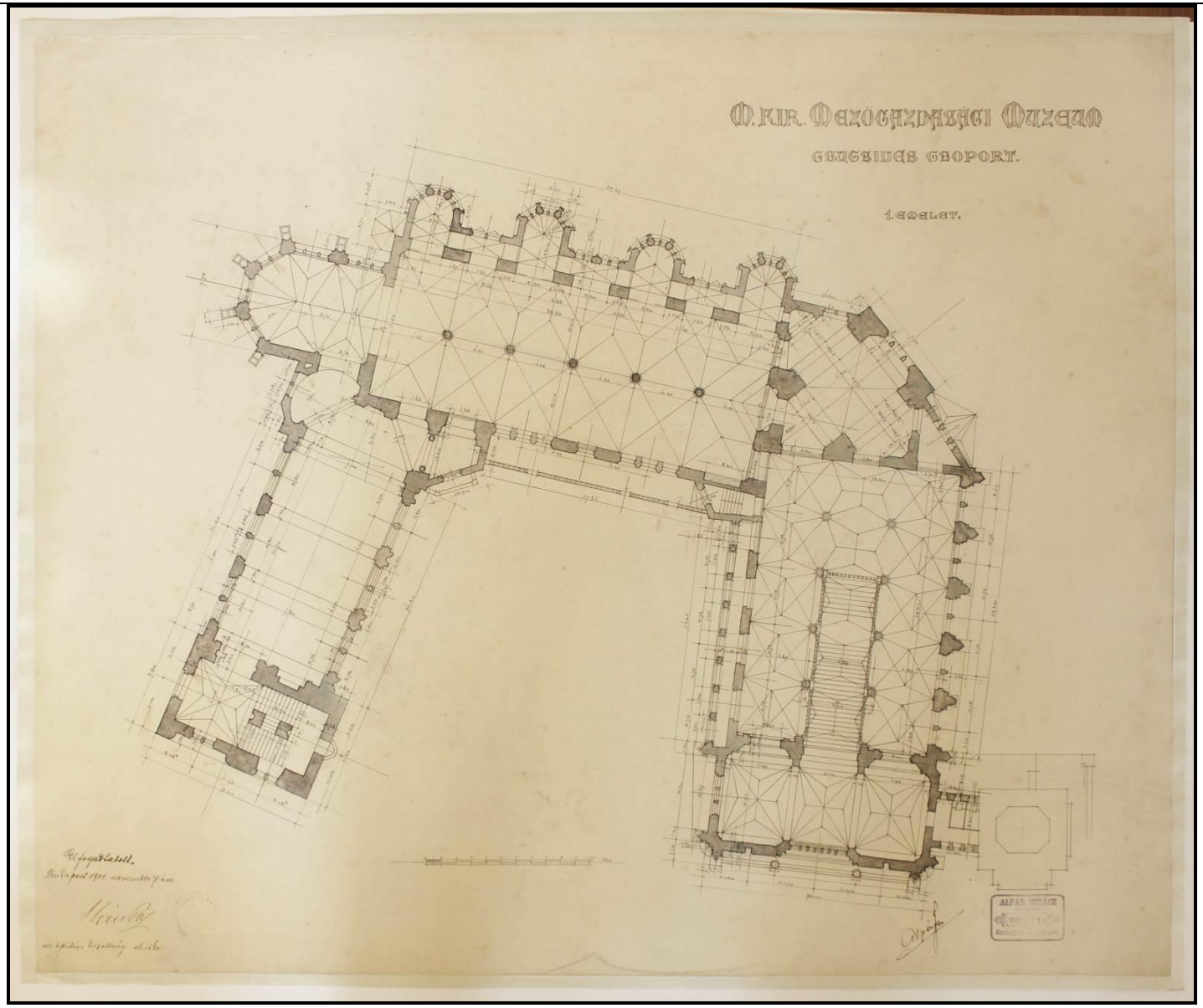
6. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum északi, barokk homlokzata, középső elemén a gyulafehérvári Károly-kapu utánérzetével, két oldalsó rizalitján a magyar középcímerrel. Alpár Ignác, 1901. szeptember 6. (MMGMK. MD. T.65.)

7. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum barokk-reneszánsz épületének stukkókkal díszített főlépcsős auláját metsző C–D metszetrajz a Kupolacsarnoktól a Német toronyig. Alpár Ignác, 1901. szeptember 6. (MMGMK. MD. T. 66.)

8. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves épületcsoportjának földszinti alaprajza. Alpár Ignác, 1901. november 7. (MMGMK. MD. T. 79.)

9. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves épületcsoportjának emeleti alaprajza. Alpár Ignác, 1901. november 7. (MMGMK. MD. T. 80.)

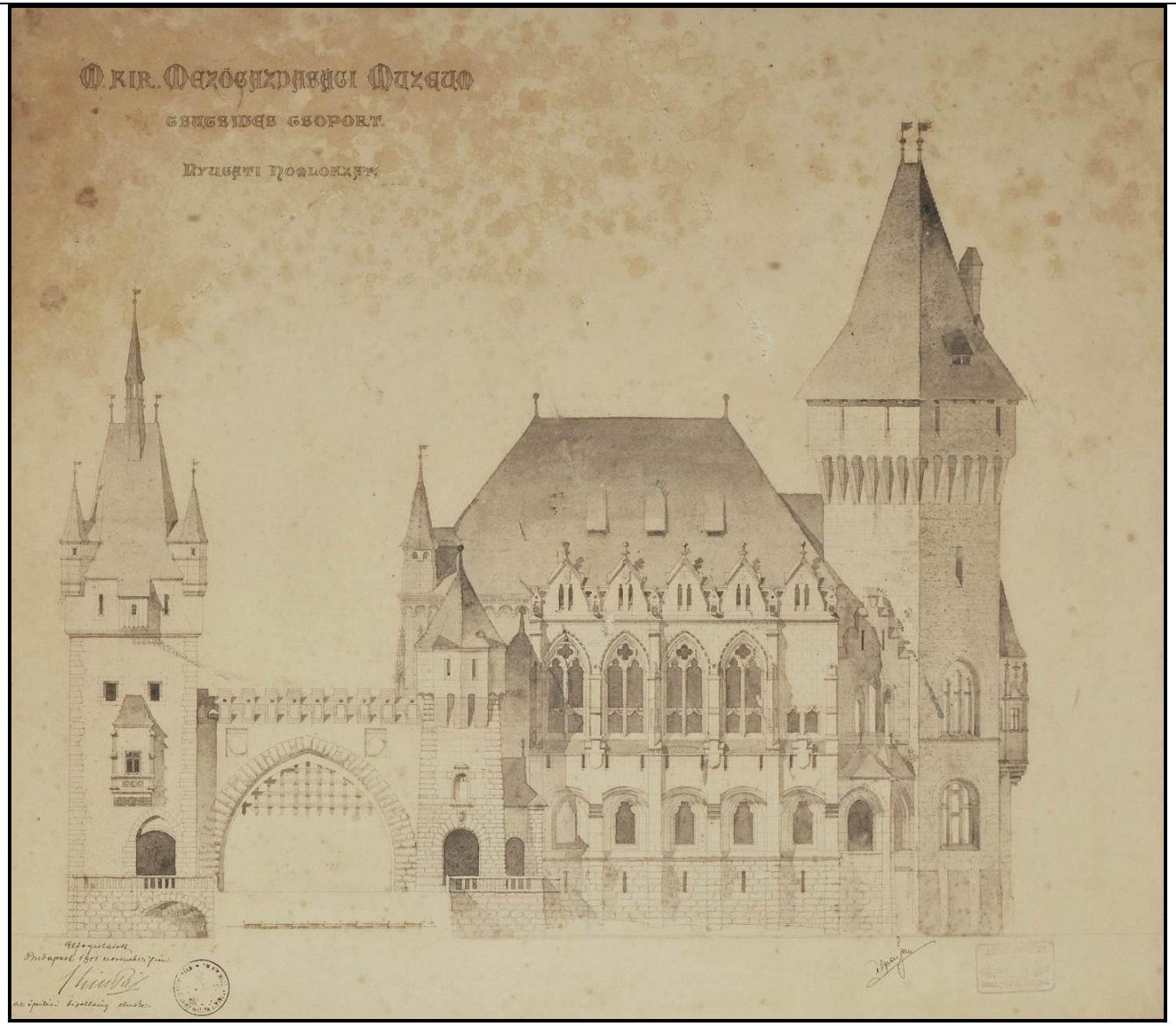
10. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves épületcsoportjának északi homlokzata. Alpár Ignác, 1901. november 7. (MMGMK. MD. T. 54.) Balról jobbra (korabeli elnevezések): Segesvári torony [Apostolok tornya]; vajdahunyadvári rész udvar, Csúcsíves lépcsőház csarnok; Kis kaputorony [ma Segesvári torony]

11-12. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves épületcsoportjának nyugati, udvari és keleti homlokzata. Alpár Ignác, 1901. november 7. (MMGMK. MD. T. 73. és 76.)

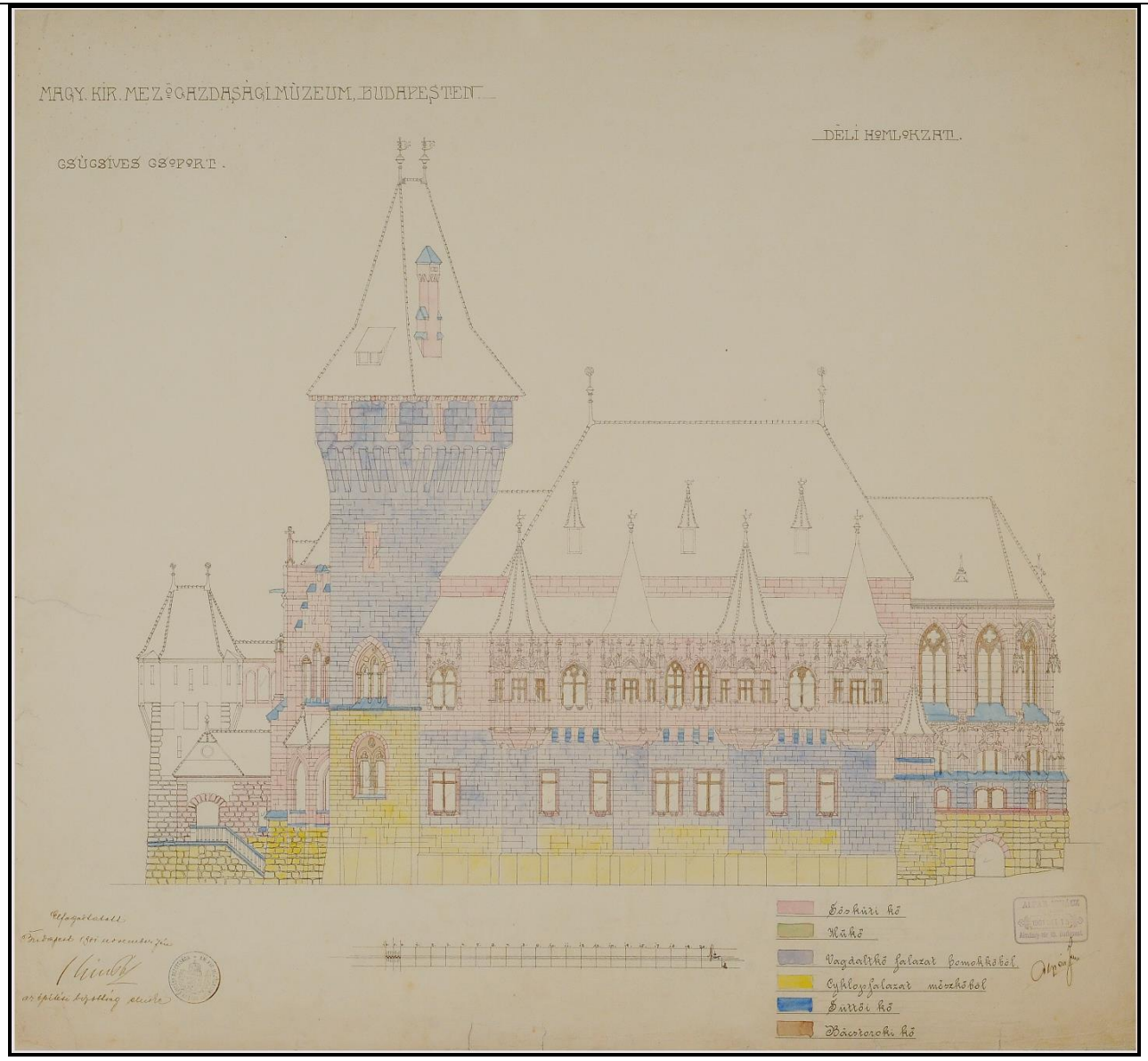
13. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves épületcsoportjának déli homlokzata. Alpár Ignác, 1901. november 7. (MMGMK. MD. T.74.)

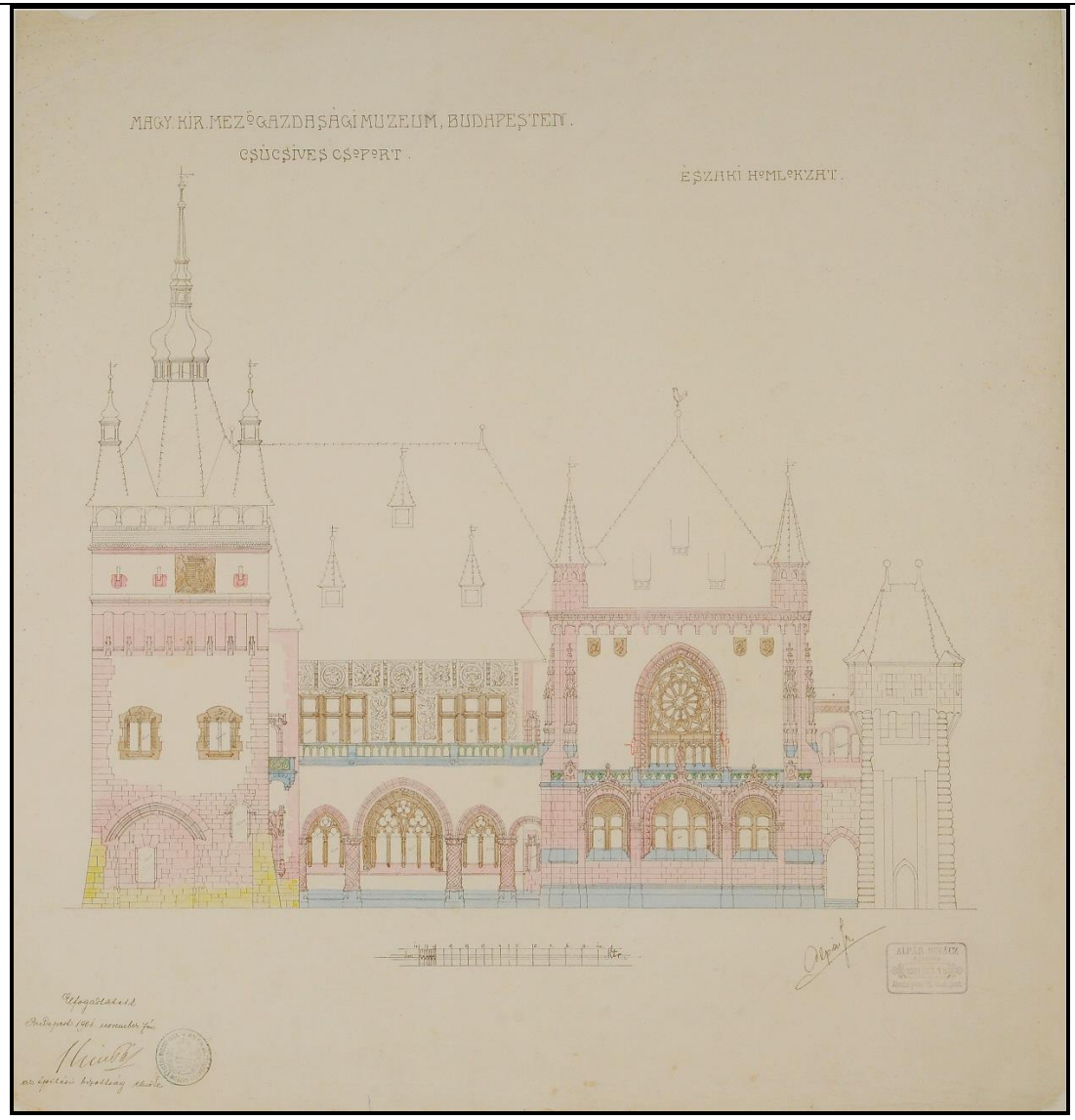
14. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum gótikus épületének nyugati homlokzata. Korabeli elnevezések balról jobbra: Nagy kaputorony, Lovagtorony [ma Kínzótorony]; Kapuhíd [Nyilaskapu]; Kis kaputorony [ma Segesvári torony], Nye bojsza torony [ma ugyanaz]. Alpár Ignác, 1901. november 7. (MMGMK. MD. T.78)

15. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum nyilaskapuja a Segesvári bástyatorony és a Kínzótorony metszeteivel. Alpár Ignác, 1901. november 7. (MMGMK. MD. T. 809.)

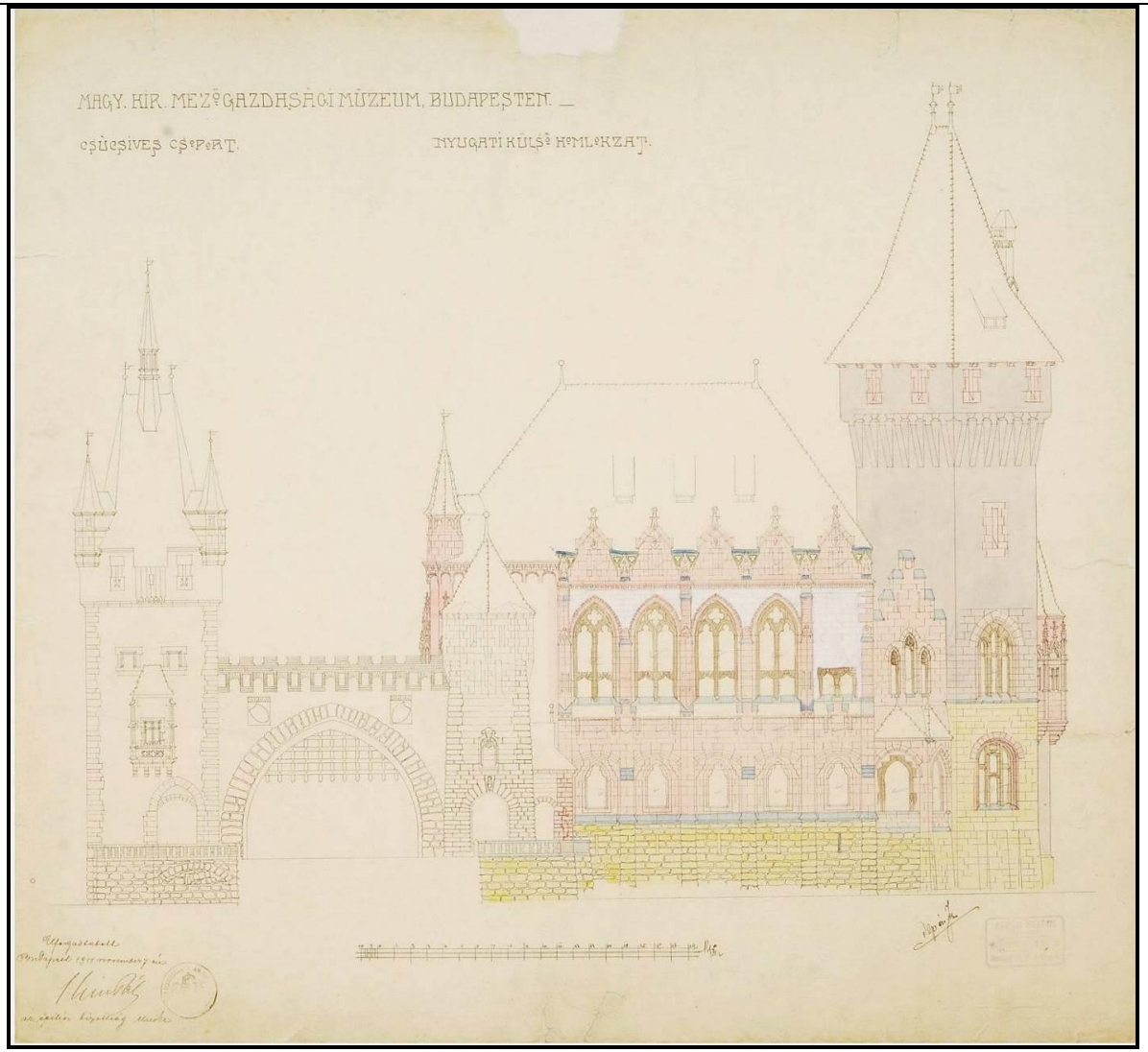
16. Kövezési terv. Csúcsíves csoport. Déli homlokzat. Bp. 1901. november 7. Alpár Ignác (MMGMK. MD. T. 55.)

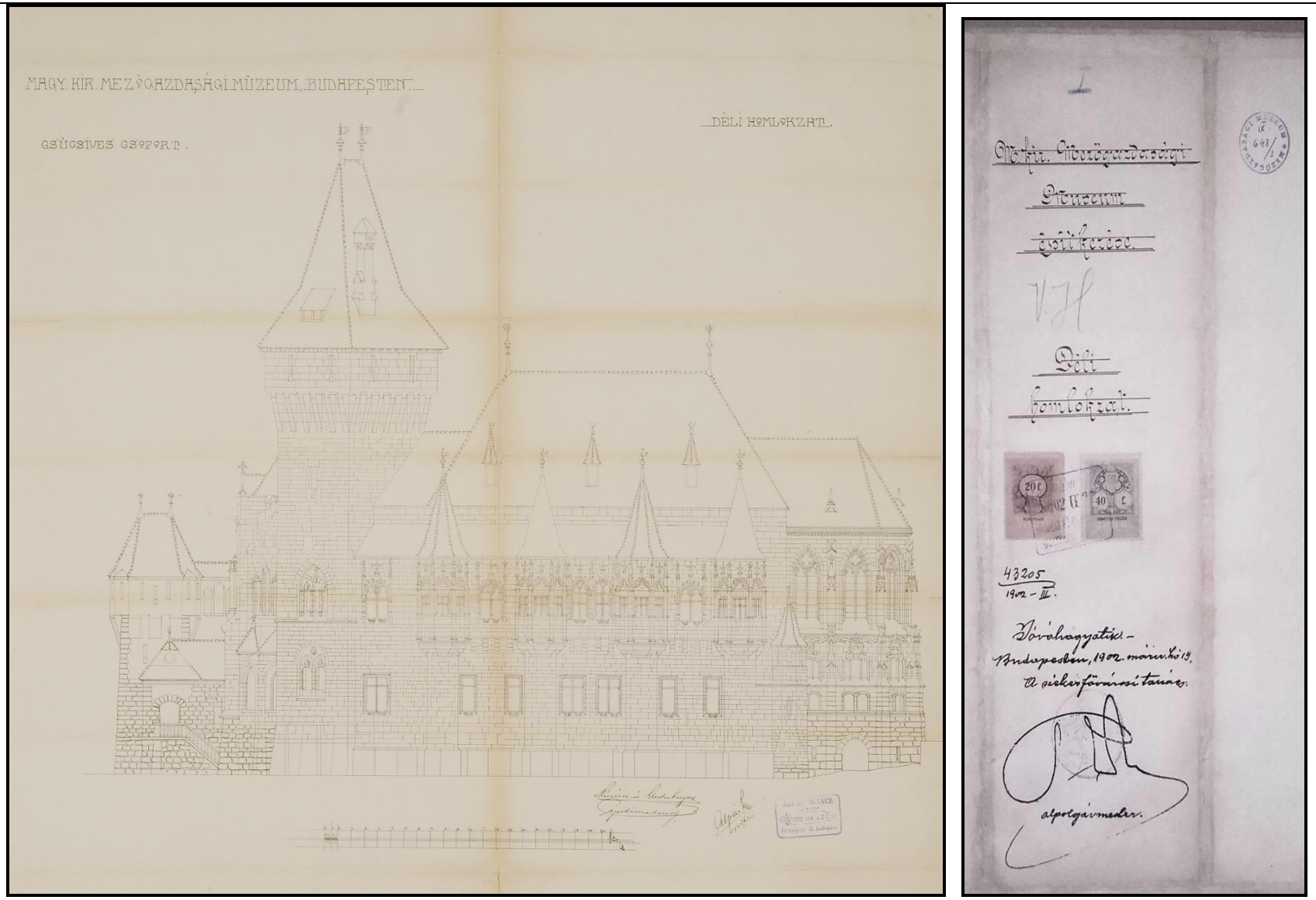
17. Kövezési terv. Csúcsíves csoport. Északi homlokzat. Bp. 1901. november 7. Alpár Ignác (MMGMK. MD. T. 54.)

18. Kövezési terv. Csúcsíves csoport. Keleti külső homlokzat. Bp. 1901. november 7. Alpár Ignác (MMGMK. MD. T.)

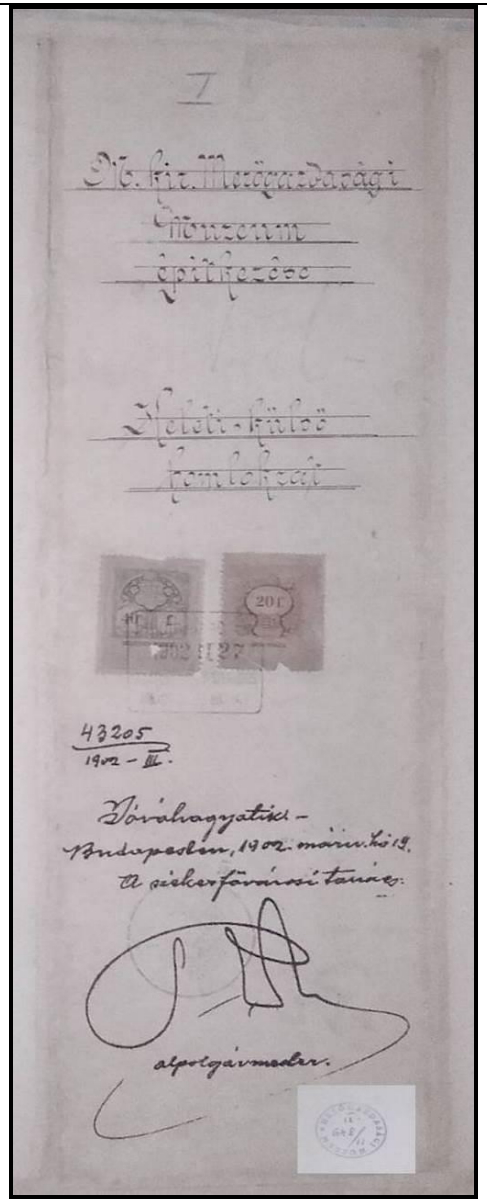

19. Kövezési terv. Csúcsíves csoport. Nyugati külső homlokzat. Bp. 1901. november 7. Alpár Ignác (MMGMK. MD. T.)

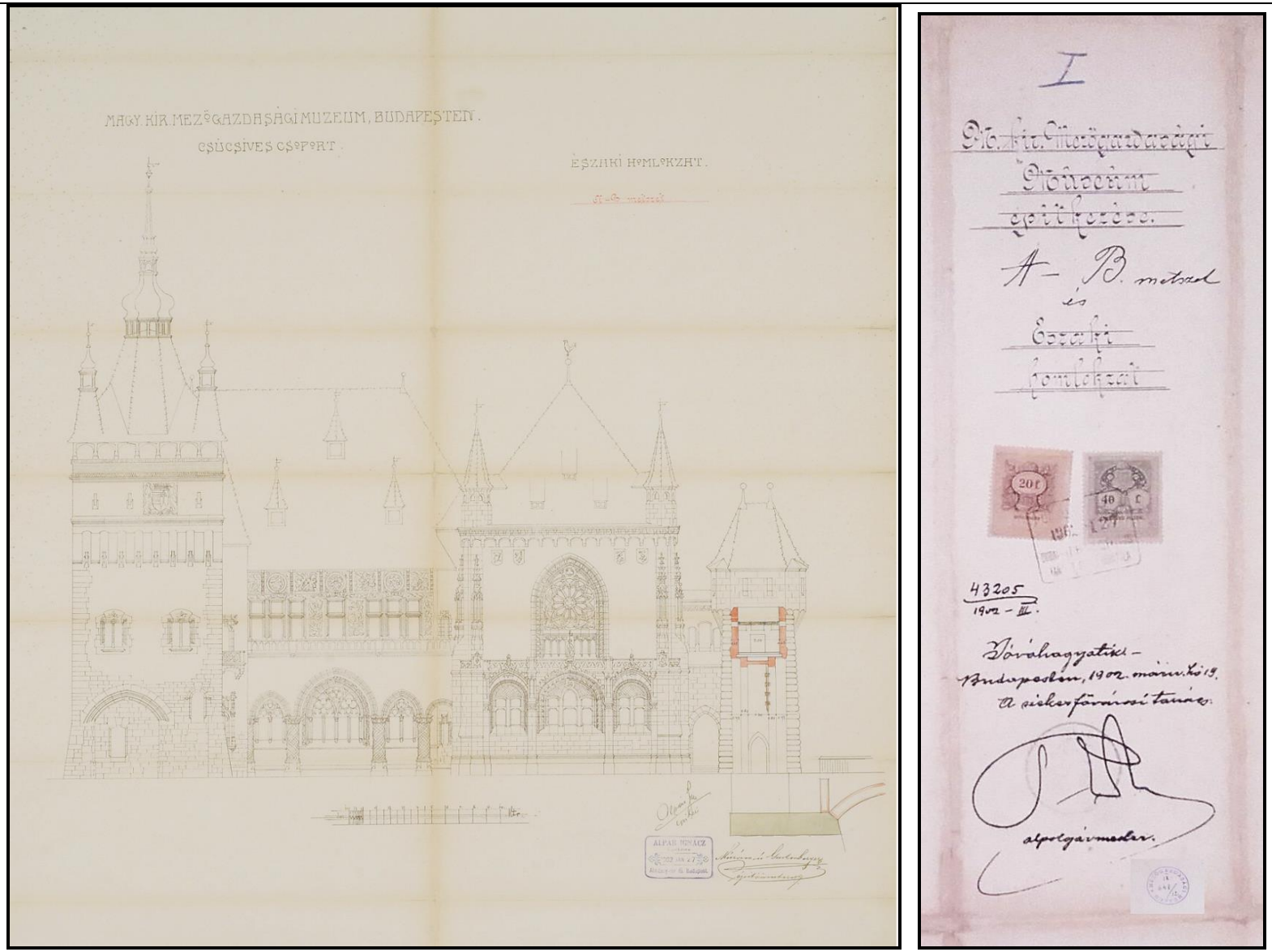

20. Engedélyezési terv. Csúcsíves csoport. Déli homlokzat. 1902. (jan.) március 19. Alpár Ignác. (MMGMK. MD. T. 648/3.)

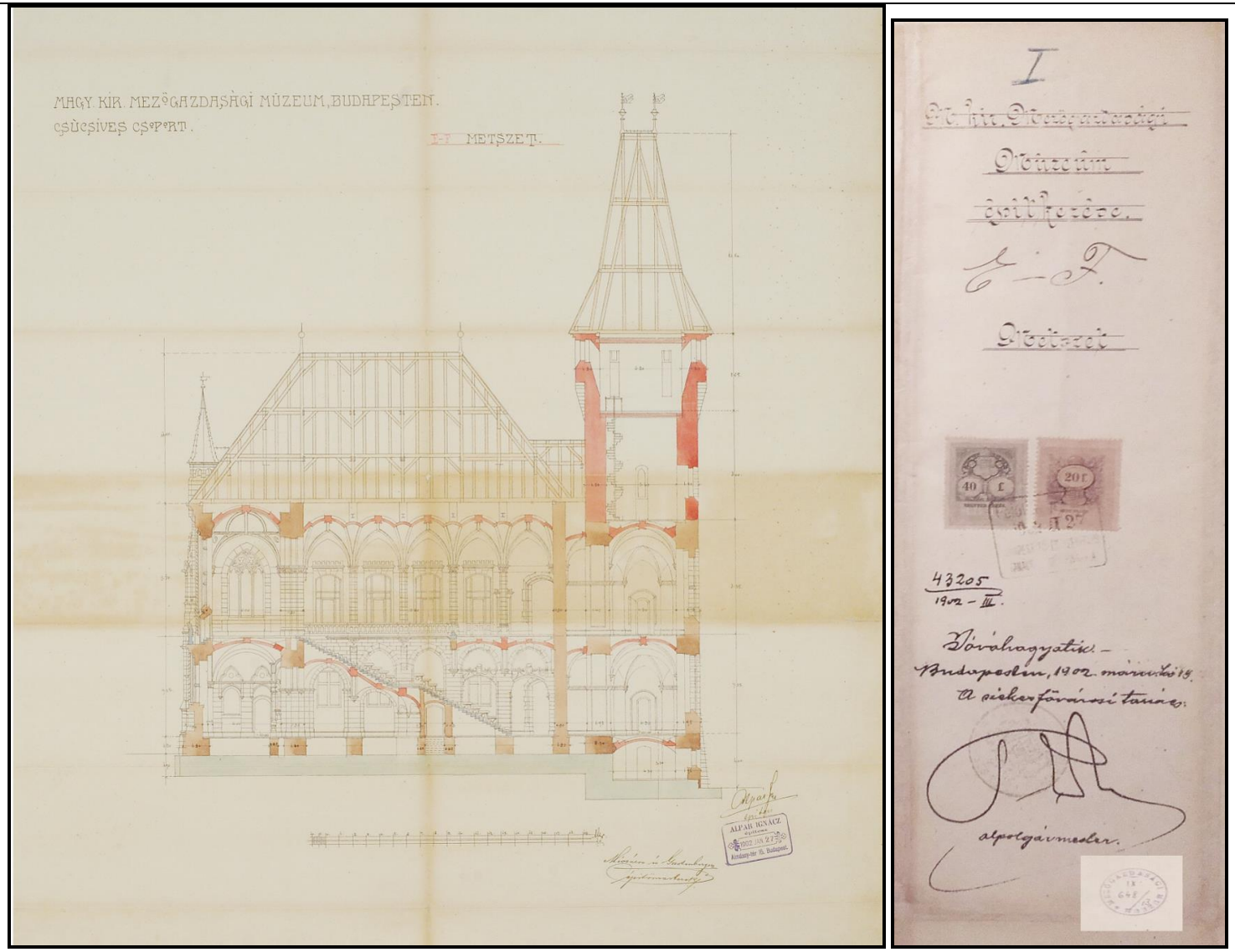

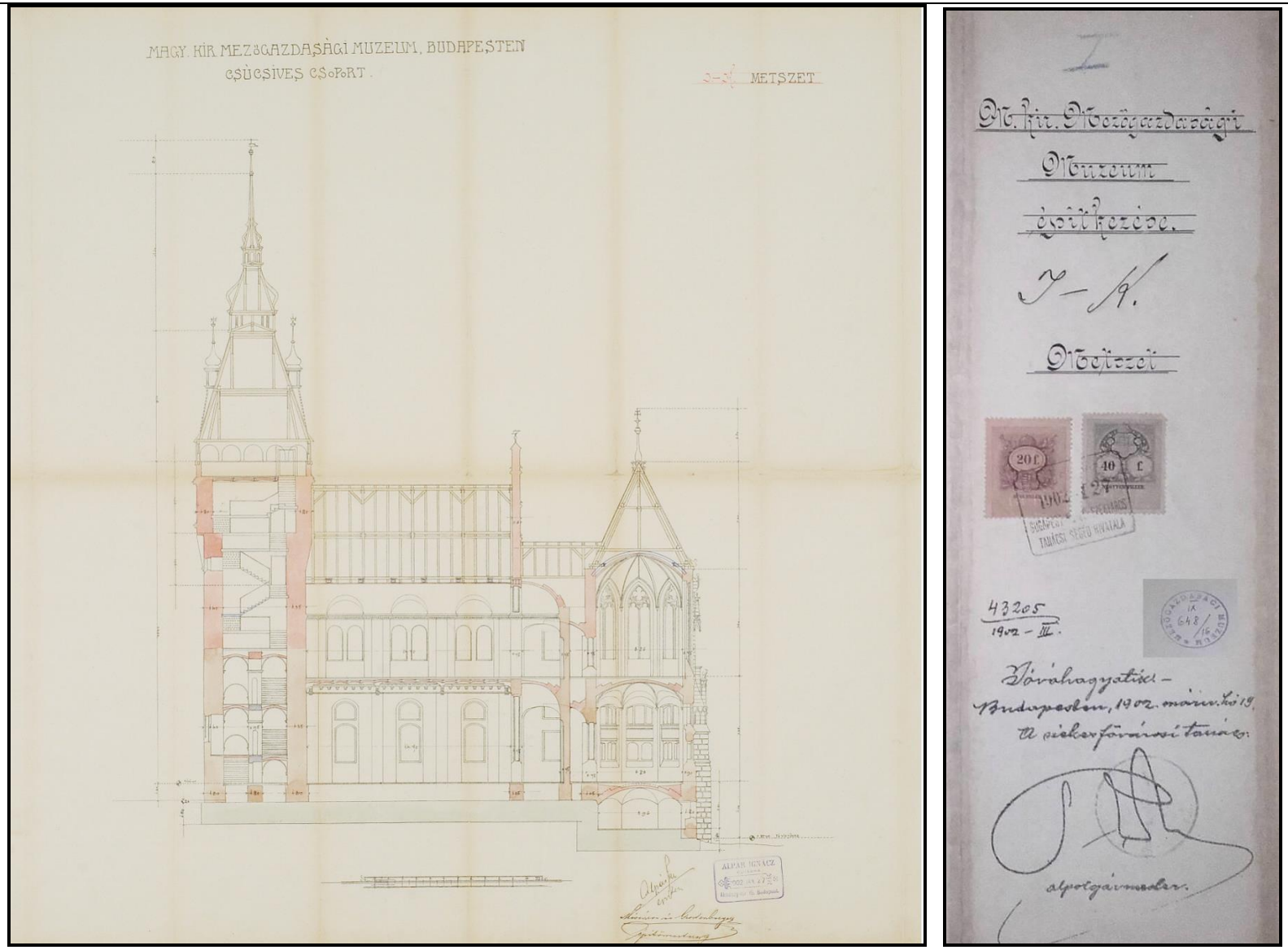
21. Engedélyezési terv. Csúcsíves csoport. Keleti külső homlokzat. 1902. (jan.) március 19. Alpár Ignác. (MMGMK. MD. T. 648/11.)

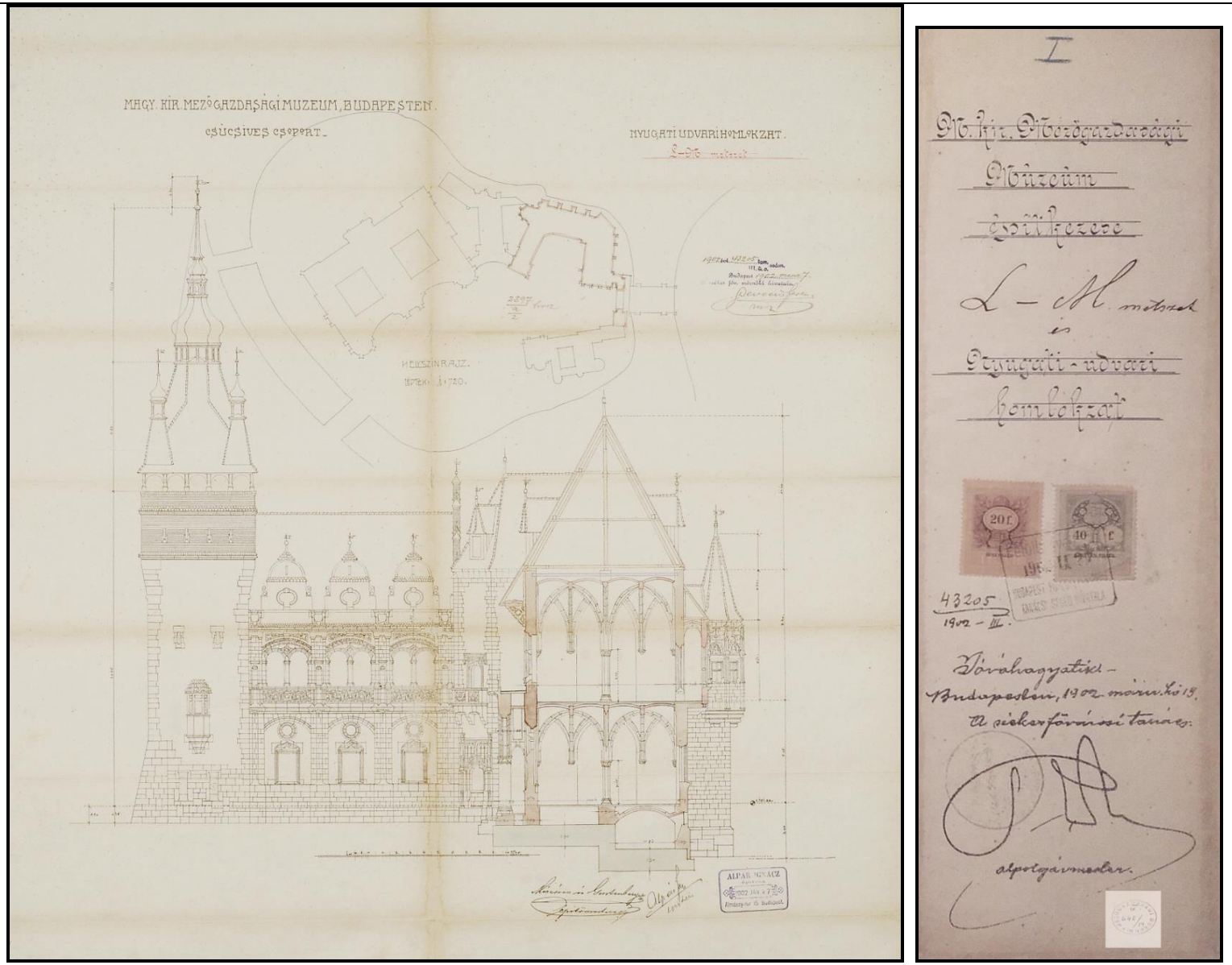
22. Engedélyezési terv. Csúcsíves csoport. Északi homlokzat. 1902. (jan.) március 19. Alpár Ignác. (MMGMK. MD. T. 648/12.)

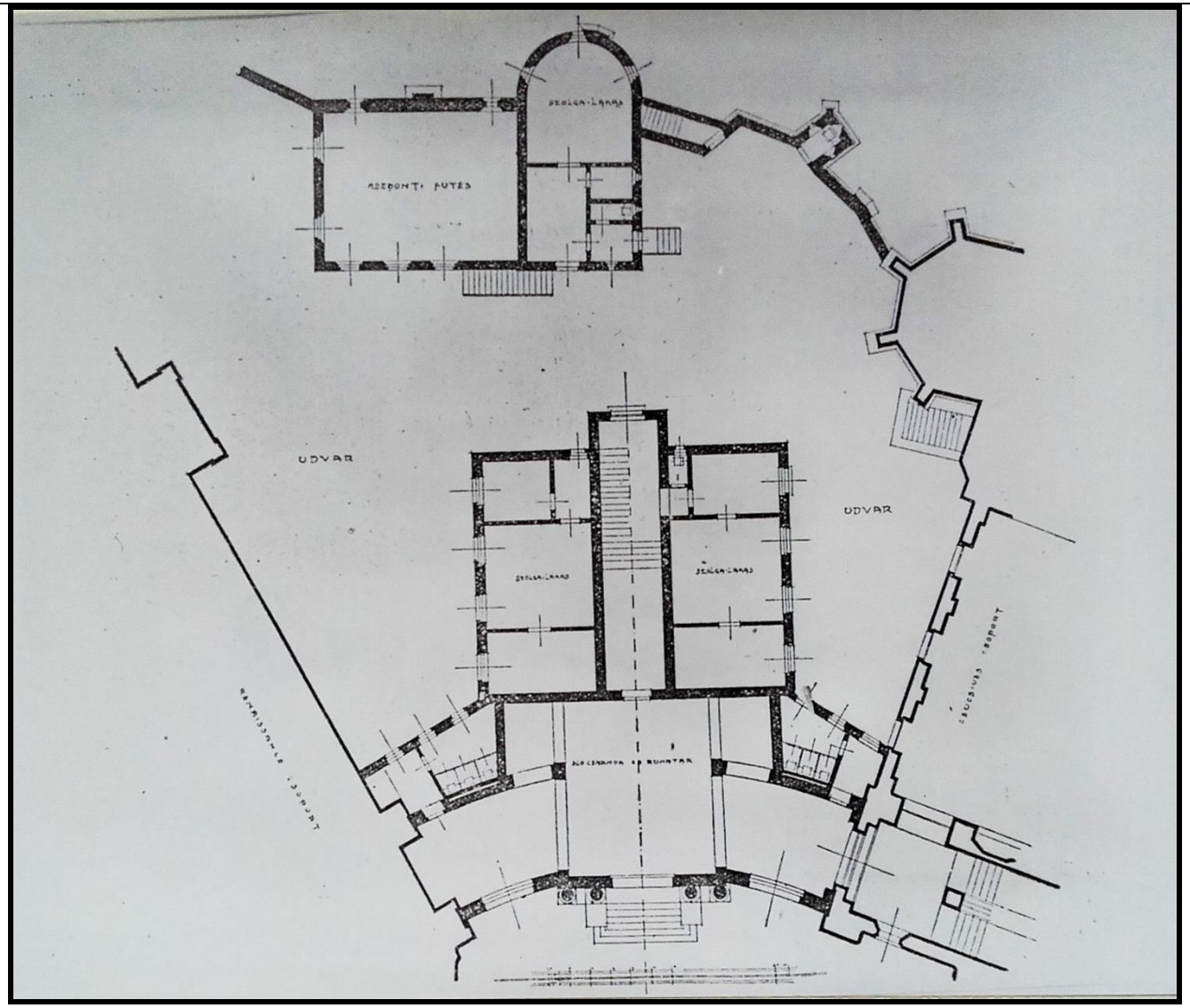
23. Engedélyezési terv. Csúcsíves csoport. E–F metszet. 1902. (jan.) március 19. Alpár Ignác. (MMGMK. MD. T. 648/13.)

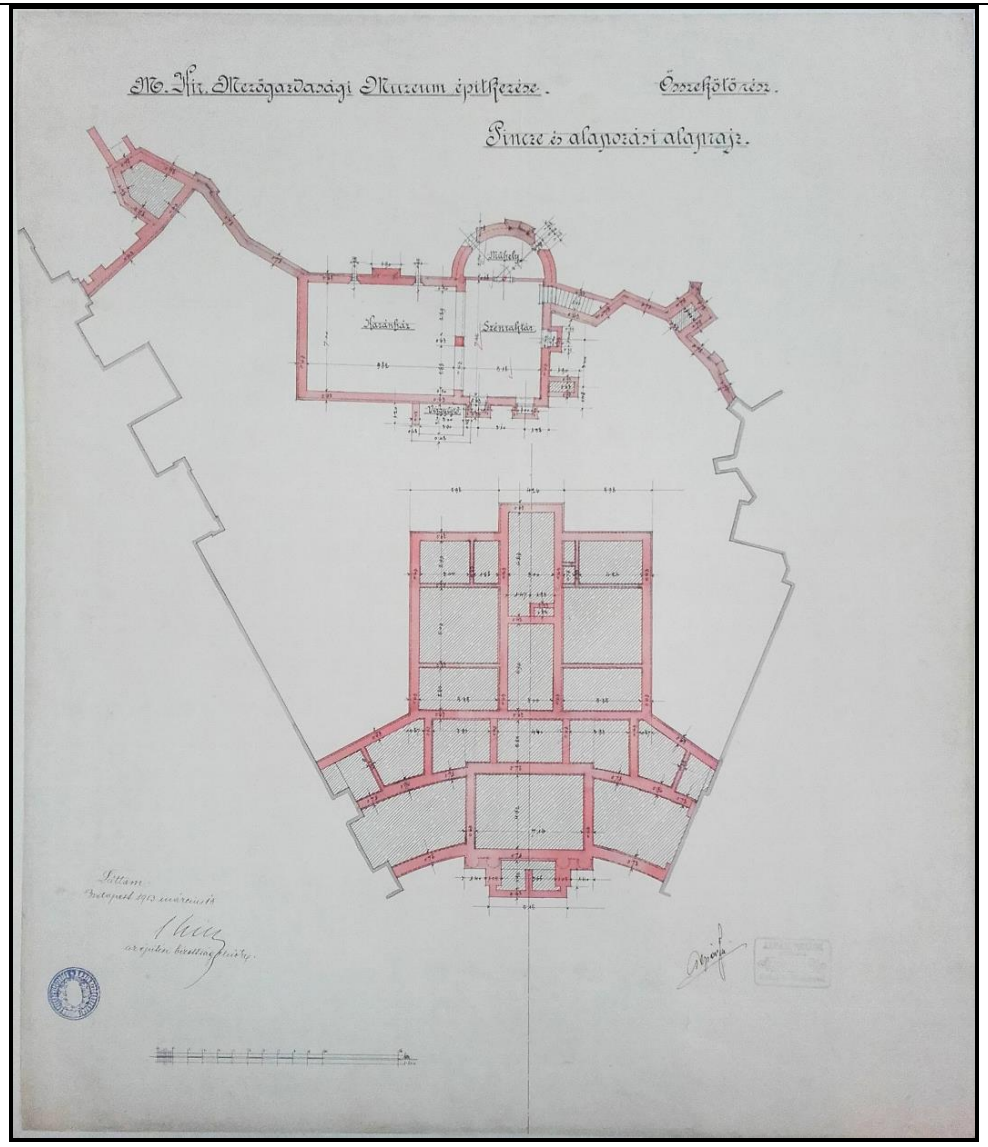
24. Engedélyezési terv. Csúcsíves csoport. J–K metszet. 1902. (jan.) március 19. Alpár Ignác (MMGMK. MD. T. 648/16.)

25. Engedélyezési terv. Csúcsíves csoport. Nyugati, udvari homlokzat. 1902. (jan.) március 19. Alpár Ignác. (MMGMK. MD. T. 648/14.)

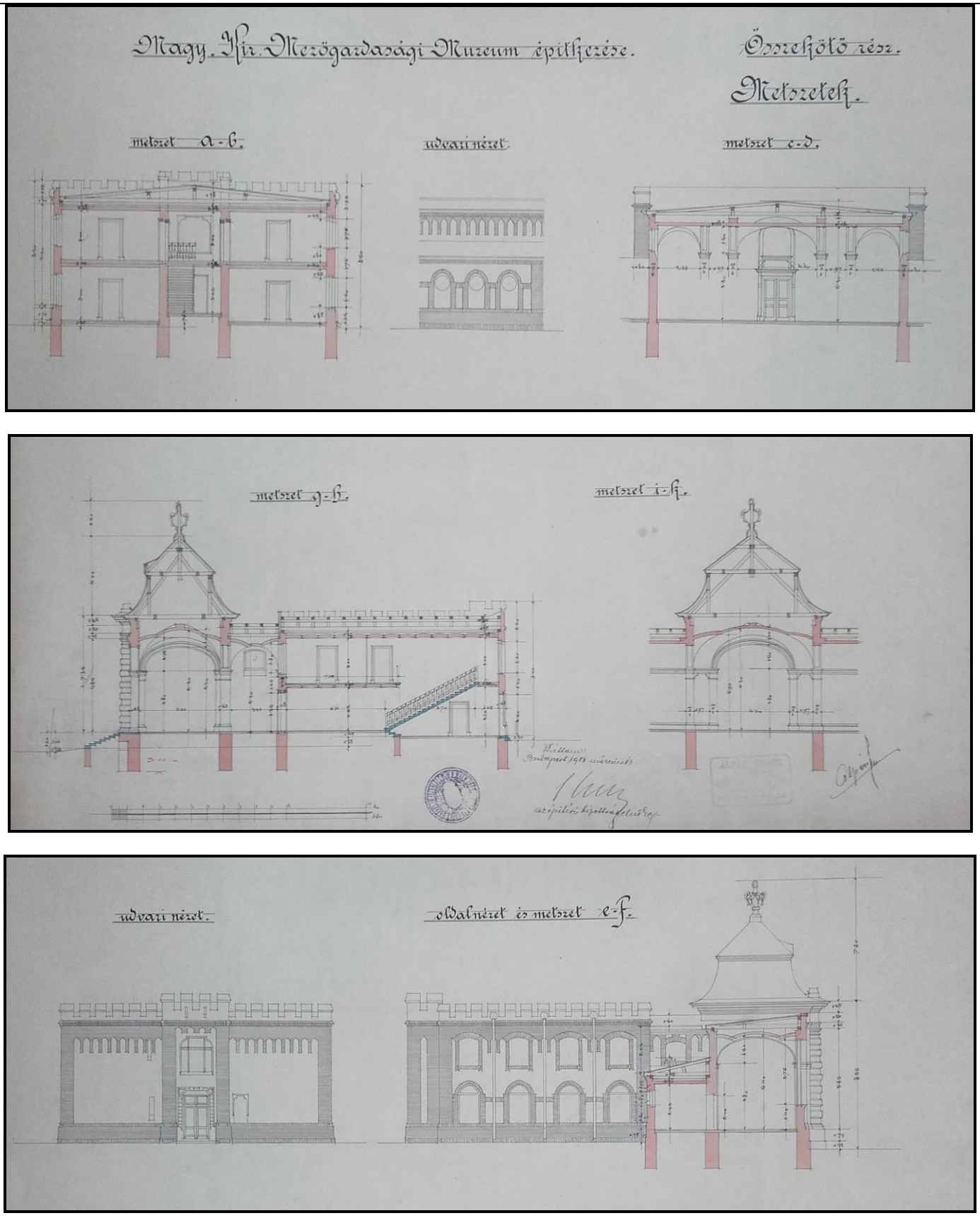
26. Az Összekötő épület és bástya – kazánház földszinti alaprajza, Alpár Ignác, 1903. március 13. Forrás: Építő Ipar, 1912. 204. p. Idézve BOR F., – ROSCH G. – ROSTÁS P., 2005. 60. lap

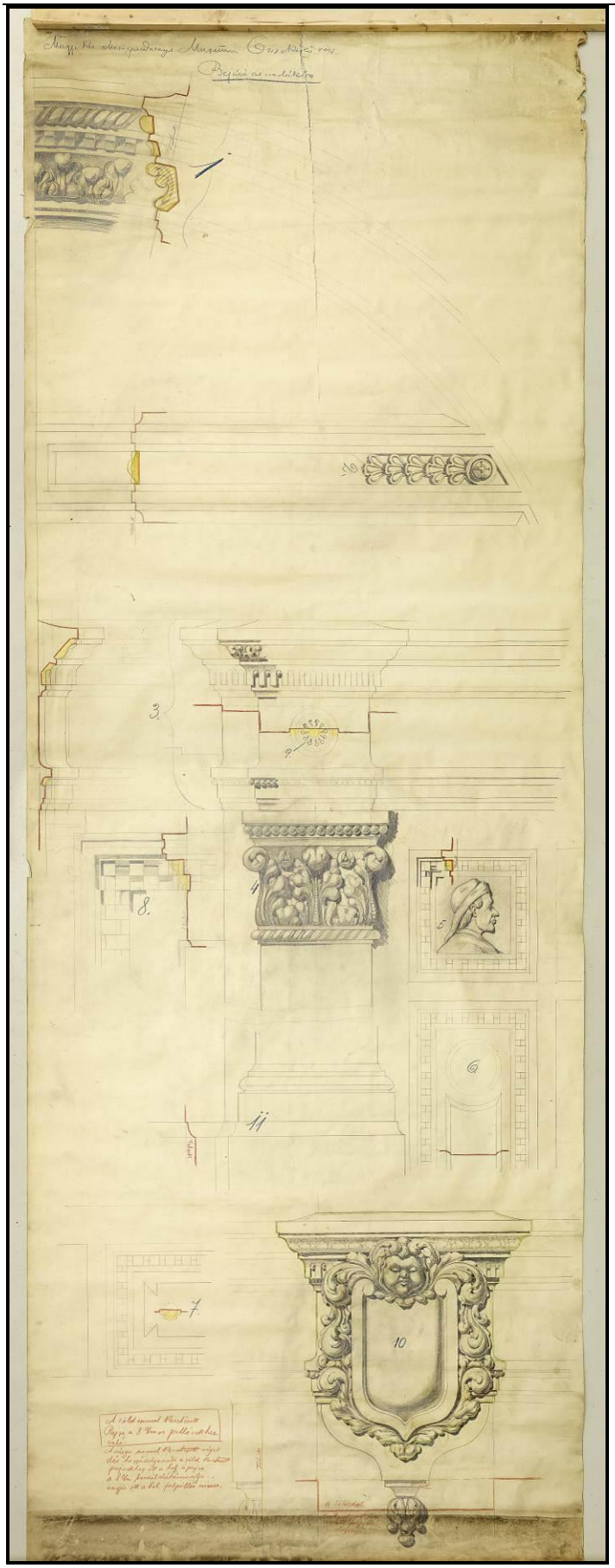
27. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum reneszánsz és csúcsíves épületcsoportját összekötő épület pince és alapozási alaprajza. Alpár Ignác, 1903. március 13. (MMGMK. MD. T. 52.)

28. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum reneszánsz és csúcsíves épületcsoportját összekötő épület északi homlokzata. Alpár Ignác, 1903. március 13. (MMGMK. MD. T. 53.)

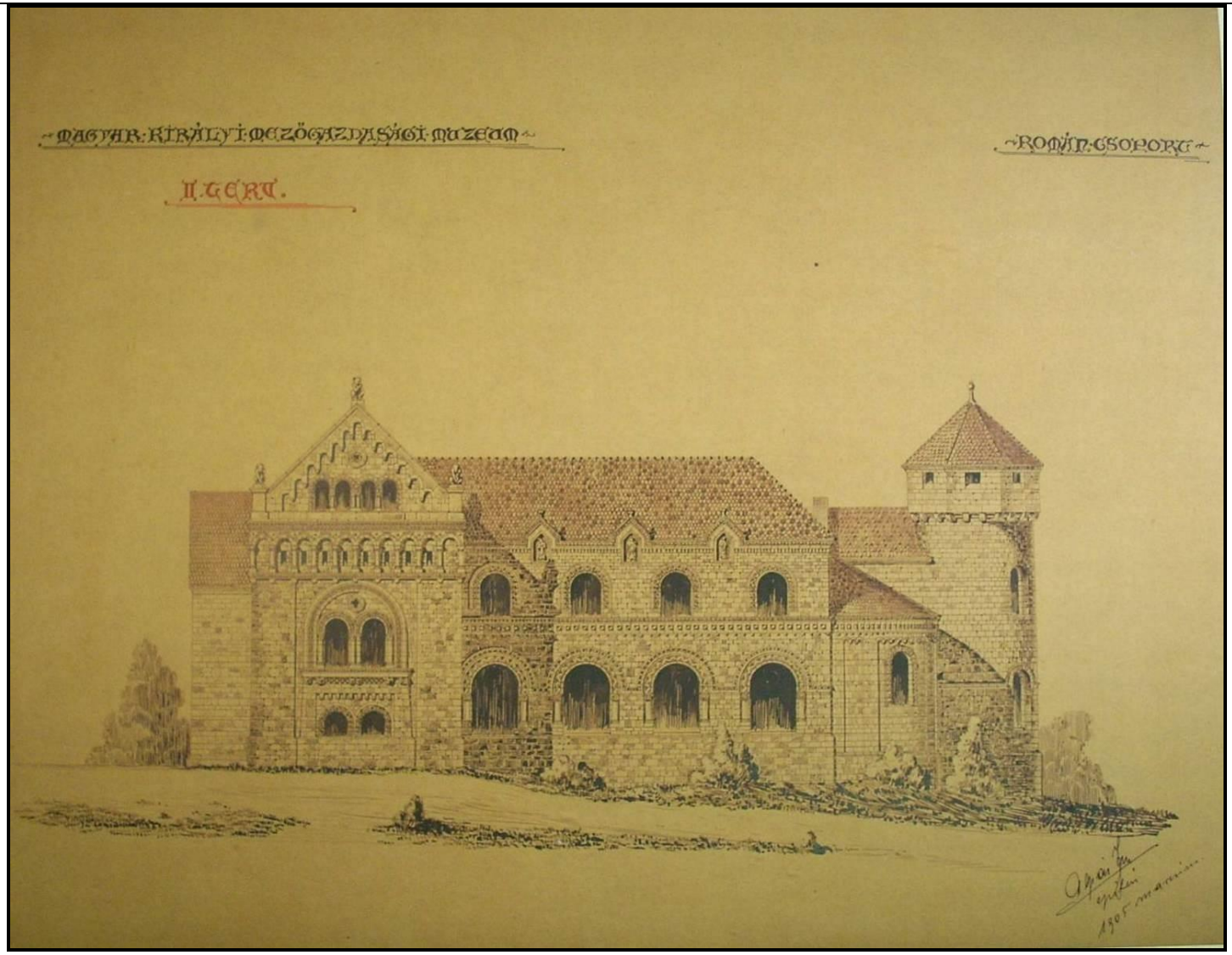
29. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum reneszánsz és csúcsíves épületcsoportját összekötő épület metszetei. Alpár Ignác, 1903. március 13. (MMGMK. MD. T. 51.)

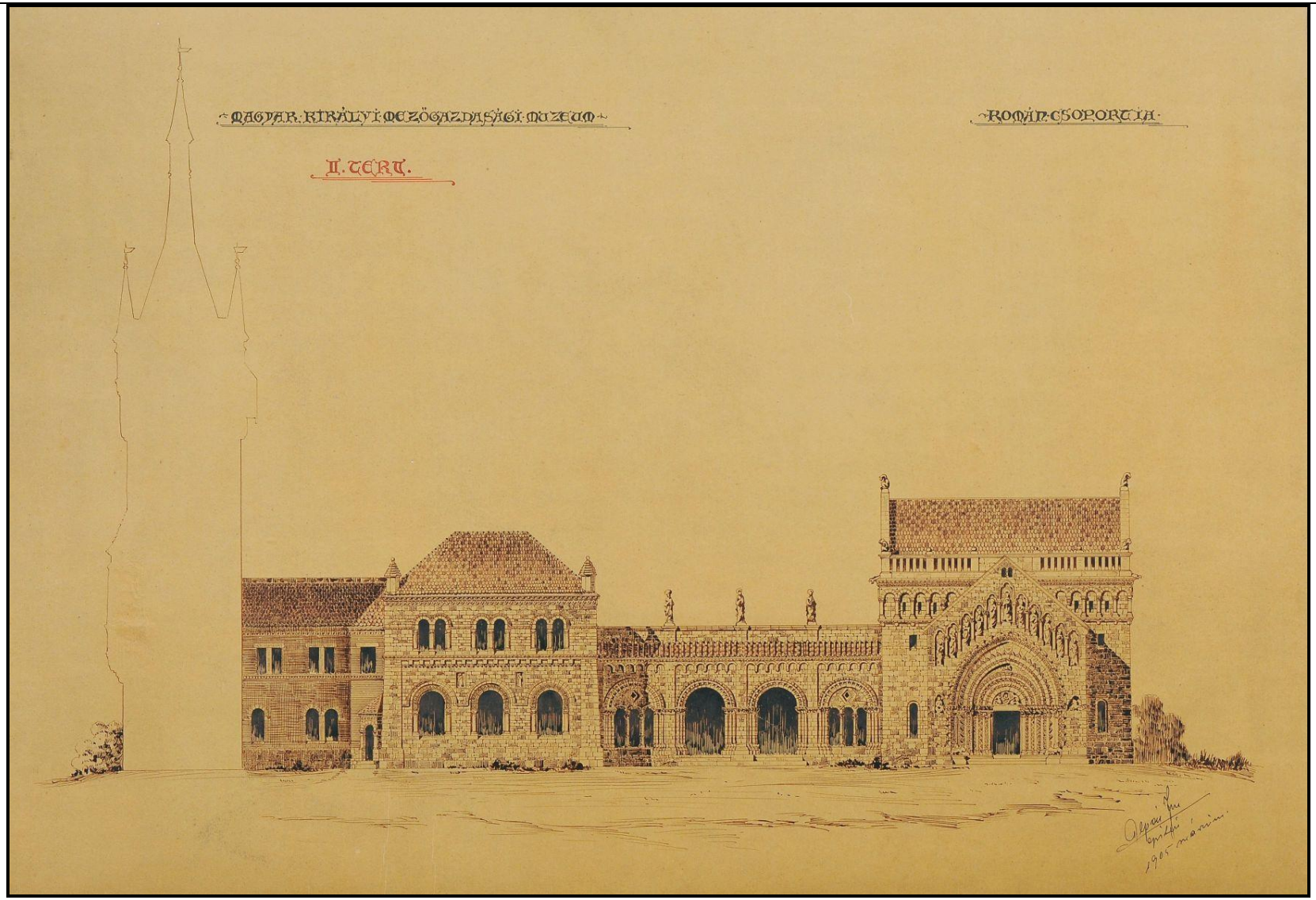

30 – 31. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum reneszánsz és csúcsíves épületcsoportját összekötő épület előterének 1:1-es részletrajza a ma is látható, megvalósult belső díszekkel (MMGMK. MD. T. Lelt. sz. n.)

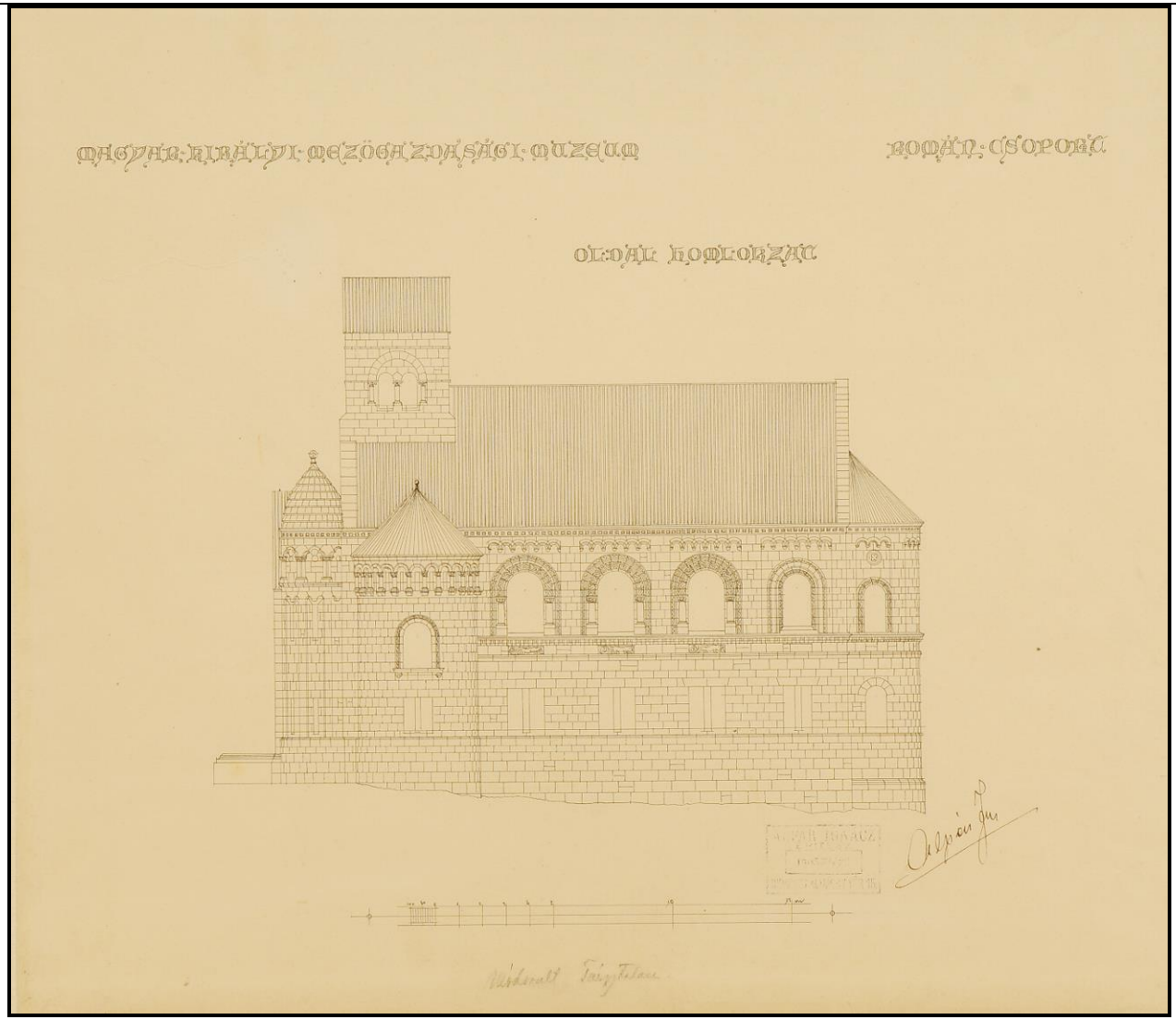
32. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének alternatív homlokzati terve. Alpár Ignác, 1905. március (MMGMK. MD.T. 58.)

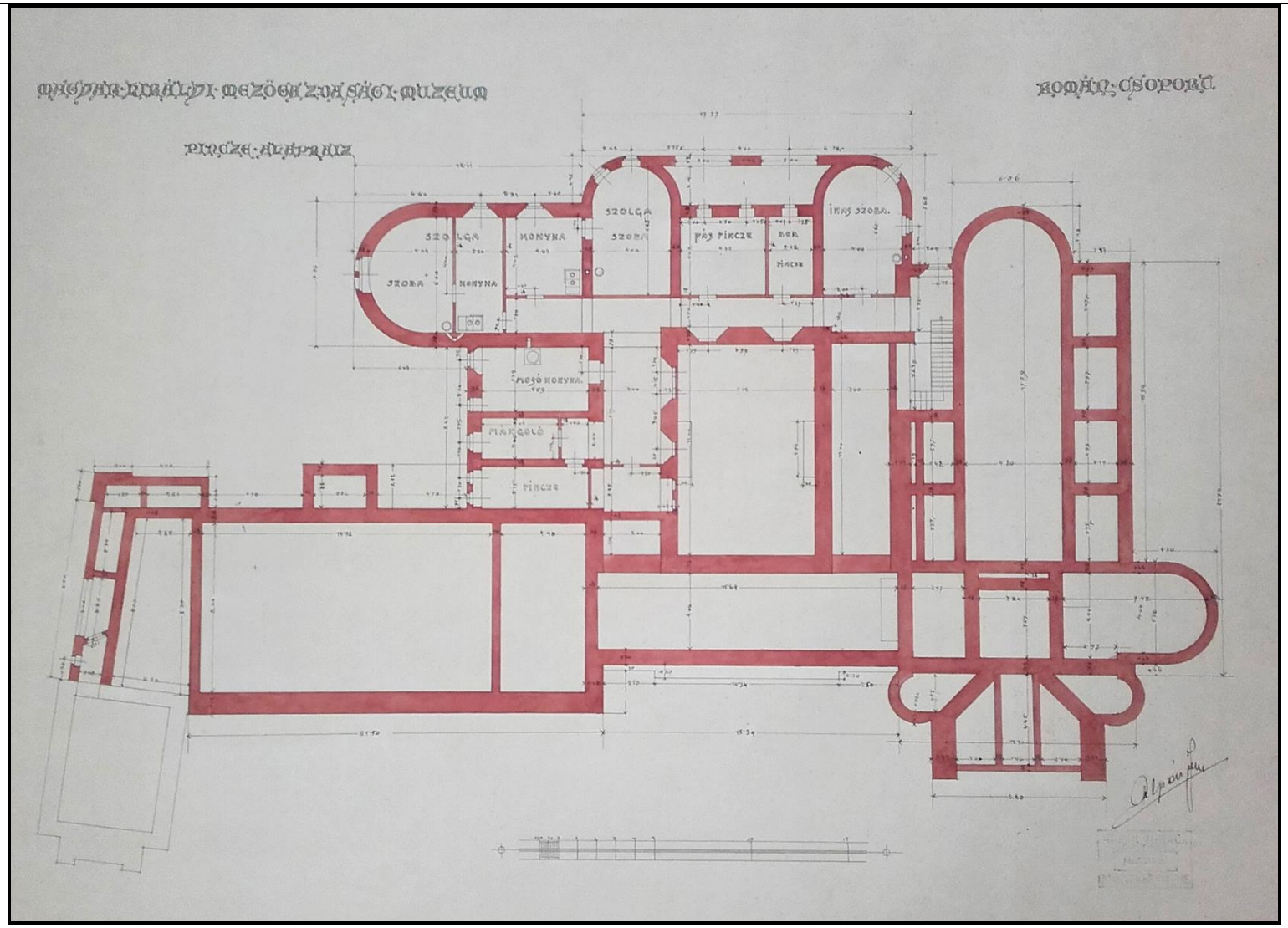
33. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének alternatív homlokzati terve. Alpár Ignác, 1905. március (MMGMK. MD.T. 59.)

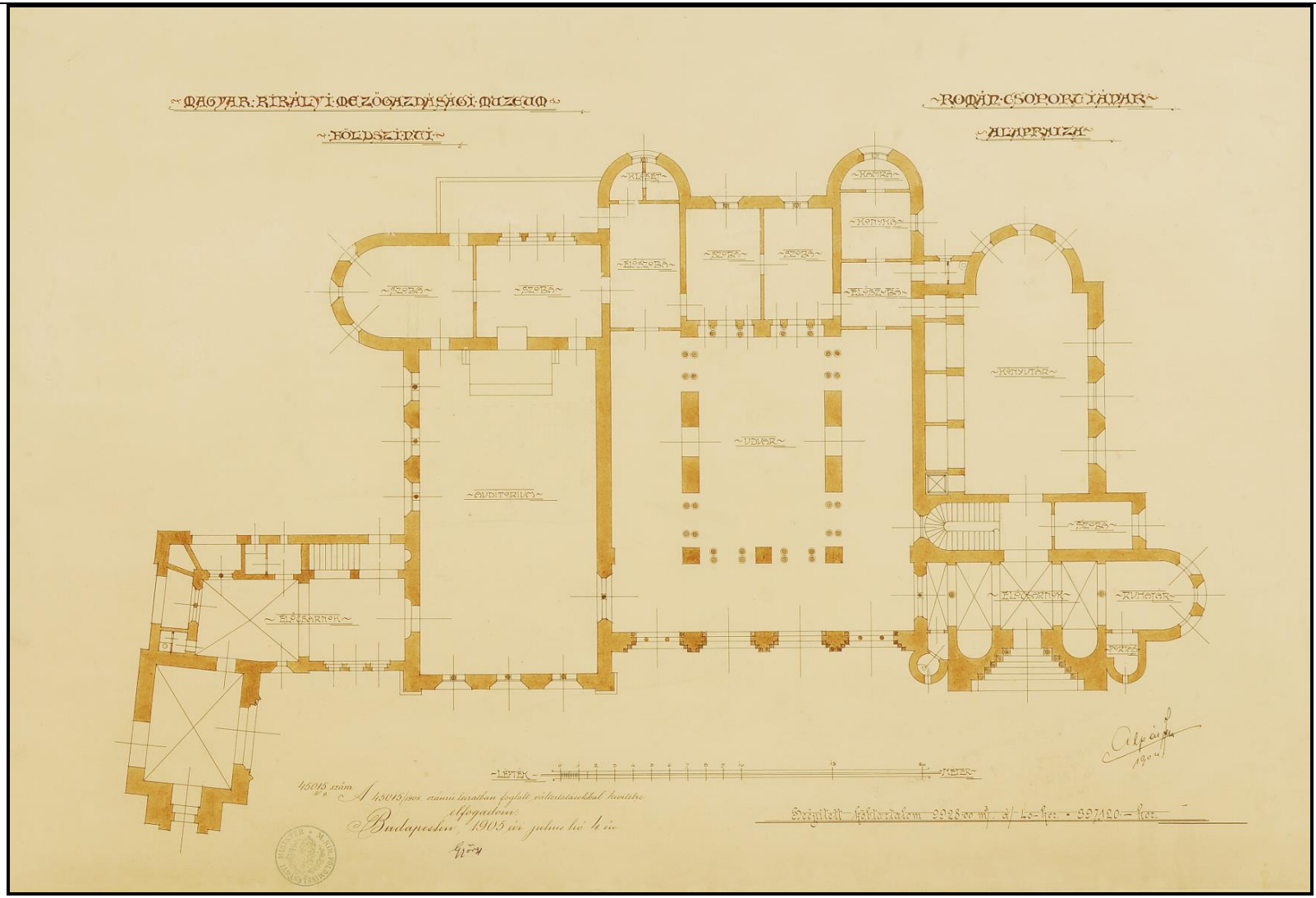
34. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének alternatív, később módosított metszete. Alpár Ignác, 1905. március (MMGMK. MD. T. 819.)

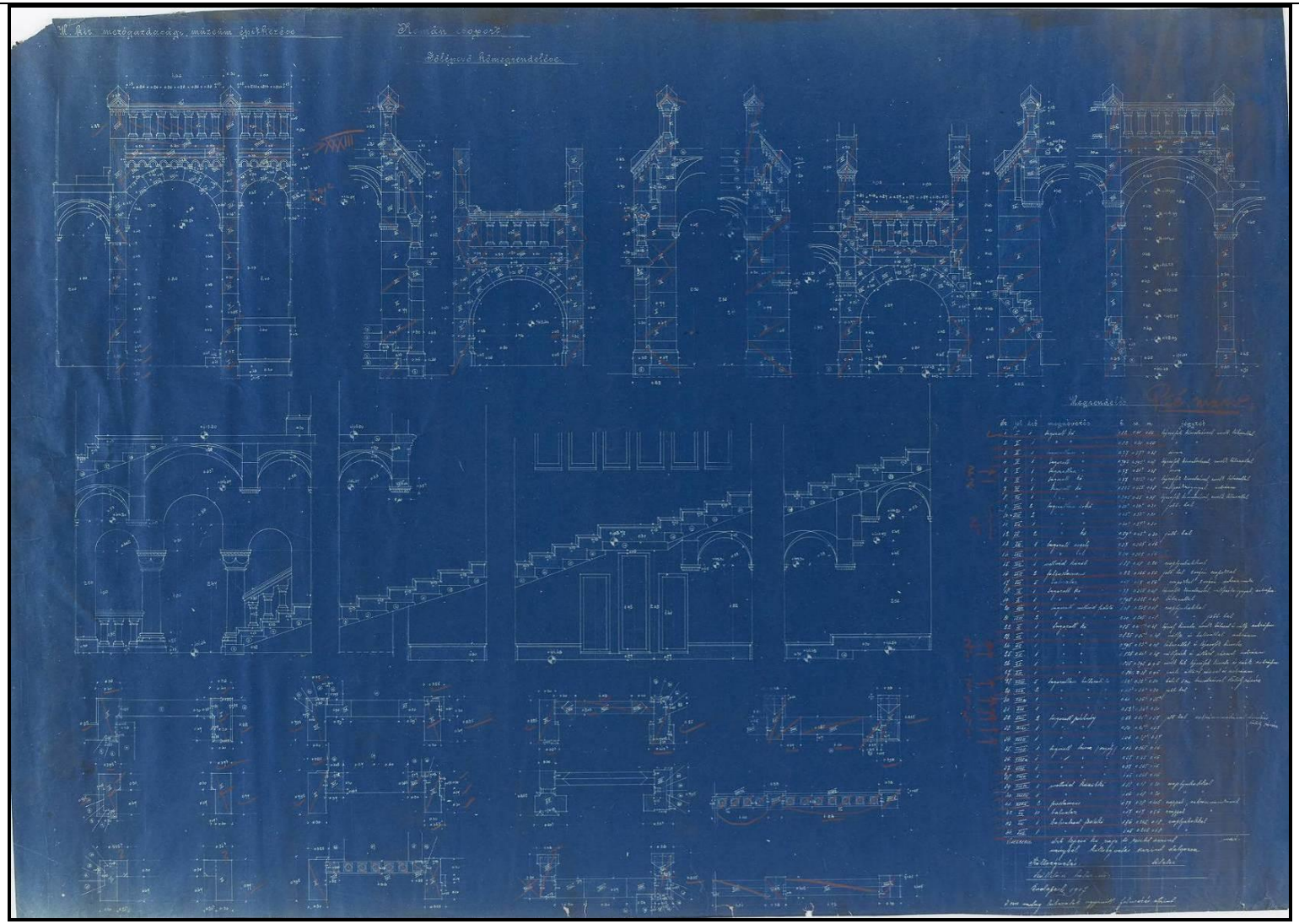
35. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének alternatív, később módosított keleti homlokzata. Alpár Ignác, 1905. március (MMGMK. MD.T. 817.)

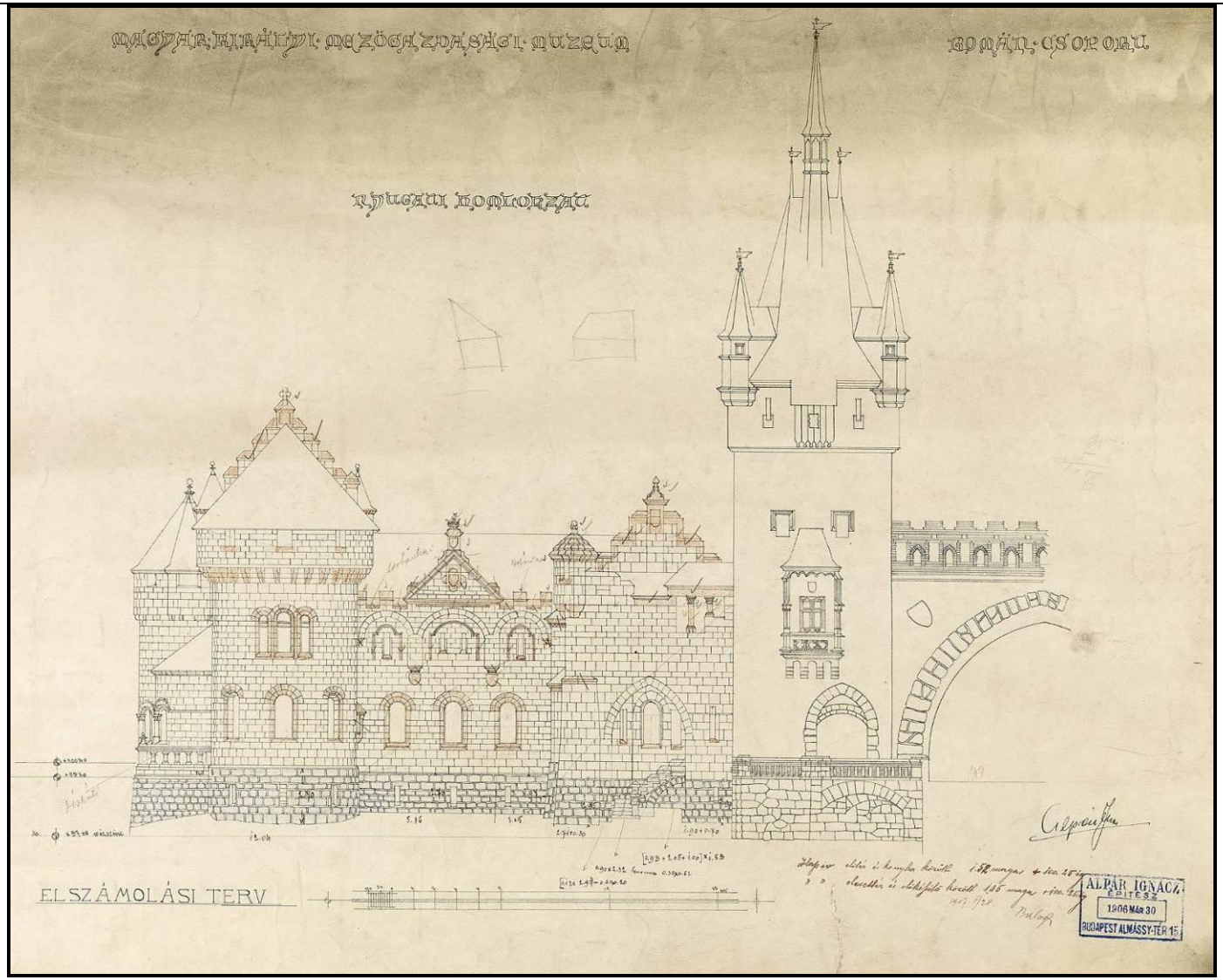
36. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének pince alaprajza. Alpár Ignác, 1905. július (MMGMK. MD.T. 810.)

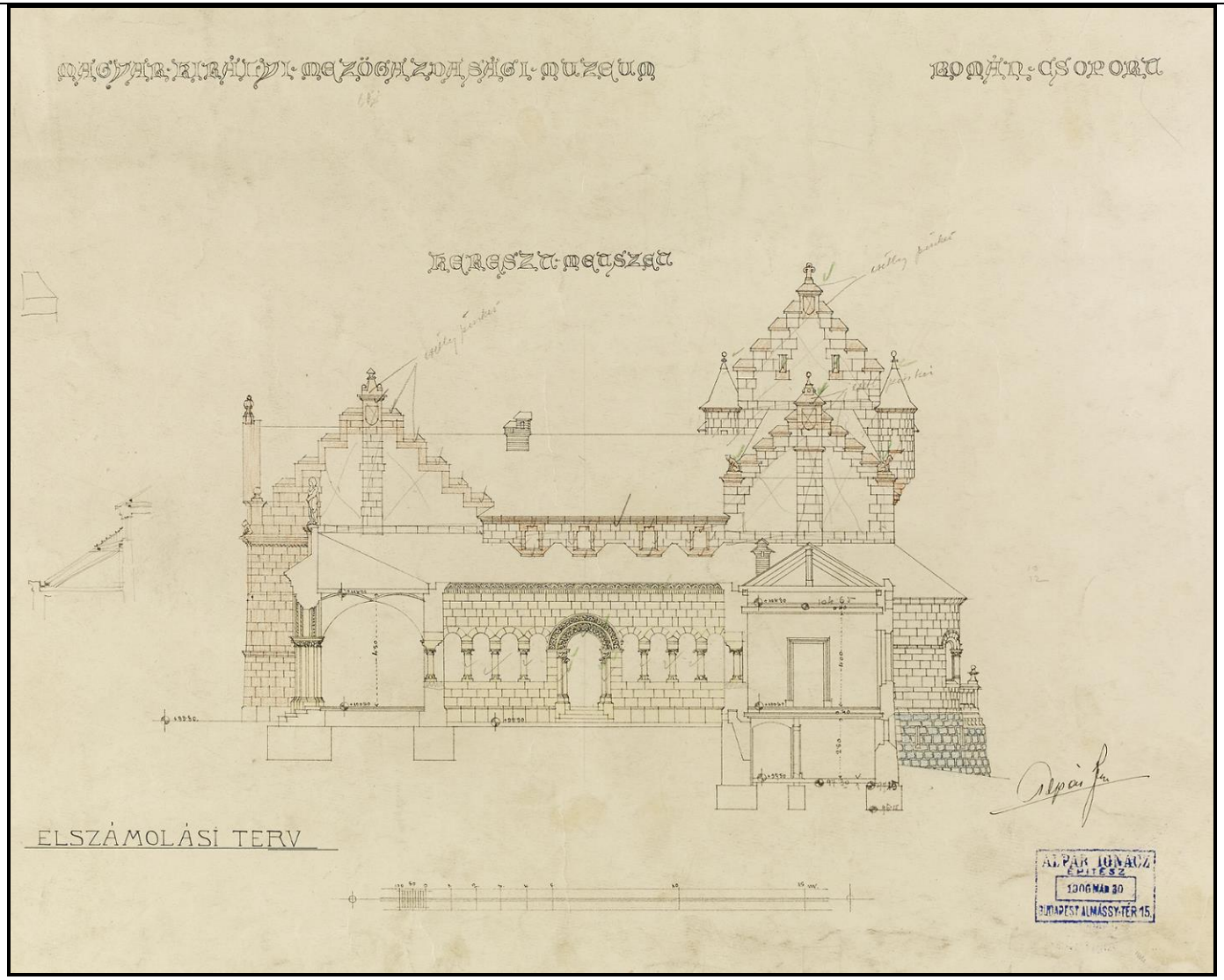
37. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének földszinti alaprajza. Alpár Ignác, 1905. július (MMGMK. MD.T. Lelt. sz. n..)

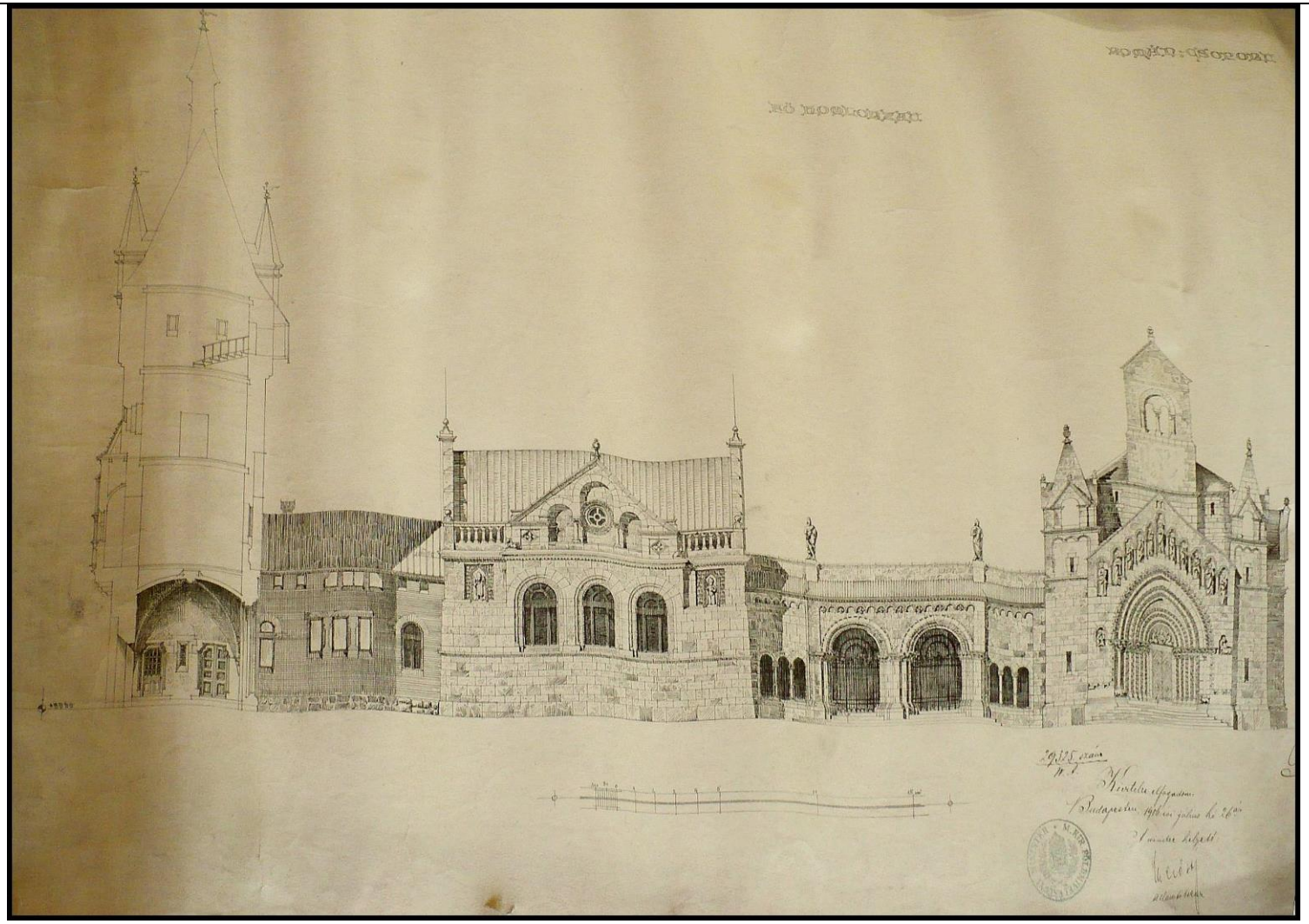
38. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum Román épületének építkezése. Főlépcső kőmegrendelési terve (MMGMK. MD. T. Lelt. sz. n.)

39. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének nyugati homlokzata. Elszámolási terv. Alpár Ignác, 1906. március 30. (MMGMK. MD. T. Lelt. sz. n.)

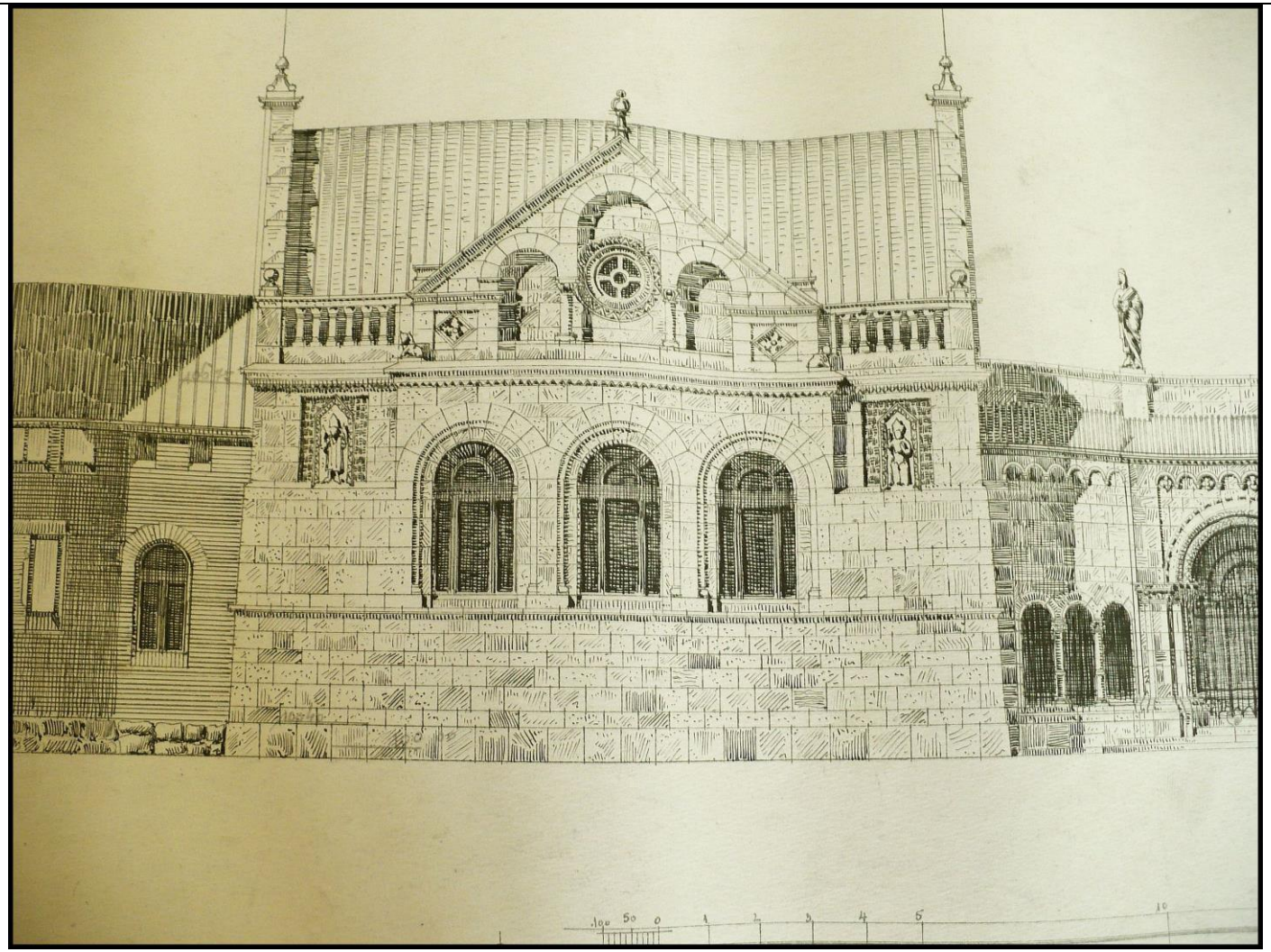
40. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének keresztfolyosó részét átszelő metszete. Elszámolási terv. Alpár Ignác, 1906. március 30. (MMGMK. MD. T. Lelt. sz. n.)

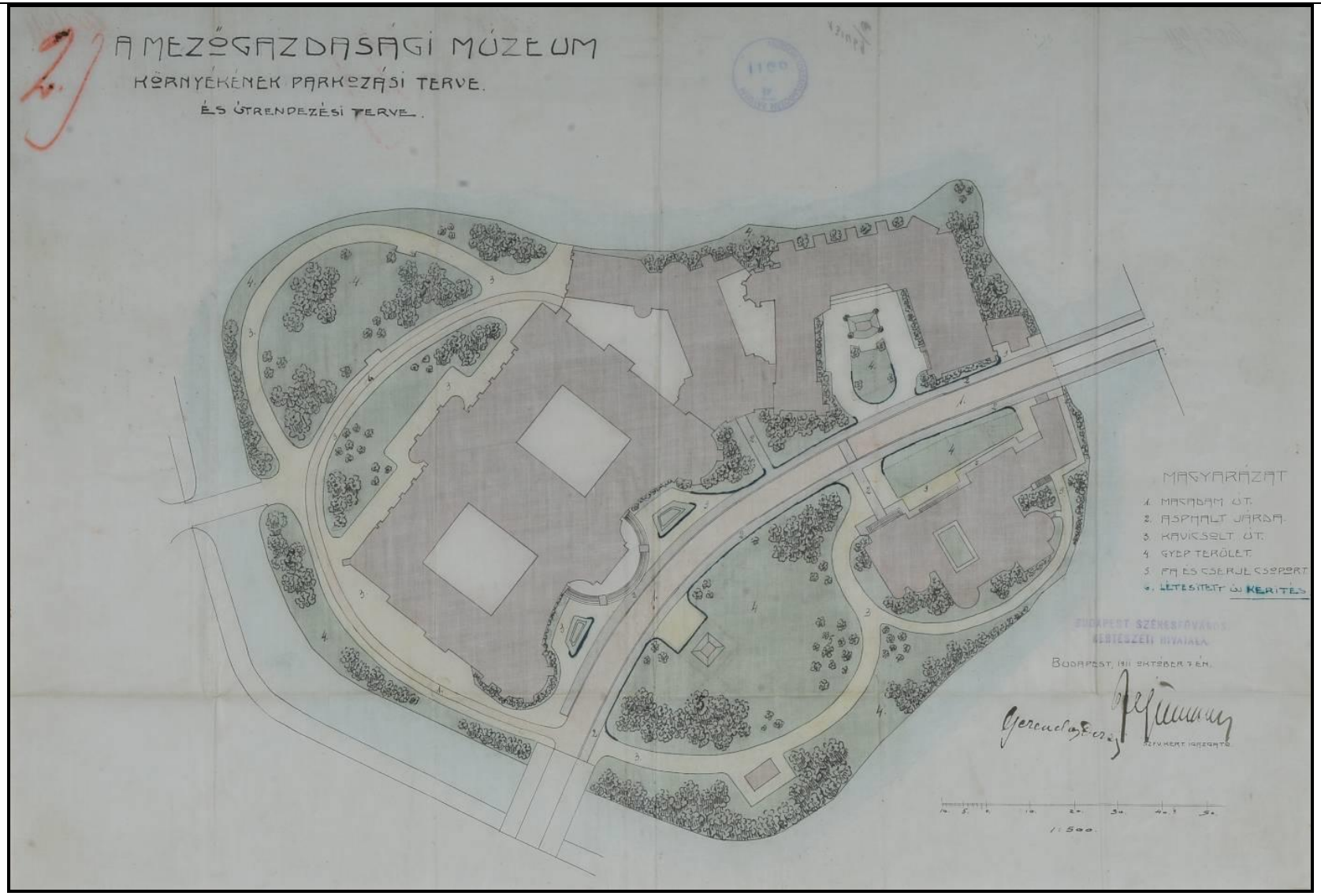
41. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének főhomlokzata. Engedélyezési terv. Alpár Ignác, 1906. március 30. Engedélyezés 1906. július 26. Mezőssy államtitkár (MMGMK. MD. T. Lelt. sz. n. - restaurálandó terv munkaközi felvétele)

42. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének főhomlokzata. Előbbi Engedélyezési terv. részlete. Alpár Ignác, 1906. március 30. Engedélyezés 1906. július 26. Mezőssy államtitkár (MMGMK. MD. T. Lelt. sz. n. - restaurálandó terv munkaközi felvétele)

43. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román épületének főhomlokzata. Előbbi Engedélyezési terv. részlete. Alpár Ignác, 1906. március 30. Engedélyezés 1906. július 26. Mezőssy államtitkár (MMGMK. MD. T. Lelt. sz. n. - restaurálandó terv munkaközi felvétele)

44. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum környékének parkrendezési terve. 1911. okt. 7. Gerenday Dezső, Ilsemann Keresztély szfv. kert igazgató. (MMGMK. MD.T. 1160.)

VI. rész

B. MELLÉKLETEK – 2.

Szöveges mellékletek

A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum állandó épületének építési naplói az épület mai állapotú felvételeivel

I. A M. KIR. MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM ÉPÍTKEZÉSÉNEK ÉPÍTÉSI NAPLÓJA (1901. OKTÓBER 21 – 1904. NOVEMBER 8-IG) [RENESZÁNSZ-BAROKK ÉPÜLET] *368*

Vállalkozók reklámjai *386*

A reneszánsz-barokk épület mai felvételei *390*

II. M. KIR. MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM ÉPÍTKEZÉSÉNEK ÉPÍTÉSI NAPLÓJA 1902. ÁPRILIS 1 – 1904. NOVEMBER 9-IG [CSÚCSÍVES (GÓTIKUS) ÉS ÖSSZEKÖTŐ ÉPÜLET] *402*

Vállalkozók reklámjai *421*

A gótikus épületszárny és az összekötő épület mai felvételei *424*

III. A M. KIR. MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM ÉPÍTKEZÉSÉNEK NAPLÓJA (1906. OKTÓBER 22. – 1908. DECEMBER 20-IG) [ROMÁN ÉPÜLETCSOPORT] *436*

Vállalkozók reklámjai *446*

A román épületszárny mai felvételei *449*

I. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum építkezésének építési naplója (1901. október 21 – 1904. november 8-ig) [Reneszánsz-barokk épület]

Az építési napló bal oldala napról napra leírja a végzett munkafajtákat, a kiadott anyagmegrendeléseket (a vállalatok és személyek neveivel), az építési anyag átvételek tényét és egyéb apró eseményeket. A napló jobb oldalára pedig a kivitelezők kérelmeit, észrevételeit is bemásolták és a művezetőség azokra hozott válaszait, döntéseit. Ugyanígy az építőanyagok átvételének részleteit, azok mennyiségére és minőségére, a határidőkre vonatkozó megjegyzéseket, a kivitelezés során a tervtől való eltérést és a foglalkoztatottak díjazásával, vagy a munkafajta kikalkulált árának összegeivel kapcsolatos feljegyzéseket is megtalálhatjuk ezeken a lapokon. Így ezek fontos forrásai az építkezésnek, s bár részletességük miatt – és célunk szerint – nem kívántunk forráskiadványi szintig elmélyedni a közléssel, de az események kronológiájához, az építkezés menetének életközelbe hozásához a fontosabb adatokat (új vállalkozói nevek, megbízások, új munkafajták felmerülését, az itt „falegyennek”[1] nevezett, fontosabb építkezési fázisok lezárását) kijegyeztük.

1901

A reneszánsz épület építési naplóját[2] **1901. október 21-én** kezdték meg, hitelesítői Zauner Alajos és Haaber [Károly] voltak. Az építő bizottság a Mészáros és Gerstenberger cég ajánlatát, mint legolcsóbbat elfogadva felszólította a művezetőséget, hogy vele a szerződést kösse meg, s ugyanakkor a céget pedig arra, hogy az előkészületeket legsürgősebben tegye meg, mégpedig azért, hogy „a betontömb lerakása, annak betakarása lehetőleg még a folyó évben befejeztessék.”[3] Október folyamán a kitűzés megállapítása folyt, melynek fő szempontja, „hogy az épület azon helyre jöjjön, melyen az az 1896. évi kiállítás alkalmával volt.” A földszinti padozat magassága az építő bizottság által az alá nem pincézett részekre „a jaáki apátsági templom küszöbétől számított 100 centiméterben meghatározott magasságban állapíttatott meg. Ehhez a szfőv. helyszínre kiküldött mérnöke saját lejtmérése alapján hozzájárult. Október 28-án az ideiglenes építési engedélyt az építési ellenőrnek átadták, a hivatalos kitűzést igazoló hivatalos igazolványt Devecsis [Devecis del Vecchio Ferenc] műszaki tanácsos kiadta, az alapozás megkezdését elrendelte. A kiemelt földmennyiség köbméterben került elszámolásra. Az épület keleti szárnyán betontömböket találtak, melyeket a talaj fel nem lazítása érdekében helyén hagytak.[4] A további betonlapokat, melyek magasabban feküdtek a megállapított mélységnél, kiásták, melyért a kivitelezők plusz összeget számítottak fel.[5]

[1] Általában a födém alatti utolsó téglasor neve, arra kerül a koszorú, illetve a gerendák, de az építési naplóban az egyes szintek tetejének eléréséről (plafon) is így emlékeztek meg (pl. pinceszint falegyen).
[2] MMgMK MD. T. 637. lelt. sz. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum építkezésének építési naplója 1901. okt. 21-1904. dec. 7-ig [Reneszánsz-barokk épület]
[3] Uo. 2. p.
[4] Uo. 4. p.
[5] Uo. 5. p. Köbméterenként 2 K 80 fillér.

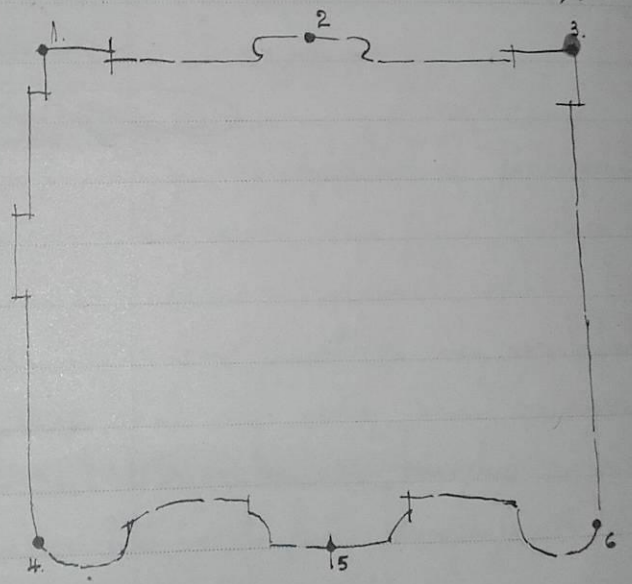
Kelletés

Tárgy

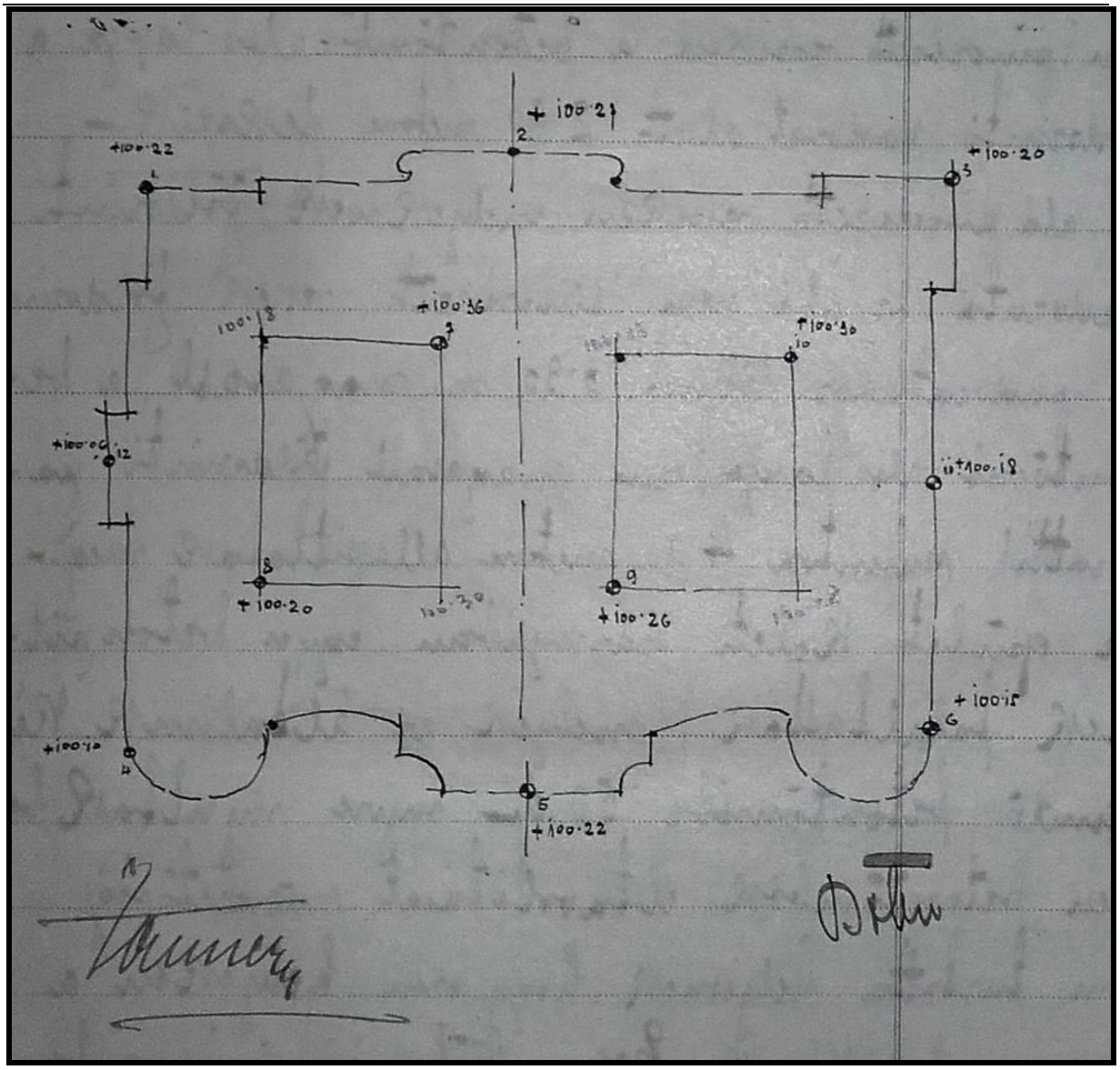
a pécsi főváros helyszínére kiküldött
biztosról, saját tapasztalása alapján hozzájárulok.

1901. okt 28- napon 2.

Október 28-án az ideiglenes építési engedélyt az
építési ellenőrnek átadatott, a minden a vá-
lasztás kitűzést igazoló ideiglenes igazolvány
Vencsics műszaki tanácsos által kiadatott
az alaprajzi megkerdése elrendeltetett. –
Az épület helyszínének # pontjain a talajszín
magassága a földszinti padozattal meghatároz-
tatott az alanti vázlat szerint. – oly módon
hogy a kiásott tömbök elszámíthatók legyenek.

a pincze és pótontömb kiásása nem meg-
határozott pontok alapján fogel számíttatott.
Az épület helyén talált kisebb gödrök le-
de helyettük az udvar területén sürgős ki
ásással kapcsolatos növények eltávolítása nem

1901. november 4-én kezdték meg a betonalapozást, megengedve, hogy kavics helyett nagy szemű Duna-kavicsot használjanak a keverési arány megállapítása mellett, a fagy ellen már betakarással kellett védekezni.[6] November folyamán a betonkészítés keleti irányban, a földkiemelés észak-déli irányban folyt. 1901. nov. 12-én az épület keleti részének kitűzése után déltől 6 kőművessel és egy inassal megkezdték a falazást, másnaptól a falazó kőművesek számát 10 főre növelték. Ettől kezdve az idő esősre vált, csak résznapokat dolgoztak. November 16-án a főhomlokzat bal szárnyát is elkezdték falazni. November 18-tól pót betonkészítés „partie"-kat iktattak be és már 12 kőműves dolgozott a falazáson. November 18-án egy fa kivágásához a pincelejáratnál engedélyt kértek a fővárosi főkertésztől, mely csak november 22-én érkezett meg. Ezért külön összeget számított fel a vállalkozó.[7] Az elkészült lábazati falazásnál megkezdték másnap a földfeltöltést. A főhomlokzat középkupola fele része kitűzésére került sor november 26-án, s ennek falazását is megkezdte immár 14 kőműves, egy inassal. „E munkát nagy erővel folytatni felhívatott a vállalkozó" – jegyezte meg Zauner és

[6] Uo. 6. p.
[7] Uo. 10 p. (28 Koronát).

Haaber, melyet a Mészáros Gerstenberger cég aláírásával tudomásul vett. November 22-én a középkupola főlépcsőházi részét is kitűzték, a falazás itt is megkezdődött. Másnap a Brassói torony [Katalin torony] kitűzése és falazása kezdődött meg. November 25-én – betakarás híján – a betontömbök felső rétege megfagyott, ezeket töményebb keverési aránnyal lekaparás után az alvállalkozónak pótolnia kellett.[8] November 27-én Zauner mérnök a vállalkozó által használt román és portlandi cementanyagot lepecsételt zsákokban a Kir. József Műegyetem kísérleti állomásához küldte vizsgálatra, (mindezt a vállalkozó költségén).[9] November 28-án a főváros váratlanul megkezdte a víz beeresztését a tóba.[10] November 30-ig a hőmérséklet nem ment 0 °R[11] alá, így a betonkészítés a megállapodás szerint tovább folyt. Ekkor az FM rendeletére egészen december 5-i engedélyéig a betonkészítést és falazást beszüntették, de a földkiemelés tovább folyt.[12]

1901. december hónapban folyamatos felszólításokat intézett az építésvezetőség a kivitelezőhöz, hogy a vállalkozó cég alvállalkozója (Weisz Ármin) az előírt legalább 12 cm vastagságban éjjelre a betont fedje be. A pallérok és az alvállalkozó december 12-i felszólítása után december 13-én Bohn [Alajos] a műszaki albizottság részéről „az alvállalkozó rendetlen magaviselete” miatt a betonozási munkát beszüntettette”.[13] December 14-én legalább fél méter magasságban homokkal vagy kaviccsal való betakarás után a betonozási munkát az építésvezetőség és Alpár Ignác aláírásával is ellátott nyilatkozat szerint leállították, melyet az itt írtak szerint „jövő év tavaszán lehet csak folytatni”, s egyben kötelezik a vállalkozó céget, hogy a cement vizsgálatának újabb megejtése mellett a nem megfelelő minőségű részeket annak idején javítsa ki.[14] A bejegyzések egészen 1902. február 6-ig szüneteltek.

[8] Uo. 11. p.
[9] Uo. 13. p.
[10] Feltehetően a korcsolyaidény megkezdésekor.
[11] Réaumur-fok
[12] Uo. 15. p.
[13] Uo. 17. p.
[14] Uo. 18. p.

1902

1902. február 6-tól és egész **március hónap** folyamán[15] az alábbi kőfaragómunkák megrendelése történt meg: keleti homlokzat lábazat, a nyugati homlokzat lábazat, déli homlokzat középrizalit, francia torony lábazat, déli homlokzat lábazat, Brassói torony [Katalin torony] támpillérek és lábazat, északi homlokzat sarokkupola, északi homlokzat jobb és bal oldali íves részének kőfaragó munkáinak megrendelése, melyet Április János kőfaragó cégének adtak ki. Vas- (öntött oszlop) és ácsmunkák (pinceajtók) kiadása is megtörtént. Szobrászmunkával (keleti homlokzat kapuzatának szobrászmunkája) Fleischl Károlyt bízták meg 1902. március 21-én. További kőfaragó megbízást Weisinger Györgynek adtak (bácstoroki kőből – keleti homlokzat kapuzata) és március 24-én egy újabb szobrásznak „kiadatott karsztmárvány a keleti homlokzat erkélylemezéhez", az elismervényt aláíró szobrász neve Seenger [Béla] volt. Április Jánosnak a költségvetéstől eltérően leszállított plusz kövekért (falfedő kövek, ablakpárkányok, eltérő méretű lábazati kövek) külön egységárakat állapított meg az építésvezetőség 1902. március 24-én. Újabb kőfaragónak (Hermann) is kiadtak munkákat (keleti homlokzat lábazat, brassói torony keleti homlokzatának kőmegrendelése).[16]

1902. április 1-jétől indulhatott újra a minisztérium engedélyével a kőműves, föld és betonozási munka. E napon a falazást 41 kőműves 3 inassal folytatta, s a többi napokon is 40 körüli volt a kőművesek létszáma. Ugyanakkor a kőművesmunka alvállalkozó nem megfelelő minőségű téglát szállított, így annak átválogatására és a minta szerinti újraszállítására kötelezték. Április folyamán elszámoltak ellenőrzés után Április János kőfaragóval és újabb köveket rendeltek meg tőle, azonban az április 5-i átvétel során kiderült, hogy „a keleti portale" köveit eltérő méretekben szállította, így „ő azoknak saját költségén való pótlására van kötelezve, a kőműves vállalkozónak pedig az újra elhelyezés költségeit megtéríteni köteles." Április 7-én a művezetés elrendelte, hogy a nyugati szárnyban a rossz talaj miatt a betonalapozással mélyebbre kell menni. A folyamatos kőmegrendeléseket a hónapban végig Április János vállalkozó kapta. Április 10-én kiadták az aszfaltmunka vállalkozónak a 10 cm vastag aszfalt szigetelőlemez megrendelését. Újabb megállapodások születtek Április Jánossal és Weisinger Györggyel a kőfaragómunkákat illetően. A költségvetésben előre meg nem állapított részletmunkákért többlet egységárat számítottak be, különösen Weisinger esetében, aki a tagozott ablakok kereteit és könyöklőit, a heveder párkányokat és a gazdagon tagozott párkány altagokat külön munkával faragta.[17] A Mészáros és Gerstenberger cég április 10-én az építkezésnél előforduló napi munkákra vonatkozólag napibérek és árak jóváhagyását kérte. Az építésvezetőség (Haaber és Zauner aláírásával) jócskán lefaragva az összegekből az alábbiakat rögzítette, melyet a vállalkozó cég aláírásával tudomásul is vett:

> „1.) Egy főpallér (a munka folyamat alatt nem számítható, csak az épület kőmíves munkáinak befejezése után) – 12 korona
> 2.) Segédpallér (szintén csak az épület befejezése után számítható) – 7 korona
> 3.) Kőmíves segéd tíz órai munkaidőért – 4 korona, 40 fillér

[15] Uo. 20–23. p.
[16] Uo. 25. p. Az aláírás nehezen olvasható!
[17] Uo. 26–33. p.

4.) Állványozó pallér – 4 korona
5.) Egy állványozó – 2 korona 40 fillér
6.) Habarcskészítő – 2 korona 20 fillér
7.) Férfi napszám – 2 korona
8.) Női napszám – 1 korona 50 fillér
9.) 1000 darab falazótégla – 32 korona
10.) Egy köbméter habarcs – 9 korona
11.) Egy köbméter homok – 3 korona 80 fillér."[18]

Az 1902. április 14-i bejegyzés szerint: „Betonkészítés ma befejeződött, falazás 40 kőművessel és 3 inassal folytatódik". Másnap – esős időben – a nyugati szárnyat tűzték ki és falazását is megkezdték. Ugyancsak e napon elkezdték a lábazati kövek elhelyezését a Francia torony nyugati homlokzatán. Áprily kőfaragó 5 rajzlap átadása mellett megbízást kapott attika[19] végződések, ablak középpillérek, szabadon álló oszlopok és kéménytakaró kövek kifaragására. A Seenger kőfaragó vállalkozásnak pedig „a sarokkupolák kőmegrendelése és ennek részletei adattak ki (két tervrajzzal)". Felszólította a művezetőség a kőműves munkavállalót, hogy szerves anyagoktól teljesen mentes földanyagot használjon és azt 20 cm-es rétegekben erősen döngöltesse. Április 15-én és 17-én még több kőmegrendelést adtak ki Áprily Jánosnak (I. emeleti posztamensek és oszlopok, Brassói torony támpillérjei), Weisinger kőfaragónak (sarokkupolák és középkupola kapuzata). A Schlick-féle Vasöntöde és Gépgyár Rt. április 17-én szállította le a még márciusban tőle megrendelt 118 darab vastartót, melyeket a művezetőség kifogásolt: „egyszer lettek míniumozva, így azok még egyszer míniumozandók". Az aszfaltszigetelő lemezeket is szigorúan megvizsgálták, s a nem a mintának megfelelőket selejtezték. Még e napokban Fleischl szobrász vállalkozó is megbízást kapott az északi homlokzat középkiképzésére. A hónap folyamán a falazások és a kőlábazatok elhelyezése tovább folyt. Április 22-én ismét nagy mennyiségű (7413 kg-nyi) falkötővasat, „áttolót", karikát és faltartó lemezt vettek át a Schlick-féle gyártól, és még 643 kg-nyi falkapcsot, csavart, öntöttvas alátétlemezt. Április 23-án az udvari falakat tűzték ki és megkezdték azok falazását. A kőmegrendelések leszállítására szólították fel Weisinger Györgyöt, aki válaszában hivatkozott arra, hogy a mintákat a szükséges kövekhez a szobrász vállalkozótól nem kapta még meg. Fleischl Károlyt a művezetőség a minták sürgős elkészítésére április 30-ától kötbér terhe mellett szigorúan felhívta.[20]

1902 májusában már 52–58 kőművessel, 4-5 inassal folytatták a falazást, május 2-án tűzték ki a Brassói és a Német torony földszintjét, május hó 3-án a teljes pince falegyen elkészült. Fleischl Károly szobrásznak adták ki május 8-án a Francia torony részletterveit. Május folyamán a falazás és kőelhelyezés folyt megfelelő falkapcsok beépítésével. A földszinti nyílások boltozását május 15-én kezdték meg. Május 21-én Fleischl Károly szobrász vállalkozónak a Brassói torony loggiájának oszlopfejezeteit adták ki. 1902. május

[18] Uo. 33–34. p.
[19] attika – pártafal. Az épület főpárkánya feletti mellvédszerű fal, gyakran domborművel, felirattal díszített. A diadalíveknek az a része, melyen a feliratot elhelyezték. Az antik római építészet után a reneszánsz és a klasszicizmus kedvelt eleme. Lehet koronázó párkány – főpárkány is. Az épületek falsíkját felül lezáró, gyakran díszes párkány, amely a falat elhatárolja a tetőzettől és az arról lefolyó vizet elvezeti a faltól.
[20] MMgMK MD. T. 637. lelt. sz. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum építkezésének építési naplója 1901. okt. 21-1904. dec. 7-ig [Reneszánsz-barokk épület] 39. p.

21-én a bal udvarban a bal falnál elkészült a fölszinti falegyen. Ezután több napon át bejegyzés: „Áprily János egész nap követ szállított a déli homlokzat köveiből”.

1902 júniusától 66 kőművessel és 8 inassal folytatták a falazást, s ettől kezdve 64 főn fölül volt mindig a kőművesek száma. Június 2-án a lépcsőháznál elkészült a földszinti falegyen. A falazás és kőelhelyezés folyamatos volt. Június 2-án Oetl Antal 26 db öntöttvas vasoszlopot szállított le. Seenger Béla kőfaragónak kiadták a Francia torony és a Brassói torony lépcsőjének kőmegrendelését. Áprily Jánost felszólították ismét a késedelemre. Válaszában indokul a „kőfejtők s segédek időközi sztrájkját” hozta fel. Június 7-én pedig a pótmunkák fejében (rozetták, keresztrózsák, „torzfővek”, pillérfejek, csigás levelek, pajzsdíszítmények, korinthoszi oszlopfejezet, „Faun szerű egész alak szárnyakkal a Katalin torony fülkéhez”, eredeti rajztól eltérő, díszesebb, változó hadi emblémák, sisakzárkő, az előírt tolldíszen kívül egy oroszlánt ábrázoló sisakforgóval stb.) különdíjak felszámítását kérte. A művezetőség ezt méltányolva némely, költségvetésen kívüli pluszmunkát elfogadott helyenként plusz díjakkal.[21] A költségvetés eredeti terve szerint a „reneszánsz épületcsoport homlokzatvakolása vöröskeresztmetszetű téglával készítendő”, de ilyen minőségű téglát az összes budapesti téglagyárakban nem talált a kivitelező cég, csak az Egyesült Füleki Putnoki Agyagárugyárak Rt. füleki kézitégláját, melyet a művezetőség el is fogadott. A szállítási költségek miatt azonban (bár ez a tégla silányabb, mint az eredetileg tervezett), a beállított díjból nem volt hajlandó engedni. Miután az építész kijelentette, hogy az „architekturájának más tégla meg nem felel”, ezért az építésvezetőség elfogadta e tényt.[22] 1902. június 13-án Fleischl Károly szobrásznak is kiadva a terveket minták és megformálás végett, megrendelték a Schlick horganyöntvény vállalkozótól a középkupola felső laternájának teljes horgany öntvényét, ehhez szükséges összes részleteket, a voluta[23] díszt a középkupolán, vázákat a középkupolához, vázákat a közép és oldalrizalitok erkélyeihez, különféle hadi emblémákat, ugyanígy a déli homlokzathoz és a Francia torony összes végződéseihez szükséges összes öntvény gyártását. Áprily János június 13-án írta, hogy ismételt kötbérrel fenyegető késedelme a kőfaragó segédek három héten át tartó sztrájkja rovására írandó. „A vasoszlopok felállítása serényen folyik” írták többször június folyamán. Június 16-án a Schlick-gyár átadta a Brassói torony fióktornyaihoz szükséges 4 db erkélyszerkezetet. Június hó 16-ától Áprily János felé kötbér számítása kezdődött meg, de egy nappal később leszállította a megrendelt köveket, így a kötbér alól kérelmére felmentették. 1902. június 19-én a Zellerin M. bádogos cég vállalkozónak kiadták a déli homlokzat középtorony-rajzát és az ehhez szükséges összes részletterveket, az északi homlokzat közép- és sarokkupolák rajzait az összes részletekkel az összes csúcsvégződések, az attika csatornák részletrajzait, a sarokkupolák végződéseinek és a Francia torony gerincrácsának munkáját. Június folyamán több ízben vettek át fémanyagot a Schlick-gyártól, sőt 1902. június 19-től két munkás a gyártól a nyugati terem szerelésén is dolgozott, a vállalat által szállított szegecselt tartókat állították össze. Június 24-én 5 db vasgerenda kettévágására sürgősen kértek a gyártól munkást. Június 24-én a déli jobb szárnyban a földszinti falegyen elkészült. Kőelhelyezés, falazás és vasalási munkák folytak a

[21] Uo. 40–60. p.
[22] Uo. 61. p.
[23] Voluta – csigavonalú építészeti elem vagy díszítő motívum; voluta (ión és a kompozit oszlopfők jellegzetes eleme)

hónap folyamán. A keleti kapuzat kövei felett 2 darab 5,4 méteres, és az északi főhomlokzat felett a zárkövek felfogására 18 darab vastartó behelyezése kezdődött el. Június 27-én Alpár Ede lakatosmesternek kiadták a kéményhágcsók megrendelését, az itteni megjegyzés szerint „határidő: azonnal." Június 28-án le is szállította ezeket. Áprily Jánost június 30-án a kövek le nem szállítása miatt 500 korona kötbérrel terhelték.[24]

1902. július 1-jén adták ki Neuschloss Károly ácsmesternek a déli homlokzat tetőalaprajzát és az ehhez szükséges összes tetőmetszetet. A Schlick gyár által kért órabért valamelyest csökkentve a kirendelt lakatossegédnek óránként 60 fillért, a segédmunkásnak óránként 45 fillért állapított meg a művezetőség. Július 3-ától két munkás dolgozott a Schlick gyártól a keleti terem tartóinak összeszerelésében. Július 7-től már 72 kőműves 6 inassal dolgozott, falazás és kőelhelyezés folyt, július 27-től pedig már 87 kőműves 13 inassal falazott. Áprily János július 17-i megjegyzése szerint: „Az északi homlokzathoz rendelt I. emeleti herma-rendelés esetében […] tekintettel a szokatlan, egész 2,5 köbméter nagyságú kövekre" a határidőt csak akkor lehet betartani, ha a bányából a nyerstömbök idejében megérkeznek. Július 21-én a művezetőség felemelte a kőfaragósegédek napibérét 7 koronára. 1902. július 28-án az ácsmunka vállalkozó (Neuschloss) a déli homlokzat bal szárnyának tetőfedéséhez előkészületeket tett, melyhez július 30-án fogott hozzá. Július hó 31-én Csepreghy János asztalosmesternek kiadták az egész asztalosmunka megrendelést.[25]

1902. augusztus folyamán a kövezés, a falazás, a tetőfedés és a Schlick gyár folyamatos vaskapocs-szállítmányainak beszerelése a megfelelő falrészekre folyamatosan történt. Biehn János aszfalt vállalkozó cég a Francia torony tetőfedél felszegelését megkezdte. A Zellerin Rt. a reneszánsz torony alacsonyabban fekvő részein a bádogos munkát megkezdte. Alpár Ede a Brassói toronyhoz szükséges falkötővég megrendelését megkapta. Augusztusban már csak 50 fő körüli kőműves dolgozott, folytak az ács és tetőfedő munkálatok. Augusztus 29-én a cserepes [Kirschenbaum] a Keleti homlokzat tetejét lefedte, majd még e hónapban több helyen cserepezett.[26]

1902. szeptember 5-én Fleischl Károlynak kiadták a Lőcsei torony összes szobrászmunka megrendelését, valamint a keleti homlokzat I. emeleti szobrászmunkákét is. A Zellerin bádogos cég megkapta az utcai hófogók és a Francia taréj felállításának megbízását. 1902. szeptember 9-én Deckert és Homolka villámhárító cég a francia toronyra az első villámhárítót elhelyezte. Neuschlosz Károly és fiai ácsmesterek segédeikkel a déli homlokzatnál és a lőcsei toronynál állásokat (állványokat) építettek és később bontottak. Ácsok szeptember 15-én a Német torony felállítását kezdték meg. Szeptember folyamán Mészáros és Gerstenberger vállalkozók az északi homlokzatnak a tervezettől eltérően kövekből való készítéséért, és ezen kövek abnormálisan nagy méretű, egy tömbben való felhelyezésének többletmunkájáért számított plusz összeget igényeltek. Indokaikat a műszaki vezetőség méltányolta. Szeptember folyamán már a homlokzati attika[27] kialakításán

[24] MMgMK MD. T. 637. lelt. sz. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum építkezésének építési naplója 1901. okt. 21-1904. dec. 7-ig [Reneszánsz-barokk épület] 59–76. p.
[25] Uo. 77–102. p.
[26] Uo. 103–116. p.
[27] attika – pártafal. Az épület főpárkánya feletti mellvédszerű fal, gyakran domborművel, felirattal díszített. A diadalíveknek az a része, melyen a feliratot elhelyezték. Az antik római építészet után a reneszánsz és a

dolgoztak. Szeptember 10-ére a Brassói toronynál a falazás teljesen elkészült, kivéve a 4 fióktornyot. A főlépcső balusztrád kialakítása megkezdődött. Csepreghy asztalosmesterrel a megrendelés méreteinek eltérése miatt újabb árazásban egyeztek meg. 1902. szeptember 18-ra a Német torony elkészült, csak a deszkázás volt még hátra.

Szeptember 20-i bejegyzés: „Időjárás: szép. A munka ma a Bokréta ünnepély miatt csak 4 óráig folyt. Falazás stb. folyik ugyanúgy, mint tegnap".[28]

Szeptember 22-én a kivitelező cég a reneszánsz épület díszvakolási munkáiért (felsőmagyarországi német reneszánsz homlokzaton) megállapított egységárat kevesellve, annak emelését kérte. A művezetőség elismerte a kérés jogosságát, mert az a Mária Terézia homlokzat (eredetileg is magasabban megállapított árú) díszvakolásához hasonló. Szeptember 23-24-én ismét a cserepesé volt a főszerep az elkészült tetőkön. Szeptember folyamán Áprily János a Brassói torony párkányainak sóskúti kőből és a déli homlokzat ablakkeret pótmegrendelések süttői kőből való kifaragásának egységárait árazta be, melyet az építésvezetőség, bár kissé csökkentve, de elfogadott. Szeptember 25-én cserepezés, bádogozás és ácsmunka folyt. Ugyanezen a napon a jobb sarokkupolán a cartouche-kő[29] elhelyezés megkezdődött. Homlokzati vakolás folyt a Francia torony kémény és attikánál a nyugati homlokzaton, valamint a déli jobb és balszárnyakon. 1902. szept. 26-án a villámhárító vállalkozó a Német toronynál a villámhárító felső részét szerelte. A cserepes a déli és nyugati részeken az elkészült főpárkányokat kezdte cserepezni. 1902. szept. 27. Előbbi munkák folytak, a mázoló a déli attikát kezdte míniummal mázolni. Ugyanezen a napon kezdődött meg a Német torony vakolása. Szeptember 30-án Áprily János jelentette, hogy a különleges méretű kövek bányából való kifejtése késik, ennek ellenére csak október 4-ig engedélyezte számára a halasztást a művezetőség.[30]

1902. okt. 1. Alpár Ede a nyugati attika kőkapocs megrendelését kapta meg. Október 3-án a főhomlokzat sarokkupolájánál kőelhelyezés folyt, az ács a Német tornyon dolgozott. Decker és Homolka a Brassói torony villámhárítóját szerelte fel. Október 7-én a 40 kőműves 3 inassal a Brassói torony vakolását végezte. Felszólították a Neuschlosz és fiai céget: a jobb sarokkupola tetőszerkezetét állítsák fel, hogy a bádogos is be tudja itt fejezni a munkát. Ugyanekkor Erős Sándor „rabitz vállalkozónak" az I. emeletre vonatkozó összes rabicboltozat megrendelését kiadták tervek kíséretében.[31] Október 11-i bejegyzés szerint „Áprily János

klasszicizmus kedvelt eleme. Lehet koronázó párkány – főpárkány is. Az épületek falsíkját felül lezáró, gyakran díszes párkány, amely a falat elhatárolja a tetőzettől és az arról lefolyó vizet elvezeti a faltól.

[28] MMgMK MD. T. 637. lelt. sz. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum építkezésének építési naplója 1901. okt. 21-1904. dec. 7-ig [Reneszánsz-barokk épület] 117–123. p.

[29] cartouche, fr. = kartus – gazdag díszítésű keretező ornamentika, amelynek középrésze felirat, címer, embléma vagy ábrázolás elhelyezésére szolgál. Díszítőkeret. Neveket, jelvényeket, évszámokat különböző iratokban, épületeken bekeretező motívum. A gótikában szalag, a barokkban pajzs alakú formái voltak.

[30] MMgMK MD. T. 637. lelt. sz. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum építkezésének építési naplója 1901. okt. 21-1904. dec. 7-ig [Reneszánsz-barokk épület] 124–127. p.

[31] A monolit álmennyezetek általában hálós betonacél vasalásra és arra erősített rabichálóra készültek. Napjainkban csak nagyon ritkán fordul elő készítésük, akkor is leginkább olyan íves vagy torzfelületű szerkezetek kialakításánál, amelyek előre gyártott, szerelt kivitelben nem állíthatók elő. Íves felületű álmennyezetek esetében deszkából készült homlok- és gerincívekkel alakították ki a zsaluzat vázszerkezetét. A monolit álmennyezetek cementrabic vagy gipszrabic változatban készültek rendszerint 4-5 cm összvastagságban. A méretezett függesztő elemek felületi elosztását úgy kellett megtervezni, hogy m^2-ként legalább 6 függesztő elem tartsa a monolit álmennyezetet. A betonacél háló acélbetétjei 6 vagy 8 mm keresztmetszettel és kb. 33 cm-kénti elosztással kerültek beépítésre. Rabichálóként általában 3×3 cm lyukbőségűt használtak. Alulról készített

meghozta a köveket a sarok-kupolához, a munka tehát hétfőn megkezdhető.” Zellerin bádogos vállalkozót felszólították, hogy a ferdén felállított csúcsvégeket javítsa ki, s miután ezek már most erősen ferdék, „vállalkozó felszólíttatik, hogy egy erősebb szélvihar miatt okozott kár egyedül őt terheli.” Október 13-án Fleischl Károly szobrász az oszlop stb. főpárkány díszítésének faragásánál „serényen dolgozik”. Ugyanezen a napon Mátrai [Lajos György] szobrász a caryatida kifaragásához hozzáfogott. Október 15-én a főhomlokzat bal sarokkupola munkái, a bádogozás és ácsmunka folyt, Alpár Edének „kiadatott a Francia kéményhez szükséges rostély terve”. Fischer és Hartmann mázoló mesterek a francia főpárkányt míniummal, a Német torony fapadlás ablakait, az északi homlokzaton a főpárkányt ugyancsak míniummal festik. Október 17-én a bádogos teljesen elkészült a Német toronnyal. Október 18-án Ozarowsky festő vállalkozó a nyugati homlokzaton hozzáfogott a freskó(?)[32] készítéséhez. Október hónapban a bádogos, cserepes, ács és rabicmunka, valamint a kőelhelyezés folyamatosan történt. Középkupolánál felfalazás, sarokkupolánál kőelhelyezés folyt. Fleischl Károly szobrász vállalkozót felhívták, hogy a Schlick gyár részére szükséges középkupola még hátralévő modelljeit legkésőbb október 29-ig küldje meg.

Csepreghy János asztalos az eltérő ablakméretek miatt új árazási megállapodástervet nyújtott be, melyet azonban a művezetés **november 1-jei** döntése szerint, miután e méretek az eredeti szerződésben benne foglaltattak, nem fogadtak el. Áprily János november 5-én az oldalkupola „cartouche" és főpárkány összemetsződésénél előadódott pluszmunka elszámolását kérte, melyet a művezetés jóváhagyott, „miután a főpárkány megrendelésekor azon körülmény, hogy a kartouchok is kőből készülnek, ismeretes nem volt”. Fleischl Károly október végén nyújtotta be árkalkulációját újabb részletek kőfaragásai és modellezései egységáraira vonatkozóan. Ezek: 6 db kagylódísz műkőből; 52 db sima konsol[33] műkőből; 25 fm egyenes díszléc; 4 db nagy kapitäl[34] a sarkon [fölé írva ceruzával: gipsz]; 3 db konsol volutával; 42 db kis korongdísz; 8 db rosetta[35] ovál alakú; 1 db konsol kifaragása; 2 db különböző baluszter[36] kétszer átdolgozva márványminták; 1 db amorettcsoport,[37] kartouche fűzér[38] és volutákkal[39] kőminta; 1 db nagy konsol az oldalakon; 1 db delfin minta, szabadon

rabicolás vagy utólagos felületi javítás esetén a kisebb lyukbőségű (2×2 cm-es) hálót használták. Gipszkötőanyagú rabic álmennyezetbe csak horganyzással védett felületű fémszerkezetet volt szabad beépíteni. Ilyenkor a kötöző drótok és függesztő huzalok is horganyzott felületűek voltak. Koppány Attila: Épületszerkezettan IV.
http://eptan.fmk.nyme.hu/eptan/oktadat/Entries/2011/9/14_Epitestan_files/Epuletszerkezettan_IV.pdf

[32] Talán sgraffito lehet az eperjesi Rákóczi ház homlokzatán. Sgraffito = Az olasz 'kikarcol, kikapar' kifejezés vakolt fal díszítésére szolgáló eljárás neve. A falra két vagy több különböző színű vékony vakolatréteget raknak föl, előbb a sötétet, aztán a világosat, majd a mintának megfelelően a felső réteg(ek)ből a szükséges rész(eke)t kikaparják. Így a minta az alsó sötét réteg(ek) színében tűnik elő. A reneszánsz idején széles körben alkalmazták.

[33] konsol = konzol – kiugró gyám, (párkánytartó, oszloptartó) konzol, falikar

[34] kapitäl – oszlopfő

[35] rosetta = rozetta – stilizált rózsa, többnyire kerek, néha szögletes, karéjos szélű díszítmény

[36] baluszter – korlátbáb, mellvéd bábja. Alacsony, középen erőteljesen kiszélesedő, gazdag profilú kő- vagy faoszlopocska. Fedő és talplemez között szabályos távolságokban ismétlődő építészeti elem, a *bábos korlát* része, amely lépcsők, erkélyek, teraszok mellvédjét, korlátját tartja, díszíti. [Másutt:”olyan támasz, ami egy talplemezen állva tart egy fedő elemet”]. Orsó, körte stb. formájúra faragott, esztergályozott kő- vagy faoszlopocska. A bútorművészet is alkalmazza.

[37] amorettek = A szerelmet jelképező szárnyas gyermekalakok, puttók. Meztelen, kövérkés, gyakran szárnyas gyermekalak, angyalka. Ábrázolása főleg a reneszánsz és a barokk idején volt elterjedt.

[38] fűzér (girland) – Levelekből, virágokból, gyümölcsökből összefont, felfüggesztett füzért ábrázoló díszítmény. Szívesen alkalmazott motívuma volt az antik, reneszánsz és copf művészetnek.

álló, Zellerin [Zellerin M. bádogos cég] részére. Az építésvezetőség kissé csökkentve a kért árakat elfogadta az ajánlatot, egy kivétellel, az amorette-csoportra kimutatott 750 koronás díjat nem hagyta jóvá, de miután a szobrász 700 korona alá nem volt hajlandó menni, a kérdés eldöntését a felülbíráló bizottságra bízták.[40] November 3-án az ács a közép-, a bádogos a két sarokkupolánál, a cserépfedő a brassói loggia alatti kis párkánynál dolgozott. Mázoló a déli attikát[41] mázolta és homokolta másodszor. A hónap folyamán falazás, boltozás, kőelhelyezés (36 kőművessel) folyt. A Schlick gyárnak nagyobb tétel megrendelést adtak ki, mert „az építésvezetőség a középkupola zárköveinek felfüggesztését szükségesnek tartotta" (középkupola zárköveihez rúdvasak, a nyugati erkélyekhez falkötővasak, utólagosan vastartók). Seenger kőfaragó erkélylemezeket szállított. Bádogos, ács-, rabic-, cserépfedő munkák folytak. A piros színű megjegyzés szerint 1904. dec. 13-án vették figyelembe Fleischl vállalkozó megjegyzését és mentesítették a kötbértől: „A középkupola kartouche-kövei megrendelése előtt az egész munkához egy kis mintát készítettem, amely után a kövek is megrendelve lettek. Ezen mintát az irodából egyenesen Áprily kőfaragó műhelyébe küldöttem, s így nem áll az, hogy én részben is oka lettem volna az ő késedelmének. A nagy félnagyságú minta, amire hivatkozás történik, nem a kőfaragó, hanem az én saját kőszobrászaim részére készült, s mire a munkához hozzáfogtam, a minta is elkészült." Megrendelések (Neuschlosz cégtől ácstokok, Alpár Edétől vasajtók), kőelhelyezés, csatornázás, vakolás és bádogos munkák történtek. November 8-tól folyamatos volt a rabicmunka a nyugati és keleti termekben. A bádogos vállalkozót az esővíz távolabbi elvezetésére ideiglenes csövek beiktatásával (az állványzaton túl) felszólították. Csepreghy asztalos a tornyok átalakított ablakait leszállította. November 14-én ács vállalkozó a bádogos és horganyöntvényes részére a párkányokat „paklizza"[42]. A középkupolára is felkerült a villámhárító. Klopfer [Jakab] az erkélytorony (Brassói torony) hat ablakát üvegezte. November 16-án az építésvezetőség a falazási, a boltozási és a rabickészítési munkálatokat további rendelkezésig felfüggesztette. „A kupoláknál a kőelhelyezési munkálatok egyelőre folytatandók". Nov. 18-án Áprily János kőfaragóra kötbért vetettek ki, mert a „sarokkupolák párkánykövei rosszul vannak dolgozva" és azokat újra kell készíteni, s az újraelhelyezés költségeit is neki kell állni a nov. 24-i döntés szerint. November 29-ére a jobb sarokkupola kőelhelyezése teljesen elkészült. Weisinger kőfaragómester az északi homlokzat vázáit kiszállította. November 30-án az építésvezetőség, miután a középkupola bádoglemezzel fedése nem készült el „a hirtelen beköszöntött fagyos és havas időjárás miatt" elrendelte a szerkezet megóvása céljából annak ideiglenes fedélszéklemezzel való beborítását.[43] Áprily Jánost a november 18–29-ig tartó időtartam miatt kötelezték kötbérfizetésre. A Brassói

[39] Voluta – csigavonalú építészeti elem vagy díszítő motívum; voluta (ión és a kompozit oszlopfők jellegzetes eleme)

[40] 1904. II. 24-i bejegyzés szerint „Időközben létrejött a megállapodás, az amourette-csoport ára 625 koronában állapíttatott meg".

[41] attika – pártafal. Az épület főpárkánya feletti mellvédszerű fal, gyakran domborművel, felirattal díszített. A diadalíveknek az a része, melyen a feliratot elhelyezték. Az antik római építészet után a reneszánsz és a klasszicizmus kedvelt eleme. Lehet koronázó párkány –főpárkány is. Az épületek falsíkját felül lezáró, gyakran díszes párkány, amely a falat elhatárolja a tetőzettől és az arról lefolyó vizet elvezeti a faltól.

[42] talán spaklizza – simítja, anyagok felhordására spaklit használ.

[43] MMgMK MD. T. 637. lelt. sz. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum építkezésének építési naplója 1901. okt. 21-1904. dec. 7-ig [Reneszánsz-barokk épület] 128–160. p.

torony-posztamensek márványmunka kivitelezéseiben díjemelést kért Seenger Béla, de a művezetés a szerződésre hivatkozva nem fogadta el, miután: „a rusciczai márv. munkákra vonatk. költségvetésben a tétel így szerepelt.”

A művezetés korábbi határozata ellenére decemberben is tovább folyt a falazási munka, valamint a kőelhelyezés. **December 1-jén** tett bejegyzés szerint „Fleischl és Mátrai szobrászok a kőkifaragásoknál serényen dolgoznak”. Ugyanezen a napon kezdte el a vízvezeték és csatornavállalkozó a horonyvéseket. Ezek a munkák a következő napokon is tovább folytatódtak. 1902. december 4-én Mayer Ede szobrász a jobb „cartouche” kifaragásához fogott. Alpár Ede a főlépcső vas ablakait szállította le. A két sarokkupolához a szobrászoknak egy-egy fabódét építtettek. December 6-án adták ki Fleischl Károly szobrásznak a főlépcsőház összes részletrajzát. Decemberben a hideg miatt csak kőelhelyezés folyt. Klopfer üvegest felszólították, hogy a főlépcsőház külső ablakait ideiglenes jelleggel tegye be. December 9–13-ig az ács a sarokkupolákat teljesen elkészítette. Kőszobrászok egész héten dolgoztak. 1902. december 16–31. között az épületben csak a szobrász, a vízvezetékes és a bádogos dolgozott.

1903

1903. február 25-én Seenger Béla kőfaragómesternek kiadták az udvari vastetők oszlopainak alátét-kőmegrendelését. Fleischl Károly az alábbi egységárakról adott kalkulációt: 22 db nagy lisena kapital[44] a kőoszlopok mögött; 22 db függődísz ugyanitt. A megegyezés híján a végleges díj ismét a felülvizsgáló bizottság döntésére maradt.

1903. március 2-től vették fel ismét az összes munkát, az ablaktokok, padlásvasajtók, vaslépcsők elhelyezése és a rabicmunkák folytak. Áprily János észrevételt nyújtott be, mely szerint a süttői kőfejtők sztrájkja miatt 4 héten belül az alátétköveket nem tudja szállítani, pátyi kőből való előállítását ajánlja. Az építésvezetőség elfogadva az indokot, Seenger Bélánál raktáron lévő piszkei kőből oldotta meg a kérdéses felület kövezését. Megrendelték tőle a főlépcső fokainak és balusztrádjának, a Francia és Brassói torony lépcsőinek és balusztrádjának és az udvari szegélykövek határidőre való leszállítását Márciusban már a belső vakolások folytak és az ablaktokok behelyezése. Fleischl Károly árajánlatában az alábbi részletezést adta: 2 db részben szabadon álló lónak sóskúti kőben való kifaragása; 1 db középcartouche-nak kifaragása ornamentális levéldísszel együtt; 2 db kőminta a Brassói torony erkélyéhez; 5 db álarc kifaragása; 6 db állatalakzat faragása; 13 db szalagcsokordísz az oroszlánfejek helyett, elhelyezéssel együtt. Március 16–21. között a Schlick gyár megkezdte a figurák elhelyezését, a Zellerin gyár a középkupola befedésén, a párkány lefedésén dolgozott. A Schlick gyár hozzáfogott a jobb oldali üvegtető felállításához. Itt olvasható bejegyzés szerint Ozarowszky festő vállalkozó a déli homlokzaton elkészült sgraffitoért, amelyet az építésvezetőség a meg nem adott színe miatt újból csináltatott, kártérítést nem követelhet. A horganyöntvény-szobrok elhelyezéséhez szükséges állványozási munkát a kőműves költségbe utólag beszámította a művezetés. 1903. március 23-án Áprily János bejelentette, hogy a helybéli kőfaragók általános sztrájkjukat megkezdték. Március 23–28-ig a Schlick gyár folyamatosan állította fel az üvegtetőket, a szobrok elhelyezésével is haladt, a Zellerin cég befejezte a középkupolát, a Fischer és Hartman mázoló cég elkészült annak mázolásával. Erőss Sándor rabic-vállalkozó a mennyezeten dolgozott, Fleischl Károly a főlépcső díszvakolását végezte. A nyugati és a déli homlokzat külső vakolása és a belső „sima" vakolások folytak. A március 30-i bejegyzés szerint a vízvezeték vállalkozó a nyomóvezeték fektetésén dolgozott. Ugyanezen a napon Mayer szobrász a sarokkupolák „cartouche"-ánál és a középkupola caryatidák[45] kifaragásaival foglalkozott.[46]

1903. április 1-jén a Schlick gyárat szólították fel: a két udvari üvegtetőn olyan erővel dolgozzon, hogy azoknak a 1903. május 8. határidőre „okvetlen el kell készülnie". Április elején a belső díszvakolások folytak, a vízvezeték lefektetése, a sarokkupolák kőfaragása,

[44] A falsáv (lizéna, lizéne): a fal síkjából kiálló, a falpillérnél kevésbé kiülő, pillért utánzó, hosszúkás négyszög alakú kifalazás vagy vakolatsáv. Nincs lábazata, és a pilasztertől eltérően fejezete sincs.

[45] Férfi (Atlasz) és nőalakok (Kariatidák) párosai láthatók a barokk homlokzaton statikai szerep nélkül, tehát az eklektikában jellemzően itt csak díszítő funkciót töltenek be. A *kariatida* (karyatida) oszlop helyett alkalmazott nőalak, erkély- vagy párkányhordozó az ókori görög építészetben. – Atlasz pár, vagy atlaszok sora épületek horizontális elemeinek tartását szolgálják az oszlopokkal hasonló módon. Az építőművészetben ezek rendszerint az embernél nagyobb, izmos férfi alakját öltik és hasonlatosak a görög mitológiából ismert Atlasz, az égboltot megtartó titánhoz.

[46] MMgMK MD. T. 637. lelt. sz. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum építkezésének építési naplója 1901. okt. 21–1904. dec. 7-ig [Reneszánsz-barokk épület] 161–186. p

rabicmunka, bádogos és az udvari üvegtetők munkája. Április 4-én felszólították Április Jánost, hogy a kőfaragók sztrájkjától függetlenül munkáját kezdje meg. Április 6-án Klopfer Jakab üvegezőt felhívták, hogy a vastetők üvegezésére vonatkozó méreteket a helyszínen már felveheti. Április 14-én kőműves munkákat végeztek (35 kőművessel), vakolásokat kívül és belül. A Schlick gyár a bal oldali üvegtetőt és a figurák elhelyezését is befejezte. Díszvakolás folyt a főlépcsőházban. A „Zellerin gyár a fűtés vezetékeinek elkészítéséhez e héten teljes erővel hozzáfogott." Kőszobrászok dolgoztak a „carthusok"-on, Cseprehy asztalosmesternek kiadták az új keresztajtók megrendelését. Április 22-én kapta kézhez Fleischl Károly a középkupola I. emeleti termének megrendeléseit és tervrajzait. Április 24-én Walla Józsefet bízták meg az üvegtetők boltozatai fölötti cementszigetelés elkészítésével. Április 28-án a Pilisszántóról szerzett 4 kőfaragósegéd „a sztrájkolók által megfélemlítve" a munkát abbahagyta. Április 29-én Lyons Ede redőnyvállalkozót szólították fel, hogy a méreteket az egész épületben vegye fel. 1903. április végén Fleischl Károly egységárakra javaslatot nyújtott be, mely szerint 18 db alátét díszfülekkel a Francia torony I. emeleti termében; 4 db nagy ablakföltét; 12 db csigás dísz (jobb és bal); 4 saroklevél dísz (2 jobb és 2 bal); 3 zárkő két mintában. Árajánlatát némileg csökkentve fogadta el az építésvezetőség. Ács, bádogos és kőművesmunkák (homlokzati vakolás) folytak. Költségvetési módosítást nyújtott be a Zellerin gyár a gőzfűtéssel kapcsolatosan, melyet a vezetőség elfogadott. Fleischl Károly felszólítást kapott a belső díszítőszobrászi munkákra (Alpár aláírásával) a határidőkre vonatkozóan: nagy lépcsőház mennyezete, oldalfalai május 30-ig, kupolacsarnok június 8-ig, földszinti előcsarnok június 20.[47]

Május 9-re Mayer Ede szobrász a központi kariatidákat befejezte. „Walla József az üvegtetők portlandcementtel történő második szigetelő betonozására szólíttatik fel." A nyílászárók festését végezte Fischer és Hartmann. Kőműves munka folyt 43 kőművessel az alábbi helyeken: belső vakolás Francia és Német tornyokban, keleti, nyugati, valamint déli termekben. Homlokzatvakolások befejezése: „összetisztítása" megkezdődött. Vízvezetéki és fűtésszerelési munkák folytak. Seenger Bélát az előcsarnok márványoszlopainak haladéktalan szállítására szólították fel. Május 11-én a tervező építész kívánságára a főlépcsőház mennyezetének négy sarokdíszét Fleischl Károly szobrásznak át kellett alakítania. Május 12-én Klopfer üvegesmester, Csepreghy asztalos és a mázoló az udvari üvegtetőkön dolgozott. „Schlick gyár a két angyalt kezdi elhelyezni". Május közepén a kőművesmunkák és a rabicmunkák folytak. Walla a portlandcement beton lefektetésekkel elkészült az udvari üvegtetőkön. Fleischl díszítőszobrász árajánlata a fedett udvarokra: 8 db voluta; 28 db kartouche 1,0 m x 0,60 m, 8 db ugyanaz a sarkon; 40 db fejes konzol; 32 db íves konzol (2 modell); 36 db konzol; 4 db ajtóföltét teljesen készen és 1 db nagy végződés a Francia torony földszinti termében. Május 18-ra a Schlick elkészült a horganyöntvények felhelyezésével. Alpár Ede az ablakok vasalását szerelte, Csepreghy az ablakszárnyakat kiigazította. Fleschl Károly újabb árajánlatában szereplő tételek: 4 db párkánycsiga kifaragása 1,5 m mélységben a költségvetésen kívül; 5 kartouche tétel kifaragása sokkal nagyobban a fedett udvarban; 4 kapitál a francia teremben; 2 ajtóföltét a földszinten. Seenger kőfaragót május 19-én fölszólították, hogy a főlépcsőház márvány lépcsőfokait két héten belül, május 21-én pedig,

[47] Uo. 187–211. p.

hogy az előcsarnok márványoszlopait 24 óra alatt szállítsa le. Klopfer üvegest felhívták, hogy a Francia torony összes külső ablaktábláinak közönséges raktárüveggel, ólomba foglalt üvegezéssel készítse el. Mészáros és Gerstenberger a kőműves és egyéb állványok lebontására árajánlatot adott. Alpár Ignác kívánságára a kőműves vállalkozó és a Schlick gyár felszólítást kapott, hogy a főhomlokzaton felállított „gyermekcsoportot" újra helyezze el „kifelé buktatva", mert az előbbi módozat építészetileg igen kedvezőtlen hatást gyakorolt. Május 27-én értesítették a Zellerin gyárat, hogy a gőzfűtés összes vezetékeivel és azok befalazásával június 15-ig kész kell lenniük. Erőss Sándort értesítették, hogy a rabicmunkák befejezésének határideje június 6. Áprily János és Weisinger a homlokzati elemek „összetisztításán" dolgoztak folyamatosan segédeikkel.

1903. június 2-án a Ganz gyár a „villamvilágítási vezetékek" lefektetéséhez hozzáfogott. Alpár Edének a művezetőség kéményhágcsók, ablakrácsok, horgok, sodronyfonal, üvegtetőszerkezet T vasakból, vaslétra stb. tárgyban megrendelést adott. Szigorú felszólítást adtak a kivitelező cégnek, hogy az összes külső és belső vakolásokat fejezzék be, a szükségtelen állványokat pedig az építési területről vitessék el. A Mészáros és Gerstenberger cég válaszában írta: „Összes munkáinkat folytatólagosan július folyamán be fogjuk fejezni, feltéve, hogy más iparosok minket munkáinknak teljesítésében fenntartani nem fognak". Június 2-án Fleischl Károly jelenti, hogy „indokolatlan bérharcba léptek a mennyezetmunkások". Június 6-án Walla Józsefet szólították fel, hogy az emeleti íves folyosókon a betonréteg lerakását elkezdheti. Június 10-én Lyons Edétől részletes méretekkel és darabszámmal a redőnyöket megrendelték. Június 8-án 64 kőművessel és segéderővel mindenféle munkafajta tovább folytatódott (vakolás, márványlap lefektetés, balusztrádok elhelyezése, belső vakolás), kivéve Fleischl Károly díszvakolási munkája (a sztrájk miatt). Június 22-én 85 kőművessel és segéderőkkel folytak a munkálatok. Walla József a Brassói torony lépcsőházában a cementlapok lefektetéséhez hozzáfogott. Kivitelező céget felszólították, hogy az udvaron eddig mészgödörnek használt helyeken a legnagyobb gondossággal töltsék fel a gödröket, mert a közművek fektetőinek ezekre a területekre szüksége lesz.

Július hónapban a bejegyzés legtöbbször: „Az összes munkák rendszeresen tovább folynak." Július 6-án Hartmann és Fischer mázoló céget felszólította a művezetőség, hogy az összes nyílászárót és a kovácsoltvas burkolásokat is (az oszlopokat is beleértve) július 9-ig fejezze be. Zellerin gyárat felhívták, hogy a füst- és csőcsatornák készítéséhez fogjon hozzá. Az összes munka folyt, Walla a földszinten kezdett betonozni. 1903. július 15-én a Schlick gyár az üvegtetőkkel teljesen elkészült. A főlépcsőfokok elhelyezése befejeződött. A Zellerin gyárnak szóltak, hogy a kazánház alapozásához és felállításához legkésőbb július 16-án hozzá kell látnia.1903. július 18-án a Neuschlos Ödön és Marcell cég az aszfaltba rakott parketták részére a betonalapon dolgozott, másnap a földszinten a vakpadlót kezdte fölrakni. A Budapesti Szivattyú Rt.-ot felhívták, hogy a reneszánsz épület déli és északi oldalán lévő csatornázási munkákat július 31-ig okvetlen készítse el.[48]

1903. augusztusban a munkafajták tovább folytak: főlépcső, francia lépcső balusztrád elhelyezés, kaputokok elhelyezése, pincevakolások, földszinti lábazat és francia

[48] Uo. 212–240. p.

lépcsővakolás. Augusztus 11-én Alpár Edétől a bemutatott minta alapján díszes ajtó- és ablakkilincseket nagy mennyiségben rendeltek. Klopfer Jakab üveges mestert felszólították, hogy az „öntött üveggel való" üvegezéshez 24 órán belül fogjon hozzá. Deckert és Homolka cég a házicsengettyű és telefonvezetéken „serényen" dolgoztak. Zellerin gyár a fűtőtesteket állította a földszinten, csöveket fektetett és emellett a kazánház befalazása is folyt. Augusztus 17-én Walla a földszinti udvari bal oldali mozaiklap lefektetésén dolgozott. Fleischl Károly a munkáinak befejezéséhez közel állt. Seenger Bélát figyelmeztettték az aug. 30-i határidejére, ugyanígy felszólították Walla vállalkozót, hogy nagyobb ütemben végezze munkáját. Walla József a határidőt október 20-ban kérte megállapítani.

1903. szept. 1. Áprily Jánosnak kiadták az északi főhomlokzati előlépcsőfokok kőmegrendelését. Díjemelési kérelmét elutasították, mondván, hogy a lépcsőfokok ugyan szélesebbek, de alacsonyabbak az eredeti szerződéshez képest. Szeptember 14-én Neuschloss Ödön és Marcell az I. emeleten parkettázott. „Dr. Erős Sándor vállalkozó minden állásával és szerszámával elment, az épületben több munkája nincs". Szeptember 19-én Ganz gyár a külső világítás vezetékének fektetésével elkészült. Festő, lakatos, mázoló és üveges, mozaiklapozási és parkettázási munkák folytak. Üveges az üvegezéssel elkészült szept. 26-án. Deckert és Homolka a villámhárítók felszerelését befejezte szept. 28-án.

Október első hetében parkettázás, mozaiklapok és a fűtőtestek elhelyezése folyt. Festő a német torony mennyezetét festette. 1903. október 19-re a lépcsőfokok elhelyezése teljesen elkészült. Seenger márvány lábazatokat helyezett el. Szivattyú Rt.-nek október 28-ban adták meg a végső határidőt. Október 24-én a mázoló vállalkozó (a javításokat kivéve) teljesen elkészült. Október 25-én Klopfer üveges fejezte be végleg munkáit. Október 26-án Walla a mozaiklapok fektetésével elkészült, a lábazati lemezek fektetésével folytatta. Október 26-án elrendelték, hogy az épületbe az összes vállalkozó és munkásai csak az építésvezetőség által kiállított engedéllyel léphet be. Október 30-án Fleischl az összes munkáival elkészült.[49]

1903. november 10-én a Budapesti Ált. Villamos Társaság az épületbe vezetett be villamos vezetékeket. November folyamán már csak a festő és a Zellerin gyár dolgozott, később Alpár Ede lakatosmunkával és Seenger Béla lábazati kövezéssel csatlakozott. November 28-án mind a festő, mind a Zellerin gyár teljesen elkészült. November 30-án építőmesterek és Seenger az összetisztítási munkákon dolgoztak.[50]

Decemberben a fűtés beindításához árajánlatot tett a cég: szén ára, szállítása, lerakása, faanyag, egy fűtő és egy gépész. A próbafűtéshez 34.290 kg-nyi petrozsényi diószenet használtak el. „Ezen szénmennyiség fele a múzeum által lesz megtérítendő." Ettől kezdve hol egy, hol két kazánnal fűtöttek, az adatokat pedig folyamatosan bejegyezték a naplóba. December 13-án a szénkészlet kifogyott, ezért a Zellerin gyár terhére a kivitelező vállalkozóval raktároztattak be szenet. Ezután a bejegyzések csak a fűtés adatait tartalmazzák.

[49] Uo. 241–268. p.
[50] Uo. 269–276. p.

1904

Újabb bejegyzés csak **1904. február 18-án**: „Ganz gyár a világítótestek felszerelésével teljesen elkészült.” Február 25-én a VI. ker. főv. mérnök a fahídon a szállítást annak állapota miatt megtiltotta és lezárta. A kivitelező cég észrevételére a művezetőség válaszában közölte, hogy a híd javításának ügye folyamatban van és két héten belül várható.

1904. július 28-án fejezte be a Neuschloss Ödön és Marcel cég a parkettázást.
Az 1904. nov. 8-i bejegyzés szerint a munkások által okozott üvegtörési károkat 11 vállalkozó között szétosztották, s így 12 korona 52 fillér jutott egyre-egyre. A bejegyzés végén Alpár Ignác aláírása is szerepel. Az építési napló végén az építkezésben résztvevők listája olvasható lakcímükkel és végzett munkatípusukkal együtt.[51]

[51] Uo. 277–285. p.

Név	*Cím*	*Munkafajta*
Mészáros és Gerstenberger	VII. Csömöri út 111.	**föld és** kőműves stb.
Aprily [Áprily] János	VI. Szondy u. 77.	kőfaragó – **süttői és sóskúti kő**
Weisinger György	IX. Gyáli út 9634/3(?)	bácstoroki
Seenger Béla	II. Kis-Rókus u. 17–19.	puciscei [pučišćai], hazai márvány
Neuschloss Károly és fia	V. Felsőrakpart 12.	ács
Biehn János	IX. Ferencz körút 46.	aszphalt
Walla József	VII. Rottenbiller u. 13.	burkolat
Kirschenbaum Gusztáv	VIII. Bezerédy u. 10.	cserépfedő **- tetőfedő**
Schlick-féle részv. társ.	VI. Váczi út 45.	vas, horganyöntvény
Zellerin M. féle r. társ	VII. Nagydiófa u. 14.	bádogos, gőzfűtés
Erős Sándor	VI. Dessewffy u. 10.	rabitz
Fleischl Károly	VI. Felsőerdősor utcza 1.	**ornamentális** szobrász [homlokzati díszművek faragása és minták a horganyból öntött és bádog alakokhoz, belső díszítőszobrászati munkák]
Csepreghy János	VIII. Práter u. 64.	asztalos
Alpár Ede	IX. Viola u. 7.	lakatos
Fischer és Hartmann	IV. Városház u.	mázoló
Klopfer Jakab	VII. Dohány u. 10.	üveges
Neuschloss Ödön és Marcell	V. Felsőrakpart 10.	padozat
Lyons Ede	VI. Andrássy út 53.	redőny
Ozarowsky Henrikné	VII. István út 40.	szobafestő
Bpesti Szivattyú és g[ép] gy[ár] rt.	VI. Váczi út 69.	vízvezeték **és csatorna**
Ganz és Tsa r.t.	II. Lövőház u. 37.	villam világítás
Deckert és Homolka	V. Dorottya u. 8.	villámhárító, **villanycsengő**

Nincsenek feltüntetve:		
Mátrai Lajos György		szobrász, homlokzati nagy alakok (kő)
Mayer Ede		szobrász, homlokzati nagy alakok (kő)

Forrás[52]

[52] MMgMK MD. T. 637. lelt. sz. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum építkezésének építési naplója 1901. okt. 21-1904. dec. 7-ig [Reneszánsz-barokk épület] 399. p. kiegészítve sötétkék színnel az MMgMK MD TI. 370/1912. MMgMK ikt. sz. (ad 11-1/1911. Ép. Biz. sz.) irat adataival.

Vállalkozók reklámjai

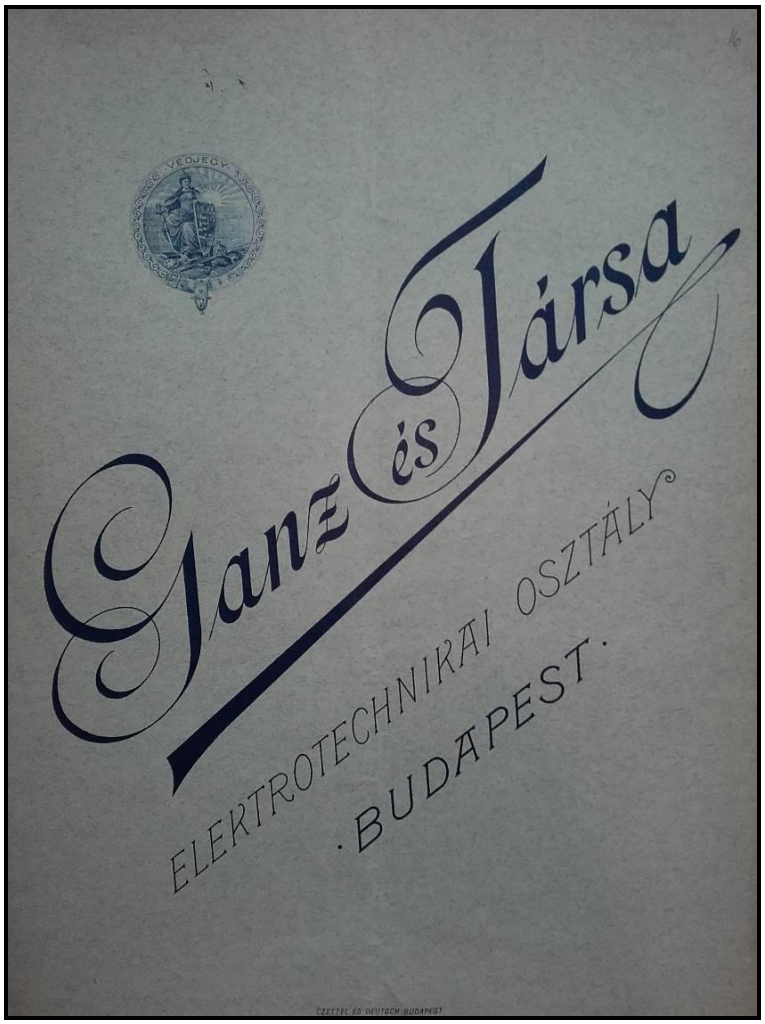

Magyar pályázatok: A földmívelési minisztériumi palota pályatervei, 1907. május (5. évfolyam, 5. szám)

(329/1897. MMgM. MD. TI. ikt. sz.)

SEENGER BÉLA MÁRVÁNY- ÉS KŐIPARI R. T.
Budapest, II., Kisrókus-utca 21—23.
Telefon: Automata 521—28.
Siklósi és gyüdi nemesmárvány; St.-Croce, pućisćei és splis-kai karstmárvány; pátyi, piszkei mészkő és sóskút-tárnoki kőbányák tulajdonosa. *Készít mindennemü épületlhomlok-zat, belső márvány-, oltár-, kandalló- és síremlékmunkákat.*

JOSEF WALLA
Cementwaaren-Fabrik und Baumaterialien-Lager
BUDAPEST, VII. BEZIRK, ROTTENBILLERGASSE 13.

Unternehmung für:
Granitterrazzo, Betonirungen, Canalisirung, Springbrunnen, Cementplatten und Mosaikplatten-Legungen etc.

Lager von:
Keramitplatten, Kehlheimer Platten, Mettlacher Platten, Terracottawaaren, Steindachpappe, Feuerfesten Ziegeln, Rauchfangaufsätzen etc.

Fabriks-Niederlage der *Gartenauer Portland-Cement und hydraulischer Kalk-Fabrik.*
STEINZEUGRÖHREN
Fabriks-Niederlage der *Gartenauer Portland-Cement und hydraulischer Kalk-Fabrik.*
Druck des Franklin-Verein (Universitätsgasse 41.

KLOPFER JAC. csász. és kir. udvari üveges
Budapest, VII., Dohány-utca 10.

Magyar pályázatok: A földmívelési minisztériumi palota pályatervei, 1907. május (5. évfolyam, 5. szám)

SCHLICK-féle
vasöntő- és gépgyár-részvény-társaság BUDAPEST.
Gyár és irodák VI., külső váci-út 1696–1699.
Városi iroda és raktár: VI., Podmaniczky-utca 14.
Ajánlja magát következők készítésére és szállítására, ugymint:
vasuti és egyéb vashidak, tetőzetek és tüzmentes födémek, szögecselt vasgerendák, gőzkazánok és gőzgépek, zsilipek és átereszek jónak bizonyult rendszer szerint.
Körszivattyuk és vizvezetéki csövek minden nagyságban.
Felhúzók és emelőkészülékek kézi, viz- és gőzerőre, uti és kert hengerek.
Boltozatgerendák hengerelt vasból mindig készletben tartatnak.

M. ZELLERIN'SCHE FABRIKS-ACTIENGESELLSCHAFT
Budapest, VII., grosse Nussbaumgasse 14.
Wasserwerke *und* **Canalisirungen** *(für Städte und Gemeinden).* **Centralheizungen, Wasserleitungen, Gas- und electr. Beleuchtungsanlagen. Luster für Gas- und electr. Licht,** *sowie für* **combinirte Beleuchtung, Ventilationen, Dampfkoch-, Wasser-** *und* **Badeanstalten. Bauspenglerei, Metallgiesserei** *und* **Zinkornamentik.**
PASTEUR-FILTER *(Patent Chamberland) für* **Druck** *wie auch für* **Haushaltungen ohne Wasserdruck,** *ferner in* **Verbindung** *mit einer* **Pumpe zur Sodawasserfabrikation. Desinf.-Apparate, medic. Einrichtungs-Gegenstände**
Reparaturen werden prompt und billigst ausgeführt. Projecte und Kostenvoranschläge gratis.

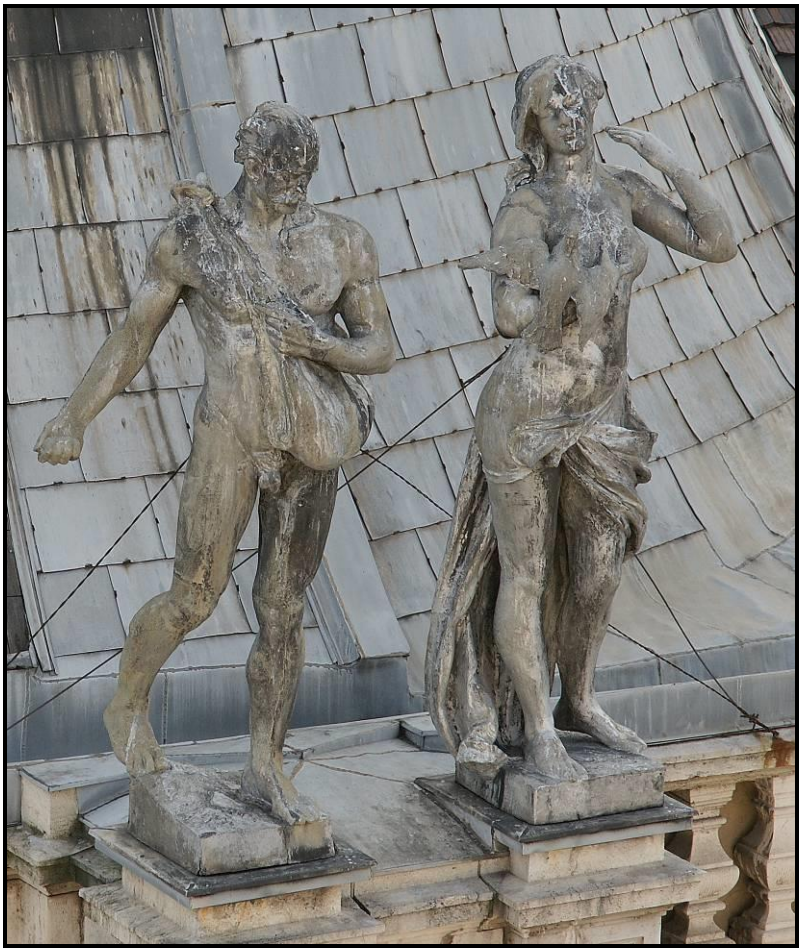

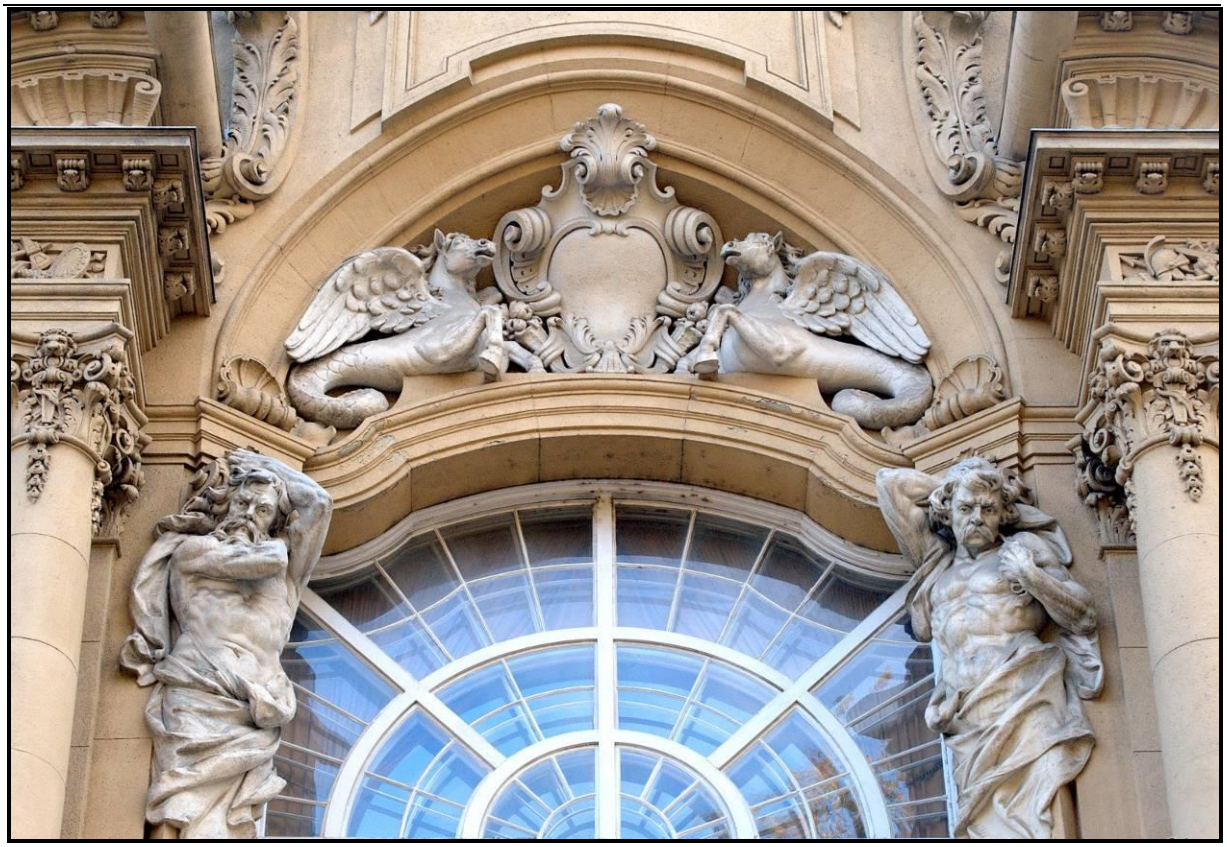
Forrás: DÉRY A., REKLÁM

A reneszánsz-barokk épület mai felvételei

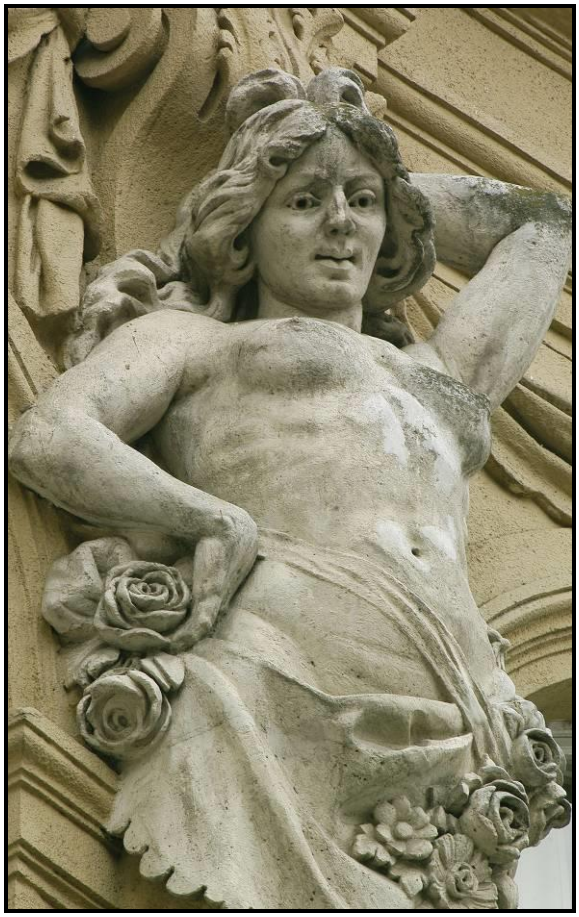

A Fleischl Károly által mintázott és a Zellerin M.-féle Rt. vállalatánál, vagy a Schlick gyárban horganyból öntött szobrok

Fleischl Károly „cartouche”-a és lovai, Mayer Ede „kariatídái” (Atlasz-szobrok)

Mayer Ede kariatidája

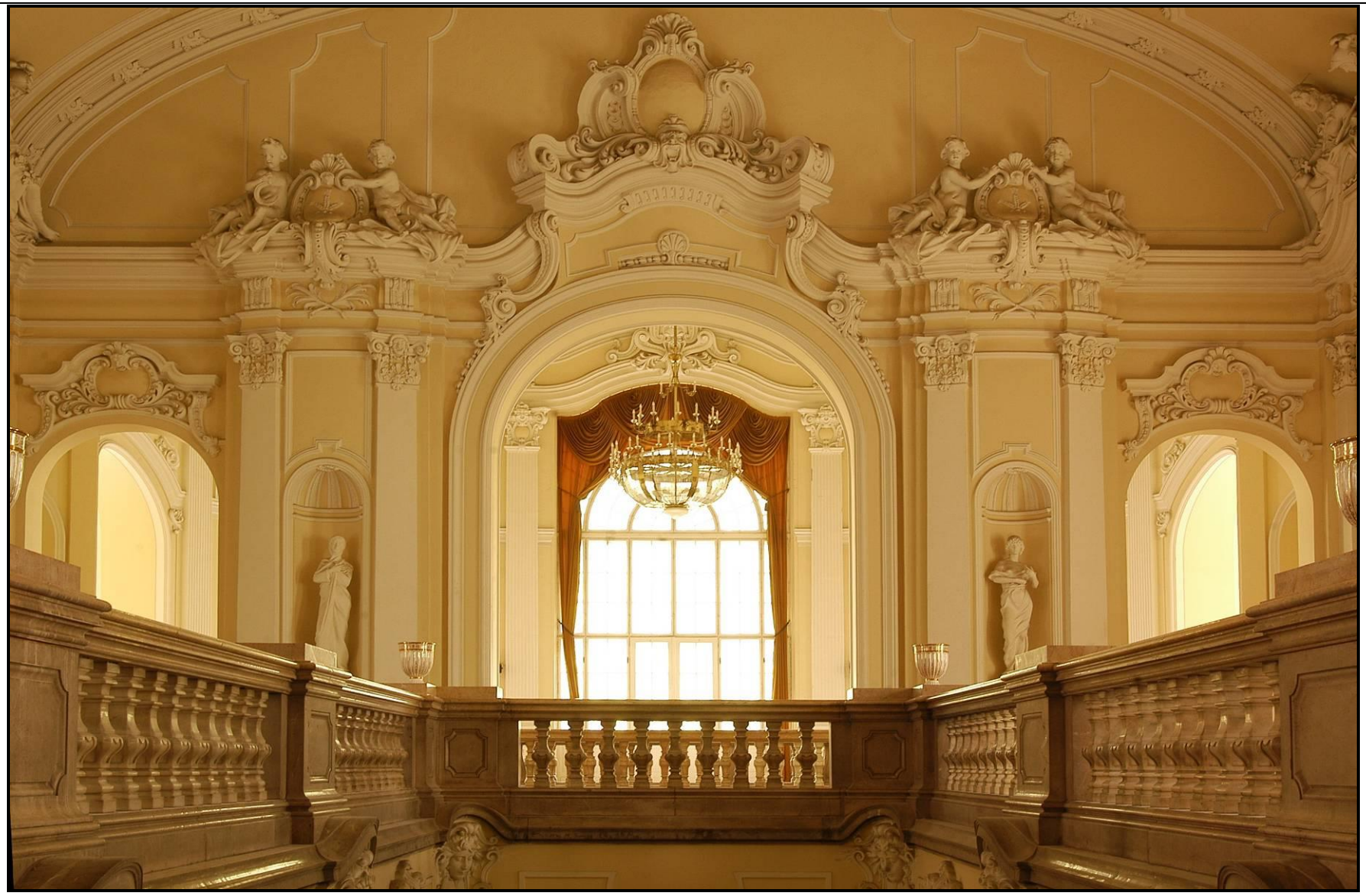
A barokk, északi homlokzat az Apostolok tornyából

Az 1902. május 12-én a homlokzatra kihelyezett, Fleischl Károly által mintázott és a Schlick gyárban horganyból öntött két angyal egyike és a Fleischl Károly által faragott „amorett-csoport”.

Mátrai Lajos György és Mayer Ede kőszobrai az északi homlokzat jobb oldali rizalitjának homlokzatán

A Fleischl Károly által mintázott kivitelezett belső épületszobrászati formák a barokk lépcsőház emeletén

A Fleischl Károly által kivitelezett belső épületszobrászati formák a barokk lépcsőház emeletén

Az üvegtetővel fedett jobb udvar Schlick gyár által gyártott és szerelt fémoszlopai

A Brassói toronyként emlegetett Katalin-torony, mely a Brassó várfalának nyugati szakaszán álló Katalin kaputorony mása, keleti falán a bártfai városháza erkélyével

A bártfai városháza erkélye

A Német torony és a szepességi pártázatos homlokzatdíszítés és sgraffitok a déli, reneszánsz épületrészen

Szepességi pártázatos homlokzatdíszítés és sgraffitok a déli, reneszánsz épületrészen közelebbről

II. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum építkezésének építési naplója 1902. április 1 – 1904. november 9-ig [Csúcsíves (gótikus) és Összekötő épület]

Segesvári torony = ma Apostolok tornya; Kis kaputorony = ma a Segesvári bástyatorony vagy Csonkatorony, a Hidaskaputól jobbra; Nagy kaputorony és Lovagtorony = ma Kínzótorony; Nyebojsza-torony = ma is ugyanígy hívjuk.

Az építési napló bal oldala napról napra leírja a végzett munkafajtákat, a kiadott anyagmegrendeléseket (a vállalatok és személyek neveivel), az építési anyag átvételek tényét és egyéb apró eseményeket. A napló jobb oldalára pedig a kivitelezők kérelmeit, észrevételeit is bemásolták és a művezetőség azokra hozott válaszait, döntéseit. Ugyanígy az építőanyagok átvételének részleteit, azok mennyiségére és minőségére, a határidőkre vonatkozó megjegyzéseket, a kivitelezés során a tervtől való eltérést és a foglalkoztatottak díjazásával, vagy a munkafajta kikalkulált árának összegeivel kapcsolatos feljegyzéseket is megtalálhatjuk ezeken a lapokon. Így ezek fontos forrásai az építkezésnek, s bár részletességük miatt – és célunk szerint – nem kívántunk forráskiadványi szintig elmélyedni a közléssel, de az események kronológiájához, az építkezés menetének életközelbe hozásához a fontosabb adatokat (új vállalkozói nevek, megbízások, új munkafajták felmerülését, az itt „falegyennek”[53] nevezett, fontosabb építkezési fázisok lezárását) kijegyeztük.

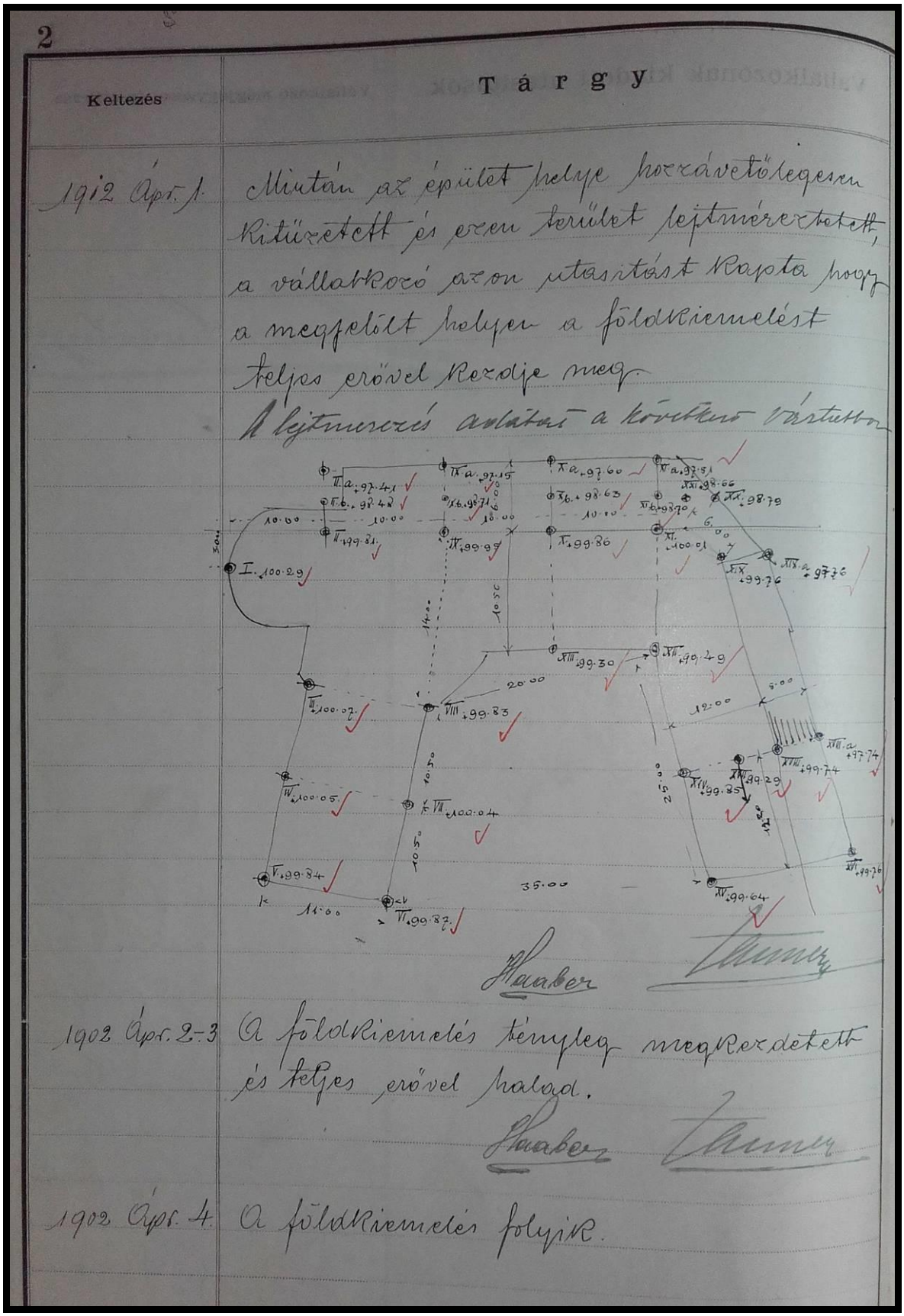
1902

Az építési napló[54] 1902. április 1-jén Haaber és Zauner építésvezetőség nevében aláírt oldalán a lejtméretezés adatait tartalmazó vázlatrajzzal kezdődik.[55] A napló 15. oldalán újabb vázrajz látható, melyen a betonfenék magassági felvételét adták meg. ***(Lásd következő oldalak!)***

Április 2-án kezdődött meg a földkiemelés. A Mészáros és Gerstenberger kivitelező céget felhívták, hogy „a föld elfuvarozását szüntesse be, mert a később feltöltésre szükséges föld mennyiség fuvarozását saját költségén kell teljesítenie. Április 9-én az alapgödör feneke elérte a tó tükrét, de miután még 1,2 – 1,6 méterrel mélyebbre kell menni a művezetőség a tó vizének lecsapolása iránt megtette a lépéseket.” Felszólították a vállalkozót, hogy egy heti éjjel-nappali betonmunkához szükséges cementmennyiség számára raktárbódét építsen, a szükséges kavics és homokmennyiség sürgősen a helyszínre szállítandó, a cementből a műegyetemi kísérleti állomásra próbát küldtek. Április folyamán a földkiemelés teljes erővel haladt. Április 12-én az „alapbetontömb véglegesen kitűzetett.” Több napig a sűrű esőzés miatt a földkiemelés szünetelt. Április 18. Földkiemelés lassan haladt, a beömlő tóvíz akadályozta a munkát. „Délután ½ 4-kor a tó vizének lecsapolása kezdetét vette.” A vállalkozó által beszerzett kavics igen homokos, szállításával le kell állnia – szólította fel a művezetés. Április 22-én helyszíni albizottsági ülést tartottak.[56] Az itt hozott határozat

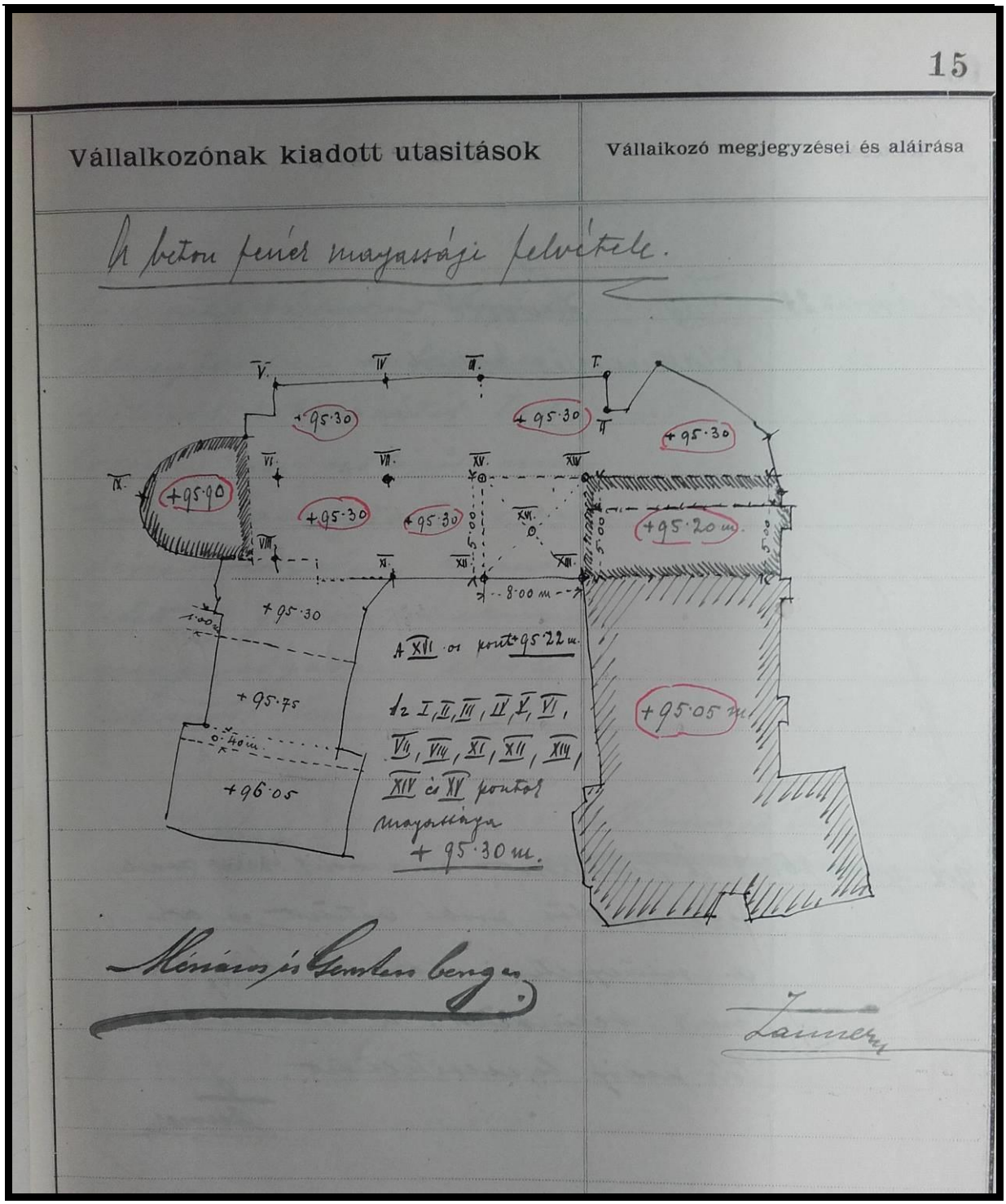
[53] Általában a födém alatti utolsó téglasor neve, arra kerül a koszorú, illetve a gerendák, de az építési naplóban az egyes szintek tetejének eléréséről (plafon) is így emlékeztek meg (pl. pinceszint falegyen).
[54] MMgMK MD. T. 638. lelt. sz. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves csoport építési naplója (1902. ápr. 1.–1904. nov. 9-ig.)
[55] Uo. 2. p.
[56] Uo. 6–8. p. Jelen voltak: Tormay Béla őméltósága elnöklete alatt: Faragó Lipót oszt. tan., Czigler Győző műszaki tanár, Szomjas Lajos és Balás Árpád kir tan., Alpár Ignác műépítész, Zauner Alajos ép. ellenőr és Gerstenberger vállalkozó.

értelmében a vállalkozóval az alábbiakat közölték: 1.) Végleges kivitelben az eredeti tervektől eltérően az egész épületet alápincézik; 2.) Hogy az épülethordó betontömb az átlag 95.20 m

2

Keltezés	Tárgy
1902 Ápr. 1.	Miután az épület helye hozzávetőlegesen kitűzetett és ezen terület lejtmérvezhetett, a vállalkozó azon utasítást kapta hogy a megjelölt helyen a földkiemelést teljes erővel kezdje meg. A lejtmérvezés adatai a következő vázlatban
1902 Ápr. 2-3	A földkiemelés tényleg megkezdetett és teljes erővel halad. Haaber Thamm
1902 Ápr. 4.	A földkiemelés folyik.

magasan fekvő kavicsos homokrétegre fektettetik. 3.) Hogy ezen betontömb 2.00 – 2.20 m vastagságban fog megépíttetni. 4.) Hogy a beton készítéséhez kifogástalan minőségű, agyagos és földes anyagoktól ment zúzott kő felhasználása fog megkívántatni.” Miután a székesfővárosi tanács 1902. május 17-ig engedte meg a tó vizének lecsapolt állapotban tartását, ezért feszített ütemű munkával május 14-ig fejezze be az alapozás és a betonkészítő munkákat. Április 24-én az új épületkitűzés megtörtént, a korábbi épület nyomán talált betontömbök kiemelése folyt, a vállalkozó céggel új megállapodást írtak alá, melyben mind

az új munkamennyiség és munkafajták, munkadíjak és az éjjeli világítás és a szivattyúzás költsége is bennfoglaltatott. Április folyamán a betontömbök kiemelését leállították, az alapgödörnél mélyebben lévőket bent hagyták, ezeket a megfelelő mélységben elfűrészelték. Az április 27-i bejegyzés szerint a kereskedelmi miniszter engedélyével a munkálatok vasár- és ünnepnapokon is folytathatók. A Mészáros és Gerstenberger cég megjegyzése szerint a betonminőség és keverési arány a művezetőség részéről csak április 28-án lett meghatározva, így – bár már korábban készen álltak a munkára –, csak e napon, és akkor is déli 1 órakor tudták megkezdeni a betonalapozást. Ezt a műszaki bizottság nem fogadta el. Megállapítása szerint éppen hogy nem volt a földkiemelés olyan szinten, hogy a folyamatos betonozás megindulhatott volna, mert amikor megindult, akkor is a földmunkák miatt két nap múlva le kellett állniuk vele. Április 28-án a betonozás négy keverőcsoporttal kezdetét vette. A földkiemelés teljes erővel haladt, falbontások történtek a kaputorony alatt. A talált két facölöpöt fűrészelni kellett. Április 28-án az éjjeli munka is megkezdődött. A művezetésnek az alapanyagok hibái (Duna-homok nem kavicsmentes, átrostálása nagy időveszteség) újabb számításokat végzett a betonkeverés ügyében, melyeket közölt a kivitelezővel. Április 30-án a déli szárny udvari részében elérték a szükséges mélységet. A „betonírozás" négy keverőcsoporttal ismét megkezdődött. Április 30-án a művezetés előtt végzett próbakeveréskor megállapították, hogy az így elkészített beton kifogástalan, a habarcs kövér és hogy a habarcs a kavics és kő hézagait teljesen kitölti.[57]

1902. május 1. A földkiemelés éjjel 30 kubikossal, a betonozás 4 keverőcsoporttal haladt. Május 3-án felszólították a kivitelezőt, hogy emelje meg a munkáslétszámot. Ennek a cég eleget tett, de az esős időszakok megakadályozták a folyamatos munkát. Május 7-én az alaprajz kitűzése után a támpilléreket burkoló „cyclops" falazat[58] készítése megkezdődött. Május következő napjaiban a földkiemelés, betonozás és kőelhelyezés folyamatosan, már kellő létszámban haladt. A művezetés újabb keverési arányt állapított meg és erős ledöngölést követelt a betonrétegek között. Május 15-éig sürgettte a művezetés a betonozás befejezését. Mészáros és Gerstenberger megjegyzése a lap alján: „Konstatálom, hogy a mai nap délutánján már csolnakáztak. 1902. május 16." A kitűzést megkezdték május 22-én a nyugati szárnynál. A kőműves munkavállaló a kőelhelyezésre előkészületeket tett, mely május 26-án kezdődött meg. Május 27-én Dr. Heidlberg aszfaltmunka-vállalkozónak kiadták az első aszfalt szigetelőlemez megrendelést. Május 28-án Oetl [Antal] vállalkozónak a pince falkötővasak megrendelését adták ki. Ugyanezen a napon megkapta a kőműves vállalkozó az összes pince pallértervet, összes pince metszetet és a tó felőli „cyclops" falazat összes méretét.[59]

[57] Uo. 9–25. p.

[58] Cyclops-falazat: ciklop falazat – óriási, alig faragott, szabálytalan alakú kövekből, kötőanyag nélkül fölrakott fal (ókori építkezési forma). Itt csak három oldalán megmunkált, de kötőanyaggal rakott fal lehet. Pl. a Hültl Dezső által tervezett Szent István Közgazdasági Szakközépiskola (eredetileg Mester-utcai Felsőkereskedelmi Iskola) borosjenői köből készült lábazatánál. „Szabálytalan öt-, hatszög alakú elemekből készült, vízszintes és függőleges hézag nélküli terméskő fal, vagy falburkolat, lábazatok, kerítések külső, látványos burkolására alkalmazzák. A ciklopkőből, idomított kőből készült falazatokat nem szokták vakolni: hisz éppen a kő felülete, a falazás mikéntje járul hozzá az építmény szépségéhez, látványosságához."
https://hu.wikibooks.org/wiki/%C3%89p%C3%ADt%C5%91ipari_szakzsargon/C

[59] MMgMK MD. T. 638. lelt. sz. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves csoport építési naplója (1902. ápr. 1.–1904. nov. 9-ig.) 26–34. p.

Június 2-ától 8 fő kőművessel folyt a „cyclops" falazás, Seenger Bélának június első hetében folyamatosan kőmegrendeléseket adtak ki és ugyancsak Ney Ede és társa kőfaragó vállalkozásnak is. Június 6-tól a falazás 25 kőművessel és 2 inassal folytatódott. A művezetőség felszólította vállalkozót, hogy a cyclops falazáshoz szükséges homokkő mintát minél előbb mutassa be. A kivitelező válasza: „Tek. Alpár Ignácz művezető építész f. hó 11-i helyszíni szemléje alkalmával a bemutatott pilis-szántói és pilis-borosjenői kőmintákat homlokzati puhakő falburkolat anyagául elfogadta." A „cyclopskövezés" nagy üteme miatt a kivitelező átmeneti anyaghiányba került. Június 14-én már 46 kőműves, június 16-án pedig 62 kőműves 8 inassal falazott, s e napon délután négy órára kőhiány lépett fel. Másnap sima falazás 21 kőműves 2 inassal és a „cyclops" falazás is folyt. Június hó 18-án bizonyos helyeken a művezetés észrevételt tett, mely szerint a kőművesek „cyclops" falazathoz és burkoláshoz szükséges kemény követ 0,20 fm-re kiállani hagyni kötelesek. A kaputoronyhoz 4 db vízköpőt is megcsináltattak velük. Június 19-én Oetl leszállította pince falkötővasakat és egyéb vasszerelékeket (5620 kg mennyiségben), melyek elhelyezése aznap megkezdődött. Június 24-én a pince falegyen egyes helyeken elkészült. Végig a hónapban falazás és homokkővel burkolás folyt. Az aszfalt szigetelőlemez behelyezése a kaputoronynál megkezdődött. A bácstoroki mészkőből készítendő ablak-mérművek vastagsága miatt Seenger Béla az ár vonatkozásában módosítást kért a művezetéstől. Újabb szigetelőanyag rendelést adtak Heidlberg vállalkozónak. Június 30-án kiadták a kőműves vállalkozónak a földszinti alaprajzot, a segesvári és a kaputorony metszetét.[60]

1902. július 1-jén pedig ugyancsak átadták a többi homlokzat és átjáró metszetek tervrajzait. Ugyanezen a napon a vajdahunyadi és a segesvári torony földszintjét is kitűzték. A hónap elején folyatódott a homokkő falazás és burkolás, valamint a „cyclops" falazás és kőburkolás. Július 4-én a falazás már a Vajdahunyadi tornyon is folyt. Július 7-én 23 kőműves 5 inassal a lábazati „cyclops" falazást végezte. A Segesvári toronynál a pinceablakot elhelyezték. Ney Ede a földszinti kőmegrendelés „Biai kőből" árazását megküldte, melyre az 1902. szeptember 9-i Építő Bizottsági ülésen megtárgyalt árakat jegyezték be a naplóba. Ney Ede és Seenger Béla is követ szállítottak a Segesvári toronyhoz. Újabb kőmegrendeléseket kaptak (Seenger piszkei és bácsdoroghi; Ney Edének a csütörtökhelyi kápolna melletti kis toronyra, Gerstenbergernek ugyanerre a toronyra kiadták a kőmegrendelést). Ugyanekkor feljegyezték: „A csütörtökhelyi kápolna melletti kis torony sisakja az eredetileg tervezett cserépfedés helyett piszkei kőből való kősisakot kap". A kőművesmunka vállalkozót felszólították, hogy a „cyclops" kövek kihézagolását portlandcementtel hagyja abba, mert ezt csak az összes felső munkák elvégzése után kezdheti el. Oetl vállalkozó megkapta a földszinti vaskötők és anyagok rendelését. Július 16-án Marhenke Vilmos szobrásznak kiadták a földszinti összes szobrászmunka megrendelését. Seenger Béla a kőkapcsokhoz szükséges lyukak fúrását nem volt hajlandó elvállalni, ezért e munkát kiadták Áprily János kőfaragónak. A falazás és kövezés tovább folyt. Az Oetl cég egész hónapban vaskapcsokat szállított, Seenger kőfaragó pedig folyamatosan lábazati köveket. Július hó 25-én levéldíszek és konzolbetétek áraiban állapodnak meg Marhenke szobrásszal.[61]

[60] Uo. 35–45. p.
[61] Uo. 47–62. p.

1902 augusztusában már az emeleti és a tornyokba szükséges kövek és vaskapcsok szállítása és a falazás, kőelhelyezés történt. 1902. augusztus 8-ra a teljes pince falegyen elkészült. Marhenke szobrászt felhívták, hogy a segesvári toronynál lévő konzol mintáját, valamint az udvar földszinti ablakainak körülfutó mintáját mielőbb készítse el. Augusztus 13-án Fischer [János és fiai, Szegeden] és Beck [Sámuel, Erdőbénye] haraszti kő vállalkozóknak kiadták a földszinti oszlopok kőmegrendelését. Marhenke szobrász megkapta a földszinti lovagterem részleteit, valamint az I. emeleti egyes szobrászmunka-részleteket. A csütörtökhelyi kápolna melletti kis torony kőburkolása megkezdődött. A falazás, kőelhelyezés, kőburkolás és kő- illetve vasanyag szállítása egész hónapban folyamatos volt. Augusztus 25-én a kőműves vállalkozónak kiadták az 1., 2., 3., 4 és 5. támpillér I. emeleti elhelyezési rajzait, a kis kaputorony melletti lépcső, az I. emeleti kőelhelyezési rajzokat, a pince lépcső, az I. emeleti mérmű kőelhelyezési rajzát. Ugyanígy a Segesvári és Nyebojsza torony legfelső kőelhelyezési tervét, a kápolna melletti pince, a belső haraszti kőoszlopok, a lépcsőház fióktornyának kőmegrendelését. Ezen fölül az udvari fedkövek és a Segesvári torony címerkövek kőmegrendelése történt meg. „Az olasz góth udvari homlokzatoknál lévő oszlopok a művezetőség utasítása alapján téglafalazatból készülnek.” A nehezebb munkáért a kőműves-egységárat megemelték. Kőelhelyezés folyt 22 kőműves 3 inassal a korai és késői gót homlokzatoknál.[62]

1902. szeptember 1-jén a falazás, kőelhelyezés, kőburkolás változatlanul folyt 24 kőművessel és 3 inassal. Szeptember 5-én a mérműves (köztük a nagy) kőmegrendelése történt meg Seengertől. A vasszerkezeti (erkély) rajzot kiadták a kőműves vállalkozónak. A kaputorony összes kőmegrendelését kiadták Ney Ede kőfaragómesternek. Szeptember 9-én a kőelhelyezés megkezdődött az udvari keleti homlokzat támpilléreinél. „A segesvári toronynál a piszkei baldachinkő elhelyeztetett.” A kőfaragó vállalkozó (Seenger) egységdíjak emelését kérte, mert az „Ország-czímer” (2,67 x, 0,375 x 2,75) méreteinél fogva a 2,5 köbmétert túlhaladja.” „Miután a czímerkő újabban 2 db-ban lett rendelve, ezért az eredeti egységár marad” – jegyezte meg a művezetés. További falazás és kőelhelyezés a Nyebojsza-toronynál folyt. Szeptember 22-én 35 kőműves inasokkal falazást és kőelhelyezést folytatott az „olasz góth és korai góth” homlokzatoknál. Vasátvételek történtek Schlick-től és Oetl-től folyamatosan. Szeptember 25-én falazás folyt a főlépcső orsófalainál és a segesvári toronynál, kőelhelyezés a kápolnánál és az udvari északi és nyugati homlokzatnál. Szeptember 29-én 39 kőműves és 3 inas dolgozott a megfelelő segéderővel. Vasátvétel történt az Oetl cégtől (összesen 20.880 kg).[63]

1902. október 8-án a kőelhelyezés a Kis kaputoronynál és a falazás a keleti szárny I. emeletén megkezdődött. Október 9-én az északi homlokzat földszintjén befejeződött a kőelhelyezés. Október 10-étől napokig Marhenke a lovagterem haraszti kőoszlopainak kifaragását végezte. Október 16-án Mészáros és Gerstenberger a lovagtorony földkiásását kezdte meg. Marhenke árajánlatot nyújtott be minták készítéséről és kifaragásáról: 1 db oszlopfőre, 10 bácsdoroghi kőből készült oszlopfőre, 1 db keresztrózsára (és biai kőből kifaragására), 1 db díszléc (és biai kőből kifaragása), 1 db tympanon mintája (és kifaragása

[62] Uo. 62–71. p.
[63] Uo. 71–81. p.

biai kőből), 1 db oszlopfej az oldalbejáróban (és biai kőből kifaragása), 4 db kagyló kifaragása (pilisszántói kőből). Október folyamán a földkiásás, falazás és kőkapcsok szállítása folyamatos volt. A déli homlokzaton elhelyezendő 10 db horganyöntvényt a Schlick cég elvállalta. Fischer és Beck vállalkozók napi 250 Ft kötbérrel terheltettek a határidőcsúszásért. Október 27-én a Nagy kaputorony alatti betonalapozást felmérte a művezetőség, kiadta a betonozásra az engedélyt, mert a talaj „hordképessége megfelelő" volt, megadta a keverési arányt és vizsgálatra küldtek próba-tételt a műegyetemi kísérleti laboratóriumba. Október végén „betonírozás" folyt két „partie"-val. Október 31-én az emeleti nagy haraszti kőoszlopok elhelyezése megkezdődött. Október 29-én „a vízrajzi osztályból az ellenőr megkeresése folytán a betonkeverés állandó ellenőrzése céljából Konrád vízmester működését megkezdette".[64]

1902. november elején a falazás és kőelhelyezés 28 kőművessel folyt. Fischer és Beck november 8-án egy haraszti oszlopot szállított, kiadták nekik az I. emeleti öt darab haraszti kőoszlop megrendelését. Ney Edének a kaputorony erkély, nagy kaputorony fióktornya, kéményfejek és I. emeleti ablakok kőmegrendelését kiadták. A kőműves vállalkozó a kőelhelyezési terveket megkapta. November 8-án az ácsmesternek (Horváth József) kiadták az összes megrendelést. November 10-én falazás, kőelhelyezés, „cyclops" falazás történt 40 kőművessel. Felhívták a kőműves vállalkozót, hogy az elhelyezett kövekre jobban ügyeljen, elhelyezés után azokat azonnal burkolja be, nehogy a köveket megcsonkítsák, „mert a szóbeli felhívások ellenére ebben eddig nagyon felületesen járt el". November 14-én a Boross testvérek bádogos vállalkozónak kiadták az összes terveket. November 15-én a Nagy kaputoronynál a pince falegyen elkészült. November első két hetében a hidegben a falazás, kőelhelyezés 30 kőművessel folyamatosan történt, november 18-án az „erős fagyra való tekintettel" Zauner Alajos e munkákat beszüntette további rendelkezésig. November 24-én 12 kőműves ismét megkezdte e munkafajtákat azzal a megjegyzéssel, hogy „a falazás és kőelhelyezés csak a földszinti falegyen elkészültéig folyik, hogy a fal letakarását a tél folyamára teljesen el lehessen készíteni". November 28-án a kőműves vállalkozó cég utasítást adott, hogy azon részeket, melyeket az építésvezetőség kijelöl, 4-5 sor téglával azonnal be kell takarni.[65]

1902. december 1-jén Zauner megjegyzése szerint az összes kőművesmunkák folytatását engedélyezik. Fischer és Beck kőfaragómesterek azon haraszti kőoszlopait, melyek tele vannak fűmagokkal(?) és így a terhelést nem megfelelően bírják, nem veszik át. (Egy oszlopot adtak vissza.) December 6-ra az északi részen a földszinti falegyen elkészült. December 5-én a kőművesmunkát Bohn Alajos művezető teljesen beszüntette. Ettől kezdve csak a kőszobrászok dolgoztak. Seenger Bélát felszólították, hogy a már kiszállított kőmennyiséget a tél ellen védje meg. Válaszában egy megfelelő hely kijelölését kéri. Ugyanezen felszólítást intézték Ney Ede kőfaragóhoz, aki azonban a már átadott kövek megvédését az építésvezetőség illetékességébe utalta. 1903. március hó 1-ig szüneteltek a fő bejegyzések.[66]

[64] Uo. 81–93. p.
[65] Uo. 93–101. p.
[66] Uo. 102–107. p.

1903

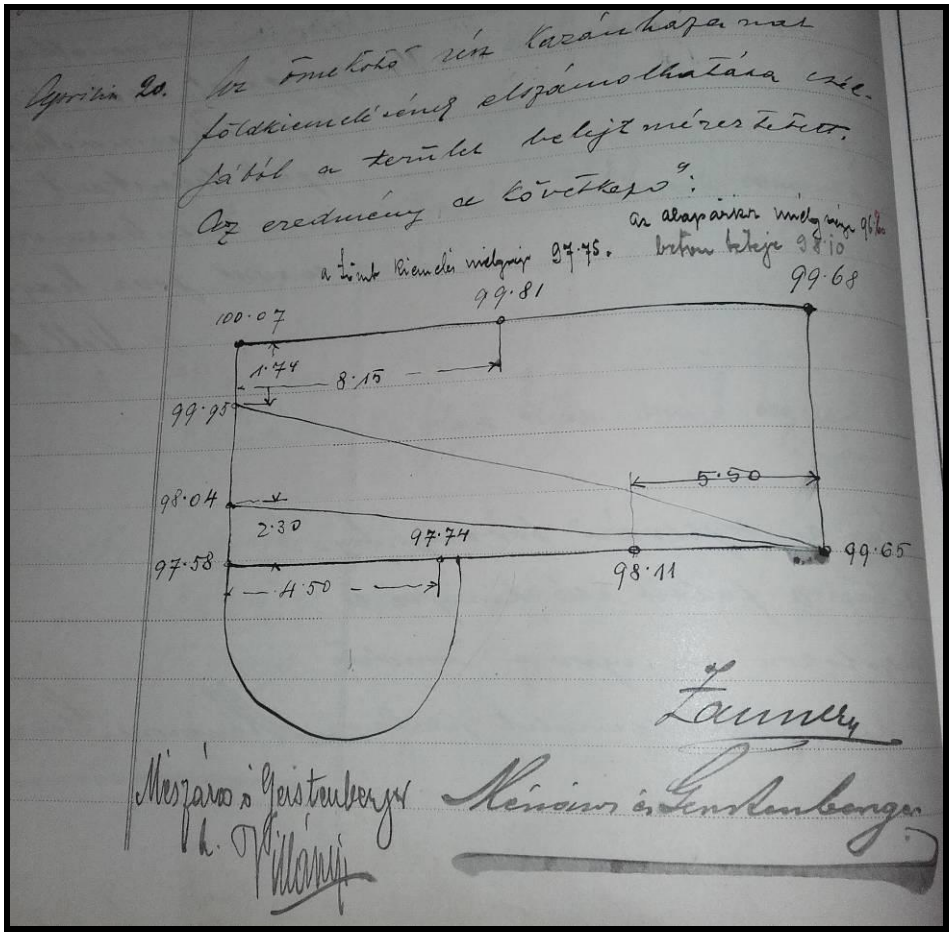
1903. február 17. Horváth József ács a leszállított 16 db tömör tölgyfa lépcsőfokok egységárát nem fogadta el. Az építésvezetőség válasza: „ez esetben más úton szerzi be a szükséges lépcsőfokokat”.

1903. március 2-án a falazás és kőelhelyezés megkezdődött. A csütörtökhelyi kápolnánál a piszkei kőablak-részek elhelyezése megkezdődött, a földszinti lovagterem haraszti kő oszlopainak elhelyezése befejeződött. Március 7-én 22 kőműves megfelelő segéderővel dogozott, elkezdődött a Segesvári toronynál a kőelhelyezés. Március 11-én Ney kőfaragó köveket kezdett szállítani. Több kőfaragó mester az építésvezetőségnél panaszt emelt, hogy több íves és ívben menő kő nincs egész pontosan elhelyezve, mely nekik többletmunkát okoz. Utasították a kivitelezőt, hogy a megfelelő ívállvány alapján helyezzék ezeket el. A kivitelezőt értesítették, hogy miután a kaputoronynál levő híd támpillérjéről a fedköveket felhasználta a „Nyebojsza” torony falburkolásánál, ezeket pótlólag az ő költségükre fogják elkészíttetni. Március 17-én kőelhelyezés folyt a Vajdahunyadi erkélyek „kosárjainál”. Március 31-ig kérték Seenger Bélától a nagy címerkövet, melyre válaszul kőfaragó a nyersanyag meg nem érkeztét hozta fel. Indokát nem fogadták el, miután már 1902. augusztusban megrendelték tőle a címerkő elkészítését, és annak Marhenke szobrász műtermében a méretfelvételét az ott lévő minta alapján. Seenger március 23-án jelentette a kőfaragók általános sztrájkját. Március 24-én megállapodtak a Mészáros és Gerstenberger vállalkozó céggel, hogy a Vajdahunyadi lovagterem haraszti kőoszlopai esetében az I. emeleti padozatig az oszloptörzs folytatását portlandcementbe ágyazott keramit falazatból készíti el.[67]

1903 áprilisában folyt tovább a falazás és kőelhelyezés 25 kőművessel és 3 inassal. Az esőzések többször munkaszünetet okoznak. Április 4-én az Oetl gyártól tetőhorgokat, vasárukat és kőkapcsokat rendeltek. Április 20-án az összekötő rész kazánházához szükséges földkiemelés lejtméreteit vették fel. Április 27-én a falazások és kőelhelyezések mellett a csúcsíves lovagterem oszlopai közül 4 db már fel volt keramittal falazva. A kazánház alapjainak kiemelését megkezdték.

A kitűzés során a kazánház elhelyezésében a tervezetthez képest módosítás vált szükségessé, hogy „az udvarban a közlekedés kellőképpen biztosíttassék és a parton álló nagy fa megmentessék.” Április 28-án az összekötőrész földmunkájánál 6 munkás dolgozott. A kazánház gödrének mélysége 96.20 m. E mélységben kavicsos földet találtak. Reggeltől kezdve szivattyút kellett használni, mely mellett egy ember dolgozott. E fennakadás miatt a székesfőváros részéről kiküldött bizottság az összekötő résznél a munkát beszüntette május 1-jén.

[67] Uo. 107–115. p.

Az összekötő résznél csak **május 4-én** engedélyezték újból a munkát, és ekkor megkezdődött a betonozás. A gótikus részen a kőkihelyezés folyt, Marhenke május 5-én a segesvári címerkő kinagyolásánál „serényen dolgozott, majd a kifaragáshoz fogott". Fischer és Beck vállalkozókat felhívták, hogy a haraszti kőoszlopokat sürgősen szállítsák. A segesvári címerkövet elhelyezték május 9-én, Bohn megjegyzése szerint „a vastartókhoz szerelt áttolókkal és bekötő vasakkal hat helyen erősen beköttetett". A kőműves munka (23 kőművessel és 3 inassal) és az ácsmunka is folyt. Marhenke szobrásztól a belső szobrászmunkákra árajánlatot kértek. Ebben az alábbi tételeket sorolta fel: „Gypsmunka: 2 db fiále,[68] 1 fiále oromzat végződéssel krabbékkal,[69] 4 db fiále – *Főlépcső földszint*: 1 oromzat végződéssel krabbékkal és mérőművel[70] párkány nélkül, 12 oszlopfej, 15 konzol, 3 konzol

[68] fiálé, fiatorony 4 vagy 8 szögletű testből és piramis-tetőből álló kis torony. – A korai gótikában a támpillér tartozéka. A 14-15. században törzsét vakmérmű, sisakját vimperga és kúszólevelek (krabbék, crochet-k), csúcsát keresztrózsa díszítette.

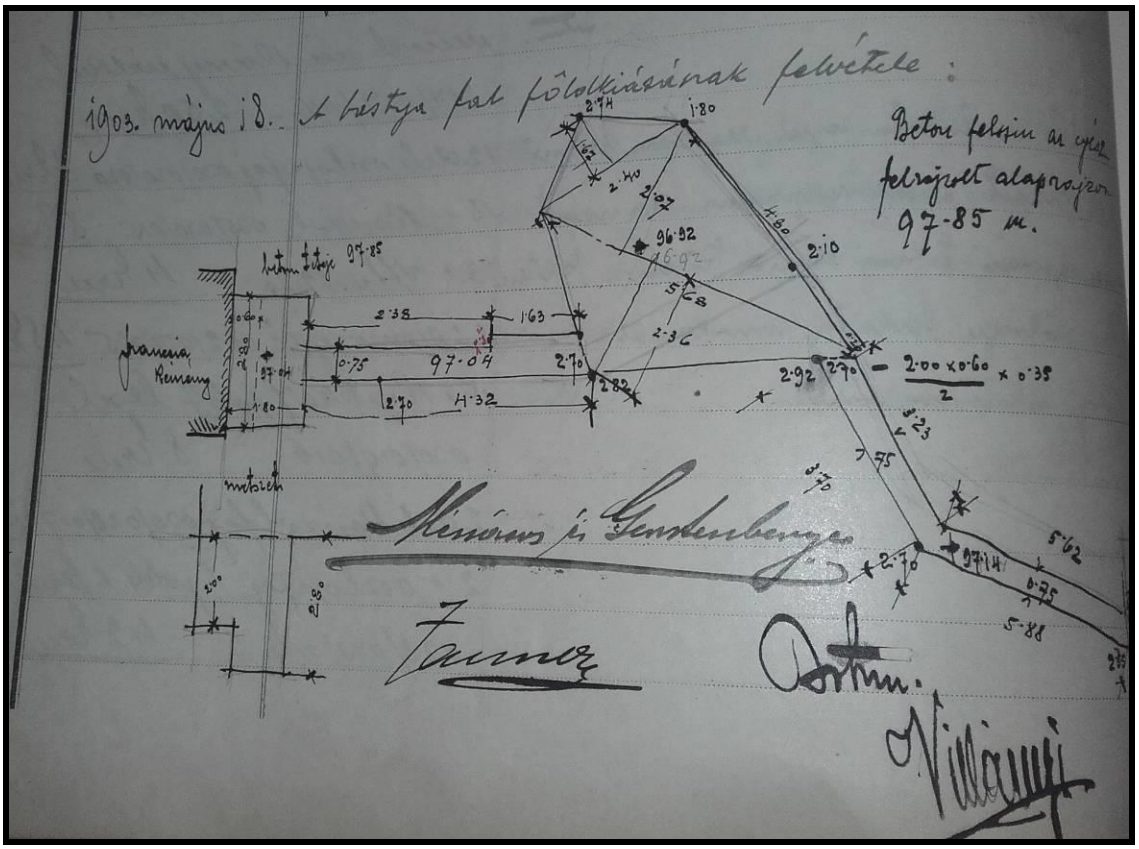
[69] Krabbe (n.), crochet (fr.): Kúszó levél, virág, rügyszerű díszítmény, lombcsokor. Lásd Eugène Viollet-le-Duc: Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle. Éd. Bance – Morel, 1854 – 1868. 4. kötet, 400. p.
https://fr.wikisource.org/wiki/Dictionnaire_raisonn%C3%A9_de_l%E2%80%99architecture_fran%C3%A7aise_du_XIe_au_XVIe_si%C3%A8cle/Crochet

[70] Mérmű (a német Maßwerk szó tükörfordítása) körívekből alkotott, áttört geometrikus díszítmény, amely a gótikus építészetnek egyik jellemző díszítő eleme. Ha nem áttört, a neve vakmérmű. A templomok mérműveit általában színes üvegablakokkal díszítették.

(1/2), 1 oromvégző, 14 krabbe (7 jobb, 7 bal), 2 konzolfej, 2 oszlopfej, 2 lábazat az előbbihez. *Segesvári torony, lépcsőház*: Műkő: 4,5 m mellvédbetét, 1 levéldísz; *Vajdahunyad földszinti terem*: 14 konzolszerű fejezet, 2 konzolszerű fejezet (1/2); *Főlépcső emeletén*: 2 oromvégző, 24 krabbe (12 jobb, 12 bal), 2 betét, 26 rozetta[71] (0,14), 52 rozetta (0,09), orom fogsor,[72] 4 állatalak (2 jobb, 2 bal), 2 oszlopfej, 2 oszlopfej (más méret), 4 rozetta (2 minta szerint).[73]

Május 16-án a kőműves vállalkozót felhívták, hogy az összekötő résznél, illetve a kazánháznál a föld- és betonmunkákat folyó hó 18-án ismét kezdje meg.

Május 18-án megkezdték a bástyafal földkiemelési munkáit.

Boross bádogos vállalkozókat felhívták, hogy a munkákhoz okvetlenül fogjanak hozzá. A május 23-i feljegyzés szerint a bádogos a fióktornyokon dolgozott. Május folyamán a kőműves, az ács, a bádogos dolgoztak és a bástyafalakon a föld- és betonmunkák, valamint az alapfalazási munka folyamatos volt.[74]

Június hó 2-ára az összes alapozási munkák a kazánháznál elkészültek. Ugyanekkor felszólították Marhenke szobrászt, hogy a Segesvári torony címerfaragásának határideje június 8-a. Kőművesmunkák folytak az alábbi helyeken: kőelhelyezés a vajdahunyadi folyosó oldalon, Nyebojsza valamint Nagy kaputoronynál, a főlépcső féloszlopok elhelyezésénél és az udvari keleti homlokzaton. Az ács és a bádogos a Segesvári tornyon dolgozott. A mázoló a

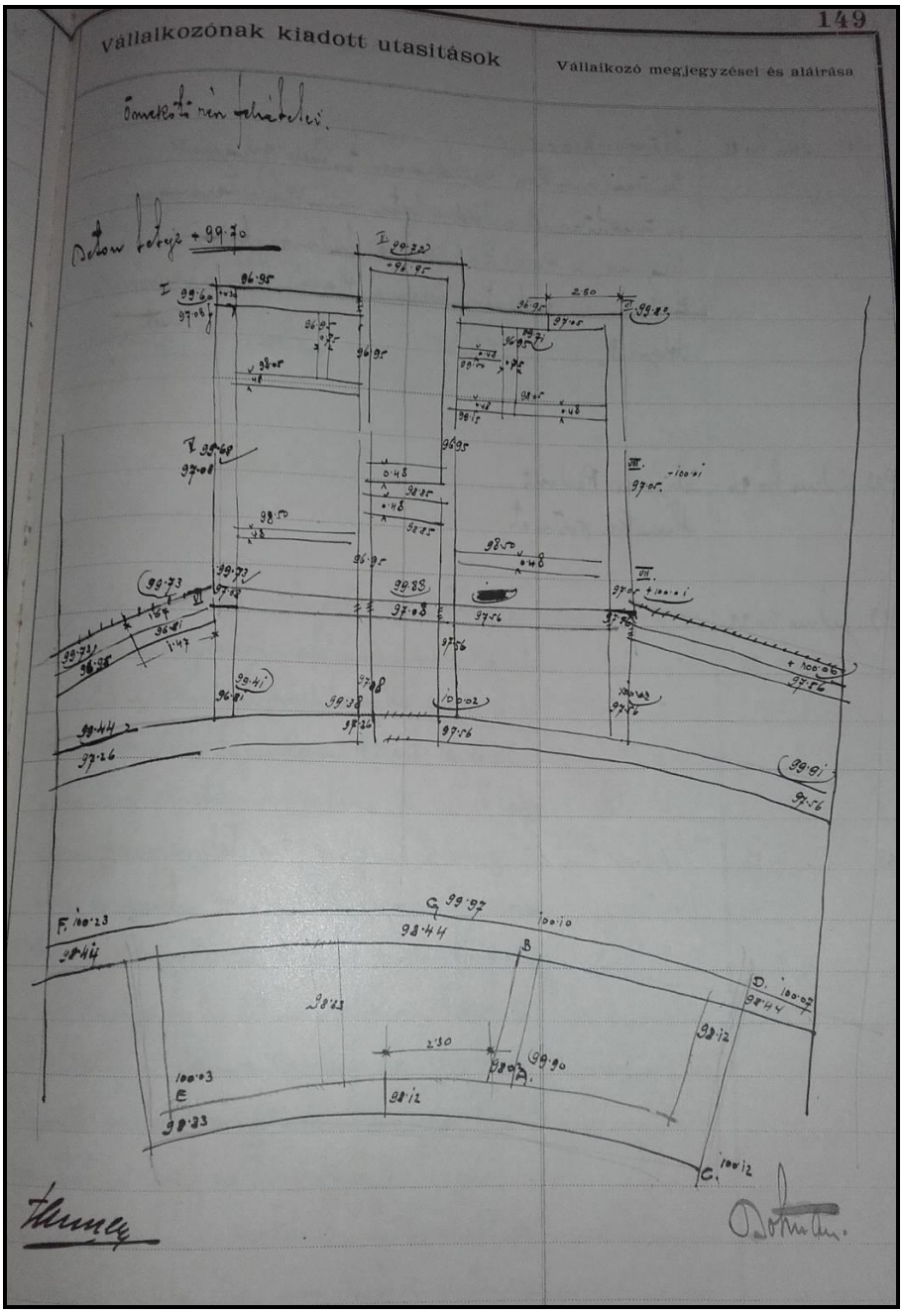
[71] rozetta: stilizált rózsa, többnyire kerek, néha szögletes, karéjos szélű díszítmény. Az ókori görög építészettől kezdve elerjedt.
[72] fogsor, fogazat: váltakozva kiugró, fogsorszerű, téglalap alakú elemek sora a ión és a korinthoszi párkányzaton.
[73] MMgMK MD. T. 638. lelt. sz. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves csoport építési naplója (1902. ápr. 1.–1904. nov. 9-ig.) 115–130. p.
[74] Uo. 131–133. p.

Segesvári torony látható farészeit és laternáit[75] mázolta. Marhenke június 4-ére elkészült a „segesvári címerkővel". Június 6-án pedig Glaser [János] festő a segesvári címerkő festéséhez hozzáfogott. Június 12-én el is készült vele. Cserepes vállalkozó a Segesvári tornyon dolgozott. A kazánházat és a bástyatornyot falazták. A Neuschloss és fia cégtől a kazánház és a bástyafal tetőszerkezetének kivitelezését rendelték meg. Június 15-én 26 kőművessel és 3 inassal az alábbi munkák folytak: kőelhelyezés a kápolnánál, a Nagy kapu toronynál és a nyugati homlokzaton. Falazás az „olasz góthnál és a vajdahunyadin". A cserepes folytatta a munkát a Segesvári tornyon, ács ugyanennek az alsó deszkázását végezte, az összekötőrésznél a „cyclops" falazás folyt. Seenger Béla 1903. június 15-i árajánlatát az alábbi célokra bácstoroki kőből az építésvezetőség elfogadta: „1 db szobrászkő a Mária részére (1,50x0,55x0,60 m); 1 db szobrászkő az Árpád részére (2,25x0,70x1,20 m), 1 db szobrászkő a zászlós alak (2,15x1,25x0,65 m) részére." Június 15-én a Ney Ede kőfaragó megsürgetésre adott válasza miatt Bohn művezető kiment annak kőfaragótelepére és tapasztalta, hogy valóban a kőfaragványok majdnem mind munka alatt vannak, de mivel a támpillér és kápolna gazdagon tagozott köveinél dolgoznak, ezek a kövek legalább 2-3 hetet igényelnek, míg elkészülnek. Felhívta hát a kőfaragót, hogy a kevésbé díszes kőfaragványokból is szállítson, hogy haladni tudjanak. Június 19-én a keleti szárnyon a falazás elkészült. Horváth József ácsmestert értesítették, hogy a Segesvári torony erkélyét és tetőszerkezetét sürgősen készítse, mert arra június 28-án már szükség lesz. A Nagy kapu és a Nyebojsza-torony munkái folytak, az összekötő résznél pedig falaztak. Június 23-án a kőműves segédek sztrájkba léptek, ezért egészen 1903. július 6-ig a kőműves munkák szüneteltek, csak az ács, cserépfedő, a bádogos és a kőszobrász tevékenység haladt. Áprily János kőfaragó díjemelésre kérelmet nyújtott be, miután az I. emeleti főlépcsőház tagozott kőoszlopainak fejezetei alatt lévő függő pálcák többletmunkát jelentenek, s ezek a terven nem voltak láthatóak.[76]

Július hónap elején még szüneteltek a kőműves munkák. Az ács, a bádogos és Heidlberg tetőszigetelő a Nagy kaputornyon dolgozott az első héten. Július 6-án 27 kőműves és 3 inas állt munkába, a falazás és kőelhelyezés, valamint a keleti homlokzaton a vakolás „serényen" haladt. Július 7-én reggel 9-től az esőzés miatt kellett abbahagyni a munkát. A Boross testvérek által kiszállított bádog- és horganyvégződések az eredetileg megrendelt 14-es helyett 12-es vastagsággal készültek, az építésvezetőség a kényszerhelyzetben elfogadta ezeket, de értékcsökkenést számított be. Ugyanakkor kötelezte a bádogost, hogy a lovagtorony [Kínzótorony] felső csúcsvégződését újrakészítve szállítsa ki és a horganybádogból 11-es vastagsággal készült élborításokat lebontva a szerződés szerinti vastagságban készítse el. (Július 14-én a cserét az építésvezetőség igazolta). Július 10-én a cserepes a Nagy kaputorony /:lovagtorony:/ fedésével elkészült, ács a segesvári faerkélyt [Apostolok tornya] felállította. A folyamatos esőzések hosszabb-rövidebb időre megakadályozták a munkát. Július 15-én a Segesvári torony beboltozása megkezdődött. E napon az összekötő rész elejének földmunkáját is megkezdték. Az építési naplóba felvették a földkiemelés mélységi adatait. (***Lásd következő kép!)*** Kazánháznál a falazás, kőelhelyezés folyt. Zellerin gyár a kazánokat kiszállította. Július 24-én a cserepes elkezdte a kis kaputorony

[75] A laterna vagy régiesebben lanterna (a latin lámpás szóból) sokszög vagy kör alaprajzú, ablakokkal megnyitott tornyocska, amelyet a kupola záradékán emelnek, hogy a kupola belseje természetes megvilágítást kaphasson
[76] Uo. 134–143. p.

fedését. Ney Edét július 27-én felszólították, hogy a Nagy kaputorony erkélyének köveit kezdje meg és július 29-től folyamatosan szállítsa, nehogy a munkákat akadályozza. A Mészáros és Gerstenberger céget felszólította a művezetőség: a munkákat olyan erővel folytassa a Nyebojsza-toronynál, hogy augusztus 15-éig a falegyen feltétlenül elkészüljön. A cég válaszában a nagy magasság miatti nehézségeket sorolta fel: állványozás, kövek felszállítása időigényes, ezért nem garantálják a határidőt. Július 29-én az összekötő résznél „betonírozás és alapfalazat folyik". Július 29-e után itt a további munkát be kellett fejezni, mert „a homlokzat oldal az építő bizottság által még nincs jóváhagyva". Az Oetl gyártól nagy mennyiségű vasbetonhoz szükséges tartókapcsok, csavarok mérlegelés utáni átvétele történt meg.[77]

[77] Uo. 143–153. p.

Augusztus első hetében folyamatosan a Nyebojsza-torony nagyobb erővel történő falazására hívta fel a figyelmet az építésvezetőség. Augusztus 5-én a keleti udvari falegyen elkészült. Falazás folyt a főlépcsőház oszlopainak átboltozásain. Augusztus 8-ra a nyugati szárnyon a falegyen elkészült. „Kapuerkély elhelyeztetett, szobrászok dolgoznak". 28 kőműves folyamatosan dolgozott a kőelhelyezéseknél. Augusztus 14-re a Vajdahunyadi részen a falegyen teljesen elkészült, a tetőács kezdett dolgozni. Augusztus 15-én ismét felszólították a kőműves kivitelezőt, hogy növelje a létszámot, mert „a még hátra lévő torony, fióktorony, kápolna és kapuív falazása, valamint a lovagterem oszlopainak az elhelyezése e munkaerővel beláthatatlan ideig el fog tartani". Augusztus 19-én aláírásával igazolta a Magyar parkett gyár (Holstein és Sterner), a cserépfedő munkákra pedig Kirschenbaum Gusztáv, hogy az összekötő rész padozatára és cserepezésére a megbízást átvették. Klopfer Jakab üveges mestert felhívták augusztus 25-én a Nyugati külső homlokzat 5 db kettősen kapcsolt külső ablakainak raktári üveggel történő beüvegezésére. Augusztus 27-én Kirschenbaum Gusztávot szólították fel, hogy a vajdahunyadi erkélyek (déli zárterkélysor) tetőit kisebb méretű cseréppel fedje be. Augusztus 29-én az összekötő rész hátsó részén a falegyen elkészült. E napon Ozarowszky vállalkozót az itteni mázolómunkák elvégzésére hívták fel. Augusztus 31-én a Budapesti Szivattyú és Gépgyár az összekötő rész vízvezetéki és csatornázási munkáit, illetve szerelékekkel, berendezésekkel (csapokkal, konyha- és mosdókagylókkal, szekrényekkel stb.) való ellátását a költségvetés alapján elvállalta.[78]

Szeptember 7-én 20 kőművessel folytak a munkák: kőelhelyezés a kápolnánál, Nyebojsza-toronynál és kapuívnél. Homlokzatvakolás az udvari keleti homlokzaton. A szobrászok az északi homlokzat támpilléreinél dolgoztak. Bádogos az attika csatorna készítésénél munkálkodott a nyugati oldalon. A cserepes a vajdahunyadi erkély tornyain, a nyugati nagy tetőn, valamint az összekötőrész két tornyán dolgozott. Az összekötő résznél a falazás, a homlokzati rész vakolása, a kazánház melletti lakásoknál boltozások folytak. Szeptember 9-től a Nyebojsza-toronynál kőhiány miatt a munka szünetelt és egészen szeptember 14-ig folyamatos kőhiány miatt akadozott. Szeptember 14-én az összekötőrész I. emeletének falegyene is elkészült. Szeptember közepén Melocco Pétert – aki itt a burkolatin kívül rabicvállakozóként is működött –, szólították fel, hogy legkésőbb szeptember 21-én kezdjen hozzá az I. emeleten, a vajdahunyadi erkélyeken és a folyosókon a rabic-munkálatokhoz. A Salgó Lipót bádogos céget felhívták az összekötő rész csatornázási munkáinak elkezdésére. A kőműves munkák folyamatosan folytak a keleti szárny pinceboltozásnál, a kapuív falazásnál, ívelhelyezés- és vakolásnál, a nyugati homlokzat mérművek elhelyezésénél, a loggia kőelhelyezésénél, a Nyebojsza-toronynál és a vajdahunyadi erkélyek ablak-osztópillérei elhelyezésénél. A szobrászok a mérművek munkáinál dolgoztak, az északi homlokzat támpilléreinél és a földszinti figurális mérműablakon. Ács a nagy déli tetőt állította. Szeptember 21-én a kőművesek a rózsaablak elhelyezésén és az erkélyek ablakosztó köveinek elhelyezésén dolgoztak, a szobrászok a kápolna baldachinjainál. Walla József vállalkozó eredeti megbízását módosították: a kazánházban cementlap helyett keramitlap burkolat készítendő. Holdampf [Sándor] kőfaragónak kiadták a haraszti oszlopok kőmegrendelését az összekötő részhez. A kőműves

[78] Uo. 153–160. p.

cég árajánlatát elfogadta az építésvezetőség, melyben a híd kapubolt portlandcementtel és Duna homokkal való lefedéséért, a kápolna melletti kémények falazásáért, a kémények tetőn kívüli, füleki téglával való homlokzati burkolásáért, pár nap múlva pedig a Nyebojsza-toronytető kívül-belül való lefalazásáért, „fenti kémény abnormális állás készítéséért" állított össze.[79]

Október 4-én 28 kőművessel és segéderőkkel folyt a kőelhelyezés, a vakolás. Ács az északi fa konzolokat erősítette, a keleti és nyugati kis tetőket kezdte elhelyezni. Szobrászok a keleti és nyugati homlokzaton „serényen" dolgoztak, rabicmunka folyt a vajdahunyadi erkélyen. Október 6-án a Nyebojsza-toronyál a falegyen elkészült, az ács délben a torony felállításához fogott hozzá. Kőműves munka folytatódott, a kápolna melletti fríz vakolásánál és a mérművek elhelyezésénél. Melocco Pétert a kapuív terasz fölötti burkolására szólították fel és ugyanitt lépcsőkészítésre is. Október második hetében a rabicmunkák az I. emeleti lovagteremben folytatódtak. Az Összekötőrésznél már a kőelhelyezés, valamint a víz- és csatornaszerelés kezdődött meg. Ács a Nyebojsza-toronynál október 12-én már lécezett. Heidlberget aszfaltlemezek szállítására szólították fel, és hogy azokat a kapuív teraszra sürgősen helyezze el. Október 17-én Süss Herman vállalkozó a Nyebojsza-torony két villámhárítóját felszerelte. Október 16-án rendelték meg Horváth József ácsmestertől a nagy kapuív rácsozatát. Klopfer Jakab üvegesmestert felszólították a kazánház és a mellette lévő lakás sima üvegezésére. Október 21-i bejegyzés szerint „A szobrász teljesen elkészült a faragási munkálatokkal". Október 23-ára – az esőzések ellenére folyó munkák mellett – a Nyebojsza-torony kőelhelyezése teljesen elkészült, másnap megkezdték az állások bontását. „Miután a Nyebojsza-torony piszkei fedkövek elhelyezése balesetveszélyes lenne", ezért a maradékot a még hátralévő lépcsők és lábazat munkálataiban felhasználták. Október 23-ától a Nyebojsza-torony befejező tetőmunkálatai (bádogos – lefolyó- és csúcsvégződések, cserepes) történtek meg. Az Összekötő épületben a haraszti kőoszlopok elhelyezése megkezdődött. Ozarowszky vállalkozó késedelme miatt az Összekötő épület mázolási munkáit a művezetés Hartmann vállalkozótól rendelte meg. Október 31-én minden munka tovább folyt, Alpár Ede a nagykapu vasalásához fogott. A „Magyar parkettgyárat" felszólították, hogy az Összekötő épület fűtő és asztalos lakásokban a hajópadlót készítse el.[80]

November első hetében a Nyebojsza-torony belső emeleti vakolásai, az olasz homlokzat utolsó vakolási munkálatai történtek meg. Rabicmunka folyt a kápolnában. A kőfaragók teljesen elkészültek az „összetisztítási" munkával. November 9-én a vajdahunyadi déli homlokzaton a tó lecsapolása folytán az állásbontások „serényen" folytak. November 12-re a csatornázás teljesen elkészült az udvarban. Ács a csúcsíves épület fedeleivel teljesen elkészült. Melocco Pétert felszólították, hogy a lépcsőház rabicmunkáit csak mínusz 1-2 fok hőmérséklet esetében végezze, mert ezen aluli esetében nem fogják tőle átvenni a munkát. Bádogos november 21-re a fedelekkel elkészült. November 22-én felszólították a Mészáros és Gerstenberger céget, hogy a vajdahunyadi rész tópartfeltöltési munkálataihoz „regie-ben"[81] azonnal fogjon hozzá. November 26-án Michl asztalosmestert a belső ablakok csúcsívesre igazítására és az elméretezetteket a tokokhoz igazításra szólították fel. November 30-án a

[79] Uo. 160–170. p.
[80] Uo. 170–178. p.
[81] regie = napszámbér

következő munkák voltak folyamatban: a kőműves a földszinti boltozásnál, a Segesvári toronyban ablaktok-elhelyezés; rabicmunka a főlépcsőházban; csatornázás; bádogos; az összekötőrészben a sarokkő-elhelyezések, a boltozások, az üvegezés és a szobrászok dolgoztak.[82] November végén a csúcsíves csoport két tó felőli oldalának talajrendezési munkái megbeszélésére a székesfővárosi főkertész és a Korcsolyázó Egyesület nevében annak igazgatója, Zsigmondy osztálytanácsos megbeszélést tartott a művezetőséggel és a partfeltöltés mértékéhez és módjához hozzájárultak.

December első hetében a kertészettől 30 napszámos dolgozott a tóparti munkáknál. A hónap folyamán Alpár Ede a lépcsőházi rácsokat, bádogos az ablakkönyöklőket elhelyezte. Belső vízvezeték-szerelési munkák folytak. Horváth József ácsmester helyett, aki az árba bele nem egyezett, a pince lépcsőfokokat Neuschloss Károly és fiainál rendelték meg. December 12-re a csatornázási munkák mind elkészültek. December elején boltozási munkák folytak és a segesvári lépcső elhelyezése, valamint az ajtó- és ablaktokok további munkái. December 17-én fejeződött be az ácsok sztrájkja, így Popper ácsmester az Összekötő rész hátralévő fedélszékének felállításához fogott. Alpár Ede számára lakatosmunkákra nagy tételű megrendelést adtak ki. December 19-én Bohn művezető egészen január 4-ig a karácsonyi és újévi ünnepek miatt az összes munkát leállíttatta, kivéve Popper vállalkozónak kellett befejeznie az ácsmunkát, aki december 24-én készült el vele. Dr. Heidlberg Tivadart felszólították, hogy az Összekötő résznél lévő tetőzetet „fedélpéplemezzel" burkolja be. A Zellerin gyárnál tájékozódott a művezetés, hogy a csúcsívesnél kialkudott árakon elvégzi-e az Összekötő épület fűtésberendezési munkálatokat. A gyár elfogadta az ajánlatot és belső munkákat folyamatosan végezte.[83]

[82] Uo. 178–186. p.
[83] Uo. 186–194. p.

1904

1904. február 29-én vették fel havazásban a kőművesek a rendszeres munkát 6 kőművessel, lépcsőelhelyezésekkel és boltozásokkal. Az Oetl cég a vas csigalépcsőt elhelyezte a Nyebojsza-toronyban. Zellerin a fűtésszereléket már az emeleten kezdte meg szerelni.

Márciusban Melocco Péter rabicmunkáihoz kiadták az összes I. emeleti borda stb. részleteket. Ugyancsak tőle a művezetés mozaiklapjaiból pár mintadarabot kért a választáshoz és majdani legyártatáshoz. Seenger Béla kőfaragótól megrendelték a rózsaablak merevítő vázának beerősítésére és további faragására vonatkozó árajánlatát. Március közepén már 14 kőműves dolgozott a boltozásokon, az ablak és ajtótokok elhelyezésénél. A rabicmunka folyamatosan készült. Az Összekötő épületen pedig 6 kőműves dolgozott. Süss Hermant felhívták, hogy a Segesvári torony villámhárítási munkáit mielőbb fejezze be. Március végén a csúcsíves épületen 12, az Összekötőn pedig 9 kőműves dolgozott. Walla Józsefnek kiadták az Összekötő épület burkolási munkáit. Melocco Pétertől megrendelték a cement burkolólapot vörös és fekete színben. Fleischl Károly a kő „díszlécezet összetisztításán" dolgozott, Michl Alajos az emeleti ajtókat szegelte. Popper ácsmester vállalásával március 31-én teljesen elkészült. A Ganz gyárnál megrendelték a csúcsíves csoport és az Összekötő rész „villamvilágítási munkáit".

Áprilisban a bástyafalaknál és a Kis bejáró toronynál földmunkát kezdtek meg lejtméret-felvétel után. Április folyamán Michl az összes ablakszárnyakat szállította. A Zellerin gyár a fűtésrendszerben nyomáspróbát tartott és hiba sehol nem merült fel. Lyons Ede redőnyvállalkozótól április 9-én megrendelték az összes redőnyt. Április 11-én Walla hozzáfogott a betonmunkákhoz. A Ganz gyárat felhívták, hogy az Összekötő rész munkáit április 20-ig be kell fejeznie, ugyanakkor tudomására hozták, hogy a csúcsíves épületben a belső „bordahúzási" munkák megkezdődnek ezért a földszinten is és az emeleten is a mennyezeten lévő vezetékeket sürgősen fektesse le. Április 18-án megkezdődött a bordahúzás az I. emeleten és a földszinten is a lovagteremben, amúgy sima vakolás történt. Marhenke Vilmost felszólították, hogy az összes belső szobrászati munkákat szállítsa ki, amit meg is tett. Április 21-én a Mészáros és Gerstenberger cég a csúcsíves épületben szükséges díszvakolások és kőelhelyezések árajánlatát küldte meg. Az épületen már 28 kőműves dolgozott, a sima vakoláson kívül a díszvakolások is folytak. Április 28-án a bástyafal „fedköveinek" készítését kezdték meg a többi párhuzamosan, folyamatosan történő munkák mellett.[84]

1904. május első hetében 32 kőművessel az előbbi munkák tovább folytak. A május 17-i bejegyzés szerint a kápolna, I. emelet és földszint vakolásával teljesen készen voltak.

Júniusban az Összekötő résznél és Bástyatoronynál kikerült földmennyiség elfuvarozását két napra két kocsival rendelte el a művezetőség a kőműves vállalkozónak. Június 10-én a Kerámiai gyár hozzákezdett az udvar kövezéséhez. 33 kőműves dolgozott a belső sima és díszvakolásokon. Június 13-án Klopfer Jakab üveges vállalkozót felhívták, hogy az összes üvegezést 4/4-es vastagságúval végezze, kivéve azon szárnyakat, melyek nem ezzel,

[84] Uo. 194–217. p.

hanem, 6/4-es vastagságúval üvegezendők. Június 24-én az összes belső állványokat lebontották már, csak egyes helyeken az ajtó-feltételek kiképzése miatt maradt meg. A kőműves vállalkozót figyelmeztették a sürgős és szigorú határidőre, ugyanígy Michl Alajos asztalost is. A Fischer és Hartmann festőcéget felszólították, hogy július 5-re az ablakok és ajtók mázolásával készen kell lenniük.[85]

Július 2-ára a kőművesmunka teljesen készen volt, kivéve egy-két nyílás lábazat befejezését és a Nagy kaputorony sima vakolását. Ugyancsak elkészült a Kerámia gyár az összekötő rész kövezési munkálataival. Július 4-én Glaser festő hozzáfogott a külső festésekhez. Seengertől egy kőfaragó segéd egy napig „regie"-ben dolgozott a főlépcső szegélyénél. Klopfer a keleti földszint és I. emeleti termeket beüvegezte. Július 8-án Melocco hozzákezdett a mozaiklapok fektetéséhez a főlépcső földszintjén. Július 9-re az összes vakolási munkák elkészültek. A hét során „a folyamatban lévő munkák tovább folynak." Mészáros és Gerstenberger emeltebb díjakat kért a szobrászmunkák összeállításáért. A művezetés mérsékeltebben ugyan, de megadta az emelést. Július 21-én kezdte meg a Zellerin gyár a fűtőtestek elhelyezését. Marchenkétől a segesvári alsó oszlop átalakítását kívánták meg. Július 5-re Seenger az összes márványmunkákat kiszállította, elhelyezésük tovább folyt.[86]

Augusztus folyamán Glaser a díszfestéseken „serényen" dolgozott. Augusztus 8-án a villamos társaság kábelvezetéket fektetett a csúcsíves részen. Augusztus 9-én felhívták Róth üvegfestőt, hogy a keleti terem földszintjén a 6 db körablakba az üvegfestményt helyezze el. Augusztus 11-én ez meg is történt. Augusztus 12-re Klopfer vállalkozó a belső üvegezéssel teljesen elkészült. Augusztus 15-re a Ganz gyár összes munkáját befejezte, kivéve, amit csak a festőmunkák után lehet elkészíteni. 1904. augusztus 18-án Róth a keleti terem I. emeleti ablakait üvegezte, szeptember 22-én ugyanitt folytatta a munkát. A Ganz gyár a keleti teremben a világítótesteket szerelte. Augusztus 29-i bejegyzés szerint: „festő, mázoló, Zellerin, Ganz gyár és Róth üvegfestő tovább dolgoznak."[87]

Szeptember első hetében a Parkettagyárat felhívták, hogy az I. emeleti lovagteremben a parkettfektetést folytassa tovább. „Roth Miksa üvegfestő vállalkozó felhívatik, hogy az üvegfestményeket a helyszínén, az I. emeleti lovagteremben mielőbb helyeztesse el, továbbá az I. kápolna és az I. emeleti lépcső-előtér mérműves ablakfestményeket pedig f. hó 25-én okvetlen kezdje meg elhelyezni, nehogy az épület átadása e munkák hiánya miatt szenvedést okozzon. Egyúttal tudomására hozatik, hogy az I. emelet lépcső-előtérben az állás a festő részére folyó hó 25-ig csak szükséges, miért is nevezett vállalkozó csak ezen idő alatt használhatja az állást a munkáinak az elhelyezésére. Bohn." Szeptember 18-tól Róth hetekig folyamatosan, minden nap dolgozott. Szeptember 25-én felhívták a Fischer és Beck kőfaragókat, hogy a haraszti kőoszlopokat tisztítsák meg és ismét csiszolják át. Ők válaszukban kitértek arra, hogy ezen munkák nem az ő hibájukból szükségesek, hanem az építés menete miatt, amit a művezetés el is fogadott. Szeptember 30-

[85] Uo. 217–229. p.
[86] Uo. 229–237. p.
[87] Uo. 237–243. p.

án Róth üvegfestő a rózsaablak és mérműves lépcső előtér ablakokkal elkészült. Kőműves vállalkozó hozzáfogott az állványbontáshoz.[88]

1904. október 1-jén „Róth a földszint lépcsőteret helyezi be". A festő serényen dolgozott, a mázoló szintén. Marhenke szobrásszal megállapodtak „egy álló lovagalak bácsdorogi kőből 2.20 magas 2.60 helyett – 600 korona." Chitz Ármin vállalkozótól rendeltek 10 db „cserepes kályhát" és a kályhamunkák október 21-i befejezését írták elő. Heim H. kályhagyárostól pedig 6 db vaskályhát szereztek be. Október folyamán állandó bejegyzés: „Festő, mázoló, Róth, Seenger, Fischer és Beck, parkettagyár, lakatos, kőműves tovább dolgoznak". Klopfer Jakabot felhívták, hogy a mérműves ablakoknál az ideiglenesen betett üvegeket szedje ki és véglegesen az üvegfestő után helyeztesse vissza. Október 12-én a Heim H. vállalkozás az összes kályhát felszerelte. Október 17-re a haraszti kőoszlopok csiszolása befejeződött. Október folyamán Marhenke szobrásszal az egységárak elszámolása megtörtént. Részletesen felsorolták a külső és belső szobrászmunkákat, melyek között 2 álló alak, oszlopfejek különböző díszekkel, címerpajzsok fajtái állatdísszel, oszlopfejezetek, baldachinok, rozetták, kapitálok, konzolok stb. fordultak elő biai, piszkei, bácsdorogi, pilisszántói, süttői kőből. Az 1904. október 22-i bejegyzés szerint „a mai napon a takarítással teljesen elkészültek, így az épület teljesen készen van, kivéve az üvegfestményi munkák, melyek a jövő héten" lesznek meg. 1904. október 30-i bejegyzés: „Róth Miksa a mai napon teljesen elkészült az üvegezési munkálatokkal kivéve a két figurális ablakokat."

1904. november 9. „Mai napon az összes vállalkozók részére a munka átadásának igazolása folyó évi nov. 5-i kelettel átadatott".[89]

Az építési napló végén az építkezésben résztvevők listája olvasható lakcímükkel és végzett munkatípusukkal együtt.[90]

[88] Uo. 243–246. p.
[89] Uo. 246–256. p.
[90] Uo. 399. p.

Név	*Cím*	*Munkafajta*
Mészáros Gerstenberger	VII. Csömöri út 115.	föld, kőműves elhelyező munka
Fischer János fiai Szegeden és Beck Sámuel Erdőbénye	[Szeged], [Erdőbénye]	kőfaragó /:haraszti kő:/
Horváth József	IX. Ferencz körút 23. sz.	ácsmunka
Dr. Heidlberg Tivadar	VI. Váczi körút 37. sz.	aszfalt munka
Melocco Péter	VI. Dévai u. 21.	burkolati munka, rabitz munka
Kirschenbaum Gusztáv	VIII. Bezerédy u. 10. sz.	tetőfedő munka
Oetl Antal	VII. Bethlen tér 4.	vasmunka
Michl Alajos	VIII. Nagytemplom u. 17.	asztalos munka
Alpár Ede	IX. Viola u. 7.	lakatos munka
Fischer és Hartmann	IV. Gerlóczy u. 2. sz.	mázoló munka
Zellerin M. féle gyár r.t.	VII. Nagydiófa u. 14.	gőzfűtés
Ney Ede és tsa.	VI. Városligeti fasor 3.	kőfaragó munka /:biai és sóskuti:/
Seenger Béla	II. Kis Rókus u. 17/19.	kőfaragó munka /:bácstoroki és piszkei kő:/ puciscei [pučišćai] márvány
Magyar Parquet Gyár (Holstein és Steiner)	V. Visegrádi u. 13.	padozati munka
Boross testvérek	IV. Harisbazár	bádogos munka
Marhenke Vilmos	VII. Dembinsky utca 7. szám	szobrász
Süss Hermann és tsa		villámhárító
Bründl János		vízvezeték
Lyons Ede	VI. Andrássy út 53.	redőny

Nincsenek feltüntetve

Róth Miksa	VII. Kender utca 24.	üvegfestő
Glaser János		festő
Fleischl Károly	VI. Felsőerdősor utcza 1.	díszlécezet
Klopfer Jakab	VII. Dohány u. 10.	üveges
Schlick-féle részv. társ.	VI. Váczi út 45.	vas, horganyöntvény
Ganz és Tsa r.t.	II. Lövőház u. 37.	villam világítás
Heim H. és tsa	V. Mária Valéria u. 10.	vaskályha
Chitz Ármin	V. Lipót krt. 11.	cserépkályha

Összekötő épület

Salgó Lipót és testvére		**bádogos**
Popper Zsigmond		**ács**
Holdampf Sándor		**haraszti kő**
Neuschloss Károly és fia	V. Felsőrakpart 12.	**ács**
Walla József	VII. Rottenbiller u. 13.	burkolat
Ozarowsky Henrikné	VII. István út 40.	szobafestő
Bpesti Szivattyú és g[ép] gy[ár] rt.	VI. Váczi út 69.	vízvezeték és csatorna

Forrás[91]

[91] MMgMK MD. T. 638. lelt. sz. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum csúcsíves csoport építési naplója (1902. ápr. 1-1904. nov. 9-ig) kiegészítve sötétkék színnel az MMgMK MD TI. 370/1912. MMgMK ikt. sz. (ad 11-1/1911. Ép. Biz. sz.) irat adataival. Kimaradt nevek az Építési Napló szövegéből véve (fekete szín).

Vállalkozók reklámjai

OETL ANTAL

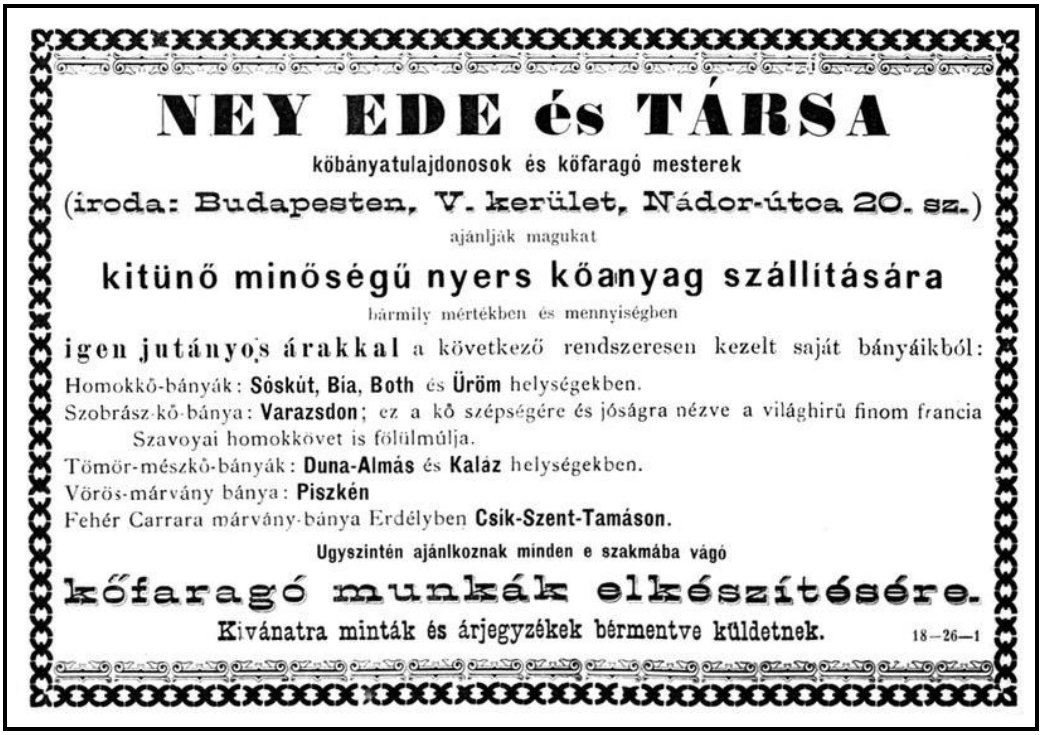
vasöntője és szerkesztési műhelye

Budapest, VIII. meghosszabbitott Dohány-útca

ajánlja **épitési célokra szolgáló öntöttvastárgyak** szállítását, akár saját gazdag tartalmú minta-gyüjteményének egyes darabjai, akár külön rajzok után.

Készít: oszlopokat, lámpatartókat, ballustereket, kerti vagy **sír-keritéseket, csigalépcsőket, lépcső-** vagy **erkélykorlátokat öntött-** mint **kovácsolt vasból,** nemkülönben **kovácsolt-vas-szerkezeteket hengerelt** és **szögecselt tartókból, üvegtető- és ablak-vázakat, növény-házakat, hidakat** és a t.

— Mintalapok és költség-előirányzatok ingyen és bérmentesen. —

NEY EDE és TÁRSA

köbányatulajdonosok és kőfaragó mesterek

(iroda: Budapesten, V. kerület, Nádor-útca 20. sz.)

ajánlják magukat

kitünő minőségü nyers kőanyag szállitására

bármily mértékben és mennyiségben

igen jutányos árakkal a következő rendszeresen kezelt saját bányáikból:

Homokkő-bányák: **Sóskút, Bia, Both** és **Üröm** helységekben.
Szobrász-kő-bánya: **Varazsdon**; ez a kő szépségére és jóságra nézve a világhirü finom francia Szavoyai homokkövet is fölülmúlja.
Tömör-mészkő-bányák: **Duna-Almás** és **Kaláz** helységekben.
Vörös-márvány bánya: **Piszkén**
Fehér Carrara márvány-bánya Erdélyben **Csik-Szent-Tamáson.**

Ugyszintén ajánlkoznak minden e szakmába vágó

kőfaragó munkák elkészitésére.

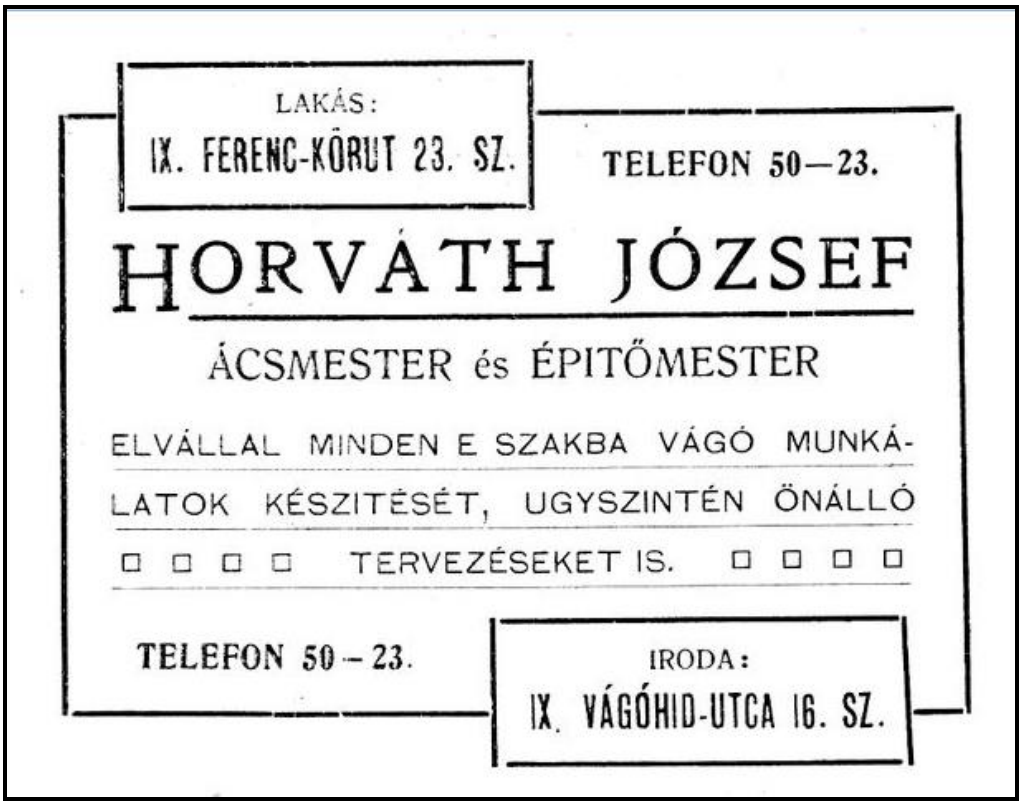
Kivánatra minták és árjegyzékek bérmentve küldetnek. 18—26—1

DÉRY A., REKLÁMOK

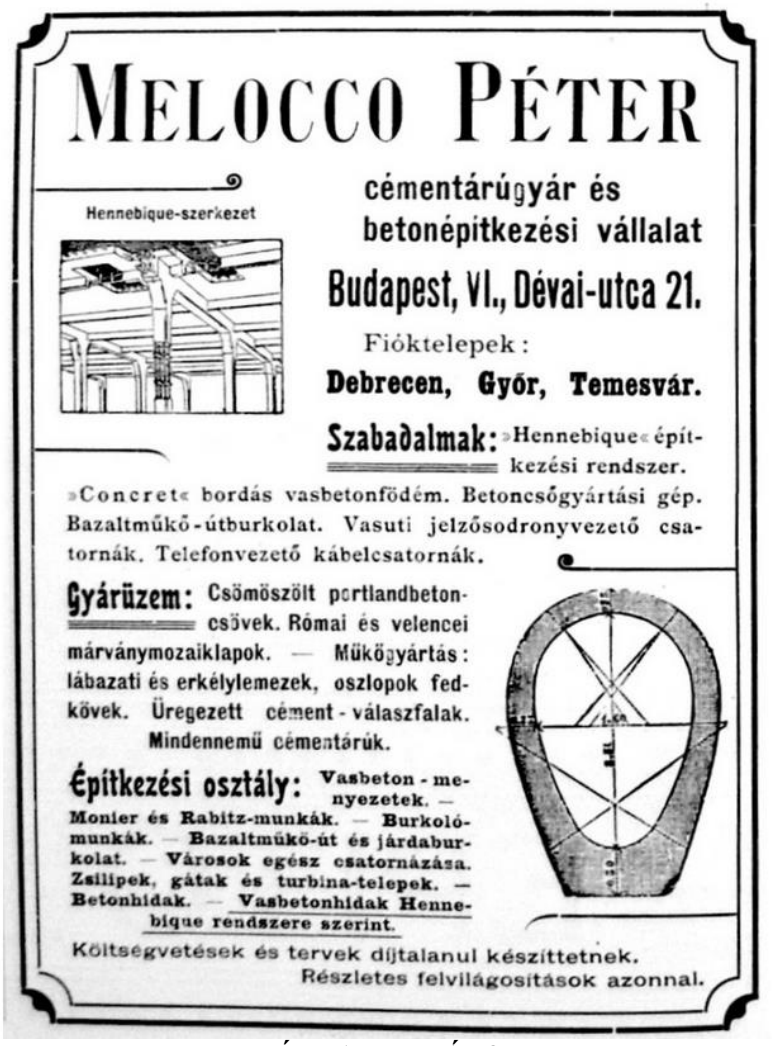

VU. 1894. 41. évf. 24. szám 407. p.

DÉRY A., REKLÁMOK

DÉRY A., REKLÁMOK

Heim H. reklámja VU. 30. évf. 1883. 37. szám 608. p. és Protestáns egyházi és iskolai lapok, 46. évf. 47. szám, 1903. november. 22.

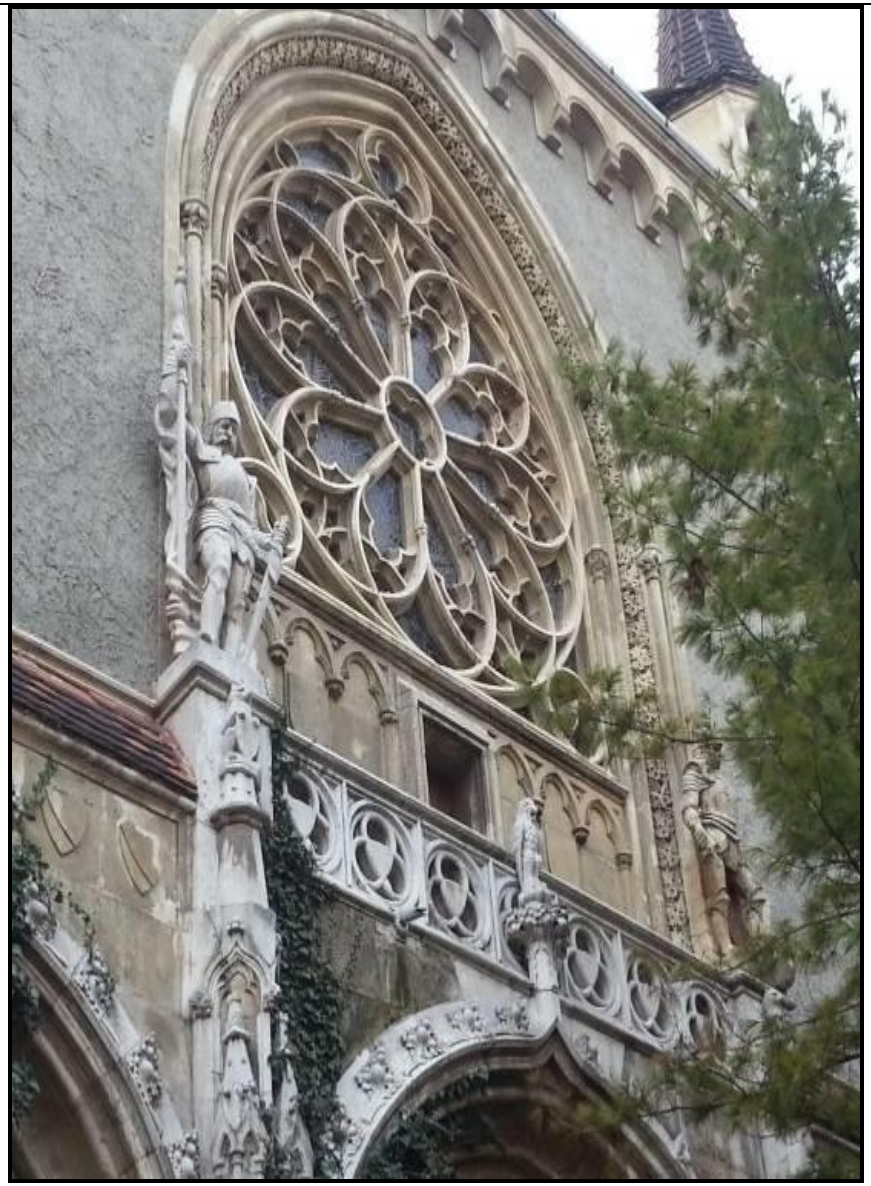
A gótikus épületszárny és az Összekötő épület mai felvételei

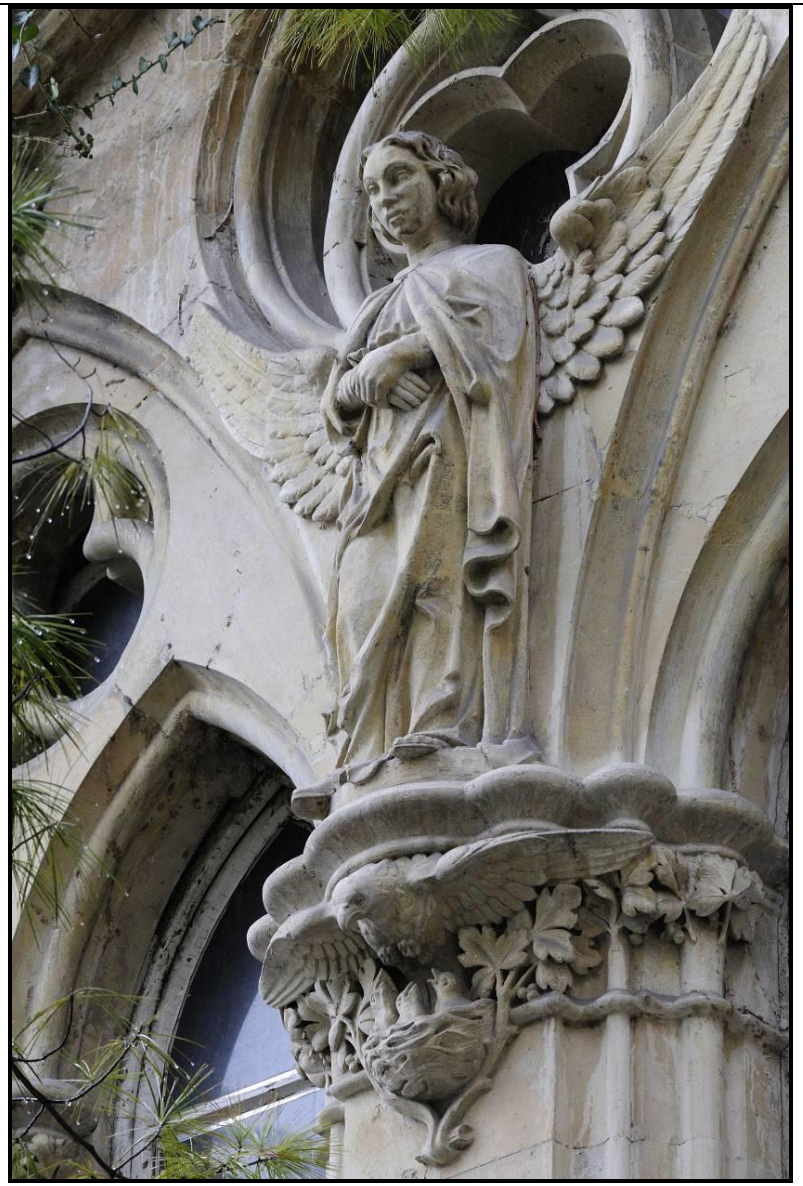
A „Vajdahunyadvári” homlokzat zárterkély sorozata a Nyebojsza toronnyal, jobb oldalán a Csütörtökhelyi kápolnával

A gótikus főlépcső a nagy rózsaablakkal

A dómhomlokzat kőküllős rózsaablaka az erkéllyel

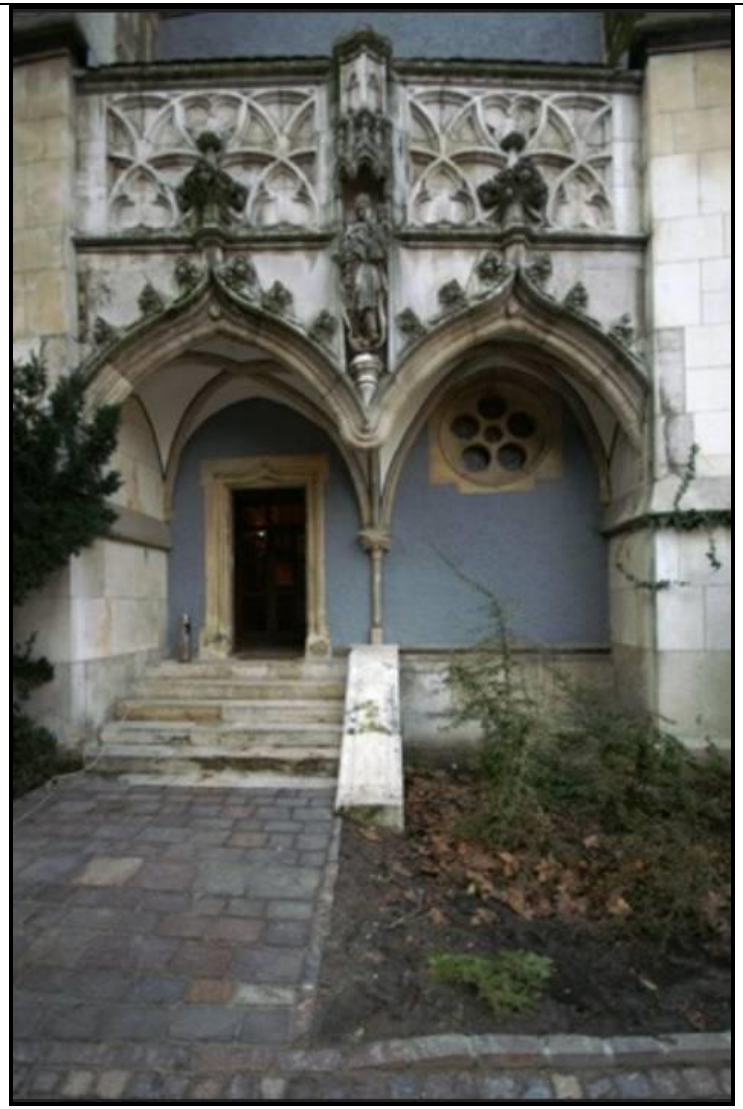
A rózsaablak alatti erkély angyala, lábánál egy fészkét óvó madárral

A „Zászlós alak”-ként emlegetett szobor (Hunyadi fekete seregének vitéze)

Vitéz alakja a dómhomlokzat erkélyének jobb oldaláról (Marhenke Vilmos)

A csütörtökhelyi templom déli kápolnájának mérműves nyugati karzata mintájára épült kettős boltozatos bejárat

A bejárat boltívei között álló, „Mária" szoborként említett Patrona Hungariae szobor

Az előbbi, Patrona Hungariae szobor közelebbről

Fiálék, vimpergák és „kosarak” a vajdahunyadi oldalon lévő zárterkély sorozat egyikének ablakai fölött

A csütörtökhelyi kápolna szamárhátíves bejáratát folytató függő loggia a gótikus „lovagudvar” jobb oldalán, tondóiban Árpád-házi királyok portréival

Az Apostolok tornyának északi sarkán álló Nürnbergi Könyörgő Madonna szobor két nézetből (Foto: Bodó Renáta)

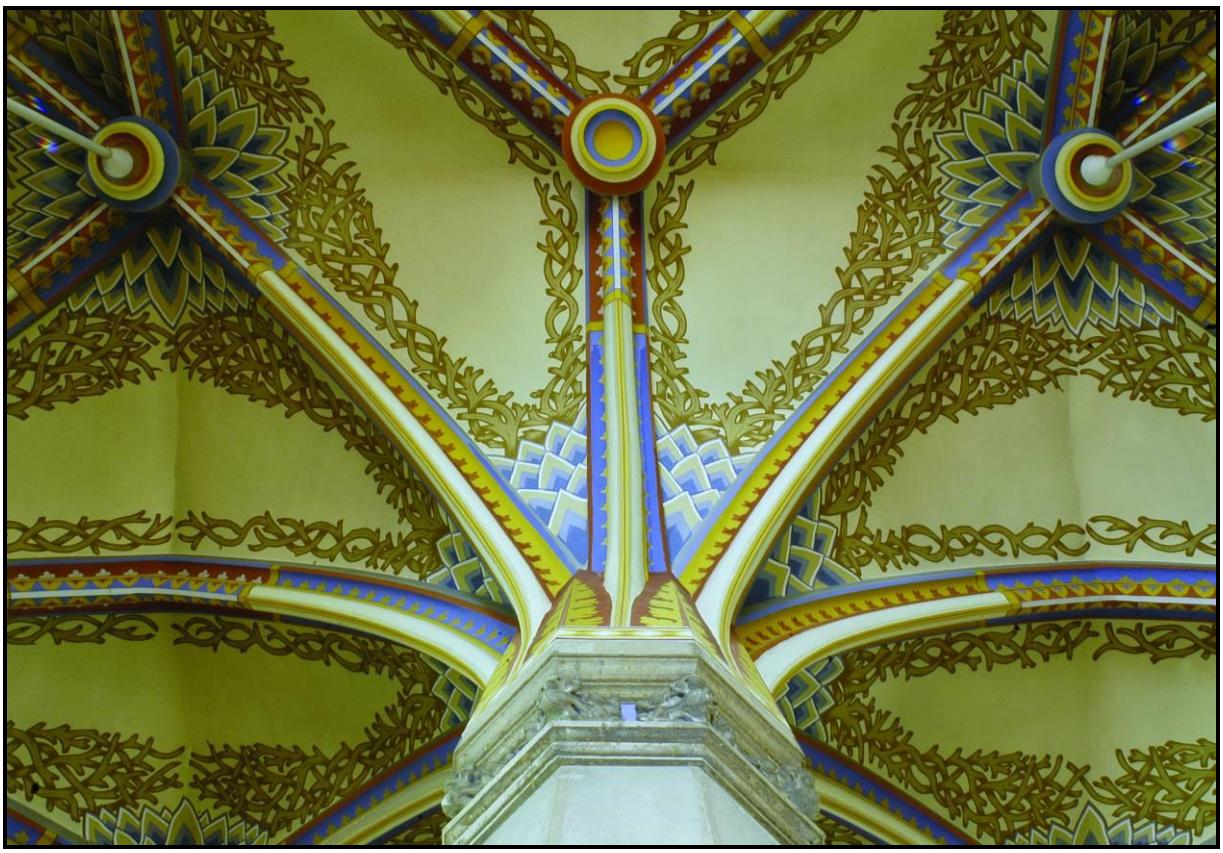

Az Összekötő épület árkádjai és homlokzatának részlete (Foto: Bodó Renáta)

A Glaser János-féle díszfestések felújított állapotban

A Glaser János-féle díszfestések felújított állapotban

A Glaser János-féle díszfestések felújított állapotban

III. A M. kir. Mezőgazdasági Múzeum Építkezésének Naplója (1906. október 22. – 1908. december 20-ig) [Román épületcsoport]

Az építési napló bal oldala napról napra leírja a végzett munkafajtákat, a kiadott anyagmegrendeléseket (a vállalatok és személyek neveivel), az építési anyag átvételek tényét és egyéb apró eseményeket. A napló jobb oldalára pedig a kivitelezők kérelmeit, észrevételeit is bemásolták és a művezetőség azokra hozott válaszait, döntéseit. Ugyanígy az építőanyagok átvételének részleteit, azok mennyiségére és minőségére, a határidőkre vonatkozó megjegyzéseket, a kivitelezés során a tervtől való eltérést és a foglalkoztatottak díjazásával, vagy a munkafajta kikalkulált árának összegeivel kapcsolatos feljegyzéseket is megtalálhatjuk ezeken a lapokon. Így ezek fontos forrásai az építkezésnek, s bár részletességük miatt – és célunk szerint – nem kívántunk forráskiadványi szintig elmélyedni a közléssel, de az események kronológiájához, az építkezés menetének életközelbe hozásához a fontosabb adatokat (új vállalkozói nevek, megbízások, új munkafajták felmerülését, az itt „falegyennek”[92] nevezett, fontosabb építkezési fázisok lezárását) kijegyeztük.

Az építési naplót[93] aláírásukkal 1906. október 22-én hitelesítették Zauner Alajos és Haaber Károly. Ekkor kelt feljegyzésük szerint a földművelésügyi miniszter a beérkezett ajánlatok közül a föld-, kőműves és elhelyezési munkálatokra Gerstenberger Emil építőmester ajánlatát fogadta el, így vele október 17-én a szerződést megkötötték és az engedélyezett tervrajzokat átadták, egyben felszólították az épület kitűzésére, mely október 23-án befejezendő.

1906

1906. október 23-án a „jelenlegi talajniveau” belejtméretezése folyt. A földmunka 6 munkással megkezdődött, a módosított hossztengely-kitűzést a pallérnak átadták. Október 26-27-én 8, majd 12 földmunkás dolgozott a pinceszinten.

November 6-án kezdték meg a Nagy kaputorony [Kínzótorony] melletti részen „egy asztallal” a betonozást 1:7 keverési arányban Duna homok és –kavics, illetve Melocco-féle románcement használata mellett. November 9-től 20 földmunkás dolgozott. November 10-én az építésvezetőség felszólította a vállalkozó céget, hogy duplázza meg a kirendelt munkaerőt, mert az alapozással még a tárgyévben kész kell lenniük. Másik megjegyzésük szerint a Melocco-féle cement nagyon lassan köt, ami a fagyveszély miatt hátrányos, ezért a többi, már felhúzott épületeknél alkalmazott beocsini cementre kell áttérni. November 12-én 26 földmunkás és 23 betonkeverő végezte a munkát. Aznap a betonkeverés állandó felügyeletére kirendelt Lenck Flórián mérnök a munkáját megkezdte, másnap vizsgálatra küldtek a cementből magából és egy abból öntött betonkockát a M. kir. József Műegyetem kísérleti laboratóriumába. November 16-a éjjel a mínusz 1 fokos hőmérséklet miatt több helyen a

[92] Általában a födém alatti utolsó téglasor neve, arra kerül a koszorú, illetve a gerendák, de az építési naplóban az egyes szintek tetejének eléréséről (plafon) is így emlékeztek meg (pl. pinceszint falegyen).
[93] MMgMK MD. T. 639. lelt. sz. M. kir. Mezőgazdasági Múzeum román csoport építési naplója (1906. okt. 22–1908.dec. 20-ig.) 2–4. p.

betakarás híján maradt betonrészek 2-3 cm vastagon elfagytak. Ezek javítása a kivitelező céget terhelte, ugyancsak az alapgödörbe eső 2 db fa kivágásához a fővárosi kertészettől rendelt két munkás díja is. November 19-től 29 földmunkással folyt a munka. A Korcsolyázó Egylet közlése szerint az e napon megkezdett vízbeeresztés a tóba, március 23-ra az előző évi tószintet fogja elérni, ezért az építésvezetőség a tó felőli alapárkok és betonozás meggyorsítására szólította fel a kőműves céget. November 25-én már 55 földmunkás dolgozott.[94]

1906. december elején a fagypont körüli hőmérsékletben is tovább betonoztak, de december 17-én a mínusz 4 fokos hidegben nem, csak a tornyok alatt megállapított 1,5 m mélységű földárok kisásása folytatódott. A további napokon folytatták a betonozást is, amely december 21-ére teljesen befejeződött, azok betakarását elrendelte a művezetőség és „az összes munkákat a téli időszakra beszüntettette”. Az Oetl cégtől a pince, a földszint és I. emeleti vastartókat megrendelték. A bejegyzések szünetelnek a naplóban.[95]

[94] Uo. 4–12. p.
[95] Uo. 12–15. p.

1907

1907. február 22-én a pince ajtótokok megrendelését márciusi határidővel, és a vastartók megrendelését az Oetl cégtől március 30-i határidővel kiadták. Február 28-án a megadott homlokzati részekre csobánkai, süttői és sóskúti kövekre megrendeléseket adtak ki április elejei határidőkkel Müller Ernő kőfaragó, díszítőszobrász számára, majd ugyancsak őneki március 30-án is egy újabbat.[96]

Április 10-én jelentette be Gerstenberger kivitelező vállalkozás, hogy „a kőműves segédek sztrájkja és az építőmesterek munkazárlata miatt csak április 15-én tudja megkezdeni a munkát." Április 17-én kezdődött meg a munka a takaró homok lehordásával, melyet több napig végeztek. Április 23–26-i héten a pincefalazás folyt. Április 29-étől 9 kőmunkás és 9 kőműves „cyklopsfalazást" kezdett és a pincefalazást folytatta. Felszólították a kivitelezőt, hogy a csúcsíves csoport mellvédjének betételét sürgősen kezdje meg, hogy a múzeum megnyitására az állványok eltávolíthatók legyenek. Kiadták az összes román épületre vonatkozó kőmegrendelést, és az Oetl gyártól 1535 kg falkötővasat vettek át.[97]

1907. május első hetében Müller Ernőnek süttői kőmegrendelést adtak át a román toronylépcsőhöz és szolgalakáshoz, és sóskúti kőmegrendelést a tornyokhoz, ablakokhoz, párkányokhoz. A Lukács és Meitner céget az aszfaltszigetelő lemezek sürgős szállítására szólították fel, mely május 7-én meg is történt. Május 13-án „a falazó kőművesek az épületet bojkot alá vették". A kőfaragó munkások, napszámosok ellenben dolgoztak. Újabb kőmegrendelést kapott Müller Ernő a felsőrészek és főpárkányok számára csobánkai kőből. Észrevételt nyújtott be Müller Ernő a költségvetéstől eltérő, már szobrászi faragásnak minősülő, pilisszántói és sóskúti kövekből készülő, gazdag kivitelű munkákra. Május 15-én a kőmunkások változatlanul dolgoztak, 8 „újonnan belépett" kőműves pedig a falazást folytatta, a kápolnarész északi oldalát kezdték meg. A Neuschloss Ödön és Marcel cég a földszinti ajtótokokat leszállította. Május 21-én Müller Ernő bejelentést tett, hogy budapesti kőfaragó gyártelepén a kőfaragósegédek, a csobánkai és pilisszántói kőbányákban a kőfejtők és fuvarosok sztrájkba léptek (május 27-én a kőfaragók beszüntették, de a kőfejtők még tartották a sztrájkot). Május 22-től 47 falazó kőműves és 9 kőmunkás dolgozott. Május 29-én a lábazatok elhelyezése megkezdődött. A régi téglák elfogytak, a falazások új téglákkal kezdődtek.[98]

1907. június első hetében folytak a kőelhelyezések, falazások, majd kőhiány lépett fel és ezért több helyen a falazást kezdték meg. Müller Ernő részletes, előző havi észrevételeit részben elfogadta a művezetés. A burkoló- és kőfaragó kövek hiánya az egész hónapban folyamatos volt. A Müller Ernő által szállított sóskúti kövek származását és minőségét (fagyálló képességét) illetően kételyek merültek fel, ezért igazolást és garanciát kértek Müllertől, aki azt még a szerződésben bevett két éven kívül is egy évvel tovább elvállalta.[99]

[96] Uo. 16. p.
[97] Uo. 17–20. p.
[98] Uo. 20–29. p.
[99] Uo. 29–33. p.

Július 8-án a nyugati kettős szárnynál a földszinti falegyen elkészült. Július 17-én a finomabban tagozott kőmegmunkálást ismét a költségvetésen kívüli tételnek minősítette Müller Ernő, s ezt a művezetés részben el is fogadta. Július 10-én viszont Haaber építésvezető felszólította Müllert, hogy 18 db, számmal jelzett követ „mivel azok nem a megrendelt csobánkai, hanem ürömi anyagból készültek" cserélje be a rendelésnek megfelelően. A Gerstenberger cég által a vagdaltkő burkolatok közé beépítendő kiszállított kormos és kátránnyal átitatott puha köveknek az építkezés helyszínéről való elszállítását adta utasításba a művezetés, mert ezek beépítését semmi esetre sem fogja megengedni. Július 27-én újabb kőfaragó megrendelést adtak ki: több homlokzati részen oromzat, homlokzati ívek és tympanon céljára. Ezekkel kapcsolatban Müller Ernő felszólalt, egyrészt a tervezett rozetták sóskúti köből egy darabban való faragása ellen (még a megmunkálást sem bírják ki, illetve a vaskapcsok mellőzendők összeállításuknál, hanem ónozott sárgaréz kapcsok használandók) és egyéb finomabb megmunkálást jelentő kőtagozatok árát illetően. Ezt az építésvezetőség elfogadta (1907. szept. 17-i dátummal).[100]

1907. augusztusban kőhiány miatt ismét lassan folytak a kőelhelyezési munkák. Augusztus 12-én kezdték meg az I. emelet falazását. Müller kőfaragót értesítették, hogy az oromzat és egyes sarkokon az időjárásnak jobban kitett részeken a sóskúti kőnél erősebb kőfajta használandó az új megállapodás szerint: süttői, besztercebányai és antalbányai. Az árajánlat szerint, melyet Müller Ernő adott: „a csobánkai kőre szóló megrendelések határideje – tekintve a megrendelés nagyságát […] – a legnagyobb erőfeszítés, legnagyobb áldozatok árán az összes bányákban sem állíthatók elő" ezért a szállítási határidők 10 hétre való meghosszabbítását kéri. 10 helyett 8 hetet engedélyeztek neki. Augusztus 5-től szeptember 5-ig Zauner mérnök szabadsága alatt az építésvezetést Villányi János építész végezte.[101]

1907. szeptemberig a falazás és kőelhelyezés az udvarok kivételével mindenütt folyt. Szeptember 2-án az I. emeleti falegyen elkészült. Szeptember 3-án Müller Ernő észrevételt tett, hogy az erkély csobánkai kőből készítendő kosárkövei és konzolai nincsenek a költségvetésben, ezért ezek pótlólagos árait megajánlotta. Az oromzati kövek sóskúti kövek helyett antalbányai kőből kell hogy készüljenek. Ajánlatát – csökkentve ugyan – de elfogadták, melyet maga is aláírásával jóváhagyott. Szeptember 16-án megkezdődtek az ácsmunkák előkészületei. Szeptember 20-án Müller Ernő bejelentette, hogy munkásai sztrájkba léptek, ezért 25-től a kőanyag szállítása megakadt. Szeptember 28-án az Oetl cég azon munkafajtákra (vasgerenda hajlítás, falkötővas átalakítása, lyukfúrások, alátámasztó

[100] Uo. 33–43. p.

[101] Uo. 43–48. p. Villányi János és Hajós Alfréd 1904 után megalapították saját építészirodájukat. (Hajós első építészi munkáiban mesterei, Alpár Ignác és Lechner Ödön hatását lehet felfedezni, azaz Hajós Alfréd korai tervei az eklektika és a szecesszió stílusjegyeit viselik.) 1909-ben társával, Villányi Jánossal nyert először pályázatot, Miskolcra építettek egy takarékpénztári palotát.
http://manda.blog.hu/2015/12/03/hajos_alfred_hagyateka_a_nemzeti_sportuszoda. Pályáztak még az 1904-ben induló államkincstári falutelepítések templomaira. A kolozsvári egyetemi könyvtár épületének 1905/1906-os pályázatán tervüket megvették, de az épület végül 1909-re Korb és Giergl tervei alapján épült fel. Egyéb pályázataik: http://vpublic.omikk.bme.hu/epmuv/index.php?page=person&id=14689
Villányi János sírja a Farkasréti temetőben volt, de felszámolták. A Farkasréti Temető 1. - Budapesti Negyed 40. (2003. nyár) A Farkasréti temető felszámolt síremlékeinek válogatott jegyzéke.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/BFLV_bn_40_11_2003_2/?query=Vill%C3%A1nyi%20J%C3%A1nos&pg=162&layout=s

kovácsolt szerkezetek, teljes alátámasztó szerkezetek és maga a munkát végző óradíja), melyek a költségvetésben előre nem voltak megállapítva, újabb árajánlatot tett.[102]

Október 5-én Müller Ernő új költségvetést adott be azon esetre, ha a kéménytörzsek sóskúti kő helyett kalászi vagy piszkei kőből készítendők. Október 7-én a fedélszékek felállítását a nyugati részen megkezdték. Október 24-én ismét Müller Ernő adott árajánlatot a sóskúti kő helyett antalbányai kőből kivitelezendő homlokzati toronyra. Október 26-án Oetl a tűzfalkapcsokat leszállította. Október végén az építésvezetőség Müller Ernő határidő-hosszabbítási kérelmét nem fogadta el, tehát a homlokzatbeli konzolok, erkélykosarak, fióktornyok és sisakok, homlokzatbeli középtorony, homlokzatbeli 3 orom, homlokzatbeli orom és kéményfejek legutolsó határidejének november 10-et állapítottak meg.[103]

1907. november 6-án az Oetl cégnek a vaslépcsők megrendelését, bádogos vállalkozónak a bádogmunkák megrendelését kiadták. November 14-én a „tetőcserepek beakasztása megkezdődött". November 22-én a havazás miatt csak délután folyt munka. Müller Ernő megkezdte az udvari folyosó köveinek szállítását.[104]

December 2-án kezdték meg a bádogos munkákat. Gerstenberger építőmestert felszólították, hogy a tornyokhoz szükséges köveket sürgősen szállíttassa, mert „a tetőfedést hátráltatja ezen tornyok fel nem falazása által". Egész decemberben folyamatosan dolgoztak, megszakítás csak a karácsonyi ünnep néhány napján volt.[105]

[102] Uo. 48–54. p.
[103] Uo. 54–60. p.
[104] Uo. 60–62. p.
[105] Uo. 62–64. p.

1908

1908. január 2-ától ács, tetőfedő és bádogos munkák folytak. A január 6-i bejegyzés szerint: „Az állandóan tartó hideg miatt a munkák beszüntettetnek.” Haaber megjegyzése szerint a tetők ideiglenesen befödendők, a homlokzat apszisa tetőfedlemezzel beburkolandó, az állványzatot pedig le kell bontani, majd annak idején a vakoláshoz újra felépítendő állványzat árát a kivitelező cégnek kifizetik.[106] Január 20-án Haaber feljegyzése szerint az építkezéshez benyújtott újabb árajánlatokat az építő bizottság megtárgyalta. A tetőfelületeken a bádogból készült ablakok helyett „fábóliak”-at rendeltek.

Február 24-én az enyhe időjárásra tekintettel 8 kőművessel és megfelelő létszámú segéderővel felvették ismét a munkát, , mégpedig a keresztfolyosó udvarán és a „hátramaradt” toronyrészen. Falazások, kőelhelyezések, valamint a vastartó boltozatok és válaszfalak készítése folyt.[107]

1908. március 3-ra Oetl a vaslépcső elhelyezésével elkészült. Március 16-án a padlás és az I. emeleti termek belső vakolását kezdték meg. Haaber feljegyzése szerint: „Langer Ignác szobrász a munkák elvégzésére megbízást még mindeddig nem kapott, minélfogva az ornamentális szobrászmunkát saját felelősségére megkezdette”. Ettől kezdve március és április folyamán Langer végig dolgozott.[108]

Április 6-án a tető felállítása az udvari részen megkezdődött. Április 14-én indult meg az épületben szükséges rabicmunka, valamint az ornamentális szobrászmunkák is. Április 18-án Seenger Bélának kiadták a főlépcső, a templomba tartozó oszlopok, karzati oszlopok, valamint keresztfolyosóbeli padkák megrendelését. Ugyanekkor kapta meg az Andor és Futtaky cég a „villamvilágítás és villamos csengők” megrendelését. Az április 21-i bejegyzés szerint „az épületen dolgozik 8 vakoló és kőelhelyező kőműves, 3 rabitz munkás, 3 ács, 3 kőfaragó az utándolgozásnál, 1 tetőfedő, 3 bádogos, 8 ornamentális szobrász és 6 figurális szobrász.” Április 22-én pedig Spiczer Salamont bízták meg a vízvezeték és egyéb belső vízszerelési munkákkal. Kovács Zsigmond asztalosnak kiadták az összes megrendelői rajzokat a részletrajzokkal együtt. Április 25-ére az ácsok már nagyrészt befejezték a munkájukat.[109]

1908. május 5-én Müller Ernő bejelentése szerint a kőfaragósegédek sztrájkba léptek, ezért „a hézagok kikenése nem eszközölhető”. Május 16-án szólították fel a Walla József Cementburkoló Gyár Rt.-t, hogy a burkoló munkát kezdje meg. Steiner Henrik és társa a költségvetésben nem szereplő bádogos munkákra (ideiglenes lefolyócsövek, hófogórácsok készítése, vízgyűjtők kibélelése stb.) árajánlatot nyújtott be. Az ideiglenes lefolyócsövek felszerelésén kívül – melyekre szerződésileg kötelezve volt a cég – a többit elfogadta az építésvezetőség.[110]

[106] Uo. 64–67. p.
[107] Uo. 68. p.
[108] Uo. 68–70. p.
[109] Uo. 71–73. p.
[110] Uo. 73–76. p.

1908. június 1-jén szűnt meg a kőfaragók sztrájkja, de miután Seenger kőfaragótól a kövek nem érkeztek meg, valamint a kőfaragómunkák eléggé előrehaladtak, egyelőre a Gerstenberger kőműves cég ezt a munkafajtát ideiglenesen leállította. Ifj. Hoffmann József felszólításra e napon kezdte meg a „vakpadló" lerakást. Június 15-én a kőműves munkát újra megkezdték 5 kőművessel, a szobrászok folyamatosan dolgoztak, a bádogos munkát a mázolás kivételével befejezték és a szerelők is dolgoztak, akik másnapra a belső felszerelési tárgyak kivételével munkájukat be is fejezték. Június 19-től Seenger Béla megkezdte a belső kőfaragómunkák szállítását (június 13–16-ig a határidőcsúszás miatt kötbérrel volt terhelve). Andor és Futtaky észrevételt tettek a terület éjjeli őrzésével kapcsolatban, mert már több ízben a villanyszerelési huzalokat kitépték a falból a munkaszüneti napok alatt. Neuschloss Ödön és Marcell az ácsmunkákat az épületen befejezték június 21-én. Június 25-én Kovács Zsigmond asztalostól a keresztfolyosó és a kápolna előtér közötti ajtót megrendelték.[111]

1908. július 5-én Kirschenbaum Gusztáv vállalkozása a tetőfedő munkákat befejezte. Az építésvezetőség értesítette mindazon vállalkozókat, akiknek szerződési ideje július 31-ével lejár, hogy a minisztérium befejezési határidejüket az 1908. évi 47.562. számú rendeletével f. évi szept. hó 30-ig meghosszabbította. Július 17-én Seenger kőfaragó a főlépcsőt a baluszterek kivételével leszállította. Július 18-án 10 ornamentális szobrász dolgozott a kőművesek mellett, a „jaáki kapu melletti két állatalak kivételével" befejezték munkájukat. Július 19-én Kovács Zsigmond asztalos az összes ablakokat és az ajtók egy részét is leszállította, a szegezést megkezdték. Július 21-én felszólították a Gerstenberger céget, hogy a miniszteri fogadó és dolgozószobák függőben maradt mennyezetkiképzését kezdje meg. Július 24-i bejegyzés: „A régi szobrász munkák fölhordásán a pinczéből kőművesek részéről 2 nő napszámos á 1 ½ nap = 3 nap – Kovács R." Július 27-én a kápolna belső díszvakolását megkezdték. Seenger Béla a főlépcső balusztrádot leszállította. Július 28-án betonoztak a keresztfolyosón és a földszinti termekben. „Kápolnában kőművesek részéről utólagos szobrászmunka elhelyezése volt szükséges. 1 kőműves 2 nap. Kovács R."[112]

Augusztus 3. A miniszteri szobák mennyezetkiképzését megkezdték. Gerstenberger Emil azon kérését, hogy a július 31. utáni munkák regie-ben legyenek elszámolva, elutasította az építésvezetőség, mert írásuk szerint a hátralévő munkák korábbi szerződésében szerepelnek. (Ezek: könyvtár 3 m magasságban alsó vakolása, miniszteri fogadó és dolgozó szobákban a mennyezet kiképzése, a kis udvarban az előfokok elhelyezése, a könyvtár ruhatárban két előlépcső, 16 db földszinti ajtótok, 3 db ablak és néhány ablakdeszka elhelyezés.) Augusztus 17-én dolgozott 3 kőelhelyező és rakodó kőműves, 1 inas, 3 díszvakoló, megfelelő segédmunkások, 12 ornamentális szobrász, 1 szegező asztalos, 1 lakatos. Walla a cementlap lerakást megkezdte. Augusztus 22-én Fónagy és Társa padozatkészítők a hézagmentes padozat alpadló lerakását megkezdték. Augusztus 24. A villanyszerelők a szerelési munkákat befejezték. Augusztus 31-én 7 ornamentális szobrász még mindig dolgozott. A földszinten a miniszteri fogadószobában két darab meglévő tömör

[111] Uo. 76–79. p.
[112] Uo. 79–82. p.

egyirányú ajtóhoz tölgyfa bélést és keretet rendeltek. Müller Ernő kőfaragó a jáki kapu előtti lépcső podeste[113] burkoló köveit leszállította, majd a főlépcső lábazatköveit is.[114]

Szeptember 14-én a szobafestők nagyobb erővel dolgoztak. Gál Lajos üvegest felszólították, hogy a lakásban kezdje meg az üvegezést. Kovács Zsigmond asztalos szeptember 11-i bejelentését munkásainak sztrájkjáról, nem vette figyelembe az építésvezetőség. Szeptember 23-ra Gál Lajos a lakásban elvégezte az üvegezést.[115] 1908. szeptember 30-án Langer Ignác a költségvetésen kívüli szobrászmunkákra adott árajánlatot. Ezek: 2 db oszlopfejezet, a hozzá szükséges minta készítésével együtt csobánkai kőből; 2 db oszlopfejezet a hozzá való minta készítésével együtt, sóskúti kőből; 2 db oszlopbázis sarok levéllel díszítve; 2 db fejdísz a hozzá való minta készítésével együtt, sóskúti kőből. Jáki portálhoz: 2 db nagy profil lábazat sóskúti kőbe faragva; 8 db ugyanaz, de kisebb profilon; 2 db meanderdísz végződés; 2 db hullámdísz kezdet sóskúti kőből; 2 db ugyanaz, de a felső végződés ugyanott; 1 db konzolszerű dísz a portál melletti fülkéhez; ajtókeretdísz a keresztfolyosótól a kápolnába sóskúti kőből. Jáki kápolna belsejében: 8 db bordalábazati csigadísz (4 bal, 4 jobb „gypsből"); 2 db ívkezdet a kóruson; 1 db betétdísz (Tympanon) az előszoba ajtaja felett; 2 db konzol a mestergerendához; 16 napi kőfaragósegéd napidíja. Kiegészítés: 4 db oszloplábazat csobánkai kőbe faragva; 2 db oszlopfejezet karsztmárványból faragva a lépcsőházban.[116]

Október 1-jén 1 kőmüves, 1 kőfaragó utándolgozásokon, 4 szobrász, 3 asztalos, 18 festő, 8 mázoló, 1 lakatos, 2 üveges, 1 szerelő dolgozott. Október 7-én Martinelli [Antal] szobrász a jáki kápolna előtti oroszlánok faragásával elkészült. Október 8-án Walla József az összes burkolati munkákat csaknem befejezte. Götz festőt felszólították, hogy a festést azokban a helyiségekben végezze, ahol be tudja fejezni október 20-ig, illetve állványt csak ott csináljon, ahol el tudja végezni arra az időre, mikor a szoborleleplezés lesz.[117] Október 9-én Spitzer Salamon a vízvezeték, csatornázás és berendezés munkálatokat befejezte. Október 12-én a miniszteri szobákban a falburkolat felállítással elkészültek. Október 15-én Koch Jenő kályhás a könyvtári kályhák felállítását befejezte. Ugyanekkor Alpár Ede elkezdte az ablakrácsok és kapu fölállítását. Október 17-én Langer Ignác úgy a külső, mint a belső ornamentális szobrászmunkákkal elkészült. Október 19-én az építésvezetőség értesítette Koch János kályhást, hogy miután az általa felállított kályhák „nem egyeznek az épület stylusával", azokat cserélje le. Götz Adolf október 19-én felszólalt az építésvezetőségnél, hogy az Alpár Ignác építész intenciói szerint elrendelt díszesebb festési munkáira felülfizetést kér (auditóriumban, a miniszteri szobákban és a torony alatti térben). Október 21-én a gróf Károlyi Sándor szobor leleplezése miatt az összes munkák szüneteltek. Október 22-én Alpár Ede lakatos tevékenységét befejezte. Október 29-én Gál Lajos üveges az összes munkákkal elkészült.[118]

[113] podest – emelvény, dobogó
[114] Uo. 82–85. p.
[115] Uo. 85–87. p.
[116] Uo. 85–88. p.
[117] A Stróbl Alajos készítette Károlyi Sándor gróf szobor leleplezéséről van szó.
[118] Uo. 88–91.p.

November 20-i bejegyzés szerint ifj. Hoffmann János a padozati munkákkal végzett.[119] **December 16-án** Steiner Henrik bádogos utómunkákat végzett a csatornákon, bádogtetőkön, védbádogokon, lefolyók megtoldásán, vízköpőkön stb., melyek árajánlatát a művezetés részben elfogadta. December 20-án pótlólagos bejegyzést intézett a Fónagy és Társa cég a padló Karborit borításával kapcsolatosan. Az itt írtak szerint olyan színben készítették, ahogyan azt Alpár Ignác irodája tőlük megrendelte, és a kész munkát még novemberben a könyvtári helyiségen kívül Kovács [Rezső] építésznek át is adták. Most a falazat mentén „völgyelést" ajánlanak fel, ha szükséges, és megadják az árajánlatot.

Ez az utolsó építési napló igen szűkszavú, már rutinosak és összeszokottak voltak a kivitelezők, a napló végén az építkezésben résztvevők listája itt nem olvasható, az adatokat a múzeum iktatott iratai között lévő forrás alapján adjuk meg.[120]

[119] Uo. 92–97. p.
[120] MMgMK MD TI. 370/1912. MMgMK ikt. sz. (ad 11-1/1911. Ép. Biz. sz.) irat.

Név	*Cím*	*Munkafajta*
Gerstenberger Emil	[VII. Csömöri út 115. (77.)]	kőmíves, elhelyező
Müller Ernő [Ernst Müller]	[VI. Máglya-u. 4.]	kőfaragó
Neuschloss Ödön és Marcell	[V. Felsőrakpart 10.]	ács
Lukács és Meitner	[Vll. Damjanich-u. 44.; V. Váczi út 118.]	asphalt
Steiner H. és Trsa. [Steiner Henrik és Társa, épületbádogos, légszesz és vízvezeték berendező]	[VI. Rózsa utcza 42.]	bádogos
Gál Lajos	[]	üvegezés
Oetl Antal	[VII. Bethlen tér 4.]	vas
Götz Adolf		mázoló, szobafestő
Alpár Ede	[IX. Viola u. 7.]	lakatos munka
Ifj. Hofmann József [Hoffmann]	[V. Vadász-u. 29.]	amerikai padozat
Fónagy és Tsa.	[Magyar „Karborit" (hézagmentes svéd padlót-készítő) iparvállalat. Fónagy és Társa, I. Retek-u. 46.]	hézagmentes padozat
Spitzer Salamon	.	vízvezeték és csatornázás
Seenger Béla	[II. Kis Rókus u. 17/19.]	kőfaragó
Lyons Ede	[VI. Andrássy út 53.]	redőny
Andor és Futtaky	[IV. Koronaherczeg u. 11.]	villámhárító, villanyvilágítás, csengő
Kovács Zsigmond		asztalos
Langer Ignác	[VIII. Baross u. 87.]	ornam. szobrász
Walla József	[VII. Rottenbiller u. 13.; Gizella út 38.]	burkolati
Kirschenbaum Gusztáv	[VIII. Bezerédy u. 10. sz.]	tetőfedő munka
Martinelli Antal	[VII. Hernád u. 11. a.]	szobrász
Koch Jenő	[VI. Szondy u. 53.]	kályhás

Vállalkozók reklámjai

Magyar pályázatok: A földmívelési minisztériumi palota pályatervei, 1907. május (5. évfolyam, 5. szám)

Köztelek – 1906. ápr. 4. 27. szám 600. p.

Forrás: DÉRY A.: REKLÁM

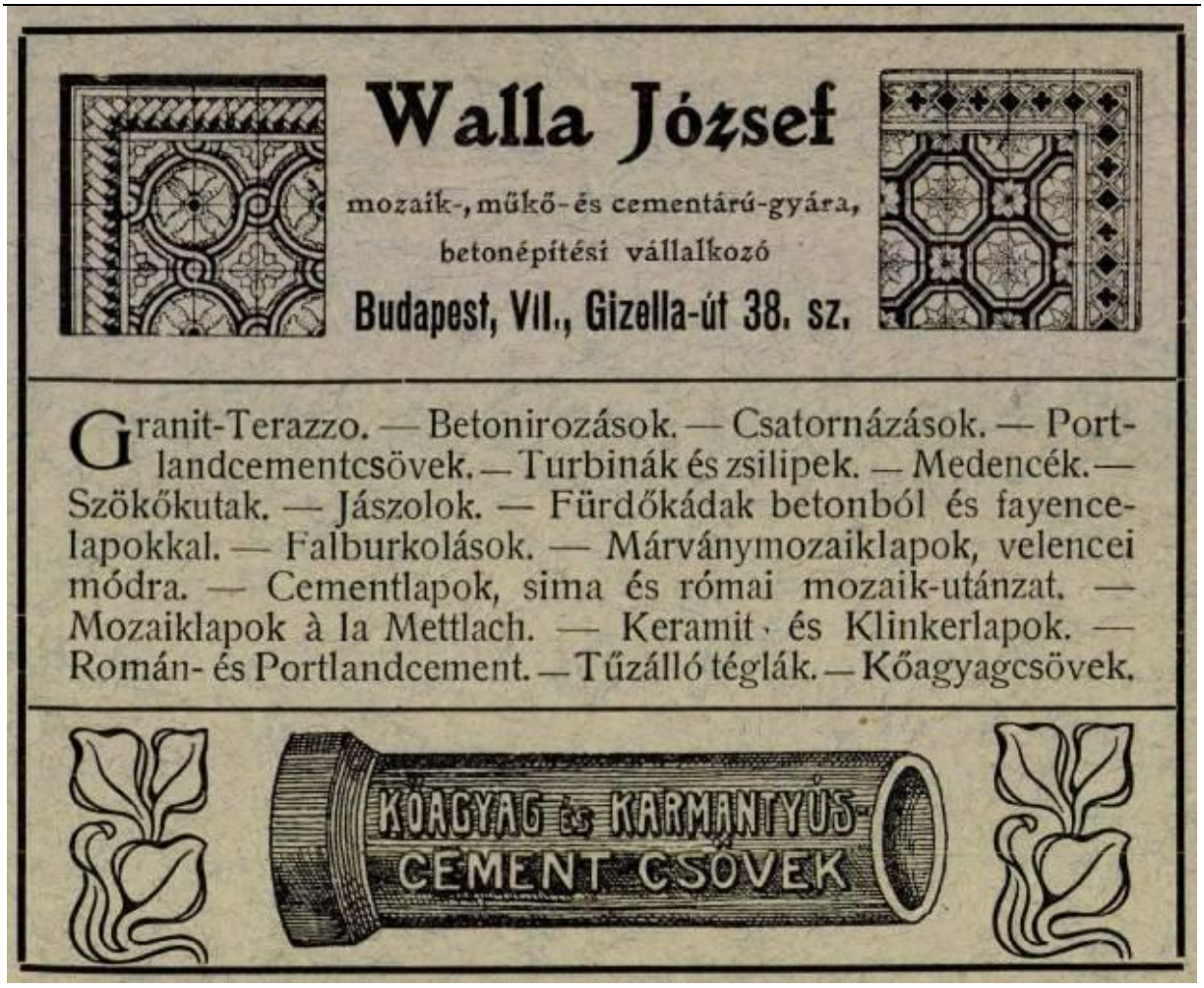
Budapesti Hírlap, 1908. április (28. évf. 1908. ápr. 17 / 94. szám 10. p.

Forrás: DÉRY A.: REKLÁM

Magyar pályázatok: A földmívelési minisztériumi palota pályatervei, 1907. május (5. évfolyam, 5. szám)

Magyar pályázatok: A földmívelési minisztériumi palota pályatervei, 1907. május (5. évfolyam, 5. szám)

Magyar Iparművészet (szerk. Györgyi Kálmán) 1914. XVII. évf. X. szám bevezető reklámoldalain (461. oldal előtt)

A román épületszárny mai felvételei

A Jáki kápolna déli homlokzata a Vas megyei Ják bencés templomának másolata és a szabad kompozíciójú kerengő

A homlokzat „Apostolgaléria”jának” része, az 5-5 apostol között középen az áldó Krisztus alakjával

Emberalakos csúcsdíszek a kápolna tornyain (Fotó: Papp Tibor)

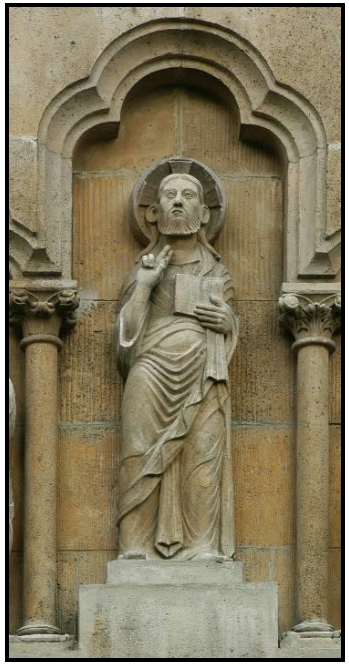
Az építés adatai a kápolna előterében (Fotó: Máthé Eszter)

Az „Apostolgaléria” Krisztus alakjával (Papp Tibor fotográfus montázsa)

Mária a kis Jézussal

Jézus alakja

Sámson az oroszlánnal

Groteszkek: oroszlán a kápolna tetőzetén és kapuzata előtt, majomfigura a kapu archivoltjában, oszloplábazat a kerengőből

A Jáki kápolna Róth-féle ablakokat hordozó keleti homlokzata

A kerengő udvarán álló kút, melynek alsó részét Alpár Ignác adományozta, felső része pedig a korábban a Jáki kápolna előtt állt két virágtartó egyike

A kerengő oszlopsora

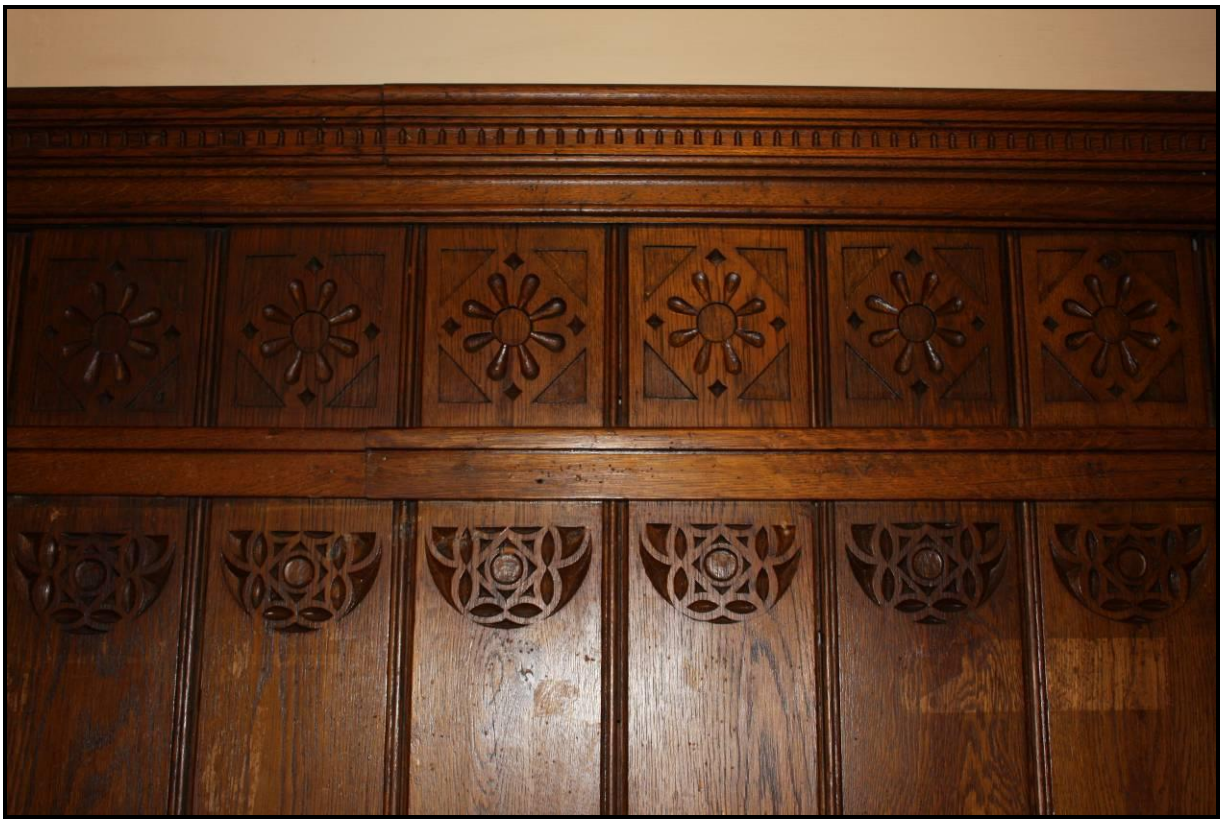
A Jáki kápolna apszisa távolabbról (Fotó: Máthé Eszter)

Az Auditórium 2016-ban (a végleges épületben, 1906–1908 között itt Gál Lajos üvegező dolgozott)

Az auditórium bejárata a kerengő felől (Fotó: Máthé Eszter)

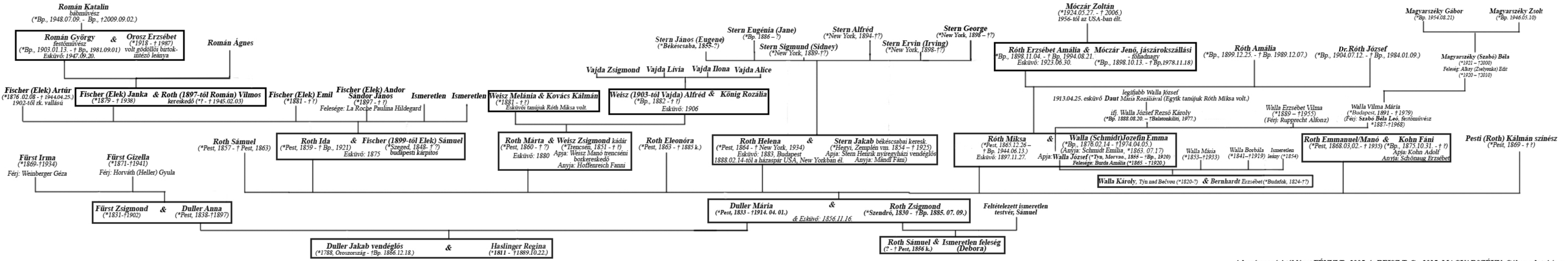

Az auditórium falburkolata (Fotó: Máthé Eszter)

VÉGE

VII. rész - MELLÉKLET

Róth Miksa őseinek és leszármazottainak családfája

A leszármazási táblázat FÉNYI T., 2005. és REISZ T. Cs, 2015. MAGYARSZÉKY Gábor adatai és a Törökbálint anno (a Volf György Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény helytörténeti anyaga) alapján készült.